
HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY


HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

THEOLOGISK TIDSKRIFT

UDGIVET

AF

DR. CHR. H. KALKAR.

AARGANG 1879.

KJØBENHAVN.
I COMMISSION HOS G. E. C. GAD.
GRÆBES BOGTRYKKERI.

INDHOLD.

Afhandlinger.

Anmeldelser.

Kirkelige og literære Efterretninger.

I.

Om Tolerance, især i Henseende til religiøs Overbeviisning.[1]

Nogle kritiske Bemærkninger til Prof. Heegaards «Om Intolerance».

Af Henry Ussing, Cand. theol.

1.

Prof. Heegaards Bog «Om Intolerance, især i Henseende til religiøs Overbeviisning» er en Bog, der ganske vist læses med Interesse og Udbytte. Fiint og livligt skreven, fængsler den tillige ved den oprigtige Varme, hvormed den forfægter sin Sag. Der gaaer igjennem Bogen en virkelig dyb Alvor i det Ethiske, der ogsaa omfatter Forstaaelsen af Christendommens ethiske Side — i hvilken Henseende Formaningerne ikke kunne undlade at gjøre dybt Indtryk, — en kraftig Hævdelse af den personlige Ansvarlighed, der blandt andet løber ud i en energisk Appel til at studere sin aandelige Organisme, sit Aandslivs Betingelser. Overhovedet besidder Forf. en alvorlig Opfattelse af Menneskevæsenets personlige Side og dennes Værdighed; han hævder, at Videnskaben «kun er en Enklave i vort Aandsliv» (S. 160), at «det

---

[1]) Foredrag i theologisk Samfund d. 27. Septbr. 1878.

meest Værdifulde i vort Liv opleve vi udenfor Videnskaben» (S. 163). Han forstaaer derfor tilgavns at revse «Videns Fanatikere», medens han har den dybeste Respekt for enhver personlig Overbeviisning. Han viser, hvorledes denne hviler paa subjektive, personlige Grunde, der gjøre al ydre Tvang meningsløs og frugtesløs, og fremhæver blandt Andet det Meningsløse i under sit Forhold til Mennesker af en anden Overbeviisning at gaa ud fra sin Overbeviisning som Grundlag for Forhandling, da det just er den, som de Andre ikke anerkjende (S. 203). Han revser strengt den religiøse Massefanatisme og kræver af Alle og i alle Forhold Respekt for Modstanderes Overbeviisning.

Disse Bogens Fortrin og især dens store ædle Formaal i det Hele «at fremstille Intolerancen i hele dens Mangel paa Berettigelse» have bevirket, at den er bleven rost saagodtsom ubetinget af de allerfleste Anmeldere. Men fordi Resultatet seer godt ud, er det ikke sagt, at vi kunne godkjende Udviklingen og Begrundelsen, idet denne meget godt kan gaae ud fra Principer, der for os ere uantagelige. Vi mindes det gamle Ord: «*timeo Danaos et dona ferentes*». Den trojanske Hest var ikke farlig ved sig selv, men ved det, der var skjult i dens Indre. Og stille vi denne Bog op paa vort Athenetempel, da kunde det vel hændes, at der mylrede Fjender ud af den.

Der er Forskjel paa skyndsomme og skjønsomme Læsere. De første flyve Bogen igjennem og sige: «Formaalet er godt, altsaa er Bogen god.» Ere de blevne tiltalte af Fremstillingen, læse de den da maaskee engang til, for desbedre at indprente sig den gode Bogs Principer. Men derfor ophøre de ikke at være skyndsomme Læsere; thi de hvile stadigt i deres første hastige Slutning og give sig ingen Tid til at prøve, om Argumentationens Udgangspunkter ogsaa virkelig ere

«gode» for dem, og om det derfor i alle Henseender forholder sig rigtigt med Resultatets Antagelighed for dem. — En skjønsom Læser kan derimod lignes ved den Trojaner, der slyngede sit Spyd i Hestens Bug og ikke vilde have den ind i Byen, førend det var prøvet, om den ikke skjulte nogen Fare. Læs derfor denne Bog, og Du vil sikkert have Udbytte af dens mange gode Ting, men læs den som en skjønsom Læser, før Du giver den dit fulde Bifald.

Standpunktet for disse Bemærkninger er det christelige, og der skal altsaa undersøges. om Bogens Principer og Fordringer virkelig ere antagelige for den Christne — hvad der jo maa være et væsentligt Spørgsmaal for Bedømmelsen af Bogen overhovedet, da det for en stor Deel just er de Christne, Forf. henvender sig til. I denne Henseende er Hovedresultatet: Intolerancens Forkastelighed, jo saare godt og christeligt, og forsaavidt er der ingen Grund til at ansee Bogen for en Danaergave. Men see vi paa den nærmere Udvikling, der ligger til Grund herfor, blive vi strax betænkelige. Bogens Princip synes nemlig at være dette: Vi leve paa Muligheder, fuldstændigt uden virkelig Vished om Tilværelsens store Gaade; alle Overbeviisninger ere kun menneskelige (og derfor kun relative) Løsningsforsøg og som saadanne ganske ligestillede. Den Christne maa specielt indrømme, at hans Tro ogsaa «kun» er hans egen subjektive Overbeviisning, idet selve Troen paa, at Gud har aabenbaret ham den, jo «kun» er hans Overbeviisning. Vi skulle senere komme til en nærmere Prøvelse af dette Princip i dets Enkeltheder; paa Forhaand kunne vi imidlertid indsee, at dette er Vilkaar, som den Christne aldeles ikke kan gaae ind paa. Thi den Christne er jo den, der er overbeviist om, at Gud selv ved sin eenbaarne Søn har aabenbaret os Naaden

og Sandheden; men hvis han paa samme Tid veed, at dette kun er hans Overbeviisning, eller at det muligviis objektivt forholder sig anderledes, saa er det jo netop ikke hans Overbeviisning. Man seer strax heraf Uforeneligheden af Forf.s og Christendommens Principer, hvoraf følger, at Bogen er forfeilet, hvis den mener at kunne forhandle med de Christne paa denne Basis, og at — forsaavidt den overhovedet er istand til at samle flere Overbeviisninger om sig — dette ialtfald kun kan skee med Udelukkelse og principiel Forkastelse af Christendommen.

Men hvorledes er det muligt, at en Mand, der nærer den dybeste Respekt for enhver alvorlig Overbeviisning og just har sat sig til Opgave at fremsætte de Fordringer, der kunne stilles til alle Overbeviisninger, at han kan krænke en af disse paa en saa principiel Maade? Reent forsætligt kan det dog ikke være. Snarere har det vel sin Grund i, at Forf. hverken kjender Christendommen, som han stiller disse Fordringer til, eller selve disse Fordringers inderste Natur. Begge Punkter skulle i det Følgende nærmere blive paaviste.

2.

At Prof. H. ikke i inderlig Forstand kjender Christendommen, er allerede klart af hans Stilling til samme, idet han mener at kunne give den Plads blandt de forskjellige mulige Løsninger af Tilværelsens Gaade, uagtet han for sin Person foretrækker en anden Løsning. Thi her oversees ganske Christendommens kritiske Magt: «hvo, som ikke er med mig, er imod mig.» Forsaavidt Christendommen overhovedet muligviis er sand, da staaer Mennesket i et Ansvarsforhold til sit Valg overfor den, der gjør enhver Laden-staae-hen lige med er Forkastelse.

Grunden til, at Forf. kan stille de ovennævnte uantagelige Fordringer, kunde da maaskee ogsaa søges i en saadan Misforstaaelse af Christendommen, at det væsentlige — formodentlig i Analogi med Forf.s egen Overbeviisning — af ham antages at ligge i dens ethiske Side, medens den dogmatiske betragtes som en metaphysisk Hypothese af mindre personlig Interesse. Det oversees her, at den Christne slet ikke anseer sit Gudsforhold for et theoretisk Philosophem, men for et praktisk reelt Livssamfund af den allerinderste personlige Betydning. At Gud er til, er for ham ikke en Antagelse, ud fra hvilken han forklarer den øvrige Tilværelse, men en personlig Erfaring. I Retning af en saadan Misforstaaelse peger Forf.s stadige Henviisninger til Christendommens ethiske Krav. Særligt seer man, at, hvor den Fordring opstilles: «den Christne realisere sin Lære i Livet» (S. 209 ff.), reduceres egentlig den christne Lære til Bjergprædikenen — og det endda med Forbigaaelse af dens Indledning, der viser, at ogsaa den er en sand Christen, der, skjøndt Synder, blot forstaaer at sørge over sin Synd, at hungre og tørste efter Retfærdighed, at være fattig i Aanden. (Jfr. ogsaa Røveren paa Korset, Pharisæeren og Tolderen, Synderinden Luk. 7 o. m. fl.) [1])

Forf.s Ubekjendtskab med Christendommen kan fremdeles sees deri, at han under sin Skildring af Tidens Brøst aldeles ignorerer dennes Forhold til disse og opstiller Lægemidler som nye videnskabelige Er-

---

[1]) Hermed hører ogsaa sammen Forf.s energiske — for en stor Deel ganske vist berettigede og forsaavidt beskæmmende — Hævdelse af den christelige Fredsommelighed og Menneskekjærlighed som Contrast til Intolerancen. Thi Christus selv og hans Apostle vise os, at Sagtmodigheden og Menneskevenlighedens Udøvelse har sin Grændse i Pligten mod Sandheden. (Matth. 10, 34—37 o. m. fl.)

hvervelser, endskjøndt de netop anvendes i Christendommen. Saaledes skildres Tidens Hovedsygdom som hemmelig Melankoli, og der siges, at man «mod denne aandelige Pest end ikke tænker paa at gribe til Forholdsregler» (S. 15) — som om ikke mangfoldige Sjælesørgere stadigt vare i bekymret Virksomhed for alle de Sjæle, hos hvem de kunne faae Indgang. Der klages over fuldstændig Mangel paa Interesse for det aandelige Livs Betingelser — som om ikke alle disse baade theoretisk og praktisk syslede med den empiriske Psychologi og stræbte at bibringe deres Tilhørere Kundskab deri. Jeg siger jo ingenlunde, at der gjøres nok — nei langtfra — men kun, at det er ubilligt ganske at ignorere disse Bestræbelser. Thi at de gjøres ud fra en anden Overbeviisning og tildeels i en anden Aand og Retning end Prof. H. vilde gjøre dem, kan jo ikke hindre en Mand med en saa dyb Respekt for Andres Overbeviisning i at anerkjende dem. — Og naar han saa opstiller de Grundsætninger, der bør udbredes som Lægemidler: f. Ex. den, at «Aandslivet har sine eiendommelige Forudsætninger og sine bestemte Funktioner, som virke gjennem de fineste Overgange og Stemninger, og at enhver Tilsidesættelse og Krænkelse af Aandens Fordringer uundgaaeligt medfører sin Konsekvens» (S. 16) — thi mere end dette almindelige kunde dog vel neppe blive Fælleseiendom og Grundlag for Slægtens Praxis, om end Videnskaben af al Formue bør stræbe videre i Studiet af «de aandelige Enere» — saa er dette ingenlunde noget nyt for Christendommen, der netop altid har indskjærpet, at hver syndig Tanke, hvert utilbørligt Ord er af den alleralvorligste Betydning just ved sine Konsekvenser. [1]) Paa samme Maade

[1]) Naar jeg her har antydet Christendommens Enighed med Prof. H. i Indskjærpelsen af Kjendskabet til det aandelige Livs Be-

træffe vi i Indskjærpelsen af Ensomheden i Betydning af personlig Ansvarlighed, i Fremhævelsen af Dødstanken som befordrende den ethiske Alvor, og i Fordringen af Overeensstemmelse mellem Liv og Lære gode gamle christelige Grundtanker, der ofte endnu lægges os paa Sinde af vore christne Lærere. Thi Prof. H. kan dog neppe mene, at han ved sin Vrængen efter saadanne pathetiske floskeludøsende Prædikanter, der ikke tage Tilhørerne, hvor de ere, og derfor dysse dem i Søvn istedenfor at vække dem (S. 71, 221), at han dermed rammer den christelige Prædiken overhovedet. I saa Fald var dette kun et nyt Beviis paa hans Ubekjendtskab med den levende Christendom.

3.

Vi have i det Foregaaende seet, at Forf. overhovedet ikke viser et videre inderligt Kjendskab til Christendommen, og have særlig paapeget den Misforstaaelse, der kunde forklare hans uantagelige Fordringer til den. Dog er dette ikke tilstrækkeligt. Thi om end Forf. lægger Hovedvægten paa Christendommens ethiske Side, er han sig dog bevidst, at ogsaa Troen paa Aabenbaringen hører med til den christelige Overbeviisning (S. 114). Men enhver virkelig Overbeviis-

---

tingelser, maa jeg dog paa samme Tid gjøre opmærksom paa den afgjørende Forskjel, idet Prof. H. synes at vente al mulig Lægedom af dette Kjendskab alene (jfr. S. 15: „hvormange Selvmord og andre Forbrydelser kunde ikke være forebyggede, dersom det var anerkjendt —" o. s. v.), medens Christendommen, fjern fra al Intellektualisme, veed, at der gives andre og værre Brøst end de intellektuelle. Paafaldende er det, at det Exempel, hvormed Prof. H. indleder disse Betragtninger (S. 11 f.), slet ikke passer til hans egen Theori, idet Manden meget muligt slet ikke døde, fordi han ikke vilde høre Lægens Forklaring, men — hvad der fortælles *en passant*, som om det slet ikke havde nogen Betydning her — fordi han glemte Recepten!

ning maa han jo efter sine Grundsætninger respektere. Vi maae derfor her medtage det andet Punkt, som blev berørt: at Prof. H. ikke heller tilfulde kjender de af ham opstillede Fordringers Natur.

Fordringer, der stilles ud fra een Overbeviisning til en anden, ere jo efter Forf.s Princip ligesaa meningssom frugtesløse. De eneste Fordringer, han derfor kan stille til andre Overbeviisninger, ere saadanne, som hvile paa den rene, af alle Mennesker nødvendigt anerkjendte, Logik. Alt hvad den kritiske Videnskab ved Logikens Hjælp kan bevise, er indisputabelt, og det maae alle Mennesker bøie sig for; thi at en Overbeviisning var i Strid med Logiken, vilde være Eet med, at den var meningsløs, og dette atter med, at den ikke virkelig kunde næres af noget fornuftigt Menneske. Men nu er det netop af hele Prof. H.s Bog klart, at den mener sig at forfægte den kritiske Videnskabs Fordringer, saaledes som de med logisk Nødvendighed følge af Menneskeaandens eiendommelige Natur. Sin egen Overbeviisning vil han slet ikke have udtalt (S. 197); Deduktionen er reent videnskabelig. — Saaledes er det, Prof. H. opfatter de opstillede Fordringer; og hvis det var den rette Opfattelse, var Christendommen ganske vist i en slem Knibe. Imidlertid ville vi først undersøge denne Sag lidt nærmere og komme saaledes til den egentlige Hovedundersøgelse: en kritisk Prøvelse af Bogens Resultater og tilgrundliggende Principer. Selv om vi her skulde komme til andre Resultater end Prof. H., have vi dog hans egne Ord (S. 197, 226) for, at det er Kritik, han ønsker og ikke at faae Ret, saa at forhaabentlig en mere indgaaende Prøvelse vil være ham kjærere end en almindelig Roes over Formaalet, der slet ikke kommer ind paa Principerne. At nærværende Undersøgelse ikke heller kæmper for at faae Ret, men for at bidrage sit

til, at Sandheden maa komme for Dagen — med eller imod dens egne Resultater —, anseer jeg for overflødigt at tilføie; og jeg beder derfor paa Forhaand om Undskyldning for enhver mulig Misforstaaelse af Bogens Grundsætninger, som jeg er mig bevidst at have søgt at forstaae med ærlig Omhu, men i hvilke jeg ogsaa har truffet saadanne for mig uklare Punkter, der muligen kunde foranledige en urigtig Opfattelse.

Prof. H.s Standpunkt er, som alt berørt, den kritiske Philosophis. Udgangspunktet for hans Udvikling er da den kritiske Sætning: Vi leve paa Muligheder. Heri ligger den Sandhed, at vi ingen absolut Viden have, at vor Viden er subjektiv — fordi det sidste i alle vore Beviser er vore egne Bevidsthedstilstande, og vi aldrig kunne komme bagved eller udenfor vor egen Bevidsthed — og at vi altsaa i exakt Forstand intetsomhelst vide om den objektive Tilværelse og vort Forhold til den, eller som Forf. noget skarpt udtrykker det: «vi have ikke den ringeste Anelse derom» (S. 77). Imidlertid kræver det praktiske Liv Handling af os, og vor Handlen vil modificeres forskjelligt efter de Muligheder, vi antage. Vi maae derfor vælge mellem de mange objektive Muligheder, vælge f. Ex. om vi ville leve, som om der er et andet Liv efter dette, eller ikke (S. 66). Den Mulighed, vi da vælge at lægge til Grund for vort Liv, kaldes vor Overbeviisning. I Henhold til det Udviklede indsees det, at dennes objektive Gyldighed er ubeviist og ubeviislig; og hvis den derfor er antaget ifølge personlige, ikke almenmenneskelige Grunde, har den ikke i Kraft deraf noget Krav paa Gyldighed for andre Mennesker.

Naar Sagen sees fra det enkelte Menneskes Standpunkt — og anderledes kan den kritisk ikke sees — maa man saa vidt give Prof. H. fuldstændig Ret, da det kritiske Udgangspunkt er uomtvisteligt. Men vi komme da til det Spørgsmaal: hvad og hvorledes er

— nærmere psychologisk undersøgt — en Overbeviisning? Er det en blot og bar Antagelse af en eller anden Mulighed som Basis for en praktisk Virksomhed, idet man tænker, at det meget godt kan forholde sig ganske anderledes, men man gjør nu denne Antagelse, fordi man maae have noget at gaae ud fra? Nei, dette kaldes jo en Hypothese, saaledes som vi godt kjende dem fra den videnskabelige Experimenteren; men en saadan Hypothese er jo netop en, om hvis Sandhed man ikke er overbeviist. Overbeviisningen er derimod en fast Tro paa den antagne Muligheds Virkelighed, en subjektiv Forvisning om — dens objektive Gyldighed, saaledes at man ganske vist logisk kan tænke den Tanke, at den muligviis er usand, men uden at dette hindrer En i at sige i selvsamme Øieblik: den er dog sand alligevel.

Ganske vist er vor Viden subjektiv, og Sandhedskriteriet for os nødvendigviis ligesaa; men dette hindrer ikke, at det subjektive Sandhedskriterium kan forvisse os om noget objektivt. Saaledes sætter Spencer aldeles subjektivt Sandhedens sidste Kjendemærke i Bevidsthedstilstandenes uopløselige Sammenhæng [1]). Men just ud fra dette paaviser han, at Omverdenens Tilværelse, der jo er et objektivt, garanteres os ved den uopløselige Forbindelse mellem Sanseforestillingerne og Forestillingen om noget udenfor os, der har fremkaldt disse. Dermed er ikke leveret et exakt Vidensbeviis, men vel konstateret den urokkelige praktiske Vished. Vi kunne stedse indrømme den logiske Mulighed af, at Omverdenen ikke er til; men hvis Nogen gjør denne reent objektive logiske Mulighed gjældende i Livet, anseer man ham i det mindste for at

---

[1]) Mindre Afhandlinger ovs. af Dr. Høffding. V. „Sandhedens Kjendemærke.“ S. 119—160.

have en fix Idee. Paa samme Maade kan i andre Overbeviisninger Bevidsthedstilstandenes Uopløselighed paavises, der gjør, at det, der exakt og abstrakt betragtet er Mulighed, for os har Virkelighedens Vished. Hermed stemmer ogsaa den Definition, som Kant giver paa Tro i Kritik der reinen Vernunft, at det er den Holden-for-Sandhed, som vel mangler tilstrækkelig objektiv Garanti, men er subjektivt tilstrækkelig.[1])

Heraf sees det, at Troen, Overbeviisningen just derved skiller sig fra Meningen, Antagelsen, at de subjektive Grunde ere tilstrækkelige ɔ: for sig alene garantere den fulde Forvisning.[2]) Endelig kan det bemærkes, at selve Ordet Overbeviisning peger hen paa det samme: man er overbeviist ɔ: man har faaet aldeles tilstrækkeligt Beviis — om end et subjektivt, som derfor ikke kan kræves antaget uden videre af andre.

Jeg kan her ikke gaae videre, førend jeg faaer besvaret en Indvending, der mulig kunde reises. Der er Forskjel paa Overbeviisninger, siges der. Det er nemt nok at vælge til Exempel Overbeviisningen om Omverdenens Existents, der hører til de for alle Mennesker nødvendige, hører med til selve Menneskevæsenets Organisation og netop derved mangler den egentlig personlige Charakteer. Ganske anderledes med de Forhold, hvor der er — jeg havde nær sagt lige saa mange Overbeviisninger, som der er Mennesker. Saaledes taler Indvendingen. I Virkeligheden har den

---

[1]) 2den Udg. 1787. S. 850.

[2]) Kants Bemærkning smstds.: „Die subj. Zulänglichkeit heisst Ueberzeugung (für mich selbst), die objektive Gewissheit (für jedermann)," svarer ikke heelt til Sprogbrugen, idet Vished oftest bruges aldeles subjektivt (= Forvisning).

dog ingen Betydning; thi er Sandhedens Kriterium anerkjendt som subjektivt, da er det altid for min egen Overbeviisning et underordnet Spørgsmaal, om den deles af andre. Ganske vist indeholder den almindelige Anerkjendelse en Bekræftelse, og ganske vist maa det opfordre mig til den nøiagtigste Prøvelse af min Overbeviisning, hvis ingen deler den med mig; det er dog ligefuldt vist, at, ere de paagjældende Bevidsthedstilstande efter den omhyggeligste Prøvelse vedblivende uopløseligt forbundne hos mig, saa kan jeg ikke andet end ansee dem for Sandhed, om jeg saa staaer alene i hele Verden med denne Overbeviisning. — Forskjellen mellem de to Slags Overbeviisning ligger i de forskjellige Arter af subjektive Grunde; men Principet selv: Overbeviisningens Fasthed i Kraft af de tilstrækkelige subjektive Grunde, er det samme.

Overbeviisningen er ligesom Menneskets Bro fra det Subjektive til det Objektive. Paa Overbeviisningens undertiden temmelig løst nedrammede Pælebro er det, at den spekulative Philosophi har gjort storartede Erobringstog i det Objektives Land. Derimod har den kritiske Philosophi intet høiere Ønske end aldeles at afbryde enhver Bro mellem disse to Lande. Og den Formular, for hvilken enhver Bro skal falde, er Ordene: kun subjektiv! Skade kun, at disse Ord, der selv ere subjektive, udtale en negativ dogmatisk Dom om det objektive — altsaa selv igjen opbygge en Bro, blot noget spinklere end den, de skulde rive ned. Thi naar Kant siger: Vor Anskuelses og Tænknings Former ere kun subjektive, da lærer han jo ialtfald dette objektivt, at «das Ding an sich» ikke er under disse Former. Det samme gjælder Prof. Heegaards Sætning: enhver Overbeviisning er kun subjektiv. Selv om den nemlig ikke skal udsige, at det Objektive ikke svarer til nogensomhelt Overbevisning, indeholder

den ialtfald en dogmatisk Benægtelse af, at det Objektive selv kan have frembragt vor Overbeviisning. Den kritiske Philosophi kan nok vise, at Spekulationen er en Tantalus, der stedse forgjæves vil slukke sin Tørst i de objektive Vande og læske sig paa den skjønne Frugt, som hedder das Ding an sich. Selv undgaaer Kriticismen ikke Sisyphus' Kvaler, naar den har til sin bestandige Opgave at trille det Objektives tunge Steen bort: naar Toppen er naaet, da ligger det Objektive igjen midt nede paa Sletten. Aldrig har den fuldendt sit Værk alene ved den exakte Videns Grunde, et eller andet Sted dukker der op et Stykke Overbeviisning, der dogmatisk vil lære noget om det Objektive.

At dette i ikke ringe Grad er Tilfældet i Prof. H.s Bog, gaaer jeg nu over til at paapege. Derved er jo nemlig Maalet naaet, at eftervise, at de Fordringer, Bogen stiller, ere uberettigede og uden forpligtende Kraft for den Christne, fordi de hvile ikke paa den exakte Videnskab, men paa Forf.s personlige Overbeviisning.

4.

Undersøgelsen af Overbeviisningens psychologiske Charakteer har viist os, at den besidder en urokkelig subjektiv Fasthed. Hvorfra denne Fasthed kommer, angaaer os ikke her — saa meget mindre som dette Spørgsmaal naturligviis ikke kan besvares rent objektivt. Men denne Fasthed i Overbeviisningen modificerer væsentlig Bogens Lære, at vi leve paa Muligheder. Thi om end Mulighederne forblive, reent objektivt betragtet, fordi Overbeviisningen ikke er objektivt beviist, saa forsvinde de dog for den subjektive Betragtning, der er Grundlaget for hele Menneskets Liv og Livsanskuelse. Man indseer derfor heller ikke, hvorfor det

er saa haarde Betingelser at leve paa Muligheder (S. 78), da disse Muligheder kun existere logisk; for Personligheden ere de jo netop ifølge Overbeviisningen umulige (eller visse).

Det første Punkt, vi maae fremdrage af Prof. H.s Dogmatisme, er derfor ogsaa, at han faktisk erklærer Grundlaget for en anden Livsanskuelse for umuligt, skjøndt det, kritisk seet, er lige saa muligt som alle andre Overbeviisninger. I Virkeligheden føre nemlig Prof. H.s Principer til Umuligheden af al religiøs Autoritet og Aabenbaring — hvad der er Eet med Umuligheden af, at Christendommens Tro paa Gud er sand. Det, som Forf. egentlig havde Brug for, til Afviisning af Intolerancen, var en Paaviisning af, at Samfundet ingen religiøs Autoritet har — hvad der vel christeligt kunde vises med temmelig Lethed ud fra den Betragtning, at Religionen forpligter Mennesket til Gud, ikke til andre Mennesker. Men istedetfor at nøies hermed, opstiller Forf. Grundsætninger, som ophæve al religiøs Autoritet.

I Afsnittet «Overbeviisningen og Autoriteten» fører han sit Hovedslag mod den christelige Opfattelse, idet han vil vise, at Troens Indhold jo kun er den Troendes egen Overbeviisning, og hans Tro paa, at Gud har aabenbaret ham den, atter kun hans Overbeviisning saa at sige i anden Potents. Vi maae standse strax her. Den psychologiske Forklaring af den Christnes Overbeviisning, som Forf. her opstiller om end kun som «et Forsøg» (S. 113), maa vistnok christeligt seet opstilles lige omvendt: Gud aabenbarer sig, og det første, Mennesket erfarer, er da, at Gud aabenbarer sig, ɔ: Troen paa Aabenbaringen; først derefter erfarer han, hvad Gud vil sige ham. Dette er jo imidlertid ud fra den christelige Overbeviisning og kan ikke forlanges anerkjendt af Ikke-Christne. Vi gaae til Hoved-

sagen, selve Grundsætningen: Troen paa Aabenbaringen er kun den Troendes Overbeviisning. Hvis dette skal sige, at den kritisk kun kan konstateres at være dette, da er det, om end lidt uheldigt udtrykt, ganske sandt, men det bliver neppe af Virkning paa den Troende, for hvis Sikkerhed denne logiske Skepsis er uden Betydning, da han er overbeviist ad anden Vei. Sætningen maa vel derfor forstaaes efter Ordlyden: Troen paa Aabenbaringen er kun subjektiv ɔ: Gud har ikke virkelig aabenbaret sig; det er kun Mennesket, der troer saaledes. Men i saa Fald have vi her en dogmatisk Benægtelse af Aabenbaringen. Det, som kritisk kan konstateres, er dette, at Mennesket har denne Overbeviisning og dermed uopløseligt forbunden Forestillingen om dens Objektivitet (at Gud har fremkaldt den).[1] Hvorvidt denne Forestilling er usand, vides der ikke det mindste om; den er mulig, og dette er tilstrækkeligt.

Aabenbaringens Umulighed synes endog at skulle bevises ved Udviklingen S. 106 f.: at det er «en Umulighed for os at rumme nogetsomhelst Absolut hverken i Form af Følelse, Villie eller Tanke», fordi Psychologiens og Erkjendelseslærens «Resultater» vise, at «vi ere Relativiteter fra Isse til Fod». Uden at indlade os paa en Betvivlelse af disse «Resultater», ville vi kun fremhæve, at for det Første Guds Tilværelse vedbliver at være mulig, og at der dernæst altid er en Mulighed for, at Gud har givet os en saadan Kundskab om sig, som vi kunne fatte og praktisk have nok af. Denne er altsaa ingenlunde en absolut Erkjen-

[1]) Ikke i Betydning af, at den uden videre er fælles for Alle og underligger Alles Kontrol (S. 101) — en Definition paa det Objektive, som kun angaaer det, hele Samfundet kan enes om som objektivt.

delse af Gud, som da Christendommen heller aldrig har sagt sig at besidde (1 Kor. 13, 12: «vi see ved et Speil og i en mørk Tale»), men det er en tilstrækkelig Indsigt i det for Tid og Evighed afgjørende, der i den Betydning kaldes absolut Sandhed.

I Samklang med denne aandelige Relativitet erklæres alle Livsanskuelser for Relativiteter, idet Forf. S. 143 f. udvikler den Spencerske Tanke, at alle disse kun ere forskjellige Lysbrydninger gjennem det samme Prisme og derfor «høre hjemme paa samme aandelige Skala». Den Mulighed er her udelukket, at een Overbeviisning kunde være den sande (af Gud aabenbarede) Løsning, de andre menneskelige Gjætninger overfor Tilværelsens Gaade. — Imidlertid maa det indrømmes, at der ogsaa findes et Beviis imod denne Mulighed. Det hedder S. 134 f., at «det er et historisk Faktum, at hans (den religiøse Fanatikers) Tro kun er en Relativitet». I Sandhed, det var graverende, hvis Faktum, den lovlige kritiske Instants, vidnede imod os! Men hvorledes gjør det dette? «Siden vi have hele Rækker af Troesbekjendelser», svares der. Jeg maa tilstaae, den Logik fatter jeg ikke. Den forekommer mig at gaae ind under den almindelige Formel: «ikke Alle ere sande — ergo ere Alle usande».

Der er saaledes ingen Grund til at opgive vor Overbeviisnings saakaldte anden Potents. Men med denne hænger den «tredie Potents» nøie sammen. Det er den, Forf. meget rigtigt formulerer saaledes: «Jeg troer, at den, som forkaster min Tro, forkaster Guds Aabenbaring og er ulydig mod Guds Villie» (S. 114). I denne Deel af vor Tro skal Intolerancen særligt have sin Rod. Vi træffe her den samme Uklarhed som ovenfor. Virkelig Intolerance kan der kun være Tale om, naar den Troende her sætter sig i Guds Sted og vil straffe den Krænkelse, han mener der er

tilføiet Gud; derimod selv at nære og udtale denne sin religiøse Overbeviisning (at det er en Synd mod Gud), skulde han dog vel have Lov til. Og dog er det just over Udtalelsen af denne Overbeviisning, at den selvstændige Humanitet saa høiligen forbittres. Prof. H., der blandt Andet holder en Tordentale imod den fordømmelige Brug af Ordet «Atheist», mødes her med Dr. Høffding, der i sin Anmeldelse af Martensens Ethik (Nær og Fjern 1878 Nr. 314—16) især forarges over, at den autonome Sædelighed sees som en Synd. Man faaer spare sin Forbittrelse over dette ene Punkt, som om man ellers godt kunde komme ud af det med Christendommen. Thi det hænger paa det nøieste sammen med det Centrale. For det Første maa Prof. H.s Paastand, at denne Tro ogsaa kun er subjektiv, afvises. Thi at den er objektivt umulig, kan han aldrig bevise. Indrømmet Muligheden af Guds Aabenbaring maa man dog fremdeles indrømme Muligheden af, at Gud havde givet alle Mennesker Evne til at erfare denne, og Muligheden af, at han, der jo overhovedet som Skaberen maa have nedlagt Pligten i Menneskets Aand, havde gjort Menneskets Modtagelse af denne hans Aabenbaring til det religiøse Centrum i Forpligtelsernes Mangfoldighed. Er nu for Christendommen overhovedet det Centrale Hjertets Forhold til den treenige Gud, saa er det øiensynligt, at det ikke at antage denne Tro maa ansees for en Synd imod Gud. Er det Christendommens Lære, at Guds Søn har ladet sig korsfæste for at frelse de fortabte Mennesker, kan Christendommen dog umuligt indrømme, at Menneskene ere lige gode (for Gud), hvad enten de modtage Naaden i Tak eller ikke ville troe den. Det kan kræves af den Christne, at han ikke anseer Vantro for en Synd imod sig, som han har Ret at straffe. Men at anvende Ordene vantro og Atheist

vil han have Lov til; thi det er kun en Udtalelse af hans egen religiøse Overbeviisning. Vantro er efter christelig Sprogbrug den, som ikke har Troen, den eneste Tro, det for ham kommer an paa, ikke den, som mangler al Tro (S. 99); og Atheist er den, som ikke anerkjender Gud ɔ: den Gud, han som Christen anseer for den eneste sande Gud, hvorimod det ikke er christelig Sprogbrug, at Ordet Atheist involverer alt Ondt og Umoralsk og betyder den, for hvem Intet er helligt (S. 138). Naar den Christne mener, at der er en Væsensforskjel mellem hans Tro og andre Overbeviisninger, mellem hans Gud og det, de Andre kalde guddommeligt, da er der Ingen, der kan forlange, at han skal udtynde sine Begreber, for at de kunne enes med hines om det samme Ord. Forskjellen i Sprogbrug er kun et Beviis for den dybe Forskjel i Overbeviisning, og Ingen er intolerant uden den, som fordrer, at de Andre skulle opgive deres Sprogbrug for hans.

5.

Christendommens Lære om Ansvaret i Valget af Livsanskuelse er i Virkeligheden kun den energiske Hævdelse af den Sætning, Prof. H. selv altid fastholder, at Overbeviisningens Grunde ere personlige. Thi Christendommen sætter Personlighedens Centrum i Villien, og da maa ogsaa enhver personlig Afgjørelse falde ind under Ansvaret; eller, med andre Ord: jeg, der er overbeviist om dette Valgs Rigtighed, maa nødvendigviis ansee dem, der vælge anderledes, som skyldige. Dette undgaaer Prof. H. kun ved at lægge Personlighedens Centrum i Naturen, hvormeget han end samtidig hævder Villien. Her komme vi da til et andet Dogme i Bogen, der i Virkeligheden ligger til Grund for det første, nemlig den personlige Kensomhed i Betydningen af en gjennemgribende In-

dividualitetsforskjel i Personlighederne. Jeg samler nogle Citater for at belyse denne Opfattelse nærmere.' Det religiøse Dogme forkaster Forf. «fordi det henvender sig til det hos ham, som han ikke har fælles med noget andet Menneske i Verden» (S. 89). «Det som for Personligheden udgjør det væsentlige ... er Indbegrebet af de aandelig-physiske Eiendommeligheder, som ere den Enkeltes Særeie, og gjennem hvilke han føler sig som Personlighed med sin Grundanskuelse ... Enhver er sat i Verden med Anlæg til en eiendommelig Udvikling» (S. 200 f.). Derfor gjælder det for Enhver at «søge sin egen Livsformel» (S. 204); og den største Ulykke er «at blive eensartet» (S. 91). Antagelsen af den for Personligheden eiendommelige Livsanskuelse kan kun ukorrekt kaldes et Valg (S. 171); thi vi ere her ved Villiens Rod, hvor «vil, kan og maa falde sammen» (S. 90); Enhver troer, ifølge «tvingende Grunde», har den Overbeviisning, «han ifølge sit aandelige Naturel og sin eiendommelige Personlighed maa have» (Dagbladet 1877 Nr. 235). «Hvorledes skal man finde en fælles religiøs Formel for de mange Personligheder?» (S. 201). «Hundrede Mennesker kunne troe paa Gud, men naar deres Troes Indhold bliver nærmere undersøgt, viser det sig, at de troe noget ganske forskjelligt ... saa at kun Navneligheden bliver tilbage» (S. 147). Personligheden er fuldstændigt eensom, Forstaaelsens tynde Isflade brister hvert Øieblik; Eensomheden er Personlighedens sande Fædreland (S. 92) og Grundbetingelsen for det aandelige Liv (S. 71).

Saaledes lyder Theorien. Man seer først heraf, at Prof. H. lægger Personlighedens Centrum over i Naturen istedetfor i Villien ɔ: i det upersonlige. Thi vel staaer Villien i en inderlig Forbindelse med Naturen, — kun ere vi ude af Stand til at gjennemtrænge

denne Forbindelse; og vel ere Personlighedens Grunde i en vis Forstand tvingende; men saalænge der endnu er Tale om Villie og det Personlige, er der ogsaa et Ansvar, der yttrer sig i Bevidstheden om, at man kunde have valgt anderledes.

Man seer fremdeles, at denne Theori ligger til Grund for den føromtalte dogmatiske Benægtelse af Aabenbaringen. Thi Aabenbaringen forudsætter nødvendigt en saadan væsentlig Eensartethed mellem alle Personligheder, at de Alle have samme Evne til at erfare den sig aabenbarende Gud. Prof. H.s Theori forudsætter derimod en Væsensforskjel mellem Personlighederne, saa at de fra Begyndelsen ere anlagte paa forskjellige Overbeviisninger. Overhovedet involverer den, at Overbeviisningen bestemmes ud af Personligheden, og benægter altsaa Muligheden af, at Overbeviisningen kunde staae selvgyldigt over Personlighederne, saa at disse skulde bestemme sig efter den. [1]) «Forskjellen mellem os (ɔ: den confessionelle og mig), siger Prof. H. selv (S. 206), er (kun) den, at medens jeg gaaer ud fra, at mit Syn paa Livet ikke i al Evighed passer eller vil komme til at passe for nogen Anden, saa forudsætter den confessionelle, at hans Syn paa Livet passer for Alle, eller rettere, at Alle bør passe sig ind i det.» Og da nu Prof. H. dogmatisk gaaer ud fra sin Antagelse som beviist, maa han dogmatisk benægte den anden. Ganske vist siger han paa det samme Sted: «Heller ikke denne Antagelse kan Nogen forbyde ham» (den confessionelle). Men det bliver ikke ret Alvor med denne Indrømmelse af Antagelsens Berettigelse. Thi hvis virkelig begge Antagelser vare mulige (for Forf.), maatte man kræve,

---

[1]) Prof. H. hævder derfor ogsaa udtrykkeligt, at Personligheden er selvlovgivende (S. 8, 90.)

at Paaviisningen gik ud fra deres Antagelse, som Forf. forhandler med, ikke fra hans egen, som de ikke anerkjende — tilmed da den confessionelle Antagelse er den eneste, hvorfra Intolerancen har et Skin af Berettigelse. Ikkedestomindre gaaer Prof. H. stedse ud fra sin egen Antagelse uden at tage det mindste Hensyn til den Andens Mulighed.

Men findes der da intet Beviis for denne Theori? det var jo dog altid muligt, at den kunde videnskabeligt godtgjøres, og saaledes Alle maatte bøie sig for den. Skal der være noget Beviis, maa det naturligviis søges i det første Afsnit om Eensomheden. Det umiddelbare Indtryk af dette Stykke er nu ganske vist kun, at det indskjærper den moralske Ensomhed, den personlige Ansvarlighed i Modsætning til Samfundsafgjørelser. I denne Henseende er Christendommen jo aldeles enig med Prof. H.; men i denne Eensomhed ligger heller ikke det Mindste om nogen væsentlig personlig Ueensartethed mellem Menneskene. See vi imidlertid den enestaaende Energi, hvormed Forf. her vil bevise Eensomhedens Absoluthed, maa man vistnok formode, at han deri overhovedet vil have beviist denne Theori, der ellers allevegne dukker op som Basis uden Beviis.

Hovedbeviset leveres ved en Betragtning af Bevidsthedens Natur (S. 55—62), hvortil saa knyttes en Bekræftelse ved et Blik paa Personlighedens Natur (S. 63). Med Hensyn til Bevidstheden gjøres den kritiske Grundsætning gjældende, at vi aldrig kunne gaae ud over vor egen Bevidsthed og derfor altid ere eensomme. Om vi ere omgivne af nok saa mange Mennesker, ere vi lige ene; thi det er kun i vor Bevidsthed, at disse omgive os. Denne, om jeg saa maa sige, kritiske Eensomhed kan ganske vist ikke bestrides, men den beviser ikke det Allermindste her. »*Qui nimium*

probat, nihil probat». Ifølge den kritiske Eensomhed kunne vi bære os ad, hvordan i al Verden vi ville: vi ere lige ene for det, thi vi blive altid i vor egen Bevidsthed. Men saa ere vi ogsaa lige ene, hvad enten vi selv træffe en personlig Afgjørelse eller lade os bestemme af Andre, lige ene, hvad enten vi have Alt tilfælles med alle Andre og kun ere rene Kopier, eller vi ere fuldstændige Originaler. Den rige Mand, der skildres i «Helvede» «tørstende efter Inderlighed» (S. 69), er i Bevidstheden ligesaa eensom som nogen Lazarus. Denne Bevidsthedens Eensomhed er ikke et andet Trin paa Eensomhedens Skala eller i vor Vurdering af Eensomheden (S. 60); det er en kvalitativt forskjellig Art af Eensomhed, og, nærmere beseet, en Art, som vi i det praktiske Liv godt kunne lade heelt ude af Betragtning ligesom overhovedet den kritiske Lære om Phænomenet, fordi «Feilen er gjennemgaaende og derfor uskadelig». Den Eensomhed, det her kommer an paa, staaer i Modsætning til vort Forhold til Samfundet; i Bevidsthedens Eensomhed er dette derimod indesluttet.

Hovedbeviset godtgjør saaledes ikke det Mindste med Hensyn til den ethiske Eensomhed, «Inderligheden», — endsige da med Hensyn til ethisk Ueensartethed; og det er saa meget uheldigere, som det just var dette Beviis, der skulde godtgjøre Eensomhedens absolute Overvægt (S. 54). Vi maae da vende os til den «yderligere Stadfæstelse»: Blikket paa Personlighedens Natur. Her er det imidlertid det Uheldige, at vi ikke have nogen almeengyldig Opfattelse af Personligheden at gaae ud fra. Ud fra Villiesbegrebet kan man nok komme til den ethiske Eensomhed, den personlige Ansvarlighed, Inderligheden, idet Intet har Værd for den Villende, uden hvad Villien selv optager i sig. Men derved er det endnu slet ikke benægtet, at alle

Enkeltvillier have en fælles almeenforpligtende Opgave at slutte sig til, der just udgjør Villiens Væsen, og at det Individuelle kun ligger i en Nuancering i Opfatfattelsen af dette Fælles. «Det Værdifulde i enhver Personlighed er enestaaende i Verden» hedder det her hos Prof. H. Hvis dette kun skal sige, at Villiesbestemmelsens hele Værdi «beroer paa, at jeg selv træffer Afgjørelsen» (S. 73), da ere vi enige med Prof. H., men saa ligger den væsentlige Ueensartethed ikke deri. Skal det derimod sigte til denne, er det en *petitio principii* at bevise Ueensartetheden ved Ueensartetheden.

6.

Denne grundlæggende Betragtning i Bogen viser sig altsaa at være dogmatisk, at være en Deel af Forf.s personlige Overbeviisning, der ikke ad logisk Vei kan paatvinges Andre. Dermed er det saa tillige viist, at de Fordringer, som Forf. ud herfra stiller til Christendommen, efter hans egen Dom ere meningsløse og frugtesløse. Forsaavidt er denne Opgjørelses Maal naaet. For Fuldstændighedens Skyld vil jeg dog endnu kortelig berøre nogle andre af Bogens dogmatiske Udgangspunkter, for at vise, hvorledes den heelt igjennem staaer paa svage kritiske Fødder, — Dogmer, som Christendommen iøvrigt deler med Forf., og som den derfor i og for sig Intet har imod, at der gaaes ud fra, naar de blot anerkjendes som Dogmer (Dele af vor Tro).

Herhen hører Troen paa «Evigheden», der ganske vist først stilles op som en Mulighed, der skal blive Gjenstand for Overbeviisningens Valg (S. 66), men om hvilken det ikkedestomindre senere hedder: «Det er ikke en Leilighedstale, jeg her holder (om Livet efter dette); jeg fremstiller kun den prosaiske, nøgterne og levende Virkelighed» (S. 75). Fremdeles Opfattelsen af Personlighedslivets Værdi (S. 163): «det

meest værdifulde i vort Liv opleve vi udenfor Videnskaben;» thi Værdibestemmelsen for vort Liv kan dog kun være subjektiv. Det samme dogmatiske Præg træffes i Forf.s Udtalelser om Personlighedslivets Indhold. Saaledes hans Udtryk om Samvittigheden (S. 169 f.), der ikke blot hævdes som et psychologisk Faktum, men som Mediet mellem Personligheden og «Tilværelsens Magt» — hvori dog visse objektive Bestemmelser involveres. Ligeledes Pligtens Uomtvistelighed, der fremtræder i Forf.s heftige Anathematismer over Nihilismen (S. 216): «Vor Tids Nihilisme er ikke en Livsanskuelse, men en Fornægtelse af Pligt, Ret og Ære» — hvori ligger, at disse ikke hvile paa Livsanskuelsernes subjektive Overbeviisning, men ere «objektivt» uomtvistelige.

Det samme see vi endelig i Forf.s Hævdelse af Friheden. Der findes, temmelig umotiveret i Bogens eget Anlæg, to lange Opgjørelser med Determinismen (S. 35—48 og 172—95), der ere meget interessante for Forstaaelsen af Forf.s eget philosophiske Standpunkt. Her bliver nemlig Kritikeren trængt ind i den inderste Krog, hvor Subjektivt og Objektivt mødes. Alle andre Bestemmelser om Personligheden, der gaae ud over Personligheden selv til den objektive Tilværelse, kunne ikke afgjøres absolut; Friheden derimod angaaer Jegets eget inderste Væsen og kan derfor hævdes subjektivt: «Jeg er ikke udødelig, fordi jeg vil være det; men jeg er fri, fordi jeg vil det, og fordi jeg kan ville det.» (S. 192). Dette er vistnok en tvivlsom Slutning. Saalænge jeg nemlig bliver staaende ved de virkeligt subjektive Bestemmelser: at erklære og vurdere mig som fri, at ville være fri, at Afgjørelsen for mig har Frihedens Værd (S. 195), kan jeg ikke see rettere end at vi blive i Determinismen. Disse Argumenter hæve os slet ikke over det fælles Plan

med Determinismen, der ganske roligt kan svare: «Vær saa god! vurdeer Dig som fri, sig Du er fri, brug din Villie — Du gjør det altsammen efter min Determination.» Jeg kan aldeles ikke see, at Determinismen derved kommer ind i «det meningsløse» (S. 194), med hvilken Dom Forf. afviser dette Svar (efterat have fremsat det i en paradox Form). Friheden bliver netop i saa Fald kun «een Side af Sagen» (S. 193), nemlig den subjektive, Bevidsthedssiden, der godt kan enes med den virkelige Ufrihed (jfr. S. 180 f.). Prof. H. vil derimod i Virkeligheden videre, ud til den virkelige Frihed, men det vil sige ud i det objektive, og saa ere vi atter paa Overbeviisningens Grund. Dette see vi klart i den første Hovedudvikling. Friheden er her i den Grad vis, at Prof. H. hellere ofrer Causalitetsbegrebet, hvis dette kommer i Strid dermed. «Saa slutter jeg deraf, at vort Aarsagsbegreb sandsynligviis er enten en ganske forkeert Opfattelsesmaade eller i ethvert Tilfælde et meget ufuldkomment Udtryk for Virkeligheden» (S. 47). Her bliver Frihedsbegrebet et Udtryk for den sande Virkelighed, hvad dog vel skal sige det Objektive. Naar vi altsaa stille os paa Frihedstroens Grund, saa bliver Aarsagsbegrebet sandsynligviis et rent forkeert Begreb; med andre Ord, vor Tænknings Former skjule os Sandheden istedetfor at aabenbare os den (som det ogsaa er bleven sagt om Kants Lære), og man fristes til at slutte sig til den Anskuelse, at «Videnskaben er af det Onde» (S. 149). Erindre vi derimod, at vi her gjennemgaaende leve i Fænomenets Verden, saa tilbagevinder det «fænomenale» Aarsagsbegreb sin Gyldighed; saa er Nødvendigheden atter en Virkelighed for os, medens Friheden ogsaa er en Virkelighed, ɔ: «vi ere atter ved Middelalderens *duæ veritates*» — eller maaskee en nyere Tids, der forenes i Mysteriet!

Vi see, at Bogen ikke er ganske fri for Dogmer. Endnu føie vi kun hertil nogle Udtalelser om den anden Verden og vort Forhold til den. Mennesket bevæger sig i «en Bane, der bestemmes af Tilværelsens Centralmagt» (S. 54) — hvem eller hvad er denne? er den absolut? Men vi kunne jo overhovedet ikke rumme det absolute (jfr. S. 106). Det Menneske, der ikke tænker paa Døden, ham «vente alle Dødens Rædsler» (S. 65). Men enhver, der blot ikke toner falsk Flag over for sig selv, ham «fører Veien ind imod Sandhedens Aand» (S. 93), «ogsaa for ham er der Plads i Inderlighedens Dyb» (S. 195), hvor ogsaa Spinoza er «havnet» (S. 67). Naar disse Udtalelser fremsættes ganske thetisk som almeengyldige (f. Ex. S. 195), saa fristes man til at kalde Bogens Standpunkt ikke den kritiske Videnskab, men dogmatisk Mystik.

7.

Have vi nu seet, at Prof. H.s Udvikling og Fordringer ere baserede paa hans egen Overbeviisning, saa bliver det i Virkeligheden ham, der er intolerant mod Christendommen, idet han giver efter for den almindelige philosophiske Svaghed at opfatte Dele af sin Overbeviisning som almeengyldig, uomtvistelig Sandhed. I Modsætning hertil er det Christendommens Ære, at den stedse har været sig sin Overbeviisnings personlige Charakteer bevidst, altid har nævnet sin Lære ved dens rette Navn Tro istedetfor Viden. Men paa den anden Side har Christendommen ogsaa for Alvor troet paa denne sin Tro, og den forsøger ikke paa den psychologiske Umulighed at ansee andre Overbeviisninger for — objektivt — lige saa gode som sin egen. Derfor hævder Christendommen Tolerancen.

Prof. H. siger: «Intolerance afskyer jeg, Tolerance

forsmaaer jeg» (S. 47), fordi der «i Tolerance ligger Noget, som strengt taget er uberettiget, men som dog faaer Lov at passere.» Rettelig forstaaet er dette sandt, og just derfor hylde vi Tolerancen. Er jeg virkelig overbeviist om Noget, saa maa jeg ogsaa ansee Overbeviisningen om det modsatte for urigtig, og jeg finder mig kun i den, fordi jeg mangler Retten til at træde op imod den. Med Hensyn til religiøs Overbeviisning grunder Tolerancen sig just paa, at det ene Menneske hverken har Magt eller Ret til at være Herre over det andets Tro: ikke Magt, fordi netop det inderste i Personligheden er Frihed og aldeles uangribeligt ved nogensomhelst Tvang, og ikke heller Ret, fordi Gud ingensinde har overdraget ham at kræve andre til Regnskab; «mellem min Confession og Tilværelsens høieste Magt har jeg intet Mellemled» (S. 204) og skal intet have.

Fordringen paa mere end Tolerance er kun gjennemførlig ved at indskrænke Samlivet mellem Menneskene til et reent upersonligt, idet Personlighederne trække hele deres Indholds Værdi tilbage indenfor de optrukne Vindebroer og kun parlamentere med hinanden paa det lille neutrale, almeengyldige Omraade, som den kritiske Videnskab afstikker, kun forhandle om det Selvfølgelige — der selvfølgeligt mangler al Interesse.[1])

---

[1]) Hele Prof. H.s Forkastelse af Intolerancen ud fra de kritiske Principer er just en Forhandling paa dette Terrain. Paa dette Terrain er Beviset jo ogsaa uomtvisteligt og kan rose sig af at være almeengyldigt — hvad f. Ex. den christelige Afledning af Tolerancen ikke er. Men Fordelen herved er kun tilsyneladende, fordi Tolerance og Intolerance ere praktiske Spørgsmaal, og vor Praxis hviler ikke paa de kritiske Muligheder, men paa den personlige Overbeviisning. Just derfor er det, at Prof. H., hvor han vil tale de Christne praktisk til Hjerte, i Virkeligheden maa lægge mere i sine Argumenter end Muligheden.

I Modsætning til en saadan Eremiternes Verden, som vel kan være aldeles «inderlig», men ogsaa maa være inderlig kjedsommelig, ønske vi en Verden, hvor Personlighederne oplade sig for hinanden, om de saa end undertiden tørne lidt sammen.

Prof. H.s objektive Indifferentisme, om man kan kalde den saa, lærer, at de forskjellige Overbeviisningers Principer skulle agtes lige. Da imidlertid visse Udløbere af visse Overbeviisninger (som den christelige Lære om det Syndige i «Vantroen») genere ham, mener han, at disse kunne beklippes, uden at Principerne beskadiges. Den christelige Tolerance lærer lige omvendt, at de andre Overbeviisningers Principer kunne ikke anerkjendes, ei engang som muligviis sande. Da Mennesket imidlertid kun skylder Gud Regnskab for sin Tro, er det vor Pligt at tolerere disse Principer; og det er urigtigt at føle sig krænket ved enkelte, maaskee særligt fremtrædende, men nødvendige Konsekventser af Principerne. Skal Noget krænke, da maa det være Grundvildfarelsen — thi saaledes maae vi betragte den — men den er mere at beklage end at vredes over, idet vi maae betragte den som en Synd ikke mod os, men mod Gud.

8.

Til Slutning kan jeg ikke undlade at berøre en af Prof. H.s Vaabenstilstands-Betingelser, som unægteligt er i høj Grad forbausende af en saa alvorlig Ethiker. Som en af Betingelserne nævnes, at den Christne maa med stor Opofrelse realisere sin Lære i Livet. Heri er der ikke noget forbausende; det er tvertimod godt og frugtbart; kun er det en Mangel, at Forf. ene og alene seer paa Christendommens ethiske Side. Men denne Formaning er ikke Alvor, ja Forf. vil end «ikke tilraade et Forsøg i denne Retning,

fordi det vilde medføre en fuldstændig Omdannelse af Samfundsforholdene» (S. 214). Derfor lader Forf. med stor Lethed denne hele Fordring falde og forlanger kun i Stedet, at man skal indrømme, «at vi ikke leve efter Testamentets Christendom» — en Indrømmelse, der endog skal kunne frelse os af Nihilismens truende Fare (S. 217). Man er lidt forlegen med denne sidste Fordring, thi Ordlyden siger jo kun, at den Christne skal tilstaae, at han ikke naaer Idealet i sit Liv. Det kan han saa udmærket godt tilstaae, da det just er derpaa, at hele Christendommens Forsoning og Forløsning er baseret. Hvis Ordene da ikke skulle være en reen Trivialitet, maa Betydningen være en anden. Og da der i det Følgende fremdeles tales om den ethiske Fordring, synes Meningen nødvendigt at maatte være den, at vi skulle opgive Idealets Fordringer og kun kræve af Menneskene hvad de kunne opfylde; ellers tager man dem ikke «hvor de ere».

Dette var i Sandhed en forbausende Vending. Paa samme Tid som det indrømmes, at Christendommens ethiske Ideal er «det meest ophøiede, der nogensinde er talt til Mennesker» (S. 210), fordres det, at man ikke maa gjøre dette Ideal gjældende. Mennesket, i hvis Bevidsthed Idealet godtgjør sin personlige Sandhed, skal i Praxis have Skade istedetfor Nytte af, at denne Sandhed fremstilles for ham med sine manende Træk. Men har Idealet engang grebet Sjælen, kan det ikke atter trænges ud deraf. Fordringen kan derfor ikke være, at Idealet overhovedet skal forsvinde af Verden, thi derimod protesterer enhver Personlighed, der har løftet dets Slør. Men Fordringen bliver den, at de ophøiede Sjæle, som alt nu ere udviklede nok til inderligt at forstaae Idealet — «Philosopher» kunne vi kalde dem — at de skulle sørge for de lavere staaende Stakler ved at foreholde

dem en Moral, der passer til deres Standpunkt. Saa vil Slægten efterhaanden i smaa, men sikkre Skridt nærme sig Idealet. Jeg vil ikke her beklage de stakkels Philosopher, der faae et svært Arbeide ved at udfinde netop den Moral, der svarer til hvert enkelt Menneskes daværende moralske Trin. Men det vil jeg paatale, at vi her have en Tilsidesættelse af alle Menneskers Ligeberettigelse til Sandheden, en philosophisk Aristokratisme, som det er Christendommens Stolthed allerede forlængst at have gjort umulig.

Det samme Aandsaristokrati er det, der fremtræder i Bogens Grundanskuelse, at kun den kan respekteres som havende en virkelig Overbeviisning, som Personlighed, som Menneske, der gjennem selvstændig Prøvelse og Forskning har erhvervet en egen original Livsanskuelse. Hele den store udannede Masse, de fleste Mennesker paa Jorden, for hvem dette aabenbart er en Umulighed — om de end kunne sige: «Jeg troer, Herre! hjælp min Vantro» — de ere i Virkeligheden for intet at regne og kunne neppe vente nogen Plads i Inderlighedens Dyb. Ogsaa her har Christendommen en anden Mening, at Gud mangengang udvælger just det for Verden Ringe og Foragtede, aabenbarer for de Umyndige, hvad han skjuler for de Vise.

II.

Anmeldelser.

Gozewijn Comhaer, Een Nederlander aan het Hoofd der Kerk van Ijsland, door W. Moll. Amsterdam 1876.

Anmeldt af (afd.) Provst P. W. Becker. [1])

Professor Moll, bekjendt især ved sit kirkehistoriske Værk: Kerkgéschiedenis van Nederland voor de Hervorming. Utrecht 1869—75. I—II. 1—4 St., er Professor ved Athenæet i Amsterdam (en Middelting mellem et Universitet og et Gymnasium). Af slige Læreanstalter er der 5 i Nederlandene. I de tvende sidste Decennier af det 14. og det første af det 15. Aarhundrede levede i Staden Deventer i det nederlandske Landskab Overyssel en Mand ved Navn Gerrit Gozewijnz, der var indvandret til denne da temmelig blomstrende Handelsstad, og Medlem af Hanseforbundet, fra en Flække i samme Landskab, Bommel. Gerrit Gozewijnz var ved sine Formuesomstændigheder og sin hæderlige Charakteer meget anseet i den lille By, i hvilken han havde nedsat sig. Han var paa eengang Medlem af Dugmagerlauget og af Guldsmedeprofessionen. Medens Laugene i Middelalderen og langt ned i den nyere Tid ikke pleiede at aabne sig for Folk, der dreve mere end een Næringsvei og havde deres Ophold ved denne, var Gerrit som sagt ved en Undtagelse Medlem af tvende Corporationer. [2])

Det var ved sin Duelighed i det førstnævnte Fag, at

---

[1]) Paa Grund af Mangel paa Plads har dette interessante Bidrag til Nordens Kirkehistorie først kunne indføres nu. Udg.

[2]) C. L. v. Maurer, Städteverfassung in Deutschland. I 807.

han i sit Fødeland vandt sit gode Udkomme, og da uheldige Forhold tvang ham til at forlade Hjemmet, var det som Guld- og Sølvarbeider, at han i et fremmed Land aabnede sig en ny Kilde til Velstand og Yndest. I Hjemmet synes han at have havt Tilsyn med endeel af de betydelige Eiendomme, der tilhørte det ütrechtske Domprovstie. Han tjente som Rentemester i Provindsen Salland, et Embede, til hvilket han var kaldet af Stiftets Erkebiskop. [1])

Han bragte sig endnu mere i Veiret ved det Giftermaal, han indgik med en Datter af en af de meest ansete Slægter, efterat Døden havde opløst hans tidligere ægteskabelige Forbindelse. Den Hustru, han ægtede, var en Datter af en anseet Borger i Staden ved Navn Johan ter Poerten. Paa den Tid, til hvilken vi have sat os tilbage, fremtraadte ikke faa Personer af begge Kjøn, der ivrig virkede til praktisk Christendoms og andre beslægtede Øiemeds Fremme. Der var de saakaldte Lollarder, der fremtraadte strax efter Aaret 1300, og fra Antwerpen, deres egentlige Hjemstavn, udbredte sig vidt og bredt. En Tidlang forfulgtes de af Pave Johan XXII., men opnaaede omsider en begrændset Religionsfrihed. Det var i Deventer, at der dannede sig en fri Forening af Geistlige, oprettet af den berømte Gerhard Groot, der var født 1340 og blev et Offer for Pesten 1384. Det af ham under Navnet *Fratres Vitæ communis* (Broederen van het gemeenen levens) stiftede Samfund udviklede sig endnu mere under Florentius Radevinus. De gjorde det til deres Opgave at virke ved Prædiken, især i Modersmaalet til Guds Riges Fremme. Flere og lignende Samfund dannede sig, der ei blot optoge troende Geistlige, men ogsaa fromme Lægfolk i deres Kredse. [2])

Disse Fratres oprettede Skoler, der virkede for den

---

[1]) Over de i Landskaberne Holland og Zeeland forhen bestaaende Klosterstiftelser af forskjellige Ordener haves en Fortegnelse af R. H. C. Røemer.

[2]) Man see herom foruden mange andre Skrifter: Th. A. Clarisse: Over den Geest van G. Groot; i Kist en Royaard Archief vor kerkelijke Gesch. Leyden 1829 I 355—98, II 245—395; Ypeij en Dermout Geschiedenis der Nederl. Kerk. Breda 1827, I—IV og D. C. Prior: „Brødrene af det fælles Liv", Theol. Tidsskrift for 1876, Pag. 665.

klassiske Literaturs Opkomst i Slutningen af Middelalderen. [1]) Gerhard Groot opgav Nydelsen af de indbringende geistlige Stillinger, han havde opnaaet, og beholdt ikkun Saameget tilbage, der kunde strække til et tarveligt Livs nøisomme Fordringer. Han levede en Tid sammen med Flere, der ligesom han selv hyldede det asketiske Liv i hele dets Strenghed, men da dette paadrog ham Forfølgelse, fattede han den Beslutning at grunde en Privatskole, der skulde være helliget Studiet af Kirkefædrene. Han vilde, at hans Samfunds Alumner skulde leve af deres Arbeide. Dette Ardeide kunne vi saameget lettere sætte i Forbindelse med Bestræbelserne for atter at bringe Studiet af den gamle Literatur i fornyet Blomstring, som det navnlig blev et Formaal for disse *Fratres vitæ communis* at sysle med Afskrifter af Kirkefædrene. Da Groot nærmede sig sit Endeligt, og hans Troesbrødre og Ordensfæller raadførte sig med ham, om hvorledes de bedst skulde fortsætte det Værk, han saa hæderligt havde begyndt, raadede ham dem til, at de hverken skulde underkaste sig de for Karthäuserne eller for Cistercienserne gjeldende Normer, der begge i den døende Mesters Øine vare for strenge, men at de skulde indrette sig efter den Regel, der fulgtes af de regulære Kanniker. Dette Raad fulgtes af Klosterstiftelsen i Windesheim ved Rhinen. Kapitlet paa sidstnævnte Sted samledes Aar efter andet, valgte sine *officiales* og andre Embedsmænd efter en Bulle af Pave Martin V.

Antallet af disse Klosterstiftelser var voxet Aar efter Aar. Oprindelig var Tallet blot 7; 10 Aar efterat Martin V havde givet den omtalte Bulle var Tallet steget til 45. Endnu senere hævede det sig til 75; 11 bestemte for Kvinder og de øvrige for Mænd. [2])

Der gaves desuden talrige Stiftelser, der, uden i Eet og Alt at underkaste sig det i Windesheim givne Mønster, dog i det Væsentlige toge det til Forbillede.

Mærkeligt var det tilvisse, at Brødrene alt tidlig begyndte at forfatte deres Opbyggelsesskrifter i Modersmaalet.

---

[1]) Heeren Gesch. der klassischen Lit. (Gesch. Werke II 161); Meiners Lebensbeschreibungen berühmter Männer, II 360.

[2]) Se Mosheim *de Beghardis et Beghuinabus. Edidit Martini. Lipsiæ* 1790, 8vo, Pag. 70 s. qq.

En Mand af deres Samfund, Gerardus Zerboldt, forfattede en lille Afhandling om Nytten af slige Skrifter i Modersmaalet. [1])

Den fortjente Cardinal Nicolaus Cusanus († 1464), der var pavelig Legat i Tyskland, og paa det Costniske Kirkemødes Tider gjorde sig saa megen Flid for at ophjælpe den forfaldne Kirketugt, viste ofte hen til den i Windesheim herskende Disciplin.

I Middelalderen var det ikke uden Exempel, at Guldsmede udførte de Forretninger med Hensyn til Pengeomsætninger, der i sildigere Tider ere gaacde over paa en Klasse af Borgere, der nu kaldes Vexellerere. [2]) Let kunde Misforstaaelser opstaae mellem disse Mænd og de Fyrster og Magnater, der skyldte dem Penge; en saadan var den, der opkom mellem Gerrit Gozewijn og Fyrstbiskoppen af Utrecht, Frederik af Blankenheim († 1423, Moreri). Gozewijn valgte, da han saae sin Sikkerhed truet, at søge et nyt Fædreland. Hvorfor valgte han sig netop et saa langt bortliggende Land som Danmark? Muligt, at Grunden har været den nøie Handelsforbindelse [3]), der bestod mellem Nederlandene og de nordiske Riger (s. van Wyck: Geschiedkundige Beschauwing van het oude Handelsverkeer der Stad Utrecht. Utr. 1846 I—II. (2 B. 493 sqq.)). I de nordiske Lande herskede paa den Tid Kong Valdemar III.s Datter Margrethe i Forening med hendes Søsterdattersøn og udkaarne Thronarving, Kong Erik af Pomern. Det lader til, at Gozewijn har medbragt Anbefalinger til de høie Personer i hans nye Fædreland. Han tog Tjeneste hos Kong Erik som Møntmester

[1]) *Ex libello Gerardi de Zerbolt Presbyteri de libris Teutonicalibus Exerpta duo in Revii Daventria illustrata Lugd. Bat.* 1641 4to p. 41 sqq. Det Exemplar, jeg har benyttet af dette uden Tvivl sjeldne Skrift, der nu eies af det store kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn, har tilhørt den bekjendte Bogsamler Lars Ulfeld i Fyen, Rigshofmesterens Broder (Holberg: Danmarks Historie III 188).

[2]) Bidrag til Pengehandelens Historie og hvad dermed staaer i Forbindelse giver for Middelalderens Vedkommende Hüllmann i: Städtewesen I Pag. 401 og Hallam: *View of Europe* II. Pag. 501. sqq. og for den yderste Oldtids Vedkommende F. C. Movers i: Die Phønizier 1—2 B. Bonn 1841—56 (2 B. 3 Th. 116—117).

[3]) I Aaret 1316 havde Kong Erik Menved givet Borgerne i Hardewyck og i Deventer anseelige Handelsfriheder, s. Sartorius: Gesch. des hanseatischen Bundes I, 445 ff.

og skal have bosat sig i Næstved, hvor der i Middelalderen var et Møntsted [1]), D. Atl. III 97. I sin første Regjeringstid synes Erik at have draget Omsorg for Møntvæsenets Opkomst, en Sag, der som bekjendt siden blev saa forsømt under Kong Erik, og fandt heri Hjælp af Gozewijn fra Deventer (om Dronning Philippas Omsorg for denne Forretningsgreen, s. Dahlmann: Gesch. von Dänemark III 122).

Da Gerrit Comhaer var død, synes hans Hustru, der var vel anseet i det fremmede Land, at have besluttet sig til at blive der; men hendes Fader, en Asket af den strengeste Observants, var ligesom Moderen bekymret ved at vide Datteren i et fremmed Land. Maaskee i Forening med nogle Kjøbmænd fra Deventer reiste han til Danmark, og havde snart den Glæde at føre Datteren hjem med sig. Hun indtraadte i Klosterlivet omtrent 4 Aar efter at Faderen var død, og levede som Klostersøster til sin Død, den 14. Februar 1452.

Imidlertid maa en betydelig Forandring være skeet med den yngre Gozewijn. Han synes at være kommen i nøie Forbindelse med den Herre, i hvis Lande han havde søgt Tilflugt. Kong Erik var ei uberørt af den Fromhed, paa hvilken hans Tidsalder satte saa særdeles Priis; det var i hans Levetid, Birgitteordenen eller Frelserens Orden først kom i Opkomst, og hvilken Andeel Erik og hans Dronning havde i Stiftelsen af de store Klostre, der

[1]) Efter en velvillig Meddelelse af Hr. Dr. Burman Becker kan jeg endnu tilføie, at de under Kong Erik i Næstved møntede Penge vare de saakaldte „Engelske Sterlinge" eller „Sjællandske Engelske", som ere ualmindelig smukt prægede for den Tid, og gjøre Gerrit Comhaer Ære, hvis han ellers var Møntmesteren, hvad der er høist rimeligt, da ingen Anden kan menes ved Mester Gherit, der nævnes hos Moll. En anden hollandsk Møntmester, Gherit van Gossen, nævnes ikkun bestemt i det anførte Dokument af 1418 som Møntmester i Lund, og der er ingen Hjemmel for, at han nogensinde har boet i Næstved, uagtet Moll siger det. Det er ikkun under Erik af Pomern at Næstved anføres som Møntsted; desto hyppigere forekomme i saadan Egenskab andre Byer saasom: Kjøbenhavn, Roeskilde, Ringsted, Gurre, Aalborg, Viborg, Aarhuus, Ribe, Malmø, Lund, Landskrona og Visby.

I Fortegnelsen over afdøde Conferentsraad Thomsens efterladte Mønter findes en Deel af den omtalte Art fra Kong Erik af Pomerns Tid, prægede deels i Næstved, deels i Odense, deels i Gurre (2 Pars., Tom. III Copenhague 1876, P. 153—55.)

tilhørte denne Orden i Vadstena, Maribo, Mariager og Sæby, er almindelig bekjendt. Det var ogsaa ham, der søgte at fremme Karmeliterordenen [1]) her i Landet, og ham, der oprettede det eneste Kloster for Brødre af dette Samfund i Landskrone 1410. Det var ogsaa Erik, der efter Tidsalderens Begreber, for at udsone det Blod, han ved Erobringen af Femern imod sin Villie havde ladet udgyde, foretog sig en Reise til det hellige Land, paa hvilken han havde det Uheld at falde i Hænderne paa en tyrkisk Fyrste og maatte med en stor Pengesum løskjøbe sig. [2]) Det var ligeledes Erik af Pomern, der til Gudstjenestens større Høitidelighed i Kirkerne indførte nye Skikke, en Sag, der, som bekjendt, vakte megen Fortrydelse hos en Deel af Geistligheden (Dipl. Norveg. IV. 439).

At det var den samme Fyrste, der i Aaret 1419 udvirkede Pave Martin V.s Tilladelse til Oprettelsen af et Universitet for de nordiske Riger [3]), taler hæderligt for hans Aandskultur. At denne Anstalt aldrig kom til Modenhed, var ikke Eriks, men Tidsomstændighedernes Skyld. Om de sædelige Forvildelser, man tidligere tillagde Kong Erik, og navnlig de ham paasagte Mishandlinger af Dronning Philippa, s. Jahn: Danmarks politisk-militaire Historie under Unionskongerne, Kbh. 1835, Pag. 478. Efter hvad i dette Værk er meddeelt, maa Sagnene herom, som det synes, aldeles forkastes.

I et levnet Aktstykke fra Anno 1440 kaldes Gozewijn Kong Eriks Skriftefader. [4]) Det var uden Tvivl som saadan, at han kom til at beklæde en Værdighed, ei i det danske Rige, men i et med den danske Stat nær forbundet Kirkesamfund. I Island havde ved Midten af det 15. Aarhundrede Johannes Gerichini opnaaet Skaalholts Bispestol. Det var en dansk Mand, der tidligere havde været Erkebiskop i Upsala, til hvilken Værdighed det hedder, at Dronning Margrethe havde forfremmet ham paa Grund af hans Lærdom og andre berømmelige Egenskaber. Det er høist vanskeligt at sige, hvad der er Sandhed i det, der

---

[1]) Om Karmeliterordenens Oprindelse, i Modsætning til de mange Fabler derom, s. Schrøckh K. G. XVII., 308 ff.

[2]) Pont.: *Gesta et vestigia Danorum extra Daniam* I. 10.

[3]) Pont.: Annall. II, 72 sqq. Den omtalte Bulle findes hos Münter. K. G. Dänemark II. 988 sqq.

[4]) Rijmeri: *Foedera et Acta Publ. Ed. Holmes* I. 75.

berettes om denne Prælat. Under 16de Juni 1421 blev det paalagt den af Pave Martin V. dertil beskikkede Erkebiskop af Riga at fælde Dom over Gerichini, der var beskyldt for mange grove Forbrydelser. [1]) Ganske anderledes lyde Fortællingerne om ham andre Steder, saa at der vel og gives Forfattere, der regne ham blandt den svenske Kirkes Hellige. [2]) Pontoppidan yttrer sig saaledes om ham: «Recht wunderliche Fata hat dieser Mann gehabt, was aber an ihm gewesen, ein Heiliger oder ein Vieh, steht dahin.» [3])

Kong Erik selv var tilstede paa et Slot i Sverrig under den hele Retssag mod ham. Erkebiskoppen fandt sig foranlediget til at frasige sig sin Værdighed mod en Sum af 300 Nobler for det første Aar, og siden 300 Dukater, der skulde udbetales aarlig af Erkestolen. Efter at have frasagt sig sit Embede, opholdt han sig i nogen Tid hos Kong Erik af Pomern, indtil det faldt denne ind at sætte ham paa Skaalholts Bispestol, ved hvis Besættelse alle de i den kanoniske Ret foreskrevne Former uden Tvivl ere blevne overtraadte. Joh. Gerechini skal i Vinteren 1429 have opholdt sig i England, og kom da efter Beretningen i de islandske Aarbøger den 28. Juni 1430 til Skaalholt. Han medførte mange fremmede Svende, der øvede de største Voldsomheder. Det varede ikke længe, inden der yttrede sig den samme Misfornøielse med ham, som faa Aar iforveien havde røbet sig i Sverrig. Paa den Tid i Aaret 1433, da man holdt den saakaldte Thorlaks Messe [4]), der samlede talrige Skarer med deres Telte ved Domkirken, mødte ogsaa her de, der havde sammensvoret sig for at tage Biskoppen af Dage. Efter at hans store Følge var nedsablet, vendte Angrebet sig mod ham selv: han blev lagt i en Sæk og kastet i en over Kirkegaarden løbende Aa, Bruaraa [5]) Fra Landsstyrelsens

---

[1]) *Dilapidationis bonorum ecclesiæ Ups. oppressionis Cleri sibi subjecti, concubinatus, adulteriorum quamplurimorum, ac etiam incestus cum matre et filia* (Celse: *Bullarium Sv. Goth.* I. 174.)

[2]) Acta S. S. Febr. II. 648.

[3]) Pont.: Annall. II. 531.

[4]) Den h. Thorlak, om hvem s. D. Mag. IV. 8, blev skrinlagt 1198, og en Fest bestemt for ham 1199. Om hans Helgenskrin s. Olufsen og Poulsen: Reise i Island. Sorø 1772. I—II. 4to II. 1032, jvfr. Pont.: Annall. I. 463 sqq.

[5]) Keyser: Den norske Kirkes Historie II, 472.

Side blev intet Skridt gjort for at tage nogen særdeles Hævn over denne Daad. Udentvivl maa Kong Erik have følt, at han selv havde en væsentlig Andeel i denne blodige Færd. Nogle Aar efter, da der handledes i det danske Raad om Kong Eriks Afsættelse, var det en Hovedankepost mod ham, at han havde krænket Kirkens Friheder; [1]) men naar var dette skeet mere øiensynligt end her, hvor ei blot alle Fordringer til et kanonisk Valg vare tilsidesatte, men hvor ogsaa en vitterlig usædelig og ryggesløs Person var ved kongelig Magtfuldkommenhed indsat paa det ledige Bispesæde.

Naar der nu igjen uden Iagttagelse af de kanoniske Regler skredes til Valg af en Biskop i Skaalholt, og Gozewijn blev tagen i Betragtning, kunde der næppe ankes over, at den Valgte var en til kirkeligt Embede uværdig Mand. Under de nærværende Omstændigheder behøvedes der Mands Mod og Hjerte til at modtage en Bispestol, der var bleven ledig ved en Daad, som den her nævnte. Selv under aldeles almindelige Forhold var Overtagelsen af en ledig Bispestol paa hiin Ø i Polarhavet en Sag, der vel maatte kunne skræmme selv den Modigste. Vi kunne ikke nægte Gozewijn at anerkjende hans samvittighedsfulde Embedsførelse, idet han forestod ei blot Skaalholts men ogsaa Holums Bispedømme til almindelig Tilfredshed, som det synes i en Aarrække.

Foruden de Vanskeligheder, der hidrørte fra Islændernes vilde og lovløse Sæder, lagde Naturforholdene ogsaa Hindringer iveien. De slette og ubanede Veie besværliggjorde i høi Grad Samfærselen mellem Øens forskjellige Dele.

De islandske Annaler fra Aar 803—1480, der i Aaret 1837 ere udgivne paa den arnamagnæanske Commissions Bekostning, give os en meget levende Anskuelse om alle de Forhold, der mod Slutningen af Middelalderen virkede til Skade for Culturen paa Island. 1402 rammedes Skaalholt Stift af den sorte Død; den var bragt til Øen ved et Skib, der havde lidt Skibbrud. [2]) Alt paa den Tid, da det øvrige Europa hjemsøgtes af Pesten, 1349, havde den besøgt Island. Ved Pesten 1402 døde alle lærde og læge Folk ved Domkirken, Biskoppen og 2 Lægmænd undtagne. Aarbogsskriveren tilføier: «*hæc pestis ingens et prima dicce-*

---

[1]) Keyser II. 525.
[2]) Ann. P. 375.

batur.» [1]) Pesten i 1349 maa dog have været meget voldsommere; den gik hele Norge igjennem og blottede Landet saaledes for Indvaanere, at næppe Trediedelen af dem bleve i Live. [2]) I Aaret 1403 brød atter Pesten løs i Island. Klosteret Kyrkobo i det vestlige Island blev tvende Gange saaledes blottet for Mennesker, at Søstrene, der bleve tilbage, maatte paatage sig selv at malke Faarene. Til denne Klosterkirke bragtes de Døde; de udgjorde tilsidst saamange, at Tallet ei kunde angives. [3]) Aar 1404 om Sommeren greb Sygdommen atter om sig med en saadan Voldsomhed, at Domkirken i Løbet af 3 Timer blev aldeles berøvet Arbeidere. 2 Præster bleve kun ilive. [4]) Vinteren 1405 medførte en saadan Dødelighed af Heste og Faar i den sydlige Halvdeel af Øen, som det ei erindredes at have fundet Sted tidligere. [5]) Den foregaaende Sommer havde der i Stiftsstaden og de omliggende Byer været 300 voxne Heste, nu var der ikkun 35 Pakheste tilbage. [6])

Aaret 1426 udmærkede sig ved mange sjeldne Sygdomme, saaledes Miltsyge *(Lienteria),* Opsvulmen af Kjønsdelene samt Svulmen af Ansigtet og Svælget. [7]) Vinteren varede langt ud paa Foraaret og medførte atter Tab af Faar og Heste. Tidt berette de islandske Aarbøger om Udbrud af Børnekopper [8]), af Misvæxt og Hungersnød, f. Ex. Aar 1372. Ikke mindre omstændelige ere de i at beskrive mærkelige og i høi Grad ødelæggende Naturphænomener. I Aaret 1300 udspyede Hekla for femte Gang Ild, og udkastede Stene med en saadan Bragen, at Lyden kunde høres langt borte, og store Steen fløi rundt omkring, der knuste Tagene paa Husene. Et ægyptisk Mørke opstod ved samme Leilighed, saa at Ingen kunde skjelne Dag fra Nat. [9]) Dette Udbrud, der stod paa i 12 Maadeder. fulgtes af Dyrtid og Jordstød. Skrækkelige Storme rasede

---

[1]) Ann. P. 375.
[2]) Ann. P. 279.
[3]) Ann. P. 375.
[4]) Ann. P. 377.
[5]) Ann. P. 377.
[6]) Ann. P. 377.
[7]) Ann. P. 401.
[8]) Siden 1291, da de første Gang hjemsøgte Øen (Annal. P. 167), have de bortrevet utallige Mennesker (Bergsøe: Statistik IV. 412).
[9]) Ann. P. 177.

omkring Kysterne, og mange Skibe gik tilgrunde, saaledes 1428; [1]) til andre Tider rasede heftige Regnskyl. [2]) Til andre Tider rasede forfærdelige Hudsygdomme, der endog standsede det til Jordens Dyrkning fornødne Arbeide, saaledes Aar 1387. Naar vi hertil føie den Usikkerhed, der herskede i alle Rets- og Eiendomsforhold, og de idelige Manddrab, vil det være klart, at Island ei maatte være noget behageligt Opholdssted, især for En, der ikke var vant enten til Islændernes Sæder eller til hine Naturomvæltninger. Selve Omfanget af Biskoppens Embedsdistrikt var betydeligt; ni Klostre i begge Stifter, og Antallet af Sogne, der nu udgjøre 301, var vistnok paa den Tid større end nu. Et Exempel kunne vi anføre, der viser, hvor ivrig Gozewijn var i at følge Kirkens Forskrifter. Bekjendt er det, at den gamle Regel, om aarlig at holde Synoder i hvert Stift, tildeels var gaaet ganske af Brug i mange Stifter, blandt disse sikkert ogsaa i de islandske. Kirkemødet i Basel optog de gamle Bestemmelser, og indskjærpede i sin 15. Sess., at en Synode aarlig skulde afholdes af Biskoppen selv i hvert Stift. [3]) At en christelig Biskop, hvis Hjord er i Nød, anvender sin Flid paa at afhjælpe denne, vil vist erkjendes som en Pligt; en saadan unddrog Biskop Gozewijn sig ikke. Man har flere Breve, udstedte af den engelske Kong Henrik VI. (1436—45), hvori det tilstedes Biskoppen af Skaalholt at ind- og udføre Varer fra Island til England og omvendt. [4]) Det ligger nær at antage, at han ved disse Handelsforetagender har villet afhjælpe Øboernes Nød. Der berettes oftere, at disse fattedes Viin til Communionen, hvis Høitideligholdelse

---

[1]) Ann. P. 401—2.

[2]) Ann. P. 354.

[3]) Gieseler: K. G. 2 B. 4 Abth. p. 69—70.

[4]) Rymeri: *Foedera*, vol. II. London 1878:

1436, Nov. 22. *Licence to I. bp. of Skalholt to go to Iceland, and send back his ship with merchandise.*

1438, Jan. 29. *Licence to John bp. of Skalholt in Iceland, to take a ship to Iceland and send it back with merchandise for the payment of his creditors.*

1445, Dec. 4. *Safe conduct for Godsuin bp. of Skalholt [Scalolensis], to go to Iceland and return.*

Om adskillige Forbud mod Englændernes Handel paa Norges Skatlande i det her berørte Tidsrum og disses Ophør, see: Grønlands hist. Mærkværdigheder (Kbhvn. 1845 I—III.) III. 911 ff.

i de mindre Kirker da maatte stilles i Bero. [1]) Den islandske Kirkes berømte Historieskriver Hans Finsen (Finnus Johannæus) omtaler, at Gozewijn eller, som han kalder ham, Gotsvin, var Biskop over Skaalholt Stift fra 1435; fra 1439—1449 var han ogsaa Tilsynsmand over Holum Stift *(Inspector dioeceseos Holanæ).* Hvad han udrettede til bedre Ordens Fremme i disse tvende Stifter, er navnlig berettet af den nævnte Forfatter. [2]) Saa lidet vi vide om ham, tør vi dog nok slutte os til, at han kunde have fortjent en bedre Roes end den, der ydes ham af hiin islandske Kirkes Historieskriver: «*vir nec malus, nec officii omnino negligens, ut ex eius visitationibus per quartam occidentalem colligere licet, nam pari diligentia reliquarum quartarum, ut et Holonarum negotia curasse verisimile sit.*» [3])

I Slutningen af den Skildring af Gozewijns Levnet, som vi nu have gjengivet i dansk Dragt, bemærker Prof. Moll, at i Vaaren 1446 opholdt Combaer sig paa sit Fødelands Jordbund, navnlig i Deventer. Han fandt endnu Endeel tilbage af de, der i hans Ungdom stode i Spidsen for den dengang især fra adskillige Nonneklostre udgaaende Bevægelse. — Der er fundet, skriver Prof. Moll, Afladsbreve udstedte for Søstrene i flere af hine Stiftelser. Medens de fleste af disse aande de samme Begreber om Aflad og Syndsforladelse, der dengang vare gjængse, er der ogsaa andre, der udtale andre Forestillinger, om Sindets Renselse, om det nye Menneske, om Lydighed mod Foresatte, om Skaansel, Barmhjertighed og Kjærlighed. Disse Lærdomme høre til dem, hvilke Gozewijn i Ungdomsaarene havde tilegnet sig, og som han synes at have taget til sine Ledsagere hele Livet igjennem. Man tør maaskee deraf formode hvad der har udgjort Indholdet af den Lære, han forkyndte. Det har unægtelig Interesse at vide, at saa lang Tid inden Reformationen her blev indført, ja endog længe inden den blev paatænkt, have dens Hovedlærdomme været forkyndte i Skaalholt Stift. Foruden hvad Prof. Moll omtaler i sit monografiske Arbeide, berører han denne Sag i sin Kirkehistorie. [4]) Om det var

---

[1]) Ann. P. 222 og 282.
[2]) F. Joh.: II. 475 sqq.
[3]) F. Joh.: II. 476 sqq.
[4]) Moll: Kerkg. II. 4, Pag. 244.

Gozewijns Øiemed at vende tilbage til Skaalholt vides ei, men det lykkedes ham ialtfald ikke: han sluttede efter en samtidig Beretning sit omtumlede Liv 19de Juli 1447.

Endnu Eet: Efter en Meddelelse fra en lærd Islænder i Kbh. Hr. Sigurdsen anfører Prof. Moll, at, fra den Tid Gozewijn levede paa Island, er efter en Bemærkning af en Forf. til et Onomastocum der levede 1705—45 Navnet Gottzvin kommet i Brug der. Han anseer det for en Tilkjendegivelse af den Agtelse, den fremmede Biskop stod i hos Øens Beboere, at de opkaldte deres Sønner efter ham.

Efterskrift.

Som jeg stod ifærd med at lade mit Haandskrift komme i Trykkeriet, modtog jeg ved en Meddelelse af min Ven, Hr. Prof. C. W. Smith, en Oplysning om et mig hidtil aldeles ubekjendt Kildeskrift til det bøhmiske Universitets Historie, der indeholdt en Notits om den forhen omtalte Johannes Jerichini: *(Monumenta Universitatis Pragensis. Pragae 1830. 4. Vol.)*

Efter denne Kilde immatrikuleredes ved det juridiske Universitet i Prag 1403: *Honorabilis Vir Andreas Gerichini de Kalundeborgh Lundensis nec non Roskildensis Ecclesiarum cannonicus.* Han var Universitetets Rector 1406 og blev Baccalaureus 1407. I 1404 immatrikuleredes sammesteds Johannes Gerichini de Roskildis, maaskee en Broder til den ovennævnte Andreas, og sandsynligviis samme Person som den ovenomtalte ulykkelige Biskop. «Overhovedet», tilføier Prof. Smith, «troer jeg at *Monumenta Universitatis Pragensis* ikke ere uden Interesse for de nordiske Rigers Personalhistorie i det 14. og 15. Aarhundrede. De nordiske Studerendes Antal ved det juridiske Universitet i Tidsrummet fra 1372 til 1413 beløber sig til over 150; dog har Ingen iblandt dem opnaaet den juridiske Doktorgrad, og ikkun 3 Danske Baccalaureusgraden, nemlig foruden Andreas Gerichini: 1389 Nicolaus Hagni, *Canonicus Lundensis,* hvis Navn jeg ikke har kunnet finde i Listerne over de Immatrikulerede, og 1399 Jacobus Petri de Horby, *Canonicus Lundensis,* immatrikuleret 1395; derimod har en svensk Magister, Johannes de

Dulmen, *Canonicus Aboensis*, i en Aarække virket som Docent ved Prags juridiske Universitet. Endnu vil jeg bemærke, at blandt de Immatrikulerede i 1381 forekommer Nicolaus Jacobi, *dictus Rusere*, *Eccl. Roskildensis et Arusiensis*. *Canonicus juratus cansiliarius illustris principis Danorum, Slavorum*, *Gothorum, et Norvegiae Regis*. Denne Mand kan vist ikke være ganske ubekjendt i Historien; han har betalt et meget anseeligt Indskrivningsgebyhr. Ogsaa de tre Fakulteters Universitet synes at have været stærkt søgt af Nordboer. Her er den gamle Matrikul gaaet tabt; men af det philosophiske Fakultets Dekanats-Protokol sees, at mellem 1367 og 1409 have omtrent 70 Nordboer bestaaet Baccalaureals-Examen, hvorvel ikkun Faa af dem, som det synes, derefter virkelig have taget Graden. Det langt overveiende Antal af dem ere Svenske; formodentlig have de danske Studerende hellere søgt til Paris. Ved det juridiske Universitet ere derimod begge Nationer omtrent i lige Grad repræsenterede, maaskee endog med en lille Overvægt paa de Danskes Side; da det juridiske Studium var saa stærkt tilsidesat i Paris, er det rimeligt, at de Studerende herfra, der ikke havde Raad til at reise til Bologna, have søgt Prag. Af Normænd forekommer der ved begge Prags Universiteter overmaade faa. Ved det philosophiske Fakultet virkede nogle docerende Magistre af den sachsiske Nation (den, hvortil de nordiske Medlemmer regnedes), hvis Navne tyde paa nordisk Nationalitet, men disse synes vistnok Alle at være Svenske, saasom Tordo de Svecia, om hvem der etsteds er tilføiet den Bemærkning, at han senere var Biskop i Strengenäs» (Celsi: *Bullarium*. Pag. 140, 145, 150, 154, 155).

Bøhmerne stode overhovedet paa et høit Culturtrin. indtil de ulykkelige Religions- og Borgerkrige begyndte først i det 15. Aarhundrede. Karl IV., der tillige var tysk Keiser, roses baade for den Orden, han overholdt i alle Forhold, og for den Næring og Pleie, han lod Agerdyrkning og Handel tilflyde, og ei mindre for den Omsorg, han viste for Videnskab og Kunst. Mange ere de Bygninger, Skulpturarbeider og andre Mindesmærker, der ere tilovers fra hine Tider i og udenfor Prag; thi Landets Prælater, Baroner og andre fornemme Mænd indrettede deres Smag efter hans. Pave Pius II. (*Æneas Sylvius*), kan ei finde Ord nok til at prise de anseelige og kostbare

Bygninger, der fandtes i alle Bøhmens Stæder og Landsbyer fremfor i noget andet Land i Europa. [1])

At Kong Wenzel ved at indskrænke de Friheder, som Tyskerne nøde ved det czechiske Universitet, hvor de i Eet og Alt havde Overvægt over Bøhmerne, gav Anledning til den store Udvandring til Leipzig, hvor de oprettede det Universitet, som Kurfyrsten Henrik den Stridbare var ifærd med at grunde, hører hjemme i Hussiternes Historie. En herom afgiven offentlig Erklæring viser, hvilken Vigtighed Kirkemødet i Kostnitz tillagde den Omstændighed, at Universitetet i Prag forlodes af talrige Skarer af alle Europas Folkefærd.

At hele Folkeslag kunne lide Uret, ligesaavel som ènkelte Mennesker, er en bekjendt Sag. Men større Uret har vel næppe været tilføiet mange Folkefærd end Bøhmens Indvaanere, naar man i gammel Tid har identificeret dem med de omvankende Nomadehorder, der bære Navnet Zigeunere og ere en Skræk og en Afsky for de civiliserede Folkefærd, de gjæste i tvende Verdensdele. Indtil denne Dag kalder man endog i det spanske Sprog de omtalte Horder *los bohemos,* i det franske Sprog *les bohémiens.* Ingen Benævnelse kan være slettere valgt end denne. Om Zigeunerne i deres forvildede Tilstand har en dansk Mand sagt det sande Ord, at de snarere egne sig til Politimestres end til Historikeres Opmærksomhed. [2])

Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid, af Dr. Henrik Nikolai Clausen. Anden af Forfatteren gjennem- og omarbeidede Udgave. Udgivet efter hans Død. Anden Halvdeel. Gads Forlag.

Anmeldt af Udgiveren.

Næsten det dobbelte Arkeantal udgjør denne anden Halvdeel af det tidligere (Theol. Tidskr. 1878 S. 234 f.) anmeldte Skrift; dog er det ikke blot i numerisk Henseende at denne indholdsrige Bog er voxet, men næsten paa hver

---

[1]) Ordene anførte af Palacky, Gesch. Bøhmens 2 B. 2 Abth., Pag. 415.

[2]) Et Brev fra Estrup i samlede Skrifter II. 5 ff.

Side seer man en værdifuld Forandring, en nøiere Indgaaen i den omhandlede Gjenstand, en større Præcision i Udtrykket, og et stadigt Hensyn til hvad der siden Bogen første Gang saae Lyset, har tildraget sig paa det kirkelige Omraade, navnlig — og det maaskee altfor meget — hvad der er fremkommet indenfor vort Fædreland. Man veed, at Forf. i sit lange Liv ikke har været nogen taus Tilskuer; men dette Værk giver os i sin nye Skikkelse et yderligere Vidnesbyrd om, hvilket skarpt Blik han har havt for Udskeielser og Misviisninger, for Forvanskelse af det oprindelig Rigtige, for Overskridelse af de rette Grændser for en sund Udvikling. Det var naturligt, at han i Afsnittet: Kirken og Bekjendelsen (tidligere det 7de, nu det 9de) maatte komme tilbage til den grundtvigske Paastand om Daabspagtens Ord. Her er en ny Forsvarer optraadt i Prof. Lyng i Christiania, som i sit Skrift: «Grundtvigianismen og Skriftordet» har forsøgt phisosophisk at godtgjøre hiin Paastands Rigtighed. Det er neppe uden Føie, at Prof. Clausen her seer «den samme Slutningsmaade, som anvendes i Romerkirken, og som der ikke kan undværes: Slutning fra et Historisk, som paastaaes at maatte være til et Historisk, som paastaaes at være saa i Virkelighed». Men hvor stærkt end Forf. værger sig imod, at hiin Paastand skulde have Gyldighed for Historiens Domstol, saa betoner han dog med langt større Fynd end tidligere, hvilken kostelig Skat vi have i det apostolske Symbolum som et Foreningspunct for alle Kirker, ligesom det er ham magtpaaliggende, at den hellige Skrift stilles i det rette Forhold til Kirkens Bekjendelsesskrifter, saa at de heller ikke i Præsteeden stilles jevnbyrdige med hinanden (S. 459). Altsom Tidsmagterne have forandret meget i den evangeliske Kirkes Stilling i katholske Lande, og altsom den eensidige Individualitets-Interesse er kommen langt mere om ikke til Kræfter saa dog til høitlydende Krav, blev det en Nødvendighed for Forf. at omarbeide Afsnittet (d. 10): «Kirkefrihed og kirkelig Lov»: Hed det saaledes i den første Udgave om Østerrig «at det var en simpel Følge af det med Rom sluttede Concordat (af 25. Septbr. 1855) at de protestantiske Menigheder hidtil forgjæves have arbeidet paa at komme ud af den svævende Stilling, saa kunde Forfatteren nu prise det, «at der i Modsætning til den tidligere Forkuelsesstand

er tilsagt Protestanterne kirkelige Frihedsvilkaar». Ikke destomindre er det endnu sandt, «at Tolerancen mangen en Gang gaaer under et falsk Flag»; thi det er ikke den dybtliggende Ærbødighed for Andres religiøse Overbeviisning, men snarere Interesseløshed eller Ligegyldighed med Hensyn til Troens Opgave, som ofte begrunder Tolerancen. Et Vidnesbyrd derom er, at man ikke blot i Danmark (som Forf. nævner S. 512), men næsten i de fleste evangeliske Lande har villet udelukke Religionsunderviisningen fra de høiere Klasser i de lærde Skoler og villet lade Disciplene i disse Skoler opvoxe som unge Hedninger; navnlig i Tydskland er man ved en dyrekjøbt Erfaring kommen til at see, hvilken Frugt der er opvoxet paa den brakliggende Mark. Men derfor advarer Forf. ogsaa paa den anden Side med en indtrængende Varme mod den falske Frihedsbestræbelse indenfor Kirkesamfundet, imod den eensidige Individualitets Interesse, der deels sætter «det præstelige Jegs ubetingede og ubegrændsede Frihed som den øverste Lov, deels vil ophæve selve Sognegrændsen, saa at Kirkemarken bliver en stor Fællesmark, hvor Enhver havde Berettigelse til at udstrøe den aandelige Sæd hvorsomhelst, og Præsten blive en Vandrepræst». Meget af hvad der er udtalt i det 13de Afsnit: «Kirkelig Samfundsorden» synes at høre herhen, hvorved en Gjentagelse vilde være undgaaet. Det er med en hos den ellers saa besindige Forfatter usædvanlig Harme, at han udtaler Fordømmelsesdommen over Frimenighedsloven eller, som man skaansomt har kaldet den: Valgmenighedsloven, som for ham er i «en øiensynlig samfundsopløsende Retning», der blev dreven igjennem mod «de sex Biskoppers» Fællesudtalelse, i hvilken de fralagde sig enhver Medansvarlighed, ogsaa Taushedens i hvad der nu ved Hjælp af den borgerlige Lovgivningsmyndighed tilsigtes indført». Det er overmaade strænge Ord, med hvilke Forf. dømmer denne Foranstaltning — om hvilken man dog maa sige, at den kun lidet er benyttet og derved allerstærkest godtgjør sin Ufornødenhed — naar han siger: «den giftige Tale, der i Folkethingssalen er strømmet ud over Kirke og Geistlighed, høi og lav, bliver ikke vanskelig at forklare af den Indvirkning, Exemplet ovenfra maatte udøve paa Folkestemningen.» — Der var endnu saare meget, paa hvilket vi kunde ønske at henlede Læserens

Opmærksomhed, for at man kan see, med hvilken Flid den rettende og omdannende Haand er lagt paa mange Afsnit og hvor uafladelig Forf. har Øiet vendt paa hvad Tiden bar frem med Hensyn til Kirkeforholdene. Vi maae dog indskrænke os til det Anførte.

Med ikke ringe Forventning iler man hen til det sidste Afsnit: «Den evangeliske Kirkes Fremtid»; det har sin store Interesse at faae at vide, hvilke Udsigter en Mand som Prof. Clausen stiller for denne Fremtid, han som hele sit Liv igjennem har følt sig stærkt afficeret af hvad der i politisk og kirkelig Retning har tildraget sig hjemme og ude. Man finder her en heel ny Fremstilling; af den første Udgaves sidste Afsnit er kun meget lidt blevet staaende. Hvor mange sørgelige Fremtoninger end Nutiden frembyder baade i Videnskaben — som den Hartmanske Nihilisme, der spaaer Christendommens Selvopløsning — og i Livet som Bibelhad, Christushad, Geniusdyrkelse, saa vil han ikke ende sit Værk i «en forsagt, elegisk Klynken, og han henviser til «Lysbillederne» i alle de menneskefrelsende Foranstaltninger, der ere Vidnesbyrd om specifisk christelig Tro og Troesliv.» Han dølger ikke den Kamp, som forestaaer, «hvorved Kirken vil gaae en Kamp imøde imod sin egen Fortids Historie» og venter, at «Christendommen, som det himmelbaarne Udtryk af de evige Mysterier, vil staae ophøiet over ethvert særligt Nationalmærke, medens Lutherdommen bærer det umiskjendelige Mærke af den enkelte Nationalitet (S. 790 f.), hvorfra den er udgaaet» (ved hvilken Leilighed Forf. giver et Billede af den germanske Nationaltypus i Luthers Personlighed: «Enkelt Lands- eller Folkekirke, enkelt Kirkebekjendelse og Kirkeskik — alt hvad der fører En til de forgjængelige Former, taber i Betydning for det, som er givet som Troens høieste Slutningspunct: Tiden, da Sønnen efter at have lagt alle Fjender under sine Fødder, skal overgive Riget til Gud og Faderen, for at Gud skal være Alt i Alle» (1 Cor. 15. S. 805). Saavidt ville vel de Fleste samstemme med Forf.s Fremtids Udsigter. Men om Veiene, paa hvilken Kirken efter Forf.s Mening vil føres denne sin sidste ideale Tilstand imøde, er den i den Hellige Skrift betegnede, og om Kampen, gjennem hvilken Kirken vil vinde sin ideale Skikkelse, ikke vil være mod langt voldsommere Magter, end dem, Forf. har Syn for,

«Kampen med sin Fortids Historie», vil der vistnok herske stor Tvivl. Ikke alene har Forf. ingen Plads for Antichristen, det Syndens Menneske, Fordærvelsens Søn, som skal aabenbares, hvilken Herren skal fortære ved sin Munds Aande og tilintetgjøre ved sin Tilkommelses herlige Aabenbarelse (2 Thes. 2), eller for «det tusindaarige Rige», som et Forbud paa Guds Riges Fuldendelse; endog Herrens Gjenkomst lades uomtalt. Men han ender i en fuldkommen Apokatastasis i følgende Ord, om hvilke vi vilde ønske, at de vare ligesaa begrundede som de ere smukke: «Men, har alt Værende sin sidste Grund i et Skaberbliv, hvor den almægtige Villie er den alkjærlige og hellige Villie, saa kan denne Villie kun have Menneskeverdenens Helliggjørelse og Frelse til sidste og endelige Formaal. Skabningen, som er udrustet med Tænke- og Selvbestemmelses-Evne, maa kunne misbruge den jordiske Levetid til at storme imod sin Tilværelses Maal — den menneskelige Selvbedaarelse, Selvforvildelse, Selvnedværdigelse, Selvødelæggelse maa kunne naae den yderste Grændse; menneskelige Enkeltvæsener og menneskelige Slægter maa kunne leve Aarene hen som om det gjaldt om at rase mod sig selv og hverandre, at paaføre sig selv og hverandre usigelig Vaande og Lidelse. Men hvorledes skulde Tro paa en Forsynsvillie «af hvilken, ved hvilken og til hvilken Alt er» (Rom. 11, 36) være paa nogen Maade forenelig med Evne til at rive sig løs i excentriske Baner fra den skabende, almægtige Naadesvillies Veie — med Magt at bringe Forstyrrelse ind i den guddommelige Verdensorden! I denne Verdensøkonomi — for Menneskene, den gudbilledlige Skabning, guddommelige Opdragelses-Optugtelses Anstalt — maa alle Tilskikkelser tilsidst være beregnede paa Frelsens Maal. Der gives lempelige, mildt virkende, men ogsaa brændende, indtil Marv og Been skærende Tugtemidler, hvis Kval for Legeme som for Sjæl intet Menneske kan udholde, for hvilken selv den egenraadigste, gjenstridigste, mest forhærdede Villie maa bøie sig i Ydmyghed. Origenes Ord: «Intet er uhelbredeligt for sin Skaber» er simpel Anvendelse af Herrens Ord (Matth. 19, 26), For Menneskene er det umuligt, men Alt er muligt for Gud.»

I Modsætning til den isnende Kulde, med hvilken især yngre theologiske Forfattere tale om og skrive om

«den evige Fordømmelse» som om den ikke var en forfærdende Tanke, hvis Vægt Ingen kan udholde at gjennemtænke, kan der være Rum for denne Oldings fortrøstningsfulde Udskuen efter alle Tings Fornyelse; men i Skriftordet finder dog denne Apokatastasis ikke ubetinget Medhold, men staaer som det er sagt, som et Kors for Tanken, som en tilsløret Hemmelighed.

Naar vi nu have med Forf. gjennemvandret de kirkelige Egne, hvor han paany har ført os hen, da vil Anm. kun spørge: Skal den gamle Stridsmands Værk gaae sporløst forbi den nærværende Slægt, det Testamente, i hvilket der vistnok findes flere Spørgsmaal end Besvarelser, flere Problemer end Løsninger, flere Klagelyd end Frydsord, men som dog ved sin Tankefylde, sine kritiske Betragtninger, sine Speilbilleder af «det Helliges Caricaturer» giver megen Anledning til Overveielse. Vi ønske, at det maa finde Læsere, ikke blot i den Slægt, der modtog det med Interesse, da det for tyve Aar siden oplod sig for os, men ogsaa i den Slægt, der siden den Tid er kommen til Virksomhed i Kirke og Literatur, medens vi Andre maae aftræde.

III.

Udsigt over den theologiske og kirkelige Literatur i Danmark i Aaret 1878.

Af Udgiveren.

Vi begynde vor Oversigt med nogle exegetiske Arbeider deels originale deels oversatte; nemlig:

Profeten Sacharias' Bog, udlagt til Opbyggelse for Menigheden af Lic. theol. R. Volf, Sognepræst ved St. Stefans Kirke. Kjøbenhavn. Andr. Schous Forlag. 174 S. 8.

De tre apokalyptiske Forfattere, Daniel, Sacharias og Johannes have faaet en særlig Betydning for den nærværende Tids Christne, efterdi de eschatologiske Forestillinger og Forventninger i langt høiere Grad end tidligere ere traadte ind i Menighedens Bevidsthed. Derom vidne de mange Forklaringer, som i den senere Tid ere udkomne over Johannes Aabenbaring; men Ingen vil kunne forstaae denne Bog med dens mange Gaader og Billeder, naar man ikke kjender det gamle Testamentes Apokalyptik, saaledes som den fremtræder i de to førstnævnte Bøger, og naar man overhovedet ikke er trængt ind i Guds Riges Historie i den gamle Pagt. Det er derfor et godt Foretagende af Forf., som jo ogsaa i et andet Øiemed har beskjæftiget sig med Profeten Sacharias (Theol. Tidskr. 1876. S. 113 f.) at give Menigheden en populær Udlægning af den skjønne, men ikke lidet dunkle Profeti. Det forekommer Anmelderen at Forf. i det Hele har løst sin Opgave paa en tilfredsstillende Maade. I Indledningen

giver han en Udsigt over Indholdet af Sacharias Bog efter dens to Hovedafsnit samt en kort Udtydning af Synerne. Derpaa følger en ny Oversættelse og Forklaring af de enkelte Kapitler. Sacharias er, som bekjendt, en af de profetiske Bøger, paa hvilken Kritiken og Fortolkerne have forsøgt deres Vid; der er unægteligt fremkommet mange ugrundede Hypotheser, navnlig om den sidste Deel af Profetien. Dog er man ingenlunde derfor berettiget til, som Forf. gjør, at beskylde Kritikerne for, at deres Hensigt har været «at bedrage Menigheden for det Lys og den Trøst af Guds Ord, som Herren giver alle dem, som troe» (S. 10) eller «at komme bort fra den messianske Opfattelse af Profetien» (S. 85). Der gives en videnskabelig Samvittighed, som ikke kan og ikke bør lade sig tage til Fange af Traditionen, uden at Kritiken derfor i nogen Maade vil angribe Troen paa Skriftens Guddommelighed. Ellers maatte man aldeles forvise den høiere Kritik fra den theologiske Videnskab. Men hvormeget Uvæsen der end er drevet i den Henseende, saa har den bibelske Kritik sin Berettigelse og vi skylde den mangen en klarere Forstaaelse. Hvad nytter det f. Ex. at ville forsvare Matthæus 27, 9, hvor Jeremias nævnes istedetfor Sacharias paa den kunstige Maade, Forf. med andre Fortolkere forsøger (S. 128--29); man overbeviser neppe nogen troende eller vantro Læser ved at sige at «Matthæus betragter Jeremias i den Grad for at være Ophavsmand til den hele Profeti, at han ikke frygter for at betegne dette ved at sætte hans Navn over det Hele.» Mon det virkelig skader Evangeliets høiere Paalidelighed eller dets inspirerede Værdighed, at dets Forfatter har taget Feil i et eller andet Navn. Og det især her, hvor Jeremias' profetiske Stilling upaatvivleligt maatte rinde Evangeliets Forfatter i Hu. Citeres der ikke i det N. T. Steder, som man forgjæves vil opsøge i det G. T., f. Ex. Matth. 2, 23. Joh. 7, 38. Ligesom Whiston o. A. meente, at dette Citat Matth. 27, 9 maatte staae i et tabt kanonisk Skrift, saaledes faldt jo Mede paa, at Slutningen af Sacharias fra det 9 Cap. maatte være forexilisk; paa den Maade vilde man redde sig ud af en tilsyneladende Forlegenhed og indhildede sig i langt mindre trolige Hypotheser. Hvor mange have ikke forarget sig over — og det bibelkyndige Mænd,

om hvilke man mindst skulde antage det — at נוֹשָׁע Sach. 9, 9 i det reviderede G. T. er oversat ved «frelst» fordi de vare vant til at see det oversat: en Frelser. Skulde man da beholde en Oversættelse, der er vitterligt urigtig, fordi det feilagtige har vundet Hævd? (Ogsaa Lic. Volf har: frelst «som sikkert ikke kan forklares paa nogen anden Maade end som Ordet lyder») Med en mechanisk Inspirationstheori og med en traditionel fastslaaet Oversættelse skader man meget mere end man troer, navnlig naar man ved spidsfindig Kunst vil søge selvopfundne Dybheder. Ædruelighed eller hvad man paa Tysk kalder «Unbefangenheit» kan godt forenes med en sand og oprigtig Tro paa, at de hellige Skrifter ere «baarne af den Helligaand.» At nærværende Bogs Forfatter besidder denne videnskabelige Ædruelighed, derom ere vi overbeviste.

Der er her ikke Anledning til at drøfte Enkeltheder af Forfatterens Opfattelse og Forklaring; da maatte man indlade sig i en udførligere begrundende Forhandling. Anm. slutter med det Ønske, at den ogsaa i praktisk Virksomhed saa nidkjære Forf. vil give os flere populære Udlægninger af de profetiske Skrifter.

Evangelisten Lukas's Apostelsaga, oversat og forklaret af K. F. Viborg. Første Hefte. Odense. Hempelske Boghandel.

Anm. hilser med Glæde det bebudede Værk, der agtes fuldført lige til Johannes Aabenbaring i en «ny og nøiagtig Oversættelse med oplysende og opbyggelig Forklaring». Thi uagtet der vistnok vil være mange Puncter, hvori en Deel Bibelkyndige ikke ville kunne være enige med Forfatteren — hvad der jo ogsaa er Tilfældet med hans Fortolkning af de fire Evangelier (Theol. Tidskr. 1875, S. 422 f.) — saa vil man upaatvivlelig ogsaa heri finder den samme Dygtighed, Klarhed, Alvor og Omhyggelighed, som har anbefalet hiint Skrift til en udbredt Kreds af den christne Menighed. Vi have jo saare faa exegetiske Arbeider i den danske Literatur, navnlig saare faa, der med en nøiagtig Indgaaen i Grundtexten forene Hensyn til det Opbyggelige og til Kirkelivet; med saa megen større Forventning tør man modtage det af Forf. bebudede Værk. Det er for tidligt allerede nu at forhandle Enkeltheder, eftersom der kun foreligger et Hefte.

Matthæusevangeliets Opfattelse af Herrens Liv. Fremstillet i Grundtræk af A. Andersen, Sognepræst. Kjøbenhavn. Karl Schønbergs Forlag. 156 S.

Dette paa grundige Studier byggede og med megen Skarpsindighed affattede Skrift ville vi blot nævne her, da Tidskriftet haaber at kunne levere en udførlig Anmeldelse af det. Forfatterens Formaal er at godtgjøre baade i det Hele og i det Enkelte, at Matthæus i sit Evangelium har lagt an paa at fremstille Herren som Abrahamsønnen og Davidsønnens Fuldendelse. Om man end ikke kan give Forfatteren Samstemning i alle enkelte Puncter, saa vil dog Ingen kunne læse Bogen uden at bekjende, at man har et alvorligt Arbeide for sig af en Skriftkyndig, der ikke har taget sig det let, men gravet dybt i den hellige Evangelists Grube, og dertil benyttet de Hjælpemidler, hvilke den ældre og nyere Literatur tilbød ham. Anm. kan ikke andet end anbefale dette Skrift til Bibelforskernes Opmærksomhed i den Overbeviisning, at Udbyttet vil ikke være ringe, selv for dem, der hist og her ville føle sig opfordrede til Modsigelse.

Blomsten af de exegetiske Arbeider, som i det sidste Aar ere udkomne hos os, er

Johannes Evangeliet fortolket af F. Godet, Dr. theol. og Prof. i Neuchâtel. Oversat af A. F. Boie og M. Th. Becher. Kjøbenhavn. Andr. Fr. Høst & Søns Forlag. I—III,

hvilket nu foreligger heelt i en for største Delen vellykket Oversættelse og i en net udstyret Skikkelse paa 1278 Sider. Tidskriftet har tidligere udtalt sin Glæde over, at dette betydelige Arbeide ogsaa er udkommet paa Dansk og er gjort tilgængeligt for en større Læserkreds. Paa den saare vigtige Indledning, som udgjør hele første Bind, har Anm. ifjor henledt Opmærksomheden (Theol. Tidskr. 1877, S. 189—191). Hvad vi yttrede der om Forfatterens Grundighed, Klarhed og Lethed i Fremstillingen, det er fuldkomment stadfæstet ved Commentaren, som foruden det religiøse Alvor, med hvilken den behandler Texten, og den videnskabelige Dygtighed, der ikke skyer nogen Møie for at trænge ind i Evangeliets Struktur, ogsaa indeholder saare mange frugtbare Vink, der kunne benyttes til Opbyggelse. Vi haabe, at dette i vor Literatur omplantede

Værk allerede har skaffet sig Indgang i mange Kredse og godtgjort sit Værd for dem. De, som ere bekjendte med den første Udgave af Godets Commentar, ville snart mærke, at det ikke blot er i Indledningen, men ogsaa i den exegetiske Deel eller Fortolkningen at Forf. har fulgt med hvad der paa dette Omraade er fremkommet i seneste Tid og vidst at benytte det enten i anerkjendende eller i modsigende Retninger.

Det Falsk-Messianske i Makkabæer-Tiden. Af P. C. Kierkegaard. Aalborg. Marinus Schultz Forlag. 108 S.

Det er fuldkommen sandt, hvad Forf. siger allersidst i dette Skrift: «at vi allesammen vilde læse og forstaae det nye Testamente en heel Deel grundigere og fyldigere, naar ikke det gamle Testamente var os næsten ubekjendt. Anm. har for sit Vedkommende oftere udtalt sin Beklagelse over, at vore Theologistuderende ikke stifte et nøiere Bekjendtskab med det G. T.s Historie, Oekonomi og Sammenhæng saaledes som et grundigere Studium af det vilde tilbyde. Imidlertid naar Forf. bruger det Ord: «os», da gjælder det dog ikke ham selv. Thi der er vel ikke synderlig Mange her i Landet — om ellers Nogen — som har en mere omfattende Kundskab til den gamle Pagts Bøger end Forf. af ovennævnte Skrift, og hans store Indsigt fremlyser ogsaa af hvert Blad i dette. Saa villige vi nu ere til at indrømme ham en fremragende Plads paa det nævnte Omraade, saa vide vi jo, at hans ualmindelige Skarpsindighed og sjeldne Combinationsgave medfører ogsaa, at han paa en ofte blændende Maade sammenstiller hvad der ligger fjernt fra hinanden «hvad der turde bemærkes af de Forreste» (S. 91), og at han finder betydningsfulde Kjendsgjerninger, hvor Andre, der ogsaa have seet sig om i disse Egne, aldeles ikke kunne øine noget saadant. Alt dette maa man tage med hos den kundskabs- og aandrige Forfatter. og der er ingen Tvivl om, at mangen en Læser, især blandt de Yngre, netop finder den største Nydelse af saadanne sindrige Combinationer, selv om de have en Følelse af, at disse ikke ere hentede ud af Skriften, men lagte ind i den; de, som ikke kunne følge med paa denne Udtydnings Vei, ansees da for borneerte eller uvidende. Ogsaa det nær-

værende Skrift er et Vidnesbyrd baade om Forfatterens mangesidige Kundskaber og om hans Combinationsgave. Hovedformaalet er at vise, hvorledes Matthatias' Sønner og Sønnnsønner efterhaanden førtes hen til at ansee sig for Mænd, der skulde realisere Messiasideen, netop ogsaa ved at de dristede sig til at forene Ypperstepræsteværdigheden med Fyrsteværdigheden (siden Konge-) i deres Person, og hvorledes Folket daarede sig selv med den forfængelige Tanke, at de profeterede Forjættelser vare opfyldte ved den tilsyneladende Selvstændighed og de gode Dage, de havde, og hvorledes de saaledes engang komne paa en Skraaplan stedse sank dybere og dybere, og «det sande israelitiske Forventnings Liv kun fortsattes i nogle smaa Kredse af hine Stille i Landet, fra hvilke enkelte møde os i Begyndelsen af Lucas Evangelium» (S. 69). Det er Forfatterens Fortjeneste at have paaviist denne Messiasideens Forvanskelse med stor Energi; derved har han bidraget til en rigtig Vurderen af Makkabæer-Reisningen, der navnlig i den rationalistiske Leir er bleven betragtet under et feilt Synspunkt og stillet høiere end den fortjener, naar man seer den i Lyset af det G. T.s hellige Bebudelser. Anm. har ganske den samme Betragtning af Makkabæertiden som Forf. og har udtalt den udførligt for 40 Aar siden i sine Foredrag over den bibelske Historie. Det er fuldkomment rigtigt, naar Forf. sammenfatter sin livfulde og Lysglimt udstraalende Fremstilling i de Ord: «Vi have seet Bevægelsen henimod det Falsk-Messianske og kunnet skue dets virkelige Indtræden i et Øieblik glimrende, forsaavidt da virkelig fristende for de oprigtige Jøder, men i samme Øieblik bristende i Misgjerninger, Gru og Jammer, der maatte gjøre alle Oprigtige ædrue.» Holtzmann har i sin mesterlige Indledning til de apokryphiske Bøger paaviist det Samme. Vi ville hidsætte nogle Ord af dennes Tidsskildring, som kunne bestyrke Grundtanken i Biskop Kierkegaards Fremstilling: «Die Schiksalswendung der Nation war auch entscheidend für den messianischen Gedanken. Zwei Jahrhunderte hindurch stand statt einer davidischen Dynastie eine priesterliche Aristokratie an der Spitze der Nation, und als mit den Makkabäern wieder ein fürstliches Geschlecht das Ruder ergreift, ist dieses selbst nicht aus Juda' sondern aus Levis Stamme hervorgangen. Es hatte

von nun an das dem David «fur immer» übertragen Erbe übernommen, und wie es in den sibyllinischen Weissagungen die glückliche Zeit unter dem Makkabäer Simon ist, welche gleichsam als ein Vorspiel messianischen Glücks erscheint, so spielt im Henochbuch eine ähnliche Rolle Johannes Hyrkanus, welcher in seiner Person die theokratischen Aemter des Priesterthums, Königthums, nach Josephus auch des Prophetenthums in sich vereinigte und durch Zerstörung des Tempels auf Garizim und Beschneidung der Edomiter Thaten verrichtete, die an das Messianische streiften. Zur Blüthezeit der Hasmonäer schaute man daher um so weniger sehnsüchtig in die Zukunft, als die Gegenwart, die den erneuerten Glanz einer jüdischen Königskrone bot, den Nationalstolz hinlänglich befriedigte» (S. 79).

Til denne Skriftets Hovedtanke har Forf. knyttet mange Sidebemærkninger, der ere Frugter af Forfatterens ualmindelige Gave til at combinere det tilsyneladende eller virkelig Ueensartede — og Exempler derpaa vil den kyndige Læser selv kunne finde nok af. Ikkun om et Par Bemærkninger om den reviderede Oversættelse af det G. T. maa Anmelderen tillade sig et Par Ord. I en Note S. 14 siger Forf. i Anledning af 2 Mos. 21, 6, 22, 7—8: «Det er forunderligt og beklageligt, at ogsaa vor nye reviderede Oversættelse paa begge disse Steder oversætter «Gud» istedetfor «Guderne», uagtet Ps. 82, 6 og Frelserens Paaberaabelse af dette [sidste] Sted ligefrem kræver «Guderne» som den rigtige Oversættelse». Det er maaskee endnu forunderligere, at Forf. kan yttre dette; thi man maa lægge Mærke til, at paa begge Steder af Mose Bøger staaer der הָאֱלֹהִים, og Forf. kan ikke være uvidende om, at dette Ord med Artiklen stedse (364 Gange?) betegner Gud, den sande Gud, medens Ordet uden Artikel, som det staaer Ps. 82, 6 kan betyde Guder. Iøvrigt vide vi vel, at Luther paa begge Steder af Mosebøger har «Götter», og at Sept. har omskrevet det 2 Mos. 21, 6 ved *πρὸς το κριτήριον τοῦ θεοῦ*, men 22, 7 *ἐνώπιον τοῦ θεοῦ* Chaldæeren דַּיָּנַיָּא Dommerne; men saadanne Omskrivninger og Udtydninger berettiger ikke Oversætteren til at give Andet, end hvad der staaer. — Mere grundet vilde Forf.s Anke være over at הַחֲרִים næsten allevegne i vor Bibeloversættelse er oversat «at ødelægge» istedetfor «at lyse i Band»; thi det er

aldeles rigtigt hvad han bemærker angaaende Israeliternes Krige med Kananiterne «om det hemmelighedsfulde og majestætiske Vidnesbyrd om at Gud stundom paa en særlig Maade bemyndiger Sine til at være Udførere af umiddelbare «Gudsdomme»» — dersom Anken om at הֶחֱרִים (og חרם) næsten allevegne er oversat ved «at ødelægge» var beføiet; men det er den aldeles ikke; thi paa de allerfleste Steder er det oversat: lyse i Band, see 2 Mos. 22, 20; 3 Mos. 27, 21, 29; 4 Mos. 18, 14; 21, 2, 3; 5 Mos. 2, 34; 3, 6; 7, 2, 26; 13, 17; Jos. 6, 17; 7, 1, 13; Dom. 1, 17; 1 Sam. 15, 21; 1 Kong. 20, 42; 1 Krøn. 2, 7; 2 Kr. 20, 23; 32, 14; Esr. 10, 8; Es. 11, 15; 34, 2; 43, 28; Ez. 44, 29; Jerem. 50, 21, 26 (Mal. 4, 6; Sach. 14, 11). Ikkun paa flere Steder i Josva Bog, 1 Sam. 15 (med Undtagelse af V. 21), to Steder hos Jeremias 25, 9; 51, 3, et Sted i 1 Kong. 9, 21 og et Sted i Kr. 4, 41 staaer ødelægge; herved er ogsaa at bemærke, at den hellige Skribent endog imod kananitiske Stæder, som skulle bandlyses, bruger Ordet ødelægge, f. Ex. Deut. 12, 2: אַבֵּד תְּאַבְּדוּן.

IV.

Kirkelige og literære Efterretninger.

Af Mænd, som have havt Indflydelse paa theologiske og kirkelige Tilstande og ere døde, nævne vi:

Den den 1ste August afdøde Cardinal Alessandro Franchi, Pavens Secretær, var født i Rom i Aaret 1819, en Søn af en anseet Notar. Han tjente en Tid i det pavelige Cancelli og blev (1852) udnævnt til *Cameriere d'onore,* I Aaret 1853 blev han Pavens *Chargé d'affaires* i Madrid; senere Internuntius hos Hertugen af Toscana (1859 i Modena) og derpaa Nuntius ved det spanske Hof (1868). Da Paven havde isinde at sammenkalde det vatikanske Concilium, fik Franchi Befaling at komme til Rom for at hjælpe Paven med det Fornødne. I 1871 blev han sendt til Constantinopel som extraordinær Gesandt med Fuldmagt til at afgjøre visse Stridigheder med Porten angaaende det armeniske Kirkespørgsmaal. 1873 blev han Cardinal, og Aaret derefter fik han den vigtigste Post i Pavedømmet, idet han nemlig blev Præfekt for Propagandaen. I dette Embede foretog han nogle Reformer, især med Hensyn til Udvidelsen af Missioner. Da Leo XIII. blev hævet paa Pavestolen, udnævnte han Franchi til sin Statssecretær. Siden denne Udnævnelse var han beskjæftiget med at gjenoprette Pavedømmets Forbindelser med forskjellige fremmede Hoffer. Saaledes har han atter forhandlet det armeniske Spørgsmaal med Tyrkiet, de polske Katholikers Sag med Rusland og Culturkampen med Bismarck. Det var ogsaa ham, der i Conclavet hurtigen opfordrede Cardinalerne, af hvilke ikke faa havde givet ham

deres Stemme, til at vælge den nærværende Pave ved Adoration. *Times* bemærker om Franchi, at han var en ret typisk Charakteer for sin Kirke. Skjøndt han var Præst, Erkebiskop (i Thessalonica *in partibus*) og Cardinal, var han fra først til sidst en politisk Person; det kan nok være muligt, at han ikke nogensinde har udført nogen præstelig eller geistlig Forretning, som hører til det præstelige Embede; han havde ikke været theologisk Lærer eller havt Omsorg for et biskoppeligt Stift. Men Roms Kirke, som har verdslige Forbindelser med enhver Stat, er tilsidst ligesaameget en politisk som en kirkelig Indretning. Den maa have Diplomater, Gesandter, Ministre lig de ganske almindelige Regjeringer. Franchi var en af disse politiske Personligheder, som er en nødvendig Part af den mægtige Organisation, der strækker sig fra Rom til Jordens Ende, og som tager Hensyn ligesaameget til verdslige Forhold som til religiøse Bevægelser. Mærkværdigt er det, at medens han opholdt sig i Toscana, Modena og i Spanien blev hver Gang den regjerende Fyrste i disse Lande afsat, og medens han var i Tyrkiet faldt Abdul-Azis. Almuens Overtro tilskrev Franchis «onde Øie» *(gettatura)* det og skyede ham. Man antager, at han blev forgivet af Jesuiterne, fordi han vilde indgaae Forlig med udenlandske Magter — hvilket strider mod deres Interesser.

Uformodentlig er den 27de Juli 1878 bortkaldt en Mand, der med ufortrøden Kjærlighed har pleiet Alt, hvad der var Christeligt, Gustav Frederik Ludvig Knack, Præst ved den bøhmisk-lutherske Bethlehemskirke i Berlin, 72 Aar gammel, født i Berlin 12te Juli 1806. Denne lille Menighed har havt særligt beaandede Præster i Jänicke, Gossner, hvis Eftermand Knack blev 1850, efterat han havde været ti Aar i Wusterwitz i Bagpommern. Han prædikede næsten altid om Christi Forsoning med Liv og Kjærlighed, med et barnligt Sind og en uforfærdet Tro. Hans faste Overbeviisning om den hellige Skrifts Sandhed paadrog ham mange Spotterier, især fra den Tid af, da han i et offentligt Møde ikke vilde anerkjende det copernicanske Systems Algyldighed. Han var i 28 Aar Styrer for den chinesiske Missionsforening i Berlin, som har et Vaisenhuus i Honkong, hvis Beretninger han udgav, og for hvilken han virkede ved Missionsforedrag rundt om i Landet. Længsel efter det evige Hjem var et Grundtræk

i hans Charakteer; endnu om Morgenen paa hans uformodede Dødsdag (thi han døde ganske pludselig paa et Besøg hos sin Svigersøn, Præst i Pommern) sagde han: «Det er skjønt at være hos sine Kjære, men endnu skjønnere at være hjemme hos Herren.»

Den 20de Marts 1878 døde Friederich Ehrenfeuchter, født den 15de Decbr. 1814 i Leopoldshafen i Baden, fra 1845 theologisk Professor og Universitetspræst i Göttingen. Hans Hovedfag var den praktiske Theologi, over hvilken han udgav et Værk 1859, der, fortræffeligt baade i Indhold og Form, destoværre er bleven ufuldendt. Det indeholder en fortrinlig Udvikling af Kirken og det første Forsøg paa en videnskabeligt anlagt Missionstheori. Da han var en klar og grundig Tænker og en høist samvittighedsfuld Theolog, overdroges ham efterhaanden ved Siden af sin theologiske Virksomhed andre betydelige Embeder. Desuagtet fik han Tid til at skrive en Række værdifulde Afhandlinger, ligesom han ofte prædikede. Hans sidste Værk «Christenthum und moderne Weltanschauung», Göttingen 1876 (416 S.), er fuld af dybe Betragtninger over Nutidens Phænomener. En langvarig Sygelighed, for hvilken han tilsidst bukkede under, hæmmede i flere Aar hans trofaste Arbeide.

To kundskabsrige og for Guds Riges Fremme virksomme Brødre Levin Theodor Reichel og Ernst Friederich Reichel ere døde neppe en Maaned efter hinanden. Begge indtoge en fremragende Plads i Brødremenighedens Styrelse; den første var født i Bethlehem i Amerika 1812, den sidste i Nisky 1806, den første, som døde 23de Mai, gjorde Visitationsreiser til Vestindien, to Gange til Labrador og gav oplysende Beretninger derom; den sidste, som døde den 18de Juni, visiterede 1859 i Grønland og havde Styrelsen af Missionen i Grønland, Surinam og Himalaya under sig; den første har forfattet og udgivet det smukke Atlas over Brødremenighedens Missionsstationer, den sidste var en tro faderlig Raadgiver for Missionærerne, der havde stor Gavn af hans Erfaring.

Den 24de April 1878 døde efter lange Lidelser, som omtaagede Aanden, den berømte Historiker Heinrich Leo, Professor i Halle, født den 19de Marts 1799 i Braunsdorf. Han var tidligere i theol. Retning Rationalist, hvorom hans «Vorlesungen über die Geschichte des jüdischen

Staats, Berlin 1828», bærer Vidne; men han forandrede snart 1830 sine Anskuelser, og i hans «Lehrbuch der Universalgeschichte» optraadte han som en ivrig Forsvarer af christelig Livsbetragtning. Hans historiske Arbeider, især hans «Geschichte der italienischen Staaten» vandt megen Anerkjendelse. Grunden hvorfor hans Navn ogsaa hører hjemme i det theol. Tidskrift er, fordi han deeltog meget ofte i kirkelige Forhandlinger, var en ivrig Forsvarer af det Bestaaende og en uforfærdet Bekjæmper af ethvert Tegn paa Liberalismen, ogsaa af Hegelianismen; han havde derfor ligesom Ewald mange Modstandere, som ofte tog ham haardt med; dem skaanede han heller ikke selv. Skjøndt Heinrich Leo stod næsten i alle Ting i skarp Modsætning til sin Tids herskende Meninger, vil dog ingen Upartisk kunne nægte, at han med et ubegribeligt Fond af Lærdom forenede en varm Kjærlighed til Christendom og Kirke, og hans Skrifter ere med al deres Subjectivitet i høi Grad vækkende.

I Erkebiskoppen af Orleans Dupanloup, som døde 10de Oct. 1878, har Frankrig og den katholske Kirke tabt en af sine betydeligste, meest veltalende Mænd. Han var født i Saint-Felix i Savoien den 3die Jan. 1802, blev ordineret 1824 som Vicar ved Madeleine-Kirke i Paris, hvor han tidlig vakte Opmærksomhed ved sin Veltalenhed; han blev Skriftefader for den unge Hertug af Bordeaux og for den gamle Talleyrand, ved hvis Dødsseng han stod. Siden blev han Professor ved Sorbonne, nærmest for at modarbeide Michelet, men maatte opgive dette Embede formedelst nogle mishagelige Ord over Voltaire. I Kampen for Underviisningsfrihed, hvilken de Romerske i hine Aar dreve med Iver, var han som hele sit Liv igjennem en Modstander af Veuillot og hans Retning, omendskjøndt han i sin Anskuelse dog var ultramontan. Som Biskop i Orleans tog han sig med stor Nidkjærhed af Skolevæsenet; hans Skrifter, hvis Antal er overordentlig stort, skaffede ham en saadan Anseelse, at han efter Tissot blev valgt til Medlem af Academiet, men han opgav denne Hædersplads, da Littré til samme Tid var valgt og han ikke vilde sidde ved Siden af denne Fornægter. Dupanloup var først en Modstander af Ufeilbarhedserklæringen, men gav dog siden efter. Ogsaa var han Medlem af Senatet,

hvor hans skarpe Blik gav ham en almindelig Anerkjendelse. Ligeledes var han i Underviisningssagen en ivrig Modstander af Jules Simon, hvem han som Deputeret bekjæmpede med Udholdenhed. Kirken og Frankrigs Vel laae ham fremfor alt oprigtigt paa Hjerte; man kunde ikke uden Grund beskylde ham for Modsigelser i hans offentlige Liv, men de forskjellige Regjeringer i Frankrig var den nærmeste Grund til, at han til forskjellige Tider maatte udtale sig forskjelligt. Hans Livsmaal var *défense des inprescriptibles droits du Saint Siège et des libertés de l'Église.*

Den 27de Sept. 1878 døde Julius Müller, født 10de April 1801, tidligere theol. Professor i Marburg, siden 1839 i samme Egenskab i Halle. Hans vigtigste Arbeide er det i hint Aar udkomne, senere flere Gange oplagte Skrift «Die christliche Lehre von der Sünde», en Bog, som baade i theoretisk og practisk Retning har stor theologisk og christelig Betydning. Med Neander og Nitzsch grundede han det dengang anseete Tidsskrift, «Deutsche Zeitschrift für christliche Wissenschaft und christliches Leben». (1850). Ogsaa Unionen fandt i ham en oprigtig Talsmand; herom vidner hans Bog: «Die evangelische Union, ihr Wesen und ihr göttliches Recht,» 1854. Aaret efter blev han angreben af en Svækkelse, som fulgte ham til hans Død.

I det i ethnographisk og geographisk Retning udmærkede Blad: Das Ausland 1878 Nr. 25 findes et Forslag «til at fjerne det socialdemokratiske Onde». Dette gaaer ud paa at man skal overføre Socialdemokraterne til et fjernt Land, f. Ex. Nyseeland eller en anden stor Ø, kun bekoste Overførelsesudgifterne, men iøvrigt lade dem indrette der en Stat ganske efter deres egne Tanker uden at blande sig i det Ringeste deri, som det er Tilfældet med andre Deportationer. «Uden Tvivl vil da snart der udvikle sig Tilstande, som ville bevirke, at endog den værste Sværmer vil ansee en saadan Udøvelse af en praktisk Socialdemokrati for den værste Skjæbne, som kan overgaae ham.» Det ligger udenfor Tidsskriftets Øiemed at meddele de Raad, Forfatteren ellers giver for at modarbeide Socialdemokratiet; derimod kunne vi ikke forholde vore Læsere følgende Tirade: «Efter-

forske vi fremdeles Aarsagen til Sygdommen, saa finde vi denne i de kirkelige Forhold. Paa den ene Side see vi Ultramontanismen i en aabenbar Kamp imod Statsmagten, fanatiserende Massen og opfordrende den til at foragte Loven; paa den anden Side see vi et aands- og hjerteforladt Zelotvæsen og midt imellem begge disses Ruiner Ligegyldighed og Religionshad. Om Forkasteligheden af den ultramontane Agitation saavelsom om det Feilagtige ved den kirkelige Sneverhjertethed er der skrevet nok. Nu kun nogle Ord om Ligegyldigheden, fra hvilken Socialdemokraternes Religionshad har sit Udspring.

Naar man klager over et svagt Kirkebesøg, saa ligger Skylden ikke, som man foregiver, i vor Culturudvikling, men i Kirken selv, som endnu vil virke ved de Midler og Lærdomme, der kunde være paa deres Plads for Aarhundreder siden, da endnu en naiv, uvidenskabelig Naturbetragtning herskede. Alle Bestræbelser for at komme til Erkjendelse af Tingene ere skredne frem, kun Kirken er bleven staaende og kræver et Troesstade, der ikke lader sig forene med vor videnskabelige Erkjendelse. Men da der, hvor den Tro, som fordres, mangler, ogsaa Tilliden til Religionen svinder, saa kan man deraf forklare sig den beklagelige Ligegyldighed. Historien viser, at der til enhver Tid har fundet religiøs Reformation Sted; enhver saadan vidste at opfylde Tidens Krav og vinde Udbredelse. I Christendommen staae vi endnu paa Luthers og det 16de Aarhundredes Stade eller paa Middelalderens Praxis, som ligger endnu længere tilbage. En ny Reformation er høilig en Trang.»

Maaskee Nogen af vore Læsere finder, at Forfatteren kan have Ret i Noget; men lad os nu høre, i hvad Retning denne Reformation skal gaae:

«Man uddanne en Christendom, som hvilende paa den fortræffelige christelige Sædelære opgiver den personlige Gud, Guddommens Menneskeblivelse, Underne og andet Arvegods fra gamle orientalske Systemer, til Fremme af en philosophisk Verdensanskuelse. En saadan Religion, som tænder og pleier en levende moralsk Bevidsthed, der mere forlanger at tænke end at troe, vil sikkert virke velsignelsesrigere paa Nutidens Folk, end vor nærværende ved

Kritikere og Tvivlere underminerede dogmatiske Bygning. Et Folk, som i sin Religion bliver foranlediget til selvstændig Tænkning, forfalder vist ikke til raa Materialisme. Denne er Socialdemokratiets Vugge.»

Det turde dog være, at Lægedommen forværrede Sygdommen, hvilken Forf. vil helbrede.

V.

Gjælder Mose-Loven for de Christne?

Af Frederik Zeuthen, Sognepræst til Everdrup.

Der paastaaes i vore Dage fra grundtvigiansk Side, at Mose-Loven kun var given til Israels Folk, og derfor er ophævet tilligemed den gamle Pagt, og at vi som Christne kun have at gjøre med denne Lov, forsaavidt som den er os et historisk Vidnesbyrd om, hvorledes Gud ved den har opdraget den gamle Pagts Folk. Det er de to Præster Dr. T. S. Rørdam (i «den christelige Lære» og i «Arbeide og Taksigelse») og Otto Møller (i «det gjenopreiste Menneskes Tjeneste i Ordets Forkyndelse og Bekjendelse»), der have fremført og forfægtet denne Paastand, og det er herimod, at der i disse Blade skal nedlægges Indsigelse.

Det vilde imidlertid være at gjøre disse to Mænd Uret, hvis man uden videre paa Grund af, at de mene, at vi som Christne intet have med Mose-Loven at gjøre, vilde betegne dem som Antinomister. De have begge med stor Kraft overfor adskillige af deres Partifæller, der ere gaaede saa vidt, at de have forkastet al Forkyndelse af Loven, hævdet en saadan Forkyndelses Nødvendighed som Opdragelsesmiddel, og de have begge med Iver gjort Modstand mod dem, der ville indføre Lovløshed, og som ikke blot have villet frigjøre den

Christne fra Lovens Forbandelse og Straf, men ogsaa fra dens Forpligtelse og Manelse. Men den Lov, som disse to Mænd ville have forkyndt, og hvortil vi, der ikke høre til Israel. skulle være bundne, er ikke den Lov, der blev givet ved Moses, altsaa heller ikke de 10 Bud, men det er den Lov, som Gud har indskrevet i Menneskenes Hjerter, eller, som Rørdam kalder det, den almindelige Lov. Naar Rørdam i sin «den christelige Lære» gjennemgaaer og udvikler de 10 Bud, saa kunde dette jo synes at stride herimod, hvilket det dog ikke gjør, thi, idet han erkjender Mose-Loven for at være den fuldkomneste Aabenbaring af den almindelige Lov og de 10 Bud for at være Hovedsummen af Mose-Loven, saa er det jo naturligt, at han, idet han vil lægge sine Læsere Samvittighedsloven, som alene gjælder for dem, paa Sinde, vælger det fuldkomneste Udtryk for denne til Udgangspunkt. Men disse 10 Bud ere for ham ikke Guds Bud til os, uden forsaavidt som de ere vor Samvittigheds Bud. Hvad der skal opdrage os til Christus skal nemlig, som O. Møller siger det, være Menneskehjærtets eget Ord. Forsaavidt som de 10 Bud altsaa ere skrevne i Menneskets Hjerte, kunne de og skulle de endnu i Christenheden ligesom i Israel bruges som Opdragelsesmidler til at føre Folket til Christus, men foruden dem og ved Siden af dem mene de to Præster, at Gud ogsaa bruger, og at vi altsaa ogsaa kunne bruge andre Ord, der ere Udtryk for den samme i Menneskehjertet indskrevne Lov, saasom de borgerlige Love, Folkenes gamle Gudelære og deres gamle Ordsprog. Efter Dr. Rørdam skulle navnlig Ordsprogene, som nogle af de ældste og reneste Udtalelser af Folkets Samvittighed, være udmærkede Opdragelsesmidler til Christendommen, og han mener, at Ordsprogene for os Hedningefolk i visse Maader have samme Betydning,

som Mose-Loven havde for Israels Folk, idet en stor — maaskee den største — Deel af de bedste Ordsprog utvivlsomt ere ældre end Christendommen og hidrøre fra en Tid, da Folket endnu blev «opdraget til Christus».

Af ganske Hjerte samstemmer jeg med disse to Mænd, naar de kæmpe mod Lovløsheden og ville have, at Loven skal forkyndes for Folket baade som Opdragelsesmiddel til Christus og som forpligtende for os, efterat vi ere komne til Christus. Men jeg tvivler paa, at de ville være istand til at overvinde Lovløsheden, fordi de ikke have nogen anden Lov at sætte imod Antinomismen end den i Menneskehjertet indskevne Lov, hvis Utilstrækkelighed Gud selv har lagt for Dagen ved at give sit Folk en paa overordenlig Viis aabenbaret Lov. Man kan ikke godt tænke sig anden Grund til, at Gud gav Israel sine Bud, end den, at han saae. hvor vaklende et Grundlag den i Hjertet indskrevne Lov var at bygge paa, og i hvilken Grad det naturlige Menneskes Samvittighed var given Subjectiviteten og Vilkaarligheden i Vold. Allerede før Syndefaldet, da den i Menneskehjertet indskrevne Lov endnu ikke var bleven utydeliggjort ved Synden, gav Gud Menneskene et udvortes Bud, idet han sagde: Du maa frit æde af alle Træer i Haven, men af Kundskabens Træ paa godt og ondt, af det skal du ikke æde. Naar altsaa allerede dengang den i Hjertet indskrevne Lov var utilstrækkelig, hvor langt mere er den det da ikke nu efter Syndefaldet? Efter denne Begivenhed ere Hjertets Kjødtavler blevne saa bløde og Samvittigheden saa elastisk, at den oprindelige Skrift altfor let udslettes eller forandres, hvorfor Gud maatte indskrive sin Lov i Steentavler. Det er derfor min Overbeviisning, at, hvis Antinomismen skal overvindes, dette da alene kan skee ved, at man støtter sig til den af Gud selv paa overordenlig Viis aabenbarede

Lov. Det forekommer mig, at Gud selv har givet tydeligt tilkjende, at ethvert andet Bolværk mod Antinomismen ikke kan holde.

Det kommer nu imidlertid hverken an paa, hvad der er min eller andres Overbeviisning om denne Sag, men paa, hvad den hellige Skrift tydeligt lærer derom, og det Hovedsted, hvis Mening vi først maae undersøge, bliver da Matth. 5, 17, hvor vor Herre Jesus siger: «Mener ikke, at jeg er kommen at opløse Loven eller Propheterne; jeg er ikke kommen at opløse men at fuldkomme». Der er det, som vor Herre Jesus er kommen for at afskaffe og opløse; «dertil er Guds Søn aabenbaret, at han skal afskaffe Djævelens Gjerninger» (ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου), 1 Joh. 3, 8; alt syndigt, alt, hvad der kommer fra Djævelen, vil han afskaffe men ikke den Lov, som hans Fader har givet. Om alt det, som er kommet fra Faderen, gjælder: οὐκ ἦλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι. Naar Møllers og Rørdams Paastand sammenholdes med Stedet i Johannes' første Brev, forekommer det mig, at de, sikkert uden at ville det, komme til at nægte Mose-Lovens guddommelige Oprindelse og komme til at henregne den til Djævelens Gjerninger, som skal afskaffes. Jesus er ikke kommen for at opløse Loven men for at **fuldkomme** den, men om, hvad der forstaaes ved denne Fuldkommelse af Loven, er det i Grunden, at Striden dreier sig. Det græske Ord πληρῶσαι betyder vistnok i Almindelighed «opfylde», og saaledes oversætter Dr. Rørdam Ordet. Han siger: «Guds Lov for Israel kan kun ophæves derved, at den fuldkommen opfyldes «det skeer altsammen»; og dette skeete ved Jesus Christus, som lod sig føde under Mose-Loven, for ved sin fuldkomne Lydighed at opfylde dens Øiemed og derved at aabne os en ny Frelsesvei i Troen paa hans Navn». Og at vor Herre Jesus har opfyldt Mose-

Loven. skal visselig ingenlunde benægtes. At baade Loven og Propheterne ere opfyldte i vor Herre Jesus, er navnlig paaviist i hele Matthæus-Evangeliet. Jesus har ikke blot gjort, hvad Mose-Loven byder, men han har ogsaa lidt den Straf, som den paalægger Syndere. Men naar Sammenhængen, hvori det anførte Skriftsted findes, betragtes, saa sees det dog, at det ikke er herom eller i det mindste ikke er alene herom der er Tale, og at πληρῶσαι her maa betyde mere end opfylde. Rom. 13, 10 staaer der, at Kjærligheden er Lovens Fylde (πλήρωμα), og, da forskjellige af Mose-Lovens Bud opregnes. sees det, at det er denne, hvorom Talen er. Meningen af dette Sted kan ikke være anden, end at Lovens Indhold (πλήρωμα = ἐπίβλημα, det, der sættes ind for at udfylde et Hul, Matth. 9, 16), Lovens Kjerne, det, uden hvilket Loven ikke i Sandhed er opfyldt, selv om ogsaa de udvortes Gjerninger ere nok saa lovmæssige, er Kjærligheden. Med dette Sted kan sammenlignes 1 Kor. 13, der siger os, at de største Gjerninger ere uden Værd, naar Kjærligheden fattes. Da der Rom. 13, 10 staaer et Substantiv, der er dannet af det Verbum, der bruges Matth. 5, 17, og det altsaa i Grunden er samme Ord, det ene Sted i substantivisk, det andet Sted i verbal Form, der findes begge Steder, saa synes der sprogligt ikke at være noget til Hinder for Matth. 5, 17 at oversætte i Analogi med Rom. 13, 10: give Loven dens Fylde, eller, som det hedder i den danske Bibeloversættelse, «fuldkomne». Det maa ogsaa bemærkes, at, naar der hyppigt, navnlig i Matthæus-Evangeliet men ogsaa andetsteds, siges, at denne eller hiin Begivenhed skeete, for at et eller andet Ord af det gamle Testamente kunde gaae i Opfyldelse (ἵνα πληρωθῇ), det prophetiske Udsagn da i Regelen først er blevet taget i en dybere eller høiere aandelig Mening end den bogstavelige,

før det er opfyldt, hvorfor den danske Oversættelse ikke med Urette siger: at det skulde fuldkommes (Matth. 1, 22 og 2, 15. 17. 23 og flere Steder). At Jesus er kommen for at fuldkomme Loven, vil da sige, at han er kommen for baade theoretiskt og praktiskt at give den Fylde: theoretiskt ved at fremstille den i dens Fuldkommenhed, praktiskt ved at efterleve den i dens fuldkomne Skikkelse. Denne Oversættelse passer godt til Sammenhængen. Ligesom der Rom. 13 nævnes forskjellige af Lovens Bud, og der siges om dem, at de indbefattes som i en Hovedsum i dette Ord: «du skal elske din Næste som dig selv», hvorved Kjærligheden bliver Lovens Fylde, saaledes fremdrages ogsaa i Bjergprædiken Matth. 5 forskjellige af Mose-Lovens Bud, hvis Indhold bliver aandeliggjort, idet der bliver viist, at den udvortes Opfyldelse ikke er tilstrækkelig; og saa ender hele denne Aandeliggjørelse af Loven med Opfordringen: «værer da fuldkomne (τέλειοι), ligesom eders Fader i Himlene er fuldkommen». At dette er Maalet, hvorpaa Loven sigter, er det, Jesus viser i Matth. 5. Fremgaaer det nu ikke tydeligt af denne Sammenhæng, at πληρῶσαι her vil sige at føre Loven fra den ufuldkomne til den fuldkomne Form og vise, hvor uendelig stor dens Fordring er? Selv naar man oversætter: opfylde, vil man dog vist indrømme, at her er Tale om meget mere end Opfyldelse af Lovens Bogstav, hvilket allerede Jøderne kunde holde; og at her forsaavidt peges paa en praktik Fuldkommengjørelse af Mose-Loven. Hvad der siges os i hele Stykket Matth. 5, 17—48 er da, at Jesus ikke er kommen for at afskaffe Loven men for i Ord og Gjerning at vise os, hvad der er dens Fylde, vise os, at det, som den sigter paa, ikke blot er Udførelsen af eller Udeladelsen af enkelte Handlinger, men den Fuldkommenhed, som findes hos Faderen i Himlen, der jo ifølge 1 Joh. 4, 8 er

Kjærlighed. Saaledes er der den skjønneste Overeensstemmelse mellem Matth. 5 og Rom. 13, 10. Begge Steder sige os, at Lovens Krav er Gjenoprettelsen af Gudsbilledet i Sjælen, saaat den Gud, som er Kjærlighed, kan see sin egen fuldkomne Kjærlighed gjengiven i Menneskehjertets Speil. Saalænge som den gamle Pagt gjaldt, og saalænge det at holde Budene var en Betingelse for at staae i Pagt med Gud, gik det ikke an at give Loven i hele dens ubegrændsede Fylde og Strenghed, thi, hvis dette var skeet, vilde det have været umuligt for nogen Israelit at blive i Pagten. Der var foreløbigt sat Grændser for, hvad Gud krævede af sit Folk, og de 10 Bud fordrede, som O. Møller siger, ikke mere efter deres strenge Lydelse end, hvad enhver ærlig Jøde kunde overholde, men disse Grændser viste dog baade Loven selv i Kjærlighedsbudet og navnlig Prophetien ud over, som naar Psalmisten siger: «jeg har seet Ende paa al Fuldkommenhed; men dit Bud strækker sig saare vidt» (Ps. 119, 96). Derimod, efterat Jesus er kommen, og efterat der er aabnet os en anden Vei til Samfund med Gud end Lovens Opfyldelse, er dennes Maal blevet paapeget i hele dets ideale Høide og ubegrændsede Storhed; det er intet mindre end, at vi skulle være fuldkommne, som Faderen i Himlen er fuldkommen. Hvorledes Jesus fra den begrændsede Lovopfyldelse, der kræves, saalænge Loven er udtrykt i enkelte Bud, Anordninger og Forbud, fører os frem til det ubetingede og ubegrændsede, sees ogsaa af Fortællingen om «den rige Yngling» Matth. 19, til hvem der først bliver sagt: «vil du indgaae til Livet, da hold Budene», og paa hvis Begjæring saa nogle af disse Bud opregnes, og til hvem der dernæst, da han føler, at han til Trods for, at han har holdt disse Bud fra sin Ungdom af, dog endnu fattes meget, bliver sagt: «vil du være fuld-

kommen, da gak hen, sælg, hvad du har, og giv Fattige det». Men idet Lovens Bud i Kjærligheds-budet drives til den yderste Spids, saa aabenbarer den derved klart sin egen Afmagt, som bestaaer deri, at den vel kan pege paa det fuldkomne men ikke selv kan gjøre fuldkommen, ikke selv kan føre Menneskene til det Maal, som den peger paa (οὐδὲν ἐτελείωσεν ὁ νόμος Hebr. 7, 19), thi det ligger i Kjærlighedens Væsen, at den nødvendigviis maa have en anden Bevæggrund end Lovens Bud, at den maa fremvælde frit af Hjertets indre Kilde. Idet Loven peger paa det fuldkomne, viser den derfor udover sig selv, og den, der er kommen forat fuldkomme Loven, vilde umuligt kunne dette, dersom han ikke havde bragt andet end Loven. Idet han bød at gjøre, hvad der umuligt kan skee blot paa et Lovbud, maatte han for ikke at komme i Modsigelse med sig selv gjøre en anden Bevæggrund til at opfylde Kjærlighedsbudet levende. Her gaaer altsaa Fordringen og Gaven, Loven og Evangelium over i hinanden.

Nu bliver det imidlertid Spørgsmaalet, om Jesus i Stedet i Bjergprædiken taler om den hele Lov, eller om en Deel af Loven saa at der dog er noget af Mose-Loven, der er afskaffet. Dr. Rørdam siger: «man har rigtignok i den senere Tid ofte sagt, at Mose-Loven efter sit Indhold kan adskilles i Sædeligheds-loven, den borgerlige Lov og Ceremoniloven, og at, medens de to sidste Arter af Love vare afskaffede, bestod Sædelighedsloven endnu. Denne Adskillelse kan imidlertid ikke gjennemføres, og den har slet ingen Hjemmel, hverken i selve Mose-Loven eller andensteds i den hellige Skrift». At denne Adskillelse slet ingen Hjemmel skulde have i Skriften, kan jeg ikke være enig med Rørdam i. Der staaer dog 5 Mos. 4, 13—14: «Han (Herren) forkyndte eder sin Pagt, hvilken han

bød eder at holde, de 10 Ord; og han skrev dem paa to Steentavler. Og Herren bød mig paa den samme Tid at lære eder Skikke og Bud, at I skulle gjøre derefter i det Land, som I drage over til for at eie det». Her synes dog at være gjort en bestemt Forskjel paa de Bud, der blot skulde gjælde, mens Jøderne levede i det forjættede Land, og de 10 Ord, der udgjorde den egentlige Pagt. Jeg skal fremdeles henvise til Jerem. 7, hvor der tydeligt nok peges paa de 10 Bud som Hovedsagen i Loven, som det var en meget større Synd at overtræde end de andre Anordninger. «Skulde I stjæle, slaae ihjel og bedrive Hoer og sværge falskeligen og gjøre Røgelse for Baal og vandre efter fremmede Guder, som I ikke kjende og saa komme og staae for mit Ansigt i dette Huus, som er kaldet efter mit Navn, og sige: vi ere frelste, for at kunne gjøre alle disse Vederstyggeligheder?» (V. 9 og 10.) Ja Herren regner i den Grad de andre Anordninger og Bestemmelser i Loven for Intet i Sammenligning med Dekalogen, at han kan sige (V. 22 og 23): «jeg har ikke talet med eders Fædre, ei heller befalet dem paa den Dag, jeg udførte dem af Ægyptens Land, angaaende Brændoffer og Slagtoffer. Men kun denne Ting har jeg befalet dem og sagt: hører paa min Røst, saa vil jeg være eders Gud og I skulle være mit Folk; og I skulle vandre paa hver en Vei, som jeg befaler eder. at det maae gaae eder vel». Og at det virkeligt er de 10 Bud, som her sigtes til, og som i den Grad nævnes som Hovedsagen, at alle Anordninger om Offere fuldstændigt træde i Skyggen ved Siden af dem, sees ved Sammenligning med 5 Mos. 5, hvor de 10 Bud gjentages, hvilket Capitels Slutningsvers netop betegner Opfyldelsen af disse Bud med de samme Udtryk, som der bruges i Stedet hos Jeremias, nemlig om en Vandring paa den Vei, Herren har budet, og

tilføier den samme Forjættelse til dem, der holde Budene, «at det maae gaae eder vel». Ogsaa Fordringen «hører paa min Røst», peger hen paa de Ord, som Herren har talet med sin egen Røst. Man kan ogsaa anføre Jak. 2, 10—11 som Beviis for, at den hellige Skrift udtrykkeligt fremhæver de 10 Bud som Lovens Kjerne, thi, naar det hedder: «hvo som holder den hele Lov men støder an i eet Bud, er bleven skyldig i dem alle», saa fremdrages der kun Exempler af de 10 Bud, og der siges: «dersom du da ikke bedriver Hoer men ihjelslaaer, da er du bleven Lovens Overtræder», men derimod ikke, at den, der f. Ex. har spiist af et ureent Dyr, derved har overtraadt hele Loven. Men hvorvel jeg saaledes mener, at Adskillelsen mellem disse Ord, som Herren talede til hele Israels Forsamling paa Bjerget midt ud af Ilden, Skyen og forfærdeligt Mørke, og hvortil han intet lagde, og som blev nedskrevne paa Steentavler, og saa alle de Bestemmelser i Mose-Loven, der navnlig toge Hensyn til Israels Ophold i Landet, som Gud gav dette Folk til Hjem indtil Tidens Fylde kom, har fuldkommen god Hjemmel og er gjort tydelig nok i den hellige Skrift, saa maa jeg dog holde paa, at det er den hele Lov og ikke alene de 10 Bud, som Jesus har fuldkommet; han gjør jo heller ingen Undtagelse og nævner i Bjergprædiken Bud, som ikke høre til de 10 Ord. Dersom Jesus blot havde fuldkommet noget af Loven og afskaffet andet, saa vilde der være noget af den, om hvilket det vilde gjælde, hvad baade Rørdam og Møller mene, at den blot for os var et historiskt Vidnesbyrd om, hvorledes Gud havde opdraget den gamle Pagts Folk. Men mange Christne ville med mig sige, at dette er for lidet for os, og at Mose-Loven har meget mere end blot historisk Interesse for os. Naar vi læse den hellige Skrift, saa læse vi

den ikke blot som Guds Ord til Jøderne men ogsaa som Guds Ord til os Christne. Men det er maaskee netop denne forskjellige Betragtning af Skriften, som adskiller os.

Nu vil der herimod blive indvendt, at vi jo dog paa ingen Maade holde Mose-Lovens Bud, at endogsaa et af de 10 Bud, det 3die, er blevet forandret saaledes, at det er en ganske anden Dag, vi Christne holde hellig, end den, som Mose-Loven anviste til Helligdag, og at vi ligeledes, uagtet Gud med sin egen Mund havde forbudt Israel at gjøre sig udskaarne Billeder, have saadanne i vore Kirker, ikke at tale om, at det ikke er Mose-Loven, som gjælder i Staten og i det borgerlige Liv, uagtet den dog var givet til at være Folkets Grundlov baade i politisk og juridisk Henseende, og at det er ganske andre Skikke og Ceremonier, der iagttages ved vor Gudstjeneste, end de, der vare foreskrevne Israel. Der vil blive indvendt, at ifølge Ap. Gj. 15 blev det paa Apostelmødet i Jerusalem bestemt, at Mose-Loven ikke maatte paalægges Hedningechristne, og at hele Pauli apostoliske Virksomhed er en Indsigelse imod, at de Christne skulde være underkastede de samme Bud, som gjaldt for Jøderne. Jesus siger Joh. 7, 19: «har Moses ikke givet eder Loven? Og ingen af eder holder Loven». Han siger til Jøderne, at de beraabe sig paa Mose-Loven som gjældende, uden at de selv holde den, og saaledes vil der vel blive sagt til mig: Du holder paa Loven, men holder den ikke, du tillader dig meget, som er forbudt i Mose-Loven og undlader at gjøre meget, som i den er befalet.

Alt dette beviser imidlertid ikke andet end, at Mose-Loven ikke længer gjælder for os efter sin bogstavelige Betydning. Apostelen Paulus, som vel de, der ville have Mose-Loven afskaffet, fortrinsviis beraabe

sig paa, har skrevet: «afskaffe vi da Loven formedelst Troen? Det være langt fra! Nei vi stadfæste Loven» (Rom. 3, 31). At det her er Mose-Loven og ikke den almindelige Lov, der er Tale om, fremgaaer af Sammenhængen, idet der umiddelbart forud har været Tale om, at Jøder og Hedninger, Omskaarne og Uomskaarne ere eensstillede i Forhold til Naaden, og at Gud ingen Forskjel gjør paa dem. Da nu den almindelige Lov ingen Forskjel gjør paa disse to Klasser af Mennesker, vil der ikke kunne være Tale om, at den skulde være afskaffet, men vel vil det kunne see ud, som om Mose-Loven, der gjør denne Forskjel, var afskaffet. Herimod er det nu, at Paulus gjør gjældende, at Loven ikke afskaffes men stadfæstes. Vi stadfæste den efter Aanden, om vi end for en Deel afskaffe den efter Bogstaven. Maaskee man vil sige, at det at forlade Lovens bogstavelige Betydning er det samme som heelt at tilintetgjøre den. Men skulde det, at Bogstaven bliver til Aand, være det samme som, at Bogstaven bliver til intet. Det vilde man jo kun kunne paastaae, naar man sætter Aand = Intet, hvad sikkerlig hverken Rørdam eller Møller gjør. Besvarelsen af det Spørgsmaal, hvorvidt Mose Loven gjælder for de Christne, bliver da afhængig af, hvorvidt man betragter Loven som en blot udvortes Regel og Norm, der anviser en ydre Form for Livet, i hvilket Fald der naturligviis maa siges, at Mose-Loven er afskaffet og ikke gjælder mere, eller man anseer Loven for at være selve det aandelige Indhold, der er uafhængigt af Formen og kan bestaae og gjælde under forskjelligartede Skikkelser, i hvilket Fald det maa siges, at den evigt gjælder. Naar nu Kjærlighedsbudene kaldes de store Bud i Loven, naar det Bud: «du skal elske din Næste som dig selv» kaldes den kongelige Lov efter Skriften (Jak. 2, 8), saa viser dette, at der ved Lov og Bud

i Skriften forstaaes mere end en blot udvortes Form for Livet, thi Kjærlighed er mere end en Form. At Herrens Bud og Skikke angaae langt mere end den blot udvortes Form, hvorunder Fromheden og Gudsfrygten skulde aabenbare sig under den gamle Pagt, fremgaaer ogsaa af, at Stephanus kalder Loven «de levende Ord» (Ap. Gj. 7, 38). O. Møller har villet svække Betydningen af denne Udtalelse af Stephanus ved at sige, at Ordene blot vare levende, da de lød af Herrens Mund, men ikke vare det, da de senere bleve indgravne i Steen eller opskrevne i Lovbogen. Men at der dog maa menes mere dermed, fremgaaer af flere Steder i det gamle Testamente f. Ex. 3 Mos. 18, 5: «I skulle holde mine Skikke og mine Bud, hvilke et Menneske skal gjøre og leve ved dem». Naar der da siges, at der ikke er givet en Lov, som kan levendegjøre (Gal. 3, 21), saa maa Meningen heraf være, at Loven ikke kan levendegjøre, fordi Mennesket ikke er istand til at holde den, idet han ved Synden er bleven ueensartet med den — «Loven er aandelig, men jeg er kjødelig» Rom. 7, 14 —, men ingenlunde, at Loven i sig selv skulde være død og dødbringende. Man maa derfor sige, at Mose-Lovens aandelige Indhold gjælder endnu som guddommelig Befaling, mens den udvortes Form, hvorunder den Troende skal leve sit Liv, er forandret saaledes, at, hvis nogen vilde paalægge andre i det udvortes at bære sig ad saaledes, som de gudfrygtige Jøder bare sig ad, saa paalagde han dem et utaaleligt Aag (Ap. Gj. 15, 10), og, hvis nogen meente, at han kunde blive frelst ved i det udvortes at holde Budene, saa havde han intet med Christus at gjøre (Gal. 5, 4). Man kan derfor gjerne i en vis Forstand sige, at Moseloven er ophævet ved Christendommen, men saa betyder dette ophævet ikke det samme som opløst men derimod hævet op til

noget fuldkomnere, fra Bogstav hævet til Aand. Naar Paulus derfor flere Steder (f. Ex. Rom. 7) taler, som om Loven var opløst, saa maa Meningen deels være den, at Saligheden ikke kan fortjenes ved Loven, og deels den, at den ufuldkomne Form af Loven ikke gjælder mere, efter at vi have faaet den fuldkomne. Det er «Budenes Lov i Befalinger» (Eph. 2, 15), der er afskaffet, saa Herrens Ord skal være os mere end Bud paa Bud, Bud paa Bud, Regel paa Regel, Regel paa Regel, Lidet her, Lidet der (Esai. 28, 13), men Mose-Loven staaer og falder ikke med dens enkelte Bud og Befalinger. At den staaer ved Magt endnu, viser Johannes os, idet han bestemmer Synden som Lovens Overtrædelse (1 Joh. 3, 4), hvorved han umuligt kan tænke paa andet end den i Ord og Skrift givne Lov, thi at Synd er Overtrædelse af den i Hjerterne indskrevne Lov, følger i den Grad af sig selv, at det vilde være aldeles overflødigt at sige det.

Naar vi spørge om, hvorfor Gud, da han gav sit Folk Loven, gav denne et ufuldkommet Udtryk, saa giver vor Herre Jesus os selv det Svar derpaa, at det var for Hjerternes Haardheds Skyld (Matth. 19, 8). Der er sagt, saavidt vides af den engelske Filosof Spencer, at, dersom det var muligt at forbedre et Regjeringssystem, uden at Gjennemsnitscharakteren hos Folket forbedredes, vilde Følgerne snarere blive slette end gode; og dette er vistnok fuldkomment sandt. Loven maa passe til Folket og maa ikke være altfor ueensartet med dette, maa ikke være altfor aandelig, naar Folket er kjødeligt. En viis Lovgiver vil tage Hensyn til det sædelige og intellectuelle Udviklingstrin, paa hvilket det Folk staaer, for hvilket han skal give Love. Det er dette Hensyn, som adskillige Lovgivere, der fra Kathedrene er kaldede til Deeltagelse i det praktiske Lovgivningsarbeide, have forsømt at

tage. Men da Gud gav sit Folk sin Lov, da tog han dette Hensyn; de Skikke og Bud, som han paalagde Folket, vare afpassede efter Tiden, Forholdene og Folkecharakteren. Deraf den ufuldkomne Form. Forat nu den fuldkomne Lov kan komme til at passe paa os, maa der foregaae en Forandring med os; Hjerterne maa omskæres, at vi ikke skulle have Forhud paa dem (Jerem. 4, 4. 9, 26. Rom. 2, 20), thi den fuldkomne Lov vil ikke gavne et haardhjertet Folk. «Loven er aandelig, men jeg er kjødelig» (Rom. 7, 14); forat jeg da kan blive eensartet med den aandelige Lov, maa der finde en Hjertets Omskærelse, en Gjenfødelse Sted.

Allerede i den gamle Pagts Dage, da der dog aldeles ikke kunde være Tale om, at Mose-Loven skulde være afskaffet, var det Herren langt mere om den aandelige end om den bogstavelige Opfyldelse af Loven at gjøre. Naar Jesus siger: «Sabbaten er til for Menneskets Skyld ikke Mennesket for Sabbatens Skyld», Mark. 2, 27, saa taler han jo her om gammeltestamentlige Forhold og peger paa, at der selv under den gamle Pagt er noget, der staaer over den bogstavelige Opfyldelse af Budet. Hvad der for ham stod over den udvortes Iagttagelse af Sabbatsbudet, var: at gjøre godt paa Sabbaten, Mark. 3, 4. Derfor var det ogsaa, at han, der dog havde givet sig ind under Mose-Loven, langt fra gjorde sig til Træl af dens Bogstav som Farisæerne. Af det gamle Testamente fremdrager han Davids Exempel og minder om, hvorledes han, da han hungrede, gik ind i Guds Hus og aad Skuebrødene, hvilke det ikke var ham tilladt at æde, fordi de vare forbeholdte Præsterne, og Jesus misbilliger ikke denne Overtrædelse af Lovens Bogstav, vel sagtens fordi ogsaa i den gamle Pagt Mennesket selv var mere værd end alle Befalinger om Skuebrødene. Vi kunne ogsaa minde om, hvad der for-

tælles om Ezechias' Paaskefest. Til den indfandt der sig meget Folk, meget af Efraim og Manasse, Isaschar og Sebulon, hvilke ikke, som det var forskrevet, vare rensede, men dog aad Paaskelam, men Ezechias bad for dem og sagde: Herren, som er god, gjøre Forligelse for hver den, som har beredt sit Hjerte til at søge Gud Herren, sine Fædres Gud, om det end ikke er efter Helligdommens Reenhed! (2 Krøn. 30, 18—19). Ogsaa her antydes det, at, hvad der allerede i den gamle Pagt var Hovedsagen, var Hjertets og ikke den udvortes Renselse. Der var ogsaa den Uregelmæssighed ved denne Paaskefest, at den ikke blev holdt i den af Herren anordnede Maaned, og ikke destomindre fremgaaer det dog af hele Fortællingen, at den vandt Herrens Velbehag. Hvem opfyldte nu Mose-Loven bedst, enten David, Ezechias og vor Herre Jesus, der handlede mod dens Bogstav men efter dens Aand, eller Farisæerne, der søgte nøiagtigt at overholde dens Bogstav men glemte, at det ogsaa i den gamle Pagt hed: «jeg har Lyst til Miskundhed og ikke til Offer» (Hos. 6, 6)? Der kan ikke være Tvivl om, at det var de Første og ikke de Sidste, som holdt den. At det ikke var Lovens bogstavelige Opfyldelse, der for Herren var Hovedsagen, udtales ofte af David og Profeterne. David siger, at Gud ikke har Lyst til Slagtoffer og Brændoffer, men et sønderbrudt Hjerte er det Offer, som Gud ikke vil foragte (Ps. 51, 18—19), hos Esaias spørger Herren: «hvad skal jeg med eders mangfoldige Offere?» (Es. 1, 11), og Samuel siger til Saul (1 Sam. 15, 22): «mon Herren har Behagelighed i Brændoffere og Slagtoffere saaledes som i Lydighed mod Herrens Røst? see at adlyde er bedre end Offer og at være hørsom end det Fede af Væddere». Men skjøndt saaledes Propheterne ideligt drive paa den aandelige Opfattelse og Opfyldelse af Loven, saa er det dog langt-

fra deres Tanke, at Loven dermed skal blive afskaffet og opløst, men tværtimod, at den skal fuldkommes ved, at de Bud, der hidtil havde været skrevne paa Steentavlerne eller i Lovbogen, skulde blive indskrevne i Folkets Hjerter, (Jerem. 31, 33). Naar det saaledes allerede i den gamle Pagt gjaldt, at det var den aandelige Opfyldelse, som det især kom an paa, og Herren allerede dengang var saa ligegyldig for det udvortes, at han kunde sige, at han ikke havde givet Befaling om Brændoffer og Slagtoffer, som han siger i det tidligere anførte Sted i Jerem. 7, hvorledes kan man saa sige, at selve Mose-Loven er ophævet og afskaffet derved, at vor Herre Jesus skyder det uvæsentlige af Loven til Side for at fremdrage det væsentlige?

Naar jeg siger, at Mose-Loven ikke er afskaffet men gjælder endnu om end paa en anden Maade, end den gjaldt for Jøderne, saa mener jeg dermed, at ethvert af dens Bud indeholder et Krav og en Fordring ikke til Jøderne alene men ogsaa til os. Naar det saaledes hedder: «kom Sabbatens Dag ihu, at du holder den hellig», og dermed menes en bestemt Dag i Ugen, nemlig Lørdag, saa er det jo ganske vist ikke den syvende Dag i Ugen, som vi helligholde, men da Paulus i Brevet til Romerne Cap. 14 lærer os, at alle Dage i sig selv ere slige, saa har den christne Menighed benyttet sig af denne Frihed til at vælge den første Dag i Ugen til Minde om Jesu Opstandelse. Rigtignok opfyldes saaledes ikke Budet bogstaveligt, men, hvad der er Budet egentlige Indhold og Mening, at der skal være en Helligdag i Ugen, har altid været af den christne Menighed anerkjendt som et Guds Krav. Der maa endvidere herom bemærkes, at det tredie Bud befaler at komme Hviledagen ihu men egentlig ikke indstifter nogen Hviledag. Den Dag, der allerede fra Begyndelsen af

var velsignet og helliget til Hviledag, skulde Folket komme ihu, at det maatte helligholde den. Naar nu vor Herre Jesus ved sin Opstandelse har velsignet og helliget en anden Dag, saa bliver det den, som vi skal komme ihu, at vi helligholde den. Ganske vist er der mange af Bestemmelserne i Mose-Loven, der forekomme os besynderlige, og som tilsyneladende ere os aldeles uvedkommende. Men naar vi troe, at det er Gud, der har sat dem ind i Loven, saa kunne vi ikke tvivle paa, at der ligger en dybere Mening i dem, end det ved første Øiekast synes, og at de foruden den forbigaaende Betydning for Israel have en evig Betydning for Menigheden. «Ikke et Bogstav eller en Tøddel skal forgaae af Loven, indtil det skeer altsammen», Matth. 5, 18; ikke et Bogstav findes der i Loven, uden at det foruden den kjødelige ogsaa har en aandelig Betydning. Det er jo ikke altid let at udfinde, hvori dette aandelige og evige for de enkelte Anordningers Vedkommende bestaaer, men ved nogle af dem frembyder den aandelige Betydning sig dog uden Vanskelighed. Ved Omskærelsen er det saaledes ikke først Paulus og heller ikke først Propheterne men allerede Moses, der (5 Mos. 10, 16) peger hen paa den aandelige Omskærelse: «I skulle omskære eders Hjerters Forhud, og I skulle ikke ydermere forhærde eders Nakke». Omskærelsen var Tegn paa Pagten mellem Gud og Folket (1 Mos. 17, 11. Rom. 4, 11), Tegn paa, at Folket hørte Gud til. Nu siger altsaa allerede Moses os, at det ikke er det udvortes Tegn, som det kommer an paa, men derimod det, som derved betegnes, at Folket virkelig af sit Hjerte hører Gud til. Dette Krav er evigt og bliver aldrig afskaffet, thi den, som indvortes er Jøde, og hvis Hjerte er omskaaren i Aanden, ikke efter Bogstaven, har Roes ikke af Mennesker men af Gud (Rom. 2, 29). Denne For-

dring er imidlertid saa stor, at vi umuligt kunne fyldestgjøre den af os selv, men, som det allerede er bemærket, naar Gud saaledes kræver det, som vi umuligt kunne yde ham, slaaer hans Krav over til at blive Gaver. Derfor staaer Hjertets Omskærelse ikke blot som en Fordring, et Krav til os, nei hvad Gud kræver af os, har han gjort imod os og givet os, idet han i den hellige Daab har omskaaret vore Hjerter og borttaget Steenhjertet og givet os et Hjerte af Kjød istedet. Saaledes finder Omskærelsen ogsaa Sted i den ny Pagt.

Af Mose-Lovens andre Bestemmelser er der vel faa eller ingen, der synes at være os mere uvedkommende end Adskillelsen mellem rene og urene Dyr. At Gud imidlertid ved denne Adskillelse har tænkt paa mere end Dyrene, sees af Beretningen om Peders Syn i Ap. Gj. 10. Han saae jo en stor linned Dug, i hvilken der var allehaande Dyr, blive nedsænket til sig fra Himlen, og hørte en Røst sige til sig: «staae op, Peder, slagt og æd!» og, da han vægrede sig ved at efterkomme denne Befaling, fordi han aldrig havde ædt noget vanhelligt eller ureent, saa lød Røsten atter til ham: «hvad Gud har renset, holde du ikke for ureent!» Peder forstod imidlertid snart efter, at det ikke havde været om Dyr men om Mennesker, Herren havde talet til ham, idet der kom Bud til ham med Bøn om, at han vilde komme og forkynde Evangeliet for en Hedning, som han i forrige Tider havde anseet for en ureen Hund, der ikke var værdig til at modtage Evangeliet. Den Forskjel, som før var bleven gjort mellem de rene Israeliter og de urene Hedninger, var afskaffet, og Peder maatte sige: «jeg befinder i Sandhed, at Gud ikke anseer Personer, men hvo iblandt alle Folk, som ham frygter og gjør Retfærdighed, er ham behagelig». Nu vil man vel sige, at paa denne Maade er Bestemmelsen i Mose-Loven

om, hvilke Dyr, der skulde ansees for rene, og hvilke for urene, fuldstændigt tilintetgjort, da ikke blot Forskjellen mellem Dyrene, men ogsaa Forskjellen mellem Menneskene, som derved betegnes, er ophævet. Men dette er dog ingenlunde Tilfældet, thi vel skal nu Evangeliet forkyndes for alle Folk uden Forskjel, men der bliver dog altid ved at være den store Forskjel mellem dem, der ville lade sig rense ved Jesu Blod, og dem, der ikke ville det. For os bliver da Loven om de rene og urene Dyr (3 Mos. 11) en Paamindelse om, at vi selv skulle være rene og for at bevare os rene holde os fra alt ureent og vanhelligt. Og naar vi da forgjæves søge om Grunden til, at mange af disse Dyr skulde være urene og ikke maatte ædes af Israel, og ikke kunne fatte, hvorledes Dyrets Reenhed eller Ureenhed kan afhænge af, om det tygger Drøv, har Klove o. s. v., saa skal dette minde os om, at der er meget mere ureent i Verden, end man i Almindelighed tænker, og at der er meget, der er Synd, som et verdsligt Menneske ikke anseer derfor, thi alt det, som ikke er af Tro, er Synd (Rom. 14, 23). Fremskridtet fra det gamle til det nye Testamentes Standpunkt med Hensyn til Bedømmelsen af, hvad der er reent og hvad der er ureent, er dette, at man hist afgjør Reenheden eller Ureenheden efter Egenskaber ved Objectet (de forskjellige Dyrs Egenskaber), men her efter Subjectets Opfattelse af Objectet (hvorvidt man kan nyde dette i Troen eller ei). «Jeg veed og er vis paa i den Herre Jesus, at Intet er ureent i sig selv; dog for den, som agter Noget for ureent, ham er det ureent» (Rom. 14, 14). Her har altsaa ogsaa en Inderliggjørelse i Opfattelsen af Reenhed fundet Sted.

Hvad dernæst Anordningerne for Gudstjenesten og Offringerne, Bestemmelserne om Tabernaklet, Lovene

for Præsterne og Ypperstepræsten angaaer, da er det navnlig i Brevet til Hebræerne udviklet, at alt dette har en evig, aandelig Betydning. Det gamle Tempel gjenfindes aandeliggjort i det Tempel, der er opbygt paa Apostlernes og Propheternes Grundvold, hvis Hovedhjørnesten er Jesus Christus (Efes. 2, 20).

Rørdam anfører et Sted af Luther, der ganske vist viser, at vor Kirkefader paa et vist Tidspunkt af sit Liv har været af samme Mening som han. Jeg skal anføre en Deel af Luthers Ord for at imødegaae dem. Han skriver: «Allerførst er at mærke, at de 10 Bud ikke angaaer os Hedninger og Christne, men alene Jøderne. Det bevidner Texten og nøder til at erkjende, idet den lyder: Jeg er Herren din Gud, som førte dig ud af Ægyptens Land, af Trællehuset. Det er jo tydeligt og klart nok, at Gud ikke har ført os Hedninger ud af Ægypten. — Hvis nu nogen Prædiker vil drive paa Moses, saa spørg ham, om du da ogsaa er ført ud af Ægypten under Moses». Luther gaaer nu ud fra, at bemeldte Prædiker maa svare «nei», og han kommer da til et Resultat, der er meget tilfredsstillende for Rørdam: «det er jo ude med Moses; thi hans Embede varer kun indtil Christi Tid». Da jeg nu er en Prædiker, der driver paa Moses, kan jeg vel vente samme Spørgsmaal, og jeg vil svare «ja». Herren har ogsaa ført os ud af denne Verdens Ægypten og tilintetgjort vore Fjender, det er vore Synder; han har begravet dem som Ægypterne i Havet, og vi skulle aldrig i Evighed see dem mere (2 Mos. 14, 13). 2den Mosebog handler ikke blot om Israels men ogsaa om vor Frelse, ikke blot om Israels Vandring i Ørken men ogsaa om Menighedens og den enkelte Christnes Pilgrimsvandring til Himmelhjemmet. Den handler ikke blot derom, saaledes som ogsaa et Sagn eller et Æventyr ved en allegorisk Udlæggelse kan komme til

at afbilde denne Vandring, men saaledes at, om ikke Moses selv, saa dog visselig den Aand, der drev Moses til at nedskrive Beretningen derom, havde meget mere end det jordiske Israels Vandring for Øie. Hvis dette ikke var Tilfældet, fortjente 2 Mose-Bog ikke en Plads i den hellige Skrift. At denne Opfattelse ogsaa har været Panlus' sees af 1 Kor. 10, hvori der Vers 11 efter Fremdragelsen af flere Træk fra Vandringen i Ørken siges, at det er skrevet udtrykkeligt med den Hensigt for Øie, at det skulde være til Adsel for os, der leve i de sidste Tider (*πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τα τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν*). Paulus viser os, at det ikke blot er Jøderne, der have vandret gjennem Ørken, ledsagede af den aandelige Klippe, som er Christus, men at det ogsaa er Guds Folk, der lever i de sidste Dage, som foretager den samme Vandring, og som drikker af den samme aandelige Klippe, hvorfor det ogsaa trænger til Advarsel imod de samme Synder, som Jøderne gjorde sig skyldige i paa deres Vandring.

Jeg skal endnu anføre et Exempel paa, hvorledes Mose-Loven ikke er afskaffet men fuldkommet. Denne kjender ingen anden Hævdelse af Retfærdigheden end Gjengjældelsens: Bræk for Bræk, Øie for Øie, Tand for Tand (3 Mos. 24, 20). Derfor veed David ikke bedre end at ønske Hævn og Straf over Herrens Fjender og kan f. Ex. sige: «den Retfærdige skal glæde sig, fordi han har seet Hævnen; han skal bade sine Fødder i den Ugudeliges Blod. Og Mennesker skulle sige: den Retfærdige har dog Frugt; der er dog en Gud, som dømmer paa Jorden» (Ps. 58, 11—12). Kun ved, at de Ugudeliges Blod flød, kunde det kjendes, at der er en retfærdig Gud, som dømmer paa Jorden. Det var ikke Had eller Fjendskab, men det var Retfærdighedsfølelsen, der nødte David til at tale saaledes.

Men nu har Jesus fuldkommet Loven og viist os, hvorledes Lovens Krav paa Gjengjældelse ingenlunde er afskaffet og opløst, men hvorledes dette Krav er fyldestgjort paa en anden Maade, end David tænkte sig det, nemlig saaledes som Esaias spaaede, at det skulde skee, ved at en anden har baaret den Straf, som vi havde fortjent, og derfor kunne vi nu uden at krænke Loven og Retfærdigheden bede for Guds og vore egne Fjender, ligesom Jesus bad: «Fader forlad dem, thi de vide ikke hvad de gjøre!»

Naar jeg efter Fremdragelsen af disse forskjellige Exempler skal angive, hvori Fuldkommelsen af Mose-Loven bestaaer, saa vil jeg gjøre det med Jesu Ord: «Ikke det, som indkommer i Munden, gjør Mennesket ureent, men det, som udgaaer af Munden, dette gjør Mennesket ureent» (Matth. 15, 11). Alt det udvortes i Mose-Loven er blevet inderliggjort i Chistendommen. Gnostikerne nægtede Christendommens Sammenhæng med det gamle Testamente og Forbindelsen mellem den gamle og den nye Pagts Folk. Ebioniterne derimod betragtede Christendommen blot som en ny Lov, en udvidet Jødedom og saae i Jesus blot en ny Moses. I Modsætning til begge kan det siges, at Christendommen er aandeliggjort Mosaisme; alt hvad der i Mose-Loven og hos Israel var Bogstav og Kjød, er blevet Aand i Christendommen, og der findes intet nyt i Christendommen, som ikke i det mindste forbilledligt var antydet hos Israel. Om de to Pagter kan det siges, at

i den gamle ligger den nye forvaret,
i den nye vorder den gamle aabenbaret.

Selve Evangeliet er ikke andet end Loven, hvis Indhold ikke længer er en Fordring men en Gave. Netop det samme, som Gud i den gamle Pagt kræver,

giver han i den nye Pagt. Herom anfører Calvin [1]) følgende dybe og skjønne Ord af Augustin: «*Jubet Deus quæ non possumus, at noverimus quid ab ipso petere debeamus* . . . *Fides impetrat, quod lex imperat: imo ideo lex imperat, ut impetret fides, quod imperatum erat per legem*». Sammesteds anfører han ogsaa det bekjendte Ord af Augustin: «*Det Deus, quod jubet, et jubeat, quod velit*». Fordi Evangeliet saaledes ikke bringer andet end det gamle paa en ny Maade, nemlig som en Gave og ikke som et Krav, kan ogsaa et Sted af det nye Testamente, nemlig Efes. 4, 8, der indeholder et Citat af Ps. 68, 19, uden at forvanske Meningen i Originalstedet, forandre dennes «tog Gaver» til «gav Gaver», idet det gammeltestamentlige Sted forstaaes i det nye Testamentes Aand. [2])

Naar nu, navnlig Rørdam, gjør den i Hjertet aabenbarede Lov til Et med Samvittighedens Vidnesbyrd, saa er dette neppe rigtigt. Paulus skjelner Rom. 2, 15 udtrykkeligt mellem Loven, der er skreven i Hedningernes Hjerter, og Samvittigheden, der vidner med dem. Han anerkjender altsaa Tilværelsen af en anden Lov end den, der ved Moses blev givet Israel, nemlig af en oprindelig i Menneskenes Hjerter indskreven. Denne Skrift er vel bleven gjort utydelig derved, at jeg foruden denne Lov «seer en anden Lov i mine Lemmer, som strider imod mit Sinds Lov og tager mig fangen under Syndens Lov, som er i mine Lemmer» (Rom. 7, 23), men den er dog ingenlunde ganske udslettet. Saavidt jeg kan forstaae, vil Paulus, idet han taler om Loven i Hjerterne, sige, at Menneskene af Naturen kjende de almindelige Begreber om Ret og Uret, og at, ligesom der er en naturlig Logik

---

[1]) *Institutio christ. relig. lib II. Cap. V* § 7.
[2]) See: Min Udenlandsreise af Dr. Zeuthen, S. 153.

og en naturlig mathematisk Sands, der gjør sig gjældende hos den meest udannede, saaledes er der ogsaa en naturlig Moral. Denne i Hjertet indskrevne Lov kalder Rørdam vist med fuldkommen Ret «den almindelige Lov», thi den findes mere eller mindre klart hos Alle og er gjældende for Alle. Men netop herved adskiller den sig fra Samvittigheden, der er en individuel Følelse. Samvittigheden forpligter kun mig personligt, hvorimod det ligger i Lovens Begreb, at den maa gjælde for flere end en Enkelt. Loven f. Ex. forbyder at stjæle, og dette Forbud gjælder ligesaavel for Andre som for mig, altsaa skal Andre ogsaa dømmes efter den Lov, som er skreven i mit Hjerte, men de skulle ikke dømmes efter min Samvittighed. Herom siger R. Rothe,[1]) efterat han har gjort opmærksom paa, hvor vanskeligt det er at faae fat paa Samvittighedens Begreb, og hvor taaget der tales derom: «Das Gewissen eines anderen bindet und entbindet mich schlechterdings nicht, sondern nur mein eigenes. Wo die Berufung auf das Gewissen eintritt, da ist alles weitere Disputiren abgeschnitten, da werden alle objectiven Argumente wirkungslos. Aber ich berufe mich nicht auf das Gewissen, sondern auf mein Gewissen, d. h. auf meine individuelle (wie man sagt: persönliche) moralische Selbstverantwortlichkeit». Heri finder Rothe Medhold hos Paulus, der netop hævder, at Samvittigheden kun binder den Enkelte personligt og ikke andre. Han siger 1 Kor. 10, 29: «hvorfor skulde min Frihed dømmes af en Andens Samvittighed». Paulus byder os vel at tage Hensyn til andres Samvittigheder for ikke at forurolige dem og saare dem, men han gjør ingenlunde andres individuelle Følelse i deres Samvittighed til Lov for os.

---

[1]) Theologische Ethik, 2den Udgave, 2det Bind, § 177, Anm. 8.

Men hvorvel saaledes den i Hjerterne indskrevne Lov og Samvittigheden ere forskjellige, saa stride de dog ikke imod hinanden, men Samvittigheden vidner med Loven, nemlig at jeg er skyldig at holde den. Loven siger os, hvad der i Almindelighed er Ret og Uret, Samvittigheden derimod gjør Anvendelse af Lovens almindelige Bud paa den Enkelte, saaledes at han selv personligt føler sig forpligtet ved det. At jeg kan have de almindelige Begreber om Ret og Uret, have en Erkjendelse af Loven, uden at Samvittigheden er vaagnet til at opdage, at disse ikke blot gjælde andre men angaae mig personligt, sees af Fortællingen om Nathan og David. Da Nathan fortalte David om den rige Mand, der havde taget den Fattiges eneste Faar, vidste Kongen saavel af Mose-Loven som af den i Hjertet indskrevne Lov, at dette var Uret, og han udtalte derfor den Kjendelse: «den Mand er Dødsens!» Men først da Nathan sagde til ham: «Du er Manden!», blev hans Samvittighed vakt, saa han følte, at, idet han dømte den Anden, dømte han sig selv. Jeg forstaaer derfor ved Samvittighed: den Enkeltes Følelse af Forpligtelse til at underkaste sig den almeengyldige Morallov paa den for ham eiendommelige Maade, idet nemlig Lovens enkelte Bud altid blive at opfylde paa en noget forskjellig Maade af de forskjellige Mennesker. Loven i Hjerterne er Guds Røst i Hjerterne eller Guds Skrift i Sjælen, og, da Gud aldrig modsiger sig selv, er der fuld Overeensstemmelse mellem, hvad han siger i Hjerterne og i Mose-Loven; Samvittigheden derimod er Menneskets egen Anerkjendelse af, at det er dets Pligt at lyde Guds Røst og leve efter den af Gud skrevne Lov. Rørdam og mange andre end han har lignet Samvittigheden ved en Røst; jeg troer, at det passer bedre at ligne den ved et Øie eller et Øre. Den vaagne Samvittighed er

meget lydhør og mærker strax, naar Herrens Røst lader sig høre, og siger: tal Herre, din Tjener hører!, og den er et skarpt Øie, der tydeligt læser Lovens halvt udslettede Skrift i Hjertet. Naar der tales om Tro, saa veed man vel at gjøre Forskjel paa Tro i objectiv Forstand, Troens Indhold, hvad jeg troer, og Tro i subjectiv Forstand, det, at jeg troer (*fides, quæ creditur* og *fides, qua creditur*); den samme Forskjel bør ogsaa gjøres paa Moralens Omraade mellem Lovens Indhold og den subjective Erkjendelse af Forpligtelse og Skyldighed til at underkaste sig Loven. Et bekjendt Ord siger: enhver bliver salig ved sin Tro. Sandheden heraf er, at ikke den reneste Lære, naar jeg ikke har tilegnet mig den i Troen, kan frelse mig. Jeg maa selv have Troen, selv have Olie i min Lampe, og det kan ikke nytte, at jeg, naar Brudgommen kommer, som de daarlige Jomfruer vil laane Olie hos andre. Men dette Ord indeholder dog en farlig Misviisning, nemlig den, at Troen udelukkende sættes som subjectiv, saa det bliver ligegyldigt, hvad jeg troer, og hvilket Indhold Troen har, naar blot jeg troer. Omtrent ligesaamegen Sandhed men ogsaa ligesaa megen Misviisning ligger der i at gjøre Samvittighedens Vidnesbyrd til den eneste Lov for Mennesket. Sandheden deraf er, at, forat Lovens objective Krav paa Opfyldelse af dens Bud kan blive forpligtende for mig, maa det mødes af og anerkjendes af en subjectiv Følelse af Skyldighed i Samvittigheden. Loven bliver kun forpligtende for mig derved, at den træder i Samvittighedsforhold til mig. Men Misviisningen ligger i, at Samvittigheden, naar den gjøres til den eneste Lovgiver, nødvendigviis maa blive priisgiven til subjectiv Vilkaarlighed. Hvilken uendelig Elasticitet har ikke den menneskelige Samvittighed? Undertiden er den saa smaalig og snever, at Mennesket neppe tør røre sig,

«rør ikke, smag ikke, tag ikke derpaa!» undertiden igjen saa vid, at Mennesket tør tage sig de urimeligste og usædeligste Friheder. Derfor trænger Samvittigheden til en Myndighed over sig, og ligesaalidt som det blot kommer an paa at troe uden Hensyn til, hvad der troes, ligesaalidt kommer det blot an paa, at der er noget, som vi erkjende for vor Skyldighed, uden Hensyn til, hvad det er. Idet den objective Lov anerkjendes af den subjective Samvittighed, bliver der altsaa to Vidner paa Sagen, baade Loven og Samvittigheden, og gjennem disse to Vidnesbyrd bliver det en afgjort Sag for mig, at jeg skal gjøre, hvad der befales. Først naar Loven, hvad enten den er indskreven i Hjerterne eller paa Papiret eller paa Steentavlerne, har anbefalet sig for Samvittigheden og er bleven anerkjendt af denne som gjældende for mig, er det, at jeg kan føle mig forpligtet til den. Først idet Budet: «Du skal ære din Fader og din Moder!» der visselig ikke blot stod paa Steentavlerne, men som ogsaa stod og staaer i Hjerterne, af Samvittigheden bliver formummet som et Ord fra Gud til mig, bliver det Pligt for mig at opfylde det. Saalænge som Loven ikke endnu er aabenbaret i hørlige Ord eller i synlig Skrift, er denne Forskjel mellem Lovens objective Bud og Samvittighedens subjective Anerkjendelse deraf maaskee ikke saa tydelig, men, idet Loven bliver given paa udvortes hørlig eller synlig Vis, springer den let i Øinene. At Samvittigheden vaagner, vil altsaa sige, at Lovens Krav anerkjendes, og jeg troer, at det hverken er psychologiskt rigtigt eller efter Rom. 2, 15 skriftmæssigl berettiget at gjøre den i Hjerterne skrevne Lov til Et med Samvittighedens Vidnesbyrd.

Nu have imidlertid baade Rørdam og Møller følt, at vi til vor Opdragelse til Christus trænge til mere end den i Hjerterne indskrevne Lov og ikke kunne und-

være lydeligt udtalte eller synligt nedskrevne Bud. Rørdam henviser derfor til Mose-Loven, dog ikke som Guds Ord til os, men som det fuldkomneste Udtryk for den almindelige Lov, og til det borgerlige Samfunds Lov som Udtalelse af Samfundets Samvittighed og ligeledes til de gamle Ordsprog. der allerede fra Hedenskabets Tid, i hvilken Folket opdroges til Christus, skulde være Udtryk for Folkesamvittigheden. Møller giver endvidere Anviisning paa Folkenes gamle Billedsprog og Mythologi. Der er imidlertid den Mislighed ved alle disse Opdragere af Samvittigheden, at de allesammen skulle være Frembringelser af Samvittigheden eller i alt Fald kun gjælde, forsaavidt som de udtale det samme som denne, og derfor alle ere som Æg, der vil lære Hønen, og mangle den Myndighed og Overlegenhed, der er nødvendig for en Opdrager. Hvad nu for det første Mose-Loven angaaer, da skal det villigt indrømmes, at den er en udmærket Opdrager til Christus, dog ikke, fordi den er det fuldkomneste Udtryk for den almindelige Lov, men fordi den er Guds udtalte Ord. Hvad dernæst de borgerlige Love angaaer, saa er det vist tvivlsomt, om de kunne kaldes Udtryk for Samfundets Samvittighed, idet det dog forekommer mig at være for strengt at gjøre hele Samfundet ansvarligt f. Ex. for en Tyrans uretfærdige Love. Men selv om man nu ogsaa gaaer ind paa at kalde dem saaledes, saa kan dog min Samvittighed paa ingen Maade være bunden ved mit Folks Samvittighed, thi hvorfor skulde min Frihed dømmes enten ved mit Folks eller nogen Andens Samvittighed? Folkets Røst er ikke Guds Røst, Folkets Samvittighed har ikke Lov til at stille sig imellem Gud og mig, Samvittighedsforholdet er et umiddelbart Gudsforhold. Derfor kan det blive Pligt for mig med Hensyn til de borgerlige Love at sige: «man bør adlyde Gud mere end

Menneskene». Skulle de borgerlige Love kaldes Udtryk for Folkesamvittigheden, saa ere de ofte Vidnesbyrd om denne Samvittigheds dybe Søvn. Og naar vi ganske vist skylde disse Love Lydighed, saalænge som de ikke stride mod Samvittigheden, saa er det ikke fordi de ere Udtryk for Folkesamvittigheden, som vi bør være uafhængige af, men fordi Gud byder os: «værer al menneskelig Orden underdanige for Herrens Skyld!» (1 Petr. 2, 13). Og nu især i vore Dage, da Staterne blive mere og mere indifferente overfor det Religiøse, er det jo tydeligt nok, at den Opdragelse, som tilsigtes med de borgerlige Love, hvis ellers nogen Opdragelse tilsigtes, har et ganske andet Formaal end Christendommen for Øie. Der er endelig henviist til Folkenes gamle Mythologier og Ordsprog, der skriver sig fra den hedenske Tid, da Folket opdroges til Christus. Men jeg troer ikke, at man kan sige, at Folkene i Hedenskabet bleve opdragne til Christus. Israel blev opdraget under Mose-Lovens Tugt. Hedningefolkene lod Gud gaae deres egne Veie. Man har saa ofte i Herrens Lignelse, Luc. 15, i den fortabte Søn seet et Billede paa Hedningefolkene, og den ældre Broder seet et Billede paa Israel. Den ældre Broder var hjemme under sin Faders Øie og Tugt, men denne faderlige Tugt havde den yngre Broder forsmaaet og var bleven overladt til sig selv. Ligesom den fortabte Søn drog ud i Verden med sin egen Part af Arven forat prøve paa, hvor langt den kunde strække, og hvor langt han kunde komme med den, saaledes have ogsaa Hedningefolkene haft en Fond af naturlige Evner og Kræfter og forsøgt deres Lykke i Verden dermed. Da den fortabte Søn havde opbrugt sin Arv og var bragt til den dybeste Elendighed, saa var han derved bleven ydmyget saaledes, at han paany kunde optages i Faderhuset, og da Hedningefolkene ligeledes vare komne til Erkjendelse

af, at de trods alle deres store naturlige Evner og al den Viisdom, Kunst og Dygtighed, som de havde udfoldet, dog vare og bleve bundfattige paa det, som det for et Menneske fremfor alt gjælder om at eie, da var Jordbunden i Hedningefolkene beredt for Evangeliet og Tidens Fylde kommen for dem. Men dette kan ikke kaldes en Opdragelse. Som Vidnesbyrd om, hvorvidt Hedningefolkene kunde komme i Viisdom og Indsigt paa deres egen Haand, med deres naturlige Evner og Kræfter have baade Mythologierne og Ordsprogene deres store Betydning. Navnlig udtale Ordsprogene ganske vist dybe og alvorlige Sandheder, men forsaavidt som de høre med til den hedenske Viisdom, saa kunne de dog ikke gjælde for mere end for nogle af de Sandhedselementer, hvoraf Løgnen er sammensat. I al Løgn er der nemlig nogen Sandhed, uden hvilken Løgnen ingen Magt vilde kunne faae i Verden, men da disse Sandhedselementer kun ved Christendommen kunne vikles ud af det Net af Løgn, hvori de er hildede, er det aabenbart, at de ikke uafhængigt af Christendommen kunne bruges som Opdragelsesmidler til Christendommen. Mange Ordsprog faae en forskjellig Betydning efter de Mennesker, der tage dem i deres Mund; fuld Sandhed blive de da først, naar de forstaaes i christelig Aand. Det gjælder saaledes om de Ordsprog, som Rørdam udvikler i sine to Foredrag «Arbeide og Taksigelse».

Naar Gud foruden den oprindeligt i Hjerterne indskrevne Lov gav Israel sine Bud i Ørken, saa var Grunden hertil jo vistnok, at Skriften i Hjerterne var bleven udvisket eller i det mindste utydeliggjort. Skulde nu denne almindelige Lov, der er indskreven i Hjerterne, staae saa klart og tydeligt i vort Folks Sjæle, at vi ikke behøve nogen anden Lov end den? Dr. Rørdam udtaler sig om «den almindelige Lov»,

som giver sig tilkjende i Samvittighedens Vidnesbyrd, saaledes: «hos den Vantro fordunkles denne Lov efterhaanden mere og mere; men ved Gjenfødelsen har den Hellig-Aand paany indskrevet den i sin oprindelige Reenhed i den Troendes Hjerte; og den, der bliver i sin Daabs Pagt, vil daglig voxe i Indsigt i Lovens sande Væsen, og hans Samvittighed oplyses af den Hellig-Aand til at blive en stedse mere ubedragelig Veileder til al god Gjerning». Hvad er her er sagt, kan da i det høieste bevise, at de Troende, der veiledes af den Hellig-Aand, kunne undvære Mose-Loven, men hvad skal man bruge til at opdrage Folket med, hvis Fleertal ikke er troende? Det er her, at man i sin Forlegenhed har henviist til de borgerlige Love, Mythologier og Ordsprog, men disses Ubrugbarhed er beviist i det Foregaaende. Folket i dets store Masse er saaledes efter Møller og Rørdam langt uheldigere stillet end Jødefolket, der havde den aabenbarede Lov, som Herren selv havde givet det. Det danske Folk, hvis langt overveiende Deel ved Daaben er christnet, skal derimod ikke have anden Lov, der kan opdrage det til Christus end den høist uklare og halvt udviskede Lov, der fra Begyndelsen af har været indskrevet i Hjerterne.

Naar vi skulle angive, hvad det vil sige ved Loven at opdrages, saa kan det oplyses ved at henvise til Paulus, der skriver: «jeg er formedelst Loven død fra Loven, at jeg skal leve Gud» (Gal. 2, 19). Hermed mener han jo vistnok, at han ved Loven er bleven optugtet til intet at have med Loven at gjøre, og at altsaa forsaavidt Loven har arbeidet paa at gjøre sig selv overflødig. Dog maa jeg hertil i Henhold til, hvad der tidligere er bleven udviklet, tilføie, at det kun kan være Loven som udvortes Bud, hvorfra Paulus kan sige, at han er død, men at det ingenlunde

kan være fra Budenes sande Indhold og Mening, der tvertimod er bleven stadfæstet for ham og indskreven i hans Hjerte. Nu er det vistnok Lovens Opgave saaledes at gjøre sig selv overflødig som udvortes Bud, saa at den istedetfor at staae i Bogen og paa Steentavlerne kommer til at staae i Hjerterne, men dette Maal naaes vistnok aldrig fuldstændigt her paa Jorden med noget Menneske; forsaavidt som ogsaa den Troende bærer den gamle Adam i sig, kan han ikke undvære den udvortes Lov. Derfor henviser Paulus i sine Formaninger, Efes. 6, 2, de Troende til det 4de Bud. Altsaa er den udvortes Lov ikke engang overflødig for de Troende, men der kan da i ethvert Fald kun for disses Vedkommende være Tale om, at den skulde være overflødig. For de mange, der ikke ere komne til Troen, men om hvem det maa haabes, at de kunne blive troende, er den udvortes Lov aldeles nødvendig som Opdragelsesmiddel, med mindre man vil lade dem gaae deres egne Veie som Hedningerne. At opdrages ved Loven er nemlig at gjennemgaae den samme Udvikling som Paulus, der ved Loven afdøde fra Loven; men man kan jo ikke formedelst Loven afdøe fra Loven, uden at der findes en udvortes Lov at døe fra. Meningen kan jo dog ikke være, at vi skulde afdøe fra den almindelige Lov, der jo tvertimod paany skal indskrives i Hjerterne. Den, der skal opdrages, kan ikke begynde med at have Loven indskreven i Hjertet, thi han kan ikke begynde med Maalet for Opdragelsen. Budene maae nødvendigviis møde ham som noget fremmed, udenfra kommende, som først efterhaanden, eftersom Opdragelsen skrider frem, bliver til hans aandelige Eiendom. Da er det gaaet med Bogstaverne og de udvortes Bud som med Hvedekornet, der bliver ene, hvis det ikke falder til Jorden og døer, men som bærer megen Frugt, dersom det døer. Hvorledes der til at

vække den Syndserkjendelse, som er en nødvendig Forudsætning for Troen paa Christus, hører et udvortes Bud, viser Paulus os af sit eget Exempel Rom. 7, 7. Han siger: «end Begjærligheden kjendte jeg ikke, dersom Loven ei havde sagt: Du skal ikke begjære». Han peger her tydeligt paa to af de ti Bud, ved hvilke han var kommen til at kjende den i ham boende Begjærlighed. Det kan ikke være den almindelige Lov i Hjertet, som han her har for Øie. Naar da Paulus havde haft Mose-Loven behov forat lære Begjærligheden at kjende, mon vi da saa ikke ogsaa trænge til udvortes Bud? Mon virkelig den svage Levning af den oprindelige Lov, som findes efter Syndefaldet, skulde kunne yde os den Tjeneste, som Mose-Loven havde ydet Paulus? Otto Møller vil, at Forkyndelsen af Loven skal stile paa at vække den i Samvittigheden indskrevne Lov, vække den, saa den kan udtale, hvad der er Guds Villie, og hvad der er Menneskets egentlige Grundvillie; og herimod er sikkerligt intet at indvende; men mon Myther og Ordsprog virkelig skulle være bedre egnede til at frembringe denne Virkning end den Lov, som Gud selv har givet sit Folk, og hvis Høide og Dybde vor Herre Jesus har viist os i Bjergprædiken?

Naar jeg skal angive Grunden til, at den Lov, som blev givet til Abrahams og Isaaks og Jakobs Efterkommere, ogsaa gjælder for os, saa er det den, at ogsaa vi ere Abrahams Børn, det aandelige Israel, mens de nuværende Jøder kun er Abrahams kjødelige Børn. Alle de Folk, der ved Indførelsen af Barnedaaben ere christnede, ere indpodede paa den samme Stamme, som Israels Børn vare Grene paa. Nogle af Grenene er afbrudte, og vi er som vilde Oliekviste i deres Sted indpodede i Træet og ere blevne deelagtige i Olietræets Rod og Fedme, Rom. 11, 17. Det var

forhen, at vi som Hedningefolk vare udelukte fra Israels Borgerret og fremmede fra Forjættelsens Pagter, men nu ere vi, som forhen vare langt borte, komne nær til ved Christi Blod (Eph. 2, 12—13). Som den moabitiske Kvinde Ruth sagde til sin Svigermoder: «dit Folk er mit Folk, og din Gud er min Gud», saaledes har i Grunden alle de Folk, der have ladet sig christne, sagt til Israel. Om denne Hedningefolkenes Optagelse i Israels Menighed have Propheterne spaaet, som naar det hedder hos Zacharias: «Saa siger den Herre Zebaoth: det skal skee i de Dage, at ti Mænd af alle Folkeslags Tungemaal skulle tage fat, ja tage fat i en jødisk Mands Flig, og sige: vi ville gaae med eder, thi vi have hørt, at Gud er med eder» (Zachar. 8, 23). Derfor kan jeg ikke være enig med O. Møller, naar han siger: «vi ere ifølge vor Fødsel fri fra Mose-Loven, fri fra Alt, hvad der kan kaldes særegen Lov for Jøderne», thi idet vort Folk ere blevet christnet, ere vi blevne Jødernes Efterkommere, hvorfor Israels Lov er bleven vor Lov og Israels Historie vort Folks Historie. Den christne Kirkes Historie er en Fortsættelse af Israels Historie og ikke af Sagnene og de historiske Beretninger om vore Fædre i Hedenold. Dette er Grunden til, at Kundskab til Israels Lov og Israels Historie altid har været og med Guds Hjælp altid skal blive ved at være en af Hovedbestandelene af Børnelærdommen i alle christne Lande. Det hører nødvendigt med til Opdragelsen, at Børnene lære de ti Bud og Bibelhistorie, men hvorvel Oplysning om den gamle nordiske Gudelære og om vore hedenske Forfædres Liv og Bedrifter ikke er at foragte, hører denne Oplysning dog til, hvad der kan undværes.

Otto Møller udtaler sig endvidere saaledes: «det er ikke at sige, hvad Bryderi der er voldt Præster og Lærere derved, at de 10 Bud skulde rumme Alt,

hvad der er sandt, godt og skjønt, skulde være det guddommeligt fuldendte Udtryk for den hellige Grundvillie», og han bebreider Luther og hans Efterfølgere, at de have piint et langt rigere Indhold ind i de 10 Bud, end der ligger i dem. Men er det ikke vor Herre Jesus selv, som i Bjergprædiken viser os, at Budene indeholde langt mere, end man fra først af bliver vaer? Hvis der ikke var en dybere Betydning i Budene end den bogstavelige, havde Psalmisten jo ikke behøvet at bede: «Aabne mine Øine, at jeg maa see de underfulde Ting i din Lov!» (Ps. 119, 18). Ligesom Jesus Matth. 22, 32 viser, at der ligger langt mere i Herrens Ord: «jeg er Abrahams Gud og Isaaks Gud og Jakobs Gud» end Saducæerne meente, saaledes viser han i Bjergprædiken, at der var et langt rigere og dybere Indhold i Budene, end Farisæerne meente. Overhovedet kan man sige, at hvergang en af det gamle Testamentes Spaadomme viser sig at være gaaet i Opfyldelse i det nye Testament, det da tillige kommer for Dagen, at den bogstavelige og historiske Betydning af Ordene ikke udtømmer disses Indhold. Det samme gjælder om Loven, der ogsaa er en Spaadom (Luc. 16, 16). Forøvrigt maa det ikke glemmes, at Luther bag i sin Katechismus har en Huustavle, der indeholder en Deel af den christelige Sædelære, der ikke udledes af de 10 Bud.

Men man vil formodenligt spørge mig om, hvad det nytter at holde paa Mose-Lovens Gyldighed for de Christne, naar den dog ikke skal tages efter Bogstaven, Hvis den ikke tages saaledes, saa er den jo dog priisgiven den subjective Vilkaarlighed, og det kommer an paa enhver selv, hvorledes han vil forstaae og forklare den. Kun ved, at Loven tages bogstaveligt, faaer den en saadan absolut, afgjørende Myndig-

hed, at der ikke kan være Tvivl om, hvad den byder og hvad den forbyder. Med denne Indvending vil man formodentlig søge at slaae mig af Marken. Men dertil vil jeg først bemærke, at det at tage en Lov efter Bogstaven ingenlunde hindrer den subjective Vilkaarlighed men maaskee tvertimod giver denne Næring. Alt Juristeri, alle Procuratorkneb, al Lovfordreielse trives og florerer, naar man hænger sig i Bogstaven paa Aandens Bekostning. Farisæerne holdt strengt paa hvert Bogstav og hver Tøddel i Loven men handlede lige mod Lovens Aand; de gave Tiende af Mynte og Dild og Kommen, men efterlode de Ting, som svarere var i Loven, Dom og Barmhjertighed og Tro. Noget af det, som Jesus allermeest bebreider dem, er, at de under Skin af at opfylde Lovens Bogstav handlede lige mod dens Mening. Og dernæst vil jeg bemærke, at der ingen Lov er, som kan tages aldeles bogstaveligt, fordi de Forhold, paa hvilke den skal anvendes, altid have noget eiendommeligt og særegent, der gjør, at de ikke ligefrem kunne gaae ind under den ved Bogstaven angivne almindelige Regel. En Lovs Gjennemførelse i Livet vil fremkalde en Mængde Collisionstilfælde, hvoraf nogle ere saa store, at man lægger Mærke til dem, og at de have fremkaldt Ordsproget: «Nød bryder alle Love», andre ere saa smaa, at de gaae ubemærkede hen. Naar nu Mose-Loven, der blev givet Israel for flere tusinde Aar siden, skal gjælde endnu for os, der staae paa et ganske andet aandeligt Udviklingstrin og leve under ganske andre Forhold og paa en ganske anden Tid end den Slægt, der modtog Loven, saa er det ganske naturligt, at den ikke kan tages bogstaveligt. Men dette hindrer ikke, at Mose-Loven, navnlig de 10 Bud, som Gud paa en særlig Maade har udmærket fremfor den øvrige Deel

af Loven, vedbliver at være den store sædelige Grundlov, Grundlaget, hvorpaa al Opdragelse til Christus maa bygge. Derfor siger jeg, at Mose-Loven gjælder endnu og skal gjælde, saalænge der ere Mennesker til, der trænge til Opdragelse, altsaa til Verdens Ende. Det skal ogsaa nok vise sig, at, naar det f. Ex. gjælder om at skaffe Arbeiderne en Hviledag, der kan afbryde Søgnedagenes Travlhed, man da kommer langt videre ved at kræve en saadan i Kraft af det 3die Bud end ved at paavise en saadan Hviledags Gavnlighed af statsøkonomiske og hygieiniske Principer.

Spørger man, hvad Nytte det er til, efterat Loven er udtrykt i sin Fylde i de store Kjærlighedsbud, da at bibeholde den ufuldkomnere Form i de 10 Bud, saa svarer jeg, at der er en Fare ved altid at bruge Kjærlighedsbudene, der pege umiddelbart paa Fuldkommenheden og Idealet. Det er at sigte for høit for de fleste, og mange ville finde en Undskyldning for deres Mangel paa Iver i alt opfylde disse Bud deri, at Ingen kan holde dem. Kjærlighedsbudene ere langt mere end de 10 Bud udsatte for at bruges som skjønne men tomme Ord. Derfor er det godt, at der ved Siden af Kjærlighedsbudene staaer andre Bud, der pege paa enkelte bestemte Pligter, der skulle opfyldes, og enkelte bestemte syndige Handlinger, der skulle undgaaes. Det kan man ikke saa let snakke sig fra. Ganske vist kommer her en anden Fare, nemlig den, at Menneskene fristes til at indbilde sig, at, naar de have opfyldt de enkelte Bud, der da ikke kan kræves mere af dem. Gud har derfor indrettet det viseligt for os, idet han har givet os Loven i begge Skikkelser, baade saaledes at den peger paa den ideale Fuldkommenhed, og saaledes at den indeholder enkelte Bud og Forbud. De 10 Bud er Lovens Skelet, dens Beenbygning, de store

Kjærlighedsbud dens Kjød og Blod, men Liv og Sjæl faaer Loven først, naar Evangeliet kommer til.

Hvis man nu endvidere vil spørge mig, om jeg da virkelig anseer Moses for at være den øverste sædelige Autoritet for alle Tider, saa svarer jeg: nei ingenlunde! «Menneskens Søn er Herre over Sabbaten» (Marc. 2, 28). Altsaa staaer Jesus saavel over Moses og den ved ham givne Lov som over alt andet. Naar jeg har hævdet Mose-Lovens Gyldighed, saa har det jo ogsaa været i Kraft af Jesu Ord, af at han har sagt, at han ikke er kommen for at opløse den. Det er vor Herre Jesus Christus selv, der har gjort Mose-Loven til Lov for sin Menighed, idet han tillige har aandeliggjort den. Altsaa lad Moses saavelsom alle andre Herrens Tjenere bøie sig for Jesus Christus, men han skal ikke afsættes fra det ham af Gud betroede Embede som Opdrager, forat den i Hjerterne indskrevne Lov eller Samvittigheden — for ikke at tale om Myther og Ordsprog — kan blive hans Efterfølgere. Der staaer intet Sted skrevet, at Samvittigheden er Herre enten over Sabbatsbudet eller over andre Dele af Moseloven. Denne staaer tvertimod som en Myndighed over Samvittigheden, hvilket ogsaa er nødvendigt for en Opdrager. Jeg skrev for et Aars Tid siden en lille Afhandling, som blev optaget i «Theologisk Tidskrift», om den frie Tanke, hvori jeg paaviste, at den menneskelige Tanke ikke kunde undvære en Autoritet over sig. Jeg mener at være i god Overeensstemmelse med mig selv, naar jeg i disse Blade har hævdet, at den menneskelige Samvitttighed ligeledes trænger til en Autoritet over sig, og naar jeg har kæmpet mod dem, der have villet frigjøre den for Mose-Lovens Myndighed. Hermed har jeg intet Skaar villet gjøre i Samvittighedens Frihed overfor

Mennesker; netop ved at den bliver bunden til Guds Bud bliver den løst fra alle Menneskebud.

Og hermed skal jeg tage Afsked med de to Mænd, hvem jeg begge betragter som Brødre i Christus og nærer Høiagtelse for, og af hvilke jeg er den ene personligt meget hengiven.

VI.

Om de kyrkliga och religiösa rörelserna i Sverige 1876—1877 och 1878.

Af J. Östberg, Phil. Dr., Kyrkoherde i Hiorted.

Såsom fortsättning af den för 1876 (S. 412 f.) i Tidskriften införda afhandlingen öfver ofvanskrifne ämne, gå vi att i korthet meddela följande afslutning, och hafva funnit oss föranlåtna att, för fullständighetens skull, taga kännedom äfven om sådana företeelser inom det andeliga området, hvilka man hälst undviker, både för det obehag man sjelf röner, och för den skada man möjligen kan göra andra genom att tala derom.

Äfven i Sverige hafva paa sednare åren rörelser yppat sig fiendtliga emot lefvande kristendom, och det isynnerhet genom en man, som blifvet väckt, såsom det syntes, till andeligt lif, men sedan affallit och uppträdt särskildt emot evangeliska fosterlandsstiftelsen, först såsom offentlig talare i åtskillige städer och, sedermera på uppmaning, såsom han sjelf säger, skriftligen och år 1876 utgifvit «Vapen emot läseriet» i 4 häften, hvaraf redan det första slukades med sådan begärlighet, att en ny upplaga blef af nöden, och 7000 ex. spriddes.

Ibland de tänkare, hvilka genom sina skriften medverkat vid bildandet af hans religiösa tro, uppräknar han: Cramér, Parker, Paine, Renan och Strauss, och hans «Vapen» bestå hufvudsakligen af utdrag ur deras skrifter. Att ingå i någon vederläggning af de grofva och rent af hädiska villfarelser, hvilka här framställas vore öfverflödigt, och att uttala något särskildt omdöme om författarens verksamhet har han befriat oss ifrån genom att i 2dra häftet införa ett Bref till utgifvaren af «Vapen mot läseriet» af ett Guds barn, hvarur vi meddele följande: «Den som skrifver detta tror sig göra eder en tjenst dermed att underrätta eder, hvad ni går och gäller i den bildade verldens ögon, som har, menskligt att tala, sundt förstånd; det nämligen, att ni har deras hela förakt, och som ni troligen äfven ser, göra de spektakel af eder, eller rättare hålla de eder som ett spektakel, tokig [1]) af högmod, och gifva eder så det omdöme, som ni förtjenar. De säga alla med en mun, att, då ni en gång varit «väckt» och nu är «Läsarnes» afgjordaste fiende, det bevisar en högst dålig karakter; att ni numera blott för penningens skull studerar på att göra edert namn kändt, under det ni betäcker högmodet och girigheten med en vacker mantel — den nämligen: att ni är bildningens och upplysningens försvarare. Till tack härför begrina [2]) de eder och fälla den rätta domen om eder.»

«Icke blott i detta», säger förf., »utan i hvartenda af de många bref jag under de senaste 6 åren erhållit ifrån anonyme «Guds barn» varnas jag för faran att «spjerne [3]) mot udden», «strida mot Gud», förfölja Jesum; och dock vet jag mig alldrig hafva förnekat Gud eller anfallit Jesum. Tvärtom har jag alltid förklarat mig tro på Gud och på ett lif efter detta, hvar-

[1]) taabelig. [2]) udlee. [3]) stampe.

till kommer, att jag alltid försökt taga Jesu parti emot läsarnes stämplingar[1]), att göra honom till Gud.» Vare detta nog sagdt om mannens trosbekännelse. Med tvenne småskrifter «Om yttersta domen» (förnämligast hemtad ur Craméns «Afskedet från kyrkan», som särskildt rekomenderas) och «Allvar och skämt om Djefvulen», båda utkomna 1877, synes författaren tillsvidare afslutat sin verksamhet på det literära området, såsom icke längre lönande, och i stället slagit in på det politiska, såsom Socialdemokrat, men hittils utan framgång. Den eländiga Mormonismen, om den också måst släppa ifrån sig ett eller annat barn, som vid mognare år fått sina ögon öppnade för den grofva villfarelsen, likväl ännu årligen vinner anhängare i Sverige, der antalet säges vara 1,600, af hvilka många varit Waldenströms uppfattning tillgifne. Så förhåller det sig och med Baptismen, som räkner öfver 11,000, Metodismen med omkring 7,000 anhängare och kanske och Katolikerna skaffa sig inträde, fastän mera i det stilla. Den Apostolisk Katolska Församling, som nyligen bildats i Stockholm, lärer utgöras af s. k. Irwingianer.

Men det är inom sjelfva den Svensk Lutherska Kyrkan de stora rörelserna under dessa 3 sista åren yppat sig, och det emot både lära och författning, och det är häröfver vi vilje meddela åtminstone några spridda drag.

Evangeliska Fosterlands Stiftelsens 21sta årsmöte firades i Stockholm den 8—12 Juni 1876. En redogörelse i Wäktaren gifver oss några vinkar om dåvarande förhållandet. Der läse vi bland annat: «Det nu afslutade årsmötet, om och ej så talrikt besökt, som åtskilliga af sina föregångare, tro vi dock

---

[1]) Anslag.

hafva gjort ett serdeles godt intryck på alla, som öfvervoro det. Föredragen voro öfver hufvud taget alla sannt kristliga, uppbyggliga och genomträngda af den kristliga kärlekens värma . . . . Vi tro att alla som hörde de föredrag, som höllos för utredning och besvarande af de fyra frågor, som blifvit framställda till behandling, skola vara evangeliska fosterlandsstiftelsens styrelse tacksama för dess visa anordning, att, i vår af stridiga åsigter i kristendomens grundläror så häftigt upprörda tid, icke hafva förelagt frågorna till öppen diskussion, såsom eljest[1]) varit brukligt, utan i det stället hafva utsett särskilda talare, som behandlade hvar och en sin fråga . . . . En fridens fläkt[2]) af Guds helige Ande tycktes hvila öfver detta möte, och önska vi och bedja till den allsmäktige och kärleksfulle Guden, att de tvedrägtens stormar, som upprörde sinnena vid de för allmänheten slutna öfverläggningarna, snart måtte lägga sig för Herrans allsmäktiga: tig och var stilla! . . . .»

Vi se häraf. att det gått stormigt till på de enskilda öfverläggningarna, hvartill förnämsta orsaken var att söka hos Lektor P. Waldenström, som synes hafve gjort till sin uppgift, att spränga stiftelsen eller åtminstone göra den affällig ifrån Evangel. Lutherska bekännelsen, och sedermera blifvit skiljd ifrån stiftelsen, hvars Provinsombud han i många år varit. Men då nu icke tillfälle gafs till någon öppen diskussion, anordnade Waldenström och hans anhängare ett s. k. predikantmöte i Stockholm den 15—17 Augusti 1876.

Dock ,innan vi gå att skildra detta följdrika möte, må det tillåtas att meddela något ur en artikel i Wäktaren N:o 21 för 1876 med öfverskrift: «Har Waldenström rätt? «Denna brännande fråga besvaras

[1]) ellers. [2]) Pust.

för närvarande i Sverige på tre sätt. En stor mängd anser frågan afgjord och svarar obetingadt: ja visst har han rätt! Många andra åter, som äfven anse frågan afgjord svara utan tvekan nej, nej! Åter andra hafva stadnat i villrådighet, och svara ongefär så: «tänk om han ändå hade rätt (eller orätt)!» Och om någon begärde skäl för de olika meningarna, så skulle svaren säkerligen utfalla lika skiftande. Hans afgjorda anhängare skulle väl härvid yttra sig sålunda: han har rätt, emedan han så skönt och lifaktigt framhåller Guds fria nåd emot syndare. De som ogilla [1]) hans lärosatser skulle emot honom anföra: att han förringar eller bortförklarar Guds helighet och rättfärdighet, äfvensom att han så hänsynslöst och bittert utfar emot olika tänkande, särskildt mot läroståndet. Skälet till tveksamhet hos de villrådige hänför sig väl till svårigheten att med ens kasta bort den sanningsuppfattning, hvari de hittills haft frid och tillfridsställelse i förening med obenägenheten [2]) att i allt följa W. på hans djerfva bokstafstolkning af skriften, under förkastande af all andemening, som ej öfverensstämmer med hans egen andes mening. Men orsakerna till splittningen böra icke minst sökas hos sjelfva lårofadern. Han har, så vidt af de utgifna skrifterna ådagalägges, påtagligen ej ännu kommit till stadga och klarhet . . . . Genom det hela går såsom en röd tråd en bitter, polemisk kämpalystnad, hvarmed han utfar så väl mot verkliga som inbillade villfarelser, isynnerhet emot fariseism och skriftlärdom, hvilka begrepp han behandlar såsom samstämiga och finner företrädesvis representerade af prester och teologer . . . . Felet synes oss från början grundlagdt derigenom, att tvistefrågorna framkastades för tidigt. Den kamp W. låter oss i sina skrif-

[1]) forkaste. [2]) Utilbøieligheden.

ter bevittna, borde hafva fått i tystnad och stillhet hinna [1]) till någon afsluttning inom honom sjelf innan dess resultat blottades för allmänheten. Den skatt han trodde sig hafva funnet, borde han mycket längre hafva fördolt, medan han sålde allt sitt gamla vetande, under ödmjuk tvekan, huruvida han vore det utkorade redskapet, hvarigenom Gud ville föra sitt folk ur den Lutherska reformationens villfarelse i kristendomens grundlära till et renare bibliskt ljus.» Hvad som gifver anledning till misstroende är den betydliga förändring i tänkesätt, som W. snart sagdt med hvarje år undergått, och röjes [2]) i hans skrifter, der han nu helt förkastar, hvad han förut predikat. Detta kan visserligen vara en följd af en allvarligare forskning i Guds ord, men icke finne vi något sådant omkast hos en Paulus eller någon annan mogen Jesu lärjunge. Och såsom bevis på W.s förändrade åsigter vilje vi anföra några ord ur en af honom utgifven skrift: «Om bibelläsning i skolan», tryckt 1867: «Må man förvissa sig derom, att den blifvande läraren för kyrkans barn är en kyrkans man! Derpå hvilar den största vigt. Men är nu kristendomsläraren sin kyrkas lära af hjertat tillgifven .... då kan det ej vara annat än helsosamt, att han grundar sin undervisning i kyrkans bekännelse på, samt låter densamma utgå från, och återgå till den heliga skrlft, genom hvilken han sjelf lärt att älska och värdera bekännelsen. Står han deremot icke i detta förhällande till kyrkans bekännelse, då må han icke blifva lärare i kristendomskunskapen.» Så tänkte och så skref han då, och lät trycka det, men nu, sedan han i flera år dragit i härnad [3]) emot svenska kyrkans bekännelse, och handlat emot dess författning, förblifver han lärare i kristendomskunskapen, utan att

---

[1]) naa, komme til. [2]) røber, viser sig. [3]) Krig, Feide.

af sitt samvete tvingas att frånträda en sådan befattning!

Emellertid har Lektor W. gjort stort uppseende och vunnit ganska många anhängare isynnerhet ibland de predikande lekmännen. Någon hade tyckt sig finna en stor likhet emellan honom och framlidne kyrkoherden H. B. Hammar,[1]) som på sin tid hade stort inflytande, men då det anfördes, att båda egde en hög grad af snille och mod, att Hammar stundom slog skarpare hugg åt sina motståndare än någonsin W. gjort, och att han hade åsigter, som skilde sig i många fall från kyrkans bekännelse, så gaf honom en annan följande svar: «Det kan väl så vara, men hos Hammar såg man sällan modet öfvergå till öfvermod, hvilket man deremot ofta får se hos W. Hammar ej blott lärde om nödvändigheten att taga Guds rike såsom ett barn, utan han beseglade denna lära med hela sitt lif på ett sätt som man sällan får se. De skarpa huggen riktade han åt Guds rikes motståndare, åt dem som förföljde eller yrkade förföljelse mot Guds barn, men der han märkte ett hjerta klappa varmt af Kristi kärlek, der måttade[2]) han inga hugg, der gaf han sig icke i strid om dogmer. Det fanns ingen ting som han så mycket fruktade, som att draga hopen af kristna in i lärostrider, och derföre undvek han dem i de allra flesta fall. Och om han i någon enstaka punkt var af någon annan tanke än bekännelseskrifterna, så ansåg han detta vara något, hvarmed vetenskapsmännen kunde sysselsätta sig, och det skulle högeligen smärtat honom om någon af honom uttalad tanke skulle hafva gifvit anledning till strid emellan de kristna. Han

[1]) Præsten Hammar vil være en Deel Læsere bekjendt fra det første skandinaviske Kirkemøde i Kjøbenhavn. See og Kyrkoherden, Magister Hans Birger Hammars Lefnad och Verksamhet. Lund 1852. [2]) rette.

hade lärt af Paulus att vara öm om de svaga, och att icke vara någon till förargelse, och derefter handlade han.»

Vi vände oss nu till ofvan nämnde Predikantmöte. Uti inbjudningen dertill angifves mödets ändamål vara, att: «då för närvarande tid den frågan hvad står skrifvit i Guds ord? blifvit af så stor betydning för de kristna i vårt land och derigenom betänkligheter uppstått med afseende på många lärosatser, hvilka förut antagits vara bibel enliga, [1]) men vid närmare skärskådande synas sakna tillräckligt stöd i Herrens ord; då detta återigen hos en stor del predikanter förorsakat mycket bryderi och föranledt andra till möjligen vilseledande framställningar synes det vara högst angeläget att predikanter och andra, som känna behofvet af större klarhet uti vigtigare andliga frågor, eller som kunna tjena med upplysningar derutinnan sammankomma att i kärlek och gudsfruktan samtala och öfverlägga om sådana spörsmål, om hvilka enhet icke rådar på det att om möjligt det mål kunde uppnås att alla tala ett eller åtminstone tillvägagå med den ömsesidiga [2]) fördragsamhet att icke den ene nedrifver hvad en annan med Guds ord söker uppbygga.» Målet var således godt, såsom det ville synas, men mången befarade [3]), att hvad som egentligen åsyftades med detta predikantmöte var, att på så sätt komma till «enhet», att den nya åskådningen skulle blifva den gällande. Både sjelfva frågorna ock diskussionen ådagalade också, att dessa farhågor [4]) icke voro ogrundade; ty de aldra fleste deltagarne i mötet bekände sig till den nya uppfattningen och uppbjödo all sin förmåga att förfäkta den. Men oaktadt endast ett fåtal bekännelsetrogna

---

[1]) overensstemmende med. [2]) gjensidige. [3]) frygte for. [4]) Frygt.

lutheraner infunnit sig, rönte[1]) dock vår gamla lutherska, på Guds ord grundade bekännelse ett kraftigt och framgångsrikt försvar, så att flere, som hyllat den nya uppfattningen, särskildt i fråga om Kristi förtjenst kände sig öfvertygade af de grunder, som af vår bekännelses försvarare framlades och under diskussionen afveko ifrån Lektor Waldenströms åsigt i nämnda fråga. Mötet räckte i fyra hela dagar med ofvan i korthet angifna resultat, men såsom en frukt deraf tillsattes en komité, som under Lektor Waldenströms ledning i Gefle underskref och utfärdade en till Kongl. Maj:t ställd petition, som hade till syftemål att nattvardens bruk skulle blifva lika fritt som ordets, utan att likväl tydligen tillkännagifva huruvida någon prests närvaro var behöflig. Märkeligt var, att samma dag petitionen underskrefs, hade komiterade enskild nattvardsgång i ett privat hus, og togo sig således sjelfva på förhånd den frihet, som de af Öfverheten begärde. Petitionen kringsändes sedan i landet och vann öfver 22,000 underskrifter, inlemnades i början af år 1877 till Kongl. Maj:t, hänvisades till samtlige Domkapitlen, hvilka enhälligt ogillade densamma, fastän den fann förespråkare af några enskilda.

Undertiden hade Lektor Waldenström blifvit anklagad, derföre att han i Upsala Missionshus utdelad den heliga nattvarden, men uti sin förklaring til Upsala Domkapitel, hvilket han, ehuru tjenstgörande såsom Lektor inom stiftet, till en början ville undandraga sig, begagnat et sådant språk, att han af Svea Hofrätt dömdes till 40 kronors böter för vanvördigt[2]) skrifsätt, hvilken dom blef af Kongl. Maj:t stadfästad. Han anklagades icke egentligen derföre att han utdelade nattvarden utom kyrkan, utan derföre, att det skedde

---

[1]) fik, naaede. [2]) utilbørlig.

utan nödfall; ty en kyrka var öppen, men icke för Lektor Waldenström. En följd häraf blef att Upsala Missionsförening beslöt att hädanefter hålla nattvardsgång utan prests biträde, ett exempel som vunnit efterföljd mångenstädes, ibland annat i Kristinehamn, och sedermera äfven i Dalarne, ja redan förut mångenstädes varit en längre tid i bruk, oaktadt det icke är lofligt. Men det fråga Sveriges Missionsvänner[1]) föga efter, om de tycka att det är enligt med Guds ord, der de läsa att de första kristna bröto bröd här och der i husen Att vara allmensklig ordning underdåniga för Herrans skull (1 Petr. 2:13). enligt Petri uppmaning är något, som ofta helt och hållet förgätes. Om det skedde inom slutna Dörrar vore naturligtvis förargelsen mindre, men så är det icke i Missionshusen.

Redan under år 1876 hade många uppträdt emot Lektor Waldenströms uppfattning, dels i Teologisk Tidskrift, utgifven af Professor Johansson i Upsala, dels i särskilda småskrifter, nemligen Biskoparne Beckman och Landgren, Pastor G. Beskow, Adjunkten Billing, Doktor Fjellstedt, Christian Möller m. fl.[2]) Men svar hafva icke uteblifvit från Waldenström och hans ifrigaste anhängare Komminister Ekman, hvilka och från och med år 1877 utgifvit Vittnet, en månadsskrift, der de haft godt utrymme för sina åsigter och utgjutelser. Det väckte till och med en viss förvåning[3]) att W.s skrifvelse till Kongl. Maj:t röjde tecken til ödmjukhet. Lektor Waldenström har dessa

---

[1]) Mission bruges i svenske Skrifter i denne Forbindelse om opvakte Christnes Forsamling; Hedningemissionerne er ikke udelukkede. Missionshuse ere Sale til Bøn og Foredrag. (See Not. 1876. S. 487). Udg.

[2]) See Theol. Tidskr. 1876, af Dr. Horn. S. 106.

[3]) Forbauselse.

åren utom i predikesamlingen Pietisten, der han i hvarannan predikan framhåller sina lärosatser, utgifvit flera småskrifter, som haft en strykande afsättning, och hvaribland «Herren är from» väckt den största uppmärksamheten.

I sammanhang med Evangeliska Fosterlandsstiftelsens 22da årsmöte den 5—7 Juni 1877 kom et predikantmöte, som var talrikt besökt och hvarvid följande frågor behandlades: Hvad betyder det bibliska uttrycket: «bära synden?» (Es. 53:12). När och för hvilka skedde förlossningen? och Huru bör det förstås att Jesus Kristus är försoningen för våra och hela verldens synder? samt Bör man anse bildandet af nattvardsföreningar såsom skrift enligt och för Guds rike gagneligt? Lektor W. och hans anhängare blefvo här öfverröstade, men togo sin skada igen vid et annat predikantmöte i Stockholm den 1—3 Aug. 1877. Här behandlades 8 frågor, och emedan den Lutherska bekännelsen hade endast få försvarare gjorde sig W.s uppfattning gällande. Såsom mötets resultat tillsattes en Komité som skulle utarbeta förslag till en församlingsordning efter Guds ord, samt vidtaga åtgärder[1]) för bildande af ett predikantseminarium, om användande af Missionselever, som ej vilje antaga den Augsburgiska bekännelsen, anordna ett allmänt, fritt svenskt kyrkomöte till nästa år, samt att uppsätta en skrifvelse till Ev. Fosterl. Stiftelsens Styrelse, med begäran om en broderlig samverkan mellan Stiftelsen och missionsvännerna i landet för att i hednaverlden använda sådana, som icke kunnat förbinda sig till den Augsb. bekännelsen i alla dess delar, och om ändring af Stiftelsens Stadgar i dette hänseende. Men då Stiftelsen, hvars ursprungliga bestämmelse varit att verka lif inom

[1]) Bestemmelser.

kyrkan, icke ansett sig böra frångå densamma, genom att befordra separatistiska rörelser, så har den af många blifvit misstänkt för högkyrklighet, på samma gång hon från annat håll (t. ex. af Svensk Luthersk Kyrkotidning, som från och med 1877 utgifvits i Norrköping) får uppbära klander såsom den der genom sina skrifter och sin lekmannverksamhet framkallat nu pågående storm emot det bestående. Den andeliga rörelsen har nemligen här och der antagit en riktning som strider mer eller mindre uppenbart emot de bestående kyrkliga formerna och lätt kan leda till fullständig separation. Men ännu mera djupgående än denna separatistiska riktning är den strid om betydelsen af Kristi försoning, som på senare tiden uppstått i Sverige. Väl hafva åtskilliga öfverdrifvet evangeliska och obibliska uttryck blifvit bortlagda. Men hos åtskilliga både prester och predikande lekmän, har det i motsatta sidan gått ända derhän att de förnekat den utan menniskan i Kristi död skedde försoningen och endast erkänt och betonat den enskilda menniskans subjektiva försoning.

Ibland många glädjande underrättelser om vaknande andeligt lif förnimmas andra af sorgelig beskaffenhet. Så berätter t. ex. en af Stiftelsens 116 kolportörer: «Denna ort der jag bor, har och i sin mån blifvit hemsökt af de lärostrider och svåra stormar, som annorstädes i landet äro så allmänna. Det synes mig som om all stilla, sansad, fredlig och på Guds ord i enlighet med vor lutherska bekännelse byggd kristendom hölle på att drifvas på flykten. Förut fann man ödmjuka, i anden fattiga och nådehungrande själar, som behöfde Jesus, Hans tillfyllestgörelse, förtjenst och rättfärdighet för att kunna bestå inför Gud. Nu deremot äro de, såsom det tyckes, så fulla af vishet och kraft, så att de tilltro sig kunna mästra

allt, söka utmönstra allt gammalt och insätta nytt i stället. Allt tal om Kristi förtjenst, rättfärdighet och tillfyllestgörelse föraktas. Kristi värdefulla medlareskap får ingen betydelse. De fleste förstå sig icke det minste på saken, men likväl följa de blindt med strömmen. Allt detta oaktadt finnes det dock somligstädes enfaldiga, troende själar, som icke inlåta sig i stridsfrågorna, ehuru de känna sig oroade deraf...»

Ev. Fosterlands Stiftelsen har 282 provinsombud och deribland äro 130 prester. En af desse skrifver ifrån vestra delen af landet: «Här är icke helt lugnt[1]), men någon nattvardsförening har dock ännu icke här uppstått, såsom i församlingarna rundt omkring oss, öfverallt genom ifrigt bemödande och öfvertalande af partiledare. Ack, att Herrens sköna vingård, som under förliden vår så herrligt blommade, skall sköflas[2]) och vanställas, sönderstyckas och plundras genom köttsliga partier, genom de många små räfvarna, som komma i fårakläder, samt genom inbördes strider och förkättringar!»

Ett af Stiftelsens reseombud skrifver: «De väckelser och rörelser som på senare tider uppstått i vårt land, hafva visserligen varit lifaktigare än under förra tiden men jag fruktar storligen, att de ofta äro mera en känslans än den sunda besinningens, och äro derföre mera ytliga.»

«Arbetet och uppbyggandet af Guds hus med lefvande stenar har fortgått fastän under mer än vanligt «bullersam tid». Oro, söndringar, missionsföreningars och vänkretsars delande, separatistförsamlingars bildande, partisinne och kif hafva tilltaget och mycket lidande tillskyndats de stilla i landen. Det oaktadt hafva stora väckelser pågått och många blifvit om-

---

1) roligt. 2) ødelægges.

vånde till Herren Jesus, och ingen skall rycka lammen ur hans famn.»

Vi öfvergå nu till år 1878 och kasta först en blick på de kristliga årsmötena i Stockholm. Måndagen den 3dje Juni öppnades Stockholms Stadsmissions årsmöte med predikan af D:r Fjellstedt, och dagen derpå Evangeliska Fosterlands Stiftelsens 23 årsmöte i Blasieholms kyrkan. Mycket hade blifvit på förhand både taladt och skrifvit om detta möte och den första blick man kastade omkring sig i den förut vanligen fullpackade, men nu knappt till hälften fyllde kyrkan, besannade den sorgliga företeelsen, att en splittningens och tvedrägtens ande i våra dagar söndrat de kristna i Sverige, ja rent af ställt dem i harnesk emot hvarandra. Detta härleder sig af vissa s. k. kristliga tidningars (Nya Postens, Göteborgs Veckoblads m. fl.) ansträngningar att försvaga de kristnas interesse för Fosterlandsstiftelsens möte. Så hade ock Lektor Waldenström gjort sitt till, genom att utlysa andaktsstunder i södra Missionshuset på samma dag och timmar, som Fosterlandsstiftelsen. Herren var likväl tillstädes äfven vid detta möte, ehuru en viss förstämning tycktes hvila öfver sinnena, och mötet derföre icke, såsom många af de föregående hade karakteren af en glädjefest. Efter en helsning af Pastor Beskow och uppläsning af utdrag ur årsberättelsen predikade den åldrige men ännu liflige D:r Fjellstedt öfver Upb. 3: 14—22 och ställde till slut enträgna uppmaningar till bröderna att älska hvarandra och umgås med hvarandra i kärleken.

Onsdagen den 5 besöktes Stiftelsens Skolanstalter på Johannelund, der flera föredrag höllos och bön af Gallasynglingen Onesimus, som snart kommer att utsändas såsom Missionär till sina landsmän, och på afton predikades af Kyrkoherden Welinder i Blasie-

holms kyrkan öfver Luk. 14: 22, 23 och behandlades frågan: Hvad är Guds vilje med afseende på hedningarne?

Torsdagen den 6 Juni tog det af Stiftelsen anordnade diskussionsmötet sin början med frågan: »Huru kunne vi bäst gagna Guds rike antingen genom att arbeta på nödiga förbättringar af det bristfälliga tillståndet inom vår kyrka eller genom utgående från kyrkan och bildande af särskilda samfund?» Ingen talare förordade obetingadt det sistnämnda, icke ens Lektor W. Den andra frågan lydde: »Är det gagneligt att prest i Svenska kyrkan erhåller större frihet än han nu eger i afseende å tid och rum för nattvardens hållande?» Meningarna voro delade.

3dje frågan: »Bör ej, med bibehållande af obligatorisk konfirmationsundervisning, det i vissa afseenden ännu förefintliga konfirmationstvånget upphäfvas?» föranledde uttalandet af önskvärdheten af en förändring i sådana borgerliga lagar, hvilka kunna medföra ett visst tvång till konfirmation, och härmed afslutades Torsdagens förhandlingar.

Fredagen behandlades frågor om kyrkotukt, om Domkapitlens ombildande och hvilodagens firande och om lekmannaverksamhetens ordnande att göras mest fruktbärande för kyrkan. Med denna sista fråga, hvars besvarande ansågs vara ganska svårt, afslutades mötet, som varit ganska lärorikt.

Utom dessa omnämnda årsmöten har Fosterlandsstiftelsen anordnat flera möten i landsorterna såsom i Kristianstad, Falköping och sednast i Eksjö, hvilka möten varit i hög grad uppbyggliga och icke obetydligt verkat för väckande af deltagande för missionssaken, hvilket ock är behöfligt sedan Stiftelsen utsträckt sin missionsverksamhet äfven till Indien, der 4 missionärer börjat sitt arbete bland Gonderna. Äfven Svenska

kyrkan har nu mera en särskild missionsstation ibland Zulukaffrerna med 3 Missionärer och har öfvertagit de af Svenska Missionssällskapet lemnade tre missionärer ibland Tamulerna, som arbeta i Leipziger Missionssällskapets tjenst.

Mycket kunde vara att säga om de många enskilda Missionsmöten, som hållits snart sagdt öfver hela riket, men vi frukta att allt för länge hafva tröttat våra läsare och vilje derföre afsluta med en kortfattad redogörelse öfver det *3dje allmänna Svenska kyrkomötet i Stockholm den 3 Sept. till 8 Okt. 1878.*

Kyrkomötet, som utgöres af 60 personer, hvaraf hälften äro lekmän, hade till en början att afgifva svar å Kongl. Maj:ts skrifvelser, och godkände med några förändringar:

1. Förslag till förordning angående tillsättning af presterliga tjenster, hvarvid den vigtiga förändringen möter «att ingen må med rösträtt i valet deltaga för större röstetal än som motsvarar en femtiondedel af församlingens hela röstetal å kyrkostämma.»
2. Förslag till förordning om straff för förbrytelser af prest, och om den laga domstol i sådant mål.
3. Förordning angående ändring i gällande stadganden och val till Organist och Klockare.
4. Angående ett af dertill utsedde komiterade omarbetadt förslag till ny katekes, har kyrkomötet, som åt detta ärende egnat en noggrann och omsorgsfull pröfning, beslutat i underdånighet anhålla, att det nu ifrågavarande förslaget till katekes måtte i den ordning Kongl. Maj:t kan finna lämpligt, såsom lärobok vid kristendoms undervisningen i svenska kyrkan till allmänt bruk varda antaget, med iakttagande af åtskilliga af kyrkomötet föreslagna förändringar. (Detta har redan skedt,

dock skall undervisningen vid nattvardsberedelsen först år 1884 vinna allmän tillämpning).

5. Kyrkomötet invalde 6 ledamöter i Styrelsen för Svenska kyrkans Missionsverksamhet, i hvilken Erkebiskopen är ordförande.
6. Förslag till stadga rörande presterne, godkändes med några smärre förändringer.
7. Den af Bibelkommissionen ånyo reviderade öfversättningen af Gamla och Nya Testamentets kanoniska skrifter ansågs behöfva en ytterligare revision för att till antagande till nästa kyrkomöte föreläggas, hvarjemte anhölls om nödig förstärkning af Bibelkommissionen.
8. Angående konfirmationen har Kyrkomötet beslutat tillkännagifva: att då hela arten och beskaffenheten af konfirmationsundervisningen i sig innebär ett oafbrutet erkännande deraf, och derföre måste hafva till syfte att bringa konfirmanderna till fullt medvetande derom, att den kyrkliga konfirmationen är en, beträffande konfirmanden, fullkomligen frivillig handling, någon ändring i kyrkohandbokens föreskrifter angående sättet för denna handlings utförande ej kan anses erforderlig.

De många af Mötet väckta motioner blefvo till alldra största delen ogillade, och endast några få förordade, nemligen: om ungdomens undervisning i kyrko sång, upphörandet af kungörelsers uppläsande i kyrkorna, förändring af edsformulären, ändringar i kyrkohandboken, valbarhet till Ledamot af kyrkomötet, förändrad organisation af domkapitlen, ny förordning om kyrkotukten m. fl. Ibland de motioner, som till intet beslut föranledde, var en om nykterhetens befrämjande, och detta väckte mångas missnöje. Men om också Kyrkomötet ännu icke är, hvad det kunde vara, så hafva dock de Svenske ett stort försteg härutinnan

framför de andra skandinaverna, och här finnes ett tillfälle att icke allenast framhålla bristerna inom det andeliga lifvet, utan att också på laglig väg afhjälpa dem, och vi hoppas att sedan de nu rådande stormarne på det andeliga området rasat ut, större enighet skall vinnas vid uppbyggandet af det Svenska Zions remnande murar.

VII.

Udsigt over den theologiske og kirkelige Literatur i Danmark i Aaret 1878.

Af Udgiveren.

(Fortsat fra Side 57.)

Den christelige Børnelærdom, fremstillet nærmest ved Hjælp af Skriftsprogene i C. F. **Balslevs** Forklaring til Luthers Catechismus af P. M. **Lund**, Sognepræst i Arninge. Gads Forlag. 512 S.

Efter hvad Anmelderen har seet udtalt et andet Sted, er denne Bog bleven godt modtagen indenfor den Kreds, i hvilken den hører hjemme. Vi have nu næsten til samme Tid modtaget fire Udviklinger af den christelige Børnelærdom, af **Blædel**, **Christiani**, **Dall** og **Lund**, hver med sit eiendommelige Præg. Nærværende Skrift gaaer tildeels en heel anden Vei, idet Forf. ikke lader Skriftsprogene være Beviissteder, men stiller dem som Grundlag for den derpaa følgende Forklaring. Dette kan godt gaae an, uden at man derfor kan være enig med Forf. at man ved at følge den Methode, her er anviist, opnaaer Liv i Underviisning; thi Livet beroer jo paa Personen, der meddeler Underviisningen, og netop hvor der er virkeligt Liv og ikke blot Livlighed, følger den Meddelende bedst sin egen Methode. Vigtigere er det, om de paa Skriftsprogene grundede Forklaringer opfylde deres Øiemed, og i denne Retning troer Anm. at Forfatteren har fyldestgjort alle billige Fordringer, idet han med en i det Hele sund og sand Udvikling har givet navnlig Lærerne ved Almueskolerne en

nyttig og oplysende Veiledning. Forf. har ikke ladet sig nøie med at meddele en Udlæggelse af Skriftsprogets Betydning og videre Anvendelse, men tilføiet andre Oplysninger baade fra Menneskelivet, f. Ex. om den i ældre og nyere Tid herskende Overtro (S. 52), og fra Naturen f. Ex. om Dampens Kraft (S. 129), om Sole og Stjerner (S. 235) — hvorved det Sagte bliver mere anskueligt. At der i en saa udførlig Udvikling af Læren ogsaa forekomme Sætninger, om hvis Rigtighed der vel kan opkastes Tvivl, er uundgaaeligt. Det er — for at anføre et enkelt Exempel -- neppe ganske rigtigt, eller i det Mindste udsat for stor Misforstaaelse, hvad Forf. (S. 230) siger, at Apostlene christnede Folkene ved at døbe dem og efter Daaben lære dem om ham, i hvis Navn de vare døbte, ligesom man vistnok maa kalde den hellige Skrift for noget langt mere end en Oplysningsbog. —

Af samme Forfatter er ved Aarets Slutning udkommet: Den hellige Historie, forklaret og udviklet til Brug for Religionslærere og til opbyggelig Læsning for troende Christne af P. M. Lund, Sognepræst i Arninge, Gads Forlag. af hvilken Bog to Hefter foreligge. Som Læsere tænker Forf. sig: Lærere i Religion, Forældre, og endelig den Deel af Befolkningen, som kjøbe og læse Opbyggelsesskrifter. Vi kunne blot nævne denne Bog, men maae opsætte at udtale os videre til den foreligger heel.

(Fortsættes.)

VIII.

Kirkelige og literære Efterretninger.

Af danske Theologer, som ere døde i Aaret 1878, nævne vi:

Vilhelm Rothe, født den 13de Oct. 1800, død den 9de Januar 1878, Sognepræst til Vemmelev i Sjælland, Dr. theol. 1839. Hans mange værdifulde Skrifter og Afhandlinger ere bekjendte. Efter hans Død udkom fjerde Oplag af hans: «Det danske Kirkeaar» og «To Bøger om vore Apostolske Troesartiklers Oprindelse og Udvikling.»

Vilhelm Johan Jacob Boethe, Provst og Sognepræst til Karby, Hvidberg og Redsted i Aalborg Stift, født den 16de Nov. 1811, død den 26de Mai 1878. Han udgav i sin Tid: Exegetisk Bibliothek I—XIV, som indeholdt Oversættelser af bekjendte tydske theologiske Forklaringer til det nye Test. Ogsaa udgav han Oversættelser i andre Retninger.

Peter Andreas Fenger, Sognepræst ved vor Frelsers Kirke i Kjøbenhavn, født den 16de Febr. 1799, død den 3die Febr. 1878, bekjendt ved sin mangeaarige Deeltagelse i de kirkelige Bevægelser og Missionssagen i Danmark; foruden mange Afhandlinger har han udgivet: «Kingos Psalmer og aandelige Digte» samt en ny Psalmebog for sin Menighed og et Forslag til et nyt Ritual.

Frederik Julius Heise, Sognepræst til Slaglille, født den 5te Sept. 1820, død den 19de Dec. 1878, disputerede for Magistergraden 1849. Han beskjæftigede sig meget med Studiet af det gl. Test. og udgav blandt Andet en ny Oversættelse af Davids Psalmer, Kbhn. 1850.

De Studerende, som i Januar 1879 have absolveret den theologiske Embedsexamen, ere følgende:

Den 22de Januar: G. P. B. Wittrup: haud ill. 1mi gr. T. S. Kampmann: laud. R. L. Jürgensen: haud ill. 1mi gr.

Den 23de Januar: Otto C. C. Fønss: haud ill. 1mi gr. O. C. E. With: laud. C. T. V. Ravn: laud.

Den 24de Januar: C. C. V. Looft: laud. H. A. G. Meyer: haud ill. 1mi gr. H. Lembcke: laud.

Den 25de Januar: O. A. M. Thomsen: haud ill. 1mi gr. P. D. Ibsen: haud ill. 1mi gr. S. H. Clausen: haud ill. 1mi gr.

Den 28de Januar: Fr. R. Warming: haud ill. 2di gr. J. H. Beyer: laud. G. L. Schneekloth: laud.

Den 29de Januar: V. C. Dahlman: haud ill. 1mi gr. C. C. J. Aschenfeld-Hansen: laud. A. H. S. Helweg: haud ill. 1mi gr.

Den 30te Januar: L. Christensen: haud ill. 1mi gr. J. S. Voldum: laud.

Opgaverne til den theologiske Examens skriftlige Deel, der holdtes den 20de, 21de og 23de December 1878, til hvilken 21 Candidater indstillede sig, hvoraf Een forlod Prøven, vare følgende:

Ethik: I hvilke Hovedpunkter gjør den confessionelle Forskjel mellem Katholicismen og Protestantismen sig gjældende paa Moralens Omraade?

Ny Test.: Hebr. II, 14—III., 6 incl.

Dogmatik: At paavise Barnedaabens Berettigelse.

Isagogik: Hvilke Oplysninger indeholder det nye Testamente om Pauli Forhold til den korinthiske Menighed og om Tilstandene der i den apostoliske Tid?

Kirkehistorie: En Udsigt over den franske Kirkes Historie under Ludvig den Fjortende.

Gl. Test.: Zacharias XIV., 1—10 incl.

Det theologiske Facultets Forelæsninger og Øvelser i Foraarshalvaaret 1879:

Dr. Christen Hermansen, Prof. Ord.,

1) offentlig: Fortolkning af Psalmernes 4de Bog. Mandag, Tirsdag og Onsdag Kl. 12;

2) ligeledes offentlig: Fortolkning af Profeterne Amos og Nahum, Torsdag, Fredag og Lørdag Kl. 12.

Lic. C. Henrik Scharling, Prof. Ord.,
1) offentlig: Moralens Historie, Mandag og Tirsdag Kl. 11--12;
2) offentlig: gjennemgaaer, til Deels i Samtaleform, Apologia Confessionis Augustanæ.

P. Madsen, Prof. Ord., vil offentlig
1) foredrage det nye Testamentes Hermeneutik, Mandag, Tirsdag, og Torsdag Kl. 1;
2) holde Examinatorier over Apostlenes Gjerninger, Tirsdag og Torsdag Kl. 2.

Lic. H. V. Sthyr, Prof. Ord., vil offentlig fortolke Pauli Brev til Romerne Kap. I.—XI., Torsdag, Fredag og Lørdag Kl. 10—11.

Fr. Nielsen, Prof. Ord., vil offentlig
1) slutte den nyeste Tids Kirkehistorie, Onsdag Kl. 1—2;
2) fortsætte Oldkirkens Historie indtil Gregor den store, Fredag og Lørdag Kl. 1—2;
3) holde patristiske Øvelser (med Afbenyttelse af Hagen et Listov: Fragmenta selecta), Fredag Kl. 2—3.

Privat-Docent.

Frants Buhl, Dr. phil., der af Ministeriet har erholdt Tilladelse til i dette Halvaar at holde Forelæsninger under det theologiske Facultet, agter offentlig
i 3 ugentlige Timer at fortolke Profeten Hezekiel c. 29—39, efter først at have givet en kort Udsigt over hele dette profetiske Skrift.

Forelæsninger og Øvelser i Pastoralseminariet.

B. J. Fog, Dr. phil., Holmens Provst,
vil hver Tirsdag Kl. 7—8 lede homiletiske Øvelser og hver Torsdag Kl. 7—8 holde Forelæsninger over Pastoraltheologi.

Lic. C. Rothe, Stiftsprovst,
vil lede de kateketiske Øvelser og holde Foredrag over Kateketik hver Onsdag Kl. 2—4.

Tredie Advents Søndag 1878 har det theologiske Facultet i Leipzig udnævnt Professor C. Hermansen ***«qui per quadraginta fere annos juventutem academicam summa cum fidelitate erudivit, de versione scripturæ sacræ danica emendanda bene meruit atque commentationibus de libro Jobi et de Syro Curetoniano doctrinæ suæ accurationem elegantiamque comprobavit»*** **til Doctor i Theologi.**

IX.

Apostlenes Kaldelse.

Luc. 6, 12—16.

Af G. Fich, Sognepræst til Roholte.

Matthæus (Marcus) og Lucas stemme ikke overeens med Hensyn til den Sammenhæng, hvori de hensætte Apostlenes Kaldelse, d. v. s. de 12 Apostles Udvælgelse under Eet. Men der kan ikke være Tvivl om, at vi hos Lucas have den rette historiske Sammenhæng, og det baade, naar vi see hen til det Foregaaende og det Efterfølgende. Lige forud have vi alle Sammenstødene med Pharisæerne, og strax efter kommer Jesu Rigsprædiken, den, hvori han fremstiller sit Riges Grundlove, om vi saa maae sige, nemlig Loven for at komme ind i Himmeriges Rige, Loven for at leve og virke der og derudfra, Loven for Himmeriges Forhold til Verdens Rige. Enhver af disse store Love har atter flere mindre under sig. — Beretningen er kortfattet; men Kaldelsens særdeles Betydning bliver ikke mindre derfor og findes antydet paa mere end een Maade i selve Beretningen. Det omtales med Eftertryk, at Jesus tilbragte Natten forud i Bøn til Gud. Det stærke Udtryk διανυκτερεύων, der betegner at vaage hele Natten igjennem, forekommer kun her. Herren stred altsaa selv paa det Alvorligste i Bønnen, samlede

hele sit Sind og sit Hjerte til denne ene Handling, der skulde følge efter Bønnen, og nedbad Faderens Velsignelse og Styrelse over den. De udvalgte Disciple traadte ogsaa frem af den hele Discipelskare, forsaavidt de fik et Navn fremfor de Andre og kaldtes *ἀποστόλοι*, et Navn, Jesus selv tillagde dem. De skulde fremfor alle Andre være hans Sendebud, bringe hans Budskab ud iblandt Menneskenes Børn. Der ligger ogsaa en vis Høitidelighed i, at de opregnes parviis, en Gruppering, der vel neppe er uden dybere Betydning, om vi end have Vanskelighed ved med Sikkerhed at paavise den. Lucas ordner neppe Apostlene efter sit Skjøn, ei heller efter den Sammenslutning, Apostlene selv vilkaarlig kunde have foretaget. Rimeligviis nævnes de parviis efter den Orden, hvori den Herre Jesus udsendte dem, to og to. De fire første Par ere eens hos Matthæus og Lucas; derimod stemme de to sidste ikke. Det kan jo godt være, at Herren ikke altid lod ganske de Samme følges ad.

Apostlenes Kaldelse aabenbarer, at Herren stod ved et Vendepunct i sit Arbeide. Det kunde ikke blive, som det hidindtil havde været. Jesus var dragen omkring i Israel, havde vidnet om Himmeriges Rige, indbudt til det og aabenbaret sin Herlighed i mangfoldige Undergjerninger, der klart betegnede, at her var Herren over Syndenøden, med ham kom Guds Riges lægende og befriende Magter. Hans Gjerning havde ikke været forgjæves, om end Frugten af saamegen Bøn, Kjærlighed, glødende Iver og fuldkommen Hengivelse i sin Tjeneste maatte kaldes forholdsviis ringe; en Discipelskare omgav dog Jesus, og Kjernen af dem følte sig knyttet inderligt til ham. Men vor Herre og Frelser var jo ingenlunde blot kommen for at skabe en gudelig Forsamling af fromme Mennesker, der privat kunde glæde sig ved ham og ved

hverandre, og længer var hans Værk ei endnu skreden frem; en blot og bar Discipelskare uden al indre Orden og ydre Organisation vilde Herren ikke efterlade sig ved sin Bortgang. Var han dog langt mere end en Prophet, havde ikke blot en Tjeneste, men et Rige, ja Guds Rige! Dette havde vel i sig selv et overhistorisk, underfuldt Indhold, men skulde med dette netop træde ind i Historien og faae et fuldkomment historisk Forløb for at kunne fuldende sin Mission i Verden og for den ɔ: forløse den. Som Jesus selv blev en fuldstændig historisk Person, uden dog at miste det Mindste af sin Evigheds Tilværelse og Fylde, idet denne kun aabenbaredes saameget rigere og kom Verden tilgode, saa og hans Rige. Men til den historiske Skikkelse af et Rige hører foruden dets indre Fylde baade en aandelig Ordning og en ydre Organisation, der svarer til den. Og en saadan foretager den Herre Jesus for første Gang i sit Jordeliv. Apostlenes Kaldelse er Grundordningen, hvortil senere Andre sluttede sig.

Tidspunctet synes valgt med særegent Hensyn til den historiske Udvikling, der netop da var foregaaet i Herrens Stilling. Lucas fortæller i 5, 17, at da Jesus arbeidede i Capernaum, samledes en heel Skare af Pharisæere og Lovlærere om ham. De vare komne fra alle Byer i Galilæa, ja langt borte fra, fra Judæa, ja fra selve Jerusalem. Dette Møde med Jødernes Øverster, med Folkets Førere, blev strax til et Sammenstød med dem. De Skriftkloge og Pharisæerne forargedes over, at Jesus tilsagde den Værkbrudne Syndernes Forladelse. Men Herren svarede: «Menneskens Søn har Magt paa Jorden til at forlade Synder!» Jesus lod dem altsaa vide, at han ikke var underlagt den gamle Pagts Orden med Hensyn til Syndstilgivelser, men havde en fri Myndighed ud

af sig selv i denne Guds Riges Hovedsag. I Pharisæernes Øine derimod gjennembrød han al kirkelig Orden og tiltog sig en vilkaarlig anmasset Myndighed i de høieste Ting. Paa dette haarde Sammenstød fulgte andre Slag i Slag. De saae, ikke længe efter, Jesus med sine Disciple sidde midt imellem Toldere og Syndere og spise og drikke sammen med dem. Det var i Pharisæernes og de Skriftkloges Øine et Brud paa al Sømmelighed og en Besmittelse, hvorved man kunde blive ureen. Men Jesus svarede: «De Karske have ei Lægen behov, men de, som lide ilde; jeg er ikke kommen at kalde Retfærdige, men Syndere til Omvendelse.» Altsaa: jeg er ikke her som Omgangsven, men som Læge. Disse begjære Lægen, altsaa kommer han til dem; I mene ikke, at I behøve ham, saa har jeg Intet at gjøre iblandt Eder!» Et Slag, ført lige imod Pharisæernes Selvretfærdighed, et Vidnesbyrd om, at de uden ham ikke kunde blive helbredede fra deres Syndesygdom. Hvor maatte dette forbittre disse hovmodige Aander!

Saa spurgte de atter: «Hvorfor faste Johannes' Disciple og Pharisæerne, men dine Disciple æde og drikke?» Og Jesus svarer til deres Forbavselse, at Grunden dertil laae i ham, han var den rette Sjælebrudgom, og derfor: saalænge han var hos Disciplene, kunde de jo ikke faste. Ved deres Fasten forkyndte da Pharisæerne selv, at de endnu ikke havde fundet den fulde Sandhed, stode paa Forberedelsens Trin i Stedet for paa Opfyldelsens. Iøvrigt, siger Herren, det Nye er kommet, og det kræver en ny Skikkelse at røre sig i. I maae gaae ud af Eders gamle Former, de ere Intet værd længere! Og det sagdes til dem, som med deres Fasten vilde vinde Saligheden selv! Traadte denne Jesus af Nazareth ikke snart alt Helligt

under Fødder, og hvor formasteligt ophøiede han sig ikke selv!

Endnu tvende Sammenstød omtaler Lucas, og de dreiede sig om Sabbathens Helligholdelse. Denne var jo intet mindre end et Pagtens Tegn imellem Jehova og Israel, og dens piinlige Overholdelse udgjorde et saare vigtigt Led i den pharisæiske Værkhellighed. Jesus erklærer nu først Luc. 6, 3fg., at hans Disciple havde Lov til at stille deres Hunger paa Sabbathen ved afrevne Kornax, og dernæst slaaer han hele Pharisæernes Synsmaade ned med den Erklæring: «Menneskenes Søn er Herre ogsaa over Sabbathen.» Hvad Jesus giver Tilladelse til er tilladt! Atter her sætter Jesus sig selv som Begyndelsen og Enden paa al gudstjenstlig Hellighed. Endelig helbreder han Manden med den visne Haand paa Sabbathen og lader derved Pharisæerne vide, at deres Bestemmelser over Sabbathens Overholdelse førte ind i Ubarmhjertighedens Egne og altsaa indeholdt en stor Løgn og Vildfarelse. — Igjennem disse forskjellige, hurtigt paa hinanden følgende Sammenstød imellem Herren og Pharisæerne aabenbarede sig en uforligelig Modsætning imellem dem, og et ulægeligt Brud blev Følgen. I Luc. 6, 11 siges os, at Pharisæerne og de Skriftkloge efter det sidste Sammenstød raadsloge om, hvad de vel skulde gjøre med Jesus. De bleve altsaa enige om at være hans svorne Fjender og samle deres Magt imod ham.

Jesus havde imidlertid ikke blot i sine Udtalelser overfor Jødernes Øverster erklæret, at han ikke i nogen Henseende var enig med dem; han havde ikke blot viist dem tilrette og afsløret deres Selvretfærdighed, Værkhellighed og Misforstaaelser, han havde ogsaa utvetydig sagt, at han vilde føre Nyt frem baade i Livet og i Gudstjenesten, og hvad der var det Afgjørende, at Han selv var Middelpunktet i dét Nye,

Kilden til det; thi han var Herre over Syndsforladelsen og Sjælefrelsen, Herre over Sabbathen og selve den store Sjælebrudgom. Heraf fulgte, at han ikke blot vilde tale om det Nye, men føre det ind, grundlægge det og arbeide for, at et nyt Samfund paa nye Grundlag, med nye Ordninger og Formaal afløste det gamle. Og maatte Tanken derom ikke nødvendigt trænge dybere og dybere ind i hans Disciples Sjæle? førte dog Jesus dem ind i Saameget, som var langt borte fra, ja lige modsat hvad de Skriftkloge og Pharisæerne, Folkets sædvanlige Lærere foredroge og øvede. Kjernen af Disciplene fulgte Jesus. Ved Sammenstødene med Pharisæerne bleve de stillede paa Prøve den ene Gang efter den anden. de maatte atter og atter bestemme sig: Skulle vi blive ved det Gamle eller knytte os til Jesus, der vil noget Nyt. De maatte gjøre det i god Tro; thi de kunde aabenbart end ikke langtfra overskue, hvad Herren havde for. Kun dette var indlysende: en ny Tid er brudt frem med ham, der handles om noget Andet og Større end en prophetisk Beaandelse af det Gamle. Ad denne Vej, igjennem Kamp og Prøvelse mene vi, at Herren ogsaa forberedede Disciplene paa det afgjørende Skridt, som skulde komme, forberedede dem paa, at med den gamle Lærerstand, saaledes som den stod, kunde Jesus Intet udrette af Sit. Thi den vilde vitterlig ikke underordne sig ham, og han stillede sig tydeligt som den Alle Overordnede. — Hvad maatte altsaa blive Følgen, det historiske Udslag af Stillingen, som den viste sig: Apostlenes Kaldelse, Grundlæggelsen af en ny Lærerstand. Apostlenes Udvælgelse betegner et Vendepunkt i Jesu Arbeide. Disciplene ere ikke længere en Skare, de ere en Hær og ordnes som saadan. Jesus er selv det levende Middelpunkt og Overfeltherren. Nærmest ham skulde de tolv Apostle

staae, Frugten af den første store. almindelige Ordning, uden om dem de 70 Disciple, Frugten af en anden senere Udsondring, og udenom dem den øvrige Discipelskare, til hvem der ikke blev stillet særegne Fordringer eller anviist en særegen Gjerning, men som ligefuldt hørte til den aandelige Hær, der havde Deel i den store Fællesgjerning til Guds Ære og Rigets Befæstelse.

Jesus haster ikke, men tøver ikke heller. Tiden for Apostlenes Udvælgelse var kommen. Herren forefandt ingen af Jødernes anseete Mænd eller Øverster, der troede paa ham. I det Skjulte saae vel en og anden Nikodemos i Tømmersvendens Søn noget Andet og Mere end en revolutionær Skikkelse, der vilde løsrive Folket fra de Øverstes Herredømme og stifte et Folkeherredømme, hvorunder de Smaa skulde blive de Store, og de Store de Smaa; men naar vilde de aabenlyst bekjende sig til Jesus af Nasareth og træde ind Discipelskaren? Imidlertid skred Jesu Tid paa Jorden ustandselig frem, kun en liden Stund, og hans Gjerning var fuldendt, hans Menneskenatur fuldendt gjennem Lidelser til Guddoms-Herlighed. Og til det Sidste kunde Apostlenes Udvælgelse ikke opsættes. Var det dog umuligt, at de uden videre strax kunde være Apostle. Selv efter Udvælgelsen vare de jo kun Lærlinge, behøvede en mangfoldig og indgaaende Forberedelse og særegen Opdragelse for at dygtiggjøres til den store Gjerning, og det krævede en længere Tid.

Vi have talt om Tidspunktet for det afgjørende Skridt, Jesus gjorde, og gaae nu nøiere ind paa at betragte dette selv og Betydningen deraf for den Gang og for al Fremtiden. Valget skete udelukkende ved Jesus selv. Han raadførte sig ikke med Andre derom end med Faderen, ikke med Discipelskaren, ikke engang med de Paagjældende selv. Ingen vidste

dog, hvad der boede i Mennesket uden Jesus; kun han overskuede sine Disciples Skare og forstod at vurdere dem ret, kun han kjendte sit eget Rige og vidste, hvad der behøvedes til dets Grundlæggelse og Opbyggelse, naar Mennesker, skrøbelige og syndige Væsener, skulde være Guds Medarbejdere. Havde Jesus spurgt Peder eller Johannes, om de troede at kunne være eller blive Apostle, hvad Magt havde ligget i deres Svar, enten det var blevet Ja eller Nej! De vidste i begge Tilfælde jo ikke, hvad de sagde. Iblandt Apostlene findes ikke et eneste, dengang bekjendt Navn, tvertimod! Og de vare alle af Lægfolk og alle ulærde Mænd. Fiskere og Toldere udgjorde Fleertallet af dem. Disse Mangler for menneskelige Øjne berøre dog ikke i mindste Maade Valgets Betydning; det var ligefuldt af største Betydning i alle Henseender: kun skete det efter Guds Tanker, ikke efter vore.

Guds Rige blev netop ved Valget, som det var, stillet høit ovenfor det Gamle. Tydeligere kunde Herren ikke vise, at han vilde komme den nye Vin paa nye Læderflasker. Der handledes jo ikke her blot om et Discipelkald, men om et nyt Lærerkald, og det af den allerhøieste og meest indgribende Art. Apostelkaldet var mere end Prophetkaldet og ragede høit op over ethvert andet Lærerkald, der i de følgende Tider vilde være i Christi Kirke her paa Jorden. De skulde være Kirkens almindelige Lærere, deres Vidnesbyrd blive Grundvidnesbyrdet om Jesus Christus og om hans Frelse og Rige. Kun Herren og Aanden havde de over sig; og selv bleve de Lærefædre. Vi vide ikke, om vor Herre Jesus vilde have truffet sit Valg noget anderledes, hvis den gamle Lærerstand ikke havde stillet sig saa fjendtlig til ham. Som Forholdene laae for, maatte Jesus vælge iblandt den læge Stand, og Guds Rige tabte Intet derved, som det da over-

hovedet ikke kan tabe noget ved Menneskers Gjenstridighed; men det gamle Ord stadfæstes: «Gud ydmyger de Hovmodige, opheier de Ringe!» Guds Rige blev meget mere, ogsaa ifølge de historiske Forhold, stillet frit. Det kom ikke strax fra Begyndelsen af i nøie Berørelse med den gamle pharisæiske Suurdeig, der senere hen i Tiden kostede Kirken saamangen Kamp og skaffede den saamangen bitter Sorg, efterat ikke faa jødiske Lærere og Pharisæere vare gaaede over. De valgte Apostle vare ikke dybt indviklede i en spidsfindig Skriftfortolkning og Theologie, ikke saaledes hildede i nedarvet Formvæsen og død Værkhellighed, ikke opfyldte af Forestillinger om deres egen Ophøiethed og Retfærdighed overfor alle Andre. Og Enfoldighed, Jævnhed, en vis Oprindelighed og Uhildethed møde vi hos Apostlene. De vare villige til at bøie sig og lade sig belære og omdanne af deres Herre og Mester. Ikke Lærdommen laae dem nærmest, men Livet og derfor Tilegnelsen af den Lærdom og Paavirkning, som var for Livet, kunde bruges og udvikles der. De Apostle, vi kjende noget nærmere til, vise sig ogsaa som virkelige Personligheder, anlagte som Charakterer, der altsaa ved Guds Naade senere kunde sætte en eensartet og samlet Kraft ind paa at fremme Guds og Jesu Christi Rige.

Men iøvrigt maae vi sige, at for menneskelige Øjne kunde der ikke godt nævnes svagere Redskaber end de valgte Mænd, naar vi betænke, at de skulde være Førstegrøden til en heel ny Lærerstand af langt større Betydning end den gamle. Svagere Redskaber kunde ikke vælges som Forkjæmpere og Ledere for Guds Rige paa Jorden. Paa den ene Side stod Jesus med 12 Fiskere og Toldere, ringe, ulærde, ingenlunde overlegent begavede Mænd; paa den anden Side see vi alle de Kundskabsrige, Mægtige, Vise i Israel og

skuede vi længere ud, ogsaa dem i Hedningeverdenen. Dog — saaledes vilde nu Herren det, at det skulde aabenbares klart, at Jesus var Middelpunktet, Eet og Alt, var Lyskilden og Livskilden, ikke behøvede at støtte sig til Noget af denne Verden. Frelsens Rige er med Hensyn til Lærerstanden historisk grundlagt saaledes, at det vitterliggjordes: Aanden, Herrens Aand skeer Alt ved, ei ved Menneskers Kløgt, Kraft, Begavelse eller Stilling.

Naar en Paulus senere hen udvælges og vindes, en kundskabsrig, omsigtsfuld, indsigtsfuld og skarpsindig og indflydelsesrig Mand, saa ophæves derved ikke dette Grundsyn paa Jesus og Aanden med Hensyn til Lærerstanden. Det stadfæstes meget mere. Thi han blev ikke Apostel paa anden Betingelse, end at han først agtede Alt for Skarn at være mod Christi Kundskabs Ypperlighed. Og Alt, hvad han bragte med, maatte først i Smeltediglen, hvor Masser af unyttige Kundskaber blev, og det Øvrige blev kun Noget værd, oversat paa Guds Riges Grund. Men saa blev det visselig og saare meget værd, da Paulus ikke længere agtede det som sin, men som Herrens Eiendom. Thi at den Herre Jesus kan bruge en kundskabsrig og mangesidig begavet Mand til mere end den, som fattes disse Forudsætninger, følger jo af sig selv.

Ved det afgjørende Skridt, Herren foretog, idet han udvalgte de Tolv, tilkjendegav han een Gang for alle, at hans Kirke bør ordentliviis have en Lærerstand. Apostelembedet kan rigtignok ikke fortsættes eller gjentages; det var et Kald een Gang for alle, et grundlæggende Kald (og Grunden lægges kun een Gang). Hvad Irvingianerne lære anderledes i vore Dage er kun Sværmeri og Selvraadighed. Herrens Udvælgelse af de Tolv og senere af de Halvfjerds

tyder imidlertid paa, at Orden og er bestemt, ja leddeelt Orden vil han have i sin Kirke. Alle og enhver kunne ikke være Lærere; et Forsøg paa en Tilnærmelse dertil vilde føre til Forvirring, Opløsning og Anmasselse. Det er ingen Gjerning, man kan løbe til, eller som blot bestaaer i, at lade Munden løbe og idelig gjentage sig selv. En Menighedslærer bør gjennemgaae en ordentlig Lære- og Livsskole, før han begynder paa sin Gjerning. Ogsaa det har vor Herre Jesus viist os fra Begyndelsen af med de Tolv. De udgik ingenlunde strax til Apostolatet; det var der endnu en rum Tid til fra Udvælgelsen; men de kom ind i en rigtig udmærket Forberedelsesskole, som vor Herre Jesus selv forestod. Han oplærte og udviklede og opdrog dem ved Dag og Nat ad de overordentligste Veie med ufeilbar Viisdom, Kundskab, Kjærlighed, Alvor og Sagtmodighed. Og de gjennemgik ved hans Side som hans Ledsagere allevegne hen og hans Øienviduer og Deeltagere i hans mangehaande Prøvelser en uforlignelig Livsskole, hvortil der hverken før eller siden har været Mage. Uden at Kundskaben og Livet gaaer sammen, bliver Ingen en Lærer, som det sig bør. Jesus vil altsaa en ordentlig kaldet og ordentlig uddannet Lærerstand; den er en Fornødenhed for Christi Kirke, der er et Rige og ikke blot en gudelig Forsamling. Ethvert Angreb paa Præstestanden som en temmelig overflødig Stand er og bliver derfor et Angreb paa Christi Kirke selv. Det beroer enten paa Had eller fuldkommen Miskjendelse af Kirken som Rige; det er et Forsøg paa at stifte Forvirring og trykke Kirken ned i Privatlivets Skygge.

Og vor Herre Jesus har fra Begyndelsen af betegnet Lærerstanden som Herrens Tjener, ei som Menighedens. Lærerne skulle betjene Menigheden,

ikke tjene den, ikke være den underdanig. Men kun som Herrens Tjenere betjene de. Vil Lærerne derimod ikke være Herrens Tjenere, men herske over Menighedens Tro ɔ: diktere dem en anden Tro end Christi sande, da have Menighederne baade den Ret og den Pligt at staae saadanne Lærere imod og bede om andre. Ville Menighederne derimod i fuldstændig Miskjendelse af det almindelige Præstedømmes Betydning befale Lærere at lære efter Mængdens Tro og Tidens Aand, da have disse at lade dem vide, at kun Herrens Tro gjælder, og at Ingen kan byde Andet i Kirken.

De tolv Apostles Udvælgelse give og et Fingerpeg fra Herren selv ligeoverfor en ganske udartet Lærerstand. Oprinder saadanne Fordærvelsens Tider, da en Præstestand i det Hele og Store er borte fra Sandheden, er forstenet i selvlavede Lærdomme eller selvvalgt Leveviis og er aandelig udygtig til at betjene Menigheden, «da», siger Herren, «skulle I dog ikke fattes Lærere alligevel. Svigter den bestaaende Lærerstand sit Kald og lukkes Himmeriges Rige for Eder i Stedet for at lukke op (jfr. Matt. 23, 13), da vil jeg af fri Naade og Magtfuldkommenhed beskikke Eder nye Hyrder, I skulle aldrig være uden Veiledere.» Denne Trøst har Jesus i Gjerning og Sandhed ladet sin Menighed tilflyde mere end een Gang i de mørkeste Tider. Allerbedst jo, om Alt kan gaae sin rolige, regelmæssige Gang. Thi det Overordentlige er aldrig uden mange Kampe og Lidelser og Rystelser. Ogsaa overfor Verdensmagterne ligger der en Antydning i Apostlenes Udvælgelse. Jesus erklærer fra først af: «Mit Rige er ikke af denne Verden!» Seer mine Sendebud og forstaaer det! Men vel er det i denne Verden og vil den Noget. Og hvad Jesus vil, kan ingen Verdensmagt hindre; thi han kan føre sin Sag

ud med de ringeste og fattigste Medarbeidere, med de Enfoldige og Umyndige. Med dem erobrer han Folkene paa Jorden, naar han reiser sig i sin Vælde. Hvem kunde følge med, da han skabte Apostelkredsen og med de Tolv ikke blot vilde stifte en religiøs Sekt i Jødeland, men grunde en Verdensreligion, og det den allerhøieste, rig nok for alle Tider og for alle Folk! Bredden og Længden, Dybden og Høiden af hans Værk overgik al Forstand. Om Verdensmagterne kunde have været samlede i hiin Stund, og Jesus havde fremstillet sig for dem omgivne af de 12 Apostle og forkyndt, at han med dem havde Verdens Erobring for Øie alene ved Ordet, og i denne Erobring vilde lade dens Frelse komme til den og voxe i den — vilde de da ikke have spottet ham og anseet ham for afsindig? Og dog — nu er det skeet og skeer fremdeles. Verdensmagterne sætte tilmed deres Magt og mangen En sin Fremtid ind paa at hindre denne Jesus med de smaa Medarbeidere, — men det standser kun hine i deres Udvikling og Liv, ikke Ham!

Saa foregaaer da Apostlenes Kaldelse som en reen historisk Begivenhed i Overeensstemmelse med de foreliggende historiske Forhold, men med det Samme kundgjør vor Herre Jesus sit Riges overhistoriske Oprindelse og Magt netop igjennem dette Valg af Medarbeidere. Og vi finde saaledes her den Dobbeltcharakteer, hvormed Herrens Værk gaaer ind i Verden og maa gaae frem. Fattedes det Historiske vilde det svæve over de virkelige Forhold, ei gribe ind i Historiens Gang, fattedes det Overhistoriske, vilde der ingen Evne være til at beherske alle Forhold og føre Værket igjennem.

X.

Evangelietexterne i de 70 Dage.

Af O. F. Cortsen, Sognepræst til Voer.

Under de Forhandlinger, der i den senere Tid have været førte ved Landemoder, Conventer og i Tidsskrifter angaaende en ny Textrækkes Indførelse til Brug ved Gudstjenesten, dog med Bibeholdelse af den gamle, har der lydt Udtalelser baade for og imod den nuværende Textrækkes Fortrinlighed. Manglerne ere vist kjendelige nok for Alle og blive vel følte af Alle, men dog ville vistnok Alle tillige indrømme, at ogsaa christelig Viisdom i Valget af Kirkeaarets Evangelietexter paa mange Puncter har lagt sig for Dagen. Vel ere de ledende Tanker, efter hvilke Valget af Texter oprindelig har fundet Sted, blevne gjorte mindre kjendelige ved Forandringer i Tidernes Løb f. Ex. ved at andre Texter ere indsatte istedetfor de oprindelige, eller ved at nye Festdage ere indførte og gamle afskaffede; men Sporene af disse ledende Tanker ville dog undertiden kunne sees i vor nuværende Textrække, om hvilken Ingen ønsker eller venter, at den vil blive afskaffet, men muligvis enten udvidet ved at flere Texter blive anordnede for enkelte Søndage, eller en ny Textrække opstillet til Brug jevnsides med den

gamle. Det turde derfor maaskee ikke være uberettiget at henlede Opmærksomheden paa et Afsnit i Kirkeaaret, hvor den Tanke, der har været den ledende for Valget af Evangelietexterne, baade efter mit Skjøn kan sees og tilmed trods alle skete Forandringer beholdes. Jeg sigter herved til Septuagesimatiden.

Navnet Septuagesima, hvormed en af vore Søndage staaer mærket, peger hen paa en gammel Inddeling af Kirkeaaret, der mindst stammer fra det 5te Aarhundrede og maaskee er langt ældre. Rothe siger i sit Skrift: «Det danske Kirkeaar og dets Pericoper», at denne Inddeling nu er forældet og gaaet af Brug; men det kan jo dog muligviis have sin Interesse at gaae lidt tilbage for at see, hvorledes de gamle Fædre have udformet de christelige Ideer i Kirkeaaret. Tillige er denne gamle Inddeling traadt frem for mig i en mere fyldig Skikkelse, end jeg ellers har fundet Oplysning om, og det er nu denne min Opfattelse, jeg skal tillade mig at fremsætte.

Søndagen «Septuagesima» er da den sidste Dag i et Tidsrum af 70 Dage, som blev regnet fra Lørdag efter Paaske tilbage til Søndag «Septuagesima». I 70 Aar sukkede Jøderne i Babylon med Længsel efter det elskede Fædreland, og i disse 70 Aar saae da de gamle Fædre et Billede paa de 70 Aar (efterdi Støvets Aar ere 70), hvori ogsaa Christenfolket sukker her i Verden, deres Udlændighedsland, og længes efter det rette Fædreland, som er i Himlen. De 70 Dage i Kirkeaaret skulde da minde de Christne om, at deres Liv her i Verden var en Udlændighedstid, en Forberedelse til at indgaae i det himmelske Fædreland.

I den gamle Kirke blev, som bekjendt, Septuagesima knyttet sammen med Fastetiden, idet *regulares*

da begyndte at faste, og der under Gudstjenesten intet gloria og intet Halleluja lød; men Rothe, som gaaer ud fra, at denne Inddeling siden Reformationen er forældet, drager baade Søndag Septuagesima og Sexagesima bort fra Fastetiden og knytter dem til Hellig Tre Kongers Søndagene, og han seer saa i dette Tidsrums Evangelietexter udtrykt Christi Virksomhed som 1) Undergjører (de 3 første Evangelier, der, som bekjendt, ere a) Brylluppet i Kana, b) den Spedalske og Høvedsmanden i Kapernaum og c) Stormen paa Havet, — og 2) som Lærer i a) Klinten blandt Hveden, b) Arbeiderne i Viingaarden og c) Sædemanden. (6te Søndag efter Hellig Tre Kongers Dag tages der intet Hensyn til, da den saa sjelden forekommer) —, og idet saa Rothe knytter dette Tidsrum sammen med Jule- og Paasketiden, seer han heri givet en Fremstilling af Frelserens Komme til Verden (Juletiden), hans Virksomhed (Hellig Tre Kongers Tiden) og hans Lidelse og Død samt Opstandelse (Paasketiden).

Imod denne Rothe's Opfattelse vil jeg indvende, at det ikke er den oprindelige Hovedtanke, der har ligget til Grund, dengang Fædrene udvalgte Evangelietexterne; thi da hørte Søndagene Septuagesima og Sexagesima med til Fastetiden. Og saafremt det nu kan paavises, at der er nøie Forbindelse mellem alle Fastetidens Evangelietexter, regnet fra Septuagesima, saa kan jeg ikke indsee, at der er nogen Grund til at knytte Septuagesima og Sexagesima sammen med Hellig Tre Kongers Tiden, ei heller til uden videre at betragte denne Indretning med de 70 Dage som forældet. Er det nemlig en god Forbindelse, der kan paapeges mellem Fastetidens Evangelietexter, hvorfor da ikke ogsaa benytte den endnu?

Vi blive altsaa staaende ved de 70 Dage som et sammenhængende Tidsrum. Dersom det nu blot var

det løse Tal, som de gamle Fædre havde bragt ind et eller andet Sted i Kirkeaaret, ligegyldig hvor, saa vilde man have saare let ved at erklære denne Indretning for vilkaarlig; men jeg troer at have fundet, at Evangelietexterne i dette Tidsrum ved Siden af andre Hovedtanker, som de skulle udtale i Kirkeaaret, tillige give os et Billede af en Christens Udlændighedsliv herneden, hvorledes det christelige Liv begynder, hvorledes det maa stride og kjæmpe, snart er i Glæde, snart i Sorg, indtil det fuldendes i Herlighed. Det er denne Sammenhæng mellem Evangelietexterne i de 70 Dage, som jeg nu skal fremsætte, saaledes som den har fremstillet sig for mig.

Men vi maae da holde os til den oprindelige Textrække, saaledes som den har været fra de ældste Tider, fra Hieronimus's og Gregor den Stores Tid. Fire af de oprindelige Evangelietexter ere nemlig ved senere Forandringer blevne udelukkede, og andre satte i deres Sted. Der er først Fastelavn Søndag, hvor vi nu høre Beretningen om Christi Daab, men hvor den gamle Kirke havde Luc. Evan. 18, 31—43 V., der først indeholder en Forudsigelse af Herren til Disciplene, at han skulde lide og døe, men ogsaa opstaae; men der føies til, at dette Ord var skjult for dem, saa de ikke forstode, hvad der blev sagt, — og hvor der dernæst berettes om, hvorledes Herren i Jericho helbredede en Blind, der raabte: «Du Davids Søn! Forbarm dig over mig!» Og Jesus sagde: «See op! — din Tro har frelst dig.» —

Den næste Forandring er Maria Bebudelsesdag, [1]) der er henlagt til 5te Søndag i Fasten og altsaa der har fortrængt den oprindelige Text, Joh. Evan. 8, 46—59, hvis Hovedindhold vel er dette, at vi skulle høre og be-

---

[1]) Maria Bebudelsesdag findes ej i de ældste Textrækker.

vare Guds Ord. Sandelig siger jeg Eder: «Hvis En bevarer mit Ord, skal han ikke see Døden evindelig.»

Dernæst Palmesøndag, hvor Lidelseshistorien efter Matth. 26 og 27 Kap. blev læst, og endelig Skjærtorsdag, hvor den gamle Kirke havde Fodvadskningen til Text, Joh. Evan. 13, 1—32. Forbindelsen mellem denne Textrækkes Evangelier har da fremstillet sig saaledes for mig:

«Til det christelige Livs Begyndelse hører da først, at Herren maa kalde og indbyde os til sit Rige, til sin Viingaard. Han kalder Folkeslagene, han kalder de enkelte Mennesker, men til forskjellige Tider (Søndag Septuagesima). — Kaldelsen skeer ved Ordet, og derfor gaaer Jesus, den himmelske Sædemand, ud og udsaaer Ordet i Hjerterne (Sexagesima). — Det Centrale i dette Ord er Christus død og opstanden. For Nogle er det skjult, de forstaae det ikke, ligesom Lucas siger, at Apostlene ej dengang forstode det; men Enhver, der beder Herren om Lys, ligesom den Blinde i Jericho, i hans Hjerte skal Lyset ogsaa komme til at oplyse Kundskaben om Guds Herlighed i Christo Jesu (det gamle Fastelavns Søndags Evangelium). Men Mørkets Magt vil da just reise sig. Djævelen søger at gjøre Lyset til Mørke ved at vække Tvivl og Vantro samt Kjærlighed til Verden i vore Hjerter. Vi ville blive fristede, ligesom Jesus blev fristet i Ørkenen (1ste Søndag i Fasten). — Herren tilsteder Djævelen at friste os, ikke forat vi skulle falde, nei forat vor Bøn og Tro skal voxe under Kampen, ligesom den kananæiske Kvindes (2den Søndag i Fasten). — Men Seiren skal komme. Djævelen skal overvindes; thi Jesus uddrev en Djævel (3die Søndag i Fasten). — Men naar Djævelen er uddreven, maa vort Hjerte ikke staae ledigt, feiet og prydet. Det maa fyldes med et nyt Indhold, med den Føde, der

nærer for det evige Liv. Den Herre Jesus er det Livsens Brød. Den, der kommer til ham, skal ikke hungre, og den, som troer paa ham, skal ikke tørste. Han bespiser os her i Verdensørkenen med sig selv i sin Nadver (Midfaste).[1]) — Og ved den Kraft, som vi da faae i ham, kunne vi baade høre og bevare hans Ord og lade det bære Frugt, saa vi ikke skulle see Døden evindelig (5te Søndag i Fasten). — Men under vor Vandring herneden ville vi faae at fornemme, at Mørket hader Lyset. Verden vil hade os, fordi der vidnes for den, at dens Gjerninger ere onde. Der vil derfor komme Trængsel, Fornedredrelse og Bespottelse fra Verden. Men vor Frelser led selv Forhaanelse og Bespottelse, blev hudflettet og tornekronet, saa kunne vi eiheller vente bedre Kaar. (Nuværende Palmesøndag. Evangeliet var Lidelseshistorien hos Matth.) — Dog — vi skulle just igjennem denne Trængselsovn, forat vi kunne opdrages i Ydmyghed, hvorom vi jo paamindes ved Fodvadskningen (Skjærtorsdag.) — Og naar Dødens Stund saa kommer, da skulle vi, som vi have levet med ham, saa ogsaa døe med ham (Langfredag). — Men som vi ere døde med ham, skulle vi ogsaa opstaae med ham (Paaskedag), en Opstandelse, der er Indgang for os til det evige Livs Fylde.»

Det er denne Forbindelse, der forekommer mig at være mellem Evangelietexterne i de 70 Dage, og som synes mig at give et Billede af det christelige Liv i Udlændighedstiden. Sammenhængen mellem Evangelie-

---

[1]) At Midfaste Evangeliet „Bespisningen i Ørkenen“ maa henpege paa Nadveren, er vitterlig nok, naar vi agte paa, at det er Joh. Evang. 6te Kap., som er tagen til Text, hvor Herren jo selv vidner om, at Undergjerningen skulde pege hen paa ham som Livets Brød, i hvem vi kun faae Del ved at æde hans Kjød og drikke hans Blod.

texterne kunde maaske være udført klarere og skarpere, dog Hovedvægten ligger ikke derpaa, men om en saadan antydet Sammenhæng virkelig er tilstede.

Med Rothe havde jeg før betragtet Septuagesima tiden som et Tidsrum, der blot i Dagenes Antal (70) skulde være et Billede paa en Christens Udlændighed, uden at denne Tanke stod i nærmere Forbindelse med dette Tidsrums Evangelietexter, der da blot, som Rothe siger, vare valgte for at lede Betragtningen hen paa Bod, Omvendelse, Tro og gode Gjerninger, Synd og Forsoning, saaledes som rette Fasteevangelier jo maatte. — Men Rothe angiver ingen Sammenhæng mellem disse Evangelier og giver altsaa heller ingen Begrundelse af, hvorfor just disse Texter ere valgte, og ikke andre, der ligesaa passende, ja maaskee bedre kunde være Fastetexter. Jeg mener derfor at have skimtet en Grund til, at Fædrene, da de udvalgte Texterne til Fastetiden, just udvalgte disse og ikke andre, fordi Fædrene ved Siden af at udvælge passende Fastetexter tillige vilde bringe disse Texter til at udtrykke en Bitanke, nemlig det christelige Liv i Udlændighedstiden. Og det forekom mig at være et nyt Vidnesbyrd om den Viisdom og Sindrighed, med hvilken vore Evangelietexter ere udvalgte.

Men har Rothe nu alligevel ikke Ret, naar han siger, at den hele Indretning er forældet? Og er i al Fald ikke denne Forbindelse mellem de gamle Evangelietexter gjort til Intet ved de Forandringer, der ere indkomne i vor nuværende Textrække? Er det ikke et nyt Vidnesbyrd om vor nuværende Textrækkes Ufuldkommenhed.

Jeg vil hertil svare, at efter mit Skjøn kan trods Forandringerne i Texterne det samme Billede af en Christens Udlændighed ogsaa forfølges i vor Text-

række. Det har været saa heldigt, at de nye Evangelietexter intet videre Brud have gjort paa denne Tanke, saa at den ogsaa nu vil kunne forfølges, om end med en Deel Forandringer. Jeg skal kortelig forsøge at vise dette.

Først kaldes vi (Septuagesima) ved Ordet, som Herren udsaaer (Sexagesima). Saa mange, som lade sig drage ved Ordet, indlemmer han ved Daaben i sit Rige og skjænker dem Børneretten hos Gud (Fastelavns Søndag)· Saa kommer Djævelens Fristelser (1ste Søndag i Fasten); men vi skulle holde fast ved Troen og Bønnen, som den kananæiske Kvinde (2den Søndag i Fasten), da bliver Djævelen beseiret (3die Søndag i Fasten). Under vor Vandring hernede vil Herren skjænke os sine Gaver baade til Sjæl og Legeme, ligesom han først underviste og dernæst bespiste de 5000 i Ørkenen (Midfaste).[1]) — Vi skulle kun tage mod al Herrens Naade og sige med Maria: «Det skee mig efter dit Ord!» (Maria Bebudelsesdag). Da skulle vi blive ophøiede af Herren. Han skal føre vor Sag til Seir, ligesom Jerusalem maatte hilse Jesus som Konge. Men vi ophøies for at faae større Kraft til at bære og lide for Herrens Skyld. Jesus havde jo paa Palmesøndag baade Gethsemane og Korset ihu (Palmesøndag). Men under alle Tilskikkelser gjælder det om at bevare Livssamfundet med Herren, og hvor skeer det inderligere og rigere end i Nadveren (Skjærtorsdag). Lad saa end vor Langfredag komme, skulle vi end døe (Langfredag), saa vide vi dog, at vi ogsaa skulle opstaae med Herren (Paaskedag).

[1]) Af Hensyn til det nuværende Skjærtorsdags Evangelium maa saa ved Midfaste Evangeliet Hovedvægten lægges paa, at al god Gave kommer fra Herren. Der maa altsaa ikke der alene sees hen til Nadveren, saaledes som Hensigten oprindelig var.

Om nu min Opfattelse er ny, eller, rigtignok mig ubevidst, gammel; om den Sammenhæng, jeg har henpeget paa ved Evangelietexterne, er søgt og tvungen, eller naturlig; om min Opfattelse kan have Betydning for Prædiken over Texterne i dette Tidsrum, idet da hver Text foruden at være en Fastetext tillige kunde betragtes som et enkelt Led i et større Heele, (nemlig det christelige Udlændighedsliv), eller ikke, det skal jeg henstille til Andre at bedømme. — Min Opfattelse af disse Evangelietexter har for mig været et nyt Vidnesbyrd foruden andre, om den Viisdom og Sindrighed, der har ledet de gamle Fædre i Valget af Evangelietexter til Kirkeaaret. Det har glædet mig at see dette; maaskee det ogsaa kan glæde Andre.

XI.

I Anledning af Pastor Krohns Artikel (Theol. Tidsskr. 1878, 449 ff.): Om Golgathas og den hellige Gravs Beliggenhed.

Af Pastor Nyeborg, Sognepræst i Gamborg.

Medens der er saa mange minderige Steder, hvor det Spørgsmaal uvilkaarligt paatrænger sig Enhver, der besøger dem, om nu ogsaa de Begivenheder, som Sagnet eller Historien knytter til dem, virkelig ere foregaaede her, saa er der dog intet Sted i den hele Verden, hvor dette Spørgsmaal melder sig saa indtrængende, saa vedholdende som i «Gravkirken» i Jerusalem, dette sælsomme Bygningskomplex, der fra Arildstid gjør Fordring paa indenfor sine Mure at indeslutte baade Golgatha og Frelserens Grav. Det melder sig, hvad enten vi besøge denne Bygning ved den klare Dag, naar den syriske Sol sender et Hav af Lys gjennem Kuplen ned i den glimrende Rotunde og Reflexet fra denne med dens forgyldte Gallerier og 18 massive Piller samt fra det i Midten liggende Marmor Gravhuses Pilastre og Balustrade blænder Øiet, eller vi besøge den i Skumringen, naar vi i Rotunden endnu kunne skimte dennes stolte Omrids, medens Gravkapellet staaer der, som om det bar paa den allerdybeste Hemmelighed, og alle de udstrakte Kirkerum der bagved ere indhyllede i et

fuldstændigt Mørke, som kun afbrydes glimtviis, hvor en Pilegrim med sin brændende Voxkjærte foran sig knæler ned ved et eller andet Alter. Det melder sig, dette Spørgsmaal, hvad enten vi besøge Kirken, naar den er tom eller i det Høieste nogle faa Pilegrimme vandre enligen om fra Alter til Alter, eller vi dvæle derinde paa de store Festdage, naar der holdes Prædikener i de forskjelligste Sprog, naar vi see Pilegrimme fra den hele Verden samlede her i mægtige Skarer, og de store Processioner med Patriarchen og Pachaen af Jerusalem i Spidsen drage fra den ene Helligdom til den anden og indtil den mindste Detail gjennemgaae og gjentage Christi Lidelseshistorie, efter deres Overbeviisning paa de selvsamme Steder, hvor den foregik. Det melder sig, dette Spørgsmaal ikke blot for de forholdsviis Faa, i hvis Lod det falder at besøge dette mærkelige Sted, men ogsaa for Utallige, der sidde i fjerne Lande og opmærksomt følge Videnskabens dybtgaaende og vidtgaaende Undersøgelser desangaaende.

Hidtil har dette Spørgsmaal været nøie knyttet til Spørgsmaalet om, hvor den Bymuur, der kaldes den anden, var beliggende. Dersom det kunde bevises, at denne Muur løb udenom Gravkirken, da maatte dennes Ægthed forkastes.

Pastor Krohn, der mener, at han ikke feiler i den Antagelse, at den 2den Bymuur omsluttede Gravkirken, og efter den hidtil gængse Anskuelse altsaa maatte befindes blandt dem, der forkaste Gravkirkens Ægthed, indtager imidlertid en exceptionel, vi troe at turde sige enestaaende Stilling. Han antager nemlig, at Ordene «udenfor Porten» (Hebr. 13) ikke bør forstaaes stringent, ialfald ikke gjældende om en bestemt Port i den anden Bymuur, som han forøvrigt tænker sig paa Christi Tid liggende i Ruiner. «Udenfor Porten» mener han

bør forstaaes = «udenfor Staden ɔ: udenfor det i Staden Jerusalem omkring Templet i en Enhed afsluttede Jødefolk». At nu Forf. af Hebræerbrevet 13, 10—14 har villet fremstille Jesus som den, der led, udstødt af sit Folks Midte, udenfor sit Folk, derom kan der ingen Tvivl være, eiheller derom, at den større eller mindre Afstand i og for sig ikke har nogen Betydning; dog, hvis vi ikke ville lade ham bevæge sig i en Kreds, bliver det tilvisse nødvendigt at tage det omhandlede Ord i lokal Betydning. Naar vi erindre, med hvilken Omhu den hellige Forfatter allevegne tager sit Udgangspunkt til Sammenligning mellem den gamle og den nye Pagt fra faktiske Forhold, historiske Fakta, virkelige Lokaliteter, bliver det mere end betænkeligt at tolke Ordet «udenfor Porten» næsten billedligt. *Tertium Comparationis* hos en Forf. netop som Hebræerbrevets Forf. foreligger først, naar vi ved hans Haand have ladet os føre udenfor Porten til et Sted, der ikke paa nogen Maade kunde regnes med til Staden Jerusalem. Og hermed staaer, som Pastor Krohn mener, Jesu Ord (Luc. 13, 33): «efterdi det bør sig ikke, at en Profet omkommes udenfor Jerusalem», paa ingen Maade i Strid; thi omkommedes Jesus end — hvad Hebræerbrevets Forf. fremhæver — localiter udenfor Jerusalem, det var dog Jerusalem, der ihjelslog ham, og ikke enten Nazareth eller Kapernaum eller nogen af Provindserne.

Vi fastholde altsaa den gamle Opfattelse af Hebr. 13, 12, at naar vi ville følge Jesus til Golgatha, da maae vi udenfor Staden, baade udenfor Zions Mure og, forudsat at Golgatha befandt sig N. for Staden, da ogsaa gjennem den anden Bymuur, gjennem en af dens Porte, eller hvis den paa Jesu Tid skulde ligge i Ruiner, hvorom dog Intet vides, da over disse, udenfor Byens Mure, udenfor Byens Huse, *extra muros*. Hermed

staae jo ogsaa Skriftens øvrige Angivelser i den skjønneste Overeensstemmelse: Matth. 27, 32 «men de gik ud»; det samme «ud» findes Marc. 15, 21; Joh. 19, 17, ligesom Joh. (19, 20) beretter, at Stedet laae nær ved Staden, og naar vi see efter hos Marcus, der paa sin særegne Viis veed i et lille afknappet Ord at afmale en heel Situation, er det da ikke, som om Landluften slaaer os imøde: «Og de tvang En, som gik forbi, Simon af Cyrene, som kom fra Marken, Alexanders og Rufus's Fader, til at bære hans Kors (15, 21; cfr. Luc. 23, 26.)

Det kan ikke nægtes, at der for den, der som Pastor Krohn er overbeviist om, at den anden Muur gik udenom Gravkirken, og samtidig hævder dennes Ægthed [1]), ingen anden Udvei findes end den af ham givne Fortolkning af «udenfor Porten»; vi tillade os imidlertid at hævde, at naar han (Pag. 455) erklærer, at «den Paastand, at den anden Muur løb indenfor Gravkirken, er aldeles uholdbar, strider mod Josephus's udtrykkelige Ord og er fuldstændig gjendreven af Robinson», da er dette aldeles ikke Tilfældet. Josephus's Beretning er meget kortfattet. Muren, siger han, begyndte ved Porten Gennath, indcirklede den Nord herfor liggende Egn og strakte sig lige til Antonia. Hvor Gennath[2]) (Have)porten laae, det vide vi ikke; vi kunne kun slutte os til, at den maa have ligget Ø. for Taarnet Hippicus paa Zions Skraaning mod N. Men om vi end kjendte dens Plads, vi havde dog ei dermed Murens Løb; der er Rum nok for allehaande Gisninger, paa hvilke det eiheller mangler, ja, man kan næsten sige,

---

[1]) „Gravkirkens Ægthed" er et forkortet Udtryk for Ægtheden af de to Steder, som udgives for Golgatha og Jesu Grav.

[2]) En saakaldet Gennath Port paa Zions Skrænt udgravedes i Januar 1869 og befandtes at være af romersk Oprindelse.

at der er ligesaa mange, som der er Forfattere. Det forholder sig ganske vist saaledes, at Robinson, der ved saa mange Leiligheder har godtgjort, at han var den store Forsker med det geniale Blik, drager den anden Muur udenom Gravkirken; dog, der findes Mænd, hvem Ingen vil betænke sig paa at stille som hans jævnbyrdige, blandt Modstanderne, Mænd, som dertil have anstillet Undersøgelser og foretaget Udgravninger, der vare ubekjendte for Robinson. [1]) Vi skulle blandt disse indskrænke os til at nævne en eneste, Grev de Vogüe, der foruden mange andre Argumenter for sin Anskuelse anfører, at den tidt omtalte Muur maa have været af meget ringe Udstrækning, siden den ifølge Josephus kun havde 14 Taarne, at Udgravninger Ø. for Gravkirken have bragt Levninger for Dagen, som han paastaaer hidrøre fra den anden Muur, at der ved selve Gravkirken har været en gammel jødisk Gravmark, endelig at der netop her er en Flade, som kunde afgive gunstige Betingelser for Opførelsen af en Muur, medens Bjerget V. herfor hæver sig uafbrudt indtil bagved det russiske Hospits NV. for Staden. Vi vilde uden Tvivl trætte Læserne, hvis vi gik i yderligere Detail; vi ville kun gjøre opmærksom paa, at Autoritet staaer mod Autoritet, og at vi følgelig indtil videre kunne drage den anden Muur omtrent hvor vi behage.

Vanskeligheden ligger altsaa ikke her; den ligger paa et heelt andet Punkt, og den vedbliver at være der, hvad enten vi som Forsvarerne af Gravkirkens Ægthed hidtil have gjort, drage den anden Muur indenfor denne Kirke, eller vi efter Pastor Krohns Anviisning med al Respekt for den anden Muur dog ignorere

---

[1]) Det er fremfor Alt det ved frivillige Bidrag bestaaende „*Palestine Explorating Company*" der i de sidste Aaringer har fremmet Undersøgelserne ved betydelige Udgravninger.

den. Vanskeligheden er den, at Gravkirken ligger saa langt inde i Staden.

Man kan dog ikke undlade at spørge, om Staden paa Herrens Tid da virkelig skulde være saa forfalden, dens Indbyggeres Antal saa formindsket, at dens Grændser mod N., den eneste Retning, i hvilken der paa Grund af de lokale Forhold var Plads til en Udvidelse, Plads til Forstæder, skulde falde sammen med Zions nordlige Skraaninger. Skulde det være muligt, at Egnen i Zions umiddelbare Nærhed mod Nord var saa øde og folketom, at der var Plads til Grave og Rettersted; thi vel at mærke, der er kun 300 Alen fra Zions nordlige Skrænt, hvor Zions nordlige Mure, uimodsagt af Alle, have staaet, og indtil Gravkapellet i Gravkirken. Denne Vanskelighed er saa stor, Situationen saa urimelig, at vi vel ere ikke blot berettigede, men nødsagede til at see os om efter Støtter for den Tradition, som nu engang er kommen til os.

Hvad da først den Skikkelse angaaer, hvori Graven og Golgatha nu vise sig, da indeholder den Intet, der kan siges at være afgjørende for eller mod Traditionen. Vi undres, naar vi betragte Graven, over at see en Marmorbygning i Stedet for en i Klippen udhuggen Grav, undres, naar vi betragte Golgatha, over, at denne synes at være et Stokværk i selve Kirken, undres over, at Afstanden mellem begge disse Punkter ikke er mere end 50 jævne Skridt. De Betænkeligheder og Tvivl, som herved opstaae, kunne dog hæves ved den Betragtning, at selv de ældste Beskrivelser egentlig ikke staae i Strid med den nuværende Tilstand, medens enkelte Uovereensstemmelser kunne forklares ved de Nedrivninger, der bleve nødvendiggjorte ved Gravkapellets og Rotundens Opførelse, og Graven selv kan være skjult under Marmorbeklædningen. Hvad dernæst Golgatha angaaer, maae vi erindre,

at det intet Sted i Skriften kaldes et Bjerg. Først i Aaret 333 betegner en Pilegrim fra Bordeaux det som en Høi *(monticulus)*, en Betegnelse, der kan passe ganske godt paa vort Golgatha, som jo for en Deel er en Klippe, der hæver sig omtrent 12 Fod over Kirkens Gulv og muligviis i ældre Tider har været høiere. Endelig stemmer de tvende Stéders Nærhed ret vel med Joh. 19, 41 ff.

Den fordomsfrie Forsker, der altsaa intet Paalideligt kan opnaae ved Betragtningen af Localiteterne, ialfald ikke kan naae videre end til at anerkjende Muligheden af Traditionens Troværdighed, vil da sluttelig vende sig til denne selv.

«Den Tradition», siger Pastor Krohn, «som har vedligeholdt sig igjennem Aarhundreder i den christelige Kirke, er det stærkeste Moment i den hele Beviisførelse for Ægtheden af disse hellige Steder». Vi vide, at Traditionen uafbrudt nu i halvsextende Aarhundrede har erklæret disse Steder for Golgatha og Herrens Grav. Det er unægtelig en respektabel Ælde; men paa den anden Side der bag ved ligger der dog et heller ei uanseeligt Tidsrum, et Tidsrum paa 300 Aar, der var langt nok til, at de Steder, hvor Christus var korsfæstet og begraven, kunde under ugunstige Forhold gaae i Glemme. For at komme til Kundskab, om de vare gaaede i Glemme, maae vi adspørge de gamle Skribenter. Herom fortæller da den samtidige Biskop Eusebius Følgende.

Efter Canciliet i Nicæa, 325 vaktes der hos «Guds Ven» Constantin ikke uden guddommelig Formaning det Ønske at udføre et berømmeligt Værk i Palæstina, nemlig forskjønne og hellige det Sted, hvor Herren opstod. Hidtil havde nemlig ugudelige Mennesker eller meget mere Dæmonernes hele Skare ved deres Hjælp gjort sig al Umage for at overgive dette herlige Mindes-

mærke om Udødelighed (ɔ: Herrens Grav) til Mørke og Forglemmelse; de havde bedækket Graven med Jord, som de havde hentet andetsteds fra og desuden opreist et Venustempel her. Nu lod Constantin alt dette rydde af Veien; han rensede den hellige Grav og opførte en Kirke her. I sit Brev til Jerusalems Patriarch Macarius taler Keiseren om, hvor stor en Glæde det havde været for ham at finde Mindesmærket om Frelserens Lidelser, der saa længe havde været skjult under Jorden, et Fund, der med Rette kunde kaldes et Mirakel, som i samme Grad overgaaer den menneskelige Fornuft, som det Himmelske er over det Jordiske.

Medens nu Eusebius og en Pilegrim fra Bordeaux (333) udelukkende tale om Kejseren, tillægge derimod de senere Skribenter hans Moder, Keiserinde Helene, Fortjenesten af dette Foretagende.

Dreven af en hjertelig Længsel efter at finde Christi Grav og Kors, drog hun i sin høie Alderdom til Jerusalem, hvor en guddommelig Aabenbarelse veiledede hende ved hendes Efterforskning. Hun udspurgte fremdeles Indbyggerne, især Jøderne, mod hvem hun i dette Øjemed endog lod anvende Tortur; hun foretog Udgravning og fandt endelig den hellige Grav og tæt ved denne 3 Kors og den Tavle, som bar Pilatus's Indskrift. Uheldigvis var denne gaaet løs, og man vidste ej, til hvilket af de 3 Kors den hørte; dog Macarius fandt en Udvei. En fornem Dame i Staden var dødssyg; til hende bringer man de 3 Kors, og hvad skeer? De 2 første Kors gjorde ingen Virkning paa den Syge, men da det 3die Kors rørte ved hende, reiste hun sig strax helbredet, et tydeligt Bevis paa, at dette maatte være Christi Kors.

Enhver vil sikkert mærke det Legendeagtige i denne Beretning. Selvmodsigelsen er desuden iøinefaldende. Hvis Keiserinden handlede ifølge guddomme-

lig Aabenbaring, var det dog urimeligt at pine Jøderne. Og gaae vi tilbage til Eusebius, da savne vi i hans Meddelelse netop det, der her vilde have en ganske særegen Vægt, nemlig en Udtalelse om, at Traditionen fra Apostlenes Dage havde fastholdt Stedet. Af det, som han siger, og af det, som han fortier, kunne vi meget mere slutte, at dette ikke har været Tilfældet. Og naar Pastor Krohn gjentager det gamle Spørgsmaal «hvorledes kunde dog denne Menighed, som fra Morgen til Aften og vistnok tidt fra Aften til Morgen, følte sig omringet af alle disse minderige Steder fra Herrens Kjøds Dage, forglemme eller tabe Sporet af et af de meest mærkværdige — det Sted, hvor han led, døde, blev begraven og opstod af Graven», ja, hvor underligt det end kan forekomme os, det kan dog nogenlunde forklares. Ligesom ingen af Apostlene med et eneste Ord omtaler Golgatha eller Graven som Steder, de skænke nogen særlig Opmærksomhed, ja, for Menigheden i Jerusalem efter det Billede af samme, som vi have i Apostlenes Gjerninger, ere de som ikke existerende — Paulus besøger dem ikke, naar han er i Staden —, saaledes udslettedes maaskee allerede tidlig selve Mindet om, hvor hine vigtige Begivenheder vare foregaaede. De Christne levede i Overbeviisningen om Herrens snarlige Gjenkomst; af afgjørende Betydning for dem var det, at han var korsfæstet, død, begraven, opstanden, af underordnet, hvor dette var skeet. Og havde man i Kirkens første Tider skjænket disse Steder en ringe Opmærksomhed, saa maatte det blive endnu vanskeligere at bevare dem i Erindring, efter at Jerusalem var bleven erobret af Romerne og den lille christne Menighed var dragen bort fra Staden, til hvilken man ei veed, naar den vendte tilbage. Heller ei er det usandsynligt, at de bleve ukjendelige under de forfærdelige Ulykker og Omvæltninger, hvormed Staden hjem-

søgtes, samt ved Opførelsen af den nye Hadriansby, Aelia Capitolina. Og idet vi nævne dette Navn Aelia Capitolina, kunne vi ikke tilbageholde den nærliggende Bemærkning, at selve dette Navn vidner om en for os hartad uforklarlig Glemsomhed hos den gamle Menighed, vidner om, hvorlidet denne bekymrede sig om at fastholde meget af det, som vi ikke forstaae, hvorledes den for nogen Priis kunde slippe. «Aelia Capitolina» hvilken hedensk Klang i dette Navn, der deels mindede om den romerske Keiserfamilie, deels om den Capitolinske Jupiter; hvilken vederstyggelig Modsætning til Forjættelsens hellige «Jerusalem», og dog blev det ny Navn saa gængs, at det i flere Aarhundreder næsten fortrængte det gamle. Endog Kirkefædrene Eusebius og Hieronymus bruge det ganske almindeligt, og endnu i Aaret 536 forekommer det paa en Synode, som holdtes der i Byen. Dog, idet vi med Indtrykket af, at denne Glemsomhed dog ikke er saa ganske uforklarlig, vende tilbage til hine Udtalelser hos Eusebius og hans Samtidige og Efterfølgere, da see vi, at Eusebius tilskriver Dæmonerne Forsøget paa at bringe Graven til at forsvinde, medens Hieronymus, der fra 384 til sin Død 420 levede i Palæstina, giver Hadrian Skylden derfor, skjøndt dette vilde være i Strid med Romernes Skik, der ikke tillod at bygge Templer paa Steder, som vare vanhelligede, ligesom man ei heller kan fatte, at den christne Menighed skulde have saa stor Betydning for Keiseren, at han kunde fristes til at haane den paa denne Maade. Desuden modsige de to Fædre hinanden, idet Eusebius lader Venustemplet staae over Graven, medens Hieronymus sætter det over Golgatha og et Jupiterbillede over Graven.

Overfor alle disse Modsigelser, disse, som Pastor Krohn kalder dem, «høitklingende Ord», disse uklare og legendeagtige Beretninger, der mere og mere voxe

i Æventyrlighed, tør vi have fuld Føie til at betvivle Gravkirkens Ægthed, en Tvivl, der ikke hæves ved, at der hos de senere Forfattere synes at vaagne en Trang til at forsikre, at Traditionen egenlig aldrig havde glemt disse Steder, men at de Christne tværtimod uafbrudt havde søgt derhen for at dyrke Gud. Og naar Pastor Krohn til Gunst for Gravkirkens Ægthed beraaber sig paa det Uforklarlige i, at man ikke paa Constantins (eller Helenes) Tid valgte et Sted, hvis Beliggenhed var mere probabel, da svare vi, at dette er saa langt fra at være noget enestaaende i Palæstina, at det meget mere er et overmaade hyppigt Phænomen, at Traditionen udpeger ikke blot urimelige, men endog umulige Steder, og i det foreliggende Tilfælde har den dog ikke gjort sig skyldig i saa stor en Feil, thi vi paastaae ikke, at Stedet er umuligt, ikkun at det er urimeligt. Naar Pastor Krohn tilstaaer, at han ikke er langt fra at sige med Chateaubriand, «at hvis noget paa Jorden overhovedet kan kaldes afgjort, saa er det dette», nemlig at hine meget omtalte Steder ere ægte, da er dette en Gjentagelse af det gamle maaskee endnu i Aarhundreder, bestandig tilbagevendende: Besøger Du hine Steder i Følge med Digteren, lytter Du til, hvad den fromme Følelse, den levende Phantasi vidner, ja, saa seer Du Golgatha, seer for dine Øine «den eneste Grav paa denne Jord, af hvilken Ingen vil opstaae paa den yderste Dag»; men besøger Du disse samme Steder i Følge med den forstandsmæssig prøvende, den nøiagtig maalende Archæolog og Topograph, saa vil Du, omend under megen Selvovervindelse nødes til at see noget Andet; Du vil bestandig see et saare mærkeligt Sted, men om hvilket det dog maa ansees for at være usandsynligt, at det skulde være hvad det udgives for, et Sted, om hvilket kun det lader sig constatere, at man paa Constantins

Tid fandt en Grav og et eller flere Kors, af hvilke man antog et for at være Christi, (et Fund, der i og for sig ingen Betydning havde, da der i hiin Egn var Overflod paa Grave[1]) og Kors[2]) og byggede en Kirke paa samme Sted, hvor vi endnu have Gravkirken, af hvilken enkelte Partier uden Tvivl endnu høre til den oprindelige Kirke.

---

[1]) I Kirkens vestlige Deel findes afgjørende Vidnesbyrd om, at der i denne Egn har været en Gravmark, om hvis Ælde dog Intet kan afgjøres.

[2]) Under Titus's Beleiring korsfæstede Romerne i lang Tid daglig flere Hundrede Jøder, saaledes „at de manglede Plads til Korsene, og Kors til Legemerne“.

XII.

Anmeldelser.

Talmudfjender. Et Gjenmæle mod de seneste Angreb paa Jøderne og Jødedommen. Af A. A. Wolff. Kbhvn. 1878. 564 Sider. Reitzels Forlag.

Anmeldt af Udgiveren.

Enhver, som gjennemlæser denne omfangsrige Bog, vil strax see, at vi have for os en i høi Grad belæst Forfatter, for hvem et Fond af Kundskaber i forskjellig Retning staaer tilrede, og en Mand, som har fulgt med de vigtigste Fremtoninger i den inden- og udenlandske Literatur; at han har et grundigt Kjendskab til den hebraiske saavel bibelske som efterbibelske Bogverden, kan man, naar man kjender hans andre Skrifter, være vis paa. Endskjøndt dette Skrift har den besynderlige Titel: «Talmudfjender» — de Fleste indtage vel en ligegyldig Stilling overfor Talmud, og af dem, som have dadlet dens Indhold, dens Aand og Lærdomme, vide vel de færreste nogen synderlig Besked om dette enorme Værk — saa kan man vel forstaae, at Forfatteren baade ved sit Embede og sin Overbeviisning og sin Indsigt har følt sig tilskyndet til at møde de Angreb, der i vor Literatur ere fremkomne imod Jødedommen, og det fortjener Paaskjønnelse, at Forfatteren ikke har skyet den Møie at give mange i det Enkelte gaaende Oplysninger. Videnskaben vil dog neppe kunne hente synderligt Udbytte af disse, da den polemiske Retning, i hvilket Skriftet er anlagt, har nødt Forfatteren til at give sine Meddelelser en rhapsodisk Form, der ikke er uden hyppige Gjentagelser. Om det egentlige Mellemværende mellem Prof. Wolff og Pastorerne Blædel og Kok samt Biskop Martensen vil

Anm. ikke udtale sig paa dette Sted.[1]) Ikkun maa det tillades ham at yttre, at Forf. med Afværgelsen af de Angreb, som er skeet paa Jøderne og (den moderne) Jødedom ikke behøvede at forbinde stærke og ubeføiede Invektiver mod Christendommen, især da disse Udfald næsten allevegne ere laante fra rationalistiske og naturalistiske Forfattere, hvilke Kirken ikke vedkjender sig som berettigede Talsmænd, fordi de i deres Fremstillinger gjøre Christendommen til noget ganske andet end det, den er. (S. 53, 68, 81, 102, 126, 166, 201 og m. St.) Naar Forfatteren med fuld Føie anker over, at man anseer det for at være Jødernes Tro og Lære, hvad en eller anden ørkesløs Rabbiner eller Lærd er faldet paa at fremsætte som sin private Mening, saa fordrer Retfærdigheden, at han heller ikke tillægger Christendommen hvad en eller anden Kirkefader har yttret eller hvad der i mørke Tider er fremkommet af Absurditeter. Ingen i evangelisk Aand skreven Kirkehistorie har lagt Dølgsmaal paa saadanne Udskeielser eller angivet dem som Udtalelser af de Christnes Tro, og mindst af alle den milde Hagenbach, hvem Forf. saa ofte citerer. Man beviser jo ellers slet ikke noget ved at godtgjøre, at Andre have de samme Feil, hvilke man vil fralægge sig eller ved saadanne puerile Grunde som dem, Forf. anfører, for en urimelig Takkebøn (S. 107—109). Historiske Kjendsgjerninger som Jødernes store Forsyndelse ved Christi Korsfæstelse — der jo er Centralpunktet i Verdenshistorien — kan man vel fordunkle, omhylle, bortraisonnere, saaledes som Forf. efter Philippsons bekjendte lille Skrift forsøger det (S. 167 f.), men man kan med al Kløgt dog ikke udviske dem eller lade dem forsvinde af Historien. Dog vil Anm. paa dette Sted ikke længere dvæle ved Opgjørelsen mellem Jødedommen og Christendommen, hvilken Forf. ved sin store Læsning forsøger heelt igjennem, da dertil hører saa dybt gaaende Undersøgelser, at kun den bibelske Exegese, Menneskehedens Historie og Philosophien kan give Grundlag dertil. Vi vende os til noget mere Positivt. — Forfatteren har føiet et Tillæg til, i

---

[1]) Vi henvise foreløbig til Prof. Fr. Nielsens velskrevne lille Bog: „Den moderne Jødedom. En Kritik og Karakteristik.“ Kbhvn. Schønbergs Forlag. 95 S. 8. 1879.

hvilket han i ni Afsnit behandler forskjellige Gjenstande, paa hvilke det vel er værd at henvende Opmærksomheden, fordi der jo deri skal være nedlagt videre Begrundelse af det tidligere Sagte. Den første angaaer Forf.s Forhold til Biskop Münter, og dette giver ingen videre Anledning til at omtale. Men naar Forf. i det andet Tillæg (S. 401f.) fremstiller nogle Fortolkninger over et Par Bibelsteder af den bekjendte Jochanan ben Sakai — Fortolkninger, der for en sund Exegese maae synes temmelig smagløse — og af disse vil udlede, «at Jødedommen efter denne Skriftlærdes Opfattelse var en Fredens Religion blandt Menneskene, der lærer den Enkeltes Frihed, Alles Lighed for Gud, Sandhed for Høie og Lave, den reneste Kjærlighed til Gud og den virksomste Kjærlighed til Menneskene, da vil neppe en ædruelig Læser af de anførte Exempler i mindste Maade samstemme med ham, og det vilde heller ikke briste for den kundskabsrige Forf. at faae ganske andre Beviser for sin Paastand om den jødiske Religions Charakteer bragt tilveie end hine smaalige fordreiede Udlægninger. Man kan, naar man læser den latterlige i Talmud om Jochanan ben Sakai fortalte Historie hos Jost (Anh. II. 96—97) ikke faae høie Tanker om den nævnte Mand, og maa give den ærlige sidstnævnte Historieskriver Ret, naar han siger: «Der Talmud ist voll von der Prahlerei über den Werth der Talmud Chachammim, und man wird aus den Verfolg der Geschichte sehen, dass sie das Lob, welches ihr eigen Mund ihrem Stande beilegte, nicht immer verdienen.» (III. Till. 149). — Det seer ud hos Forf. (fra Pag. 23) som om Læseren skulde faae den Forestilling, at i Talmud den halachiske eller obligatoriske Deel» «der gjør Krav paa guddommelig Oprindelse», var udsondret fra den agadiske Part, «der giver Plads for den mest ubundne Tankers og Meningers Aandsvirksomhed» og ikke er forpligtende. Dersom Anm. ikke tager feil, saa gaae i Talmud Halacha og Agada over i hinanden, saa der kræves særskilt Indsigt til at udsondre disse Parter. Dog skal Anm. vel vogte sig at vove sig videre ind paa et Omraade, paa hvilken han maa vedkjende sig at være *ἀγράμματος καὶ Ἰδιώτης*. Han vil gaae over til et andet Gebet, paa hvilket han maaskee tør tilegne sig at gjøre sikkrere Skridt.

Forf. har et tredie Afsnit, betitlet: «Den engelske

Mission», i hvilket han deels drager skarpt tilfelts imod Bestræbelserne paa at omvende Jøderne til Christendommen, deels giver efter Tit. Tobler en Skildring af Usselheden i disse Forsøg i Jerusalem. «For at faae Folk til at omvende sig, benytter man ikke den raae Magt og haarde Tvang, Ild og Sværd, som i gamle, babariske Tider, men man søger at faae dem til før gode Ord og Penge at skifte Religion» (S. 404). Det er en nu temmelig udslidt Anklage imod det store Naadesværk af Menighedens Herre, imod al Mission, og hvo som læser «Das Ausland, Globus, Gartenlaube, Der Grenzboten» eller Reisebeskrivelser som i vort Aarhundredes første Halvdeel Kpt. Kotzebues og i nyere Tid Gerstäckers Reise i Sydhavet — eller Wiesemans og Marshalls bekjendte Angreb paa den protestantiske Mission, vil finde dette Thema varieret igjennem alle Tonernes Skala. Anm. tør paatage sig at kunne forsyne Forf. med en heel Skare af haanende og stiklende Yttringer om al Mission og da navnlig om Missionen iblandt Jøderne eller karrikerende Beskrivelser af dem, udgangne fra de Christnes Leir. I Modsætning til Forf.s Haan over de engelske Bestræbelser hidsætter jeg de ligesaa varme, som simple og ædruelige Ord, med hvilke Dr. Goodhart[1]) skildrer Tilblivelsen af hint Selskab: «*A few holy men, who felt their indelible obligations to the Jewish people, and had happily caught a lively sympathy with the feeling discovered toward them by our common Father in both Testaments, determined, as a matter af simply duty, in return for inestimable blessings received as well as in obedience as they understood it, to the injunctions of their own Scriptures, to make a combined effort even upon the smallest scale, to bring the Jew into contact with the saving truth of God. They laboured at first under the greatest difficulties on all sides and from all quarters, but the struggled on. Coldness, prejudice, ridicule, opposition, met them everywhere; but they never, for on moment, doubted or distrusted the ground, they had taken.*» At der navnlig i Begyndelsen, saalænge man

¹) I Indledning til Rev. T. J. Halsted' Bog: *Our Missions, being a history of the principal missionary transactions of the London Society for Promoting Christianity among the Jews, from its fundation in 1809, to the present year. London 1866.*

var uerfaren paa dette Omraade, er begaaet Feilgreb og Taktløsheder, dette veed Anm.; men det berettiger ikke nogen til at vanære saadanne fremragende, besindige, troeskraftige Mænd som Levvi Way, Charles Simeon, Keith, Mc. Caul, hvis Skrift Forf. ikke undseer sig at kalde «en Pøl fuld af Dynd». Hvorvidt der overhovedet bør existere en Mission blandt Jøderne og efter hvilke Grundsætninger den bør anlægges, er endnu noget omtvistet. Anm. har paa et andet Sted udtalt den Mening, at man hellere maatte vælge fødte Christne end Proselyter til Missionærer blandt Jøderne, fordi de sidste ofte have deres forrige Troesbrøders Opinion imod sig. Dog hvor lavt tænker vor Forf. om sine Medmennesker, naar han om de Udsendte drister sig til at sige: at de vise en tilsyneladende (!) brændende Iver for den nys antagne Religion . . . de finde deres Forsørgelse ved den godt aflagte Post, som egentlig er en Sinecure» (S. 405). Mon ikke Lev. 19, 16 eller Ps. 15, 3 er rundet ham ihu, da han skrev disse Ord, eller da han anstillede den højste problematiske Beregning, at hver Jødes Omvendelse kostede Selskabet 5000 Kr. Vi have mange Gange læst lignende Regnestykker fra Hedningemissionens Modstanderes Side, og Anm. kan tjene den ærede Forf. ved at henvise til Augsb. Allg. Zeitung for 1877, hvor der anstilles en nøiagtig Beregning over hvad hver Jødes, Tyrkers, Persers, Buddhists, Armeners og Negers Omvendelse til Christendommen koster; man faaer her den opbyggelige Oplysning, at Prisen falder fra 450 Lstr. for den første til 35 Lstr. for den sidste! — Anm. maa aldeles sande, hvad en meget kyndig Missionsskribent (Warneck) for nylig har udtalt: «Hvad de haanende Beregninger over Bekostningen paa een vunden Hedningesjæl angaaer, Beregninger, som ikke ere fremkomne blot i den politiske Dagpresse, men selv paa Rigsdagenes Tribune, saa veed man ikke, om man skal undre sig mere over den Uvidenhed, de lægge for Dagen eller den Aandløshed, med hvilke disse Beregninger ere gjorte». Og han raader disse Herrer, som finde «en Kaffersjæl for dyrt kjøbt, til at anstille en Undersøgelse om hvor mange tusind Rigsdaler der gik med, for at bringe Gorilla-Aben til Berlin fra Afrika, istedetfor at forarge sig over, at Missionen anvender nogle hundrede Rigsdaler paa en udødelig Menneskesjæls Frelse». Vor Forf. vil hellere have Pengene an-

vende til at udbrede Folkeoplysningen (S. 414). Nu ja, derhen hører ogsaa Kjendskab til Gorilla-Aben, der jo af en nyere Erkjendelse ansees for vor Stamfader; de 5000 Kroner ere følgelig bedre anvendte paa at skaffe Gorilla-Aben til Europa, end paa at husvale et beængstet Menneskehjerte ved Fredens Evangelium! Forf. dvæler især ved Jerusalem, og anfører til Bestyrkelse for Missionens elendige Fremgangsmaade der Titus Toblers Vidnesbyrd. Anm. tør af Ærbødighed for denne nu afdøde høist fortjente Topograf paa ingen Maade mistænkeliggjøre hans Anskuelse med Hensyn til Forholdene og navnlig om det udelukkende for Jøderne oprettede Hospital, som dengang Dr. Macgowan († 1860) nu, saavidt jeg veed, Dr. Chaplin forestaaer; men ogsaa her kommer det an paa, med hvilket Blik man seer paa Tilstande, hvilke ikke ere lette at bedømme, fordi de ere afhængige af forskjellige Factorer. Man sammenligne Toblers Beskrivelse med H. Daltons fortræffelige «Reisebilder aus dem Orient. St. Petersburg 1871» eller med de Skrivelser, den ærværdige Gobat aarlig sender til Europa, og man vil vel faae nogen Tvivl om Tobler har forstaaet at bedømme de Kjendsgjerninger, han anfører. Navnlig kan Resultatet af Missionsarbeidet mellem Jøderne i Jerusalem ikke være saa reent usselt, naar den imod denne Mission saa ugunstig stemte jødiske Forf. Dr. Frankel i sit ogsaa paa Engelsk oversatte Værk: «Jøderne i de østlige Lande II, 2 Cap. maa i Anledning af et Besøg i Christuskirken i Jerusalem udbryde: «Naar alle de omvendte Jøder, som boe i Jerusalem, vare forsamlede i denne Kirke, udgjorde det en betydelig og talrig Menighed. Hvilken anden Menighed Verden kan rose sig af at have 130 døbte Jøder i een Kirke?» -- Og dog døbes der i Regelen kun 6—7 Jøder om Aaret.

Fra denne Nutidens efter Forf. Fremstilling jammerlige Fremtoning vende vi os til Oldtiden, idet vi henlede Opmærksomheden paa en interessant Meddelelse efter Frankf. Postzeitung 1877 Nr. 259 f. med Overskrift: Farisæerne. At dette Parti blandt Jøderne hverken som Josephus fremstiller det, var en scholastisk eller philosophisk Skole, ei heller bestod af en Samling af blotte Hyklere og Skinhellige, har man for længe siden erkjendt. Det er dog, saavidt jeg veed, først A. Geiger, som har godtgjort, at

Farisæerne udgjorde det demokratiske eller folkelige Parti, udgangne fra Chasidim, «det stræbsomme og intelligente Bourgeoisi», i Modsætning til Sadducærne, den priviligerede aristokratiske Adel (S. 486). Deri er unægteligt en stor Sandhed, kun at man ikke overseer, at Farisæerne ligesaavel var et religiøst som et politisk Parti og at det i begge Retninger baade det Religiøse og det Politiske med Tiden blev noget andet end hvad det efter sit Udgangspunct havde været. Vistnok satte Farisæismen ikke Tyngdepunctet for sin religiøse Stræben i Templet, men i Synagogen, hvor Læren og Bønner traadte istedetfor Lovsange og Offringer; men man vilde tage storlig feil, naar man vilde betragte dem som Rationalister, for hvem den udvortes Gudstjeneste ikke havde stor Betydning. Tvertimod vide vi, med hvormange Love, Ceremonier, Skikke og Bud de omgave den oprindelige gudstjenstlige Form og overhovedet hele Livet; deraf kan man forklare sig, at en Part af dem, som satte Helligheden i disse udvortes Ting, kunde forfalde til Hykleri og Skinhellighed saaledes som mange af dem fremtræde paa Christi Tid. I politisk Henseende havde den makkabæiske Familie støttet sig til Farisæismen, som det demokratiske Folkeparti, men saasnart den søgte Hjælp hos udenlandske Magter, var det naturligt, at Farisæerne vendte sig imod den; de vilde jo netop bevare det, som de ansaae for det specifisk Jødiske saaledes som det fremstillede sig for dem traditionelt. Men man kan ikke forstaae, hvorledes det kan siges: «Trods de grueligste Forfølgelser saae Farisæerne rolig paa den gamle Tids Dødskamp, paa den nyes Vorden; de vare visse i deres Sag, visse paa deres Seir. Da Davids Tempel sank i Gruus og Ruiner og Plovjernet gik over det Sted, hvor Jerusalem tidligere havde staaet, da var Farisæismens Opgave løst. Fædrelandets politiske Selvstændighed og Existens havde Farisæismen ikke kunnet frelse, men da de spredtes ad over alle Lande, bleve Præstedømmet begravet under Templets Ruiner og hele Israel var et lige helligt, lige berettiget, lige frit Folk» (S. 493). Det er ikke let muligt at vende op og ned paa al Historie mere, end det er Tilfældet med denne Fremstilling, og man kan ikke forklare sig et saadant Stillen alt paa Hovedet uden af Forfatterens Bestræbelse at vise, at den nærværende Jødedom har faaet den Opgave — staaende paa den gamle

Grund — at være Verdens Lys, Bevareren af Sandhed og Humanitet. Det er overhoved et Kunststykke, man ofte finder i nyere jødiske Lærdes Skrifter, at Adspredelsen ikke fremstilles som det gjentagne Gange betegnes i det G. T. som en Straf over Guds Folk, men som en Foranstaltning af Gud, der skulde føre til at Jøderne i Folkene blev disses Lærere og Veiledere. Saaledes ogsaa her. «Farisæerne saae rolig paa den gamle Tids Dødskamp, paa den nyes Vorden»! Vare da Zeloterne ikke samtlige Farisæere, disse fanatiske Frihedskjæmpere: Judas Galilæeren, og alle de, som vilde stride Fortvivlensens Kamp mod Romerne? Hvad maa man sige om de tvende Farisærere, der strax da Herodes Sygdom tegnede til at blive Alvor, opmuntrede til at kaste den romerske Ørn ned fra Templets Portal! En lignende Fordreielse af Historien er det, naar der fortælles, at det ikke var de bedste Elementer, som vendte tilbage fra det babylonske Exil eller som det hedder her (S. 474), «som erklærede sig rede til at forsøge det patriotiske Vovestykke». Dersom dette var Sandhed, vilde man have det eiendommelige Særsyn, at de, som elske deres Fædreland, dets tidligere Gudstjeneste og dets Altere, er de slette Elementer i et Folk, men at de, som hylde Grundsætningen: *ubi bene ibi patria*, ere de bedste af Folket. Sligt har man dog ellers ikke antaget. Mon Forfatteren nogensinde har læst den 137te Psalme? Mon den sletteste Del af Folket strax sammenskyder en Million Kroner, til (Esr. 2, 69) Gudstjenesten, Folkefriheden og Oplysningen? Ligesaa forunderligt hedder det om Farisæernes Omsorg for Folkets Oplysning: «Foruden den høiere Underviisning blev Elementarunderviisningen ordnet; hver Menighed maatte have en Elementarskole. For hvert Barn var Skoletvang ved det fyldte sjette Aar. For hver 25 Børn skulde der ansættes en Lærer, og Underviisningen var afpasset efter Aldersklassen indtil det attende Aar. Over for en saadan Skolepolitik, der allerede for totusinde Aar var paa det rene med sig selv med Hensyn til den tvungne Folkeunderviisning, medens endnu i vore Dage hele Religionssamfund formelig maa støtte sig til Dumhed og Uvidenhed og ved Stikordet: «Underviisningsfrihed ikke forstaaer Meningsfrihed, men Dumhedsfrihed, Bornethedens Privilegium, behøver man ikke at undre sig over hele Jødedommens praktiske Livsklogskab og Livsdygtighed» (S. 490). Man

seer her atter et Vidnesbyrd om Forfatterens Bestræbelser for at vise, at alle vanskelige Problemer, hvilke drøftes i vore Dage og om hvilke der hersker mange forskjellige Anskuelser, allerede ere løste i Jødedommen. Anm. veed ikke, hvorfra Forf. har sin ovenstaaende Skildring; vist er det at man hidtil har antaget, at de egentlige Elementarskoler først ere indrettede af Jesus b. Gamla (Aar 64—66 efter Christus), kort før Jerusalems Fald, og at udenfor den theologisk Underviisning, der modtoges i Husene og forplantedes i Familien var der neppe paa hiin Tid var synderlig anden Belærelse end den, som man fik i Synagogerne og i de Skoler for Voxne, der ved Simon b. Schetach vare oprettede i forskjellige Stæder. — Men hvad er nu Kvintesensen af hele denne Fremstilling af Farisæerne, deres store Fortjeneste af Folkeoplysning og Gudstjenesten? Deter at fremstille Christendommen som en ganske almindelig Fremtoning, hvis Stifter slet ikke havde noget Usædvanligt ved sig og Christendommens Virkning som en ren Nullitet. Lad os høre, hvad Forf. siger om den Første: «For den upartiske (?) Videnskab maae Aktstykkerne vedkommende Christendommens Tilblivelse ansees for afsluttede. Esseniske og farisæiske Læreelementer sammensatte Rabbi Jeschua fra Nazareth paa en særegen vækkende Maade og gav dem en forøget Betydning ved sin indtagende og behagelige Personlighed. Med Farisæerne omgikkes han som en af deres; han spiste med dem, besøgte dem, lod sig advare af dem, og forhandlede med dem underordnede Spørgsmaal vedkommende Moralen og det sociale Liv; han opfordrede Folket til at følge Farisæernes Lærdomme (sic). At han efterhaanden var kommen til at holde sig for Messias, var ikke for Farisæerne nogen Grund til at blive uenig med ham. Messiasideen forklaredes hos Jøderne paa mange forskjellige Maader, og Farisæerne vare de sidste til at forbyde en Israelit at have sin egen Mening om Ting, som ikke angik Religionens Hovedgrundsætning». (S. 494). Saameget om Christendommens Stifter og dens Oprindelse; og nu om dens Virkning: «Christendommen, som optraadte med saa mange Pretensioner, har endnu ikke (!) formaaet at bringe en eneste Frugt af Aanden til at modnes. Aandens væsentlige Attributer ere Frihed og Fornuft; Christendommen er stivnet, blind Avtoritetstro». — «Chri-

stendommen har kun virket extensivt, ikke intensivt!» (S. 496).

Nu — vi faae at trøste os med, at Forf. af Artiklen i Postzeitung ligesaalidt som den kundskabsfyldte Forfatter af «Talmudfjender» eier den Lysesax, som kan slukke Verdenshistoriens Sol, og rolig vente paa det Frelsens Middel, Forf. stiller i Udsigt i den gamle Farisæismes Opstandelse: «Aanden over Formen, Fornuften over Troen, Folkets Ret over Guds Ret!»

Prædikener til hver Søn- og Helligdag i Kirkeaaret af Provst A. H. Blume, udgivne af hans Datter, med et Forord af D. G. Monrad. Kbhvn. 1878. 426 Sider.

Prædikener over Kirkeaarets Epistler og Lektier af C. Leunbach, Sognepræst i Kolding, 1ste Hefte. Advent og Juletiden. Kbhvn. 1878. 78 Sider.

Anmeldte af —**m.**

Begge disse Prædikensamlinger kunne anbefales paa det Bedste til den christne Menighed herhjemme som sund christelig Læsning; den første med sit djærve indtrængende Vidnesbyrd, der paa mange Steder viser et stort, paa egen Erfaring grundet Kjendskab baade til Menneskehjærtets Fordærvelse ved Synden og til Guds Naades og Barmhjærtigheds Dybheder, den anden med sin klare og smukke Udvikling af den bestemte Tanke, der i hver enkelt Prædiken er taget op.

Biskop Monrad har i sit Forord udtalt om Provst Blume, at han var «en heelstøbt, trofast Personlighed, der bar og fyldte Ordene, idet den selv var fyldt af Tro paa og Kjærlighed til Frelseren», og han har utvivlsomt saa træffende, som muligt er, i faa Ord givet det rette Billede af Forf.; thi hans Udtalelse finder Bekræftelse næsten i enhver af disse Prædikener. Der er aabenbart ikke nogen Side af det aandelige Liv, som er fremmed for Forf.; han kjender baade til den ærlige Søgen efter at komme til Troen og til den glade Forvisning om at have fundet Frelseren; og ligesom han kan vidne om Hvilen og Freden i det Menneskes Hjærte, som er blevet retfærdiggjort formedelst Troen paa Christus, saaledes drager han ogsaa stærkt frem i sin Forkyndelse den bestandige Leven i Troen under Vandringen paa Helliggjørelsens Vei med al

dens Kamp og Fare, Fristelse og Anfægtelse. Han skiller klart mellem Lov og Evangelium; og der findes i det hele taget i disse Prædikener en stor Ligelighed i Fremdragelsen af den christne Troes Indhold; man vil vanskeligt kunne nævne nogen Troesartikel som mere tilbagetrædende i Forkyndelsen. Fremdeles vil det snart ved Læsningen mærkes, at Forf. i en langt større Grad, end almindeligt er i vor Tid, anfører — ikke blot i Talen slaaer paa, men bestemt anfører — Biblens Ord, og det altid paa en naturlig Maade uden nogensomhelst kunstlet Anvendelse. Man faaer Indtryk af, at den gamle Præst har været en bibelfast luthersk Theolog. Og hvad endelig Formen angaaer, er Tiltalen til Menigheden ganske jævn og ligefrem, men varm og inderlig, og uagtet det jævne og ligefremme er der ikke Spor af nogensomhelst Plathed eller af de, i Evangeliets Forkyndelse altid upassende anbragte, krasse Taleformer og Udtryk. Vilde Nogen paa enkelte Steder finde noget tungt eller springende i Tankegangen, maa det erindres, at Forf. ikke selv har lagt den sidste Haand paa disse Prædikener, men at de ere udgivne efter hans Død af hans Datter, som med stor Kjærlighed har syslet med dette Arbeide og sikkert allerede har høstet megen Tak derfor.

I den anden, af Pastor Leunbach udgivne Prædikensamling, som i dette Hefte kun omfatter Advents- og Juletiden, bebudes en fuldstændig Række Prædikener over alle Kirkeaarets Epistler og Lektietexter; og Enhver, som læser disse Prædikener vil sikkert ønske, at de maa kunne fortsættes Kirkeaaret igjennem. Det er en bekjendt Sag, at Samlinger af Prædikener over Epistlerne ere langt sjeldnere end over Evangelierne, hvilket ganske naturligt har sin Grund i, at det vel kun er i Kjøbenhavn og i enkelte Kjøbstæder, at der til Stadighed prædikes over Epistlerne. — Med Hensyn til denne Samling skal den Bemærkning gjøres, at det vilde være ønskeligt, om selve Episteltexten var mere benyttet, end det er Tilfældet i flere af de i dette Hefte foreliggende Prædikener. Oftere er nemlig en bestemt Tanke, der er hentet fra eller staaer i Forbindelse med Texten, klart og smukt gjennemført i Prædikenen, men uden at selve Epistlen har faaet en Udlæggelse eller Forklaring, og det uagtet der netop i dette Afsnit findes flere meget indholdsrige Texter, f. Ex. Lek-

tien paa 2den Juledag og Epistlen paa Nytaarsdag. Man har i disse Tider, hvor der forhandles om en ny Række Evangelier og Epistler, draget Luthers Ord frem om Epistlerne, at «det maa have været en meget ulærd og en overtroisk ·Beundrer af Gjerningerne», der har ordnet dem, «da dog de Stykker af Pauli Breve sjelden læses, hvori Troen læres, men mestendeels kun de, der foreholde os den udvortes Vandel og Formaning»; men Epistlerne i Juletiden kunne ikke rammes af disse Ord, da det dog vel maa siges, at «Troen læres» i de herhen hørende Stykker af Romer- og Galaterbrevet. Og netop naar en Samling Epistelprædikener udgives under Følelsen af, at der savnes saadanne i Menigheden, maa det utvivlsomt ansees for ønskeligt, at Texten kommer til sin fulde Ret, og Hovedtankerne i Epistlen ere optagne i Prædikenen. — Til Juleaften og Nytaarsaften findes Prædikener over Micha 5, 1 og Ps. 121, der begge staae som gode og alvorlige Indledningsord til den efterfølgende Festdag, og i hvilken sidste Forf. aflægger et meget hjerteligt Vidnesbyrd om, hvad han selv har fundet i Bethlehem. Det vil overhovedet neppe undgaae Læseren, at der i denne Samling af Prædikener i en ikke almindelig Grad findes Varme og Inderlighed i Forkyndelsen forenet med en stor Klarhed i Tankernes Udvikling.

Melodier til Psalmer og aandelige Sange.

1. Melodier til Tillæget til Psalmebog for Kirke- og Husandagt, udgivne af Roeskilde Præstekonvent ved Barnekow. Kbhvn. 1878. Den Gyldendalske Boghandels Forlag. 135 Sider.

2. Melodier til Tillæget til Psalmebog for Kirke- og Hus-Andagt, samlede og udgivne til Brug i Kirken, Skolen og Hjemmet af M. T. Bredsdorff og H. Nutzhorn. Tredie Udgave. Kbhvn. 1878. 236 Sider. Schønemanns Forlag.

3. Kompositioner for Sang og Piano af Sigrid Henriette Wienecke (født Stadfeldt). 2 Hefter. I Kommission hos C. C. Loses Bog- og Musikhandel (F. Borchhorst). 143 Sider.

4. Melodier til Texter af V. F. S. Grundtvig, B. S. Ingemann o. Fl. Komponerede af Aug. Winding. Kbhvn. C. C. Loses Bog- og Musikhandel (F. Borchhorst). Kbhvn. 1879. 29 Sider.

Anmeldt af Kantor V. Sanne ved Vor Frue Kirke. Kbhvn.

1. Ikke uden en vis Spænding har man fra de forskjellige Sider imødeseet dette Værk. Af flere Grunde var denne Spænding eller Interesse saare naturlig. En af de væsentligste Grunde var, at Professor Berggreen jo allerede i 1873 efter Opfordring havde udgivet et Tillæg, som, naar man tager Hensyn til Prof. Berggreens Standpunkt og Fordringer til Kirkesangen, maa siges at have fyldestgjort alle Fordringer, og han har heri viist sig sin Fortid tro og givet et saa dadelfrit Værk som det var muligt, naar man tog Texterne og forskjellige dermed sammenhørende Ting i Betragtning.

Ikke desto mindre vistes der fra enkelte Sider Misforneielse med det. Der var ikke taget Hensyn nok til de Melodier, som Menighederne paa de forskjellige Steder havde tilegnet sig og faaet kjære. I ganske faa Tilfælde kunde Prof. Berggreen ganske vist have taget lidt mere Hensyn til disse enkelte Melodier, uden at svigte sin Overbeviisning, eller gaae den musikalske Kritik for nær. Jeg

skal nævne hvilke Melodier jeg her sigter til: Rungs «Kirkeklokke ei til Hovedstæder» og Hartmanns: «Blomstre som en Rosengaard». Det havde været klogt og rigtigt at medtage disse, de andre behøvede jo ikke at vige Pladsen. Man nøiedes imidlertid ikke med at faae enten Berggreen til at udgive et Supplement eller selv foranstalte et til Berggreens Tillæg, nei, hele B.'s Tillæg skulde kasseres. Ved Roeskilde Præstekonvents Efteraarsmøde 1875 indbragtes af Hr. Pastor Borup (see Forordet i Konventets Tillæg) et Forslag om at tilveiebringe en Melodisamling til det af Konventet udgivne Tillæg. Dette Forslag blev vedtaget. Man søgte at bevæge Prof. Hartmann til at overtage det musikalske Arbeide ved denne Samling. Prof. Hartmann undslog sig imidlertid derfor. Et offentliggjort Brev fra Professoren giver de bedste og gyldigste Grunde.

Udvalget opgav dog derfor ikke Sagen, og man henvendte sig derfor til Komponisten Hr. Chr. Barnekow. At Hr. Barnekow i musikalsk Retning vilde være Opgaven voxen, kunde der ikke næres ringeste Tvivl om. Om han derimod vilde tage Hensyn til den Kirkesang, som alle udenfor den Grundtvigske Retning værne om, kunde der nok næres nogen Tvivl om. Her var jo Tale om at udgive et Tillæg, der kunde tilfredsstille alle Parter. At denne Tvivl har bekræftet sig som berettiget, maa jeg absolut fastholde. Hvad man fra et musikalsk-kirkelig Standpunkt har maattet skatte Prof. Berggreen høit for, er den sunde og rene Kritik, der uden Hensyn har gjort sig gjældende ved Valget af de Melodier, som han satte i sin Choralbog. I Theologisk Tidskrift 1878, 10de Hefte S. 623, staaer en lille Afhandling af Pastor Holm i Dalum om Brugen af Melodier til Psalmer. Han skriver blandt andet, at den nuværende Grundtvigianske Psalmesang er bleven mere og mere ejendommelig, mere og mere afvigende fra det Nedarvede; det Høje er traadt tilbage, Orgeltonerne ere afløste af «Fløitelyd». «Det gaaer saa rask Altsammen, saa man kan neppe faae Tid til at besinde sig paa Ord eller Melodi.» Ja, det er netop Udtrykket, det betegnende, for de nye Psalmemelodier i den Grundvigianske Menighed, «det gaaer saa rask Altsammen». I Forordet til Præstekonventets Tillæg skriver Udvalget, «at ved Valget af Melodierne har det væsentlig været Hensigten af den store Mængde, der for nærværende Tid synges rundt om i Me-

nighederne, at tilveiebringe en Samling, der fornemlig skulde indeholde dem, som maatte antages at have virkelig Værd, uden at vi dog turde udelukke, hvad Menigheden kan sige at have godkjendt og betragter som sin retmæssige Eiendom, selv om dets Værd fra en streng Kritiks Synspunkt maatte ansees for at være noget tvivlsomt. At der dog maatte drages en Grændse, som ikke burde overskrides, vil man vist indrømme osv». Ved Læsningen af denne Redegjørelse for, at man ikke har udelukket, hvad Menigheden kan siges at have godkjendt og betragtet som sin retmæssige Eiendom, opstaaer der Mistanke om, at Samlingen umulig kunde betragtes som et Mønster eller en autoriseret Samling, der ret var det Stempel værdig, som Præstekonventet havde paatrykt det. Prof. Berggreen har saavel i sin Fortale til Hovedpsalmeværket som i Tillæget, paa en slaaende og klar Maade beviist, at ikke alle de Melodier, som Menighederne gjerne vilde synge, og som de have tilegnet sig, passede for Kirken. Senest har Pastor Holm, i den omtalte Afhandling, godkjendt det ved bevisende Exempler. Da det saaledes har Erfaringen for sig, hvor farligt det er at give Menigheden Tøilerne i Kirkesangen, betragtet fra et reent musikalsk Standpunkt, bør Præsten bøie sig for den musikalske Autoritet og Dommer, selv i de enkelte Tilfælde, hvor der maatte finde Uoverensstemmelse Sted imellem dem. Hvor er desuden Grændsen for Menighedens Ønsker i denne Retning? Det ærede Udvalg siger nok i Forordet, at der dog maatte drages en Grændse, som ikke burde overskrides. Gid de i deres Værk havde sat den Grændse lidt høiere oppe, og sat en stærkere Vagt til at paasee, at den ikke var bleven overskreden!

Den første Melodi, der møder En i Tillæget, er Rungs: «Alt staaer i Gud Faders Haand». Skjøndt der er en Fortegnelse foran i Bogen, der henviser til Melodier, der ogsaa kan synges efter Berggreens Choralbog, findes der dog ingen Henviisning til denne Melodi. Prof. Berggreen henviser i sit Tillæg til «Deilig er den Himmel blaa!» Det er altsaa Meningen, at man kun vil erkjende Rungs Melodi som passende, og ikke anerkjende de Menigheders Smag, som have foretrukket Berggreens Anviisning? Disse Menigheders Tal er dog ikke faa. Under alle Omstændigheder

burde Hr. Barnekow have omændret Rythmen fra den 8de Takt, for at Melodien kunde blive nogenlunde anstændig. Dette gjælder ogsaa tildeels om flere af Rungs, f. Ex. Nr. 70 og 75. Man maa stadig huske paa, at her ikke er Tale om den Grundtvigske Menighed, — her tales der om en Melodisamling, foreslaaet af et Præstekonvent og altsaa anerkjendt af dette som passende til at bruges af de forskjellige Menigheder. Jeg tvivler meget om, at de forskjellige Kantorer og Organister i Hovedstaden ville gaae ind paa at synge og spille disse Melodier i deres nuværende Skikkelse. Dernæst følger Folkemelodien «Svend Vonved sidder i Bure» og den svenske Folkemelodi «Och jungfrun hon skulle sig åt ottesången gå»; — det skulde fortrænge de bekjendte deilige Melodier «Lovet være du Jesu Christ» og «Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn»! (Berggreen.). Ligeledes er Valget uheldigt til «Christ stod op af Døde» i Stedet for Berggreens prægtige, yndede Melodi. Har man dernæst virkelig tænkt sig, at Nr. 127 «Farvel, Farvel, Udlændigheds Land» kunde blive en Menighedssang? hvor smuk den end kan være som Komposition, hører den ikke hjemme paa dette Sted. Det samme gjælder om en stor Deel af de øvrige Melodier, ligesom man ikke sjælden træffer paa Melodier med en vis vaudevilleagtig Karakteer, der kun lidet svarer til Bogens Titel. Af de 143 Melodier i Udvalgets Melodi-Tillæg findes de 53 i Grundtvigs Festpsalmer ved Kallehauge, som synges i Vartou. Hr. Barnekow har selv komponeret de 31 Melodier, af disse findes dog kun de 18 i Kallehauges Festpsalmer. Jeg troer neppe, at de halve af dem nogensinde bliver, hvad man ret kan kalde Menighedssange. Af Prof. J. P. E. Hartmann er der 18 Melodier. Af de nyeste man maa være Professoren taknemlig for, er Melodien til: «Kjærlighed fra Gud». Den Melodi, der oprindelig har været benyttet, var ret et Beviis paa, hvor vidt det kan gaae, naar der ikke anvendes musikalsk Kritik. Det var en Melodi, der aldrig burde have været hørt indenfor Kirkens Mure. Oprindelig en tydsk «Burschenlied». Af Lindemanns 18 Melodier findes de 16 i Kallehauges Festpsalmer, af Rungs 15 findes 14 samme Sted. Weyse er kun repræsenteret ved 2. Af Berggreen er der 6, af Gebauer 7, G. Matthison-Hansen 6, Chr. Hofmann 8,

Vinding 6, Gebter 5, og E. Hartmann 3. Hvad der er et Særkjende for det nye Tillæg, er den almindelige Udelukkelse af Choralen. Hvor selv i Vartou en Choral bliver benyttet, f. Ex. til «Hjælp Gud» og «Jeg vil min Herre love», har Hr. Barnekow dog komponeret nye Melodier, udenfor Choralstilen. Her er altsaa ikke Tale om, at man har faaet et Melodítillæg, der kan tilfredsstille alle Parter, men kun om en ny Samling, der mere er et Udtryk for Psalmesangen i Vartou eller i de Grundtvigianske Menigheder. I Forordet til dette nye Tillæg er det ikke nævnt med et Ord, at Berggreens Tillæg existerede. Hvor deelte Meningerne end kan være, er det dog en Kjendsgjerning, at mange af hans nye Melodier allerede ere blevne kjendte af Menighederne, og indførte saavel i Kirken som i Skolen. Men det synes, som at man har ønsket at slaae B.'s Tillæg ihjel, og nu er der ligesom rammet en Pæl derigjennem, ved Udgivelsen af dette sidste nye Tillæg. Trods alt dette troer jeg dog, at Berggreens Tillæg vil i Længden vinde Hævd, hvor der er Tale om sund og reen Kirkesang, ligesom man ogsaa ved Udgivelsen af dette nye Tillæg, har faaet et nyt, kraftigt og slaaende Beviis paa, at til at samle, komponere og udgive Melodier til Kirken har Berggreen havt en særlig Begavelse og fremragende Kundskaber, og den danske Kirke skylder ham en varm og oprigtig Tak for det sunde og rene Liv, han har stræbt og tildeels naaet at vække!

2. Det andet af de ovenanførte Skrifter er uden Tvivl den fyldigste Samling af den Slags, vi have. Samlingen er gjort med Dygtighed og Omhu og giver ret et klart Billede af alle de forskjellige Melodier, der i de senere Aar ere ligesom dukket op af Jorden, og som vist nu føre et ret frodigt Liv. At det for alvorlige Mænd, der have Indsigt i og Interesse for vor Menighedssang og dens Melodier, ikke er noget videre fornøieligt Billede, man her faaer Syn paa, er jo en anden Sag. Men som Samling har denne lille Bog sit utvivlsomme Værd.

3. I Kompositioner for Sang og Piano af Sigrid Henriette Wienecke, født Stadfeldt, have vi 2 Bind inde-

holdende 134 forskjellige Sangkompositioner[1]). Skjøndt man tydeligt sporer Dillettantinden igjennem disse, kan det dog ikke nægtes, at her er et Kompositionstalent til Stede. De aandelige Sange bære absolut Prisen og bør fremhæves som nydelige Smaasange. Vel er der ikke nogen Originalitet i dem, men Texterne ere gjennemgaaende smukt opfattede og vidne om en indre religiøs Stemning, og Melodierne ere flydende og ligge godt for en mindre Stemme. Kommer nu dertil, at Akompagnementet er let spilleligt, ville de vist nok vinde Anerkjendelse hos det syngende Publikum. Hvad derimod de større gjennemkomponerede Romancer og Sange (som Arnes Sang: «Undrer mig paa», om «Maria Magdalene og foran «Sydens Kloster» osv.) angaaer, da ere de ikke heldige. Der er ingen Sammenhold hverken i Formen eller i Melodien, og her mærker man især Dillettantinden. Absolut forkastelig er Melodramaet «Fadervor». — Herrens Bøn bør aldrig anvendes paa denne Maade, det bliver anstødeligt.

4. Melodier til Texter af N. F. S. Grundtvig, B. S. Ingemann o. fl., komponerede af Aug. Vinding (Borchhorst Forlag). Dette vakre Hefte indeholder 24 smukke aandelige Sange. Mange af dem have allerede vundet Hævd paa forskjellige Steder og i Forsamlinger, hvor saadanne aandelige Sange bruges. Her er baade Melodi og Opfattelse til Stede paa den rette og smukkeste Maade. At komponere en Sang, der bliver optaget som Folkesang, falder kun sjældent i Komponisters Lod. En Melodi kan være nok saa smuk og letfattelig og komme frem paa rette Tid og Sted, uden dog at blive adopteret af Folket, og hvorfor? hvoraf kommer det? — den har ikke den rette Folketone, denne Tone, som, naar den er til Stede, kan slaae ned som et Lyn, i nok saa stor en Forsamling, og efter at et Vers eller to er sunget, bliver gjentaget og sunget saaledes ud, som om det var en gammel kjendt og yndet Melodi. En saadan Melodi har Vinding komponeret i «Farvel og Velkommen». Man maa være vore Komponister taknemlige, naar de en Gang imellem ville berige

---

[1]) Komponistinden har bestemt Indtægten til Hedningemissionen og har udgivet Værket med uegennyttig Opofrelse. Udg.

vore aandelige Melodi-Samlinger med slige Kompositioner, som dette Hefte indeholder, Folkets Smag vil ikke mindst derved lidt efter lidt forbedre sig, og alt det Ukrudt, der nu fører saadant frodigt Liv, vil da nok komme til at sygne hen.

Er der nogen autoriseret Choralbog?

Af Sognepræst P. A. Holm.

I den Artikel: «Om Brugen af Melodier til Psalmer», som er optaget i dette Tidskrifts 1878 S. 623, har jeg kaldt Professor Berggreens Choralbog «autoriseret» i samme Mening, som jeg ogsaa har omtalt den almindelige, «Roeskilde Convents», Psalmebog som den «autoriserede». Jeg har modtaget mange, baade mundtlige og skriftlige, Tilkjendegivelser om Tilslutning til Hovedindholdet af ovennævnte Afhandling, men med den udtrykkelige Bemærkning, at jeg havde Uret i at kalde Professor Berggreens Choralbog «autoriseret»; thi det var den formentlig ikke. Jeg skal forsøge at forsvare min Adkomst til at bruge det Udtryk, jeg har benyttet, idet jeg kun bemærker, at det ikke er faldet mig ind ved «autoriseret» at forstaae det Samme som «Kongelig befalet.» I Anledning af Forespørgsel om Tilveiebringelsen af Choralbogen i Henhold til Synsloven af 19 Febr. 1861 § 6 har Kirke- og Underviisningsministeriet i Skrivelse af 2. Decbr. 1862 svaret, at «det af Synet maa paabydes, at Berggreens Choralbog skal være tilstede ved de Kirker, hvor «Psalmebog til Kirke- og Huusandagt» er indført, og Weyses, hvor «evangelisk christelig Psalmebog «benyttes». Efter dette maa jeg ansee mig berettiget til at bruge Udtrykket «autoriseret» om Berggreens Choralbog i den Forstand, hvori dette Udtryk almindelig bruges. Om det nu er heldigt eller ikke, at Berggreens Choralbog er «autoriseret», er et andet Spørgsmaal, hvorom jeg, der ikke er musikalsk kyndig, ikke skal yttre nogen Mening. Men Hovedsagen med Hensyn til den fuldstændige Forvirring i Psalmesangen paa mange Steder er dog den, at vi have en Choralbog, hvortil vi kunne henvise fra begge Sider, fra Præstens og Degnens, som den, hvorefter man i Tvivlsmaal skal rette sig.

Missionsstunden. Von Dr. G. Warneck, Pastor zu Rothenschirmbach. Erster Band: Die Mission im Lichte der Bibel. Gütersloh. Druck und Verlag von C. Bertelsmann. 295 Sider. 1878.

Anmeldt af Udgiveren.

Det er mig en Glæde om muligt at kunne bidrage til, at denne fortrinlige Bog ogsaa kan finde Udbredelse hos os; thi den indeholder mangt et Ord i rette Tid, og dette kommer tillige fra en Mand, for hvem den omhandlede Sag ikke blot er et Hjerteanliggende, men ogsaa Gjenstand for et grundigt Studium og en klar Erkjendelse. Han har, som det vel er bekjendt, grundet «Allgemeine Missions-Zeitschrift», hvoraf hidtil 5 Aargange ere udkomne, et af de faa Forsøg paa en nogenlunde videnskabelig Fremstilling af Missionen, hvortil der er saa høilig Trang. Thi hvad trænger Missionen til i de fleste Lande? Aabenbart, at den skal komme ud af den svævende Skikkelse, hvori den sædvanlig fremtræder, og kun er beregnet paa at give nogle Timers Nydelse ved opbyggelige, ofte saare tvivlsomme Beretninger eller Fortællinger. Længe nok have Missionsmøderne været i en uklar Opvækkelses Tjeneste, der saare ofte har manglet den rette Ædruelighed, istedetfor de ogsaa skulde oplyse, styrke og befæste Tænkningen over et Anliggende, der har Ret til at kalde sig det høieste paa Jorden. Næsten allevegne — England maaskee undtag.n — bæres denne Sag fornemlig af de Laverestillede i Befolkningen, hvis Tro og Kjærlighed visselig ikke skal agtes ringe. Videnskabsmændene, ikke blot de verdslige Videnskabers Dyrkere, men ogsaa de theologisk Dannede famle i en utrolig Grad, naar Talen kommer paa Missionens Tilstand, Opgave, Udsigter, og de, som ere vel bevandrede i Oldkirkens, Middelalderens og Nykirkens Historie, kjende i Regelen kun saare lidt til, at vore Dages Kirkehistorie har et stort Kapitel, som hedder: Christendommens Udbredelse blandt Hedninger. Det er derfor et priseligt Foretagende, at den kyndige Forfatter har baaret Missionssagen ud af det Svøb, i hvilket den mangt et Sted ligger; den nærværende Deel giver «de bibelske Missionstanker» med en Klarhed og Indsigt, der upaatvivlelig maa være frugtbringende for den alvorlige Læser. Han bebuder os

tvende andre Dele: «Missionen i Billeder, hentede af dens Historie» og derefter skal følge: «Missionen med Hensyn til dens Arbeideres Liv». Hvad her er budt baade Missionens varme — og dens lunkne — Venner, ja endog dens Fjender, tør gjøre Regning paa ikke at gaae usendset eller sporløst forbi. «Endnu», siger Forf. «har vort Folk, saavidt det er kirkeligt, Ærbødighed for det, hvilket Bibelen tydeligt og kjendeligt vidner, og har det først faaet Bevidstheden om, at Missionen er en Grundtanke i Evangeliet, saa vil det lidt efter lidt komme til at elske et Værk, hvilket det nu paa mange Steder vender Ryggen, fordi Missionen forekommer det at være en i visse bestemte christelige Kredse yndet Privatlyst, der ikke er tilstrækkelig motiveret, men ikke at være det naturlige Resultat af Christendommens Hovedlærdomme». I 18 Afsnit behandles nu vigtige Missionsopgaver, grundede paa den hellige Skrifts Udsagn, begyndende med dens Grundlov Matth. 28, 18—20 og sluttende med en Repetition over Math. 24, 14, «der sammenfatter Missionstankene som i en Sum». (S. 276). Hvert Afsnit indeholder vægtige Tanker og oplysende Kjendsgjerninger. Vi kunde anføre mange Vidnesbyrd derom, men maa lade os nøie med enkelte Exempler som en Mundsmag. Imod dem, som altid have Undskyldning for deres Mangel paa Deeltagelse for Missionen henviser Forf. til Guds Kjærlighed, som den skildres Eph. 3, 18, 19 i det Høie, det Dybe og det Brede og siger: «Det er en meget yndet Undskyldning at man siger: der gives i Hjemmet saa megen aandelig og timelig Elendighed, hvis Fjernelse ligger os nærmere end Hedningers Omvendelse. Først ligger der nogen Løgn i denne Undskyldning, thi det staaer jo klarligt for Dagen, at de, som ivre imod Missionen, sædvanlig heller ikke gjøre noget til Lindring af Elendigheden i Hjemmet. — Det er altid bekvemt at stemple Andres Dyd til en Synd, saa viser den egen Synd sig let som en Dyd. Men ærligt er det vistnok ikke og i ethvert Tilfælde gjorde Hedningemissionens Modstandere bedre i at tie med end at give sig en Blottelse ved Henviisningen til en anden Pligt, som de heller ikke øve». «Man maler sig en Glorie om Hovedet for stor Samvittighedsfuldhed og fortjener snarere en sort Streg for Sneverhjertethed». (S. 57). Man hører endnu ofte den Paastand, at Missionen skal være kirkelig, og man forstaaer derved,

at den skal udgaae fra Kirkestyrelsen, at Missionsselskaber ikke have nogen Ret til at udsende; vi have i Danmark og i den seneste Tid i Sverrig oplevet, hvad en saakaldt Kirkemission fører til. Med Sandhedens Kraft siger Forf. i Anledning af Rom. 10, 12—17: «Paulus og Barnabas vare ikke udsendte af det Jerusalemske Kirkeregiment, men af den Antiochiske Menighed. Medlemmerne og Lærerne i den «fastede og bade og lode dem gaae». Massen af Navnchristne, som danne en Landskirke, er ikke dem, som kan udsende. Alle Missionen vedkommende Anordninger har Christus udtrykkeligt rettet til sine Disciple. Altsaa den troende Menighed har Ret til at sende Missionærer til Hedninger og den tør overdrage Udøvelsen af denne Ret til Missionsselskaber, som have dannet sig i dens Midte. Denne Ordning, at frie Missionsselskaber udsende Missionærer til Hedninger, er altsaa ikke opstaaet vilkaarligt, men er en Ordning, der er bleven til under Herrens Ledelse og er bibelsk begrundet. Landskirkerne besidde ikke meget af virkelig Selvstændighed, de ere tværtimod ufrie med Hensyn til Organisation og Ledelse i Hjemmet. Gud være lovet, at denne Ufrihed ikke klæber tillige ved Missionsvirksomheden og vi maae anerkjende det som en særegen Styrelse af Menighedens Hoved, at Missionen fra Begyndelsen af er bleven frie Selskabers Sag og at ikkun frie Kirkesamfund drive den som et kirkeligt Anliggende. Frihed er Livsbetingelsen for Missionsgjerningen; Friheden giver ogsaa Haab om at den virkelige troende Menighed vil blive ved at udsende. Derfor, kjære Brødre, bliver i den Frihed, ved hvilken Christus har befriet Missionsmenigheden og lader Eder ikke bringe under Aaget ved noget noksomhelst Paafund om Kirkelighed». (S. 82). Fortræffelige Ord siger Forf. med Hensyn til Gaverne til Missionen i 9de Afsnit, og ligeledes ang. Forbøn for Missionen i 10de; Anm. kan hvad den sidste alvorlige Sag angaaer ikke nægte sig den Glæde at hidsætte nogle Ord, der ere skrevne ham ud af Hjertet. Efter at Forf. har udviklet, hvorledes Apostelen i Rom 11, 15, kun formaner sine kjære Brødre ɔ: saadanne, som have den samme Tro til Herren og ere drevne af den samme Helligaand som han til at bede for hans Gjerning, siger han: «Hvor der ikke findes et saadant Samfund i Herren, der er ogsaa en Opfordring til Forbøn

talt hen i Veiret. Og hvor ofte er dette ikke Tilfældet! Jeg kan ikke undlade at sige det; men det forekommer mig ofte som en tankeløs Frase, naar store ofte ikke af «Brødre» bestaaende Forsamlinger opfordres — og stundom med en vældig Pathos: «beder for Missionen». Man kan med Bestemthed forudsige det, at neppe Nogen [i Forsamlingen] gjør det og Taleren gjør det maaskee selv ikke. Ja jeg har mere end engang hørt, at der blev sagt: «Eet kunne I alle gjøre for Missionen, de, som ikke kunne give noget, de kunne bede». Nei, bede for Missionen, det kunne ikke Alle, jeg er tvertimod overbeviist om, at de ere ikkun Faa, som kunne gjøre det, og sandsynligviis langt, langt færre, end man antager. Give til Missionen, ja det kunde jeg snarere anmode Alle om, en Mark eller to kan En maaske have Hjerte til at yde lettere end at bede . . . Til den store Hob kunne ædrue og sande Christne, for hvilke Frasen, især en aandelig Frase er en Vederstyggelighed, ikke rette Opfordringen til Forbøn. Ligesom der i det gammeltestamentlige Tempel var det Hellige, ind i hvilket kun Præsterne turde gaae, saa gives der ogsaa i det N. T. et Helligt, som kun er til for Eiendomsfolket og kun tilgjængeligt for de Troende, som virkelig offre aandelige Gaver» (S. 149). Noget ganske andet er det, at Taleren, naar han selv er greben af Bønnens Aand, kan fremføre varme, indtrængende, beaandede Bønner for Guds Riges Fremgang, for Arbeiderne, som staae i Tjenesten, for de i Hedningeverden vundne Sjæle, og at noget af hans Varme da udbreder sig over Forsamlingen; men det er jo kun momentane Indtryk, og «først naar det aandelige Liv er dybt grundet og man saavel i Øvelsen i at bede og i Kjærlighed til Næsten er kommet ud over de første Elementer, bliver Forbønnen naturlig og let.» Og hvor sandt siger han ikke med Hensyn til Omvendelseshistorier, «at man maa værge sig baade mod Høire og Venstre og ofte ligesaa meget formane Vennerne til Ædruelighed som overbevise Modstanderne om Uretfærdigheden af deres Fordomme imod dem.» «Der gives kjære Missionsvenner, som forlange, at Missionshistorien skal bringe lutter opbyggelige Fortællinger om Omvendelser. — Men et Folks Christianiseren forudsætter ikke lutter pikante Omvendelseshistorier om de enkelte Medlemmer. Der blive mange Christne og det foregaaer i al Stilhed uden nogen mærke-

lige Omstændigheder eller Udtalelser, og man kan med den bedste Villie ikke fortælle Andet, end at hine eller disse have modtaget Daaben» (S. 269). «Et Menneskes Omvendelse er en hellig Sag, som man maa behandle med jomfruelig Blufærdighed og om hvilken man ikke maa glemme Ordet: «blot ikke Rødderne.» Som Frelseren sagde til enhver Bedende: «gaae ind i dit Kammer og luk din Dør, saa har han ogsaa mere end engang befalet dem, han havde hjulpet: sig det til Ingen. I hvert Fald skulde man ikke forhaste sig med Fortællingen om et Menneskes Omvendelse, men bie, indtil den Omvendte har viist sin Troskab, maaske indtil han ikke lever mere. Det er gjentagne Gange skeet, at medens Missionsberetningerne have fortalt de smukkeste Omvendelseshistorier og medens man hjemme frydede sig derover, ere de formentlige Omvendte faldne dybt» (S. 270). Anm. haaber, at ovenstaaende Prøver ville tilstrækkelig anbefale Bogen til dem, som have Blik for en af den nyere Tids vigtige Gjerninger; han føier kun til af Fortalen, for at godgjøre, hvordan Forf. betragtede sin bibelskeUdlægningsopgave: «Et Hovedøiemed, som Forfatteren stræbte efter i sin praktiske Exegese, er bibelsk Ædruelighed. Derfor har han heelt igjennem holdt sig fra Allegoriseren, for hvilken han ikke har nogen Sympathi. «Jeg haaber, at Bogen leverer et Beviis for, at vi ikke behøve at tage vor Tilflugt til Allegoriseren for at lægge en Rigdom af Missionstanker ind i Skriften. Rigdommen er der tilstede, vi behøve kun at grave for at hente den Rigdom ud deraf. Allegorien, selv naar den er aandrig, overbeviser aldrig; den blænder kun, den giver kun Slikkeri, men ikke nærende Brød. Men for Forfatteren var det Alvor at overbevise og give Brød».

Forf. har samtidig udgivet et andet lille Skrift: «Die Belebung des Missionswesens in der Heimath», paa hvilket Anm. en anden Gang haaber at henlede Opmærksomheden.

XIII.

Udsigt over den theologiske og kirkelige Literatur i Danmark i Aaret 1878.

Af Udgiveren.

(Fortsat fra Side 124.)

---

1. To Bøger om vore Apostolske Trosartiklers Oprindelse og Udvikling. Et banebrydende Forsøg ved V. Rothe. Kbhvn. Reitzels Forlag. 258 Sider med Register.

2. Det danske Kirkeaar og dets Pericoper, en Haandbog for Prædikanter og Kirkegjængere, ved Vilh. Rothe, Dr. theol. Fjerde forbedrede Udgave. Kbhvn. Reitzels Forlag. 411 Sider.

3. Aktstykker til Gudstjenestens og Liturgiens Historie, sammenstillede af Fredrik Nielsen, Professor i Theologi. Kbhvn. Schønbergs Forlag. 222 S.

4. Præstegjerningen i den danske Folkekirke og Haandbog for Præster. Af O. B. Friis, Pastor emerit. Kbhvn. Høsts Forlag. 321 Sider.

5. Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten. Af Dr. Johannes Clausen, Sognepræst i Horsens. Kbhvn. Gads Forlag. 58 Sider.

6. Til det danske Kirkefolk fra C. V. Stabell, Sognepræst. I—II. Kbhvn. I Kommission hos Eibe. Trykt i Viborg.

Det er, efter Anm. Mening, at godt Varsel, at man fra de forskjelligste Sider retter sin Opmærksomhed paa

Gudstjenesten og dens Orden, paa Kirkeskikkenes Oprindelse og Væsen, paa de formentlige Savn ved den, og at man drøfter de Udtalelser, som ere fremkomne om Ønskeligheden af en Forandring i en enkelt Retning. Man kan ikke andet end heri see et Vidnesbyrd om, at Kirkelivet ikke sygner hen hos os, men tvertimod er i en frodig, livskraftig Udvikling. Og naar Talen er om, hvad man i en eller anden Henseende kunde ønske omdannet eller forandret, da er det jo af største Vigtighed at man deels har grundige Undersøgelser om hvorledes det Nærværende er opkommen og historisk har udviklet sig, deels bliver henviist til i hvilket Spor Gudstjenesten maa bevares og fastholdes, saafremt den ikke skal miste sin sande lutherske Charakteer. Der vil rigtignok altid findes dem, som ved ethvert nok saa lempeligt Forslag om en Omordning strax raabe: Fjender er nær! Vagt i Gevær; Andre, der have levet sig saaledes ind i det Gamle og Tilvante, at de ikke kunne tænke sig, at noget Nyt skulde komme frem uden at det vilde blive et Tab for dem — og atter Andre, som fuldt vel erkjende Berettigelsen af det i Forslag bragte, men raade til, at i en Tid, som den nærværende, der med Ret eller Uret kaldes en Opløsnings Tid, endog heelt berettigede Ønsker maae tilsidesættes og undertrykkes, for ikke at bevirke at ogsaa i Gudstjenesten, som bør være stabil, opløsende Kræfter skulle trænge sig ind. Det er ikke vanskeligt at finde Talsmænd for disse tre Retninger; vi have dem tildeels i de ovennævnte Skrifters Forfattere, den danske Læseverden vil forstaae at vurdere den Veiledning, der tilbydes af de kyndige Mænd, baade naar det gjælder om at afvise ubegrundede Paastande og at støtte saadanne Forslag, der fortjene at fremmes.

1. Tidskriftets Læsere ville maaske mindes, at den nu afdøde Forf. Dr. theol. W. Rothe i Aarg. 1877, S. 632 selv har anmeldt sit lærde Skrift om vore Apostolske Troesartiklers Oprindelse og Udvikling og givet en Udsigt over Gangen i hans Undersøgelser. Man har i Almindelighed forundret sig noget over, at Forf. kaldte sit Arbeide: «et banebrydende Forsøg», og at han siger, at han «maatte begynde saa at sige fra raa Rod», efter at navnlig en Lærd som Prof. Caspari i mange Aar har gjort det apostolske Symbolums Oprindelse og Gang igjennem den christne Kirke til Hovedformaalet for sine Undersøgelser,

og beriget den theologiske Videnskab med fuldmodne Frugter af sin umaadelige Lærdom. Vi maae overlade det til dem, som have gjort den omhandlede Sag til Gjenstand for særligt Studium, at vurdere de Resultater, hvortil Forf. er kommen. Kun paa nogle enkelte Momenter ønsker Anm. at henlede Opmærksomhed, fordi de ere af saa stor Vigtighed i rituel Henseende. Saaledes meddeler Forf., at Troesbekjendelsen ikke brugtes ved Daabshandlinger, førend Menighederne vare skredne frem til en Organisation og der blev indrettet et Katechumenat, under hvilket der gaves en forberedende Underviisning, som afsluttedes med en for Menigheden aflagt Troesbekjendelse. Saalænge de Voxnes Daab var Regelen, blev Troesbekjendelsen ikke aflagt i umiddelbar Forbindelse med Daaben, men paa en anden Tid, nemlig nogle Dage før Daaben og paa et andet Sted, nemlig i Kirken, medens Daaben senere fandt Sted ved et Par Venner «hvor der var Vand eller i Døbehuset». (S. 67). Enhver vil see, hvor vigtig denne Oplysning er, navnlig med Hensyn den i vor Danske Kirke saa ofte fremkomne Paastand om, at Troesbekjendelsens Ordlyd (kaldet Daabspacten) hører uafviseligt med til en fuldgyldig Daab. Ligesaa vigtig er, dog kun i Retning af den historiske Tilblivelse, Forf.s Beviis at «denne Troens og Rettroenhedens Regel og Hovedsum fra Begyndelsen af ikke var støbt i en bestemt Form eller formuleret i bestemte Ord og Sætninger (S. 68). Dernæst vilde Anm. gjerne henpege paa det med megen Klarhed udarbeidede Afsnit (§ 4 S. 78) «det lille Ord af Herrens Mund», i hvilket Forf. ikke blot gjendriver Paastanden om, at det apostolske Symbolum er meddeelt af Herren selv, men ogsaa lægger det for Dagen hvorledes man, naar man beraaber sig paa, «at dersom Troen var bleven en anden, end den var ved Indstiftelsen, saa var ogsaa Daaben bleven en anden, saa havde vi ikke længer Christi Daab», misbrugelig forvexler Troen i subjectiv Betydning — Hjertetroen — med Troen i objectiv Betydning, Troeslæren eller det Guds Ord, som vi troe, og stiltiende gaaer over fra den ene til den anden Betydning. Den Tro, som nu er knyttet til Daaben, er Hjertetroen, hvorved Daabens Naade subjectiv tilegnes. Denne er nu visselig fra Herren ved den Hel-

ligaand, ligesom Daaben selv er det. Men deraf følger ikke, at Bekjendelsen eller Symboliet ogsaa er den samme. Tvertimod er det jo en Kjendsgjerning, baade at man i Begyndelsen døbte uden anden Bekjendelse end Indstiftelsens Ord og at man til forskjellige Tider og paa de forskjellige Steder har døbt og endnu døber med forskjellige Bekjendelser; thi den samme Overbeviisning og det samme Indhold kan jo udtrykkes ved forskjellige Ord og Sætninger, og det baade kortere og vidtløftigere (S. 89). Hvad der vel vil frappere en Deel Læsere, er Forf.s Slutningsresultat: «Det er Gregor den Store og hans Medhjælpere ved Sakramentarets Omarbeidelse, hvis Arbeide vi skylde den nærværende Skikkelse af vor Daabs- og Troesbekjendelse. Efterhaanden som Gregors Sacramentar kom i Brug i den hele romersk-katholske Kirke med Fortrængelse af alle ældre provincielle Liturgier blev den alle Christnes fælles Daabs- og Troesbekjendelse.» Og Forf. finder det selv «mærkeligt, at man ikke tidligere har været opmærksom herpaa. Men det kommer upaatvivleligt deraf, at de Lærde vel længe have været opmærksomme paa at samle det rige Materiale, men at Ingen (?) har forsøgt paa at ordne det kritisk og chronologisk, saa at en virkelig Historie kan fremkomme» (S. 246). En grundet Kritik over den danske Oversættelse af Symbolet slutter dette Skrift, hvilket man kan see var et Hjerteanliggende for Forf., der døde just som han havde overgivet Læseverdenen det. Maaskee kommer Tidskriftet endnu engang tilbage til det.

Det andet Skrift, vi have fra Forf.s Haand

2. er han ogsaa bortkaldt fra: Det danske Kirkeaar og dets Pericoper. Dette vigtige Værk har fundet en fortjent Paaskjønnelse i den danske Geistlighed; derom vidner ogsaa den Kjendsgjerning, at det, nu udkommer fjerde Gang i en udvidet Skikkelse, næsten 100 Sider større end den anden Udgave og 50 Sider større end tredie Oplag, som udkom for tyve Aar siden, 1858. En væsentlig og værdifuld Forøgelse er 19de Afsnit: Psalmerne, i hvilket Forf. giver et Bidrag til Historien om den kirkelige Psalmesangs Udvikling, hvorom der i de tidligere Udgaver kun findes enkelte Beretninger hist og her. Hvad Brandt og Helweg have fremstillet i deres store Værk: den danske Psalmedigtning og Bruun i

«Psalmer fra Reformationstiden» det er her hensigtsmæssigt benyttet; derpaa behandles den Kingo'ske Psalmebog, ved hvilken Leilighed han bemærker, at skjøndt «Kingo dengang stod i Flor som Psalmedigter og syntes selvskreven til det Hverv» at skaffe en ny Psalmebog tilveie, saa var det dog et Misgreb. «Man skal aldrig vælge en Digter til et saadant Arbeide. Han er for subjectiv; hans Eget tiltaler ham meest; han optager meest af sit Eget, saa at Bogen bliver eensidig, og naar han optager af Andres, saa omdigter og omdanner han det, uden at det derfor bliver bedre. Derpaa have vi seet Exempler i vore Dage og det gik ligesaa dengang» (S. 99). Dernæst gives en Characteristik af den Pontoppidanske, Guldbergske, den Evangeliske og Conventets Psalmebog; han gjør her den meget grundede Bemærkning: «For at faae en almindelig Psalmebog istand maa man skille Psalmebog til Kirkebrug og Bogen til Huusandagt fra hinanden. Bogen til Kirkebrug maa indeholde de Psalmer, som have mange Slægters Hævd at synges ved Gudstjenesten — og saa oplade vor store, rige, bestandigt voxende Psalmeliteratur til private Samlere til Huusbrug.» Et andet vigtigt Tillæg er Forf.'s Forslag (S. 183) til Fordelingen af Christi Lidelseshistorie paa de forskjellige Søndage i Fasten eller, hvor der er Fasteprædiken om Onsdagen, da Fordelingen af Historien paa de 6 Onsdage. Her tilføier Forf., «at der stedse er den Mangel, at Tilhørerne ikke kunne finde denne (Inddeling) i deres Psalmebøger og følge med Oplæsningen saaledes som de pleie ved Evangeliet. Det var derfor meget ønskeligt, om Kirkestyrelsen vilde give en officiel Inddeling og lade den angive baade i Alterbogen og i Psalmebogen» (S. 187). Det er et praktisk Raad; thi Enhver, der prædiker om Lidelseshistorien, vil have bemærket, at Tilhørerne have Vanskelighed ved strax at finde Afsnittet, der er valgt. Det betydeligste Tillæg er femte Afsnit: Gudstjenestens Bestanddele, i hvilket Forf. giver et Omrids af den katholske Gudstjeneste ved Reformationen, Luthers Inddeling af Høimessen, den ældre danske Gudstjeneste indtil Ritualet og Høimessen efter det nugjældende Ritual (S. 244—275). Det forekommer Anm., at dette ellers oplysende Afsnit kommer paa et noget besynderligt Sted imellem Gudstjenesten i Vinter- og Sommerhalvaaret; det havde vel været rettest at det havde staaet efter 18de

Afsnit om Ritualet, eftersom jo Gudstjenestens Bestanddele og Orden er eens hele Aaret igjennem. — Man vil af Ovenstaaende see, at endskjøndt det Hele er uforandret hvad den archæologiske Part og Beskrivelse af Kirkeaaret angaaer, saa give de nævnte Tillæg og de dertil knyttede Bemærkninger Forf. fuld Føie til at kalde Bogen en forbedret Udgave, og det er at haabe, at den i sin nye Skikkelse vil modtages med samme Yndest og bruges med lignende Nytte som de tidligere, vi have fra den lærde, nu hensovede Forfatters Haand.

3. Det er en heldig Tanke af den flittige og kundskabsrige Udgiver netop i de nærværende Dage, i hvilke den bedste Form for Gudstjenestens Indretning er Gjenstand for megen Drøftelse i den danske Geistlighed, at forsyne dem, hvem denne Sag ligger paa Hjerte, med et Hjælpemiddel til at see sig om i de ældre Liturgier, og ledsage det Meddelte med oplysende Anmærkninger. Det er af Oldkirken Græker- og Romerkirken, den lutherske, de to schweizeriske, den anglikanske og nysvenske Liturgi, han meddeler Afsnit; vi havde gjerne seet, at han havde taget den danske med, som i enkelte Stykker afviger fra den ældre lutherske. Prof. Nielsen har stillet et Stykke af Plinius' bekjendte Brev til Trajan i Begyndelsen; Hensigten har vel været at give det tidligste officielle Vidnesbyrd om de Christnes Gudstjeneste. Det næste Stykke er det Afsnit, i hvilke Justin beskriver Gudstjenesten paa hans Tid. Naar Udg. tilføier, at Kap. 62—64 K. indeholde Udtalelser om Dæmonernes Efterabelser af det Vandbad, der var forudsagt af Profeterne», da er dette mindre nøiagtigt; thi det gjælder kun det 62 Kap. medens 63 vil bevise, at ikke Faderen, men Sønnen aabenbarede sig for Moses i Tornebusken, og 64 om Sagnene angaaende Prosepina og Athene. Meget oplysende er Forklaringen om Gudstjenesten ifølge de apostolske Constitutioner; ikkun tvivler Anm. om, at det omstridte *παστοφὸριον* betyder en «Udbygning»; det er neppe rimeligt. Constit. VIII. 13 hedder det, at naar Nadveren er holdt, skulle Diakonerne bære *τα περισσευσαντα* ind i *παστοφόρια*; man maa vel snarere tænke paa smaa Kamre, ligesom ogsaa Alex. oversatte לשכות Ezech. 40, 17 ved dette Ord, som siden omskiftes ved *ἐξέδρα*. Saadanne smaa Kamre vare ved Templet og deri gjemtes hellige Kar; det

er derfor rimeligere, at lignende vare ved Basilikaerne end at man bar det Tiloversblevne af Nadveren andetsteds hen. Et meget udførligt Afsnit er den saakaldte Chrysostomus-Liturgi i Grækerkirken, og det er vist ganske rigtigt bemærket af Udgiveren, at vi ikke have den Liturgi i den Skikkelse, som den er kommen fra Chrysostomus, der jo forkastede Basilius' Liturgi. Bingham har gjort sig den Uleilighed af denne Kirkefaders samtlige Skrifter at uddrage de Steder, hvor Stykker af Liturgien forkommer, for saaledes at faae et Totalbillede af den (V. 193—234). De mange specielle Udtryk har Udg. kortelig forklaret. Med Hensyn til enkelte Forklaringer i Romerkirkens Missa kan der herske nogen Tvivl, saaledes med Hensyn til *Graduale* og *Offertorium*. Nogle Oplysninger kunde vel endnu behøves, f. Ex. S. 76 at *Rochetum*, Messeskjorten er kun i Navnet forskjellig fra *Superpelliceum*, men betyder det samme, *faldistorium* (mon ikke en Trykfeil for *faldisotium*? eller skrives Ordet paa begge Maader?), Bispens Stol, *Presbyterium* — de Ældstes (Præsternes) Plads eller Rum. At Udgiveren har aftrykt den tyske, schweizerske og franske Liturgi aldeles i den gamle Sprogform maa vistnok billiges og forøger det Interessante ved disse Aktstykker, der fortjene at blive bekjendte indenfor Geistligheden.

4. Om den Samling som Pastor Friis har udgivet under Titel: Præstegjerning i den danske Folkekirke, vil Tidskriftet senere hen komme til at udtale sig.

5. Ønsket om, at en ny Pericoperække maa gives Præst og Menighed ved Siden af den gamle er udtalt med Liv, Klarhed og den Varme, som Overbeviisningen som en god Sag giver i Dr. Clausens «Om Brugen af Guds Ord»; det lille Skrift har ogsaa vundet Indgang hos de Mange, som dele dette Ønske. Tidskriftet har tidligere (1872) meddeelt et velmotiveret Forslag af Pastor Christensen til Gislum og Vonsild, hvilket Forslag dog gik i en noget anden Retning, idet han anbefalede en Udvidelse af vore Pericoper og gav en Prøve paa en saadan Udvidelse. Og imod dem, som betegnede Valget af de nærværende Pericoper som Virkningen af en Inspiration, har Tidskriftet anført Vidnesbyrd af Mænd, fremragende i Tro og Lærdom i hvert Aarhundrede af den lutherske Kirke, hvilke ingenlunde finde, at den nærværende Sam-

ling just er noget fortrinligt Værk (1878). Ædruelighed er i dette som i ethvert Kirkens Anliggende det Bedste; man skader enhver god Sag ligesaameget ved en overdreven Ros som ved en blind Daddel. I de Forhandlinger, som hidtil have fundet Sted, er Ingen fremkommen med noget Forslag om Afskaffelsen eller Tilsidesættelsen af den nærværende Pericoperække, men kun om at sætte en anden ved Siden af den nærværende. Med saadanne lyriske Udbrud om den som Nr. 6 I indeholder: «Det har været den Rosenlænke med alle det ny Paradises uvisnelige Himmelblomster, som hellig og liflig har omslynget Herrens Søndagsfolk og Guds Børneflok, som i Tro og Haab og Kjærlighed har sammenbundet den med Ham, som sidder paa Herlighedens Throne, men dog alle Dage indtil Verdens Ende er midt iblandt dem, som samles i hans Navn. I den, som i et himmelsk Ledebaand have vore Fædre levet . . . Kirkeklokken toner endnu hen over deres Sovesteder som med en hellig Gjenklang (!) af de samme dyrebare Evangelier, som de under Livets Møie trøstede sig ved» (I. 5) udretter man ikke det Mindste, selv om Forf. mener at «den Helligaand» (sic) kan bruge ham til dette Opraab og tale gjennem ham ligesaagodt som igjennem 7 Bisper» (II. 11). Dersom det nu virkelig forholdt sig saaledes som Rothe siger i sin ovennævnte Bog: det danske Kirkeaar (S. 272) at «efter Nutidens Brug og Maade behandles Texten høist som et Motto, ofte neppe det engang, idet Præsten strax gaaer af fra Texten før at komme frem med mangeslags Betragtninger og skjønne og rørende Taler, der vel kunne være voxede paa et christeligt Sinds Grund, men dog ganske ere af egen Opfindelse og hvorved Textens Forklaring ganske hæmmes til Menighedens Skade» — da var der vistnok ingen Grund til at søge en ny Pericoperække, thi de her afmalede Prædikener kunne holdes over hvilkensomhelst Text. Men Rothes Anke hører mere en svunden Tid til, end den passer paa vore Dages Prædikanter navnlig i Danmark; de mange hos os trykte Prædikener give i Regelen et andet Billede. Det er derfor med Rette fremhævet af Dr. Clausen i ovennævnte Skrift, at det er et føleligt Savn ved den nuværende Brug af Ordet [ɔ: ved den nuværende Pericoperække], at der er flere Sider af Christi Livshistorie, baade hans menneskelige og hans guddommelige Livshistorie, som langtfra er kommen

til sin Ret, at der ikke ere faa Træk af det evangeliske Christusbillede, som slet ikke kunne blive «malede» frem for Menigheden, med mindre Texten heelt forlades (S. 38). Men dersom man ikke med nogen Sandhed kan nægte, at der virkelig i vor Gudstjeneste er et saadant Savn — navnlig siden ved Forrykkelsen og Udskydelsen af flere Gudstjenestedage vor Pericoperække er blevet beskaaren — saa tør man vel paastaae, at Gudstjenestens Berigelse ved flere faste Evangelier og Epistelrækker vilde — for Præsten som den virkende og for Menigheden som den modtagende — «være et Gode» (S. 33). Vi vente ingenlunde nogen heel ny Aandens Udgydelse eller mægtig Oplivelse af Kirkesamfundet ved at der ved Siden af det Bestaaende gives et andet Uddrag af den hellige Skrift; ei heller kunne vi være enig med Forf. naar han i en ny Pericoperække seer et Middel til «at styrke Folkekirken paa bedste Maade, at ruste Menigheden til at gaae Kampen imøde og det med Vaaben, som hverken Møl eller Rust kan fortære» (S. 35); thi dertil kræves noget heelt andet. Men det vi ønske, indskrænker sig kun til et Haab, at der igjennem en ny Pericopesamling vil blive rakt Menigheden Adgang til de Skatte, som den hellige Skrift eier, i rigere Omfang end hidtil. Og da Ønsket er blevet levende udtalt fra mange Sider og der i vore Dage her i vort Fædreland er vaagnet en kirkelig Sands, der saavidt Anm. kjender til Fædrelandets Kirkehistorie, neppe nogensinde har været stærkere end nu, saa synes Tiden at være ret beleilig til at iværksætte en Foranstaltning, som ikke træder Nogens Ret for nær, medens den tilbyder væsentlige Goder. Den fornemste Indvending som er fremhævet mod Iværksættelsen af det Foreslaaede, er at Menigheden nu er bleven vant til de nærværende Texter; men hvor let vil den dog, naar nogle Aar ere hengangne, have vundet de nye Texter ligesaa kjær som de gamle, der jo ikke skulle berøves Menigheden, aldenstund der er noget vidunderligt friskt, der altid kommer os imøde, fra alle Begivenheder i Herrens Liv eller Ord af hans Mund.[1]) – Iøvrigt er det

---

[1]) For Fuldstændighedens Skyld tilføie vi et svensk Skrift: „Betraktelser wid Kyrkoårets Högtider jemte en kort framställing af det christliga kyrkoårets uppkomst och

gaaet noget besynderligt til under Forhandlingen om denne Sag. Først paastode dens Modstandere, at det kun var fra Præsterne og ikke fra Menigheden at Ønsket om en ny Pericoperække var fremkommet. Og da der saa kom en Udtalelse af Ønsket fra en Deel ansete Menighedsmedlemmer, saa paastaaer man, at slige Underskrifter ikke have nogen Betydning, uagtet her vare Navne af Mænd, som vel have en selvstændig Dom. Man kan her nok mindes det Horatsiske.

Tres mihi convivæ prope dissentire videntur
Poscentes vario multum diversa palato.

(Fortsættes.)

---

betydelse af Edw. Böethius, Kyrkoherde. Stockholm. V. Carlsons Förlag. 304 S.

Den korte Fremstilling af Kirkeaarets Opkomst og Betydning, som danner Indledningen, er særskilt udkommen og giver en Forklaring over Kirkens egentlige Høitider samt hvad Forf. kalder „Kyrkans Dagar" til Erindring om saadanne Troesvidner, som omtales i det nye Testamente, Kyndelmisse, Marie Bebudelsesdag, St. Hansdag (paa Svensk Midsommerdag), Mikkelsdag, Allehelgensdag og Bededagene. Det er mærkeligt at Forf. blandt sine Kilder (S. 10) ikke nævner Engelstofts og Rothes betydelige Skrifter. Betragtningerne ere i det Hele opbyggelige og fremgaaede af en levende Tro, ledsagede af en god Skriftkundskab. Fastetiden er deelt i 6 Akter: Jesu Kjærlighed til sine Disciple, Jesu Kjærlighed til sin Fader, Jesu Kjærlighed til sine Fjender. Hvordan Jesu Kjærlighed foragtes, Jesu Kjærlighed i Døden, Jesu Kjærlighed begynder at vække Gjenkjærlighed (Nikodemus, Joseph af Armathea, Kvinderne ved Christi Grav).

XIV.

Kirkelige og literære Efterretninger.

Af Mænd, som ere døde og have havt Indflydelse paa de kirkelige og theologiske Tilstande nævne vi:

Tvende Hædersmænd i Tyskland af fornem Byrd:

Grev Adalbert v. d. Recke Vollmerstein og Grev Carl Philipp Harrach ere døde i Novbr. 1878 i en meget høi Alder, begge bekjendte formedelstederes christelige Nidkjærhed i at tage sig af den lidend Menneskehed. Den Første stiftede allerede 1816 en Opdragelsesanstalt for de mange Børn, der som en Følge af Krigen vankede forladte om i Rhinlandene; hans Anstalter i Düsselthal, Overdyck og Zopperbrück, for hvilke han hengav sin Tid, sin Formue og sin Omhu, have siden Oprettelsen skjænket 3320 Børn Ly, Opdragelse og Underhold; for nærværende Tid ere der 267 Børn i Pleie. Endnu før Fliedner henledede Grev v. d. Recke Opmærksomheden paa Gjenoprettelse af Diakonisseembedet i den christne Kirke. Da Christenforfølgelsen udbrød i Syrien, tænkte han paa at oprette i Schlesien, hvor han tog Bolig, en Opdragelsesanstalt for forladte syriske Børn; man fandt dog Betænkelighed ved at flytte østerlandske Børn saa langt bort fra deres Hjem, og det opbyggede Huus blev under Navn af: «Deutsches Samaritanstift» aabnet som en Pleiestiftelse for Idioter og andre Syge; 442 Aandssvage og 124 Syge ere optagne i Pleie, ikke mindre end 40 Søstre høre til de tjenende Diakonisser der. Efter et ganske til Menneskevel helliget Liv, døde Grev v. d. Recke i sit 88 Aar den 10. Novbr. 1878.

Ogsaa i Schlesien, i Breslau døde den 25de Novbr. 1878 Grev Harrach i sit 84de Aar; hans Virksomhed

for de Fattige og hans Omsorg for den evangeliske Kirke i Schlesien gav ham en paaskjønnet Anseelse. Iblandt andet stiftede han efter Tholucks Raad et «Convikt», i hvilket 12 Theologer (9 Indfødte og 3 fra andre Steder) nyde frit Ophold og under en Theologs Veiledning kunne fortsætte deres Studier.

Til de betydelige Tab af Theologer, som Tysklands Universiteter have lidt i senere Aar, er nu ogsaa kommet Tobias Beck, der i Slutningen af f. A. hensov efter en lang Virksomhed som Prof. i Theol. i Tübingen. Han var født den 22de Febr. 1804 i Balingen og begyndte sin Virksomhed som Præst i Waldhann 1827 og to Aar derefter i Mergentheim; paa begge Steder førtes han ind i Kampe deels med raae og forvildede Menigheder, deels med en fanatisk Geistlighed. Han blev 1836 kaldet til Basel ogsaa for at deeltage i Missionsbestyrelsen, men skilte sig snart derfra og blev hele sit Liv igjennem en Modstander af Missionsselskaber og alle andre Foreninger til det christelige Livs Fremme, ikke uden Overdrivelse. I Aaret 1843 blev han — som man sagde paa Baurs Foranstaltning — kaldet til theologisk Professor ved Universitetet i Tübingen, hvor han efter nogle Sammenstød med sine Foresatte erhvervede sig en Anseelse, som gik langt ud over Tysklands Grænser. Denne Anseelse skylder han baade sin Grundighed navnlig i Skriftudlægningen som ogsaa sin eiendommelige Anskuelse om Christendommen som en Livsmagt. Mange kom fra fremmede Lande for at høre ham og bleve paavirkede af hans udprægede Personlighed. Hans i 6 Bind udgivne Prædikener indeholde noget af det dybeste, klareste og meest overbevisende, den homiletiske Literatur i vore Dage har at opvise, men forudsætte ogsaa en alvorlig Tænkning. I hans «Gedanken aus und nach der Schrift für christliches Leben und geistliches Amt», som ifjor udkom i en forøget Skikkelse, har han nedlagt sin Livsanskuelse, der er i høi Grad tankerig og vækkende. Hans øvrige Skrifter ere bekjendte. Som en stærk Aand og en Fjende af al Sentimentalitet gik han undertiden vel djærvt frem imod Retninger, for hvilke han manglede Sympathi, men paa den anden Side kunde man ikke andet end føle sig tiltrukken ved den svabiske Characteers Aabenhed og naive Kraft. Det guddommelige Ord i Skriften [illegible] hans usvigelige Ledestjerne i al Theologi.

En af Englands berømteste Talere, **Hugh Mac. Neile**, er død i Ripon i sit 84de Aar. Han var en Irlænder, havde studeret i Dublin, hvor han blev gift med Erkebiskop Magees Datter og senere Præst i Liverpool; der gjorde han saadan Opsigt ved sine Prædikener, at Kirken ikke kunde rumme Tilhørerne; Menigheden byggede ham ved Subskription en større Kirke. I Literaturen var han bekjendt ved sin fortsatte Kamp mod Ritualisterne.

En af Sveriges fremragende Mænd Professor Dr. theol. et phil. **Henrik Gerhard Lindgren**, født den 15. December 1801 er den 17. Januar 1879 bleven bortkaldt som Præst i Tierp i Upland; han ansaaes for en af de første Orientalister i Sverig. I Aaret 1830 blev han udnævnt til Docent i det arabiske Sprog ved Universitetet i Upsala, derefter Adjunct og siden Professor i det græske og østerlandske Sprog fra 1833—1841, i hvilket sidste Aar han blev kaldet til Præst i ovennævnte Sogn og Kontraktsprovst. Fra 1847—1866 var han Geistlighedens Repræsentant i Rigsdagen og efter den forandrede Rigsdagsindretning Medlem af det første Kammer. Af hans mange Arbeider ere foruden en Oversættelse af en Deel bibelske Bøger især bekjendt: *Quinquagesima sexta Aleorani sura, suetice versa 1830, Caroli Agrill Supplementa ad Lexicon Syriacum Castellianum* og mange Afhandlinger, henhørende til den orientalske Literatur. Han var ogsaa en anseet Prædikant.

En anden af Sveriges fremragende Præster **Nicolaus Johan Cervin Steenhoff**, født den 29. Juni 1805 er i Januar 1879 afgaaet ved Døden efter et høist virksomt Liv; han udmærkede sig allerede som ungt Menneske og var en Tid Cancellist i Krigsexpeditionen (1830—34), men vendte sig derpaa til det theologiske Studium ved Universitet i Lund, hvor han blev præsteviet 1836. Efter at have beklædt forskjellige Embeder, blev han 1854 Prædikant ved Cellefængslet i Carlshamn og Slotsprædikant paa Frisholmen 1856, derefter 1863 Sognepræst i Carlshamn og Provst, ogsaa 1862 Dr. theol. i Erlangen. Han var en meget søgt Prædikant, forstod flere nyere Sprog og har gjort sig bekjendt i Literaturen ved en Mængde Oversættelser deels af opbyggelige deels af æsthetiske Skrifter, deriblandt af Oehlenschlægers Stærkodder.

En eiendommelig Exegese og Bøn.

Det er vel de fleste Læsere bekjendt, at Pave Pius IX for nogle Aar siden udnævnte Joseph, Marias Mand, til at være den katholske Kirkes Skytspatron. Dette blev meget villigt antaget. I en Kirkeforsamling, som i 1868 blev holdt i Bordeaux hedder det (efter *Acta et Decreta Sacrorum conciliorum recentiorum Collectio Lacensis. Tom. IV. P. 840. 1878.)*

Universalis igitur Ecclesiæ Pastoris Pii Papæ IX vestigiis inhærentes, qui pluries ad beatissimi Joseph pedes universam fidelium gregem convocavit, rectoribus animarum valde commendamus, ut devotionem erga ipsum omni, qua possunt, ope promoveant, tum pios cœtus in ejus honorem instituendo, tum ad ipsius festa ceteraque erga ipsum officia omnes incitando. Sive in virtutibus exemplum sive in necessitatibus adjutorium quæratur omnibus clamare non dubitent: Ite ad Joseph (Gen. 41, 55).

Saa hedder det videre: *Denique ad testandum nostræ provinciæ erga sanctum Patriarcham devotam mentem et ad excitandum magis ac magis erga ipsum omnium amorem et fiduciam, illum supplices invocamus:*

O beatissime Joseph, Tibi gratulamur et congaudemus, quod tali donatus sis honore et felicitate, quem Deus eligeret tanquam Mariæ sponsum et Jesu nutritium ac custodem. Te cujuslibet status peculiarem patronum agnoscimus ac reveremur. Impetra sacerdotibus, ut puris manibus et mundo corde ad altare ministrent et quem portare meruisti digne contrectare valeant. Impetra pastoribus ut commissum sibi populum fideliter in via Domini pascant et regant. Impetra religiosis utriusque sexus familiis, ut domus instar Nazarethanæ cœnobia sua componant, in qua relucebant paupertas, castitas et obedientia. Impetra conjugibus, ut quæ sui sunt muneris sancte ac religiose adimpleant. Impetra denique omnibus, ut, post ærumnosos hujus vitæ dies et ipsi inter brachia Jesu et Mariæ spiritum creatori suo reddentes, ad æternæ salutis portum feliciter perveniant. Amen.

XV.

Tre Skriftesteder og deres Brug,

betragtede af

F. V. Trojel, Sognepræst i Rynkeby.

1.

Matth. 2, 1—19, (Om de Vise fra Østerland).

Det første, vi ville henlede Opmærksomheden paa, er Brugen af Matthæus' Beretning om de Vise fra Østerland i Skrifttydning og Forkyndelse. I den almindelige Forklaring finde vi da den Feil, at der lægges ikke tilstrækkelig Mærke til, at der var et længere Tidsrum mellem de Vises første Syn af Stjernen og det næste, og at de imidlertid slet ikke fik den at see. Gerlach siger ogsaa, at Stjernen viste sig og forsvandt, og viste sig igjen, hvorimod han siger tillige: «Det siges ikke, at de fandt Huset eller overhovedet Veien ved Hjælp af Stjernen. Idet vi give ham Ret i sidste Paastand, ere vi afgjort af anden Mening med Hensyn til, at de ikke skulde have fundet Huset ved Stjernens Hjælp, Vi maae bede Læserens Opmærksomhed henvendt til enkelte Ord i Texten for om muligt at faae Medhold i, hvad vi deraf uddrage til Oplysning af vor Afvigelse fra den almindelige Fortolkning.

Vers 1: Mager fra Østerland

Ordet: Mager bruges her i god Betydning. I

Apost. G. 13, 6 derimod i ond Betydning. Viisdommen kan være virkelig Sandhedssøgen men ogsaa Søgen efter forbudne Hemmeligheder. Ordet er enten af Persisk Rod, thi i Persien heed Stjernetydere og Viismænd Mager, eller det kan være udledt af Hebraisk (Maghe Seter), et Menneske, der undersøger og forstaaer Dybden af Tingene og Ideerne, men at det bruges ligegodt om Mænd fra Østerland som her og om en Jøde fra Pafos (Apost. G. 13) viser, at det slet ikke kan paastaaes, at de Vise vare Persere. Ordet Østen eller Solopgang siges saavel om Arabien øst for, som om Kaldæa og Persien længere borte. De offrede Sager synes at vise hen til Arabien, men alle tre Steder kunde Jødernes Forventning ligefra Ezekiels Dage være forkyndt, især da Rygtet derom senere var bredt ud over den hele Verden (det er Romerriget) og troet af Mange, som indeholdende en Sandhed midt i alle andre Folks Uvished om Alt. Da Bileam boede ved Eufrat kunde og hans Tale om Jakobs Stjerne være kjendt eller være idetmindste udbredt af Jøder i Landflygtighed. For imidlertid at kunne slutte sig til Mellemtiden maatte man ikke alene kjende Afstanden men Tidsrummet, som Forberedelsen tog, thi til en Reise hørte dengang baade megen Udrustning og i egentlig Forstand Rustning. Endvidere, om vi end kunde slutte os saa til Reisens Varighed, vidste vi endnu ikke, hvorlænge de Vise betænkte sig inden de tog Beslutningen. Efter Sagnene reiste de til hverandre og overveiede det først. Vi maae da holde os til, hvad Texten byder. Dog maae vi først sammenligne Matth. 2 med Luk. 2, 51: Og han drog med dem og kom til Nazaret etc.

Havde Bibelens Fortolkere her havt en profan Historiker for sig, vilde de, som saa ofte, have været langt retfærdigere og ikke fundet Modsigelse mellem dette Sted og Matthæus. Lukas siger selv (Capt. 1), at

han samler Beretningerne og han synes i ovennævnte Steds Fortsættelse (Vers 11) at henpege til, at hvad han havde fortalt om Simeon og Anna havde Disciplene hørt af Marie. Det kunde de jo let, da hun sikkert var flyttet med Jesus fra Nazaret til Kapernaum, og i alt Fald daglig mødtes med dem i Jerusalems Forsamlinger efter Herrens Himmelfart. (Akta 1). Beretninger om de Vise har Lukas naturligvis ikke forefundet og Mellemtiden mellem Jesu Fremstilling i Templet og Møde der som 12 Aars Dreng veed han intet om, uden hvad vi saae, at han med dem var kommen til Nazaret. Han siger jo ikke engang, at de droge ligefra Jerusalem til Nazaret. Vi tør endog paastaae, at dersom han havde seet Matthæus Evangelium og vidste om hans Beretning angaaende Reisen til Ægypten, og med Villie derfor havde sprunget dette over, da han ikke traf Nogen, der kjendte dette ret, kunde han have udtrykt sig ligeledes, at Jesus drog med dem og kom til Nazaret, uden derved at modsige Matthæus. Hvor høit vi end sætte Dr. Viborgs Forklaring af Evangelierne, troe vi dog, at han her har havt unyttig Bekymring, naar han ængstelig søger Forening af Matthæus og Lukas ved vilkaarlig at lade Magerne møde før de 40 Dages Udløb efter Herrens Fødsel og ved ovenikjøbet at gjætte, at Josef fik Drømmen om Reisen til Ægypten i Jerusalem umiddelbart efter Fremstillingen af Barnet, og at Magerne, ved Hjælp af Hyrderne fra Bethlehems Mark fandt Huset i Bethlehem. Det forekommer os tydeligt at fremgaae af Matthæus 2, at Jesu Forældre havde bosat sig i et Huus i Bethlehem for længe siden, da Magerne kom, og ved Tilbagereisen havde ogsaa Lyst til at nedsætte sig der med Davidssønnen, men fik Bestyrkelse fra Herren i deres Frygt for Arkelaus og derfor toge til Nazaret.

Matth. 2, 2. **Hvor er Jødernes Konge, som er født, thi vi have seet hans Stjerne i Østen etc.**

Dette viser, at der var to Rettesnore for dem paa Reisen, den ene var Ordet ovenfra om en Jødernes Konge, hvilket de havde hørt og troet. Det bragte dem til at reise til Hovedstaden for Jøderne og søge Den, der i Øieblikket stod i Spidsen for Regjeringen. Hvad der sagde dem Stjernens Betydning vide vi ikke. Om det var Aabenbaring til dem, eller det var et Sagn, der troedes, at en ny Stjerne skulde forkynde hans Fødsel vide vi ikke, men at de ikke tvivlede derom, er tydeligt. Naturligt maatte det og falde dem, da Stjernetydere ligetil vore Dage næsten have knyttet Stjernernes Gang sammen med Menneskets Skjæbne og dette var dengang ganske almindeligt i Østerland. Maaskee Bileams Lignelse har bragt Hebræerne til ligefrem at forkynde dette, ligesom saadanne Sagn knyttes, maaskee bagefter, til Abrahams og Moses' Fødsel. Var det Tilfældet ved Moses' Fødsel, forklarer det godt, hvorfor Faraos Forordning om Drengebørnenes Mord synes midlertidig ligesom Herodes'.

Ordene i Matth. 2, 7 bede vi dernæst at lægge Mærke til, saameget mere, som det gjentages i Vers 16. Herodes udspurgte, undersøgte nøie Tiden. Forbinde vi det med, at han satte to Aars Alder, som Børnenes, der skulde dræbes, faae vi noget at vide om Stjernen. Det kan ikke have været en Komet, thi den vilde have ilet hurtigere forbi. Det har sikkerlig været en Stjerne som den Tycho Brahe saae, der kom med Mellemrum og saa forsvandt ganske. At den var gaaet forud viser blot, at den drog vester paa og ikke fulgtes med dem, eller saaes af dem underveis. Andre gjætte paa en Planet, saakaldet Konstellation, der skal være indtruffen 20 Mai, 24 Oktober og 12 November 747 efter Roms Anlæggelse (saaledes Münter). Vidste

vi det bestemt, da vidste vi og, at Kristus var, som antages ogsaa af andre Grunde, født 6 Aar før vor Tidsregning og at Jesus var 3 Aar gammel ved Herodes Død, og at Mellemtiden mellem, at de Vise saae Stjernen første Gang og sidste Gang, kunde ikke være over et halvt Aar, men Texten synes at pege paa længere Tid, selv om Herodes har taget det flot, hvad nok kunde ligne hans Grumhed, og derfor troe vi ikke at det var denne tilsyneladende Forening af Jupiter og Saturn, som de Vise saae. At Herodes nøie undersøgte Tiden vilde der vist saa ikke have staaet to Gange. Enten de Vise har havt langt at reise eller kortere, eller de vare tre Konger fra tre Steder eller ikke (Matthæus melder hverken om hvad de vare eller hvormange) enten de forberedte sig kort eller længe, Aar og Dag maa dog være gaaet før de kom til Herren. Er dette fastslaaet, see vi hen til Vers 9, som udsiger, at Stjernen som de havde seet, var gaaet vester paa førend de, ikke et Ord om at den viste dem til Bethlehem, som man ofte har faaet ud deraf paa plumpeste Maade, ikke alene i Helligtrekongerviser, hvad der endda kunde gaae an, men i Fortælling og Forkyndelse. Det Par Miil kunde de sagtens finde, da de havde bestemt Udsagn om Byen fra de Skriftkloge, og der gik en slagen Vei dertil i Romertiden. Vilde man hænge sig i Ordene, kunde man lettere faae ud af Texten, at Stjernen var gaaet forud for længe siden og saa var bleven staaende stille over Huset, hvilket en Varianttext ligefrem udsiger. Det vilde imidlertid ikke stemme med Biblen, der blot melder, at saaledes synes den at staae første Gang, de atter saae den, hvad vi ville see, naar vi betragte Vers 10. Da de saae Stjernen, bleve de overmaade glade (glædede de sig med stor Glæde overordentlig). Saaledes hedder det ordret efter Græsk og man finder lagt

dobbelt Eftertryk paa de Vises Glæde. Det siger os smukt og barnligt Sammenhængen. Med at drage til Jerusalem kunde de Vise ikke være i Tvivl, heller ikke med at drage til Bethlehem. Til begge Steder var det Jøderne betroede Ord Ledestjernen. Men nu stode de i Bethlehems Gaden, og hvo skulde vise dem Huset og Barnet? Saa fik de første Gang igjen Stjernen at see, der var dem det Naadens Tegn, som de troede paa; den ligesom stod lige over et Huus, hvad oftere saa kan synes med Himmellegemerne, og i deres stærke Tro gaae de derind og finde Barnet og dets Moder, og kunde sagtens ved Ordet fra hende faae Bekræftelse paa, at de ikke vare gaaede feil. Saaledes synes Texten at fortælle. Sikkert havde de først ved Solnedgang, som Østerlænder pleie, forladt Jerusalem og derfor var Stjernen nu tydelig nok. Ogsaa Josef reiste om Natten til Ægypten og ikke ad den sædvanlige Karavanevei, ligesom de Vise, advarede af en Drøm, droge ad en anden Vei hjem. Idet vi endnu engang pege paa Vers 16, hvori det hedder, at Herodes rettede sig i hin Befaling om at dræbe Børnene efter sin nøie Udforskning om Tiden, da de Vise havde seet Stjernen i Østen, troe vi at have Hjemmel for vor Udtydning.

2.

Matthæus 6, 9—14 (Fadervor).

Luther siger i: Eine einfältige Weise zu beten (1535), at det er en Jammer, at en saadan Mesters Bøn skal saaledes uden al Andagt zerplappert und zerklappert werden in aller Welt. Om de bad tusend Fadervor i hvert Aar, havde de dog ikke smagt eller bedet et Bogstav eller en Tøddel deraf. Han kalder derfor Fadervor den største Martyr paa Jorden.

Det er ikke saa sært, at han talede saa, saalænge

Fadervor var kun en Remse, befalet til Bod og Straf, bedet paa Rosenkrandsen med de andre Bønner, der havde sine farvede Perler deri, og det paa Latin ovenikjøbet. Skjøndt vi ikke kunne bie til vi kunne løfte Troen og Fadervor, thi det er dem, der skal bære og frembære os, idet Herren beder det med os og Helligaanden i os, maa dog Hyppigheden af at bede Fadervor kunne være for stor, naar det løber op, hvis vi har ministerielle Handlinger, til Snese Gange under en Gudstjeneste, men det er over den Misbrug, vi ville anke, at Fadervor omsættes og forandres vilkaarlig ved Kunst, indbildt bedre Sprogkundskab, Uvane eller eller Skjødesløshed. Gjør man det ved Skriftordene eller Kirkeordene, faae Papisterne en Slags Ret, naar de sige, at derfor maae Ordene, for Enheds Skyld, gives paa Latin og ikke paa Modersmaalet. «Der er Forskjel paa at kræve Ensformighed i Ordlyden og saa at hævde det Oprindelige, saa at ikke anden Mening kommer ud eller vilkaarlig Omsætning.» At dette finder oftere Sted hos os er vist og kan høres endog under de fleste Gudstjenester i samme Stue, idet der gives een Text for Fadervor i Kordøren, en anden paa Prædikestolen og maaskee en tredie i Ritualets Oplæsning. Vi ville søge at vise det utilladelige bort og vende os derfor med denne Afhandling til de Sagkyndige, og bede, at baade Universitet, Seminarieforstanderne og Præsterne ville tage sig af denne Sag, og afskafte Misbrug ved bedre Oplysning, selv om de ikke i alle Stykker kunne samstemme med vor Anviisning dertil.

A.

Ligheder med Fadervor i den gamle Pagts Tid.

Med mere Had er aldrig Ord eller Skrift behandlet i Verden end Aabenbaringens og det kan ikke undre

nogen Troende, der, deels af Herrens Ord, deels af længere Erfaring, har mødt det personlig selv af ellers godlidende Mennesker naar disse vare vantroe. Det er godt nok, at det kommer frem, siger man, som det nu gjør, og det er sandt nok, men det er kun godt fordi det saa bedre kan bekjæmpes, ikke fordi det skal kaldes godt gjort af de Modsigende, eller at de skulde have Tak ovenikjøbet, nei Luther siger Utak. Blandt andet er der og sagt, at Fadervor, der aldrig kunde i Heelhed være opstaaet i nogen menneskelig Hjerne eller udtalt af andre end Christus, fandtes forud hos Essæer og Alexsandriner eller Gud veed hvem. Derimod er det ganske i Menneskens Søns Aand, at han gik ind i sit Folks Tankegang og Sprogbrug, hvor ikke nye Læderflasker vare aldeles nødvendige, og at han fyldte begge med himmelsk høiere og dybere Indhold. Derfor kan det ikke undre os, at Ordet: Fader ogsaa forekommer i den gamle Pagts Skrift, skjøndt Gud Fader aldrig aabenbaaredes før Sønnen forherligede ham og sagde, at han saa elskte Verden, at han udsendte sin eenbaarne Søn og fremstillede hans Kjærlighed og hans sande Billede og Lignelse endog i Menneskeskikkelsen. I Mal. 2, 10 staaer: Har vi ikke alle een Fader, har Gud ikke skabt os? Det er tydeligt, at her ligger kun Vægten paa, at han er Alles Ophav og er miskundelig mod alle. Dette Særegne, at han har en eenbaaren Søn, og at Mennesker ved at indlemmes i denne og være i denne blive Faderens Børn og Arvinger ligger slet ikke heri. Jer. 31, 9 og 5 Moseb. 32, 6 kalder ham Israels Fader og det er i den Betydning, som nævnes til Farao, at Israel er hans førstefødte Søn blandt alle Folkeslag og de andre Folk først senere kunne træde ind i Sønneforholdet. I den Mening havde og, som Majmanin Tefiloth viser, Jøderne den Paakaldelse i deres Guds-

tjeneste: Fader vor, som er i Himlene. Ligeledes forefindes: Dit er Riget og Velsignet være hans Navn i Evigheders Evighed.

Amen brugtes sjælden som Svar offentlig eller privat hos Jøderne, dog, siger Ligthfoot, blev det brugt baade i Synagogen og hjemme, naar Familiefaderen bad. Vi vide, at Herren brugte det især forud, naar han gav en høitidelig Erklæring og saaledes bruges det i Johannes' Aabenbaring af Englene forud og tillige til Besegling bagefter en Lovsang (Apok. 7, 12).

B. Fadervor i det nye Testaments Bøger.

Idet vi holde os til Matth. 6 ville vi sammenligne dette med Luc. 11 og med Oversættelser af begge og her ere vi formeentlig nødte til at gaae til Grundtexten i det Græske.

Πὰτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τõις ὀυρανõις.

Flere Haandskrifter af Lucas mangle: *ἡμῶν;* Ligeledes mangler i flere: Du, som er i Himlene. Luther oversætter denne Linie med: Unser Vater in dem Himmel og uden Hensyn til det Manglende i nogle Haandskrifter oversættes Lucas 11 ligesaa. Lindberg har Lucas paa samme Maade men Matthæus oversætter han ved: Vor Fader i Himlene, hvilket maa forklares ved at «*ὁ ἐν*» mangler i flere Haandskrifter. Idet vi iøvrigt henvise til senere Betragtning om Ordene: Himlen og Himlene, ville vi dog her sige, at selv om Matthæus fandtes først paa Hebraisk, hvad ikke er godtgjort, og selv om det var Hebraiserende at sige: I Himlene, er der ingen Grund til, naar vi oversætte fra Græsk, hvori Forskjellen mellem dette Sted og tredie Bøn er tydelig, at gjengive det anderledes.

ἁγιασθήτοι τὸ ὀνομά σου.

Dette har Lucas ligesaa. Luthers Oversættelse afviger kun fra Bengels deri, at Luther sætter: Dein

Name først, Bengel sidst. Alle danske Oversættelser have: Helliget vorde dit Navn. Her ville vi bemærke for Sammenligningens Skyld, at Matthæus Fadervor er en Deel af Bjergprædiken, medens det hos Lucas anføres ved en anden Leilighed, da Disciplene bade om, at han vilde lære dem at bede, som Døberen Johannes havde gjort for sine Disciple. Saaledes gjentog Herren jo flere Gange Ord og Gjerninger, og fordi Herren her, efter den Beretning, Lucas har faaet, udsiger det kortere, er ikke dermed sagt at dette skulde være Kirkebønnen, naar Kirken var stiftet. Vi antage for vor Part, at Herren enten senere har sagt til Apostlene, hvad der skulde være Kirkebøn, eller at Helligaanden har indskudt dem at følge den omstændeligere ved Matthæus. Om ogsaa Lucas daglig havde bedet Bønnen i Forsamlingen kunde han, som tro Historiker, ikke fremsætte mere eller andet, end hvad Herren just ved den Leilighed havde givet dem. Modsigelse vilde været tilstede, dersom det havde været ved selvsamme Leilighed, som den Matthæus anfører, og endda kunde det jo være, at Vidnet, som Lucas adspurgte, havde glemt en Deel.

ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου.

Lucas har det Samme, kun med den Omsætning, at *σου* gaaer foran *βασιλεία*. Luther har: Dein Reich komme, Bengel: Es komme dein Reich. Alle vore Oversættelser have: Komme dit Rige.

γενεθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

Nogle Haandskrifter udelade *ὡς*. Ligeledes mangler i flere Haandskrifter hele tredie Bøn hos Lucas. Luther oversætter: Deine Wille geschehe auf Erden, wie im Himmel. Bengel har: Es geschehe dein Wille wie im Himmel, so auch auf der Erde. Den danske Oversættelse har: Skee din Villie, som i Himmelen saa og paa Jorden.

Naar vi anføre Oversættelser fra de vigtigste Mænd, er det for at vise, at der ogsaa udenlands var større Afvigelser i Gjengivelsen paa Modersmaalet end egentlig ønskeligt, og tillige for det Tilfældes Skyld, at dette skulde findes at have havt Indflydelse her, hvor vi stode i saa stor Berørelse med Tyskland og havde Tysktalende i hele Kongeriget.

τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

Lucas har istedetfor *δος* etc.: *δίδου ἡμῖν καθ' ἡμέραν.* Luther oversætter ved: Unser täglich Brodt gib uns heute og Lucas ved: Gib uns unser täglich Brodt immerdar. Bengel oversætter Matthæus ligesom Luther, men siger ved Oversættelsen af Lucas, istedetfor immerdar: Jeden Tag. I vore danske Oversættelser hedder det i første Evangelium: Giv os idag vort daglige Brød og i tredie Evangelium: Giv os hver Dag vort daglige Brød. Lindberg har begge Steder istedetfor daglige: væsentlige. Dette synes ordrettere; man kunde tænke, at Pater Noster var afvegen og Luther havde fulgt dette, men vi ville stræbe at vise, at der er gode Grunde ved at oversætte det Græske saaledes som Luther og vore Oversættelser have gjort.

I Ap. G. 16, 11 staaer: *τῇτε ἐπιούςῃ Νεαπολιν* osv. Næste Dag kom vi til Neapel. Ligeledes Ap. G. 20, 15 og 21, 18 og 23, 11, altsammen i Betydningen: følgende, kommende, til det forrige lagte, hvad i en daglig Bøn vilde betyde: Brød til næste Dag, eftersom vi jo komme igjen og bede om det, der hører næste Dag til.

De, der oversætte det ved det væsentlige eller til Livet nødvendige eller fornødne Brød, tage feil af Ordets Oprindelse. Det kommer nemlig ikke af *ἐπιεῖναι* men af *ἐπιέναι,* at følge efter. Skjøndt nemlig Brødet utvivlsomt hører til vor nødvendige Opholdelse, staaer det omtvistede Ord her for at tilkjendegive, at

vi bede om det, der hører til den næste Dag. Saaledes siger og Bengel. Dagens Trang strækker sig fra den nærværende Tid til den tilkommende. Naar Lucas har: hver Dag er det det Samme som i Jakob 2, 15 kaldes ἐφήμερον τροφήν, daglig Næring, jfr. Matth. 24, 45: Mad itide. Det er altsaa ingen Gjentagelse at der staaer: idag og daglig, thi det sidste udtrykker, hvad der hører til den Dag uden at være for lidt eller for meget, og efter vor Formening, som vi længere hen skal begrunde, gaaer idag paa alle de sidste fire Bønner. *Quotidianus* bruges ogsaa af profane Latinere i Betydning af det fornødne og til Dagen hørende (Plinius I. LX, 35, Cicero pro Roscio).

I vort Folks Talebrug er det alligevel saaledes forstaaet, uden at nærmere Forklaring behøves. Man forstaaer, at Bønnen minder om at nøies med det for den Dag givne, ligesom Israel kun sankede Manna for een Dag og som Herren kalder Sorg for Morgendagen Hedenskab.

καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

Betydelige Haandskrifter af Matthæus have i det Sted i 12te Vers: ἀφήκαμεν. Det synes at gjøre stor Forskjel og at gjøre det til Betingelse, at vi først have tilgivet, istedetfor at være en Følge af vor Tilgivelse og af den Kjærlighed, der er udgydt i vore Hjerter, men da Retten til at bruge Naademidlet er afhængig af, at vi alt have Troen, Daabsnaadens Tilegnelse og alt ved Daaben have Syndsforladelsen som en Kilde, hvoraf dog daglig maa øses, da vi altsaa have smagt den himmelske Gave at elske Gud fordi han elskte os først, ja da vi slet ikke kunde have modtaget de 10,000 Talenters Eftergivelse uden at Guds Kjærlighed maa have tvunget os til at eftergive de 100 Penge (thi det er Sagen, at den gjældbundne Tjener havde slet ikke

smagt dette ret i sit Inderste), saa maae alle de, der bede Fadervor have tilgivet igaar og de forrige Dage og det har lige godt været Følge af Guds Tilgivelse og nu vente de, naar de rigelig og daglig faae Syndsforladelse, at det samme vil skee, som de have erfaret er Selvfølge af ret Modtagelse.

Lucas har istedetfor ὀφειλήματα: ἁμαρτίας og istedetfor ὡς καὶ ἡμεῖς har han καὶ γαρ αὐτόι αφίεμέν (eller i nogle Haandskrifter ἀφίομεν) παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν. Luther oversætter Matthæus saaledes: Und vergib uns unsre Schulden, wie wir unsern Schuldigern, og ligeledes oversætter han ordret Lucas. Bengèl følger ogsaa Texten hos begge Evangelister, men bruger ved Oversættelsen af Matthæus: Lasse nach og ved Lucas: erlass og erlassen. Vor danske Oversættelse af Matthæus lyder saa: Og forlad os vor Skyld, som vi og forlade vore Skyldnere og af Lucas: Og forlad os vore Synder, thi og vi forlade Hver, som os er skyldig.

καὶ μὴ εἰσενέγκης ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν.

Dette har Lucas ganske eenslydende. Luther oversætter det ved: Und führe uns nicht in Versuchung. Bengel har: Und bringe uns etc. Vor danske Oversættelse har hos Lucas: Og led os ikke i Fristelse, men hos Matthæus: Og led os ikke ind i Fristelse. En ældre Oversættelse fra Frederik den 5tes Tid har: Indled os ikke i Fristelse.

ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπο τοῦ πονηρῦν.

De fleste Haandskrifter af Lucas have slet ikke denne Bøn, men, hvor den findes, er Ordlyden den samme.

Luther ovensætter: Sondern erlöse uns von dem Uebel. Her bruger Bengel: Rette og errette uns von dem Argen. thi, siger han: Den Onde er Djævelen. Om dette ville vi henvise til vor sidste Be-

tragtning om Fadervors Brug hos os i Nutiden. Den danske Oversættelse har begge Steder: Men fri os fra det Onde.

ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.

Andre Haandskrifter af Matthæus have slet ikke dette, andre blot: Thi dit er Riget i Evighed; atter andre: Thi dit er Riget og Magten og Æren, Faderens, Sønnens og den Helligaands.

Doxologien, som denne Deel af Fadervor kaldes, findes i slet ingen Haandskrifter af Lucas, men dog i vigtige af Matthæus, ligesom den findes i Oversættelserne paa Arabisk og Persisk, i Vulgata og Itala. Flere Skriftsteder ligne den, og Jøderne, som vi alt have bemærket, havde noget Lignende i deres Gudstjeneste. Meningen i Doxologen er ikke ulig Englesangen i Julenat og Lovsangen Palmesøndag ligesom Rom. 11, 36, Apok. 7, 12 og 19, 1 har Ligheder dermed.

ἀμήν.

Findes ikke i alle Haandskrifter af Matthæus og slet ikke af Lucas. Luthers og vor Oversættelse har baade Amen og Doxologien, Bengel indklamrer begge Dele. Foruden nogle græske Texter har den latinske og ægyptiske Oversættelse ikke Amen.

Efter alt det Foregaaende troe vi at kunne sige, at vor Oversættelse af det nye Testaments Bøger har en forsvarlig, ja udmærket god Gjengivelse af Fadervor hos Matthæus og Lucas, og heller ikke betydelige Afvigelser fra de ældre danske Oversættelser.

C. Fadervor i Overleveringen.

Josef Bingham beviser ved mange Anførelser fra Kirkefædre og senere Forfattere at Modersmaalets Brug baade i Gudstjeneste og Skriftlæsning var almin-

delig lige til Aar Tusinde. Han citerer saavel Hieronymus, Justinus Martyr som Chrysostomus og Basilius. Altsaa maa det og gjælde om Fadervor. I ældste Tid hørte Fadervor til *Disciplina arcana*, ikke som om det skjultes for Katekumenerne, nei det foredroges just og forklaredes, men de maatte ikke bede det sammen med Menigheden. Naar Diakonen havde opraabt, at de og de Bodfærdige, efter at den foregaaende Gudstjeneste var forbi, skulde forlade Forsamlingssalen eller Kirken, foregik først de egentlige rituelle Handlinger. Først, naar de vare døbte, maatte de forene deres Stemme med Menigheden. Fadervor havde dengang sin Plads bagefter Nadveren, først Indstiftelsesordene, saa Fadervor og saa Velsignelsen, derefter gave de hverandre Fredskysset [1]) og fik saa Brødet og Vinen. Augustin og Chrysostomus sige, at Herren havde lært Apostlene at bruge Fadervor ved Nadveren. Det fremsagdes baade af Præsterne og Folket, siger Gregor af Tours. Ligesaa vidne Johannes Almisseuddeleren, Biskop i Alexandria og Gregor den Store. Hiin Gregor fortæller, at en stum Kvinde fik Mælet under Nadveren og istemmede derefter Herrens Bøn. Gregor den Store siger, at hos Grækerne læste hele Folket Fadervor, men hos Romerne Præsterne alene. Engelsmænd og Franskmænd fulgte den græske Skik, men efter den arabiske Liturgi afveg man derfra i Spanien, hvor Folket kun sagde Amen. Ved Aften- og Morgengudstjeneste brugtes ligesaa Fadervor. Ogsaa ved privat Gudstjeneste benyttedes det. Dets Navn var vist den-

---

[1]) Velsignelsen lød altid: Fred være med Eder! med Svaret: Og med din Aand. Hvorledes vi ere komne til at kalde Aarons Velsignelse Herrens, have vi forgjæves søgt Oplysning om. En katholsk Præst, som vi spurgte derom, nægtede, at dette nogensinde havde været Tilfældet i den Romerske Kirke.

gang: den almindelige Bøn eller den daglige Bøn. Christus er os Brød, vi bede, at det daglig maa gives os (Augustinus, Hilarius). Det kaldtes og de Troendes Bøn og Fædrene vide ikke, hvor høit de skulle sætte dets Indflydelse og prise dets Oprindelse. Derfor er det en Form, siges der, som maa udsiges med Herrens egne Ord ligesom Cyprian og kalder det: Bønformlen.

Da Fadervor saaledes ansaaes for en Hemmelighed, forbeholdt de Troende, og en Skat, Herren havde nedlagt Himmeriges Fylde i til at bede om, kan man trygt stole paa Overleveringens Nøiagtighed. Derfor findes det hos Kirkefædrene i samme Form, som vi have det, dog nævne de ikke alle Doxologien. Der meentes, at den messedes af Præsten efterat Menigheden havde fremsagt Fadervors øvrige Deel og at Chrysostomus første Gang skulde have taget den med. Gerhard slutter anderledes og paastaaer, at det er Latinerne, der i deres Liturgi har udeladt Doxologien, medens Grækerne havde den, fordi Latinerne ansaae det som et Slutningsord fra de Troende, men ikke som henhørende til, hvad Herren havde lært dem at bede. Noget Lignende maa forudsættes hos Kirkefædrene, der ikke forklarede Doxologien for Katekumenerne, uden at man deraf kan slutte, at det ikke brugtes af Fædrene i Gudstjenesten eller privat, men kun, at det ikke hørte til det, som forklaredes Disciplene og altsaa ikke kunde optages mellem det, der fortælles os om Katechumenforklaringer. Nogle Grækere have Doxologien anderledes, men vistnok enten som medført fra Nicæanske Bekjendelse eller som Modvægt mod Arianerne. Amen udelades hos Origenes, Tertullian og Augustinus, men her gjælder det som om Doxologien, at det vilde være for dristigt at slutte heraf, at Amen ikke brugtes ved Gudstjeneste eller privat. Det blev kun ikke forklaret

nærmere for Katechumener. I alt Fald kunne vi stole paa, at Fadervor er kommet til vort Folk saaledes som det findes i Pater Noster, og at Romerne, før de foresloge denne Form, ikke have indført noget Nyt, thi i Ordlyden pleie de at være saa troe og conservative som næsten intet andet Folk paa Jorden. Heller ikke kom det til os uden Doxologien fra først af, hvilken Luther af kritiske Grunde har udeladt af Pater Noster. I sin store Katechismus har Luther og nogle smaae Variationer fra Pater Noster, nemlig i tredie Bøn: *Fiat voluntas tua qvemadmodum in coelo, sic etiam in terra* og en lille Omsætning af Objektet *nos* i 6te Bøn.

Vi kunne vist rolig sige, at vi fik ved Evangeliets Komme til os Pater Noster paa følgende Maade:

Pater noster, qvi es in coelis.
Sanctificetur nomen tuum.
Adveniat regnum tuum.
Fiat voluntas tua, sicut in coelo, sic in terra.
Panem nostrum qvotidianum da nobis hodie.
Et remitte nobis debita nostra, sicut nos remittimus debitoribus nostris.
Et ne nos inducas in tentamen.
Sed libera nos a malo.
Qvia tuum est regnum et potentia et gloria in secula.
Amen.

Saaledes gjengiver Luther det, dog med Udeladelse af Doxologien og i hans Spor finde vi Kingo gjøre det Samme, men iøvrigt give en Oversættelse, som stemmer med den meest ukunstlede Fremsigelse, vi forefinde endnu. Vi ville derfor tillade os at anføre denne Oversættelse, som findes i hans Katechismusuddrag:

Fader vor, du som er i Himlene.

Helligt vorde dit Navn.

Tilkomme dit Rige.

Skee din Villie som i Himmelen saa og paa Jorden.

Giv os i Dag vort daglige Brød.

Og forlad os vor Skyld, som og vi forlade vore Skyldnere.

Og led os ikke ind i Fristelse.

Men fri os fra det Onde.

D. Fadervor i Nutid hos os.

Fader vor.

Her sige Nogle, ligesom Lindberg i Oversættelsen: Vor Fader. Det er vist, at ovenstaaende Ordstilling er kommet fra Latin, ligesom Johannes den Døber og den forlorne Søn, hvilket vi have Nød med at slippe, er kommet fra det Tyske; men eftersom Bønnen har faaet Navnet: Fader vor hos os og denne Benævnelse aldrig kan ventes heller ikke ønskes forandret, fordi den er blevet os saa inderlig kjær, vil vort Modersmaal, der har modtaget saamange dybe Begreber og saamegen Berigelse af Christendommen, nok tilgive os, om vi ville beholde denne ene Ordstilling, og endog holde den anden for mere kunstlet.

Dertil kommer for Præsternes Vedkommende, at vor Fader er næsten umuligt at messe.

Du, som er i Himlene.

Her er vort Ritual, som synes at ville følge Luthers Katechismus og kun nævner derfor første Linie af Fadervor, kommet til at bruge hans Bibeloversættelse istedetfor at sige: Du, som er i Himlen, og det er ikke usædvanligt at høre dette især fra Kordøren. At der er ingen Grund dertil er vist, da hverken Biblen eller Pater Noster eller Kirkefædrene har andet end: i Himlene, men vi ville dog see, hvorfor Lexikografer sige,

at det er en ligegyldig Sag. Det er en vidtløftig Undersøgelse, men vi skulle søge at forkorte det for Læseren.

Det er Hebraisme at sige i Himlene, fortælle Lexikografer, thi Hebræerne havde ikke Enkelttallet her, og Forskjellen bliver ikke større end at sige: i Himmelen og i Himlen. Rabbinerne meente, at det var Dualis og skilte mellem skabte og uskabte Himle, hvad vi da paa anden Maade gjøre, saa Mange, som ikke ville have alle Himle ind under det kopernikanske System. Allerede det gamle Testaments Fortolkere synes at stræbe efter at skjelne Begreberne, saa at *Septuaginta* har Fleertallet omtrent 30 Gange, men Enkelttallet nogle og tyve; at vise dette, tillader Pladsen ikke og det kunde og falde meget besværligt for os at magte det. Apokrypherne have kun Enkelttallet. Det nye Testament har ganske vist et Par Steder, der synes Parallelsteder begge Dele, nemlig Matth. 5; 12 har Fleertal, medens Lucas 6, 22 har Enkelttal. Synoptikerne have ved Jesu Daab Fleertal, hvor Joh. 1, 32 har Enkelttal, men hvad, om det nu just paa disse Steder var ligegyldigt.

I Syrochaldaisk, som Jesus vist talte, haves Dualis og Fleertal, *Schemaja* og *Schamio*, men det Ene anvendes dog i Matth. 6, 9, det andet i 3die Bøn, ligesom Lexikograferne maae tilstaae, at den syriske og aramæiske Oversættelse gjør samme Forskjel. Vi paa den anden Side maae indrømme, at den hebraiserende Matthæus og Hebræerbrevet overveiende have Fleertal. Matthæus har Fleertal 50 Gange, Enkelttal kun 24 Gange; Markus Fleertal 5 Gange, Enkelttal 14 Gange; Lucas Fleertal 4 Gange, Enkelttal 32 Gange, Johannes aldrig Fleertal, men Enkelttal 16 Gange; Ap. G. Fleertal 2 Gange, Enkelttal 22 Gange; Romerne og 1 Korinterbrev slet ikke Fleertal, Enkelttal 2 hver; dog

2 Korinter engang Fleertal; Galaterne Enkelttal een Gang; Epheserne Fleertal 4 Gange, intet Enkelttal; Philipenserne Fleertal 3 Gange, Enkelttal een Gang; 1 Thessaloniker hvert een Gang; 2 Thessaloniker Enkelttal een Gang; Hebræerbrevet Fleertal 8 Gange, Enkelttal 3 Gange; Jakob een Gang Enkelttal; 1 Peter 2 Gange Enkelttal, een Gang Fleertal; 2 Peter 3 Gange Fleertal, een Gang Enkelttal; Apokalypsen over 50 Gange Enkelttal, en Gang Fleertal. Dette beviser ingenlunde, at de ikke kunde gjøre Forskjel, hvor det behøvedes. Man maa især see hen til de meest forskjellige og vil da finde, at Matthæus altid bruger Enkelttal om Skyhimlen, enten Veiret eller Fuglene omtales, men hvor der er Tale om Guds Boliger bruges Fleertal, ligesom alt Grækerne brugte det om de persiske Kongeboliger, men ligesom han bruger Enkelttal om Skyhimlen, bruger han det og som i tredie Bøn, hvor der er Tale om Guds særegne Bolig i Herligheden. Unægteligt bliver det, at enten man tager den hellige Skrift i det nye Testament eller de semitiske Oversættelser selv heraf finder man i Fadervor Forskjellen gjort. Det eneste Sted, hvor Johannes i Aabenbaringens Bog bruger Fleertal, er det let at skjelne, at her ikke tales om Guds Boliger, men om en særegen Deel deraf. Hvor han bruger Enkelttal er det om Guds særegne Bolig (som i tredie Bøn) i Herligheden. De Boliger, hvor Gud er alene som Fader, skildrer Paulus os som tre, idet Herren selv kalder den nederste eller Forgaarden, den hellige, almindelige Kirke, for Himmeriges Rige, og Paulus fortæller, at han rykkedes ind indtil tredie Himmel (anderledes kan det ikke fortolkes uden Vold paa den græske Text), men den anden Himmel, han rykkedes ind i, kalder han Paradiset. I alt Fald indsee vi ingen Grund til at overspringe den Forskjel, som alle Steder er gjort

i Fadervor og maae antage, at Herren har givet Aposten Begrebsforskjel paa Fleertallet og Enkelttallet, da det er fastholdt i Overførelsen paa de Sprog, som tillade at udtrykke det i Ord.

Helliget vorde dit Navn.

Vi have aldrig hørt, at Nogen i Nutiden har sagt med Kingo: Helligt vorde etc. Det græske og latinske Ord herfor har baade Betydning af at hellige og holde helligt, men her tillader Begrebet kun det Sidste som Paralel til at hellige Gud Herren i vore Hjerter, saa der er ingen Grund til at sige Andet end: helliget.

Tilkomme dit Rige.

Her sige Nogle, som vi og finde det i alle Oversættelserne af Evangelierne: Komme dit Rige, men Et er at oversætte Biblen, et Andet at følge den gamle Text i vort Modersmaal, som er ordret efter Kirkebrugen af Pater Noster. Desuden kommer det nærmere Bønnens Tanke. Var Henvendelsen til Guds Person var det en anden Sag, men her er Bønnen henvendt til Gud Fader om, at Riget maa komme i Fremtiden. Vel er dette i sine Vaarspirer her alt tilstede, men her tales om Høsten, om Faderriget, saasandt vi her endnu i Troens Tid er i Aandens Rige og i Tusindaarsriget komme i Sønnens, indtil han har underlagt sig det og tilsidst underlægger baade det og sig selv Faderen. Vi maae ubetinget derfor heller sige: Tilkomme dit Rige.

En værre Nyhed har indsneget sig mange Steder, kommende deels ved misforstaaet Brug af Luthers Forklaring af første Bøn, deels af vor nære Forbindelse med de Tyske, hvilke vi ofte have hørt sige: Zu uns komme dein Reich! Det er som om det Rige, der tales om, alene angik os, medens det gjælder den hele Himmel og Jord og al Skabningens ubevidste For-

længsel stunder mod denne Forløsning af Forkrænkeligheds Trældom.

Skee din Villie, som i Himmelen, saa og paa Jorden.

Her er Tale kun om tredie Himmel, hvor hans Villie alene fuldkommen fuldbyrdes. Ere end Afvigelserne fra denne Bøns Ordlyd mere uskyldige, ere de dog opkomne enten af Bessermachen eller af Skjødesløshed, naar man siger: Skee din Villie her paa Jorden som den skeer i Himmelen. Det er et Slags Forsøg paa en Tydeliggjørelse, som slet ikke behøves. Det Samme kan siges om at udelade: og i sidste Sætning, det gjør her kun utydeligere. Andre sige: Som den er i Himmelen. Saaledes findes det i det lille Alterbogsudtog for Præster (trykt 1813 paa Gyldendals Forlag). Det er kun til at utydeliggjøre ved Kunster, sætte en mystisk Essens paa det Simple og indlægge sit Arbeide. En Skaffer paa Fyen have vi hørt sige: i Himlen som paa Jorden. Skal dette være et baade og er det ikke tydeligt og skal det ikke være dette, er det modsat Meningen, men vi ville haabe, at denne Skaffer maa være ene om den Redaktion.

Vi anbefale da Overskriften: Giv os i Dag vort daglige Brød.

Ganske enkeltvis sige Nogle: det væsentlige Brød. Det har vi allerede omtalt ved (B.) i denne Afhandling; andre sige: Hver Dag men der er ikke vægtig Grund til at trække Lukas frem her, hvis Fadervor ikke har fundet kirkelig Tilslutning nogensteds. Det kommer heller ikke Meningeu saa nær, thi det er en daglig Bøn og vi komme igjen for at bede om næste Dag. Dette ligger rigtignok og i Ordene, at vi bede om det i Dag, men ikke saa tydeligt, at vi henstille Morgendagen foreløbig til Gud. En Grund til, hvorfor Nogle foretrække: det væsentlige

Brød, kan være at de ville sætte Grændse, hvor Luther i sin Forklaring til 4de Bøn griber for vidt om sig, saaledes, at man kan sige, at efter den Forklaring havde Apostlene aldrig dagligt Brød, men det er en Misforstaaelse af hans Mening, thi han vil, at vi skulle nøies med hvad Gud vil give af alt det Meget, men at Ingen selv skal trænge ind i Martyriet og derfor gjerne maa bede om alt godt Jordisk, naar han kun nøies med det, han faaer. Imidlertid er dette rigtignok ikke efter vort Sind, da vi mene, at, hvad der staaer i Fadervor kan Hver faae, naar han beder det med Hjertet og skjøndt han nok maa ønske alt det, Luther nævner, maa han dog holde sig til det Forjættede, og det mene vi Apostlene fik endog paa deres Dødsdag, nemlig ingen overmenneskelig Fristelse. I alt Fald faaes det altid, dersom vi i Modsætning til blot at tænke paa det Jordiske, tænke slet ikke paa det, som det synes Kirkefædrene gjorde, naar de mente, at her var kun Tale om Jesus, Himlens Brød, Livsens Brød.

Man feiler vist ikke ved at tage fjerde Bøn alene om den nødtørftigste jordiske Forsørgelse, altsaa alene om det Timelige og 7de Bøn om baade himmelske og jordiske Onder.

Og forlad os vor Skyld, som vi og forlade vore Skyldnere.

Der er adskillige Alterbøger (vi vide ikke om det er for Messemusikkens Skyld) som udelade det første Ord i denne Bøn, Bindeordet. Meget ofte skeer dette især i Kordøren. Det er urigtigt, thi er og nogetsteds et Bindeord, saa er det her og i den følgende Bøn, ligesom Men i den sidste. Vi formene nemlig, at dette i Dag fra fjerde Bøn, forbindes med de 3 følgende Bønner, om ikke ad fuldkommen grammatikalsk Vei saa ad Meningens. Baade Skrift og Overlevering har det derfor altid. Chrysostomus siger

det ligeud: Vor Herre lærte os jo at sige: Forlad os i Dag vor Skyld.

Nogle omsætte det næste «og» som ikke er kommet fra Pater Noster men fra Skriften. Det kan være temmelig ligegyldigt, men at udelade det, som Nogle gjøre, er formentlig utilladeligt. Dette og, som er: ogsaa, betegner, synes det os, at det ikke gik an, at vende Sætningen om og sige det Sidste først, thi det Sidste er begrundet i det Førstes Mulighed. Saaledes staaer og i Lignelsen om den gjældbundne Tjener: Burde det dig ikke og at etc. Matth. 18, 33.

Og led os ikke udi Fristelse.

Om Udeladelsen af Bindeordet gjælder det Samme, som ved forrige Bøn.

Adskillige, ja Mange, sige her: Led os ikke ind i Fristelse maaske for at komme Græsken og Latinen nærmere. Saa er der andre, som fordi Gud ikke fristes eller frister nogen og fordi der staaer, at Aanden førte Jesus ud i Ørkenen, foretrække at sige ud i Fristelse. Efter vor Mening er det græske og Latinske fuldelig gjengivet ved Ordet: lede og derfor foretrække vi som i den gamle danske Luthers Katechismus at sige: udi Fristelse eller om man synes det er for gammeldags simpelthen: i Fristelse. Hvad enten det gaaer ud eller ind, tilkjendegives kun, at det ikke kan skee uden Faderens Villie.

Men fri os fra det Onde.

Her har Nogle sagt, som Bengel forstod det; den Onde, og baade efter Græsk og Latin kan det forsvares ligesaa godt som: det Onde, men hermed nøies vi ikke, thi, saasandt vor Daabspagt viser, at al Fristelse er ikke blot Djævelens Væsen og Gjerning men af den Onde personlig, saasandt er det Onde alt indbefattet i forrige Bøn, og, ved at tænke paa ham her, kommer ikke alene Gjentagelse, men der kommer

for snever Betydning. I Ordet er indsluttet tillige legemlig Lidelse og anden. jordisk Nød, som Abraham siger til den rige Mand, var vederfaret Lazarus her paa Jorden.

Nogle sige: Men frels os etc. Det er vel uskyldigt men mattere; fri os passer bedre paa, at det er al Slags Ondt vi bede os fritagne for, om muligt.

Thi dit er Riget og Magten og Æren i Evighed.

Nogle sige: Thi Riget er dit etc. Det er ogsaa uskyldigt men mattere, forekommer det os.

Nogle have laant af Tyskerne, tænke vi, (hvor vi idetmindste ofte har hørt det) at sige: I alle Evigheder. Det er en vilkaarlig og derfor utilbørlig Forandring. — Amen have vi aldrig hørt udeladt, heller ikke Doxologien, men ville gjerne oplyses om dette brugtes ogsaa paa Luthers Tid. Ogsaa ville vi gjerne vide, hvad vor Stilling og Opholdssted forbyder at faae undersøgt, hvorvidt den Romerke, Græske og Anglikanske Kirke i Nutiden have Fadervor efter Ordlyd og medtage Doxologien og Amen. Lad os alle hjælpes ad for at Fadervor ikke skal være Martyr, som Luther klager over paa hans Tid. I Førstningen, da Modersmaalet brugtes ved Gudstjenesten, kunde der famles meer end nu behøves, da det paa fjerde Aarhundrede har været i Kirkebrug.

3.

1. Corinter 11, 49. Om at æde og drikke sig selv til Dom.

Dette siger jo Apostlen Paulus, og Brugen af dette Skriftsted, Anvendelsen paa Livet er saare vigtig for hver Enkelts Samvittighed og det har stor Betydning hvorledes Formaningen, der ligger deri, forkyndes i Menigheden. Men, for at forstaae Stedet ret, maa næstefter nøie at agte paa Sammenhængen, sees hen

til, at Nadveren ikke kommer til at staae afsondret fra Guds øvrige Aabenbaring. Den er snarere det Afsluttende efter det Navn, den bærer af det sidste Maaltid. Derfor hører den ikke op at bruges, fordi den samler det Øvrige i sig indtil Maalet er naaet.

Som det hedder om Skaberen, at Han giver alle Liv, Aande og alle Ting og om Mennesket overfor Skaberen, at i ham leve røres og ere de, saa er Summen af Jesu Prædiken paa Jorden: Uden mig kunne I Intet gjøre og dertil Menneskehjertets stadige Svar: Ja kom Herre Jesus. Det hører til det Uudsigelige, og skjøndt Mystikken kan aldrig døe, vilde den kun forvilde sig, hvis den søgte sit tilsvarende Udtryk i Ord. Ligegodt kan den føle, at der er en Iboen i Mennesket af Gud, ikke blot som Kant mente i Samvittigheden men i hele det Menneskelige. Var der ikke en Indbildningskraft og Skjønaand i Mennesket, vilde alle Skjalde tale og synge forgjæves, og var der ikke en tilsvarende, om end ringere Iboen af Gud i Israel end i Moses, kunde han og Profeterne ikke have virket paa dem. Saaledes er det ingen fremmed Bolig om end en ny Skabelse, naar Guds Søn kom ind i Menneskeheden, og især efter at han sidder hos Guds høire Haand og har udsendt Helligaanden og tager Bolig i Menigheden, og i den Enkelte. Det dybeste Udtryk derfor findes i Guds Hemmeligheder, Sakramenterne, og derfor maa Billedtalen, som udtrykker Guds Iboen, altid vende tilbage til disse. Uden Daaben kan ikke Billederne forstaaes: Han er Menighedens Hoved; den er hans Lemmer. Han er Vintræet, vi ere Grenene. Verden er korsfæstet og vi Verden. Vi ere begravne med Ham ved Daaben til Døden og opreiste med Ham til Livets Fornyelse etc. Vor Overdækning af Ham, hans Iboen i os ved Ordet og Helligaanden, vor troende Modtagelse

af Daabsnaaden i Pagten er udtrykt ved alle disse Lignelser og er en uudsigelig Virkelighed. I Fortsættelse heraf maa Nadveren sees som Indforlivelse atter og atter af Ham i os, af Ham, der sidder hos Guds høire Haand som Gud og Mand. Forskjellig fra al anden legemlig og aandelig Nydelse maa den være og en Forbindelse med de Helliges Samfund som intet andet Fællesmaaltid, ja, som Lemmernes Forbindelse ved samme Liv. Fornemmelsen deraf har den Troende alene:

Ene det paa Jorden veed
Jesus og hans Menighed.
Verden tænker, det er Tant,
Hjertet føler, det er sandt,
At paa Jord er dalet ned
Livet i Guds Kjærlighed.

Det er dette, som Apostlen vil udtrykke i 1. Cor. 11 Cap., at der i selve Nadverens Væsen og Virken fra Gud er en Forskjel paa al anden Æden og Drikken, som ikke kan overspringes, uden at man med det samme fører Dom frem over sig selv.

Vi ville ikke i mindste Maade svække den Alvor, der maa vækkes ved dette Apostelord, heller ikke nægte, at ved Misbrug af det Allerhelligste bliver Synden størst og Følgerne værst, eller at den uværdige Nydelse er til Dom, men vi ville betragte denne Dom, for at den ikke skal gjøres, som Nogle ere tilbøielige til, til Synd, som aldrig tilgives, hvad ganske vist strider mod Skriftstedet i dets Sammenhæng og bringer Forfærdelse i mange Hjerter, naar det overveies, hvorledes der ofte gaaes til Alters.

Guds Menigheds levende Lemmer maae baade efter Guds Ord og egen Erfaring vide, at Nadveren ikke kan undværes, dersom de ville voxe i Troens Liv og og bære Frugt. Just fordi Ingen faaer at vide,

hvorvidt han er voxet, har vi Intet andet at holde os til, end at, naar vi blive i Daabens Naade, maa Væxt skee ved Nadveren. Da Stilstand ikke godt kan tænkes, maa den Livets Fornyelse, som har sit Kildespring i Daaben, standse, og Afdøen af den gamle Adam med det samme og den uundgaaelige Nærmelse til evig Død og Fortabelse (den aandelige Forkrænkelighed,) som uden Frelseren, er hvert Menneske vis, fremskyndes. Derfor maa Guds Menighed være overbevist om, at ved Misbrug af Nadveren skeer det Modsatte af Brug. Det maa ikke alene lede til, at Mennesket forhærdes overfor Naaden, men at denne, i sin usigelige Kjærlighed, maa tugte, for at bringe Mennesket ud af Syndesikkerheden. Det er det, Apostlen vil vise og advare imod, men hvor stor Forskjel er der ikke i at indrømme dette og saa i at lære og tænke, at, om man omvendte sig herfra, skulde det dog tilregnes paa Dommedag. Det er at sammenligne med 1 Cor. 5, 5. Hvor Paulus vil have Blodskamssynderen overgivet til Satan som saadan til Kjødets Fordærvelse, at Aanden maae frelses paa vor Herres Jesu Dag. Paulus vil have dette Menneske henviist til den rette Plads, udstødt af Menigheden, ud igjen i den Verden, hvilken han tilhører, der ikke er friet fra Satans Tyranni, for at han ved denne sidste Formaning og Prædiken, Menigheden paa Jorden kan afgive, maa komme til at gaae i sig selv og døde sin Kjødelighed ved Guds Magt, der da atter vil hjælpe ham, naaer han forsager. Paulus vil just have ham befriet fra, at Dommen skulde blive svævende over ham til det sidste og da være uigjenkaldelig. Naar vi dømme os selv, fordømmes vi ikke. Det kan endnu skee fordi Frelsens Mulighed endnu er tilstede ved Helligaandens Lysen og Feien for at finde den tabte Mønt. Gud har flere Midler end Menigheden

og kan tugte ved Hjemsøgelser, legemlige eller aandelige, for at Mennesket skal omvende sig. Paa disse Guds Domme peger Apostelen ligefrem som paa Følger af uværdig Nadvernydelse, men han vil, at de skulle forandre dette, naar de blive vaer, hvad han fremstiller som Kjendsgjerning iblandt dem. Efter disse Bemærkninger ville vi først see, hvad Kristus lærer om Guds Dom i Almindelighed.

I Almindelighed maae vi sige, at Herren har forbeholdt sig al Dom, men aabenbaret os sin Doms Grundlag nemlig, hvad der er under hans Dom, og maa dømmes til enhver Tid, som ikke værende under hans Naade.

Det maa være os tilstrækkeligt. Saa lidt, som Apostlene kunde vide den yderste Time, hvilken Faderen har forbeholdt sig, eller bebreides, at de ventede den snart, saa lidt kunne de udsige os Maaden og Midlerne til hver Doms Udførelse førend hiin Dag, der er den yderste, men ikke den eneste Dom. De ere saa forsigtige hermed, at endskjøndt der er kun et Menneske, om hvem Herren synes at have udtalt evig Fordømmelse, nemlig Judas, siger Apostlen. Han gik hen til sit Sted. Dernæst see vi, at skjøndt Djævelen og de faldne Engle aldrig kunne modtage Frelsen, heller ikke ville det, er dog Stadier i deres Fordømmelses Maade. Først blive de dømte til Mørkets Lænker at forvares til Dommen. Saameget forstaaes deraf, at de bleve ikke i Herligheden for Guds Trone, men vistes bort fra dette Lys og ikke kunde komme tilbage. Dernæst gaaer der Dom over denne Verdens Herre: Nu skal denne Verdens Fyrste udstødes, nemlig af sit Fyrstendømme i denne Verden, thi, medens Jesus fra Herligheden vil drage alle til sig, om de ville, skal intet Menneske, som er kommet til ham, være nødt til at lyde Djævelen mere. Christus havde nu, som

den Stærkere, taget hans Bytte, Menneskehjertet, fra ham og hans Rustning Anklagen, at de hverken kunde være Guds Børn eller reises op, nøgne og halvdøde som de vare i Ørken. Herefter faaer Djævelen en Dom, som vi ikke ret fatte endnu, at nedstyrtes til alene at være paa Jorden og virke der (Apok. 12). Dernæst bindes han i Tusind Aar (Apok. 20) og tilsidst kommer hans endelige Dom (Apok. 20, 10).

Det samme er gjennemgaaende Tilfældet, dog saaledes, at den sidste Afgjørelse er ikke absolut tilstede underveis og saaledes, at om Dommen kan være en Straf for Synd, er den dog altid tillige en Naadens Tugt. Kanaan var dømt, thi Abraham havde allerede Forjættelse om at eie det men Dommen fuldbyrdedes først, da der intet Raad var mere paa Jorden, og saa reddedes endda Rahab for Troens Skyld. De Ugudelige i Noahs Dage naaede først efter 120 Aar deres Domsfylde og opbevaredes dog endnu i Dødsriget for Jesu Prædiken. Den bibelske Fortælling fra den gamle Pagt bliver derfor altid nødvendig at kjende, fordi den viser os, hvorledes Familielivet og siden Folkelivet forholder sig til Gud. Kains Børn søge ved Haandfærdighed og Familiesammenhæng at undvære Gud. I Patriarkernes Familie sees Velsignelse eller Hjemsøgelse at følge med Faderens eller Moderens eller Børnenes Forhold til Gudsfrygten uden Hensyn til de blotte Naturgaver. Ved Babel vil Folkestimlen og Massen undvære Gud, men Herren splitter dem og giver Folkeudviklingen og Sproget som et nyt Opdragelsesmiddel for at de Oprigtige kunne blive aabenbare. Efterat Herren har ført Israel til Gosen og der gjort det til et Folk, nær ved, men dybt foragtet af det dengang viseste Folk paa Jorden, viser han tydelig paa hin Førstefødte af Folkeslagene, hvorledes Styrke og Velsignelse afhænger af Folkets Forhold til ham

(som hos Samson). Vrage de ham, da blive de alles Bytte, søge de ham, kan intet Folkeslag magte dem. Saaledes gjennemgaaer Israel, midt imellem Verdensfolkene, mange Stadier af Velsignelse og Forbandelse indtil det forskyder selve Velsignelsens Sum i Abrahams Sæd, og dog bevares det til den sidste Krisis kommer for alle Tings Fuldendelse. Er der i Faderens Huus mange Boliger, kan der ogsaa være mange Dommens Maader inden det Sidste. Det er da ikke svært at forstaae, at Jesu Komme til Jorden maa være en Krisis for alle dem, hvem Lyset skinner for, uden at vi derfor kunne afgjøre Dommens Tid og Maade, men Et kunne vi fastsætte i Henhold til første Betragtning i denne Afhandling, at der svæver altid Dom over den, som ikke er i Gud og Gud ikke i Ham, om end til Omvendelse, og det skal han have at vide, og der er altid Velsignelse over den, som er i Gud og Gud i ham, og det skal og kan han vide. Derfor vidner Guds Aand med vor Aand om vi ere Guds Børn, ellers kunde Ingen have Guds Fred og derfor maa et Guds Menneske vide, at hver Hjemsøgelse, der kommer til ham, ikke er en Dom men Guds Kjærligheds Vei fordi Gud elsker ham. Uværdig Brug af Nadveren fører til, at en Dom svæver over den Skyldige, er i ham og følger med ham, men om Tugten hjælper, det er forskjelligt efter det forskjellige Gudsforhold, ligesom Gud bestemmer alene, om det skal være en ydre eller indre Tugt.

Vi ville derefter see, hvilke Ord det nye Testamentes Bøger har paa Græsk for: Dom. Vi finde da to Ord, som begge komme af det græske Gjerningsord: κρίνειν, der er at gjøre Skjel baade paa Personer og Ting, saavel til Udmærkelse som til Tilsidesættelse. De afledede Betydninger vedkomme os ikke her. Deraf dannes de to græske Ord for: Dom:

κρίμα eller κρῖμα og κρισις. Det første hentyder til en Vorden, det sidste til en Udførelse. Ved det sidste Ord er Udførelsen tilstede. Det græske Sprog har flere lignende Afledelser: πράγμα og πρᾶξις, δόγμα og δόσις. Næsten i alle Sprog er det andet Ord gaaet over i Folkets Talemaade. κρίμα findes ti Steder i nye Testaments Bøger og allevegne betegner det, at Dommen er svævende over Hovedet, ligesom ὄργη Matthæus 2, en Tordenbyge, der udlader sig efter Guds nærmere Bestemmelse, og Ordet κρίμα, er det at bemærke, findes i det af os behandlede Skriftsted. Paa de sex Steder, hvor κρίσις forekommer, synes Domsøieblikket at være tilstede. Dommen er her ikke gjemt.

Kun ved at fastholde Indlemmelsen i Kristus ved Daaben kunne vi fatte Billedsproget, at Verden er mig der korsfæstet og jeg Verden og at jeg ved at slippe Daabsnaaden korsfæster mig selv Kristus, ja ved at være Modstander i Livet af Guds Rige og Retfærdighed, er Kristi Korses Fjende, og kun ved at fastholde, at det er Kristi Atterkomst i mig og i Menigheden, naar han kommer med sit Legem og Blod i Mennesket, hans stadige Gjenkomst før den sidste, kan det Billedsprog gribes, at den Uværdige æder og drikker sig selv til Dom. Ligesom den, der dømmer sig selv, dømmes ikke, vil Ordspillet forstaaes, at den, der bedømmer, skjælner Nadveren ret, faaer ikke Dom, men Velsignelse. Det Samme fremgaaer af Ordet: ἔνοχος, oprindelig bunden, ufrels, overfor og derfor skyldig imod, saaledes, at naar det ikke bliver til Gavn, kunne vi dog ikke løbe bort, men det maa blive til Snare. Det bliver alligevel ikke et sædvanligt Maaltid, men maa blive til Vinding eller Tab for Sjælen.

Til nærmere Forklaring af hele Sammenhængen tjener endnu Følgende.

Hos den første Menighed, der havde eet Hjerte og eet Sind og havde Alting tilfælles, holdtes, ligesom Guds Rige ofte lignes ved et Gjæstebud og Nadveren indstiftedes under et Høitidsmaaltid, et Fælledsmaaltid før Nadveren og dette Fælledsmaaltid kaldtes Kjærligheds-maaltidet. Korintherne efterlignede dette, men det blev kun Kjærlighedsmaaltid af Navn og svarede slet ikke i Begreb til den efterfølgende Nadvere. Kunde det ikke blive et rigeligt og lækkert Maaltid, naar Alle skulde med, kunde de enten spise hjemme forud, eller gjøre Maaltidet tilstrækkeligt for de Fattige, vente paa og optage disse, at Betydningen af Samfundet kunde fremlyse deraf, ellers vilde den Bestemmelse, Nadveren havde, som fremgaaer af Indstiftelsesordene, som Apostelen anfører, have et Modbillede foran sig, og Herrens Død for alle Syndere, og disses Lighed for ham ikke kunne forkyndes. De, der ikke anderledes bedømme kristelig Lighed i Fattigdom og Synd, bedømme og Nadveren slet, og maae gjøre sig skyldige i Misbrug over for det hellige Fælledsmaaltid, tage Frugten bort fra sig selv, ja fordærve og forværre Gudsforholdet for sig selv, naar Menighedsforholdet til det ene Brød glemtes. Ved denne Maade blev jo Herrens Nadver lig Menneskegilder derude i Verden, hvor hver pleier at byde dem, som kan byde igjen, og sætter dem efter Stilling i det Ydre, og hvor Anretningen er forskjellig derefter. Fra alle Sider bliver dette Skriftsted ikke blot en alvorlig Formaning til Selvprøvelse af Gudsforholdet, men og til at lade Overlegenheden ude enten det er Penge, Fødsel, Begavelse eller Aristokrati. eller det er Dømmen og Fordømmen af dem, der komme til Nadveren og hvis Ugudeligheder ikke aabenbare Kjødets Gjerninger, saa at de med Rette udelukkes. Lignelsen om at sætte sig nederst (Luk. 14, 7) er ret egentlig en Lignelse

om Himmerrigets Rige paa Jorden, og ikke blot om Guds Rige hisset og passer fortrinlig paa Nadverindbydelsen. Mange af de Skrupler, der især i Norge ere fremstaaede om Brugen af Skriftemaal og Nadvere i Statskirkerne, vilde tildeels falde bort ved nøie Overveielse af hvad Apostelen siger i 1 Cor. 11, 17 til Kapitlets Ende om Fordragelighed mod de Fattige blandt Nadvergjæstere baade i legemlig og aandelig Henseende.

Vi dele ganske den Anskuelse som Theologisk Tidskrift fra Upsala (Side 432) har, at hverken det nye Testament eller Aposteltiden kjendte den nyere Fordring fra vor Tid, at den Nadversøgende skal kjendes som et Guds Barn af Mennesker. Det var kun aabenbar Usædelige og Gudsbespottere der skulde udstødes og det da kun for med denne sidste Formaning og Forkyndelse fra Menighedens Side maaskee at frelses fra evig Fordømmelse. Hvor vidt vi kunne naae hertil i Statskirkerne, bliver et andet Spørgsmaal, som kun Fremtiden kan besvare.

XVI.

Anmeldelse.

Præstegjerningen i den danske Folkekirke, Haandbog for Præster af C. B. Friis, Pastor emeritus. Kjøbenhavn 1878. — 321 S.

Anmeldt af Stiftsprovst Damgaard i Odense.

Dersom Folkekirkens Venner ved Constitutionens Indførelse og ved den Maade, hvorpaa de kirkelige Sagers Behandling henstilledes i Grundloven, maatte have næret nogen Frygt for, at den kirkelige Lovgivning skulde komme til at staae stille, saalænge der ikke var givet Kirken et Forfatningsorgan, hvorigjennem den selv kunde lovgive, saa har Erfaringen viist, at denne Frygt har været ugrundet. Rigsdagen har ikke ladet det mangle paa Omsorg for Kirkens Tarv paa Lovgivningens Omraade. Efterat Begyndelsen var gjort med Loven af 13. April 1851, der anerkjendte borgerlig Vielses Tilstrækkelighed for et Medlem af Folkekirken, naar kun den anden Ægtefælle hørte til et andet Troessamfund, er Arbeidet skredet jevnt fremad, og Rigsdagen har med tilstrækkelig Redebonhed udfyldt en Synodes Plads. Det kan heller ikke negtes, at Livet selv har nødvendiggjort den stadigt voxende Mængde af ordnende Bestemmelser, som paa det kirkelige Gebet ere udgaaede fra Rigsdag og Regjering. Det er derfor ikke noget overflødigt Arbeide, Udgiveren af ovennævnte Bog har paataget sig, at levere et Hjælpemiddel for navnlig yngre Præster til at finde sig tilrette i den kirkelige Lovgivning. Og andet maa man ikke søge i Bogen, endog Bogens Titel kunde berettige til at vente noget andet eller i alt Fald noget mere. Thi naar Bogen angiver sig

selv som en Bog om «Præstegjerningen», og tilmed ikke om en Deel af Præstegjerningen, men om denne i sin Heelhed, saa vil neppe nogen, og vistnok ikke den ærede Udgiver selv mene, at Præstegjerningens Begreb er udtømt ved Iagttagelsen af Lovgivningens Forskrifter om Gjerningens Udførelse og om de præstelige Indtægter og Udgifter. Anmelderen er vist neppe den eneste, som er bleven ubehagelig overrasket og skuffet ved at aabne Bogen, og finde noget andet end hvad Titelen lovede. Det er den første Anke imod Bogen, at den seiler under et falsk Flag, hvad der i vor Tid er saa meget mere uundskyldeligt, fordi der i Tiden er Tendents nok til at frakjende Præstegjerningen sit dybere Indhold og Betydning.

Det er intet ringe Arbeide Udgiveren har paataget sig; og Haandbogens Fremkomst maa siges at være beleilig baade som en Fortsættelse af Jens Møllers Haandbog, og som en Afløser af denne, hvis overflødige Vidtløftighed og Stoffets mindre heldige Anordning gjør dens Brug saare vanskelig for den, som ikke paa anden Maade er fortrolig med de kirkelige Forhold. Nærværende Haandbog udmærker sig ved to væsentlige Fortrin: den er omfattende og fuldstændig uden at lide af nogen trættende Vidtløftighed, og den er klar og letoverskuelig i Fremstilling og Anordning. Udgiveren har vidst at gjøre et skjønsomt Udvalg af det nødvendige og forbigaae det overflødige af det store Materiale, som her frembyder sig, og han har forstaaet at ordne Stoffet saaledes, at enhver med Lethed vil kunne finde hvad han søger. Spørgsmaalet er dernæst, om han saa kan slaae sig til Ro med det, han har fundet, som afgjørende Regel for det forekomne Tilfælde. I den Henseende er det, at Anmelderen har nogle Bemærkninger at gjøre.

Det er overhovedet en egen Sag med saadanne Haandbøger, der udgives som instructive og istand til at løse alle forekommende Qvæstioner. Det gaaer med dem ligesom med Lægebøger, der udgives til Brug for ikke lægekyndige; de maae bruges med Varsomhed. Enhver, der tager en saadan Bog i Haand, troer deri at see sit Tilfælde beskrevet og tillige Midlet derimod, men glemmer at undersøge, om ogsaa Midlet passer for hans Constitution. Saaledes gaaer det ogsaa med Haandbogen for Præster. Dersom man ved at slaae op i Bogen kunde

finde sit Tilfælde beskrevet og decideret, saa maatte, efter den uendelige Mængde Forespørgseler og administrative Afgjørelser og Besvarelser, engang disse Forespørgseler høre op, naar man kun behøvede at gjøre sig bekjendt med tidligere Afgjørelser. Men det er saa langt fra, at det er saa, at meget mere Samlingen af «Love og Expeditioner vedkommende Kirkevæsenet» snarere voxer end aftager i Omfang. Det viser, at «Haandbogen» ikke har været tilstrækkelig til Veiledning under de opstaaende Tvivlsmaal. Dette kan dog ikke bebreides «Haandbogen» og «Rescriptsamlingen», men snarere det modsatte, at disse Hjælpemidler have gjort Fordring paa at agtes som tilforladelige og udtømmende til Besvarelse af alle opkastede Spørgsmaal. Men det vil ingen «Haandbog» kunne være, thi Livet vil altid møde med nye Tilfælde og Conflicter, i Enkeltheder forskjellige fra de forud besvarede, og som de menneskelige Forhold ere beskafne, saa ville de Besvarelser, som indhentes hos Regjeringen til forskjellige Tider, ikke kunne ventes bestandig at ville blive afgivne i samme Aand og Retning. Rescriptsamlingerne frembyde Exempler nok paa det modsatte. I Jens Møllers Haandbog læses om Naadensaaret S. 600: I Kjøbstadkald udredes Afdrag og Renter af Byggegjæld af Enken, som alene er i Besiddelse af Gaarden iflg. Canc. Skr. af 15. Decbr. 1829. Men nogle Blade senere S. 622 siges der: at Eftermanden skal bære Halvdélen af denne Udgift, uagtet han ingen Deel har i Benyttelsen af Gaarden, iflg. Minist. Skr. af 25. Sept. 1858. Hvad skal saa Formand og Eftermand her holde sig til? Nærværende «Haandbog» lader Læseren i samme Uvished, naar det hedder S. 297: «I Kjøbstæder betales Renter og Afdrag udeelte af Enke eller Bo», — «men Ministeriet formener, at Byrden bør deles lige.» — Der paatrænger sig her den Tanke, om ikke saadanne hinanden modsatte Skrivelser helst maatte være udeladte af «Haandbogen», i hvilken man da nøiedes med at optage de hidhørende Lovsteder, og saa overlod det til Vedkommende selv at forstaae dem, og at enes om Lovstedets Anvendelse paa den foreliggende Casus. Det viser sig dog stadig, at naar Parterne ikke kunne komme til Forstaaelse ad Overeenskomstens Vei, saa hjælpe de afgivne Circulærer og ministerielle responsa ikke, men der spørges fremdeles paa ny.

Bogen falder i 17 Capitler; Inddelingen tager mere Hensyn til Stoffets Overskuelighed end til logisk Tankegang, hvad der vel ogsaa i en Bog, der ikke har et videnskabeligt Øiemed, men tilsigter at gjøre Afbenyttelsen saa let som muligt, kan være fuldt berettiget. Men dog er det paafaldende, naar det 15. Cap. overskrives «Præsten som Beneficiarius», da at finde strax efter det 16. Cap. med Overskrift: «Præstens Udgifter», thi disse angaae dog unægtelig Præsten i hans Egenskab af Beneficiarius ligesaa fuldt som hans Indtægter; det samme gjælder om «Naadensaaret», der omhandles i det 17. Cap.

Med god Takt og med skjønsomt Valg har Forfatteren vidst at forbigaae forældede Anordninger og Resolutioner. Til den Art maatte vel ogsaa helst det af Forf. citerede Resc. af 7. Oct. 1740 været henført; thi naar det iflg. samme siges (S. 12): «Afsatte Præster skulle aflægge den geistlige Dragt, og maae ei mere bruges til geistlige Forretninger», saa have vi jo i vore Dage oplevet det modsatte. Afsættelses-Dommen maatte vel altid herom indeholde det fornødne.

Naar det S. 25 er bemærket, at Tavlen til Opfostringshuset i Kjøbenhavn paa Nytaarsdag i alle Landets Kirker er bortfalden iflg. Indenrigsm. Bekjendtg. af 24. Juli 1873, saa burde det ogsaa ved Tavlen paa Confirmationssøndag til Døvstumme-Institutet have været anført, at den er afskaffet ved Kong. Res. af 22. Juli 1870.

Rescriptet af 6. Febr. 1789 — om Vacancers Besørgelse — begynder ikke, saaledes som Forfatteren citerer S. 28: «Naar Vacance virkelig indtræder, skal Kaldet uden Betaling ved Herredspræsterne forsynes i 12 Uger»; thi Qvæstionen angaaer netop det Spørgsmaal: «naar begynder Vacancen?»; men Rescr. begynder: «Naar Naadensaaret virkelig tager sin Begyndelse efter Loven»; og derved synes det altsaa at være givet, at de 12 Uger, som paahvile Herredets Præster, skulle regnes fra den Dag, da Kaldet blev ledigt. Om Herredets Præster vise Eftermanden den Villighed at regne de 12 Uger fra den Dag, da Formanden holdt sin Afskedsprædiken, er her uden Betydning, thi i en Haandbog søger man Oplysning om Lovens Bestemmelser, og ikke om den Velvillighed, som Praxis her og der kan have indført.

Ved efter D. L. 2—5—4 at opregne de Dage, paa

hvilke der skal holdes Gudstjeneste, er den sidste Sætning i Loven forglemt S. 48: «Item Skjærtorsdag og Langfredag», og det seer saaledes ud som om Forfatteren ikke meente, at der skulde holdes Gudstjeneste paa disse Dage.

Det anføres S. 57 som en afgjort Sag, «at Jøderne ikke maae have Synagoge uden efter speciel kongl. Bevilling», og der henvises til Anordn. 29. Marts 1814, som i det Hele ordnede Jødernes Forhold paa den Tid. Men efter Grundlovens Givelse vil det neppe kunne formenes Jøderne nogetsteds i Riget at opføre Synagoger, naar der i § 76 indrømmes ethvert Samfund Ret til «at dyrke Gud paa den Maade, der stemmer med deres Overbeviisning».

En saa speciel Skr. som den, der anføres S. 61 af 12. Decbr. 1863, hvori Minist. eragtede, at en Person, der ei henregner sig til noget bestaaende Troessamfund, kan forlange sig borgerlig viet uden anden Erklæring af ham og hans tilkommende Hustru angaaende deres Børns Opdragelse, end den, «at disse ikke skulle opdrages i Folkekirkens Tro», hører neppe hjemme i Haandbogen, fordi det dog kan siges at være Tvivl underkastet, hvorvidt denne Afgjørelse vilde blive fastholdt i et andet Tilfælde; thi naar Øiemedet af Bestemmelsen om dette Punkt i Lov af 13. April 1851 dog maa siges at være den, at der ikke siden skal være Tvist om, i hvilken Tro Børnene skulle opdrages, saa opnaaes dette Øiemed ikke ved den negative Bestemmelse, at de ikke skulle opdrages i Folkekirkens Tro. Det synes heller ikke, at den af Ministeriet trufne Afgjørelse kan forenes med den Passus i Slutningen af § 9 i L. 13. April 1851: «Børnene skulle i ethvert Tilfælde opdrages i en Troesbekjendelse, til hvilken En af Forældrene hører eller i Folkekirkens Tro»; thi selv om man kom til den Yderlighed, at ingen af Forældrene bekjendte sig til noget Troessamfund, saa maatte jo Børnene opdrages i Folkekirkens Tro, fordi de ikke kunde opdrages i nogen af Forældrenes.

Det er en fuldkommen rigtig Bemærkning, S. 122, at med Hensyn til Communionen agtes kun Førstgudstjenesten for Høimesse, ved hvilken der alene kan holdes Altergang, men naar Forbudet ogsaa udstrækkes til Froprædiken, og det siges, at der ikke ved Froprædiken maa holdes Altergang, saa har det undgaaet Forfatterens Opmærksomhed, at Ritualet, S. 8, har: Til Froprædiken

forrettes eiheller Communion, uden paa den første Dag af de tre store Høitider.

Ved Hjemmedaab er det anført, at der skal skaffes Præsten Befordring til det Sted, hvor Daaben skal foretages, efter Forordn. 30. Mai 1828 § 15. — Ved Huus-Communion, som omtales S. 124—26, er der herom intet bemærket, og dog var Anledningen den samme. D. L. 2—7—4 siger: «Det er og billigt, at dersom Præsten, der begjæres af den Syge, behøver Heste og Vogn derhen at komme, de da hannem med Budet tilskikkes», og dermed kan Spørgsmaalet ansees at være besvaret. Det synes at være en utilbørlig Indskrænkning af Lovens Ord, naar Cancelliet i Skr. af 30. April 1825 har forklaret dem derhen, at kun forsaavidt den som begjærer Præstens Besøg, holder Heste og Vogn, skal han medbringe Befordring til Præsten, der ellers skal befordre sig selv. — Forfatteren forbigaaer ligeledes det til forskjellige Tider opkastede Spørgsmaal, om der skal ydes Præsten Befordring til Annexkirken i Anledning af Brudevielse og Begravelse, naar disse Handlinger forlanges udførte paa Søgnedage. Da den Omstændighed, at Præsten nu har to Kirker ikke synes ligeoverfor Menigheden at kunne bevirke nogen Forandring i Kirkens gamle Regel, at Præsten altid betragtes som havende sin Residents ved Kirken, saa maatte nu Regelen være den, at medens Præsten vel kan forlange Befordring til de ministerielle Handlinger, som forlanges udførte i Husene, saa maa han selv befordre sig til dem, som henlægges til Kirken, uanseet hvilke Dage der vælges dertil. Men iøvrigt har ogsaa her Afgjørelserne ovenfra vaklet.

Med Rette bemærker Forfat. S. 147, at Forlovernes Ansvar ikke kan udstrækkes til saadanne Punkter, som kunne oplyses ved officielle Attester; men derimod synes Forf. at kræve baade for lidt og for meget af Forloverne, naar han siger: «Forløfte maa antages at angaae Forhold, som særligt Forloverne ifølge personligt Kjendskab til Vedkommende maae have Kundskab om, f. Ex. Slægtskab, Svogerskab, Fattigunderstøttelse». Det sidste maatte helst have været udeladt, for ikke at vildlede, thi den citerede Minist. Skr. af 16de (15de) Juni 1863 fritager ikke Præsten for Ansvar for Domstolene, hvis han har stolet paa Forloverne i dette Stykke, og disse have feilet.

Derimod savnes i Forfatterens Opregning af Forlovernes Pligter: tidligere Ægteskab eller Ægteskabsløfte, hvilket er saa meget mærkeligere, som det netop er dette Punkt, for hvilket Loven (2—8—3) kræver, at der skal stilles trofaste Vidner og Forlovere.

Anmelderen er meest tilbøielig til at ansee det for en Trykfeil, naar det tredie Led i Jordpaakastelses-Formularen, S. 166, gjengives saaledes: «af Jord skal du igjen opstaae». Ritualet har Jorden, og ligesaa alle Alterbøgerne lige fra Qvart-Udgaven til den allersidste.

Deels forskjellig Praxis i de enkelte Stifter, deels Tidsaandens Forskjellighed i kirkelig Henseende har medført forskjellig Besvarelse af Spørgsmaalet om Sang ved Graven; medens Ritualets Ord, S. 328 «Imidlertid synge Disciplene af Skolen og Degnene paa Landet en eller flere Ligpsalmer», ikkun synes at kunne tilstede een Besvarelse, hvilket ogsaa er givet Medhold af Cancelliet i Skr. af 24. Decbr. 1835, der siger, at Bestemmelsen i Ritualet Cap. IX om Sang ved Graven ei er hævet, og Skolelærerne kunne ikke forlange Betaling for Sangen ved Graven. Det er derfor ikke ret betænkt af Forf. at opstille den Sætning, S. 167: «Det bør staae Vedkommende frit for at begjære og faae Begravelse med eller uden Sang». Forf. søger en Støtte for denne Paastand i Skole-Anord. af 29. Juli 1814 Bil. A § 33. Men her citeres ikke nøiagtig, thi de Ord «naar den forlanges», findes ikke i den nævnte §; men ere overførte derhen af en Canc. Skr. af 19. Marts 1833; meget mere antyder Ordstillingen i Bilaget til Anord. af 29. Juli 1814, at der synges ved Graven, naar der staaer saaledes: «Enhver Skolelærer forretter alene hvad der i hans District forefalder om Søgnedage ved ministerielle Forretninger, saasom ved Bryllupper, Ligbegjængelser m. v.» Sammenstillingen af Bryllupper og Ligbegjængelser forudsætter Sangens lige Brug ved begge.

Tolvte Capitel handler om Kirkebøger. Her anføres D. L. 2—8—7 «Hver Præst skal have en Bog at tegne ved Dag og Tid deres Navne udi, som han vier sammen, saa og de Børns, som han døber i sit Sogn». Der tales i Capitlet intet om, at de Døde ogsaa skulle indføres i Kirkebogen; de nævnes vel ikke i L. 2—8—7, men Ritualet, som ogsaa er Kirke-Lov, har S. 327: «Der skal være en Bog ved hver Kirke over alle Døde i Sognet,

hvilken Præsten selv skal holde vedlige, at de Dødes Navne ved Aar og Alder, samt Dag og Datum derudi rigtig indføres».

Brugerne af Haandbogen ville være Forfat. takskyldige, fordi han har medtaget et Capitel — det fjortende — om Skolevæsenet, da Præsten er selvskrevet Medlem af Skolecommissionen. - Med Hensyn til «Udskrivnings-Attesten» lades Læseren i Uvished om, hvorvidt der i Skudsmaalsbogen maa optages noget i Attesten om Barnets Kundskab og Opførsel i Skolen, naar der citeres først Cultusministeriets Skr. af 3. Febr. 1869, som tillader Optagelsen, og umiddelbart derpaa Justitsministeriets Skr. af 19. Febr. 1868, som forbyder Optagelsen. Det er overseet, at Skr. af 3. Febr. 1869 ogsaa er udgaaet fra Justitsministeriet, og at denne Skrivelse just gik ud paa, at tilbagekalde den under 19. Febr. 1868 af samme Ministerium udtalte Formening. Anmelderen var selv den Provst, som foranledigede Udstedelsen af den sidste Skrivelse fra 1869.

Det hører til Haandbogens gode Egenskaber, at den er kortfattet og concis i Behandlingen af Stoffet, men derved har Forf. ikke kunnet undgaae stundom at give Fremstillingen en noget for afgjørende og apodiktisk Form, som naar han S. 260, angaaende Præstegaardens Brønd, siger: «Der er intet Spørgsmaal om, at Synet maa sørge for denne Mangels Afhjælpning», (nemlig at skaffe Brønd hvor der ingen findes), fordi Rescr. af 21. Mai 1817 siger «at Synet skal paasee, om Kølle og Brønd ere hele og holdne»; men der forudsættes jo, at Brønden er der; og dersom Synet efter Rescriptets Ordlyd kunde fremtvinge en Brønd, hvor den ikke haves, saa maatte det samme ogsaa kunne skee med Køllen, der neppe nu mere findes i nogen Præstegaard. — Ligesaa naar der S. 183 — angaaende Kirkebøgernes Førelse, siges, «at ved Anmeldelse til Kirkebyens Skolelærer kan ikke forlanges alle de Oplysninger, som skulle afgives til Sognepræsten», og naar der saa umiddelbart foran er sagt: «enhver Sognebeboer, som har at gjøre Anmeldelse til Sognepræsten om ministerielle Forretninger, bør ligeledes gjøre Anmeldelse til Kirkebyens Skolelærer», saa synes disse to Sætninger at udelukke hinanden, eftersom det dog kun er ministerielle Forretninger, der skulle indføres i begge Kirkebøger. — Det siges

med afgjort Sikkerhed (S. 287): «I Kjøbstæder deles Tienden, iflg. D. L. 2—13—11, i to lige Dele mellem Formand og Eftermand»; endskjøndt en Landsooverretsdom af 18. Oct. 1830 har antaget lige det modsatte, og denne Dom er ikke senere underkjendt.

Disse Bemærkninger, der vel kunde forøges med flere ved et nøiagtigere Gjennemsyn af Bogen, end Anmelderen har havt Tid og Leilighed til, skulle ikke tjene til at afskrække fra at bruge Bogen, meget mere anseer jeg Haandbogen for den meest brugbare af de Bøger, der for Tiden haves af den Slags. Mine Bemærkninger have hovedsagelig til Øiemed at gjøre opmærksom paa, at saadanne Haandbøger skulle bruges med Varsomhed, at man ikke maa tro, fordi et analogt Tilfælde og dettes Afgjørelse kan paavises i Haandbogen, at man derfor strax har Retten i sin Haand.

Ved det sidste Capitel — om Naadensaaret — maa jeg dvæle noget længere, fordi jeg seer, at Forfat. i Henseende til Delingen af Præstegaardens Avl efter D. L. 2—13—1. 2. 3. er bleven i det af Justitsraad Foss i hans Haandhog om Naadensaaret (Kbhvn. 1833) anviste Spor, i hvilket Cancelliet ved et Par Skrivelser, særlig af 17. Sept. 1814 og 28. Juli 1832, havde ført ham ind. Cancelliet, som i sin Tid tilsigtede en forandret Lovgivning om Naadensaaret, forsøgte at skaffe den Theori Indgang, at Lovens Rugvang og Bygvang skulle betragtes som en Heelhed, der ved at divideres med 4, vilde give enten $^3/_4$ eller $^2/_4$ eller $^1/_4$ af den samlede Høst til Enken eller Formanden. Men Theorien fandt ingen Indgang, thi Livet, der havde Lovens Ord og dens historiske Grundlag at støtte sig til, var stærkere end Cancelliets Doctrin, og det varede heller ikke længe, førend Cancelliet selv opgav Theoremet. Allerede i 1836 fralagde Collegiet sig den Mening, at et saadant Forholdstal skulde kunne kræves lagt til Grund for Afgrødens Deling som almindelig Regel. Paa en Forestilling om, at Vanskeligheden ved et opstaaet Spørgsmaal om Høstens Deling let lod sig løse, naar — i Henhold til tidligere Skr. fra Cancelliet — man intet særligt Hensyn tog til hvad der var saaet i Rugmarken eller Bygmarken, men at hver enkelt Sædart deeltes efter

Lovens Regel, som om Vintersæd og Vaarsæd vare af samme Værdi; svarede Collegiet under 4. Oct. 1836: «Cancelliet har ikke antaget det som en almindelig Regel, at Avlingen skal deles uden alt Hensyn til den Forskjel, der kan være mellem Provenuet af Vaarsæden og Vintersæden; Collegiet har kun antaget, at man, efter den nuværende Dyrkningsmaade ikke ganske bogstavelig kan rette sig efter Lovens Regler i 2—13. Hvor intet særdeles Datum har været tilstede, som har kunnet motivere en Forskjel, har man derfor sat Rug- og Byg-Markens Provenu som lige Størrelser, hvor derimod Sagens Beskaffenhed har tilladt at komme Lovens Bestemmelse nærmere, har man ikke lagt saadan Lighed til Grund». — Efter den Tid har hverken Cancelli eller Ministerium lagt en saadan Delings-Lighed til Grund for de mange Besvarelser, der ere givne paa hidhørende Spørgsmaal, endog i saadanne Tilfælde, hvor Spørgeren var gaaet ud fra, at Deling efter Forholdstallet, 1/4, maatte kunne fastholdes. Et saadant Tilfælde, hvori Anmelderens Betænkning blev æsket, forelaae for nogle Aar siden, med Modpartens bestemte Paastand paa, at Forpagtningsafgiften skulde deles efter et saadant Forholdstal, men Ministeriet troede ikke at kunne give denne Paastand Medhold. Ministeriet har stedse fastholdt den Betragtningsmaade, som udtales i Minist. Skr. af 7. Nov. 1862, «at der ved Anvendelsen af Bestemmelserne i D. L. 2—13—1 til 4 paa det nuværende Agerbrug maa ved Rugsæd og Bygsæd forstaaes den Afgrøde, som indvindes paa de Marker, der efter den vedtagne Driftsplan for Præstegaardsavlingen ere bestemte til Vintersæd og Vaarsæd».

Naar nu nærværende Forfatter kalder denne Delingsmaade af Præstegaardens Avling paa ny tillive, og vil have den anerkjendt som eneste gyldig Regel, saa maatte man være berettiget til at vente den forsvaret med nye og uantastelige Grunde. Men dette er ikke skeet. Forfatteren gjentager kun den gamle Sætning: at efter det ved Lovens Udgivelse stedfindende Trevangsbrug var Marken inddeelt i 3 ligestore Dele: Rugvang, Bygvang og Fælleden eller Græsmarken (S. 285), og naar saa en Deel afgaaer til Fælleden, bliver 2 Dele tilbage, hvis Afgrøde komme under Deling efter Loven, nemlig Rugvangen = 1/2, og Bygvangen = 1/2 af den hele besaaede Mark. (S. 287).

Denne Argumentation hviler paa en tredobbelt Forudsætning, at Trevangsbruget var almindelig overalt, og at Rug- og Bygvangen var lige store allevegne, og endelig at Rugsæden og Vaarsæden vare af lige Værdi, thi det er da uimodsigeligt, at paa Lovens Tid var en Formand berettiget til at faae sin Andeel af Høsten efter den Beskaffenhed, som den paagjældende Mark eller Vang havde ved hans Præstegaard, uden alt Hensyn til, hvorledes Marken var inddeelt og besaaet ved enhver anden Præstegaard. Det forholder sig nu saa, at der gaves mange og store Strækninger af Landet, hvor Trevangsbruget aldrig var indført, saasom i Vendsyssel og andre Steder. De store Overdrev eller Fælleder afgave Græsning nok for Byens Kreaturer, og Bymarken dreves derfor som Alsæd-Jord, der stadigen besaaedes, afvexlende med Vintersæd og med Vaarsæd. Her vilde Rug-Vangen ikke have udgjort ⅓ af den hele Mark (S. 286), men det halve. — Snarere kunde man ansee begge Vangenes Høst for at være af samme Værdi, efterdi den hele Rugvang som oftest ikke besaaedes med Vintersæd, men kun saa meget af den, som havde været gjødet til Byg Aaret foran, medens det øvrige besaaedes som oftest med Havre, der saa fulgte efter enten Boghvede eller Havre i Bygvangen; men i Almindelighed svarede i Vangen dog Rugsæden til Bygsæden, og at disse Kornsorter paa Lovens Tid ikke agtedes lige, kan sees deraf, at til en Ørte Rug regnedes 10 Skpr., men til en Ørte Byg 12 Skpr. Hvad Vangenes eller Markernes lige Størrelse angaaer da var Forholdet følgende, idet det dog vel maa erindres, at Præstegaarden ikke havde sin Mark som Eendeels-Jord, med Undtagelse af enkelte Præstegaarde i Jyllands Hedeegne, men Præstegaardens Mark laae Ager om Ager med Bymændene i alle Byens forskjellige Marker eller Vange.

En Byes hele Tilliggende faldt i 3 Dele: Toftejorden, som enhver Gaard, altsaa ogsaa Præstegaarden, havde sin Part af til udelukkende Afbenyttelse; den egentlige Bymark, Agerjorden, og Overdrevet eller Udmarken, sædvanlig kaldet Byens Fælled. Toften bar ogsaa Sæd, og det er klart, at Formanden ogsaa havde Part i den Sæd — Vinter- eller Vaarsæd — som høstedes i Toften, uagtet den ikke hørte under Benævnelsen: Vang. Bymarkens Inddeling i Vange bestemtes ved naturlige Be-

grændsninger af Veie, Forte, Vandløb, Dalstrøg o. s. v., men var aldrig Gjenstand for Inddeling efter Maaling (Lovens Rebning). Byskjæl og Markskjæl sattes af Sandemænd efter Granskning. Det var Udlodningen af Agrene i den enkelte Mark mellem Byens Heel- og Halvgaarde, som bestemtes ved Rebning, og her var det gammelt Hævd, at eftersom Præstegaardens Plads i Bylauget ikke kunde udfindes ved Hjælp af dens Skyld (Landgilde), saa regnedes Præstegaarden lige med den bedste Gaard i Byen. Det var derfor tilfældigt, hvilke af en Byes Marker der var større og hvilke mindre, thi som oftest var Bymarken deelt i flere end 3 Afdelinger, og det var altsaa ogsaa tilfældigt, om Rugvangen var størst eller Bygvangen. Og selv om Trevangsbruget var anvendt, saa var derfor Bymarken ikke overalt deelt i Vange til hver sin Sæd; men i samme Vang fulgte Rug-, Byg- og Græs-Ager jævnsides, ligesom Brugen af de dyrkede Agre var Gjenstand for særlige Forskrifter i Byernes «Vedtægter», saaledes var det ogsaa Tilfældet med Græsjorden, der i de bedre Egne ikke afgræssedes, førend den var slaaet til Hø, (de saakaldte Baarer); derhen sigter D. L. 2—13—2, naar det hedder «at Enken, som har den hele Høst, maa høste alt som saaet er»; altsaa ikke hvad der høstes paa Græsmarken, som den Gang kun bar det naturlige Græs.

Det var desuden ikke al Byjorden, som var udloddet til Bymændene; der fandtes en Deel Særjord, som under forskjellig Benævnelse (Gribsjord, Ornum, Stuf) tilhørte enkelte Gaarde; saadan Jord kunde ligesaavel findes ved Præstegaarde, og eftersom dette var besaaet med Vintersæd eller Vaarsæd forrykkedes Ligheden mellem Lovens Rugvang og Bygvang. Foruden saadan Særjord, der som oftest var af gammel uvis Oprindelse, var til mange Præstegaarde givet Jord i reent kirkeligt Øiemed, ligesom Præsten var nærmest til at faae i Fæste Kirkens Jord, hvor saadan Jord gaves (D. L. 2—22—26). Saadanne Jorder vare gangne ud af Fællesskabet med Byen, og den Maade, hvorpaa disse dyrkedes i det enkelte Aar, gjorde de forskjellige Vanges Størrelse endnu mere usikker. Men af alt dette vil det sees, med hvor liden historisk Ret man nu kan lægge et givet Forholdstal til Grund for Høstens Deling i Naadensaaret mellem Formand og Eftermand, medens det derimod maa kunne fastholdes, at ligesom

det paa Lovens Tid med det daværende Mark-Fællesskab vilde have været umuligt i Naadensaaret at forandre noget i det brugte Sædskifte, saaledes maa det ogsaa nu være en Formand formeent i Naadensaaret at foretage vilkaarlige Forandringer i Gaardens engang indførte Driftsmaade.

XVII.

Udsigt over den theologiske og kirkelige Literatur i Danmark i Aaret 1878.

Af Udgiveren.

(Fortsat fra Side 196.)

Ledetraad ved Konfirmandundervilsning. Af P. C. Dybdal. Kjøbenhavn. Gyldendalske Boghandels Sortiment. 46 S. 8vo.

Denne «Ledetraad» kan ikke sammenstilles med de i det foregaaende nævnte, thi den er i enhver Henseende en eiendommelig Bog og gaaer sin egen Vei. Den er ikke udgivet «med Ønsket om, at den skal bruges i Skolerne istedetfor de autoriserede Lærebøger», men for at forunde Børnene den Glæde, at faae en «ny Bog». Saaledes fortæller Forfatteren, «at da Balslevs Bibelhistorie første Gang blev brugt ved Confirmationsforberedelsen, og altsaa var en ny Bog for Børnene, blev den læst med Glæde og Interesse, men siden, da den blev læst i Skolen, var det anderledes.» Nu, *variatio delectat*, men om der i et saa alvorligt Anliggende vindes noget ved at faae noget Nyt, er dog meget tvivlsomt. Efter en Indledning, som i et Par Paragrafer taler om det Gamle og Nye Testamente, begynder det førte Kapitel med Troen (i Troesbekjendelsen skriver Forfatteren «den Hellig Aand» men ellers allevegne: «den Hellige Aand»); derunder behandles Guds Egenskaber, Skabelsen, Opholdelsen, Mennesket skabt i Guds Billede, Mennesket i Synd og Fortabelse, Mennesket under Forsynets opdragende Naade med i det Hele passende Skriftsteder. Sproget er derimod, ligesom i Fortalen, ikke lidet

knudret eller «som sigter for høit». Saaledes naar Forf. (S. 10) siger: «Det er vor inderlige Bestemmelse, at vi som Guds Børn skulle stræbe at kjende og lyde ham», og strax efter i næste § og hvor inderligt Guds Villie forpligter os, erfares i Samvittigheden. At Joh. 6, 44, hvor Frelseren siger: «Ingen kan komme til mig, uden Faderen, som mig udsendte, drager ham», anføres ved Mennesket, under Forsynets opdragende Naade, er vel heller ikke aldeles i sin Orden. Meget forunderligt er det, at Forf., der hvor han omtaler Jesu Christi Gjerning, ikke har et Ord om Forsoningen eller Jesu Død som et Sonoffer, men kun, «at Jesus indtil Døden kun opoffrede sig i Guds Riges Tjeneste. Og fra den Dag af, da han døde paa Korset, begyndte den gamle Verdens Offringer at blive afskaffede som overtroiske (?) Forsoningsmidler». Sammenhængende dermed er det, at Forfatteren § 31 siger: «Syndernes Forladelse, Liv og Salighed beroer alene paa at vi troe». Det er neppe nogen ægte luthersk Lære, thi Syndernes Forladelse beroer ikke paa vor Tro, men paa Christi Død og Opstandelse (Rom. 4, 25), og det er Troen, som tilegner sig den. Om Sacramenterne taler Forfatteren i saare maatte Ord; saaledes om Daaben kun, at det er den hellige Handling ved Vand og Guds Ord, i hvilken et Menneske indlemmes i de Christnes Samfund, men ikke, at den virker Syndernes Forladelse og begynder Gjenfødelsens Akt; derpaa maa han dog have tænkt, da han (S. 30) udtaler den høist problematiske Sætning: «I den Troendes alvorlige Forsæt spirer allerede Gjenfødelsen — hvortil Sædefrøet alt i hans Barndom var lagt» (det maatte vel hedde: i hans Daab var lagt). Endnu mattere er Forklaringen af den hellige Nadver, hvor det hedder § 30: «Vi ere tilbords hos Frelseren, hvergang vi ved at høre Evangeliets Forkyndelse finde Næring til Lys, Trøst og Helliggjørelse». § 31: «Tilsidst (?) indstiftede han under Nydelsen af Brød og Viin den hellige Nadver, som er hvad Indstiftelsen lyder paa». Heraf vil neppe Nogen faae synderlig Forestilling om, hvad den hellige Nadver er eller giver. Meest forunderligt er § 43 de Dødes Opstandelse, som ikke taler et Ord derom, men om, at «den Vildfarne skal i Lighed med hiin fortabte Søn, som var død, staae op og komme hjem til Faderen. Og naar vi tænke paa den Kval, der trænger sig frem i den forsætlige Synders

Samvittighed og vide, at denne Kval baade er Straf og tillige en Skjærsild (sic.), da tør vi vel haabe, at han ved Guds Naade omsider vil lade sig frelse». — De herved anførte Bibelsteder passe saare lidet til Forfatterens ubestemte Udtryk om det, der skulde tales om: Opstandelsen og det hinsidige Liv.

Der er endnu meget i denne Ledetraad, paa hvilket man kunde føle sig fristet at henlede Opmærksomheden; det Anførte maa være tilstrækkeligt til at godtgjøre, at man neppe i det lille Skrift kan finde en saadan Veiledning til hvad der er sand Christendom, som Hensigten ved Confirmandunderviisningen kræver; thi Meget er holdt Uklart og Svævende. [1])

Til Veiledning. Tre Taler i Anledning af Fratrædelsen af mit Embede som Valgmenighedspræst. Af P. C. Trandberg. Rønne. I Commission i i Colbergs Boghandel. 103 S.

Dette lille Skrift fortjener kun at omtales her, fordi det afgiver et nyt og det et meget stærkt Vidnesbyrd om Separatismens sædvanlige to Mærker, nemlig deels at ansee sig for et udvalgt Middelpunct for en ved en særegen Begavelse og guddommelig Benaadelse fremkaldt Bevægelse, deels hadefulde og bittre Udfald paa Modstandere, indklædte og omsvøbte med Kjærlighedsyttringer om de Forvildedes Frelse. De, som have fulgt Hr. Pastor Trandberg i de forskjellige Svingninger, han har gjort, have aldrig anseet ham for nogen betydelig Personlighed, uagtet han ogsaa i de her udgivne Taler stiller sig høit nok til at kunne forsikkkre, at «Jesus stod umiddelbart ved hans Side», og «at der er en dyb og inderlig Bedrøvelse og Veemod i hans Menighed over Ophøret af (hans) Samfund med dem, en Kjærligheds Sorg». Og saa føier han med en betegnende Sikkerhed til: «Vore Synder, alle Guds Børns Synder paa hele Bornholm ere Aarsag i, at dette kommer over os, at dette Samfund ophører». Med en vidunderlig Dristighed forkynder han om sin bekjendte Udtrædelse af den danske Folkekirke: «Det var Gud velbehageligt, at disse saa sørgeligt tilsidesatte Sandheder

---

[1]) I Dansk Kirketid. Nr. 6 har Forf. foreslaaet nogle Rettelser.

(nemlig om Menighedens Stemmeret ved Besættelsen af Præsteembeder og om Kirketugten) i Udtrædelsestiden bleve prædikede i fuld og redelig Alvor for Guds Aasyn til Menneskenes grundige Overveielse og Betænkning. Det er min Opfattelse, Udtrædelsen skeete efter Jesu Villie. Jesus stod deri dog ved min Side og førte mig derhen, hvor jeg gik» (S. 33). Som om Sætningerne om Kirketugt og Præstevalg ikke mangfoldige Gange før der var nogen Pastor Trandberg til vare gjorte til Gjenstand for langt grundigere Overveielse og Drøftelse end Forfatteren forstod at give dem. Nu, fordi den aandelige Tilstand i hans Menighed paa Bornholm er en saadan, at den efter hans Anskuelse ikke kan bære en Frimenigheds Stilling og Vilkaar (S. 60), nedlægger han sit Embede som Valgmenighedspræst. (Vi mindes vel godt, hvilke Forhandliger der gik forud, inden det tilstededes Hr. Trandberg at optræde som saadan.) Nu gaaer han «og Jesus gaaer ved min Side, det er mit Hjertes glade Fortrøstning». Ja Hr. Trandberg har det lidet misundelsesværdige Mod at anvende paa sig vor Herres og Frelsers Ord, idet han om sin tilkommende Virksomhed yttrer: «Jeg troer, at det er Jesu Villie, at jeg skal gjøre hans Ord til mine og sige: mig bør ogsaa for andre Steder at forkynde Guds Rige; thi dertil er jeg udsendt!» (S. 81). Dette er det separatistiske Væsens Beskedenhed og Ydmyghed. Og vil man have end et Vidnesbyrd om, hvor høit Hr. Trandberg anslaaer sin Virksomhed, da læse man Skildringen af, hvordan det saae ud paa Bornholm, baade i Menighederne og hos Præsterne (S. 33—34), indtil Herren fandt et Redskab for sig i ham.

Medens han saaledes veed at stille sig høit — naturligviis med mange Tilføielser om hvor ringe han anseer sig at være — har han heller ikke aflagt Separatismens andet Særpræg, nemlig at tale med bittre og krænkende Ord om sine Modstandere. Om den saakaldte «lutherske Missionsforenings Venner» siger han, «at han veed fuldt og fast, at de dybt bedrøve den Helligaand», «at Løgnens Fyrste har overfor disse Sjæle anvendt en dyb Snedighed», «at deres Hoffærdigheds modbydelige Aand har været en Dødsstank for mangfoldige Troende og Vantro paa Bornholm og andre Steder i Danmark», at «de have forkyndt deres Lære med Forræderiets, Oprørets og Vildskabens

urene Ild i Hjertet» osv. (S. 63, 74 o. fl.). I «Theol. Tidskrift» 1871 har en ædel, kundskabsrig, med Forholdene nøie kjendt Mand med stor Samvittighedsfuldhed givet en Skildring af «den kirkelige Bevægelse paa Bornholm». Om denne siger Hr. Trandberg — efter at Solen i 8 Aar mangfoldige Gange er gaaet op og ned over hans Vrede — «at der i den under Venskabelighedens Maske skjuler sig en Lumskhedens Aand»! (S. 44).

Hvilke Svingninger Hr. Trandbergs urolige Aand endnu kan komme til at gjøre, det vide vi ikke, derimod samstemme vi i det af den sidstnævnte Forfatter udtalte Ønske: «at han luttret af Trængsler og beriget ved Erfaringer maatte vinde nye Kræfter til sand Velsignelse for Guds Rige». Rigtignok staaer, naar man tager Hensyn til den Aand, som udtaler sig i disse tre Taler, Haabet om dette Ønskes Opfyldelse paa temmelig svage Fødder.

1. Andagtsbog for Gamle og Syge, ved R. Th. Fenger, Sognepræst til Hvedstrup og Fløng. Kjøbenhavn. Schønbergs Forlag. 136 S.

2. Livets Kamp. En Opbyggelsesbog for Kristne, samlet af Dr. Morten Luthers Skrifter ved Johannes Kok. Anden forandrede Udgave. Philipsens Forlag. 317 S.

3. Christelige Betragtninger til hver af Aarets Dage, af en Lægmand. Kjøbenhavn 1878. L. A. Jørgensens Forlag. 248 S.

1. Pastor Fengers liden fordringsløse Andagtsbog for Gamle og Syge indeholder først nogle opbyggelige Betragtninger, ved hvilke der er taget Hensyn til Kirkeaaret og dets Hovedfester, dog kun i enkelte Vink; disse Stykker ere jevne, ukunstlede og dog bestandig henpegende paa Christi Gaver og Velgjerninger imod os. Dernæst komme 101 «trøstelige Ord af den hellige Skrift», et Udvalg fra 4. Mosebog til Aabenbaringens Bog (Forfatteren kunde gjerne have taget de 3 første Mosebøger med og vilde ogsaa have fundet trøstelige Ord i dem). Efter disse findes 7 af Davids Psalmebog og til Slutningen 31 særdeles smukke og velvalgte «Morgen- og Aften-Salmer til hver Dag i Ugen». Vi tvivle ingenlunde om, at denne Bog

vil opnaae sin Hensigt, at tjene til Opbyggelse for «Gamle og Syge», men ogsaa for Andre. En god Egenskab er ogsaa, at den er trykt med stor Stiil og paa godt Papir, hvilket ikke er uvigtigt med Hensyn til Øiemedet. Anm. vil ikke tilbageholde det Ønske, at vore Boghandlere, som forlægge Opbyggelsesskrifter, ville følge den engelske Skik altid at sælge disse indbudne; dette vil være i Læserens Tarv. [1])

2. Pastor Koks nu anden Gang udgivne Opbyggelsesbog: Livets Kamp, skyldes ifølge Fortalen et engelsk Skrift af den bekjendte Forfatterinde af Familien Schønberg-Cotta, og dets tyske Oversættelse endeel af det her leverede Stof; Udgiveren har samlet en anden Part af Luthers Skrifter, og nu omarbeidet det Hele i anden Udgave, idet han har tilføiet 67 større og mindre Stykker, «deriblandt Betragtninger til alle Kirkeaarets Festdage og til hver Dag i Ugen». Den hurtige Udbredelse, Pastor Koks Bearbeidelse har fundet hos danske Læsere, saa at en anden Udgave er bleven fornøden, vidner om, at Mange have følt sig tilfredsstillede ved de kortere eller længere Udtalelser af vor store Kirkefader. Anm. havde, for Brugen, ønsket at Forf. havde tilføiet en Henviisning til de af Luthers Skrifter, fra hvilke de her tagne Stykker ere hentede. Luthers Yttringer ere som bekjendt ofte fremkaldte ved Omstændighederne og ikke sjeldent afhængige

---

[1]) Anm. benytter denne Anledning til at gjøre opmærksom paa den i Norge udkommen: „Andagtsbog for Gamle. Udgivet ved Th. E. Bernhoft, Præst. Storstilet Udgave. Christiania. Steens Forlagsexpedition. 116 S. stor 8vo. Den indeholder: Bønner før og efter Læsningen af Guds Ord, Morgen- og Aftenbønner; særskilte Bønner (hvorved maa forstaaes ikke Bønner for særlige aandelige Tilstande, men om aandelige Goder, som Omvendelse, Syndernes Forladelse, en salig Død osv.); Skriftemaals- og Nadverbønner; Bibelsprog til hver Dag i Aaret, 94 korte Lærdomme og endelig 9 Psalmer. — Bogen gjør et velgjørende Indtryk baade formedelst sit opbyggelige, hjertelige Indhold, der fjernt fra alle overspændte Talemaader og høitstillede Fordringer udtaler sunde Tanker og naturlige Sindstilstande, og formedelst den særdeles heldige Udstyrelse. Anm. anbefaler denne Andagtsbog ikke blot til dem, for hvilke den nærmest er bestemt, „de Gamle", men til Enhver, som i stille Timer vil samtale med sin Gud. Bønnerne til hver Dag i Ugen give dertil en god Veiledning.

af øieblikkelige Stemninger; dog have de næsten altid Characteren af noget Primitivt, der er slaaende. Anførelsen af Nehm. 4, 17 som Motto er noget vildledende, da Læseren maa troe, at det er et Bibelsprog, som lægges Nehemias i Munden; dette er dog ikke Tilfældet, hvilken Misbrug man iøvrigt har gjort af Referatet i Neh. 4, 17 vedkommer os ikke her. Det er at haabe, at den anden Udgave vil finde samme Udbredelse som den første blandt «de Kæmpende og Lidende, som færdes iblandt os».

3. Texten og Skriftstederne til disse opbyggelige Betragtninger til hver Dag ere tagne af Møhls «Grundrids til en almindelig Kirkekalender»; til disse har Forfatteren knyttet sine Tanker, som ofte ere forbundne ved en Bøn. Der kan selvfølgelig ikke være nogen fast Regel, som har ledet til Valget af Skriftstederne; i alle lignende Samlinger maa der herske en vis Vilkaarlighed. Hovedsagen er, at der i en Opbyggelsesbog bydes os en sund Føde. Saavidt Anm. skjønner, er dette Tilfældet med de Betragtninger, som «en Lægmand» har nedlagt i dette Skrift; de ville uden Tvivl kunne læses og benyttes med Opbyggelse.

(Fortsættes.)

XVIII.

Kirkelige og literære Efterretninger.

Den 21de Marts d. A. mistede Hovedstaden en anset og med Rette i høi Grad paaskjønnet Præst, Jens Christian Rudolf Frimodt, født Juleaften 1828, Adjunct i Sorø 1857, udnævnt 1861 som den første Præst ved den nyopbyggede Johannes Kirke paa Nørrebro. Han havde her en stor Opgave, ikke blot at forkynde Livets Ord for Tilhørere, men ogsaa at danne en Menighed, og det af de forskjellige Elementer af den Befolkning, som efterhaanden i talrig Mængde kom til at boe i Forstæderne; og han har faaet Guds Naade til at løse denne Opgave saaledes, at hans Navn vil være uforglemmelig i denne Menighed. Thi dersom det gjaldt om nogen Mand det apostoliske Ord: «at leve er mig Christus», saa kunde det med fuldkommen Føie siges om ham; hvor man mødtes med ham, enten det var i Kirken eller i andre Foreninger, kunde man mærke, at han havde øst og vedblev at øse af Livets Kilde og derfor udgik der ogsaa levende Vandstrømme ud af ham. Herren bruger mange Redskaber og giver hver af disse den Naadegave, med hvilken han skal arbeide; Frimodts var den vækkende Tale, det stærke Ord og det uforbeholdne Vidnesbyrd; derfor var hans Prædikestol altid omringet af en Skare Mennesker, som med en uafladelig Opmærksomhed lyttede til den levende og friske Forkyndelse, som hørtes fra hans Mund. Som han var en «Israelit uden Svig», der stedse viste sig som han var i sit inderste Menneske, saa var han ogsaa i høi Grad uegennyttig. St. Stefans Kirken og St. Jakobs Kirken, den ene paa Nørre- den anden Østerbro, skyldte væsentlig ham deres Tilblivelse; det er et Vidnesbyrd ikke

blot om den Villighed, hvormed han opgav en Deel af sine Indtægter, for at de fjernere Boende kunde faae deres eget Guds Huus og deres egen Præst, men ogsaa paa den Indflydelse, hans Personlighed øvede baade paa hans Medarbeidere og paa Andre, at de nødvendige Midler til Opførelsen af de to Kirker i en forholdsmæssig kort Tid bleve bragte tilveie. Missionen blandt Hedninger laae ham alvorligt paa Hjerte, og han vedblev at virke for den, endog da han var udtraadt af det danske Missionsselskabs Bestyrelse. Men fremfor Alt var han den saakaldte «indre Missions» Støtte og Leder i Hovedstaden, og man kan ikke uden med Tak til Gud tænke paa de mange Kjærlighedsgjerninger til de lidende, forkomne og faldne Menneskers Opreisning og Trøst, som ere fremkaldte i de senere Aar ved ham og de Mænd og Kvinder, der have sluttet sig sammen om denne Sag. Ufortrøden forsvarede han disse velgjørende Bestræbelser baade med Mund og Pen imod dem, som angrebe eller misbilligede en eller anden Maade at gaae frem paa. Iøvrigt laae den literære Virksomhed udenfor hans Omraade; med Undtagelse af et Par Smaabind Prædikener og nogle enkelte Prædikener samt nogle Artikler i «den indre Missions Tidende» og Forord til nogle andre Forfatteres Bøger, samt de ovennævnte Forsvar for den indre Missions Kjærlighedsgjerninger, har han ikke skrevet noget. At han var rigt benaadet i sit Kald og sit Huus, det følte han altid levende, og medens de fleste Mennesker hellere ville klage end juble, saa var det Modsatte Tilfælde med Frimodt; han kaldte sig ofte det «lykkeligste Menneske paa Jorden». Nu hviler hans forkrænkelige Skikkelse lige op til den Kirke, i hvilken han havde sit Livs bedste Timer; det er vor Fortrøstning at hans Sjæl er indgaaet til den Herres Glæde, paa hvem han troede med sit Hjertes fulde Overbeviisning.

En tidligere Levnedsbeskrivelse af Frimodt i Søndagsposten 1869 Nr. 313 kjender jeg ikke; i «Illustr. Tidende» for iaar (Nr. 1018) har Pastor Schousboe givet os en i fine Træk og med Kjærlighed og Sandhed affattet Skildring af den Hensovede.

XIX.

Dippel och Walden:

ett blad ur så väl danska som svenska kyrkans historia.

Af Professor Skarstedt i Lund.

Två sidor af ett blad äro de båda namnen och deras resp. bärares lefnadshistoria. Der den ene slutar, tager den andre vid, och det gör föga til saken, at der är emellan bådas lefnadstid ett tämligen stort skifte, enär först efter den förstnämndes död blef den sistnämnde född. Likheten i religionsåsigter var densamma. Men ett blad ur den danska och svenska kyrkans Historia? Namnen klinga ju så utländskt, så tyskt, som det gärna är möjligt. Detta må blott medföra den trösten, at deras religionsåsigter, häpnadväckande [1]) i åminnelse, i sjelfva verket kunna anses såsom en plantering från främmande jordmån importerad. Det är likväl ett blad ur vår Historia, såsom vi sagt och skola se. Anmärkas må på förhand blott det, at Dippel är det egentligen betydliga namnet, då Walden, osjelfständig och obetydlig, endast nämnes för den jämförelse skull, som föranledes af syskontycket i de religionsåsigter, de utmånglade.

---

[1]) Forbauselse, Forundring.

1. Johan Konrad Dippel.

Von der Parteyen Gunst und Hass verwirrt
Schwankt sein Charakterbild in der Geschichte.

Prolog til «Wallensteins Lager», von Schiller.

Redan omnämnandet af detta namn, så som vi gjort, af I. K. Dippel, torde vara at upfriska ett minne, som hos de flesta Danskar och Svenskar hunnit utdö. Och dock var det en gång ett namn, som lefde på alla Danskars och Svenskars läppar, vare sig af «Gunst» eller «Hass». Samme man, om hvilken Dilhey (Gesch. d. grossherzogl. Gymn. zu Darmstadt, s. 180) kunnat skrifva, ej blott at han var «einer der grössten Gelehrten und abenteuerlichsten Sonderlinge seiner Zeit, Theolog, Arzt, Alchemist und Staatsmann in einer Person ... erfand das Berlinerblau und mehre Medikamente, die noch jetzt seinen Namen tragen», utan ock: «wäre beinahe Bischoff von Upsala geworden» (?!). Om hans «äfventyrliga» lefnadsomständigheter före hans ankomst til Sverige och det upseende han här väckte, tillåta vi oss blott anföra så mycket, som är nödigt för lefnadsbildens helhet. Summan deraf är, at han, som var skicklig medicus i lekamliga sjukdomsmål, trodde sig kallad at vara det äfven i andeliga, kallad at bota Zions refvor, upprätta Josephs skada och gifva den lutherska kyrkan, namneligen i Norden, en ny helsoförfattning.

Han var prestson, född 1673 på slottet Frankenstein nära Darmstadt. I sin, af Dr. Karl Buchner utdragsvis meddelade sjelfbiografi, nämner han derom, huru han redan såsom skolyngling vid fjorten års ålder ansågs för «en nattugla bland foglarna», för ett under af flit och fattningsgåfvor bland både lärare och medlärjungar, och huru han knappt sexton år gammal var «schon mit drei doctoribus schwanger»; men derjämte,

huru han lika tidigt sökte «förnya den lutherska religionen». Såsom student i Giesssen kämpade han mot pietismen för orthodoxien, men framdeles tvärtom mot orthodoxien för pietismen. Betecknande var ämnet för hans gradualdisputation: *de Nihilo;* ty hela hans religiösa sträfvan visade sig snart gå ut på nihilismus, på ett förintande[1]) af snart sagdt alla positiva christendomläror. Öppenhjertigt bekänner han, huru han, efter allt sträfvande efter sanningen och bön til Gud, lefde i en beständig qvalfull samvetsoro, och huru han väckte oro öfverallt, hvor han kom, med de nyheter, han icke desto mindre sökte förfäkta. Bekänner ock, huru han öfver sina motgångar, då han måste flykta från det ena stället til det andra, «af vrede och bitterhet nästan föll i feber». Predikade esomoftast och gick dervid i början anfallsvis til wäga mot «orthodoxien». War en stor slösare och lefde långa tider i sus och dus; allt efter hans egen upgift. Efter det bifall, han skördade[2]) af Hofvet i Darmstadt för en der hållen predikan öfver Phil. 3, 17 fj. skref han: «jag var sjelf dervid i grunden en skalk och en fiende til Christi kors ... Men Gud visade mig i några märkvärdiga nattliga syner mina tilkommande fata i mitt fädernesland ... Då bekom jag ock från ofvan öpnade ögon til insigt i Jesu Christi medlareämbete och i salighetens verk och ekonomie»; men tillägger: «dock var denna kundskap om sanningen merendels ännu ett blott begrepp och mening; ty väsendet eller Christus sjelf hade i mig ännu icke kunnat vinna något genombrott til sann ny födelse, emedan mitt sjelfviska kött ännu icke ville ut ur sina fästen. År 1697 förklarade han, vid en skrift *«de gradibus sanctitatis viatoris christiani»*, at han nu helt och hållet öfvergifvit orthodoxernas parti. Han kallade sig

[1]) Tilintetgjørelse. [2]) høstede.

numera Christianus Democritus, och då honom förebråddes [1]) at han nämnt sig efter en hedning, gaf han til svar, at anledningen låg deri, at Democritus utstungit sina ögon, för at utan förut fattade meningar och med desto djupare sinne kunna forska efter sanningen i guddomliga ting. Om han förblef något annat hela sin tid och med alla sina reformationssträfvanden, än en «christen hedning», må lemnas osagdt.

Efter denna tid följde den ena stridsskriften efter den andra af hans hand. Bland dem: *Orcodoxia orthodoxorum* oder die verkehrte Wahrheit und wahrhafte Lügen der unbesonnenen eifrigen sogenannten Lutheraner». Widare: *Papismus protestantium vapulans.* 1698 skref han, at «det vore onödigt efter arten af vanliga personalia erinra, huru han blifvit af christliga föräldrar född til verlden i synder och genom dopet pånyttfödd, ty . . . derom hade han ingen öfvertygelse och ginge derföre dessa upfattningar förbi». Häri torde vi se blottad *πρῶτον ψεῦδος* i hela hans så kallade religionssystem. Och efter ett sådant blottande, hvad frågade han efter, at hans gamla fader skref, det «hans sons villfarelser skulle lägga honom och modren i grafven?» Sådana klagomål lemnade han obesvarade, likasom Faculteternas blefvo af honom besvarade med det fräckaste hån. För at reda sig utur sina timliga förlägenheter, slog han sig samtidigt på konsten at göra guld, och med sina alchemistiska sträfvanden lyckades han verkligen locka til sig ofantliga summor af dem, som ingen ting högre önskade än at lära denna öfversvinneliga [2]) konst af honom. At han omsider måste svika sina adepter, säger sig sjelf. *Mundus decipi vult* har aldrig mer bekräftat sig, än på detta område.

Dippels första beröring med Sverige går så långt

---

[1]) Bebreide. [2]) Overflødige.

tilbaka, som til 1707, då han råkade [1]) illa ut för svenska generalsuperintendenten I. F. Meyer i Pomern. På en af denne, tidehvarfvets största pietistfiende, utgifven bok, som åberopade alla i Sverige utkomna kungliga Placater mot Pietisterna och nu senast det af 1706, svarade Dippel. I förordet til detta svar har han väl bedyrat [2]) at han ingalunda ville förnärma H. K. Majestät (Carl XII.), men kunde vid omnämnandet af sagda Placater icke underlåta at beklaga monarchernas svaghet, de der så troget följde papisternas (Pfaffernas) ledning. Deri hade han utan tvifvel mer rätt, än tidsanden ville erkänna. Meyer ansåg sig emellertid härmed svåra angripen och säges hafva ombestyrt at Carl XII lät hos preussiska regeringen anhålla om Dippels utlemnande. Dippel angifver dock en annan orsak til til sit fängslande i Berlin s. å. påstående at Carl XII numera föga aktade om zeloten Meyer. Ett utdrag ur hans «Berlinska arresttankar» torde, enär de gälla Sverige, här i öfversättning så godt sig göra låter, få en plats:

I skolen låta gå i frid
den man, ert Sodom plågat.
Alltså farväl, då I dervid
förjaga honom vågat!
Man var derför ej honom huld,
at kätteri sig fritt med guld
i edra ögon parade;
Er vore giftet rent och godt,
om det i gyllne kistor blott
sig klokligt sjelf försvarade.

I tänkten: klart nu blir, hvad han
så länge har förfelat,
nu faran honom lära kan
at visa hvad han velat

---

[1]) Kom i Strid. [2]) forsikkret.

och lösa sig med guld ifrån
den pinobänk, det kors och hån
han eljest får; måhända
at han til staten ock har lust
och höga herrars nåd, som must,
hans lystnad kan uptända.

På en herr Reventlows förbön blef han efter åtta dagars fängelse satt på fri fot, och då et nytt sådant, til följd af nya odåd, förestod, red han bort i största hast. At han dervid bar en svensk officersuniform, säges lika mycket som en viss yttre likhet, hafva föranledt, at han, särdeles på sin färd genom Jena, hölls för konungen af Sverige. S. å. erhöll han i Frankfurt a. M. «anbud til en plats i ett danskt landtområde» (Landgericht), möjligen genom Reventlows förord, men detta afslog han, och gick til Holland, köpte sig ett hus nära Amsterdam och praktiserade såsom läkare, ehuru han ännu icke var medic. Doctor. Detta blef han först 1711, i Leyden.

At han måste lemna Holland, dertil säges åter ett hans angrepp mot Carl XII:s politik varit bland orsakerna. Märkvärdigt är, at nästan samtidigt skrefvo om samma ämne en svensk kyrkoherde, Simon Isogæus, och en tysk vagabond, doctor Dippel. Isogæi skrift Carla Segersköld utgafs (efter hans död, † 1709) 1714. Det capitel, som handlar «om förbund med ochristna, huruvida det är christligt», blef indraget för de djerfva satsernas skull. Här visas, at de christne soldaterna, hvilka skola strida tilsammans med hedningar mot en gemensam fiende, ej kunna undgå at smittas af deras hedniska laster, vildhet i plundring, o. s. v. Slutligen heter det til Carl XII: «Tror mig, på det sättet kommen I, herre konung, aldrig til riket, ja, Gud, den I reten, [1]) skall snart förskingra [2]) eder.

[1]) Fortørne. [2]) Adsprede, fordrive.

Härtill har jag haft godt hopp om eder: men nu måsten I gå under, om I på sådana rådslag låten anstå. Ty det hade varit bättre, at I aldrig varit födt, än at I medelst djefvulens beskydd [1]) viljen regera och hjelpa dem (Turkarne), I för all ting borde bestrida», o. s. v. Så dristade den svenska kyrkoherden och hofpredikanten skrifva. Samma år, som denna bok utkom i Stockholm, utgaf Dippel sin anonyma flygskrift: *Alea belli musel-mannici*, i hvilken han åter synes förfäkta motsatt åsigt. Han anställer nämligen en jämförelse mellan de orthodoxa och turkarna, vid hvilken de förre förlora och de senare vinna i företräde, och ytrar sig förmånligt [2]) om de förändringar, som kunde genom Carl XII:s förbund med turkiska riket tildraga sig i det europeiska statssystemet: ytringar, hvilka så väl i religiöst som politiskt afseende torde förekommit republiken Holland oangenäma. Och ej mindre oangenämt måste det varit för den orthodoxe Carl XII at få en slik *mention honorable* af Dippel, än at få de skarpa tilrättavisningarne af den orthodoxe Isogæus.

Omkring samma tid hade Dippel blifvit belänad med titeln af danskt Cancelliråd och har nedsatt sig i Altona. Detta, som kunde synas desto underligare, som i Danmark ett samtidigt förbud utgått mot «de falskligen uplyste», har måhända haft någon grund i det stöd [3]) han fann hos drottningen och hännes broder Carl. Dippel synes i nämnda egenskap och på sagda ställe haft at förfoga öfver betydliga tilgångar, hvilkas källa man har svårt at utgrunda. Men orolig, som alltid, förspillde han snart sitt danska anseende. Han skref mot regeringen så betänkligt, at han «ådrog sig allas deras missnöje, hvilka regeringen förwaltade». Drog sig tilbaka til Hamburg, men blott för at affatta

[1]) Hjælp, Beskyttelse. [2]) til Fordeel for. [3]) Støtte.

en skrift mot konungen i Danmark och särdeles en hög ämbetsman. En undersökning anstäldes, men förde ej til vidare resultat. Så skref han ock (se Niedners Zeitschrift 1851) mot probsten Fleischer i Altona, den der med våld låtit döpa en separatists barn. Skriften förde denna redan för sin längd besynnerliga titel (den vi gifva i öfversättning): «Upropslyckönskan til Altonas värdige och andäktige rättstjenare, sedan desamme ej längesedan i de passerade excessiv-heta hundsdagarne i detta år 1716 af den nuvarande hr. Probsten och Vice-präsidenten i nämnda stad her Lang-Reuter ordentligen blifvit installerade til medhjelpare vid de heliga sacramenten, och hjelpa til at executive förrätta den första dopactum d. 16. Aug. på tvänne, föräldrarna med våld frånhända barn. I förhoppning, at äfven snart blifva med uptagen bland sacramentstjenarne, utgjuten och sjungen af skarprättaren i sagda stad». Ännu en annan orsak upgifves til Dippels flykt til Hamburg. Han upgifves nämligen hafva några år lefvat hos gref Reventlow i dess hus, råkat i missämja [1]) med honom, o. s. v. Konungen skall ock hafva tilsändt grefven ett egenhändigt bref från Dippel, af hvilket man kunde se, «hvad Dippel vore för en karl eller skälm, den grefven förr så ifrigt recommenderat åt konungen». Grefven skulle nu laga at han finge fast på skälmen. Dippel blef i Hamburg utlemnad. Med den danska cancellirådstiteln var det naturligvis förbi. Dippel säges «helt fierement och utan någon fruktan hafva inställt sig för den kongliga commissionen», hvars första göromål var at taga denna titel ifrån honom. Andra punkten var den, at fem af Dippels skrifter skulle offentligen i Dippels närvaro af skarprättaren brännas på Altona torg. Wille Dippel yttra något deremot, skulle skarprättaren slå

---

[1]) Uenighed.

honom på munnen. Återförd på rådhuset, begärde han sin värja [1]). Fåfäng begäran. Deremot blef han af hr. Reventlows styfson på dennes kammar maltraiterad och slagen i bojor. Fördes til Rendsburg. En upsats härom slutar med föga dold glädje öfver utgången af denne «bespottares» sak med önskan, at han måtte derigenom blifva upväckt til bot och bättring. Från Rendsburg fördes han til Kiöbenhavn, och derifrån til Hammerhus fästning på Bornholm.

I början sträng, blef efterhand hans fångenskap lindrig nog. Snart bekant såsom skicklig läkare, fick han tilfälle at praktisera denna sin vetenskap bland öns befolkning. Omsider tilfälle at äfven som fånge utöfva skriftställareverksamhet. En pastor i Lybeck, Jacob von Melle, hade utgifvit beskrifning om en på Bornholm funnen bild i guldbleck. Enligt hans mening var det bilden af en fornnordisk nationalgud. Dippels mening inhemtades. Den blef, at bilden vore af egyptisk härkomst. Hans förklaring vitnade om tankeskärpa och fyndighet. Med anledning deraf at i «den allenasaliggörande trons» text nämnes om de arme Hedningarne, begagnar han tilfället at i en lång not om dem säga sina tankar. Han ber först läsaren icke stöta sig på hans uttryck, erinrande, at hvarje förnuftig menniska helt väl begriper, at turkar, hedningar, judar och hvarje sekt håller sin mening för den allena saliggörande och sanna tron, deremot alla andras för oäkta. En beundrare af denna Dippels skrift blef så vänligt stämd för honom, at han började arbeta på hans frihet. Sjelfva Bornholms presterskap tog til orda för hans urskuldande. [2]) Andra vänner arbetade för samma ändamål, hans frigörelse. Man föreslog collecter för honom. Man erbjöd tusentals dalers lösen. Högförnäma och lärda

[1]) Kaarde. [2]) Retfærdiggjørelse, Undskyldning.

män och qvinnor lade sig ut för honom. Reventlow åter sade sig hafva förlåtit honom men kunde eller ville ej förorda [1]) hans frihet. Denna beviljades honom ändtligen 1726 efter sjuårig fångenskap.

Efter denna tid måste det inträffat, som Warholm (Skara Stifts H. M. 1: 345) berättar, om annars den på «en stark tradition« fotade berättelsen har djupare grund. Tänkbart är, at Dippel kunnat göra en abstecker til Göteborg, ehuru tystnad derom råder hos hans biografer. Saken är emellertid den, at biskop Jesper Svedberg i Skara anmodades af Göteborgs Consistorium at ditsända någon duktig man, «för at göra Dippel motstånd». Svedberg sände Erland Lidholm, kyrkoherde i Gökhem, med tillägget: «här sändes mot Dippel den osynligaste (oansenligaste) här finnes i stiftet». (L. var puckelryggig.) Men han synes varit den lärdaste. Dippel skall då «efter de allrahäftigaste disputationsacter slutligen blifvit helt vederlagd och fördrifven, så at han intet mer egde *in promptu*, än försmädelser mot den stora kulan Lidholm hade på ryggen», och sade bland annat: «om det brustit hål på den, så hade väl den onde sjelf ej kunnat göra honom motstånd».

«Som inga fartyg voro för handen de der kunnat bringa Dippel till Tyskland, alltså drog han på ett fartyg, hvilket han för sig allena förhyrt, til Skåne», landsteg i Cimbritshamn och for derifrån til Ystad (1726.) Här uppsöktes han af en köpman Hoffmeister från Christiansstad, en beundrare af hans skrifter, och af denne öfvertalades han at begifva sig till Christiansstad just då han som mest stod i begrepp att återvända till Tyskland. Till all den oreda, som Dippel kom at vålla i Sverige, kan alltså nämnde köpman anses varit vållande.[2]) Medan Dippel nu var i Christianstad kom ett bref till

---

[1]) Anbefale. [2]) Aarsag, Skyld.

honom från Stockholm, i hvilket hans läkareråd påkalllades af konung Fredrik I. Men under det han afväntade vidare besked, beredd at resa til Sveriges hufvudstad, kom ifrån samme konung rådet til honom att så skyndsamt som möjligt begifva sig till Tyskland, til följd af en presterskapets högtideliga Deputation, som yrkade på en så notoriskt farlig menniskas aflägsnande. [1]) Det vore konungen högeligen emot, men emedan Han hade orsak att «menagera detta stånd vid riksdagen, så måste han soutenera kleresiets åstundan». Dock, hvar konungen eljest kunde bereda honom en nåd och han vore betjent med en charakter eller med en rekommendation till konungens herr fader, Landtgrefven af Hessel Cassel, så behöfde Dippel blott derom göra anmälan. Emellertid hade de 3 öfrige stånden gjort protest mot presterskapet, till förmån för Dippels obehindrade resa til Stockholm, hvarvid de gåfvo vigt [2]) åt ryktet att kejsarinnan af Ryssland ville taga Dippel i sin tjenst, och hvilken smälek [3]) för Sverige, om han, «den store mannen», skulle under hennes beskydd genomresa Stockholm trots alla förbud på platsen! Nog af, de tre stånden segrade och Dippel vann dymedelst en oväntad seger. Wintren öfver tillbragte han i Christiansstad. Under denna tid ljungade prästernas predikninger mot Dippel och Hoffmeister. Dock fruktlöst. Ty magistraten förböd stadens prost att fortfara med predikstolspolemiken, trots dennes åberopande af riksconsistori befallning at mot Dippel bruka andens vapen. Af tvenne grefvar, som nedrest från Stockholm, mottog han ett mycket uppseende väckande besök, och den ene qvarblef tills Dippel i hans sällskap kunde företaga resan til hufvudorten. Denna skedde i Jan. 1727 «genom

[1]) Bortfjernelse. [2]) lagde Vægt paa. [3]) Skam.

Westergötland» och «efter tio dagar» uppnåddes ändtligen Stockholm.

I Stockholm fick Dippel sin bostad hos kamreren von Wolcher, en af de mest, äfven för sin fromhet, bekänte pietistwännerna den tiden, så att det icke må väcka allt för stor förundran, om, såsom det skedde, en Dippels och en Tollstadii sak förblandades, och äfven den sistnämnde beskylldes för dippelianism. Öfver det uppseende, Dippels ankomst til Sveriges hufvudstad gjorde, kan slutas deraf, att han de första veckorna haft mer än 500 visiter af högre och lägre personer, «dels af vänskap och curiositet, dels för medicinen skull». Sjelfva konungen och drottningen inviterade honom i de nådigaste ordalag. Presterskapet nödgades tills vidare hålla god mine i slätt spel. Dippel förklarar, att han aldrig träffat en ort, der så många fromma och uppriktigt frälsningssökande menniskor förefunnits, och att, «hvilket var det förunderligaste af allt», i synnerhet soldaterna bekände den himmelska sanningen. Huru mycket man sökte blanda Dippel in i Sveriges politik, lärer han dock aktat sig derför. Emellertid fortgingo, hvad han kallar, «fiendernas molimina» emot honom. Dessa understöddes af en skarp skrifvelse från «de orthodoxa i Pomern» til gref Horn. «De skrifva», säger Dippel, «att jag är en trollkarl och hafva alltså icke nog med de eljest vanliga äretitlarna: fanaticus, enthusiast och svärmare». Samtidigt utbredde en del af hans adeliga vänner ryktet, att konungen gifvit honom försäkran om ärkebiskopsdömet i Upsala, och nu besöktes den presumerade «uppgående solen» äfven af en ej ringa del prester af lägre rang. En mängd latinska bref ingingo til honom från prester på skilda håll, [1]) äfven från Finland, under prätexten af läkarebehof.

---

[1]) fra fjerne Steder.

En indrägtig [1]) sysla i bergscollegium skal blifvit honom, den store chemikern, erbjuden. Huru mycken eller liten sanning der må legat til grund för besagda, vidt utbredda rykten, torde vara omöjligt att controllera; det vissa är at Dippel stod denna tid på höjdpunkten af anseende. Men ifrån denna skulle han, genom svenska presteståndets vaksamma nit, desto djupare falla. Han beredde sig, såsom vanligt, sjelf detta fall genom sin altför stora «öppenhjertighet». Han förklarade sig vilja vara «en rätt republicain» och ej hålla med något «parti». En öppen förklaring af denna art i en partisöndringens tid, som då var förhanden i Sverige, måste vara egnad att äfven hos många bland «de adeliga vännerna» bryta stafven öfver hans vistelse [2]) i detta rike. Med «republicain» förklarade han dock sjelf sig förstå «en som blott söker det allmänna bästa, regeringsformen må vara hvilken den vill».

Att han således måste lemna Sverige, insåg han klart nog. Men innan han drog hädan, ville han först rätt utförligt göra sina lärosatser i theologien bekanta i detta land. Strövis voro de bekanta förut, särdeles genom afskrifter, om hvilka det uppgifves att hundratals blifvit tagne eller gjorde af hans mest nitiska vänner i Sverige; och det skulle vara intressant at veta, huruvida någon enda af dem finnes qvar eller kan uppletas. Men nu ville han draga synnerlig försorg om att det han föredragit måtte blifva bevaradt bland de honom så tillgifna svenskarne. Det skedde i en libell med denna öfverskrift: «Der von den Nebeln» eller (försvenskadt): «Den från förvillelserikets töcken renade klara glansen af Jesu Christi Evangelium, eller skrift- och sanningsenligt utkast till salighetsordningen, framställd i 153 frågor allom dem til pröfning som hittills

[1]) indbringende. [2]) Ophold, Forbliven.

skrifvit mot auctorem .... af *Christiano Democrito*». Titeln, ännu längre, nämner särskildt *Ven. Consistorium regni* (Riksdagspresterskapet) och *Rev. Cons:m regium* i Stockholm. Denna skrift är äfven derför märkvärdig att han i den ännu otvetydigare, än i någon föregående, förklarar sig emot den lutherska rättfärdiggörelseläran och tillräknandet af Christi förtjenst. Derom säger han till yttermera visso i ett bref, dat. Sthm 20 Oct. 1727, att han velat aflägga sådana oskrymtade och frimodiga vitnesbörd, öfver hvilka icke blott Sverige blifvit satt i allarm, utan hela verlden måste förundra sig, att på denna ort sådana saker, hvilka hela lutherdömet directe kastat öfver bord (?), hafva kunnat komma fram, och at han dervid med sådant eftertryck tagit till orda för den öfvertygande sanningen, att hela mörkhets makt icke har hjerta at mucka deremot» o. s. v. Tvenne år derefter utgaf han sin *Vera demonstratio evangelica*, i hvilken han ännu rundligare framlägger sina åsigter mot den i Sverige så mycket vidhållna läran om rättfärdiggörelsen af tron och Christi förtjenst.

Mot den långa riksdagens slut och sedan de fleste af adelsståndet, som mente Dippels sak vara betryggad, hade afrest, lyckades preteståndet få de qvarvarande af borgare- och bondestånden på sin sida, hvadan genom dessa stånds beslut det blef berammadt att Dippel måste lemna riket. Ridderskapet och adeln, som först sattes i kännedom härom när det var för sent, vredgades och ansåg hela nationen genom beslutet vara vanärad och hoppades nästa riksdag göra det om intet. De rådde mellertid Dippel att qvarblifva. Men det varade ej länge för än han fick officielt besked och afsked. Förgäfves ställde han, på sina vänners inrådan, en böneskrift till konungen om ett längre qvarblifvande. Konungen vågade ej upphäfva riksdagsbeslutet, och Dippel antyddes att inom 14 dagar förfoga sig ur riket. I Dec. 1727 skedde

början dermed. I Skåne qvardröjde han, trots alla förbud, til Mars följande år. Här hann han att stifta osägligt förderf, en utbredd dippelliansk separatism vardt deraf frukten, och bland dessa separatister utmärkte sig synnerligen en grefve Frölich, tvifvelsutan en nära slägting, likasom själsfrände, till den Eva Frölich, hvilken några decennier förut (under Carl XI.) genom sina svärmerier och fanatiska spådomar väckt oerhördt uppseende. Wi gitta icke nedskrifva de hädiska utlåtelser om lutherska kyrkans och biblens läror, hvilka denne och andra beundrare af Dippel i Skåne utbasunade. Det är ett ingalunda sällsynt fenomen at lärjungar söka öfverbjuda mästaren i tillämpning af hans satser.

Om sin derpå följande vistelse i Kiöbenhavn förtäljer Dippel i ett derifrån skrifvet bref till Payencopen, den samme som varit mäst verksam för hans befrielse från Bornholms fängelse. Han skrifver: «Wärdaste herre, älskade vän i Christo! Efter eder och öfriga vänners åstundan meddelar jag härmed något om orsakerna, hvarför jag här uppehållit mig så länge. Min afsigt var från början blott at passera härigenom, hvartil jag utbedit mig och erhållit konungens tillstånd; men genom herr Conradi, som betjente sig af min medicin, blef jag icke blott uppehållen, utan ock gjord bekant med några af de store, som likaledes använde min tjenst och lågo öfver mig at jag skulle här qvardröja. Ändtligen blef jag äfven kallad til konungen och drottningen, som ville betjena sig af mitt råd för den unga prinsens skull, och då detta alltjämt lyckades, blefvo upmaningarne ifrån allt flere at här qvarstanna. För dem uptäckte jag då franchement, såsom ock för konungen sjelf, hvad som gjorde betänklighet och låg mig i vägen; nämligen 1) den collision, jag haft med grefinnan (Reventlow?) och den dymedelst mig öfvergångna fataliteten. Ty ehuru på min sida allt är till-

gifvet och jag önskade kunna bannlysa allt utur minnet, så skulle dock på andra sidan en evig jalousie qvarblifva, enligt ordspråket: *oderunt quem læserunt.* 2) Den bekanta simulteten i sjelfva konungahuset, då jag icke skulle kunna fästa mig vid den ene utan at blifva förhatad för den andre. Jag hade dock förklarat mig skola förblifva på vissa conditiones, om hvilka jag tilskrifvit konungen. Dock ingen resolution ännu, hvadan jag anser bäst at komma ju förr desto heldre härifrån.» Säger sig behöfva 100 dukater för resan.. «Presterskapet härstädes har ännu icke moverat sig för min skull; de fleste af dem göma sig nu bakom den sal. herr doctor Spener. Hvad jag skrifvit i Sverige, är äfven här genom afskrifter tämligen bekant. De som läst det, hafva intet synnerligt deremot, några af presterna inbegripna, endast at de tro at artikeln om deras rättfärdiggörelse ännu väl kunde bibehållas såsom präliminär. Gud bättre allt . . .!

Hvad nu Dippels öden beträffar, sedan han lemnat Sverige och Danmark, vilja vi blott anmärka ett famöst sammanträffande med Zinzendorf i Berleburg (1730), som förgäfves sökte meddela honom sin värma för försoningsläran och Christi tillfyllestgörelse. De häftigaste conflicter och ömsesidiga tillmälen af den ej mest fina art blefvo häraf blott frukten. Derhos anmärke vi ännu ett, som hörer till «bladet ur sv. kyrkans historia», emedan vi deruti spåre ett bevis om de försänkningar Dippel fortfor att hafva vid det svenska hofvet. Han blef nemligen af Landtgrefven, «i nådigaste öfvervägande af dess egande förträffliga vetenskaper och qvaliteter» utnämnd till hans «verkliga Hofråd». Til samma blad hörer det nu att angifva en kort summa af hans «theologi» och bekännelse, alldenstund hvarje drag deri återfinnes i de processer, som fördes dels under dels efter hans vistelse i Sverige, med en mängd

af hans anhängare. Wi följe dervid hufvudsakligen den aktade kyrkohistorikern Schröckh (uppl. 1808, s. 307 fj.). Wi förbigå, såsom en ungdomsfantasi, hurusom han, i sin skrift «En uppriktig protestant», satte «Chemie och Religion med hvarandra i parallel», hvarmed sammanhängde hans påstående att alla skapade andar till sitt väsende äro i viss mening materiella. Resultatet deremot af hans senare funderingar voro följande. Af hans skrifter ser man, att han förkastat ej mindre det evangeliska lärobegreppet öfver hufvud, än det herrskande kyrkliga. Man har derföre. men kanske med orätt, satt honom bland indifferentisterna, enär han i viss måtto bibehållit Skriften, blott deraf bildat sig ett eget system. Ingen har oftare åberopat «hvad är skrifvet?» men så att till slut hans läror blefvo hvad som icke är skrifvet. Wid religionen, sade han först, kommer det icke an på meningar, bruk och sacramenter, utan på kärlek och sjelfförsakelse. Studier och böcker höll han för onödiga, om man vill blifva en theolog; Gud sjelf gör theologer; äfven är den hel. skrift, såvida hon uppenbarar Guds vilja, klar nog äfven utan en exeget; dock måste man åtskilja Skriften och Guds ord ifrån hvarandra; blott det senare är lif och kraft, ett omedelbart flöde ur Guds mun och träffar alla menniskors hjertan, äfven sådana, som icke hafva någon Skrift (Mysticismen). Guddomspersonerna förklarade han vara dels underordnade hvarandra, dels blotta verkningar. Christus tillskref han en tvåfaldig kropp, en jordisk och en himmelsk, och den sistnämnda eller ljuskroppen har det jordiska kött och blod, som han antagit i Marias lif, tingerat och förgudomligat (vergöttert) densamma: dödat hans kötts ormasäd genom lidande och död och preparerat en universaltinctur, hvarigenom Guds säd i oss uppväckes o. s. v. Han förnekade Christi återlösning och försoning, ville at menniskorna skola offra

sig sjelfva åt Gud, och talet om Christi förtjenst va.. Dippel en styggelse. Nya födelsen härledde han från det innära ljuset och sade sig tro att menniskan, fullkomnad, kan bringa det ända till odödlighet redan i detta lifvet. Sacramenterna fråndömde han all verksamhet; dopet skulle blott meddelas judar och hedningar, som ville öfvergå till christendomen; barndopet vore ett stort missbruk; nattvarden kan blott hållas af Christi sanna lemmar; äfven kunde, enligt hans mening, hvar och en sann christen utdela detta sacrament. Bigt och absolution kallade han ett gyckelspel. Kyrkan tillhörde så väl hedningar som christna. I läroståndet erkände han blott heliga, och öfverheten höll han i Christi egentliga rike för öfverflödig. Slutligen var läran om apokatastasis ett älsklingsthema i Dippels framställningar.

Med och efter allt detta skall frågan, huru mycket återstod af det som är skrifvet, besvara sig sjelf. Sagdt har blifvit, att man sålunda blott framställt Dippels skuggsidor, oberäknadt de många sådana han företedde i sin lefnad. Men om man just framhållit hvad han sjelf hållit för ljussidor, måste ju invänningen förfalla. Will man anse det vara en framställning af hans skuggsidor, intet kunne vi i lutherska kyrkans och den bibelrena sanningens namn hafva deremot. Ingen skal heller hafva något grundadt att invända mot Hagenbachs uppfattning (i Herzog's Real-Encykl.): «Dippel framställer för oss en egendomlig blandning af mysticism och rationalism, af pietism och sinnelagets frivolität... Han är hverken en ren, eller originell representant af en theologisk andesrigtning, såsom t. ex. Jacob Böhme», med hvilken han af många blifvit jämförd. «Hos honon genomkorsa sig de mest olikartade elementer, och oron och fåfängan i hans väsen måste i hvarje hänseende

ofördelaktigt inverka på gestaltningen af hans theologiska system». Ackerman har icke desto mindre jämfört honom med Luther och sagt dem emellan vara en träffande likhet, blott att Dippel haft att kämpa med större svårigheter. Att den som helt och hållet vänder upp och ned på Luthers lära jämföres och förliknas med den store Reformatorn, är ett påstående, som tusende gånger vederlagdt genom blotta sjelfmotsägelsen deri, upprepas alltintill våra dagar för den tusende första om så väl Dippel som om mången af hans marktschreiande vederlikar. Om dessa icke öppet gilla alla Dippels lärosatser, så föras de dock consequent dertill, «om de vilja bestå't». Dessa conseqvenser äro framför allt förknippade [1]) med gensägelsen mot läran om Christi försoning, med hvilken, så väl som med läran om rättfärdiggörelsen af tron, den lutherska kyrkan står och faller. Hennes fall måste derföre åsyftas [2]) af hvarje «ny Luther», som uppträder för en reformation af nämnda hufvudläror. Men «das Wort sie sollen lassen stahn, und keinn Danck dazu haben», är Luthers eget triumferande ord, som med den efter honom benämnda kyrkan består, när alla antilutherska, om ock en tid än så mycket bullrande och andeligt skoj bedrifvande reformatorers namn — fallit i glömska.

Wi hafva ofvan hört, huru det var i synnerhet svenska soldater, som för sitt fromhetsallvar tilldrogo sig Dippels lofordande [3]) upmärksamhet. Att det eljest kan sägas företrädesvis varit svenska studenter, som slöto sig till hans åsigter, hafva vi sett af en mängd rättegångsmål, förwarade i sv. Riksarkivet och särdeles förda efter Dippels fördrifvande ur riket. Den mest deciderade anhängare han hade bland dessa studenter

[1]) mere sammenhængende. [2]) tilsigtes. [3]) rosende.

var den bekante Erik Molin. [1]) Af de öfriga må vi blott erinra dels om några, som förkastade allt deltagande i den offentliga gudstjensten, såsom bröderna Björkmark i Westerås stift, dels om några, som med särdeles eftertryck satte sig mot ordet om Guds vrede och Christi förtjenst, såsom Johan Lindblad, Waldbom och Nyman. Om deras personliga fromhet lemnades af deras ransakare de bästa intyg. Lindblad svarade, «att i Gud kan icke vara någon vrede, utan det som så kallas är i creaturen: ondskan och synden, som gör att Gud drager sin nåd ifrån dem och lemnar dem i sit eget förderf». Att «ordet» om «Guds vrede» står i Biblen, kunde icke nekas, men betydelsen deraf så, som af anförda och dylika yttranden framgick förnekades desto mer. Att uttrycket «Christi förtjenst» icke står i Biblen, åberopades också desto mera, ehuru de förhörda icke kunde undkomma att saken var densamma som Biblens dyra försoningslära. Nyman upprepade inför den fromme biskop Schröder, som fått på sin lott att förhöra honom: «På Christi försoning vill jag lita, men hans förtjenst nämnes ej i Biblen». Detta var och är ett troget upprepande af Dippels älsklingssats. (Se X. Band. no. 11 af handskrifna handl. på anförde st.) Till läran om apokatastasis ville de öppet hvarken jaka [2]) eller neka, men att de i hjertat jakade dertill var tydligt nog, och en student hade ej annat til försvar att genmäla, än det oförsynta yttrandet att han trodde denna lära borde vara tröstelig för Stockholms pastorer. Skada at dessa ofta nog ej viste bättre sätt att förmana de villfarande studen-

---

[1]) En Religionssværmer i Dippelsk Aand, født i Gefle (1709), som efter megen Omtumlen døde i Amsterdam (1755).

Udg.

[2]) sige Ja.

terna, än att «läsa flitigt derom systematicos». Waldbom, tillfrågad hvad han tänkte om Dippel sjelf, svarar: «jag lemnar Dippel i sit värde», men tillägger: «jag vill ej förkasta honom såsom en rätt lärare». Märkvärdigt nog är detta, att de många tusende, hvilka blefvo separatister, idet de dömde såsom de gjorde *de ministerio irregenitorum* och förkastade hela ämbetet för de presters skull, som förde et oskickligt lefverne, likväl ansågo Dippel för en rätt lärare utan afseende på hans lefnad, som i oskicklighet kunde mäta sig med hvem som helst. Men det må hafva kommit deraf att han under sin vistelse i Sverige vinnlade sig [1]) om «ett intagande sätt», ehuru den bitterhet och hårdhet i käcka omdömen om alla, som icke ingingo på hans system, alltjämt förrådde sig och jämväl bordt kunna öppna ögonen på de blindaste beundrare. Denna bitterhet och detta käcka dömande, hvartill så många af hans anhängare gjorde sig skyldige, var visserligen ingen mindre synd, än de syndavanor, hvilka de bestraffade hos ej få af kyrkans högt uppsatte målsmän, och hvad de sålunda bestraffade, ehuru slemt i sig sjelft, måste räknas för et intet mot de villoläror, som Dippelianerne omfattade, dessas bitterhet oberäknad. Hvilka dimensioner dessa villoläror tago i nästan alla Sveriges landsändar, gränsar till det otroliga, och hvilken hädelsescharakter [2]) de antogo särdeles i Finland, derom kunna vi hänvisa till Akianders utförliga redogörelse.

Det säger sig sjelf att en mängd apologetiska skrifter utkommo med anledning af de dippelska svärmerierna; den vigtigaste borde varit de af And. Rydelius utgifna «Anmärkningar till *Christiani Democriti* så kallade *Demonstratio evangelica*» (1736). Ingen torde nemligen i bevisningens styrka kunna mäta sig

---

[1]) lagde Vind paa. [2]) haanende.

med denna, och för öfrigt stod här en man bakom ordet, hvilken alla måste egna sin aktning för lika stor christelig sans och öfvertygelse, som för djupsinnig lärdom. Wida mindre betydende är t. ex. den af en skånsk prest Lacander 1741 utgifna «*Anti-Democcritus chr.* eller ett christeligt svar på den namnkunnige bedragaren I. C. Dippels antichristiska frågor»; andra at förtiga.

2.

Om Walden, Fredrik Herrman von, hvars namn förefinnes i Biogr. Lexicon, dit vi hufvudsakligen hafve at hänvisa, kunne vi nu fatta oss kortare, alldenstund de flesta af Dippels lärosatser omsättäs i hans svedenborgianism. Ty svedenborgianismen öfver hufvud är i sjelfva verket intet annat än en omsättning eller öfverflyttning i en något ny form af Dippelianismen. Märkvärdig är redan jämförelsen mellan Dippel och Svedenborg deri, at de båda voro stora naturforskare, enkannerligen [1]) chemici, och båda dermed förknippade theologiska svärmerier af samma halt. För att nyttja ett för andeskåderiet lämpligt uttryck, kan man säga, att Dippel «går igen» i Svedenborg och således äfven i Walden, som gjorde sig till en af hans käckaste vapendragare. Walden var för öfrigt Capitain och riddare af svärdsorden och berömd såsom en god officer. Men desto sämre theolog, för så vidt han skall bedömas ur synpunkten af de läror han föredrog. Han lefde i Köbenhavn efter 1790 och dog derstädes 1809 (jemf. Lærde Efterr.). Sina skrifter utgaf han mestadels äfvenledes i Köpenhamn, såsom: «Hufvudgrunder till christendomen i sin renhet, 1791»; Samling af skrifter, hvilka försvara Svedenborgs systeme eller Nya Jerusalems lära, 1801»; «Svedenborgs Levnet, 1806»; o. s. v.

---

[1]) i Særdeleshed.

Hit hörer nu icke att anföra, huru han fördjupade sig i «Correspondensläran». Endast i förbigående må angifvas, såsom bevis huru troget han följde sin beprisade mästare i den mest godtyckliga tolkning af skriften, att när det nämnes hästar i Skriften så betyder det förstånd, och vagnar betyda lära, himlens skyar den bokstafliga meningen, då sedermera Tybeck i samma skyar fann den andeliga meningen; kunskapens trä betyder frihet, qvinnan betecknar viljan, o. s. v. Hit åter hörer redan det att Christi lekamen betyder kärlek, och Christi blod sanning. Men allramest hörer hit hans tankar om försoningsläran och tron. Den förra, som han kallar «moderna christnas» försoningslära, finner han «ohygglig», och den senare, *sola fides*, salighet utan gerningars förtjenst, är honom en ren styggelse. Wisserligen är detta intet annat än hvad Svedenborg sjelf proclamerat, men sedan Walden gjort sig till en exponent af «Svedenborgs system», så må dessa «meningar» här upptagas för hans räkning. Öberg, en insigtsfull granskare af dem, yttrar dels: «Om man kunde tänka sig någon så förblindad af ett olyckligt sectnit, eller så förgäten af sin pligt, att han i ett så heligt ämne, som religionen är, kunde skrifva osanning mot bättre vett och öfvertygelse, så skulle man vara frestad att tro det om en v. Walden», dels: «ej en gång den okunnigaste lärare i församlingen kan så missförstå Skriften och förtyda dess lära, som v. Walden». Okunnigheten röjer sig ej minst deri, att han kallar försoningsläran «moderna christnas». Ty alla motståndare mot densamma, så vidt oss är bekant, hafva varit derom öfverens att hon är «forn christnas lära», och Fredell, samtida prest och själsfrände till Walden, förklarade i en hofpredikan i Stockholm, att hon var en 6000-årig villfarelse. Skall något kallas «moderna christnas» försoningslära, så är det Waldens, Dippels

och consorters. Ty ingenting var eller är mera modernt, än förnekandet af Guds vrede, huru mycket känslan deraf innebor hvarje ondt samvete, och af Christi förtjenst, eller låt vara försoning, huru djupt enhvar i verklig samvetsnöd erfar att med egna gerningarnes förtjenst är intet bevändt. Härvid är det ur erfarenheten hemtade exempel, hvilket Waldens biograf a. st. anför, ej så litet talande. Det är en bekännelse af en f. d. Svedenborgian, huru han kom ut ifrån sin förmenta theosofi. «Jag sköt mig», sade han, «i armen, då jag med en bössa ovarsamt hoppade öfver ett plank. Hvilka plågor uppstodo ej! Kunde ej Gud skapat nerverna så att vi undgått känna huru vi brutit mot honom såsom skapare, då vi illa handtera våra lemmar? frågade jag mig, full af svedenborgsk dogmatik om at Gud ej vredgas; men jag kände at min theori ej halp. Jag kände, at Skaparen var vred på mig och agade [1]) mig länge. Och en annan aga infann sig i samvetet. Det var mig af min far förbudet att ännu handtera gevär och jag hade i min studented svurit att rätta mig efter akademiska constitutionerna, som inom stadens område förbudit skotts lossande, det jag ernat [2]) bryta frivilligt. Samvetet blandade sig deri och ny sveda [3]) uppstod. Jag kände äfven häri en verkan af Guds vrede. Och jag vände mig till Biblens Gud, den (öfver synden) vrede, men i Christo barmhertige, och så försvann samvetssvedan, som ej med någon theori ur herr Waldens skrifter kunnat botas». Genom upphöjandet af gerningarnes förtjenst, som noga ansluter sig til förnekelsen af Christi, blifver Walden obarmhertigare än någonsin förkunnelsen af Guds vrede kan anses blifva. Obarmhertig nemligen mot alla dem, som äro — «fattige i denna verlden», de der icke äro i

[1]) tugte. [2]) tænkt. [3]) Svie.

tillfälle at utöfva hvad han anser för goda gerningar, nemligen välgerningar af den art som lyser menniskor i ögonen. För dem har han blott ett helvete, då han deremot öppnar sjelfva seraphims himmelen för den rike, som kan och vill strö penningar omkring sig — af sit öfverflöd. Huru ofta går icke, för att åter använda ett redan begagnadt uttryck, denna lära igen vid grifterna,[1]) der den Waldenska eller Svedenborgska vältaligheten aldrig flödar rikare med vexlar på himmelsk salighet, än då det är en rik, som skall prisas, förutsatt att han på ett eller annat sätt visat sig liberal. Huru långt kommer väl enkan med sin obemärkta skärf i jämförelse med de rikas utdelade håfvor, nemligen der jämförelsen göres af Waldenska blickar? Dock, vi hålla tillbaka de frågor som göra sig sjelfva. Wisst kan anmärkas, att väl Dippel ej gick så långt i obarmhertig tillämpning af gerningsläran, som Walden; vi hafva ej heller sagt det, utan endast att den sednare är en följdriktig utbildning af den förra. Invänder man ock att väl icke alla läror voro desamma hos båda, så torde väl äfven detta kunna medgifvas; men hvad hufvudlärorna beträffar, gäller det, och man behöfver blott känna båda deras läror om Treenigheten eller fast mer upphäfvandet af denna lära, för att deri strax igenfinna likhetsdragen. Och «länk för länk den gyllne kedjan brister» i sådana händer som de båda nämndas, kedjan af alla läropunkter i den apostoliska tron. Skada blott att de med all sin åberopade ärlighet ej varit så ärliga, att de öppet bekänt sig hafva förkastat Skriften, det de dock påtagligen hafva gjort. Nej, ju skriftvidrigare påståenden, desto ifrigare bemödanden att få dem hallstämplade med det «som är skrifvet». Äfven sedan Skriftens, den heliga Skrifts, helgedom blifvit

---

[1]) Gravene.

plundrad på sitt rikaste innehåll, skall det återstående fattiga residuum bära namn, heder och värdighet af skriftenligt eller Skriftens lära. Så hafva före dem de tusende, i hvilkas fotspår de trampat, och så de tusende, som tilläfventyrs trampa i deras fotspår, blott bevisat eller bevisa sanningen af Luthers paradox, at Biblen är den största kättarbok. Men en hvar, som ej vill blifva bedragen, måste inse att *vestiga terrent*. Och till en hvar som det inser, till det ännu lutherska Danmark och Sverige förknippar sig med varningen uppmaningsropet: behåll det du hafver, at ingen af tidens latitudinariska snapphanar tager din krona, som är läran om Christi förtjenst och rättfärdiggörelsen af tron allena!

XX.

Nogle Bemærkninger angaaende den paatænkte nye Textrække.

Af **Rindom**, Præst ved St. Johanneskirken i Kjøbenhavn.

Det er ikke Hensigten med disse Bemærkninger at optage Spørgsmaalet paany, hvorvidt en ny Række Texter maa anses for ønskelig og tilraadelig eller ikke. Dette Spørgsmaal i sin Almindelighed er allerede drøftet paa mange Steder, og noget nyt vil næppe kunne siges derom. Saaledes som Forslaget næsten overalt er kommen frem, at den nye Række saa nøie som muligt skulde slutte sig til den gamle, at den gamle Række altid skulde lyde ved enhver Gudstjeneste enten fra Alteret eller fra Prædikestolen, og at der selvfølgeligt prædikes over de gamle Texter, naar de ikke lyde fra Alteret, saaledes synes der baade at være taget alt ønskeligt Hensyn til det overleverede, og det nye kommer frem paa den lempeligste Maade, saa at vel vanskelig nogen stærk Modstand kan tænkes mulig. Trangen til en ny Textrække kan være følt i forskjellig Grad hos de Enkelte, og som Trangen er følt, bliver ganske naturligt ogsaa Længslen efter det nye stærkere eller svagere; men nogen Modstand vil næppe blive reist

i nogen mærkelig Grad. En saadan vilde først fremkomme og da sikkert i en saadan Grad, at Intet vilde skee, dersom den nu reiste Bevægelse om flere Prædiketexter søgtes ledet enten i den Retning, at der skulde gives Præsten frit Valg til at tage sin Text, hvor han vilde — som i den reformerte Kirkeafdeling — eller at man vilde forsøge paa at ændre og udbedre den gamle Textrække, saaledes som skeet er i Biskop Mynsters Textforslag i hans Udkast til en Alterbog. Det første Forsøg vil sikkert kun have faa Forsvarere. og det andet vilde utvivlsomt reise en saa stærk Modstand, at meget let den hele Bevægelse blev uden Frugt. Selv om man personligt ikke har følt nogen synderlig Trang til en Forøgelse af Texterne, naar Ønsket derom er udtalt baade af mange Præster og nu ogsaa fra en Kreds af Lægmænd her i Kjøbenhavn, og maaske ogsaa er tilstede hos en Deel af Menigheden paa Landet, vilde det være ubilligt at modsætte sig det, da Sagen føres frem paa en saa lempelig og hensynsfuld Maade; der vilde kun være Grund til at modsætte sig en saadan Forøgelse, dersom der kunde paavises nogen virkelig Fare ved at foretage den. Men her gjælder det efter min Mening at afholde sig fra alle unødvendigt stærke Udtalelser og fra at skrue Sagen op til en Høide, den slet ikke har; thi i og for sig er det dog noget ganske jævnt og ligefrem, at man ønsker nogle af de mange gode Texter fremdragne i Menigheden, som nu ikke lyde der, og føie dem saa nær som muligt til den oprindelige Textrække, der vedblivende holdes i Ære som saadan. Det er lige ubilligt at ville ophøie den gamle Textrække saaledes, at det bliver en Forsyndelse mod Menigheden at opstille en anden ved Siden af den, og paa den anden Side at tale om Perikopeaag eller paastaae, at det hele fyldige Kristusbillede ikke skulde kunne føres frem i Menigheden ud af den

gamle Række, eller at drage dennes Mangler frem paa en aldeles urimelig Maade, for derved at gjøre Nødvendigheden af en ny Række end mere paatrængende. Og fremdeles, ligesom man vil blive høiligen skuffet, naar man tænker sig, at der ved en saadan Foranstaltning skulde fremkomme et heelt nyt Liv baade i Menigheden og i Prædikenen, saaledes seer man sikkert altfor mørkt ved at spaae store Vanskeligheder, som skulde flyde deraf. Ligesaalidt have de Udtalelser om de dovne Præster o. l., som andetsteds ere fremkomne, noget at gjøre med Sagen; man har vel ikke i Sinde at arbeide paa at faae nye Texter for at straffe saadanne.

Derimod er der en anden Side af Sagen, der trænger sig saa meget mere frem, naar det kan antages, at den almindelige Stemning ikke er imod en ny Textrække, nemlig dette Spørgsmaal: hvad den nye Række vil bringe, hvorledes den vil komme til at see ud? Det staaer jo endnu uafgjort hen, om den skal komme istand ved en enkelt Mands Arbeide, eller om dette skal overlades til en i dette Øiemed nedsat Kommission; men hvorledes dette end ordnes, synes det mig naturligt og ønskeligt, at der fra flere Sider fremkomme Udtalelser, som indlade sig paa den Side af Spørgsmaalet: Spørgsmaalets Hvad. Det følger af sig selv, at naar den nye Række foreligger, maa Enhver bortsee fra egne Ønsker og modtage det Givne i den Forvisning, at Maalet har været at drage det Bedste frem paa bedste Maade; men indtil da, kunne forskjellige Udtalelser herom hjælpe med til at naae dette Maal. Denne er da Hensigten med disse Bemærkninger, først at fremdrage enkelte Punkter, der naturligt komme frem, saasnart man indlader sig paa Spørgsmaalets Hvad, og dernæst at gjennemgaae en enkelt Tid af Kirkeaaret, Betragtninger, som muligen kunne føres videre, ogsaa af Andre. Som Forarbeider

til en ny Række foreligge deels de forskjellige tydske, dels den svenske dobbelte Række af nye Evangelie- og Epistel Texter foruden det bekjendte Mynsterske Udkast. Et Forslag til en «udvidet» Pericoperække, ført frem her i Tidskriftet 1872 af Pastor M. C. V. Christensen, vil vanskelig finde Tilslutning, da ogsaa herved Forandringer skee i den gamle Pericoperække, hvilket sikkert paa enhver Maade maa undgaaes. —

Skal man ønske een eller to Rækker nye Texter? Den svenske Kirke har to nye Rækker; i Udtalelser herhjemme har man snart holdt sig til een, snart ubestemt henstillet een eller to. Dersom man ved Opstillingen af de nye Texter vil holde stærkt paa dette, at de nye skulle slutte sig nøie til den gamle, da troer jeg, at det ikke vil blive saa let, at faae samlet to saadanne Rækker. Ganske vist — der er jo de to svenske, som ere valgte med dette for Øie; de kunne altsaa bringes tilveie; men hvor meget fordeelagtigt der iøvrigt kan siges om disse, vil det vist indrømmes af de Fleste, at seer man dem høiere igjennem, bære de paa flere Maader Vidnesbyrd netop om dette, at det har været noget vanskeligt at faae de to Rækker stillede op. Der er Texter i den gamle Række, til hvilke det allerede skal være vanskeligt at finde een paralel Text, endsige to; og det viser sig da ogsaa, at der blandt de svenske deels ere adskillige, som egentlig ikke kunne siges at slutte sig til den gamle Text, men kun til en i denne mere eller mindre fremtrædende Tanke, og deels er der en ikke ringe Deel, som i en ganske paafaldende Grad ere korte og brat afskaarne, nogle endog paa 1 og 2 Vers; ja den samme Fortælling skæres midt over, og hvert Stykke henlægges til hver sin Søndag (t. Ex. Jesus i Synagogen i Nazareth; Reisen til og fra Ægypten med Barnet). Der kunde maaske drages endnu mere frem, der vilde gjøre samme

Indtryk, at man havde havt svært ved at faae to paralelle Rækker. I denne Sammenhæng kan det allerede bemærkes, at i de to svenske Rækker ere mærkeligt nok kun 4 Lektietexter hentede fra Apostlernes Gjerninger, et helligt Skrift, som jeg troer, de Fleste ret meget ville ønske draget frem, naar Texterne skulle forøges. Dersom man vil have to nye Rækker, og da i den ene af disse to holdt fast ved at tage en Text, der laa den gamle saa nær som muligt, forekommer det mig at være det naturligste, at man i den anden Række, naar ingen Paralel let lader sig finde ogsaa for denne, tager Texter af Ap. Gj., hvor adskillige Kapitler ville afgive udmærkede Texter. Men her opstaaer da det Spørgsmaal: vil man kunne stille Texter fra Ap. Gj. i Evangelierækken, eller kunne de kun medtages som Lektier? Thi kun forsaavidt man vil tage dem op med i Rækken af Evangelietexter, hvilket vel maatte forsvares ved deres historiske Indhold, ville disse Texter fra Ap. Gj. kunne træde til paa mange Søndage i den anden af de nye Rækker. Vil man derimod kun medtage Texter af Ap. Gj. blandt Lektierne, som i den gamle Række, forekommer det mig bestemt at være det retteste at nøies med een ny Række, der da vil kunne blive desto fyldigere. De to svenske Rækker ere paa flere Steder noget magre.

Hermed er allerede Overgangen skeet til et nyt Spørgsmaal, der melder sig som af sig selv: gives der ikke hellige Skrifter, som komme altfor lidt frem i den gamle Række, og som altsaa maatte fremdrages, naar Texterne forøges? Jeg har allerede nævnt Ap. Gj. som et saadant helligt Skrift. Kun Beretningen om Himmelfarten og Pinsedag, om Stefanus og Cornelius læses nu; det er unødvendigt at opregne de mange Afsnit i Ap. Gj., som det utvivlsomt vilde være til stor Velsignelse for Menigheden

jævnligt at høre om. Saa meget mere ufatteligt er det mig, at i begge de svenske Rækker, som ovenfor nævnt, kun findes fire Texter af Ap. Gj. som Lektier. I en tydsk Textrække (af Dr. Nitzsch) ere alle Evangelierne fra 6 Søndag efter Paaske og til 12 Søndag efter Helligtrefoldigheds Fest tagne af Ap. Gj., kun med Undtagelse af selve Helligtrefoldigheds Fest; i den würtenbergske Række er derimod en Deel af Ap. Gj. optaget Aaret rundt blandt Lektietexterne; ligeledes i Mynsters Udkast. Have de svenske Rækker nu været meget sparsomme med at optage Texter af Ap. Gj., have de derimod valgt forholdsvis flere af Joh. Aabenbaring, et helligt Skrift, hvoraf kun læses i den gamle Række Kap. 7, 1—12 paa Allehelgensdag. Det vilde ganske sikkert ikke være heldigt at optage noget af de egentlige Syner blandt Prædiketexterne; men derimod skal jeg henstille, om det ikke kunde være baade smukt og frugtbart, naar f. Ex. paa 7 efter hinanden følgende Søndage de saakaldte 7 Sendebreve (Kap. 2—3 oplæstes i Menighedens Forsamling, foruden at der som i de svenske Rækker kunde fremdrages flere andre let forstaaelige Læsestykker af Aab. Hvorledes man end forstaaer disse 7 Menigheders indbyrdes Forhold, er man vel enig i, at her skildres forskjellige Menighedstilstande, og disse Breve, nedskrevne efter Herrens Befaling, ja efter hans Diktat, have saaledes den allerstørste Betydning for Menigheden til enhver Tid. Disse ville vel finde deres naturlige Plads blandt Episteltexterne, da de selv bogstaveligt ere Epistler. Og endelig kommer paa dette Sted Tanken til at dvæle ved det gamle Testament. Dr. W. Rothe siger i «det danske Kirkeaar» S. 35 f.: «Ved Reformationen bortfaldt den Deel af den katholske Messe, der omfattede det g. T.s og Homiliernes Læsning, hvorimod man beholdt Lektionerne af det n. T. Baade Lutheraner og

Reformerte, med Undtagelse af den biskoppelige Kirke, holdt sig derfor udelukkende til Brugen af det n. T. og læse i Reglen ikke det g. T. i Kirken.» Derefter nævnes som en Undtagelse Marie Bebudelsesdag, og det kaldes «uluthersk», at Store Bededag har faaet en Text fra g. T. Saa stærkt vilde man vel næppe nu stemple dette i een eller to nye Rækker at optage nogle Texter af g. T. Der var da i den gamle Række ogsaa en Lektie paa Helligtrekongersdag af g. T.; og foruden denne have de svenske Rækker Esaias 9, 2—7 som Lektie paa 1 Juledag, saaledes at i hvert Fald ikke noget saadant Princip er fastholdt i disse. Kun maa det atter undre, at der saa ikke i disse er optaget flere Texter af g. T., om just ikke mange, dog nogle af Davids Psalmer og af Profetierne, muligen ogsaa Afsnit af 1 Mosebog, især de første Kapitler. Selv i een nye Række vilde der let kunne blive Plads; og vilde det ikke være til den allerstørste Opbyggelse for Menigheden paa en Nytaarsdag at høre Ps. 90, eller Langfredag Ps. 22, eller Paaskedag Ps. 16, eller Himmelfartsdag Ps. 110 eller i Fastetiden Ps. 51 osv.? De tydske Rækker, jeg har seet, have intet af g. T.

Er der ikke Søndage, paa hvilke en hidtil mere tilbagetrædende Side af Dagens Betydning kunde ønskes dragen frem ved den nye Text? Jeg skal her særligt nævne to Søndage; maaske Andre ville føie flere til. Først: Allehelgensdag, til hvilken første Søndag i Novbr. er henlagt baade Festen for alle de Hellige her og hisset og Reformationsfesten. Nu sigte aabenbart baade Evangelium og Lektie paa denne Dag til Dagens førstnævnte Betydning; ganske vist kan der ogsaa holdes Reformationsprædiken over Saligpriisningerne, og der vil vel endog kunne findes flere Tilknytningspunkter; men valgt er Matth. 5 dog

med Hensyn til «de Hellige», eftersom dette Sted brugtes længe før Reformationen, og naturligst falder da ogsaa her dets Anvendelse. Altsaa, paa denne Dag ligger det nær i en ny Textrække at ønske Steder fra den hellige Skrift, gjennem hvilke Søndagens Betydning som Reformationsfest kommer bestemt frem. I de svenske Rækker er her den ene Text, Luk. 6, 20—26, hvilken forekommer mig uheldig, da den er den samme Text som Matth. 5, anført efter Luk., og Forskjellen mellem Matth. og Luk. synes mig ikke stor nok til at kunne berettige til en ligefrem Gjentagelse; den anden er Matth. 5, 13—16 «I ere Jordens Salt». Denne finder jeg heldigere; jeg veed ikke, om den er valgt med Hensyn til Reformationen. Men det forekommer mig, at Joh. 2, 13—25 melder sig her som af sig selv; man kunde vel næsten fristes til at kalde denne Fortælling for en Propheti om Reformationen; naar da dertil som Epistel var føiet Hovedstedet om Retfærdiggjørelsen af Troen, Rom. 3, 23—31, eller, om man muligen ikke kunde undvære dette Sted paa en anden Søndag. 2 Tim. 2, 14—17, vilde Dagens Betydning som Reformationsfest ligge aabenlys for Menigheden. — Fremdeles vilde jeg minde om 6te Søndag efter Paaske, som med langt større Ret burde hedde: Søndagen før Pintse. Der er noget skjønt og opløftende i enhver Beredelses- og Forventningstid, og særligt da ved disse 10 Dage, saaledes som de beskrives i Ap. Gj. 1, 12—26. Dette burde visselig komme frem for Menigheden gjennem den nye Række. Og her er en Søndag, hvor det forekommer mig, at man ikke skulde tage i Betænkning at opstille dette Sted fra Ap. Gj. som Søndagens Evangelium; vilde man for Princippets Skyld ikke det, maatte det nøies med en Plads som Lektie; thi mangle maa det nødigt i en ny Række, da det udfylder et bestemt

Savn; og da maatte vistnok Joh. 7, 33—39 (i den würtembergske Række) ansees for langt heldigere som Evangelietext end de to svenske til denne Søndag, Joh. 15, 18—27 (Taalmodighed under Forfølgelser) og Luc. 12, 4—12 (Advarsel mod Menneskefrygt). Thi begge disse slutte sig kun til en Bitanke i Evangeliet i den gamle Række, men have ikke den fjerneste Sammenhæng med dettes Hovedtanke «naar Talsmanden kommer», undtagen for saavidt i Slutningen af den anden Aanden nævnes, Synd mod den Helligaand og Aandens Indgivelse af, hvad der skal siges, og i den første de to sidste Vers ere tagne med fra den gamle Rækkes Evangelium paa denne samme Søndag, hvilket atter maa siges at være uheldigt, da der foreligger andre brugelige Texter. Denne sidste Bemærkning fører mig til et nyt Spørgsmaal. Kun her endnu dette. Mærkeligt er det, at de svenske Rækker slet ikke, heller ikke som Lectie, have taget Hensyn til Ap. Gj. 1; først ved dette Sted vil Søndagens Betydning ret komme frem, og fra dette Sted kastes atter Lys tilbage paa det, der er Hovedsagen i den gamle Rækkes Evangelium: «naar Talsmanden kommer» — saa det nye vil slutte sig fortrinligt til det gamle. Vilde man have to Rækker, synes mig til Ap. Gj. 1, 12—26 og Joh. 7, 33—39 som Evangelier at passe godt, som Epistler Rom. 8, 24—32 og 1 Kor. 2, 6—12.

Jeg bemærkede med Hensyn til den svenske Text paa 6te Søndag efter Paaske Joh. 15, 18—27, at det var uheldigt i denne at optage de to sidste Vers, som alt findes i den gamle og her ere Hovedordene, eftersom der findes Texter, svarende til Dagen og til den gamle Text. Der gives nemlig vistnok Helligdage, paa hvilke det vil være meget vanskeligt at finde nye passende Texter, og her ville flere Vanskeligheder fremkomme. Dette gjælder navnlig om

Juletiden. Paa Palmesøndag, Paaske- og Pintsedagene ville Vanskelighederne ikke blive saa store, da her er et større Udvalg af Beretninger, der dog ikke ere ganske eenslydende, og i Paasketiden vil Ap. Gj. 2 kunne afgive flere Texter, maaskee ogsaa som Evangelietexter; paa Langfredag kan der ikke være Tale om anden Text end den gamle, og vilde man paa Skærtorsdag ikke nøies med at læse Beretningen om Nadverens Indstiftelse efter de forskjellige Evangelister, kunde der da kun være Tale om en eneste Text: Fodvadskningen (Joh. 13, 1—20). Men i Juletiden forekommer det mig at blive noget stødende at fremdrage andre Fortællinger end de fra Herrens Barndomshistorie. Evangeliet paa 2den Juledag i den gamle Række tager særligt Hensyn til Dagen som St. Stefansdag. Allerede 1ste Juledag — selv om man veed, at Joh. 1, 1—14 har været brugt i den gamle Kirke og selvfølgeligt ogsaa maatte tages op i Juletiden, og selv om Luc. 2 lyder fra Alteret, vil det dog ikke altid blive et Savn for Menigheden, naar der ikke 1ste Juledag prædikes over dette Christi Fødselsevangelium? Joh. 1, 1—14 kunde jo tages op 2den Juledag (som skeet er i Dr. Nitzsch's Række), og saaledes blev denne Dag i den nye Række stillet som en Juledag, medens den i den gamle staaer som en Martyrdag alene. Fremdeles — Søndagen efter Juul; vil det ikke blive noget fremmed for Menigheden, naar efter den svenske Række paa den Dag skal prædikes over Luc. 12, 32? Da Evangeliet i den gamle Række er saa saare afkortet, synes mig i hvert Fald den ene nye Række meest passende at kunne optage den hele Fortælling Luc. 2, 22—40. Ganske det Samme gjælder om Søndagen efter Nytaar, hvor ligeledes Texten i den gamle Række er afstumpet, og altsaa Matth. 2, 13—23 vilde kunne optages paa en ny Række. Paa denne Søndag har det

nu altid været uheldigt at have Evangeliet om Reisen (til og) fra Ægypten med Barnet før Helligtrekongersevangeliet; men kan det ikke skee, at denne sidste Festdag paany optages som Helligdag i Kirkeaaret, saa forekommer det mig, at dens Texter passende kunde lægges i en ny Række til Søndagen efter Nytaar, med hvilken Dag den endda i enkelte Aar falder sammen. Derfor hindredes jo ingenlunde den fri Helligholdelse af Helligtrekongersdagen; og paa denne Dag, hvor da ofte Gudstjenesten bliver Missionsgudstjeneste, prædikes vel lige saa ofte over en fri Text som over Helligtrekongersevangeliet. Vil man opstille to Rækker, maatte der ellers med Søndagen efter Juul gjøres en Undtagelse, dersom man vil holde sig til Jesu Barndomshistorie. Paa Nytaarsdag lod det sig bedre gjøre at tage Texter udenfor denne. Jeg skal endnu blot i denne Sammenhæng pege paa det eneste Sted i N. T. udenfor Barndomshistorien, hvor Udtrykket «Barn Jesus» findes, Ap. Gj. 4, 23—31, om det ikke kunde være passende som Lektietext i Juletiden, særligt til Søndag efter Nytaar. — Lignende Vanskelighed indfinde sig ved Fastelavnssøndag og Marie Bebudelse; det vil paa disse Dage være meget vanskeligt at finde Texter, der slutte sig til de gamle; hvad der her ansees for den rette Afgjørelse, vil altid komme til at beroe paa et Skøn. Fastelavnssøndag er nu vor Daabsfest. I en ny Række at optage den oprindelige Text til denne Søndag (Luc. 18, 31—43) synes mig ikke heldigt, da derved Dagens Betydning som Daabsfest bortfalder, og utvivlsomt sætte mange Christne herhjemme stor Priis netop paa denne Festdag. Men paa den anden Side vil det være vanskeligt at finde Texter, der her passende kunde opstilles. Matth. 28, 19 synes ikke at kunne undværes paa Helligtrefoldighedsfest; de svenske Textrækker have taget Joh. 1, 29—34 og Matth. 3,

11—12 til Daabsfesten. som i den svenske Landskirke er henlagt til Søndag efter Nytaar, to Texter, som egentlig ere den samme Text anført efter de to Evangelister Joh. og Matth., og indeholde Udsagn af Johannes den Døber, hvori han sammenligner sin Daab med Jesu Daab. Denne Ordning er meget lidt fyldig til en Daabsfest; Texten fra Matth. er udreven af sin Sammenhæng og meget afstumpet, og Texten fra Joh. ligger den gamle Text paa 4de Søndag i Advent saare nær i Indhold; nødes man, naar to Rækker skulle opstilles, dog til at tage den ene, maatte det være den af Joh. I den ene Række vilde det nemlig være naturligere at vælge det Evangelium, som lyder bestandigt ved Daaben, om Jesus, der velsigner de smaa Børn (Marc. 10, 13—16), hvorved Anviisningen tillige var givet til at omtale Barnedaaben. Ogsaa kunde her maaskee peges paa ved Siden af Beretningen om Jesus, der blev døbt, at stille Beretningen om de Første, vi vide, bleve døbte med Jesu Daab i Ap. Gj. 2, et Sted som i saa Fald ikke kunde optages paa Pintsedag. Men vanskeligt vil det altid blive at finde Texter, som blot tilnærmelsesviis kunde fylde Pladsen paa denne Søndag ved Siden af Beretningen om Jesu egen Daab, da den første Aabenbarelse af Faderen og Sønnen og Aanden gives Mennesker paa Jorden siden Syndefaldets Dag. Endnu vanskeligere stiller Sagen sig paa Marie Bebudelsesdag; her er nemlig ingen hellig Beretning, der kan stilles ved Siden som sluttende sig nøie til det Evangelium, der giver Dagen sin Betydning. Jeg skal ikke indlade mig paa Spørgsmaalet, om man maatte ønske denne Festdag henlagt til en anden Søndag (som skeet er i Mynsters Udkast); dette vilde vel ikke engang kunne skee ad samme Vei, ad hvilken Texternes Forøgelse kan foretages, og desuden vilde man atter herved komme til at ændre den gamle Række. Men

skal her opstilles een eller to nye Texter ved Siden af, seer jeg ingen anden Udvei end at stille den gamle Text til Marie Besøgelses Dag Luc. 1, 39—56 i den ene, og den oprindelige Text til 5te Søndag i Fasten, Joh. 8, 46—59, i den anden. Rigtignok forlades herved Dagens festlige Betydning i begge Rækker; men dette er nødvendigt, og den ovenfor foreslaaede Ordning synes mig dog heldigere end at dele Luc. 1, 39—56 i to Dele og lægge hver Deel til hver sin Række.

Efter disse Bemærkninger skal jeg nu gaae over til at omtale en bestemt Tid i Kirkeaaret: Adventstiden. Det har i høieste Grad forundret mig og vist mange med mig at finde i Pastor Dr. Clausens Bog: «Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten» S. 30 følgende Udtalelse: Som «tidsforvirrende Afsnit maa regnes Herrens Indtog paa første Søndag i Advent ... og i Adventstiden Forudsigelsen om den yderste Dag og Jesu Vidnesbyrd om Johannes». Det er en haard Dom over hele Textrækken i Adventstiden; men de Allerfleste ville sikkert kalde den ganske uberettiget. Mig har det altid forekommet, at der netop i Adventstiden mere end i nogen anden Tid af Kirkeaaret er noget skjønt og harmoniskt. Vil man lægge det Chronologiske som Maal for Texterne, vil der kun være faa Texter gjennem det hele Kirkeaar som kunne staae Maal. Grundtonen gjennem hele Adventstiden er Forkyndelsen: Herren kommer! Paa 1ste Søndag: «din Konge kommer»; paa 2den Søndag: «da skulle de see Menneskens Søn komme i Skyen osv.»; paa 3die Søndag som et Spørgsmaal til Herren: «er Du den, som kommer?» paa 4de Søndag gaaer denne Forkyndelse, ligesom Epistlen vidner: «Herren er nær!», over

til dette: «han staaer midt iblandt Eder; han er den, som kommer efter mig». Medens altsaa den første Søndag betoner Herrens bestandige Komme til sin Menighed i Ordet og Sakramenterne, Vidnesbyrdet om hans trofaste Kjærlighed, minder den anden Søndag om, at ikke blot de fire Søndage før Juul, men en Christens hele Liv paa Jorden skal være en Adventstid, og peger derfor med sin Text paa hans Gjenkomst; og paa de to sidste Søndage fremføres en saa udpræget Adventsskikkelse, som vel vanskeligt skal findes Mage til, Johannes den Døber, for at berede Hjerterne til at holde Juul og tage Festminderne frem om Herrens Komme i Kjødet. Er det end mod det Chronologiske at stille Johannes frem i Menigheden før Herrens Fødsel, saa er det dog sikkert en ægte christelig, historisk Tanke, som her staaer bagved, og saaledes vil det aldrig blive tidsforvirrende. Denne Grundtanke gjennem Adventstiden ligger saa klar, at den ingen nærmere Begrundelse behøver, og skulle nu de nye Texter slutte sig saa nøie til de gamle som muligt, maa denne søges fastholdt gjennem hine.

Man har ofte beklaget sig over, at Matth. 21, 1—9 kom to Gange som Text i Kirkeaaret, paa 1ste Adventssøndag og Palmesøndag; men overfor denne Klage er det dog sikkert, at man vanskeligt skal finde et mere passende Evangelium til 1ste Søndag i Advent end netop dette, selvfølgeligt forstaaet i overført Betydning; thi her er der saa fyldigt vidnet, som muligt er, om denne Herrens indtil Dagenes Ende uafbrudte, trofaste Naadegjerning at komme til sit aandelige nye Jerusalem, hvor ikkun To eller Tre ere samlede i hans Navn, til alle Tider og paa alle Steder, hvor hans Evangelium forkyndes og hans Sakramenter forvaltes. I de svenske Rækker er nu til denne Søndag sat Joh. 18, 36—37 og Luc. 4, 16—22. Hvor gode disse Texter

end i og for sig kunne være, er der dog en anden Text, som synes mig at slutte sig bedre til Grundtanken i den gamle og til det, jeg har fremhævet som Hovedsagen ved den første Søndag i Advent. Jeg skal ikke imod Joh. 18, 36—37 lægge videre Vægt paa, at disse Ord findes i Lidelseshistorien og saaledes komme til at lyde i Fastetiden; maaskee man ogsaa paa andre Søndage vilde ønske at tage en Text fra Lidelseshistorien i en ny Række; f. Ex. paa 1ste Søndag i Fasten vilde Matth. 26, 36—46, Jesus i Gethsemane under den truende Fristelse, slutte sig godt til den gamle Text, som beretter om den lokkende Fristelse i Ørkenen. Det Ord i Joh. 18, 36—37, som vel har ledet til at vælge denne Text: «mit Rige er ikke af denne Verden», er af saa vid Omfang, at Dagens af mig fremhævede Betydning ogsaa her kunde fastholdes; men den træder dog ikke saa aabenbart frem, som ønskeligt kunde være paa denne Festdag. Luc. 4, 16—22, der ender meget afbrudt midt i Fortællingen, fremhæver Dagen som Nytaarsdagen i Kirkeaaret med sit slaaende Ord: at forkynde et Naade-Aar fra Herren; men om end man sikkert kunde glæde sig ved denne Text i den ene Række, forsaavidt man vil have to, vil det dog altid blive en Mangel ved den, at dette: Herrens trofaste Komme til sin Menighed gjennem Tiderne, ligger her i hvert Fald som en fjernere Tanke. Den Text, jeg kunde ønske at pege paa til denne Søndag — man vil næppe her faae Valg mellem mange — er Joh. 14, 1—18. To Gange lyder det her: «jeg kommer igjen!» og «jeg kommer til Eder»; og kan der end paa det første Sted V. 3 være forskjellige Meninger om, hvilket Komme Herren her mener — Godet i sin Udlægning af Johannes Evangeliet hævder bestemt som den eneste mulige Forklaring ogsaa V. 3: Herrens Komme ved den Helligaand; og de følgende Ord: «jeg vil tage Eder

til mig» forklarer han om den «inderlige, uopløselige Forbindelse mellem den Troende og den herliggjorte Jesu Person» (S. 284 f.) — saa er V. 18: «jeg vil ikke forlade Eder faderløse; jeg kommer til Eder» kun een Forklaring mulig, her tales om Herrens Komme ved den Helligaand (V. 16—17) gjennem Ordet og Sakramenterne. Og saaledes giver denne Text netop fuldstændigt, hvad der er Hovedsagen for Menigheden paa 1ste Søndag i Advent. Dertil kommer saa de mange, ved Kirkeaarets Begyndelse fortrinligt passende Ord i denne Text: «Eders Hjerte forfærdes ikke» (V. 1); «jeg er Veien og Sandheden og Livet» (V. 6); «saa lang en Tid er jeg (har jeg været) hos Eder, og du har ikke kjendt mig» (V. 9); «hvo, som troer paa mig, de Gjerninger, som jeg gjør, skal og han gjøre, og han skal gjøre større end disse; thi jeg gaaer til min Fader» (V. 12) osv. — ja! den hele Text, Vers for Vers, kunde godt anføres som en ypperlig Adventstext paa 1ste Søndag. Den Epistel, som vistnok vilde ligge nærmest, er Rom. 10, 4—13 (eller 15). Vilde man opstille to Rækker, kunde Luc. 4, 16—22 og Hebr. 8, 8—12 fra den svenske Række optages i den anden som Texter, i hvilke særligt lægges Vægt paa 1ste Adventssøndag som Nytaarsdag, en Side af Festdagen, som har fuld Berettigelse til ogsaa at drages frem; kun vilde jeg da atter meget ønske, at man ikke vil halvere Fortællingen i Luc. 4 for at faa to Texter, men tage den hele i sin Sammenhæng 4, 16—30.

Anden Søndag i Advent. Til denne Søndag synes jeg, Evangeliet om de 10 Brudejomfruer (Matth. 25, 1—13) med sit: «see! Brudgommen kommer; gaaer ham imøde!» (V. 6) og «vaager derfor! thi I vide hverken Dag eller Time, paa hvilken Menneskens Søn kommer» (V. 13) nøie vil slutte sig til den gamle Text og godt passer til denne Adventssøndag. Denne Lig-

nelse findes ikke i de svenske Rækker, fordi den forud er benyttet i denne Landskirke som den gamle Text til 27de Søndag efter Helligtrefoldighedsfest; i Mynsters Udkast er den benyttet som Text paa en «sidste Søndag i Kirkeaaret»; men hvor god og gammel denne Tanke end er at have en fast sidste Søndag i Kirkeaaret, vilde dette jo ikke kunne skee uden at gjøre Forandring i den gamle Række, og paa en saadan Søndag synes mig da ogsaa Matth. 25, 31—46 at være mere passende. Naar imidlertid denne Text lægges til 25de Søndag efter Helligtrefoldighedsfest, som sluttende sig til den gamle Text, Matth. 24, 15—28, vil den ogsaa ogsaa ofte komme til at afslutte Kirkeaaret, og vil da som sin Epistel naturligt kunne have 2 Thes. 1, 3—12. Fastholdes altsaa Lignelsen om de 10 Brudejomfruer som passende Adventstext, vil der kunne opstilles flere Epistler, som slutte sig godt til dette Evangelium, maaskee bedst 2 Petr. 3, 3—15 (... agter vor Herres Langmodighed for en Frelse). Og kræves der to Rækker, vil Luc. 17 afgive en god Text paa denne Søndag, men da atter ikke afstumpet som i den svenske Række, men Herrens hele Vidnesbyrd mod Pharisæerne Luc. 17, 20—37. Da den gamle Epistel peger hen paa Guds Riges Udbredelse blandt Hedninninger og paa det forskjellige Forhold, hvori Jøder og Hedninger staae til Christi Evangelium, vilde det være godt som den anden Epistel paa denne Søndag at optage Rom. 11, 7 (det Israel søger efter osv.) —32.

Paa tredie og fjerde Søndag i Advent have de svenske Rækker beholdt Johannes den Døber og taget Texter, der sigte til hans Gjerning som beredende Vei for Jesus. Af de 4 Texter, disse opstille paa disse 2 Søndage, er vistnok Luc. 3, 1—15 (heller 1—18) og Joh. 3, 22—36 de bedste. Men det vilde da ogsaa være naturligt paa en af disse Søndage at optage Jo-

hannes den Døbers Fødsel og hans Faders Lovsang (Luc. 1, 57—80), hvor Bebudelsen og Forventningen om Messias, bygget paa Forjættelserne i den gamle Pagt, komme saa klart frem; og ligeledes vilde Englens Komme til Zacharias (Luc. 1, 5—25) afgive en god og passende Adventstext. Man kunde da i den ene Række stille Luc. 3, 1—18 og Joh. 3, 22—36; i den anden Luc. 1, 5—25 og Luc. 1, 57—80. Paa Epistlernes Plads vilde jeg foreslaae her at tage som Lektietexter nogle af Forjættelserne fra det gamle Testament, og det vilde vel falde naturligt at tage netop de Forjættelser, som der gjentagne Gange sigtes til ved Johannes den Døbers Fremtræden; saaledes vilde Esaias 40, 1—11 og Mal. 3, 1—4 eller 4, 1—6 der finde en god Plads. Selvfølgeligt vilde der kunne nævnes adskillige andre Lektietexter blandt Forjættelserne som passende til disse Adventssøndage; men vilde man ikke stille Texter fra G. T. paa begge Søndage i to nye Rækker, har den svenske Række en fortræffelig Episteltext i 2 Petr. 1, 19—21. Her er ogsaa opført 1 Joh. 1, 1—7 (til 4de Søndag i Advent), hvilket Sted dog ikke forekommer mig passende i Adventstiden; bedre vilde vist Hebr. 12, 8—16 kunne benyttes paa en af disse Søndage.

Efterskrift.

Da disse Bemærkninger for Størstedelen vare nedskrevne, fremkom der et Par Udtalelser om den nye Textrække, hvori særligt blev lagt Vægt paa, at naar en saadan kom istand. maatte man bestemt ønske, at den ikke blev paatvungen Præsterne og Menighederne; var dette Meningen, vilde man helst være fri for den nye Række, ja forudsagde, at Sagen vilde møde stærk

Modstand. Det er selvfølgeligt fuldstændigt berettiget at udtale sin Mening ogsaa om dette Punkt, saalænge ingen Afgjørelse er truffen. Men ogsaa i denne Henseende bør man ikke skrue Sagen op. Hvad Menighederne angaae, vil det altid være vanskeligt at udtale nogen almindelig Mening om, hvorvidt de ønske en Forøgelse af Texterne eller ikke; men jeg kan ikke troe, at der fra disse vil reise sig nogen bestemt Modstand, hvor de ikke paavirkes i denne Retning. Blandt Præsterne vil, som Udtalelserne ere faldne, en Deel modtage de nye Texter med stor Glæde; en Deel vil modtage dem uden egentlig at have havt noget stærkt Ønske om at faae saadanne, men dog med Haab om, at der ogsaa paa den Maade maa kunne udrettes noget godt baade for vor Gudstjeneste og for det christelige Liv iblandt os. Endelig vil der være en Deel, vel navnlig blandt de i Gjerningen ældre Præster, som have en saadan Kjærlighed til de gamle Texter og have levet sig saaledes ind i dem, at de nødigt ville forlade disse. Det forekommer mig at være billigt at tage Hensyn til et saadant Ønske; og det vilde være forholdsviis kun et ringe Antal Aar, hvori en saadan Frihed behøvedes at gives. Enhver ny ordineret Præst vil ved sit Embedes Tiltrædelse forefinde i Folkekirken de to Rækker af Texter, over hvilke han skal prædike; og naar nogle Aar ere gaaede, vil hele dette Spørgsmaal ikke findes mere, og al Anledning til Strid er paa denne Maade forsvunden.

XXI.

Udsigt over de kirkelige Forhold i Norge.

Af Dr. E. F. B. Horn, Sognepræst i Horten.

(See Theol. Tidskr. Aarg. 1877, Side 722.)

Paa den ærede Redactions venlige Anmodning om atter at meddele en Udsigt over de kirkelige Forhold i Norge, specielt for det forløbne Aar, vil jeg forsøge at gjøre dette, idet jeg maa gjentage min tidligere Bemærkning, at Sagen har sine store Vanskeligheder, fordi man jo er stillet midt oppe i Begivenhedernes Strøm og ikke paa Forhaand kan vide, hvilken Retning den tilsidst vil tage, og man vil dog paa samme Tid ikke indskrænke sig til en tør Meddelelse af Facta, men tillige udtale sin Dom om, hvad der passerer. Saameget troer jeg dog med Tryghed at kunne sige, at der i den nysforløbne Tid ikke er indtraadt nogen væsentlig Forandring i vort Kirkeliv. Hvad jeg i forrige Artikel meddeelte om de forskjellige Rørelser og Brydninger paa dette Felt, om Conservative og Reformvenner, Pietister og Lægmandsvirksomhed, Methodisme, osv. vil jeg saaledes kunne henvise til som gjældende ogsaa for den Dag i Dag. Imidlertid veed man jo, at fuldkommen Stilstand aldrig finder Sted, og er der Noget, som i det seneste Tidsrum kan betegne en Fremadskriden, saa maa det være det, at de kirkelige Foreteelsers indre Væsen efterhaanden mere og mere

afsløres, saa at man bedre kan spore, hvad de forskjellige Bevægelser paa dette Felt bære i sit Skjød. Hertil bidrager ogsaa i betydelig Grad den, om ikke saa righoldige, saa dog tildeels ganske charakteristiske Literatur, hvorom enkeltviis senere.

Vor Kirke er i den Henseende gunstig stillet, at den danner et Slags Afkrog i Forhold til den store Christenhed, og derfor mere uforstyrret kan bevare sin gamle Lutherdom, hvilken især vor Almue, men ogsaa de Fleste af vore Dannede omfatte med usvækket Pietet. Denne Conservatisme kommer tilsyne i mangt et glædeligt Træk ligeoverfor de sporadisk indbrydende Strømme af den christusfornægtende Vantro. Man erindre saaledes, at Brandes, skjønt kreeret Doctor og erkjendt Videnskabsmand, ikke blot blev nægtet af holde Forelæsninger ved vort Universitet, men i det Hele blev modtaget med Uvillie i vor Hovedstad, naar undtages af nogle faa Beundrere, fornemmelig ganske unge Mænd. Bj. Bjørnsons seneste Arbeider «Kongen» og «Magnhild», der synes at begunstige en mere utøilet Retning i det Aandelige, have mødt liden Sympathi, og navnlig har hans sidste Optræden mod Læren om de evige Straffe paadraget ham en umiskjendelig Uvillie endog hos hans gamle Venner og Beundrere. At vort Folk er religiøst conservativt ikke blot af Vane, men af virkelig Overbeviisning, bliver ogsaa meget kjendeligt hos vore Søfolk ombord og i fremmede Havne, hvor de støde sammen med Udlændinger, og vor Digter Jonas Lie har bl. A. i sin smukke Fortælling «Lodsen og hans Hustru» fremholdt dette Træk. Vi kunne derfor ikke være taknemmelige nok over, at vort Universitet og vor Geistlighed i det Hele taget støtter denne conservative Aand, der ogsaa finder ikke liden Gjenklang i Folkets sunde moralske Sands. Vi have altsaa overveiende Grunde til Taknemmelighed, saameget mere

som vi see, hvorledes de atheistiske og socialistiske Bevægelser i Udlandet antage større og større Dimensioner og man ikke øiner nogen Magt, som i Længden kan tilbageholde dem.

Vor gamle Autoritetstro med sin juridisk-politiske Grundopfatning af Gudsforholdet henviser nærmest til Statskirken som den bedste og tryggeste Form. Enhver vil forstaae Grunden til dette og da tillige til, at vort Folk i det Store er denne Statskirke hengiven og mistænksom mod Alt, hvad der truer med at rokke denne. En Reform fra det forløbne Aar fortjener dog at mærkes, nemlig at efter lange Tiders Forhandlinger omsider en kongelig Proposition om Ophævelsen af Grundlovens § 92 er bleven bifaldet i Storthinget, saa at det nu ved Lov nærmere kan bestemmes, at Mænd af dissentierende Troesbekjendelse kunne udnævnes til Embedsmænd. Stor Bærevidde synes forøvrigt denne Bestemmelse ikke — ialtfald for det Første — at ville faae. Man betragter den mere som et Resultat af et ideelt Retfærdighedshensyn end som en Sag af praktisk Interesse, og de Fleste troe, at vore statskirkelige Former ikke i synderlig Grad ville afficeres af denne Forandring. Reformvennerne, der fornemmelig ere mandstærke i Bergens Stift og de vestlige Trakter og have sit Organ især i «Ny luthersk Kirketidende», samt tillige i Bladet «Fædrelandet», ere forresten blevne skuffede ved, at Mænd, der tidligere have talt Reformens Sag, nu synes at have vendt sig til den conservative Side. Saaledes har «Luth. Ugeskrift», der ligesom dets lærdere og ældre Søster «Theologisk Tidskrift» redigeres af Lærere ved vort Universitet, og som begge med stor Varme og Bestemthed forsvare den gamle Lutherdom, røbet en umiskjendelig Utilbøielighed for de mange Reformplaner, mod hvilke det vistnok ikke i Reglen saa afgjort ivrer, men som dog, menes

der, hindres ved den stadige Paaberaabelse, at det ialtfald slet ikke kan haste saa meget. Ugeskriftets dygtige Artikler mod Lægmandsvirksomheden og selve «Lutherstiftelsen», hvilke tør være ogsaa danske Læsere bekjendte, da de ere udkomne i Separataftryk, have fremkaldt en Række Modartikler i «Ny luthersk Kirketidende». Disse Modartikler, der vistnok ere skrevne med adskillig Rutine og Greihed, men næppe med tilstrækkelig Styrke i Beviisførelsen, frembyde forøvrigt næppe noget særdeles Nyt af Interesse. Forresten maa det siges om begge disse Tidenders Opsatser, at de holde sig vel stærkt ved Sagens Yderside. Ønskeligere var det, om man vilde iagttage denne Lægmandsforkyndelse paa saa nært Hold, at man kunde komme efter, hvorvidt gjennemsnitligt Forkyndelsen er reen og sund i Læren. Dette har man under Stridigheden om det Formelle, det Juridiske ved Sagen, altfor meget tabt af Syne. — Et andet Spørgsmaal er i den senere Tid bleven reist, nemlig om Menighedens Ret til at vælge Præster, og Spørgsmaalet er bleven praktisk nok, idet Motionæren, Pastor Jak. Sverdrup, «Ny luthersk Kirketidende»s Redactør og for Tiden Storthingsmand, har faaet den Beslutning sat igennem, at Storthinget har anmodet Regjeringen om at sende Sagen til Localmenighedernes Erklæring, hvilket nu omtrent er som at falde med Døren ind i Huset. Intet Forslag har heller mødt en saa kraftig Modstand fra de Conservatives Side som dette. Jeg henviser til Redactionsartiklerne i «Luth. Ugeskrift». Det maa ogsaa indrømmes, at Forslaget ikke blot i sig selv er urimeligt og unaturligt, men at det tillige er kommen frem for en dertil aldeles inkompetent Domstol. Thi der er dog ingen sund Sands i, at der til et Forslag om, at Præster skulle vælges af Localmenighederne,

indhentes disse Localmenigheders egne Betænkninger om samme.

For at imødekomme den hos adskillige Kirkelemmer værende Trang til Reformer har Kirkestyrelsen indhentet det theologiske Fakultets Betænkning om et enket vigtigt og meget omstridt Punkt, nemlig vor Skriftemaalsordning. Her forelaae, som man vil erindre, et Forslag fra noget over hundrede, især yngre Geistlige om Absolutionens Adskillelse fra Nadveren. Fakultetets Erklæring overraskede Mange, da den gik ud paa, at den enkeltvise Absolution skulde kunne afløses af en almindelig Syndsforladelse til den forsamlede Hob Konfitenter uden Knæfald og uden Haandspaalæggelse, men under Et, efterat de Samtlige staaende have besvaret Spørgsmaalet om Syndserkjendelse med et lydeligt Ja. Denne Idee har i det Hele vundet liden Sympathi, og det endog blandt Mænd, der ellers ganske staae paa Professorernes theologiske Standpunkt, og man har ogsaa havt Vanskelighed for at see, hvad man vil vinde ved en saadan Ordning. — Endvidere har der været sammenkaldt en Bispeconferens under Kirkestatsraadens Præsidium, den første siden umindelige Tider, i Christiania Høsten 1877, fornemmelig til Behandling af endeel Spørgsmaal af mere paatrængende Vigtighed. Reformivrerne følte sig meget skuffede over, at deres Yndlingsideer skulde overlades til saa gamle og conservative Mænds Drøftelse. «Man kan jo paa Forhaand vide, at disse 6 Biskopper omtrent ville lade Alt blive ved det Gamle» var det misfornøiede Udbrud fra deres Side. Man maa ellers lade de 6 Biskopper, at de under deres korte Samvær vare meget flittige og fik behandlet ikke faa Sager. Bl. A. blev Spørgsmaalet om Lægmandsvirksomheden besvaret saaledes, at der i hvert Diocese udstededes særskilte Cirkulærer til Præsterne om «at knytte Sagen til

Medhjælperinstitutionen», saaledes at om de fandt «en til saadan Virksomhed vel udrustet Mand, hvem ogsaa Forholdene forøvrigt gjorde det ønskeligt at kunne anvende i Ordets Tjeneste, ... at andrage om at faae denne beskikket til Medhjælper og derefter anvise ham en større eller mindre Kreds inden Menigheden til Virksomhed under Præstens Ledelse». I Absolutionssagen blev det bestemt, at man skulde opfordre Præsterne til ved Samtaler «med de meest agtede Mænd inden de respektive Menigheder at søge at komme til Kundskab om, hvorvidt de reiste Spørgsmaal om Absolutionens Adskillelse fra Nadveren og om Formen for Skriftemaal og Absolution har vakt nogen Bevægelse inden Menigheden, og om Forandring i det Væsentlige overeensstemmede med det af det theol. Fakultet forfattede Udkast til en Liturgi for Skriftemaal og Absolution kan antages at tilfredsstille den interesserede Deel af Menigheden» og saa at indsende Beretning. Disse Samtalemøder ere sandsynligviis nu overalt holdte, men Resultaterne ere ikke bekjendte. — Endeel Stiftsmøder have ogsaa været holdte, bl. A. et for Christiania Stift i October 1878, hvor der forhandledes om Ønskeligheden af et stort offentligt Kirkemøde i Lighed med det svenske, ligeledes om Jernbanetrafikken paa Søn- og Helligdage og navnlig om Absolutionssagen. Dette sidste Stiftsmøde vandt forøvrigt ikke saamegen Tilslutning som de tidligere, maaskee af den Grund, at man efterhaanden har fundet denne Maade at debattere paa, — hvor en paabegyndt Diskussionstraad mellem tvende Modstandere ideligt afbrydes ved en Trediemand, der har forlangt Ordet, og som kunde begynde paa en ganske anden Side af Spørgsmaalet, — trættende og ørkesløs. — I Forbigaaende udtales det Ønskelige i, at man under vore theologiske Forhandlinger kunde indføre den gamle Praxis med Disputationsakter,

hvor i Regelen kun Tvende i vexlende Repliker førte Ordet. Her havde man dog bedre Udsigt til, at Sagen blev grundigere behandlet. — Deeltagerne vare forøvrigt enige om Ønskeligheden af et saadant officielt Kirkemøde. Ligeledes faldt der fra flere baade Ældre og Yngre stærke Udtalelser om det Rigtige i, at Absolutionen adskilles fra Nadveren.

Vende vi Blikket fra disse ydre Ting til hvad der rører sig paa Dybet, saa kunne vi ikke være blinde for, at der ere adskillige Tegn til, at den gamle nedarvede Lutherdom vil gjennemkrydses af nye Ideer og Retninger, der maaskee kunne være til Opfriskelse og Gavn, men lettelig ogsaa, især hvis «Nyrationalismen» vinder Indpas, til Skade. De fra det syttende Aarhundrede forplantede Forestillinger slaae, som tidligere yttret, meget snart an hos vor Almue, saameget mere, som den hellige Skrift jo i ikke ringe Grad giver dem Medhold. De ere overhovedet saare tjenlige for Folk, der tænke mindre, men handle desmere, for saadanne Christne, hvis Livsstilling driver dem til et alvorligt og anstrængende Arbeide, saa at de faae liden Tid til at gruble over, hvorvidt disse Dogmer virkelig løse Vanskelighederne, Folk, som have lettere for at tage Fornuften fangen under Troens Lydighed om det skulde vise sig, at de nævnte Forestillinger og Analogier kun give en utilfredsstillende Besvarelse af mangt et vigtigt Troes- og Livsspørgsmaal. Kommer der derimod fra en eller anden Kant en Tvivlens eller Vækkelsens Aand ind over Sindene, som Tilfældet for Tiden er der, hvor Methodister og Baptister, tildeels ogsaa Katholiker, fremdeles Grundtvigianere, Nyevangelister, Kant'ske Rationalister og Fritænkere af forskjellige Gradationer, have frit Spillerum, saa begynde Flere og Flere at anfægtes. Ved Modsigelsen mod den gamle Lære tvinges man til at undersøge sin Troes Fundamenter om-

hyggeligere; og man vil da mærke, at der er ikke liden Uklarhed udbredt over Punkter, som man paa et tidligere naivt og enfoldigt Standpunkt meente at være i fuldkommen Orden, idet man i Theori og Praxis tog det mindre nøie med dem, ikke veiede dem paa den strænge Logiks Vægtskaal. Man opdager nu ikke saa sjældent, at læge Christne gaae og spekulere over, hvorledes det egentlig har sig med denne Retfærdiggjørelse og Gjenfødelse, og samtale om disses Forhold til Forsoningen, om Absolutionen, om Troen, hvad Tro egentlig er og hvorfor netop den og intet Andet retfærdiggjør, om Daaben, om Gudsbilledets fuldstændige eller deelvise Tab, om Kjendemærket paa Guds Børn o. L. Det er maaskee en Feil eller Ulykke, at disse Grublerier engang ere vakte, og at Kirkefolket derfor ikke kan slaae sig til Ro med den gamle Tids Theorier. Men er engang Tvivlen vakt, saa lader den sig næppe stille til Ro ved et Orthodoxiens Magtsprog. Thi deels ere ikke Præsterne selv altid enige i disse Gaaders Løsning, deels har den frie Lægmandsforkyndelse og Dissenterprædiken engang rokket hos Mange hiin blinde Tro paa, at hvad Præsterne sige, er rigtigt og maa antages, selv om det ikke forstaaes. «Nyevangelismen» er en fra Sverrig indkommen Retning, der vel endnu ikke har faaet synderlig Udbredelse hos os, men dog vækker adskillig Opmærksomhed som en Modsætning til den gamle Haugianismes formeentlige Lovtrældom og Egenretfærdighed. Nyevangelisternes Stikord er: «Kom til Jesus strax; kom som Du er!» Og de forklare da dette Opraabs Berettigelse af selve Forsoningens indre Natur; «thi har Christus virkelig betalt for Alles Synder, saa er *eo ipso* Enhver retfærdiggjort, har sine Synders Forladelse, endog før han veed Noget derom. Man behøver nu kun at underrette ham derom, for at han kan troe det, glæde sig derover og blive et

nyt, saligt Menneske. Al Prædiken om Omvendelse, al Lovforkyndelse er kun Befordring af Egenretfærdigheden.» — Om end denne Retning paa Grund af Folkets naturlige Tunghed næppe vil vinde synderlig Sympathi, saa driver den altid til Undersøgelse, og har fremkaldt adskillig Forvirring.

I Alt, hvad der her rører sig, kan man spore en Vækkelsesphænomenerne ledsagende Indadvendthed, der især kommer tilsyne i den ængstelige og famlende Søgen efter «Aandens Vidnesbyrd» eller efter «Kjendetegnet», som det kaldes, Mærket paa et Guds Barn, som Enhver først og fremmest gjerne vil finde hos sig, dernæst hos Andre, især sine Nærmeste. I den gamle Theologi har man hertil næppe nogen klar Anviisning, og er først dette Forlangende bleven ret levende og tillige forenet med en Frygt for, at hvis Kjendetegnet mangler, saa staaer det ilde til, saa bliver man af Nogle henviist til et Mærke, af Andre til et andet, hvilket kun forøger Ængstelsen. Hine Nyevangelister henvise til Guds almindelige Naade i Christo, der *eo ipso* gjælder hver Enkelt. Andre af methodistisk Retning henvise til et bestemt Vækkelsesmoment. Atter Andre til en fra et vist Tidsrum indtraadt kjendelig sædelig Forandring. Andre igjen til visse salige Fornemmelser og høiere Rørelser, hvilket igjen bestrides af Andre som farligt og subjektivt, saa at disse Sidste henvise til den objektive Forsoning i Christo, altsaa et Slags Nyevangelisme. Andre mene, at netop det at føle sig fortabt og en Synder, er Tegnet, saa at de forkaste al Frimodighed som kjødelig Sikkerhed. Disse Sidste ere aabenbart komne ind i en Dialektikens Hexedands, idet de, naar de glæde sig over sin Mangel paa Glæde og trøste sig over sin Trøstesløshed, jo maae komme ind i en uopløselig Selvmodsigelse. Et yndet Kjendemærke fra senere Datum

er «Kjærligheden til Brødrene, efter 1 Joh. 3, 14[1]), ligeledes et meget slet Mærke, naar man ved «Brødre» kun forstaaer dem, der søge efter de samme Kjendetegn, saa at man jo ikke derved kommer Sagen nærmere. Mere Gehalt og Objektivitet faaer man vistnok, naar man søger Kjendetegnet i den videst mulige Forkastelse af alle Middelting. I Manges Øine sættes denne Forkastelse som eensbetydende med den christelige Forsagelse og Selvfornægtelse eller med dét, at være «en heel Christen». De, som kunne deeltage i Dands, Kortspil osv. betragtes da i bedste Tilfælde som Saadanne, der ville dele sit Hjerte mellem Gud og Verden.

Det maae indrømmes, at disse tildeels fine, tildeels høist nærgaaende Livsspørgsmaal kuns utilfredsstillende er besvarede i vor ældre Dogmatik og asketiske Literatur med sin juridisk-politiske Grundopfatning af Gudsforholdet, og da man hos os fra gammel Tid af har bygget paa dette Fundament, har man her begyndt at føle ikke liden Vaklen. Der er en Uro over Manges Sind, som i den gamle gemytlige Orthodoxies Tid maaskee kunde afvises som Griller, men som vore nuværende Vakte ikke kunne skaffe sig fra Halsen ved noget Imperativ og som de heller ikke vide, hvorledes de skulle fordrive. Det er ikke blot Lægfolk, som lide under disse Vanskeligheder. Ogsaa Theologerne føle, at de staae foran aandelige Foreteelser, hvis fulde Forstaaelse ikke er bleven dem givet, saa at ogsaa de ere udsatte for at vakle hid og did. I Spørgsmaalet om disse Middelting seer man derfor, at der blandt Præster selv vises en meget usikker Holdning og liden Overeensstemmelse. For en Tid siden indeholdt «Aftenbladet» en skarp Artikel af en Pastor Schjørn

[1]) See herom i det Hele min tidligere „Udsigt“ Side 229.

mod Skuespil. Han fordømte ubetinget denne Kunstart som principielt uchristelig. Hans Artikel blev rigtignok imødegaaet af vor Professor i Æsthetik, Dietrichson, der bl. A. gav Martensens Udtalelser om Theatret (i Ethiken) til Bedste, ligeledes endog af en anonym Præst, der erklærede sig uenig med Schjørn. Mange Præster og Theologer ere vistnok forøvrigt enige med denne Sidste. Striden er charakteristisk, fordi den viser, hvor liden Klarhed der raader over mange af det daglige Livs Forholde og Interesser, idet man ingen fast Betydning har for det skriftmæssige Udtryk «Verden» i dette Ords slette Mening, Fremdeles har det ved denne og lignende Disputer i større og mindre Kredse om Middeltingene viist sig, hvor utilstrækkeligt det er, naar man lader Forhandlingerne dreie sig om, hvorvidt disse Nydelser kunne ansees for «tilladelige» eller ikke. Paa et ældre politisk Standpunkt kunde man forsvare disse Middelting dermed, at hvad der ikke var udtrykkelig forbudt i Guds Lov, maatte ogsaa være «tilladt». Men den nærværende Tids Syn paa denne Sag som paa saa meget Andet i vor Troes- og Sædelære synes at have forandret sig. Man vil kun erkjende Saadant for Ret, hvis Gavnlighed og Nødvendighed bestemt lader sig paavise, og her skorter det endnu altfor meget paa den ønskelige Klarhed i Tingen.

Den ulige Opfatning af disse Middelting viser sig ogsaa mere og mere at være den egentlige Grundskilsmisse mellem Fleertallet af Præster paa den ene og af Lægprædikanter paa den anden Side. Det kan endog være tvivlsomt nok, hvorvidt vore i dette Stykke mere liberale Præster, naar de stille sig paa de gamle Bekjendelsers Grund, have Ret ligeoverfor Lægprædikanterne. Ialtfald vil det være saare vanskeligt for en troskyldig Lægmand at faae denne Liberalitet lige-

overfor det naturlige Menneskelivs Yttringer til at rime sig med hine gamle, af Conkordieformlen hævdede, forresten i og for sig ganske skriftmæssige og rigtige Bestemmelser om det naturlige Menneskes fuldstændige Fordærvelse og Besmittelse, hvorover saamangen gammel Kjærnepsalme og saamegen velkjendt Opbyggelsesliteratur til Overflod vidne. Der er overhovedet et Urede i disse Sager, som Dag for Dag bliver mere og mere kjendeligt. Under Paaberaabelse af det naturlige Livs totale Fordærvelse optræder Lægprædikanten ofte med et høist unaturligt, tildeels affekteret, tildeels fortrykt eller overspændt Væsen i den Formening, at denne Unatur er et af Kjendetegnene paa en høiere Aands Iboen. De mere Dannede, som snarere opdage det Uskjønne i denne Optræden, blive nu ikke saa let et Offer for disse Indflydelser; men de kunne paa den anden Side heller ikke ret fatte, hvori den egentlige Feil stikker hos disse Lægfolk; thi det kunde jo hænde, at denne Modbydelighed mod Prædikanterne og deres Tilhængere er en Kjødets Fristelse, som skal overvindes, et æsthetisk Hovmod, som ikke kan tillades hos en sand Jesu Discipel.

Det er ellers en Trøst at vide, at vor Kirke ikke er ene om alle disse Vanskeligheder. Den samme Utilstrækkelighed i Læren og i Forstaaelsen af Christendommens Væsen og Maade er ogsaa kjendt i Danmark, Sverrig, Tyskland og jeg vil tillade mig at anføre et Sted, citeret af Prof. Nielsen i hans nyeste lille Skrift: «Gamle og nye Propheter» S. 104, der er, som om det var myntet paa vore Forhold. Han spørger, hvad «Nyrationalismen» vil. «Den vil fra et ethisk Standpunkt tilveiebringe en Rensning og Fornyelse af en stor Deel Dogmer, henhørende til den anthropologisk-soteriologiske Kreds ... Den vil ikke blot rense og inderliggjøre Dogmatiken. omdanne dens udvortes juri-

diske og magiske Forestillinger til sædelig religiøse; den vil ogsaa uddybe Moralen, skille den ved dens forfængelige Selvretfærdighed, dens overfladiske Pelagianisme, kort sagt, ved dens Endelighed, idet den nedsænker Sædelighedens Rødder i Religionens Dyb, Menneskets endelige Villie i den guddommelige Villies Uendelighed, hans Frihed i Bundenheden af det Guddommelige. Den vil derved ophæve den skjæbnesvangre og fordærvelige Adskillelse af det Religiøse og det Sædelige.» [1]) Vi bør haabe, at denne «Uddybelse af Moralen» m. M. maatte kunne finde Sted, uden at de gamle Dogmer derfor omstyrtes.

Et Tegn til, at vor Kirke trænger til en Fremstilling af Christendommen, hvor den paa engang viser sig i sit hellige Alvor og tillige i sin sunde Naturlighed og Menneskelighed, er den rivende Afsætning som Bremerpræsten O. Funckes Skrifter, hvoraf flere ere oversatte paa dansk, andre paa norsk Forlag, faaer blandt vore religiøst Interesserede. Det er ikke en blot og bar Anmelderphrase, men en virkelig Kjendsgjerning, at disse Skrifter, især hans «Apostelen Paulus» og «Reisebilleder», disse livsfriske og høist tiltalende Causerier over religiøse Ting, afhjælpe en dybtfølt Trang hos os, en Trang, som den ellers saa righoldige og for en stor Deel vistnok respektable Opbyggelsesliteratur ikke har kunnet afhjælpe, fordi den har været for abstrakt og man ikke ret har vidst, hvorledes de i samme indeholdte Opmuntringer, Advarsler m. M. vare at forstaae i det Praktiske. Funckes Skrifter give derimod et saa mærkeligt Anslag

---

[1]) Jeg tager disse Ord til Indtægt, idet jeg haaber, at man ikke drager den forhastede Slutning, at jeg derfor selv er „Nyrationalist". Forøvrigt tillader jeg mig at henvise til et lidet Skrift af mig „Mennesket og Moralen", hvor netop de samme Tanker ere fremsatte.

paa det virkelige Liv, og Enhver, som læser dem, faaer tillige et indre Vidnesbyrd om deres dybe Christelighed og Sandhed.

Et Par Skrifter maae ogsaa her nævnes, da de tildeels ere Udtryk for en stærk Trang til at udrive vort Folk af den usunde og unaturlige Pietismes Favntag. De ere begge forfattede af grundtvigske eller grundtvigianiserede Folkehøiskolelærere. Det ene er af Frits Hansen, Lærer ved Folkehøiskolen i Gausdal: Om Folkehøiskolen og Almeendannelen Redegjørelse og et Forsvar, 368 S. 8vo. Da dette Skrift er udkommet paa dansk Forlag (Gyldendal). vil jeg antage, at det er bekjendt for danske Læsere. Det andet er: Folkelige Grundtanker af Christopher Brun. Hamar. O. Arvesens Bogtrykkeri 1878, 393 S. 8vo. Dette sidste Arbeide, hvis andet Oplag allerede er udkommet, har vakt en mere end almindelig Opsigt, ihvorvel det næppe staaer høiere, snarere i flere Henseender noget under hiint af Frits Hansen. Et Fortrin har Bruns Arbeide maaskee deri, at Fremstillingen er fatteligere og Udtalelserne mere dristige og afgjørende, hvilket ialfald imponerer den ukritiske Læser. Brun [1]) er ogsaa en i det Hele mere heelstøbt Personlighed, hensynsløs og uforfærdet, og tillige en Mand, der praktisk til hver Fingerspids gjennemfører sine Theorier. Skjønt theologisk Candidat med gode Kundskaber og opdraget i dannet Omgivelse har han ganske amalgameret sig med Bønderne, gaaer i deres simple Vadmelsdragt, spiser deres Kost, lever paa deres Viis, Altsammen af Princip, ikke for selv at rustificeres, men omvendt for at drage Bonden lidt efter lidt op fra den forskjellige deels moralske, deels intellectuelle Lavhed, hvori han

[1]) Han deeltog i sin Tid som Frivillig paa dansk Side ved Dyppel.

mener, at denne Stand lever. Han drager i det nævnte Skrift skarpt tilfelts mod den efter hans Mening forfeilede og forfuskede Bykultur, mod Latindannelsen og alt det lærde Pedanteri, mod Pugeriet paa Skolen, mod Pietismens Umandighed og Unatur, — men tillige ogsaa mod Usædeligheden og Drikfældigheden i flere af vore Landsbygder. Endog Universitetet maae her løbe Spidsrod. Han finder, at vore Embedsmænd ere altfor ufolkelige, for overfyldte med unyttig Lærdom og tyske Phraser, de ere mere Copier end Personligheder. Allermeest rammes naturligviis Theologerne, hvilke han ligeledes beskylder for, at de have tilegnet sig for meget af den tyske Grundighed, en Beskyldning, som vel maa kaldes fuldkommen uretfærdig. Bogen slutter med følgende Efterskrift: «Dette Skrift er fremgaaet af de Taler, jeg forsøgte at holde i Christiania Høsten 1876. Og disse vare igjen ikke synderlig andet end en Gjentagelse af dem, jeg holdt i Studentersamfundet Vaaren 1870. Dengang savnede mine Tanker endnu Livets Prøvelse. Den har de nu faaet noget af. Derfor sender jeg dem nu ud blandt Almeenheden.» Et saa radikalt Skrift som dette maatte selvfølgelig fremkalde adskillig Modliteratur, fornemmelig i Bladene. Det Bedste af, hvad der her er præsteret, tør maaskee være en Piece af en bekjendt ældre Literat, Hartvig Lassen: Nogle Ord om de «frie» Folkehøiskoler. I Anledning af Chr. Bruns folkelige Grundtanker. 47 S. 8vo. Cammermeyers Forlag. Christiania 1878. Brun har igjen forsvaret sig og Lassen atter taget fat paa ham; indtil dog nu Striden synes foreløbig endt. — Skjønt der er ikke faa Overdrivelser og Uefterretteligheder hos Brun, gaaer der en frisk Vaarluft igjennem hvad han skriver, og han har ialtfald givet sine mange Læsere Stof at passiare om.

(Fortsættes.)

XXII.

Kirkelige og literære Efterretninger.

Med ualmindelig Deeltagelse har man i og udenfor Geistligheden hilset Biskop **Martensens fem og tyveaarige bispelige Embedsvirksomhed**, og den Paaskjønnelse, som fra saa mange Sider er viist Biskoppen, er et fortjent Vidnesbyrd om den Taknemmelighed, der ydes ham i mange Kredse. Hvad han ved sine Hovedværker, Dogmatiken og Ethiken, har bidraget til en klar Erkjendelse af Livets høieste Opgaver, er ofte fremhævet, og hvilken velgjørende Indflydelse, han har øvet ved sin varme, troeskraftige Forkyndelse af Christi Evangelium baade i Prædikener for Menigheden og i sine Præstevielsens Taler, vide Alle, som enten have hørt ham eller have læst de af ham udgivne Prædikener. Her ville vi blot tilbagekalde i Læsernes Erindring een Side af Biskop Martensens Virksomhed, den nemlig, at han hvergang et vigtigt Kirkespørgsmaal stod paa Dagsordenen eller en kirkelig Bevægelse truede med at bringe Uro i Menigheden eller føre de Ubefæstede paa Feilspor, ikke har ladet sig nøie med i stoisk Ro at see disse Fremtoninger gaae sig forbi, men er traadt frem med klare, grundige, veiledende Oplysninger, som have virket belærnede og beroligende. Hans Skrifter om den danske Kirkes Forfatnings Spørgsmaal, om Alterbogsdaaben, om Tro og Viden, imod Grundtvigianismen, Protestantisme og Katholicisme osv. ere lysende Mønstre paa en Polemik, der ikke saa meget lægger an paa at faae Ret, som at have Ret. Udgiveren er under Læsningen af disse ofte kommen til at tænke paa Tertullians Ord: *veritas docendo suadet, non svadendo docet;* dette er netop det Charakteristiske ved Martensens Kamp imod misvisende Retninger eller Paastande.

Samtidens Paaskjønnelse af Biskop Martensens Fortjeneste som Universitetslærer, Skribent, Prædikant og Biskop er udtalt i følgende Adresse, som Stiftamtmanden over Sjællands Stift, Bille-Brahe, overrakte paa hans Hædersdag:

«Høiærværdige Biskop!

Fjerdedelen af et Aarhundrede er svunden, siden De kaldtes til Danmarks første Bispestol. Ved Guds Forsyns Naade har dette Sæde i lange Tider været beklædt af en Række af Mænd, hvem baade Kirken og Fædrelandet med Glæde og Tak skuede op til som sine Ypperste. Med Glæde og Tak have vi seet Dem tage Pladsen i denne Række. saa ganske og heelt at fylde den, saa rigelig at forøge de Virkninger, der ere udgaaede fra den, og de gode og dyrebare Minder, der ere knyttede til den. Stort er Tallet paa dem, i hvis Navn vi henvende disse Ord til Dem. Mange ære i Dem deres Ungdomslærer, hvem det blev givet at forklare den gamle, evig sande Tro i nye Syner, med ny Kraft og Klarhed som med nye Beviisninger. Kirkens Tjenere med den troende Menighed takke Dem, fordi De Sandheden tro i Kjærlighed aldrig er vegen fra Marken eller har ladet Aandens Sværd blive sløvt i Kampen for den hellige Sandhed, medens De dog altid har bevaret Øiet aabent for, hvad der fortjente Anerkjendelse hos dem, der tænkte anderledes end De, saa at Aandens Enhed er bleven bevaret i Fredens Baand. Skarer af Mænd og Kvinder takke Dem for sund og levende, for varm og inderlig Opbyggelse i Templet som i det stille Kammer. Fædrelandet takker Dem, fordi De har holdt Aandens Ild lys og varmende for dets Børn, fordi De har viist de Fremmede, at hvad vi end have lidt, er det Høieste og Bedste dog ikke blevet forkuet hos os, kan der endnu fra os udgaae lysende Straaler over Menneskehedens store Sag.

For alt dette takke vi Dem, vor høiærværdige Biskop, efter først at have takket den Gud, der bereder og beskikker sine Tjenere og uddeler til Enhver især, eftersom han vil. Men en talrig Kreds af Mænd og Kvinder af alle Samfundsklasser og fra alle Landets Egne, hvis Navne findes optegnede i denne Mappe, har forenet sig i Ønsket om ved Deres 25 Aars Jubilæum som Sjællands Biskop at give Dem et synligt Tegn paa Anerkjendelse af Deres betydningsfulde og velsigenlsesrige Virken.

Idet de her tilstedeværende Repræsentanter for denne Kreds nu have den Ære som et saadant Tegn at overrække Deres Høiærværdighed et Beløb af c. 20,000 Kr. i Kreditforenings-Obligationer, have de troet at imødekomme dens forskjellige Ønsker i saa Henseende, naar de bede Deres Høiærværdighed om, at dette Beløb maatte tjene til at skaffe Dem med Familie en hyggelig Bolig i landlige Omgivelser til Hvile og Styrkelse for Deres dyrebare Liv, og at efter Deres og Bispindens Død Halvdelen af dette Beløb maatte blive anvendt til et Legat eller Stipendium, der maatte bære Biskop Martensens Navn, og hvoraf Renten da i sin Tid vilde blive at uddele efter den Fundats, som det maatte behage Dem at oprette for samme.»

Som Ordfører for Geistligheden udtalte Stiftsprovst Rothe følgende anerkjendende Ord:

«I Forbindelse med Menighedens Repræsentanter kommer her Geistligheden; thi vi trænge til særligt at bringe Dem, høiærværdige, kjære Biskop Martensen! Bevidnelsen om vor Høiagtelse og Tak. Vel kan jeg kun udtale den i Hovedstadens Geistligheds Navn, men jeg er forvisset om, at de Følelser og Tanker, der bevæge os paa denne Dag, finde Samstemning trindt omkring i den danske Kirke.

Er Deres Høiærværdighed ved Deres rige Aand, Deres Genialitet og sjeldne Gave til i en klar, let gjennemskuelig Fremstilling at gjøre selv sværere Spørgsmaal tilgængelige og fængslende for Mænd og Kvinder bleven en Lærer for vort hele Folk: — da har De i særlig Grad været det for os Præster, saavel i Deres tidligere Stilling som Universitetslærer, som De er vedblevet at være det i Deres nuværende Embede baade ved det levende Ord, naar De aflagde det veltalende Vidnesbyrd om Christi Evangelium og vidste ved Sandheden i det at anbefale det til Hjerte og Samvittighed, og ved Deres indholdsrige Skrifter, der have vundet Anerkjendelse ud over vort Fædrelands Grændser i den lærde Verden, og beredet vor Kirke Ære, — ligesom de ville bevare Deres Navn gjennem Slægter som Frugter, der ere modnede ved det Aandens Lys, i hvilket De skuer Livet fra et høiere Stade, og være Vidnesbyrd om den utrættede Arbeidslyst og Kraft, der besjæler Dem.

I 25 Aar har De ført Hyrdestaven paa Sjællands Bispestol. Kun tvende af Deres evangeliske Forgængere have ført den længere, men ingen af dem har maaskee ført

den under vanskeligere Forhold, naar vi ikke gaae tilbage til Kirkeforbedringens Tidsalder. Thi det har været og er brydsomme, urolige Tider, i hvilke vi leve, da saa meget i Kirkens Lære, indre Liv og Ordninger ikke mindre end i dens ydre verdslige Forhold hos os som andensteds er under en Ildprøve, hvorfra vi ville bede Kirkens Herre tilsidst at lade dem fremgaae luttrede og udviklede, saa at det ægte Guld bevares, medens det modtager Omdannelse, og Høet og Straaet fortæres. Det er svært at hævde den høie Stilling som Fører under saadanne Forhold. Men jeg tør udtale, at Geistligheden med fuld Tillid seer op til Deres Høiærværdighed og slutter sig til Dem, fordi — under alle Afskygninger og Forskjelle i Meninger og Anskuelser i det Enkelte — den erkjender Rigtigheden i de Grundsætninger, som De klart har fremstillet og med Fasthed søgt at hævde, og den Nidkjærhed for og Kjærlighed til Kirken, der aldrig har svigtet hvad der efter den samvittighedsfuldeste Prøvelse har gjort sig gjældende som Deres fulde Overbeviisning.

See vi hen til vor danske Folkekirkes Fremtidshaab, da hviler dette først paa Kirkens Herre, og dernæst paa den faste Tilslutning til vor oldchristelige Troesbekjendelse, efter dens evangelisk-lutherske Udvikling, som findes hos vort Præsteskab i det Hele. Men naar Saltet og Lyset heri er bevaret ved Guds Naade, og ikke har mistet sin Kraft, da skyldes dette ogsaa for saa stor en Deel den Indflydelse, som Deres Høiærværdighed har vundet og øver, saa at vi ogsaa i denne Virksomhed erkjende Udsæd til en Høst, som vi haabe, at Efterslægten skal indsamle.

Idet vi derfor takke Gud for hvad Han har givet os i Dem gjennem 25 Aar, høiærværdige Biskop! da bede vi ogsaa Dem selv at modtage Bevidnelsen af vor fulde Høiagtelse, vor varme Hengivenhed og levende Tak. Lægge den Høieste fremdeles Aar til Deres Dage, og bevare Han den Aandens og Legemets Kraft, som De hidtil har glædet Dem ved. Naade og Velsignelse hvile over Dem og over Deres Huus! Være Herren hos Dem med sin Aand og Fred, naar De dvæler i det Lønkammer, hvor saamange hædrede og udmærkede Formænd have levet, og velsigne han med sin Naade Deres ansvarsfulde, for vor Kirke saa vigtige Embedsgjerning! Det skee!»

XXIII.

Matthæusevangeliets Opfattelse af Herrens Liv.

Fremstillet i Grundtræk af A. Andersen, Sognepræst.

Kjøbenhavn. Schønbergs Forlag 1878. 156 S.

Betragtet af B. Paludan-Müller, Sognepræst til Vadum.

1.

Alle opmærksomme Læsere af den i Overskriften nævnte Bog ville være enige om, at det baade er et eiendommeligt og tillige meget betydeligt Arbeide, som her foreligger. Det er et Fortolkningsarbeide, bygget paa et usædvanligt omfattende og dybtgaaende Kjendskab baade til den hellige Skrift og til den theologiske Literatur eller ialtfald den exegetisk-theologiske Literatur, i hvilken kun de allerfærreste hos os synes at kunne være bedre hjemme end Forfatteren; og det er en Udlæggelse af det hele Matthæusevangelium fra først til sidst, under hvilken Heelheden og Enkeltheder i lige Grad haves for Øie. Alligevel er Bogen meget beskeden med Hensyn til sit Omfang og ligner aldeles ikke de vidtløftige Værker fra vore Naboer i Syd. Deres Lærdom er vel benyttet med en udbredt Sagkundskab, men derhos med den største Frihed og Selvstændighed, ligesom det naturligviis ogsaa følger af sig selv, at Forf. er velbekjendt med de tidligere Arbeider i vor egen Literatur, som deelviis eller fuldstændigt

have behandlet hans Æmne (P. C. Kierkegaard: «Belysning af vigtige politiske og kirkelige Spørgsmaal, knyttet til en udførlig Forklaring over Matth. 1, 8—9. Efter sex Foredrag ved Kjøbenhavns Universitet, Advent 1850.» Sammes: «Fortsættelser fra Pedersborg.» H. N. Clausen: «De tre første Evangelier»).

Det vil efter det Anførte ikke undre, at Bogens Fremstillingsform er meget concentreret og sammentrængt. Der kræves ikke blot en opmærksom Læsning, saa at sige en Fremrykning Fod for Fod, men stunddom tillige en anstrængt Læsning, for at ikke noget af det rige Indhold skal gaae tabt og et Hul opstaae i Forstaaelsen af den nøiagtige og dybe Sammenhæng, som i Virkeligheden er tilstede overalt i Bogen. Men maa det nu herved indrømmes, at Forfatteren nogle Steder, som nedenfor skulle nærmere omtales, har forudsat et fortroligere, ja tildeels lærd Kjendskab til det gamle Testamente, som kun de færreste af hans Læsere sidde inde med, saa maa dette dog ingenlunde forstaaes, som om der i sig selv herskede nogen Mangel paa Klarhed i hans Bog, thi det er ikke Tilfældet. Et let Løb igjennem den vil vistnok ikke bringe noget væsentligt Udbytte, omend det nok vil kunne faae sympathetiske Strenge til at klinge. Den maa tages for som et Arbeide; men da vil man ogsaa uden Vanskelighed faae Øie paa den Grundtanke, eller rettere: det Synspunkt for Matthæusevangeliet, som det har været Forf. om at gjøre at fremsætte, og faae rig Leilighed til at anerkjende den eenfoldige Harmoni og Orden, han paaviser i dets Bygning, og det klare Lys, som derved falder over dets Enkeltheder; og man vil finde, at Forf.s Arbeide, tiltrods for hvad man kunde formode, ikke er fremgaaet af nogen theoretisk Interesse, som afhandler theologiske Skolespørgsmaal, men tværtimod angaaer, hvad der er Menighedens dybeste og hel-

ligste Sag. De Synspunkter, som det giver, lade sig paa mangfoldige Maader umiddelbart tage i Opbyggelsens Tjeneste, fordi de føre midt ind i Skriftens Helligdom, og de kunne ikke betegnes som Skrifttheologi i den Forstand, i hvilken vi, det være sig nu med Rette eller Urette, hos os ere blevne vante til at bruge denne Betegnelse, nemlig som noget, der ligger den menige Christen for høit og er ham uvedkommende i hans Salighedssag. Desuden maa det med Hensyn til Bogens Kortfattethed ogsaa bemærkes, at hvis Forf. vilde naae sit Maal og bringe et virkeligt Menighedsudbytte ud af det «næsten uoverkommeligt» rige Stof, som Evangeliegranskningen efterhaanden har ophobet, maatte han — som Fortalen nærmere udvikler — nødvendigvis gribe Sagen an fra en ny Side ved at forudsætte al historisk-sproglig Detaillefortolkning som væsentlig tilendebragt og foreliggende i de almindelig bekjendte Værker og exegetiske Haandbøger, til hvilke han henviser, og hertil forekommer det Anmelderen, at han ogsaa er i sin gode Ret. Thi med Vished lader det sig antage, at det Billede af Herrens Liv, som vor Forf. viser os, at Evangelisten Matthæus har fremstillet og villet fremstille, aldeles ikke var kommen til at staae for os med saa tydelige Træk, hvis ethvert af disse Træk skulde være beviisliggjort paa den sædvanlige, polemisk-kritisk vidtløftige Maade, som dog til syvende og sidst kun er fremkaldt ved, at man ikke troer Evangelisten paa hans Ord. Det er den positive Tro paa, at det forholder sig netop saaledes, som Evangelisten siger, der er Forf.s lykkelige Udgangspunkt, hvorfra han med Energi og sluttet Kraft bryder igjennem exegetiske Taagedunster og slaaer ind paa en frugtbar, positiv Fortolkningsvei; men naturligviis kommer det herved i afgjørende Betragtning, at han viser

sig saa overordentlig vel underrettet om det, som han, saavidt muligt, lader bag sig.

Disse sine anbefalende Ord skal Anmelderen i det Efterfølgende søge nærmere at begrunde.

2.

I nøieste Sammenhæng med det sidst Fremsatte staaer Bogens Titel: «Matthæusevangeliets Opfattelse af Herrens Liv». Her tager Forf. strax sit Stade, som ikke senere forlades. Den nævnte Betegnelse kunde synes at indeholde en af Rationalisme smagende Svaghed; men tværtimod, det Modsatte er Tilfældet. Med Føie bemærkes det i Forordet, at alle de ældre Forsøg paa at bringe de fire Evangeliers Beretninger om Begivenhederne i Herrens Liv ind under en ydre Eenhed og ikke mindre de mangfoldige nye Forsøg paa at skrive et «Jesu Liv» endnu synes at være lige langt fra Maalet. Grunden hertil, som Forf. ikke directe undersøger, synes efter hans indirecte Anviisning heller ikke vanskelig at finde. De gamle Evangelieharmonier besad det ubestridelige Fortrin at lade hver enkelt Evangelists Paalidelighed være uantastet, men kunde da ogsaa kun tilstræbe en reent ydre Sammenstilling og Ordning af deres indbyrdes Afvigelser. Dertil er imidlertid ethvert af Evangelierne for sig altfor eiendommelig præget af sin Forfatters Personlighed. De ere ikke Referater, men Historie, og med Rette bemærker Forf. at der fra denne Side seet næppe er mindre Forskjel mellem de tre første Evangelier indbyrdes end mellem disse og det fjerde. Og hvad de nyere Forsøg, som gaae en heelt modsat Vei, angaaer, da maa det vistnok siges, at de alle med eller mod deres Villie tendere i Retning af at faa Herrens Liv lagt ind under et sædvanligt Menneskelivs Ramme. Skyder man nemlig først hver enkelt Evangelist for sig tilside som

ufuldstændig og ialtfald i Enkeltheder unøiagtig, og forsøger man saaledes ved at kaste alle fire Evangelier i Smeltediglen at frembringe en ny Støbning, da har man jo aabenbart kun sin egen ufuldkomne Forestilling om Sandheden at holde sig til, og da vi ikke have været Øinevidner, frembyder der sig kun det sædvanlige Menneskeliv, hvilket vi umiddelbart kjende, som den Form, i hvilken Evangelisternes Fremstilling af Herrens «i Verdenshistorien enestaaende Liv» skulde kunne rummes. Men dette, som kunde være forsvarligt i andre Tilfælde, er overfor Aabenbaringen netop Rationalisme, er en Benægtelse af, at Herren er den, som han er, og forudsætter ganske tydeligt, at hans Tilsynekomst paa Jorden ikke var nogen Aabenbaring i egentlig Forstand. Det er vistnok langt fra Forf.s Mening (ligesom ogsaa fra Anmelderens) at ville nedsætte, hvad der af troende Theologer er blevet udrettet i det Enkelte paa dette Omraade. Deres Forsøg have været fremkaldte, ja saa at sige været fremtvungne af den nedbrydende Kritik og have baaret deres rige, umistelige Frugter i en langt aandfuldere og dybere Forstaaelse af Evangelierne, end forhen var almindelig. Men det vil paa den anden Side vanskeligt kunne modsiges, at netop disse Forskninger vise, hvorledes «det er Opfattelsen af Herrens Liv, som danner den største og dybeste Forskjel mellem Evangelierne indbyrdes». Om denne Forskjel siger Forf. med Rette, at den «ligesaalidt som Forskjellighederne i det Mindre skal enten udjevnes eller uddybes, men fastholdes som den forefindes; thi den er ikke tilfældig». «Den viser sig i Fremstillingens Orden og Maade indenfor ethvert enkelt Evangelium, i Valget af det meddeelte Stof, i hvad der af dette er lagt Vægt paa, hvad ikke. Valget af Stof i Forbindelse med den Orden og Maade, det er sammenstillet paa, udgjør Evangeliets Plan, der maa

søges fremstillet for hvert Evangelium for sig». Men samtig fastholder Forf. — og det er det betydningsfulde — at hver af Evangelisterne «giver os Christus ikke stykkeviis, men heelt, og har givet denne hele Christus ud af sin egen Opfattelse». Udtrykt i en Sammenligning forholder det sig altsaa med de fire Evangeliers Frelserskikkelse som med det plastiske Kunstværk, der seet fra forskjellige Sider giver Beskueren hvergang et nyt Billede, men dog bestandig Skuet af det hele og af det ene og samme Kunstværk. Netop saaledes opfattede blive Evangelierne ægte historiske; thi al Historie er jo den menneskelige Aands Opfattelse af, hvad der er skeet blandt Mennesker, og uden Historikerens selvstændige Opfattelse bliver Historien kun til Krønike. Den ypperste Historie bliver imidlertid den, som disse Mænd under Beaandelsen af en høiere Aand end deres egen have fremstillet angaaende det, som vitterlig var skeet ved Jesus Christus i deres egen Slægt og — for de tvendes Vedkommende — for deres egne Øine. Hver af dem har altsaa givet os den hele Frelserskikkelse, men seet fra den Side, hvorfra han efter sit individuelle Stade i Discipelkredsen har kunnet opfatte den; derfor have vi fire Evangelier og faae kun Frelserskikkelsen fuldt frem ved at læse dem alle fire, uden at dog nogen af os mere end Evangelisterne evner at beskue den samtidig i hele dens Fylde. Nærmest ved det af alle Mennesker har vel Evangelisten Johannes været, som i det længste Spand af Aar kunde sænke den hellige Skikkelse, ved hvis Bryst han havde hvilet i Nadvertimen, ned i sin Sjæl, og Luther kalder jo ogsaa hans Evangelium for det rette Hjerteevangelium. Ligesom det derfor er en nærliggende Bemærkning, at den i Titelen valgte Betegnelse ret beseet kun er en tro Gjengivelse af den gamle græske Overskrift εὐαγγέλιον

κατὰ M. ɔ: Evangeliet efter Matthæus, saaledes som han har fremstillet og altsaa ogsaa opfattet det, saaledes antyder denne Betegnelse vel en Begrændsning, men kun den naturlig menneskelige, som den gamle Inspirationstheori oversaae, ikke derimod en Tvivl om Paalideligheden af Matthæus's Opfattelse. Gjentagne Gange paaviser Forf. tilmed klart ud af selve Evangeliet, at Evangelisten er sig vel bevidst ikke at have fremstillet og ikke at ville fremstille Frelserskikkelsen efter dens fulde Omfang.

3.

Skjøndt nemlig Matthæus mange Steder i sit Evangelium (f. Ex. 8, 5—13; 16, 21—28; 21, 43) og da fremfor alt i dets kongelige Slutningsord: «Gaaer ud og gjøre alle Folkeslagene til mine Disciple», klart nok viser, at han kjender Jesus Christus som Alverdens Frelser, ogsaa Hedningenes, er det dog aabenbart af det hele Evangelium, at hvad han har villet er at fremstille Herren som Israels Frelser, som Messias. Dette har været hans fuldt bevidste Hensigt, og hans hele Evangeliebog er skreven under Synspunktet af Prophetierne hos Esaias og i Psalmerne, hvis Opfyldelse Frelseren er (Es. 7, 14; 28, 16; Ps. 118, 22; Ps. 22). Og herved kommer han jo i ingen Henseende ud af den fulde Samklang hverken med Herren selv (Matth. 10, 5; 15, 24; Joh. 4, 22) eller med Hedningenes Apostel. Den Aand, der drev Paulus til, skjøndt sendt til Hedningene, dog altid, hvor han kom hen, at begynde med Jøderne, og lagde ham de saa betegnende Ord i Munden: «baade en Jøde først og en Græker» (Rom. 2, 9—10), har ogsaa givet Matthæus den indvortes Ret til i Overeensstemmelse med den hele Frelsesøkonomi at begrændse sin Fremstilling af Frelserskikkelsen, hvortil Aanden drev ham

— hvilke saa de ydre Foranledninger have været — til den Side af Jesu Personlighed og Gjerning, som efter hans menneskelige Individualitet laa ham nærmest. I sin Begrændsning har han som ethvert Menneske sin Styrke; men hans Begrændsning er ikke den particularistiske, som ikke fatter hvad der ligger udover Grændsen; tværtimod fører han os i sit Evangelium netop til at fatte det. At det derfor staaer først blandt vore nytestamentlige Skrifter har sin dybe indre Begrundelse, ligesom det jo ogsaa er en gammel-kirkelig Overlevering, hvis Sandhed allerede Evangeliets ydre Klædedragt, dets Stiil og Tone, bekræfter, at det er skrevet med Jødechristne for Øie. Forsaavidt siger da vor Forf. slet intet Nyt ved at begynde fra dette her paany betegnede Stade.

Det Nye og Eiendommelige ligger derimod i den Consekvens og Klarhed, hvormed han gjennemfører dette Synspunkt i alle Evangeliets Led og Dele, men især dog i den Opfattelse af Jesu historiske Liv, som han tillægger Evangelisten selv. Herved er det, at han tænder Lys i Evangeliet. Og denne Opfattelse, der, som alt ovenfor antydet, efter hans Mening har været det Bestemmende for Matthæus ved Valget og Ordningen af det Stof, som han i sin Fremstilling har medtaget, altsaa ogsaa for den bekjendte Eiendommelighed ved dette Evangelium, at det samler Herrens Taler og Gjerninger gruppeviis, og som altsaa har udgjort Evangeliets Plan, finder han udtalt der, hvor det unægtelig er rimeligt at finde den, nemlig i det første Capitels første Vers: «Jesu Christi, Davids Søns, Abrahams Søns Fødselsbog». Det er Jesus Christus som Abrahams Søn og som Davids Søn, Evangelisten har villet fremstille. — Som Abrahams Søn har Herren taget Abrahams Velsignelse i Arv, men tillige hans Opgave: at være den Retfærdige (Lovens Opfyldelse);

som Davids Søn har han arvet Davids Forjættelse, men tillige hans kongelige Forpligtelse: at være en Frelser for sit Folk. Ud af Evangeliet selv og ud af den gamle Pagts Bøger, hvortil Evangeliet selv saa afgjort viser hen, og i hvilke dets Fremstilling saa at sige har alle sine Rødder, paavises det nu, hvorledes Herren har overtaget Abrahamssønnens og Davidssønnens Opgaver, og hvorledes han har løst de deri givne Forpligtelser i sit Liv og i sin Gjerning paa Jorden, opfyldende alle Fortidens Krav og førende alle Forjættelsens Spirer, alle frugtbare Begyndelser fra den gamle Pagt til Fuldendelse i sig.

Allerede da Israels Udgang af Ægypten forberedes, kalder Gud Herren Israels Folk for sin «førstefødte Søn» (2 Mos. 4, 22—23). Det var det ifølge Udvælgelse (jvfr. Abrahams Udvælgelse), men dog endnu kun i Forjættelsens Form. Det var udvalgt til at være Guds Søn, men skulde opvoxe ved Lydighed mod Gud igjennem Prøvelser (2 Mos. 19, 5; 5 Mos. 8, 2) til ogsaa virkelig at være det, som det af Naade var udvalgt til at være. Men Folket faldt i Prøvelserne og naaede ikke sit Maal, før Herren kommer og, idet han gjenoptager Folkeopgaven, i sin fuldkomne Lydighed gjennem alle Prøvelser (jvfr. navnlig Fristelseshistorien) opfylder Loven i høieste Forstand (Matth. 5, 17 «... jeg er ikke kommen for at opløse, men for at opfylde»). Saaledes er han Abrahamssønnen, den i hvem Abrahamsnaturen er naaet til sin fuldkomne Udfoldelse. — Og i Forjættelsen til David hed det: «Naar dine Dage ere omme, og du hviler hos dine Fædre, da vil jeg opreise din Sæd efter dig, som skal komme af dit Liv, og jeg vil grundfæste hans Riges Throne evindelig» (2 Sam. 7, 12). Denne Forjættelse var Arven i Davids Huus; men den gjorde Juda Konger sig efterhaanden selv umulige som Bærere af, indtil Gud Herren siger

ved Jeremias (22, 30) mod den sidste af dem, Jekonja: «Det skal ikke lykkes en Mand af hans Sæd at sidde paa Davids Høisæde». Da kommer i Tidens Fylde Frelseren «født af Davids Sæd efter Kjødet» (Rom. 1, 3) — thi ogsaa Maria var af Davids Huus og Slægt, jvfr. Stamtavlen hos Lucas — og føiet gjennem Joseph, hvis Ætmænd de gamle Konger i Juda og særlig Jekonja var, ind i Kongelinien som den nye Arving efter Loven til Davidsforjættelsen. At paavise dette er Slægtregistrets og overhovedet det første Capitels Hensigt. Og han optager Kongegjerningen at være sit Folks Frelser, ikke først fra de ydre Fjender (hvilket netop var det, som de Øverste ved Spørgsmaalet «er det tilladt at give Keiseren Skat?» vilde friste ham til [Matth. 22, 15]), men først og fremmest fra Fjenden i deres eget Bryst, som altid gjennem Folkets Historie havde draget den ydre Elendighed efter sig. Derfor maa han fuldbringe sin Kongegjerning ved at give sig hen som en «Igjenløsnings Betaling» (Matth. 20, 28) for sit Folk og bliver derved, idet han opfylder alle Prophetier og udfolder alle de Forjættelsens Spirer, der vare givne med og i David, til Præstekongen. Saaledes er det, at han er Davidssønnen. Og som Abrahamssønnens og Davidssønnens Liv bliver hans Liv et Liv i «Opfyldelsen af Begyndelserne» (Side 19) — nemlig de Begyndelser, som vare skete under den gamle Pagt — og han selv den, i «hvem Israels Sønneforhold er opfyldt» (S. 34), altsaa «sit Folks Fylde» (S. 50).

Dette udvikler Forf. først ved Udlæggelsen af Fristelseshistorien (Matth. 4, 1—11) nærmere saaledes, at Herren, som ved sin forudgaaende Daab har overtaget i Aandens Myndighed sin Fædrene- og Mødrenearv, nemlig Abrahamsarven, som bestaaer i at være den Velsignede ved at opfylde «al Retfærdighed» (Matth.

3, 15; jvfr. 1 Mos. 12, 2; 2 Mos. 19, 5), og derved altsaa paataget sig Forpligtelsen til at opfylde alt det, som det hele Folk og hver Enkelt i Folket ialtfald tilnærmelsesviis skulde have opfyldt, nu løser denne Forpligtelse ved i sit eget personlige Liv seirrigt at gjennemleve alle de afgjørende Fristelser og Kriser, i hvilke hans Folk var falden og sunket tilbage fra sin Opgave, saa at han altsaa i Aand og Sandhed lever sit Folks Liv om igjen og fører det til Maalet: at være til Velsignelse ved at være den Retfærdige (1 Mos. 12, 3), og saaledes at hans Historie bliver Israels Folks rette Historie. Derfor hedder det ved Daaben umiddelbart før Fristelsen: «Denne er min Søn den Elskelige, i hvem jeg har Velbehag» (Matth. 3, 17). Og dernæst ved Begyndelsen af Evangeliets andet store Hovedafsnit under Omtalen af Forklarelsen paa Bjerget, hvis Betydning efter vor Forf, netop er den, at Herren nu tiltræder sin Davidsarv og «kommer i sit Rige» (Matth. 16, 28). Forklarelsen er Tegnet derpaa og Pantet for de tre Disciple (og gjennem dem for alle, jfr. 2 Pet. 1, 16—18) paa, at han engang vil komme til Dom «i sin Faders Herlighed» (Matth. 16, 27). Men denne sin Kongeherlighed vinder han kun paa det Vilkaar, at han, som nu selv har beviist sig at være den Retfærdige, bliver det, som ingen af Juda Konger kunde og derfor heller ikke maatte være, nemlig Præstekongen (jvfr. Ussias Historie 2 Krøn. 26), bliver den, som tager sit Folks Skyld og dermed dets Lidelse paa sig, vier sig til at være Offerlammet, hvis Blod giver Dødsenglen Tegn til at gaae forbi, nu da det gjælder Udgangen af Syndens Trældom og Indgangen i det himmelske Kanaan. — Derfor indtræder ogsaa Forklarelsen strax efter, at Herren første Gang har talt til Disciplene om sin forestaaende Lidelse (Matth. 16, 21: δεῖ) og derved efter Evangelistens

Tilkjendegivelse uigjenkaldelig bekræftet det allerede tidligere valgte (jvfr. Matth. 8, 17, hvorom mere nedenfor). Fra nu af er Herren den, hvis Lidelsesskikkelse, men ogsaa Herlighedsskikkelse er tegnet i Davids Psalmer og hos Propheten (Es. 53). Forjættelsesordet fra den 2den Psalme: «Du er min Søn, jeg fødte dig idag» (Ps. 2, 7) og Advarslen sammesteds (V. 10—12) vender tilbage i Røsten: «Denne er min Søn den Elskelige, hører ham» (ɔ: lyder ham Act. 4. 19, Matth. 17, 5), og anden Gang kalder Gud Jesus her for sin Søn ligesom første Gang i Daaben.

Alt dette er den indadvendte Side af Herrens Liv, i hvilken han har sluttet sig sammen med Fortiden for at gjenoptage den, leve den om igjen og blive dens Opfyldelse og Fuldendelse. Men der er en Dobbeltsidighed (see Forf. Side 20, 61, 114), idet Herren gjennem sin Prædiken og sine Gjerninger, særlig naturligvis sine Undergjerninger, nu tillige, efterhaanden som hans eget indvortes Liv skrider frem, aabenbarer sig for Folket og navnlig Disciplene, de Modtagelige af Folket, som den han er. Dette er den udadvendte Side, om man vil den historisk-stoflige Side af Herrens Liv, som imidlertid kun efter sin Natur tjener til at give den indadvendte Side, hvor de egentlige Afgjørelser ligge, tilkjende; og derfor kan Evangelisten samle Taler og Gjerninger gruppeviis i sin Fremstilling uden at gjøre Brud paa den virkelige historiske Sandhed; thi det er slet ikke Tidsfølgen mellem Enkelthederne, hvorpaa det kommer an og som Evangelisten har villet, men derimod dette, at hver Enkelthed kommer til at aabenbare det indvortes Liv i dets Fremadskriden og stedse mægtigere Udfoldelse — hvormed jo iøvrigt alle afgjørende Tidsmærker i det ydre historiske Liv med det samme ere satte. Den samme Evangelist, som derfor eet Sted kan tage det saa løseligt

med Tidsangivelsen, at Udtrykket «i de samme Dage» kommer til at omfatte et Tidsrum af 30 Aar (see Cap. 3, 1), skriver et andet Sted, saa at sige med Kalenderen i Haanden: «sex Dage derefter osv.» (Cap. 17, 1), fordi paa sidste Sted, men ikke paa første Tidsangivelsen er af væsentlig Betydning for Indholdet. — Og saaledes fremtræder da Frelserskikkelsen hos Matthæus for Folket og for os som Guds Søn i historisk Forstand. At det evige Sønlighedsforhold ligger bagved, veed Evangelisten vistnok fuldtvel (see 11, 25—27; 28, 18); men det er efter vor Forf. ikke det, som han i sit Evangelium har villet fremstille. Det er med Matthæus og ikke med Johannes, vi have at gjøre, og han har viist os Abrahamssønnen og Davidssønnen ɔ: Israels Frelser, Messias, der, opfyldende det Gamle, derved har stiftet og indviet det Nye; eller for at sige det endnu nøiagtigere: han har ved at opfylde og fuldende det Gamle i sig forvandlet det uden noget Brud til at være det Nye.

4.

Dette er i sammentrængt Korthed ifølge Forf. Grundtanken i Evangeliet. Hvorvidt den er lykkelig funden og rigtig angivet maa selvfølgelig dens Gjennemførelse i det Enkelte afgjøre, og ligeledes følger det af sig selv, at det kun er et ydre, omend altid anbefalende Tegn, at næsten alle Henviisninger i denne med Skriftsteder saa opfyldte Bog ere hentede fra det gamle Testamente og Matthæusevangeliet selv. Der findes kun ganske enkelte og da for det meste kun leilighedsvise Henviisninger til de andre Evangelier og Brevene. Men derimod bliver det et Hovedspørgsmaal, om der ud fra denne Grundtanke bliver en klar Orden og Sammenhæng i Evangeliet selv, som det foreligger, og om den Maade, hvorpaa dets Fremstilling fra først

til sidst skrider frem, virkelig bekræfter Forf.s Opfattelse; thi at han aldeles ikke indlader sig paa at foreslaae Forandringer i Ordningen af Evangeliets Stof, behøver ikke at nævnes, ligesaalidt som, at han paa den anden Side ikke føler sig bunden af den nuværende Capitelinddeling, som jo ikke skriver sig fra Evangelisten.

Det er altsaa Forf.s Inddeling af Evangeliet, som vi nu nærmere skulle undersøge. Den udmærker sig i Virkeligheden ved stor Simpelhed og Klarhed og fremstilles her saavidt muligt i skematisk Form, hvorved formeentlig den bedste Oversigt vil vindes.

I Overeensstemmelse med det Ovenanførte deler Forf. Evangeliebogen i

A. Forudsætningerne for Herrens Gjerning, Capitel 1—2,

i hvilke Evangelisten paaviser, at Herren i Kraft af sin Fødsel er Arvetager efter Abraham og David i den nys fremsatte Forstand. Det er navnlig ved Behandlingen af Stamtavlen, af Immanuelsprophetien (1, 23; Es. 7, 14) og af Evangelistens Henviisninger i 2det Cap. til gammeltestamentlige Udsagn, at disse to Grundforudsætninger for hele det efterfølgende Evangelium bringes paa det Rene.

B. Herrens Gjerning, Cap. 3—28,

som ifølge heraf falder i tvende Dele, der ogsaa i reent ydre Henseende indtage en ligestor Plads i Evangeliet, nemlig

a. Gjenoptagelsen af Abrahamsslægtens Opgave,

Cap. 3—16, 20 (25 Sider i Tischendorfs Text *ed. sec.*).

b. Gjenoptagelsen af Kongegjerningen,

Cap. 16, 21 til Cap. 28 (26 Sider i samme Udgave).

Man vil indrømme, at disse Grundlinier for Evangeliebygningen ere saa faa og simple som vel muligt, samtidigt med at de give en fast og sikker Ramme. Idet vi nu maa forbeholde os senere at komme tilbage

til Udviklingen af de første to Capitler, skal jeg her strax anføre det nærmere med Hensyn til de to sidstnævnte Afsnit, der tilsammen udgjøre den hele Fremstilling af Herrens Liv, det hele egentlige Evangelieindhold, først altsaa

a. Gjenoptagelsen af Abrahamsslægtens Opgave.

Dette Afsnit falder i 6 Stykker:

1. Cap. 3. Herrens Daab, som paa en vis Maade endnu staaer paa Overgangen mellem «Forudsætningerne» og «Gjerningen» selv, forsaavidt Daaben jo er den personlige Overtagelse af Folkeopgaven. Dog vil man intet have at indvende imod Forf.s Ord Side 33, at «med Daaben er Begyndelsen af Herrens Gjerning traadt ind i Historien». At Døberens Personlighed og Gjerning saavelsom Daabens Betydning her afhandles, følger af sig selv.

2. Cap. 4, 1—11. Fristelseshistorien, som er det egentlige Knudepunkt for hele det første Afsnit (ligesom Forklarelsen paa Bjerget for det andet). Guds Søn efter Udvælgelsen (Israels Folk) prøvedes i Ørkenen og faldt. Den Enkelte af Folket, som i sin centrale Stilling har optaget hele Folkets Liv i sig, prøves atter i Ørkenen i de samme Forhold og seirer. Det Udvortes er forandret i Prøvelserne, det Indvortes er det Samme. Gjenstand for Fristelserne er nemlig Sønnens (den historiske Søns) Tro og Haab. Det gamle Israel gjorde sig skyldigt i Undermaal af Tro ved at tvivle om Guds faderlige Omsorg — og i Overspænding af Tro ved sin Pukken paa sin Udvælgelse, hvorved det fristede Gud (4, 7; Deuteron. 6, 16; Ps. 78, 18—19) — og som Følge heraf i Opgivelsen af sit Haab: Kanaans Besiddelse, som det ikke turde kæmpe for. Hertil svarer nu Herrens tre Fristelser, i hvilke han bevarer den udvalgte Søns Tro til Faderen og i

Troen Lydighed og i begge Haabet om det himmelske Kanaan.

3. Cap. 4, 12 til Cap. 7. Bjergprædikenen.

4. Cap. 8—9, 35. Herrens Undergjerninger samlede.

Disse Stykker omtales her under Eet, fordi de af Forf. ligesaagodt kunde være slaaede sammen, da Cap. 4, 12—25 i Virkeligheden danner den fælles Indledning til dem begge. Hvad der hidtil har været berettet, Daab og Fristelse, hører nærmest til den indadvendte Side af Frelserens Liv, hans Optagelse af Fortiden i sig. Her træder derimod for første Gang i Evangeliet den udadvendte Side frem — og hvilket gribende mægtigt Billede af Frelserskikkelsen fremstiller ikke Evangelisten for os.

Først angives Tid og Skueplads: Johannes er kastet i Fængsel og Herren drager sig paa Grund heraf tilbage til Galilæa, særlig Capernaum. Han optager Johannesgjerningen, gaaer saa at sige ind i den, Themaet for hans Prædiken er det samme: «Omvender Eder, thi Himmeriges Rige er kommen nær». Men at i den gamle Form det Nye er kommen tilstede viser Evangelisten deels ved paany at fremdrage Immanuelprophetien (4, 15; Es. 9, 1—2), deels ved at de Disciple, Herren drager til sig, forlade alle Ting og følge ham for at blive Menneskefiskere (4, 18—22), deels endelig i den almindelige foreløbige Omtale af hans Undergjerninger og Folkebevægelsen over Landet ved hans Fremtræden (4, 23—25). Evangelistens Evne til, med den fulde Sandhed i Behold, at forkorte sit Stof bliver i denne beundringsværdige Indledning ret iøinefaldende og overflødiggjør ganske det Spørgsmaal (som Forf. sig selv tro heller ikke med et Ord berører), om den efterfølgende Bjergprædiken er holdt i den her givne Form. Det er nok, at den foreligger som

Evangelistens Vidnesbyrd om Herrens Prædiken paa dette Tidspunkt af hans Liv. Uden at vi nu iøvrigt her kunne indlade os paa en Undersøgelse af de Grundlinier for Bjergprædikenens Udlæggelse, som Forf. drager, kan dog det Lys, som fra den givne Situation falder over den, ikke lades uomtalt. Den er Frelserens Indbydelse til det Rige, som han er kommen for at stifte. I sin Sjæls Dybder er han sig bevidst ikke blot at være Abrahams Søn, men ogsaa Davids Søn; men Tiden til at give sig tilkjende i denne Skikkelse er endnu ikke kommen. Hverken har han selv endnu tiltraadt sin Davidsarv, ei heller vare selv hans bedste Disciple, endsige Skarerne, modne til at forstaae sligt. Med Kjærlighedens høieste Kunst holder han derfor sin Frelserskikkelse dybt i Baggrunden og skjult i Saligpriisningernes tilføiede Vilkaar (som jo han alene i Virkeligheden kan opfylde) og i Antydningen V. 11 («naar man forfølger Eder for min Skyld») og V. 17 («. . . jeg er kommen for at opfylde»), medens han i Talens hele øvrige Deel som en anden Johannes fastholder Fordringen paa Retfærdighed som Betingelse for Indgangen i Riget i hele dens Strænghed. Denne Bjergprædikens Gaade finder først sin Løsning i Herrens senere Gjerning, ved hvilken det aabenbares, at han er den absolut eneste Vei og Dør til Himmeriges Rige.

Cap. 8—9, 55 (Forf.s Stykke 4) fremstiller en Række Undergjerninger, alle — med Undtagelse af Stormen paa Søen — Helbredsgjerninger, som en med Bjergprædikenen sidestillet «Prædiken i Gjerninger» med samme Formaal: at indbyde og drage til Riget. Med Hensyn til denne Sidestilling af Ord eg Gjerninger maa der nu vistnok tages et Forbehold, hvorom mere nedenfor. Derimod er der her en passende Leilighed til at fremdrage et Par af de mange Enkeltheder,

der i saa høi Grad anbefale Forf.s Fremstilling i det Hele ved det Lys, som fra denne falder over dem. Den sidste Undergjerning, som omtales, er de to Blindes Helbredelse, der raabe efter ham: «forbarm dig over os, du Davids Søn!» (9, 24). Herren forbarmer sig ogsaa over dem, men gjør Gjerningen afsides (V. 28) og «forbyder dem strengelig» at tale derom til nogen (V. 30). Hvorfor paa denne hemmelighedsfulde Maade, da han dog ved den aldeles tilsvarende Begivenhed senere hen (20, 29—34) aabner de Blindes Øine i Alles Paasyn, ja endog efter Evangelistens Fremstilling med en vis festlig Offentlighed? Svaret ligger i alt det foregaaende: fordi han ved den sidste, men ikke ved den første Leilighed havde tiltraadt sin Davidsarv og var traadt frem for Folket som Davids Søn.

Det andet, som her sigtes til, er Evangelistens Henviisning i Anledning af Helbredelserne til Es. 53, 4: «han tog vore Svagheder og bar vore Sygdomme» (Matth. 8, 17). Propheten taler om den lidende Messias, Evangelisten om legemlige Helbredelser, som Messias fuldbyrdede paa andre — hvad Ret har Matthæus saa egentlig til her at bruge Prophetens Ord? Forfatteren er imidlertid kjendelig af den priselige Mening, at Evangelisten intet Sted citerer paa det Løse, men at det netop er Henviisningerne til det gl. T., der give os Nøglen i Hænde til Forstaaelsen af hans Evangelium, og han paaviser ogsaa i dette Tilfælde en dyb Begrundelse for Brugen af det esaianske Ord. I Undergjerningerne ligger der jo meget tydeligt et Moment af Kongemagten; men Konge blev Frelseren kun ad Lidelsesveien. Naar han da helbreder, skeer det kun paa det Vilkaar, at han vier sig selv ind til at være den Lidende i alle Lidendes Sted, til at være den altsaa, om hvem Propheten netop paa det nævnte Sted taler. Ikke for intet har han naaet at kunne helbrede,

men kun ved i sit Hjerte at bekræfte den Kjærlighedens himmelske Forpligtelse, som førte ham paa Korset. Det er, om jeg maa sige saa, Davidsharpens Klang, som toner gjennem disse Beretningers Smerte og Jubel. De ere de sikkre Forvarsler om, hvad der skulde komme.

Endelig fremhæves ogsaa i dette Stykke Evangelistens Paaviisning af Virkningerne af Herrens Fremtræden paa Disciplene, paa Folket og paa de Øverste (8, 27. 29; 9, 8. 11—17. 28. 34).

5. Cap. 9, 36—12. Apostels udsendelsen. Døberens Henvendelse fra Fængslet. Belysning af Jesu og Johannes overfor Folket. Sammenstød med Pharisæerne m. M.

Herrens Gjerning indadtil og udadtil udvikler sig videre gjennem Valget og Udsendelsen af de tolv Apostle. Han træder derved frem «som den, der efter Døberens Bortgang har overtaget Førergjerningen i sit Folk» og det saaledes, at «han nu lader den gamle Menighed fremtræde i dens nye Skikkelse» (Cap. 9, 36—10, 42). I nærmeste indre Sammenhæng hermed fremstiller Herren i Cap. 11, foranlediget af Døberens Henvendelse fra Fængslet, Forholdet mellem sig og Johannes og udtaler sin Dom over Folket, som hidtil saa lidet har fulgt den udgaaede Indbydelse, og sin Glæde over de Faa, der have modtaget den (11, 1—6. 7—19. 20—24. 25—30). Ikke mindre naturligt fremkommer her Sammenstødet med Pharisæerne om Hviledagsbudet, som fører til den første formelige Beslutning om at staae ham efter Livet (12, 1—14) og foreløbig, i Anledning af den Dæmonbesattes Helbredelse til Gjenoptagelsen i skarpere Form af Beskyldningen for at uddrive Djævle ved Djævlenes Øverste (12, 15—24 jvfr. 9, 34), og da Herren saa alvorligt formener dem at sætte sig fast paa dette Stade overfor ham (12, 25—37)

til Kravet paa Tegnet fra Himlen (12, 38—40). Da han nemlig nu i Gjerning har viist at ville være Føreren for Folket, altsaa Davidssønnen, den forventede Messias, mene de sig berettigede til at kræve dette Tegn. Slutningen af Cap. 12 er saa en fornyet Anklage mod den forhærdede Slægt og fornyet Udtalelse af Glæden over de faa Oprigtiges Tilslutning (12, 41—50). Ved det sidste turde Synspunktet imidlertid være lidt for snævert anlagt.

6. Cap. 13—16, 20. Lignelserne. Bespiisningsunderne. Vandringen paa Havet. Herrens Liv som Flygtning.

Fremstiller først det nye Led i Udviklingen: Lignelsestalen og i Forbindelse dermed, hvorledes Stillingen efterhaanden blev for Herren selv, for Disciplene, for Folket og deres Øverster. Indbydelsen til Riget var udgaaet, men, som det Foregaaende oplyser om, i Virkeligheden kun lidet paaagtet. Dog er Tiden der nu til at lade Prædikenen udvides til Forklaring af Rigets Væsen og Charakteer. Paa Grund af Forhærdelsen hos Folket bliver denne Tale imidlertid i Lignelser; thi Lignelsen er en selvforskyldt Straf, som fjerner efter sin Bestemmelse alle dem. i hvem Troen paa Frelseren ikke var begyndt at voxe, end mere fra ham (13, 10—18). Hvorvel nu herved er ladet en Side af Lignelsernes Økonomi uomtalt, som nedenfor skal omhandles, kan man paa den anden Side vanskelig modsige Forf.s Bemærkning S. 79, at den Omstændighed, at Folket nu (ɔ: efter Lignelsestalen Cap. 13) ikke længere taler om Herren som Davids Søn (see 12, 13), men kun som en af hans Forløbere (15, 31; 16, 14) næppe kan forklares anderledes, end at Lignelsestalen har gjort Slægten fattigere.

Gjennem fortsatte Helbredelsesundere, hvortil nu tillige føies Bespiisningsunderne, fortsættes imidlertid

Indbydelsen til Riget (14, 14—21. 34—36; 15, 21 f. 29—39). Og Disciplene, hvem Lignelserne, der udlagdes for dem, men ikke for Folket, havde gjort rigere, føres under Herrens fortsatte særlige Opdragelse (14, 15 f.; 15, 12—20. 32 f. 16, 5—12. 13—20), særlig ved Underet med Herrens Vandring paa Havet (14, 22—33) til Erkjendelsen: «Du er sandelig Guds Søn» (V. 33; jvfr. 8, 23—27. 20), et Ord, som Herren snart efter directe bekræfter for dem efter at have fremlokket den fyldige Bekjendelse paa Peters Læber (16, 16 f.).

Under alt dette har Herren paa Grund af sine Fjenders Efterstræbelser maattet føre et Liv som Flygtning (see allerede 13, 15 og det der anførte Sted af Esaias, der ligesom angiver Synspunktet. Endvidere 14, 13; 15, 21. 29; 16, 4. 5. 13) «Han lever ikke længer det stille Liv i Capernaum eller de galilæiske Byer; hans Liv ligner en Flygtnings, der stadigt maa være agtpaagivende overfor Faren, stadigt drage sig tilbage, naar den truer med at overvælde — men en Flygtning, som har Magt til at helbrede Syge, Magt til at bespise Tusinder med Brød og Fisk». — Faren truer baade fra den af Døberens Blod rygende Øxe (14, 1—13) og fra det sluttede Angreb af de Øverste med de jerusalemske Skriftkloge i Spidsen (15, 1—9). Men snart — kunne vi tilføie — bestiger Davidssønnen sin Kongestol og hersker fra det Øieblik med Vælde over alle sine Fjender, indtil den Stund kommer, da han vil give sig i deres Magt.

b. Gjenoptagelsen af Kongegjerningen Cap. 16, 21 til Cap. 28.

Ogsaa dette Afsnit falder i 6 Stykker.

1. Cap. 16, 21 til Cap. 17, 21. Forklarelsen paa Bjerget.

Med Hensyn til denne Begivenheds Betydning hen-

vises til det Foregaaende og til Bogen selv. Her skal kun fremhæves, at Evangelistens Udtryk i 16, 21: ἀπὸ τότε ἤρξατο κτλ saavelsom det overvældende og forvirrende Indtryk, som den første Meddelelse om Lidelsen gjør paa Disciplene (16, 22), noksom viser Forf.s Berettigelse til at lade Evangeliets anden Deel begynde her. Den Maade, hvorpaa Forklarelsen 17, 1 ff. vises at staae i inderligste Sammenhæng med den første Omtale af Lidelsen (16, 21—28) som den uundgaaelige Vei for Herren selv og hans Disciple, er i Korthed og Klarhed et af de bedste Stykker i Bogen.

Noget mindre fyldestgjørende, men dog tilstrækkelig klart og udførligt er det tillige paaviist, hvorfor Herren som Davids Søn maatte (16, 21: δεῖ) drage til Davids Stad for der baade at herske over sine Fjender og gjennem Lidelsen naae den Herlighed, som i sin Begyndelse er tilstede i Forklarelsen. Frelsen og Dommen ere de tvende Sider af Kongegjerningen. Forklarelsen viser hen til den første, de strænge Ord til Skarerne nedenfor Bjerget (17, 17) til den sidste.

2. Cap. 17, 22—20, 16. Sidste Omreise i Galilæa, Afskeed derfra og Nedreise til Jerusalem.

Ligesom det foregaaende og det efterfølgende Stykke indledes ogsaa dette med Tilkjendegivelsen for Disciplene af den forestaaende Lidelse og omhandler iøvrigt Mellemtiden mellem Forklarelsen og Kongeindtoget i Jerusalem. Denne gjentagne Fremhævelse af Lidelsen er fornøden, just fordi Disciplene have forstaaet, at Riget nu er kommen (nemlig med Forklarelsen) og derfor, overspringende Lidelsesveien, sysle i Tankerne med dets Herlighed (18, 1. 21; 19, 27.; 20, 20 ff.)

Dernæst danner Begivenheden med Stateren i Fiskens Mund en Indledning, forsaavidt som den betegner, at Herren nu, da han staaer i sin Kongestilling, egentlig ikke længere er skyldig at svare Tempelskatten.

Han gjør det imidlertid for ikke at forarge. Paaviisningen af den dybe indre Begrundelse i denne tilsyneladende saa vilkaarlige Magtgjerning er en af Bogens smukkeste Prydelser.

Iøvrigt staae Herrens Udtalelser i dette Afsnit, hvortil de Begivenheder paa Reisen, som Evangelisten tager med for at vise Foranledningerne til de forskjel- Yttringer, ikke i nogen ydre Forbindelse indbyrdes, men ere derimod alle beherskede af Tanken om Riget, hvis Grundlove her fremstilles. Og Grundlovene ere disse: Tro paa Frelseren som den, i hvem Slægtens Opgave er bleven løst (18, 1—6); Forsagelsens Fordring (18, 7—9); Kjærlighedens Fordring (18, 10—35), hvorhos Cap. 19 paa Foranledning af Pharisæernes Spørgsmaal om Ægteskabet og den rige Ynglings Henvendelse udvikler Forsagelsens Fordring nærmere, saaledes som den kan stille sig for Enkelte (19, 11 f.; 21 f.). Sluttelig bekræfter Herren paa Peters Spørgsmaal 19, 27 Disciplenes Herlighedsstilling i Riget, men indskjærper tillige, at deres Løn dog kun er af Naade (20, 1—16).

3. Cap. 20, 17—21, 17. Kongeindtoget i Jerusalem.

Som alt anført indledes ogsaa dette Stykke med Talen om Lidelsen (29, 17—19). Hvorlidt dog Disciplene endnu forstaae dette fremgaaer af Jacob og Johannes's Begjæring om at sidde ved hans høire og venstre Side (20, 20 ff.), hvilket imidlertid giver Herren Anledning til at samle hele sin Gjerning for dem i Ordet 20, 28: «Menneskens Søn er ikke kommen for at lade sig tjene, men selv at tjene» osv. Han er den Største, fordi Ingen har bøiet eller kunnet bøie sig saa dybt i tjenende Kjærlighed som han.

Med Hensyn til Indtoget selv lægger Forf. ikke blot Vægt paa at det skete, men ligesaameget paa

Maaden, paa hvilken det skete. Begge Dele ere begrundede i Fortiden. I Forjættetsen til David om Sønnen, hvis Throne skal befæstes evindelig, er Frelseren tilstede, men skjult i Forjættelsen. Her skeer Opfyldelsen, og derfor maa Herren drage som Konge ind i Davids By (2 Sam. 5, 9) «den store Konges Stad» (Matth. 5, 35). I David er Christus efter Forjættelsen, i Christus David efter Opfyldelsen tilstede. Og som **Fredens Konge** maatte han komme efter Zacharias Spaadom (9, 9), derfor rider han paa Fredens Dyr. Endelig vil han ogsaa ved netop at komme saaledes aabenbare sig udtrykkelig for Folket som Davidssønnen. Og skjøndt det Efterfølgende viser, hvad der i Virkeligheden boer i Folket overfor ham, og at de «ikke saae det, som baade Propheti og Opfyldelse vidne om, at det var Præstekongen, Fredens Konge, der holdt sit Indtog» (S. 114), hilse de ham dog med det rette Tilraab af den 118de Psalme, hvis Indhold ligesom er den gyldne Grund, paa hvilken Billedet af Indtoget og den dermed sammenhørende Tempelrenselse er tegnet. Denne sidste er nemlig Kongens Gjerning; thi «Gudshuset hvilede paa Kongehuset» (S. 116), David og Forjættelsen til David er før Templets Opbyggelse jvfr, 1 Krøn. 28, 3; 22, 8—10; 2 Kong. 23, 3—7.

4. Cap. 21, 18 til Cap. 25. **Kongens Dom over Folket**, som indvortes allerede forlængst har afviist ham.

Fra det Øieblik Herren er draget ind i sin Kongestad **hersker** han der, skjøndt Fjenderne have den ydre Magt, seirer over dem i Aandens Myndighed i ethvert Sammenstød, bestemmer Kampens Gang og fastsætter selv Tid og Time, da han **vil** give sig i deres Magt (S. 118).

Forbandelsen over Figentræet bliver symbolsk for den sig nærmende Dom over Folket (21, 18—22) og

danner altsaa en Indledning ligesom overfor Begivenheden med Stateren i Fiskens Mund.

Kampen begynder imidlertid med de Øverstes Forsøg paa at drage ham til Regnskab for hans Optræden som Davidssønnen og Herrens Henviisning til Johannesdaaben (21, 23—27) samt de tre Lignelser mod de Øverste om de tvende Sønner, om Viingaardsmændene, om Kongesønnens Bryllup, af hvilke hver efterfølgende optager den foregaaende i sig, og i hvilke Dommen udtales i stigende Vælde: «Toldere og Skøger gaae foran Eder ind i Himmeriges Rige» (21, 31), «Guds Rige skal tages fra Eder og gives til et Folk, som bærer dets Frugt» (21, 43), «Men Kongen vrededes og sendte sine Stridsmænd hen og ihjelslog hine Mordere og satte Ild paa deres Stad» (22, 7). Hedningerne skulle indgaae i Riget, men ogsaa staae tilrette for Dommen (22, 11 f.).

De Øverstes Svar paa denne Dom var allerede efter den anden af Lignelserne den fornyede Beslutning om at bruge Vold (21, 45—46). Foreløbig er dette umuligt, og de forsøge imidlertid at fange ham i Ord ved de tre Spørgsmaal om Skatten til Keiseren, om Kvinden, der havde været 7 Gange gift, om det største Bud i Loven (22, 15—46). Fortræffeligt falder Lyset fra den givne Situation navnlig over det første af disse Optrin. Evangelisten siger V. 18: «da Herren mærkede deres Ondskab», men Ondskaben er ikke blot den, at de ville have ham til at besvare et saare kildent Spørgsmaal, hvor Ja og Nei kunde være lige farlige. Den ligger derimod i den skjulte Braad, som dette Spørgsmaal efter deres Mening maatte have netop for Jesus: hvad siger du, Davidssønnen, til at give Keiseren Skat? Det er et hemmeligt Forsøg paa at ægge ham til Oprør (hvorfor ogsaa «Herodianerne» ere med) og — hvis han saa seirede, en Mulighed, som Følelsen af hans Overlegenhed maae have paatrængt

dem endog mod deres Villie, ja saa skulde de jo nok have sluttet sig til ham. Hvad de endog med Mord isinde kæmpe imod, ere de dog rede til at benytte sig af, hvis det seirer — dette er deres næsten djævelske Ondskab, som Herren gjennemskuer. — Ikke fuldt saa klart belyst synes det tredie Optrin. Forf. vil ogsaa her ved Herrens Ord: «naar David kalder ham Herre, hvorledes er han da hans Søn?» hævde, at der herved ikke henvises til Christi evige Sønlighedsforhold; men da dette dog anmærket udtrykkelig af Evangelisten selv fra Begyndelsen (1, 20), er forhaanden som den sidste Forklaringsgrund til, at den, der oprandt som et Menneske af Davids Rod, kunde føre Forjættelsen i David til Fuldendelse, synes der ikke at være tilstrækkelig Grund til at benægte, at det netop her skinner igjennem i det Billede af Guds Søn i historisk Forstand, som Matthæus har givet i sit Evangelium.

Hermed ere «Forberedelserne til Dommen» afsluttede, og denne selv bryder nu «utilsløret» (ɔ: uden Lignelse) frem i hele sin Vælde over Pharisæerne og Folket (Tordentalen Cap. 23) og — foranlediget ved Disciplenes Yttringer 24, 1 og Spørgsmaal 24, 3 — ogsaa over Templet og Verden. Først 24, 32 begynder imidlertid den egentlige Besvarelse af Disciplenes Spørgsmaal om Tiden for Dommens Komme: «Denne Slægt skal ikke forgaae, førend alle disse Ting skee», d. v. s. efter deres Begyndelse; thi det er et gjennemgaaende Synspunkt i dette Evangelium, som i alle Retninger fremstiller Herrens Liv som et Opfyldelsesliv, at Begyndelserne og Afslutningerne i Udviklingen ere væsentlig Et. Men for Disciplen er det Hovedsagen at være aarvaagen (24, 37—25, 13: de kloge og daarlige Jomfruer) og at arbeide i sin Herres Tjeneste (25, 14—30: de betroede Pengesummer) for at kunne

bestaae paa Dommens Dag, som sluttelig fremstilles (25, 31—46).

5. Cap. 26—27. Det sidste Paaskemaaltid. Lidelsen.

Næppe noget andet Sted i Bogen træder Paaviisningen af det Gamles Fuldendelse og Opfyldelse i det Nye saa klart og simpelt og tillige saa dybt og skjønt frem som ved Behandlingen af det sidste Paaskemaaltid og Nadverens Indstiftelse.

Efterat det er viist, hvorledes Herren selv bestemmer Tid og Time for sin Lidelse — dog ikke vilkaarligt, men efter den Tid, som Gud selv gjennem Fortiden har sat for sin Søn, og den Nødvendighed, som dermed var given, hedder det (S. 136): «den første og den sidste Paaskenat maa derfor indbyrdes belyse og forklare hinanden». For den Dom, der udgik over Ægypten, kunde heller ikke Israel bestaae; thi ogsaa det havde besmittet sig med Ægyptens Afguder (Guldkalven). Det undgik kun Dommen derved, at Paaskelammets Blod blev strøgen paa Dørstolperne af deres Huse. Men dermed er det givet, at Paaskelammet ikke kun var et Tegn; thi da kunde Syndernes Forladelse ikke være given ved det; og det var, siger Forf., ogsaa i Virkeligheden det fuldendte Paaskelam, men under Forjættelsens Form. Saaledes ved enhver Israels Paaske. «Den første viser fremad mod den sidste». Da indtræder denne sidste Paaskenat (endnu) under Forjættelsens Form; thi nu staaer Folket atter foran et nyt Land, det himmelske Kanaan, der er Forudsætning for og Opfyldelse af al Forjættelse. Fortidens Gjerning er gjenoptagen og staaer ved sin Fuldendelse; men det, der kan frie fra Dommen, det fuldendte Paaskelam, er endnu ikke traadt frem. En Dom skal atter holdes ved Indgangen til det nye Land, en Dom, der allerede var tilstede i Dommen over Ægyptens

Guder (26, 31—32); Joh. 12, 31). — Da er det, idet de æde Paaskemaaltidet, at Herren træder frem som det fuldendte Paaskelam ved at give Disciplene sit Legeme og Blod, der udgydes for de mange til Syndernes Forladelse (V. 26—29)». — Pagten, som derved sluttes, «er ikke nogen ny eller anden Pagt end den, der var sluttet fra først af med Abraham og hans Sæd», ved hvilken «det allerede blev antydet, at Pagten kun kunde sluttes og bestaae ved Offer (1 Mos. 15, 7 ff.). Derfor gav han dem Pagtens Blod den Dommens Nat, da Ægyptens Guder bleve dømte, det samme Blod, der blev givet ved Sinai (2 Mos. 24, 7—8) og ved alle Israels Offre.» «Nu i den sidste Nat gaaer Herren tilbage til den første Paaske og til alle Pagtsoffre, optager og fuldkommer alt Pagtsblod, der er udgydt, ved at give sit Blod hen, Pagtens Blod, ved hvilket den evige Pagt blev sluttet, har bestaaet og skal bestaae i Evighed.» «Han bekræfter derved, at idet Folket offrer Paaskelammet istedetfor sig selv, sig selv i Lammets Skikkelse, har det vedvarende offret sig selv i Christi Skikkelse, saaledes som han var Et med Folket i Forjættelsen. Idet han nu hengiver sig selv som Et med Folket, da han har levet dets Liv, offrer Folket sig selv i ham, giver saaledes det fuldkomne Offer, Pagtens Offer, Paaskelammet» (S. 141). «Og hvad det gamle Paaskemaaltid virkede som Forjættelse, virker det nye (Nadveren) i fuld Forstand: virkelig og nærværende Livssamfund med Faderen til Helliggjørelse igjennem Kjødet» for «det gjenfødte Israel».

Efterat Herren saaledes har givet sig selv hen til Lidelsen, fremstilles denne selv først som Hyrdens Lidelse for sin Hjord (26, 31—56) i Sjælekampen i Gethsemane, hvor «Sværdet vaagner op» efter Zacharias's Spaadom 13, 7. Det er Guds Vrede og Straf, som han, der i hele sit Liv har staaet i det inderligste

Kjærlighedssamfund med Faderen, nu staaer overfor. Derfor ængstes han. Men overfor sine Fjender fremtræder Hyrden, trods den frivillige ydre Afmagt. med Aandens Kongemagt (26, 57—27, 50). «Som Jødernes Konge dømmes Herren til Døden. Som Jødernes Konge overgives han til Pilatus og dømmes af ham. Som Jødernes Konge hænges han op paa Korset. Og Overskriften over dette er netop den eneste sande Forklaring paa Korset paa Golgatha; thi som Jødernes Konge maatte han gaae Lidelsens Vei.»

Ligesom nu Forf. ved Hyrdens Lidelse efter Herrens egen Anviisning hos Evangelisten (26, 31) har draget Jeremias- og Zachariasprophetierne frem (hvorved han faaer Leilighed til paa fyldestgjørende Maade at afvise Beskyldningen mod Evangelisten for at have forvexlet disse to Prophethers Navne), bliver det efter samme Anviisning ved Kongelidelsen den 22de Psalme der (i Lighed med Ps. 118 ved Indtoget) giver Beretningen dens Charakteer og Farve. Og at denne Psalmes Situation, som Evangelistens Fremstilling viser, kommer saaledes Træk for Træk igjen hos Christus som den var hos David, dertil angiver Forf. Grunden at være den, at David og Christus som Begyndelse og Fuldendelse, som Forjættelse og Opfyldelse, sete i Aandens Lys ere Een og den Samme. David har i den 22de Psalme talt som den universelle Konge, og derfor blive hans Ord til de fuldttonende Udtryk for den lidende Frelsers, den forjættede Davidssøns Smerte; og fordi den indvortes Situation er identisk, føier den ydre sig ogsaa saaledes derefter, at Fjenderne sig selv uafvidende opfylde dens Forudsigelser.

6. Cap. 28. Opstandelsen.

Opstandelsen er efter alt det Foregaaende Fuldendelsen af Davids Kongeherlighed, Israels Kongedømmes Herliggjørelse. Med Davids Søns kongelige

Opstandelse og med hans Kongeord paa Bjerget i Galilæa slutter Evangelisten, uden af den mægtige Henviisning i selve dette Kongeord baade til «Magten i Himlen» og til «alle Hedningefolkene» at lade sig drage ud over den Grændse, han fra Begyndelsen (1, 1) satte sig: at fremstille Herren som Abrahamssønnen og Davidssønnen efter Fuldendelse. «Dette Liv staaer ved Evangelistens Fremstilling som Historiens Midtpunkt, Tidens Fylde», visende baade tilbage og fremad, «tilbage til den Tjenergjerning, der er gjort: Gjenfødelsen af Guds Søns Historie» og fremad til «den Gjerning, der skal gjøres: Gjenfødelsen af Jordens Folkeslag ved denne gjenfødte Historie» (Daaben). «I dette Liv er alt Liv levet; thi det er alt Livs Fylde, derfor det, af hvilket alle Folk maae leve, eller ved Forkastelsen af det dømme sig selv fra Livet. Denne er dette Livs enestaaende kongelige Stilling alle Dage indtil Tidernes Ophør.

5.

Denne, maaskee temmelig udførlige Redegjørelse har været fornøden for at stille Bogens Indhold i klart og sikkert Lys og for samtidig nogenlunde at prøve dens Grundighed og Soliditet. Vistnok vil man herved have faaet det meget bestemte Indtryk, at den fuldkommen kan bestaae sin Prøve; thi det lader sig ikke nægte, at dens Inddeling af Evangeliet anbefaler sig i høi Grad ved Klarhed og Simpelhed. Den ydre Harmoni og Orden, som findes i den, fremgaaer uden mindste Kunstgreb af de paaviste Grundtanker i Evangeliet selv og optager paa naturlig Maade den lettest bemærkelige Eiendommelighed ved Evangeliet (nemlig de gruppevis ordnede Taler og Gjerninger) i sig. Ligeledes faaer man en rolig og velgjørende Fornemmelse af, at alle Enkeltheder og Detailler i Evangeliet

netop staae paa deres rette Plads, som Evangeliets Grundtanke og ikke tilfældige Omstændigheder har anviist dem, ligesom ogsaa det Paafaldende i, at den ved Omtalen af Herrens Gjerninger ellers lidt ordknappe og kortfattede Evangelist giver sig Stunder til at fortælle om to Bespiisningsundere og to Helbredelser af Blinde af ganske samme Charakteer og Væsen, finder sin fuldkommen fyldestgjørende Forklaring i den nys fremsatte Evangelieplan. Indholdet lader sig efter denne fremsætte paa samme Viis som i en Indholdsangivelse i en Nutidsbog med sine Dele og Capitler uden al kunstig Systematik. Der er Liv og Flugt baade frem og tilbage. I hvert forangaaende Stykke røre sig Spirerne til det efterfølgende, og i ethvert efterfølgende er det forangaaende bevaret som gjennemlevet Forudsætning, og navnlig gjælder dette om de to store Hovedafsnit, der svare paa samme Maade til hinanden som Abrahams- og Davidsforjættelsen, hvis Udfoldelse og Opfyldelse i Christus det jo, efter Forf., har været Evangelistens Hensigt at paavise (1 Mos. 12; 2 Sam. 7, 12 f.; Matth. 1, 1).

Og idet vi saaledes atter staae ved Evangeliets første Capitels første Vers, hvis Berettigelse til at være Overskrift over det hele Evangelium nu er paaviist, maae een Omstændighed særlig fremhæves, som ovenfor kun ufuldkomment har kunnet antydes, men som i Virkeligheden er den meest anbefalende og overbevisende Egenskab ved Bogen, nemlig at Forf. paa en egen stilfærdig Viis bestandig lader Evangelisten selv tale, giver ham al Æren (som sig jo ogsaa bør) og tager selv ingen, saa at det endog i alt det Foregaaende har været vanskeligt for Anmelderen at udtale sin gunstige Mening om den foreliggende Bog uden at rose Evangelisten selv — hvad det jo ikke i denne Sammenhæng var Meningen. Matthæus's eget Billede

dukker frem af vor Forfatters Bog, mindende om det dybe Udtryk af Aand og Inderlighed, man stunddom kan see paa de gamle Matthæusbilleder i vore Kirker, og skjøndt Anmelderen for ikke at forspilde sin Credit nødig vil rose formeget, kan han dog ikke tilbageholde den Bemærkning, at her synes ham Forstaaelsen given til den Matthæusskikkelse, som lever i Menighedens Bevidsthed, og som har givet sig Udtryk i slige (i andre Henseender ofte saa ufuldkomne) Værker af christelig Kunst. Men lad nu maaske ogsaa dette beroe paa subjectiv Opfattelse — hvad det dog formeentlig ikke udelukkende gjør — saa vil det ikke kunne nægtes, at man ved at følge Forf.s Udlæggelse eller rettere Fremlæggelse af Evangelieindholdet efterhaanden opfyldes af samme tilfredsstillende Følelse, som naar den fremherskende Idee i en Bygning paavises for En igjennem Grundlinier og Enketheder, gjennem den hele Stiil og Charakteer, gjennem det, som er, og det, som synes at mangle.

Alt hvad der i Forf.s Bog er væsentligt og afgjørende er saa vel begrundet i Evangeliet selv og i det gamle Testamente, hvortil dette jo idelig viser hen, at man næppe vil kunne modsige det. Ogsaa de enkelte Leddelinger indenfor de to store Afsnit vil man ved Eftersyn finde anmærkede af Matthæus selv deels ifølge Indholdet, deels ved kjendelige Mærker i Stilen; vil man i det Enkelte inddele anderledes end Forf. har gjort, maa man i ethvert Tilfælde forsøge at gjøre det ud af Evangeliets egen Fremstilling og Tankegang. Og naar i Prof. Clausens efterladte Bog: «Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid» I., S. 248 Anm. i Anledning af Delitzsches «Neue Untersuchungen über die Anlage der kanon. Evangelien» Luthers Ord citeres (Walch II. 1032): «Der er dem, som prædike for at faae Folk til at spile Øine og Øre, Næse og Mund op

og sige: hvor lærd er ikke han! men man taber derved den rette Grund og Forstand paa Skriften og fører Folk paa Afveie», saa vilde den afdøde høitagtede danske Skriftfortolker, som dog ingenlunde kan antages at ville have billiget Alt i denne Bog, dog uden Tvivl med os have deelt Fornemmelsen af, at den fører os dybt ind i Skriftens «egen Grund og Forstand», og at vi trods alle Menigsforskjelle i det Enkelte under dens Veiledning befinde os paa den troende Skriftfortolknings Kongevei.

6.

Medens der i det Foregaaende er talt med Bogen som Heelhed for Øie, er det nødvendig til dens fulde Belysning at vende tilbage til nogle af dens Enkeltheder og til dem knytte nogle Bemærkninger.

I Evangeliets første Cap. tager Forf. ogsaa Slutningen af Cap. med ind under Stamtavlen som Evangelistens egen Forklaring af dennes Betydning og oversætter med Luther βίβλος γενέσεως Ι. Χρ som: «Jesu Christi *Fødselsbog*», hvorhos han i Stamtavlen selv tæller de tre Rækker saaledes, at Salomon begynder den anden Række, og Maria og Christus slutte den tredie. I første Række føres Slægten altsaa op fra Abraham til *Kongen* (ɔ: ifølge Forf.s Tankegang Kongen κατ' ἐξοχήν, den i hvem Christus allerede er tilstede efter Forjættelsen, ligesom han i Abraham er det som den Retfærdige); i anden Række er Slutningsleddet Jekonja, over hvem Dommen hos Jeremias (22, 30) lyder: «indskriver denne Mand for *barnløs*, for Mand, som ei har Lykke i sine Dage; thi det skal ikke lykkes en *Mand af hans Sæd* at sidde paa Davids Høisæde» — barnløs altsaa med Hensyn til Efterkommere paa Thronen, ikke barnløs overhovedet; thi, som Stamtavlen viser, Joseph, Marias Mand, var Je-

konjas Ætling i lige Linie. Men naar Joseph ifølge denne Dom ikke kunde være Arving til Davids Throne, d. v. s. ikke kunde blive Bærer Forjættelsen til David om den Søn, hvis Riges Throne skulde befæstes evindelig (2 Sam. 7, 12), eller med andre Ord: ifølge hiin Dom ikke kunde være Jesu Christi Fader, — hvorfor giver Evangelisten os saa overhovedet Josephs Stamtavle, tilmed under Benævnelsen «Jesu Christi Fødselsbog»? Fordi, svarer Forf., Retten til at være Davids Arving dog alene var i den Linie af Davids Sønner, som havde siddet paa Thronen i Juda: Joseph stod som en Arving, der har mistet sin Arv. Den var for Jekonjas Æt tagen tilbage af Arveladeren (Gud), og dog var den gjennem Fortiden saaledes knyttet til denne Æt, at ingen anden af Davids Slægt kunde træde istedenfor den. Da er det, at Joseph ved efter Englens Anviisning at «annamme sin trolovede Hustru til sig» faaer en Arving ikke efter Kjødet, men efter Loven, som kan løfte den Arv at være Davids Søn efter Aanden, Arving til Forjættelsen. Og denne, nemlig Jesus Christus, er tillige gjennem sin Moder Davids Søn efter Kjødet (men ikke i Kongelinien), hvilket der gjøres nærmere Rede for saavel ud af Matthæus- som ud af Lucasevangeliet. Der skeer saaledes en Overflyttelse af Arveretten fra Joseph til Jesus, uden at den dog paa Grund af Adoptionsforholdet kommer ud af Linien.

Og dette er netop et af de to Særkjender for «Immanuelsfødselen», som Evangelisten 1, 23 viser hen til. Hver af Kongerne i Juda fra David til Akas var Bærer af Davidsforjættelsen. Der kunde ved enhver af dem efter Forjættelsen 2 Sam. 7, 12 spørges: er denne den forjættede Davidssøn? som jo f. Ex. Salomon kunde give Anledning til at antage. De vare de skiftende menneskelige Repræsentanter for den ene

Konge, som med og i David var given efter Forjættelsen og i Christus kom efter Opfyldelsen. Men efter Forjættelsens Ordlyd: «naar dine Dage ere omme, og du hviler hos dine Fædre, da vil jeg opreise din Sæd efter dig, som skal komme af dit Liv» osv. gaaer det at være Forjættelsens Bærer og Messias's Forløber — og efter Mulighed Messias selv — i Arv i Kongelinien ikke efter Fødsel, men saaledes, at naar Faderen er død, giver Gud den Søn, som kommer paa Thronen, Arven efter ham, altsaa hvergang ved en usynlig Naadesact, hvis synlige Tegn det er at sidde paa Davids Kongestol i Jerusalem. Men ved Akas indtræder der heri en Forandring. Da Akas i Vantro og under et hyklerisk Paaskud ikke vil begjære det ham af Gud ved Esaias tilbudte Tegn, gives der ham mod hans Villie et Tegn, til Straf over ham, omend fremdeles til Frelse for Landet: «See, Jomfruen skal blive frugtsommelig, og føde en Søn, og du skal kalde hans Navn Immanuel» (Es. 6, 14). Denne Immanuel mener Forf. nu er Akas's Søn Ezechias, sin Moders Førstefødte (derfor «jomfrufødt»), under hvem Landet virkelig blev vidunderlig frelst (Es. 37, 36 ff.). Og det afgjørende er nu her, at skjøndt Akas bliver ved at sidde paa Thronen, sidder han der nu ikke længer som «Kongen» i Guds Øine, er ikke længer Bærer af Davidsarven og Forløber for Messias. Dette er taget fra ham og overført paa Barnet, der skal fødes, og som altsaa ved og i sin Fødsel eier denne Arv, fødes som «Kongen». Saaledes har «Immanuelfødselen» (Frelserens Fødsel) allerede da «dannet sig sin historiske Form», nemlig 1) at være en Jomfrufødsel og 2) deri Overførelse af Kongeherligheden. Ezechias blev imidlertid kun i forbilledlig Forstand Immanuel. Da kommer i Tidens Fylde den rette Immanuel, og Evangelisten viser os i 1ste Cap. at hans Fødsel baade er en

Jomfrufødsel i absolut Forstand (ikke som ved Ezechiel kun i Betydning af «Førstefødsel»), og at derved, at Joseph tager Maria til sig, overføres Davidsherligheden, er ved hans Fødsel overført paa ham fra Joseph, hans Fader efter Loven, som med sin Slægt ved Forfædrenes Brøde var afskaaren fra at løfte Davidsarven (jvfr. Jesu Brødre). Saaledes gjenopreistes ved dette Barn «Davids faldne Hytte» (Am. 9, 11); han var «Jødernes Konge» og «Guds Søn» i historisk Forstand, som det er Formaalet for 2det Capitel at paavise (2, 2. 15).

Hvis det her anførte nu har ramt Forf.s Mening, vil Anmelderen prise sin Lykke. Som alt tidligere bemærket er nemlig Fremstillingen af disse Ideer, der hentes fra et af de vanskeligste Steder i Skriften, Esaias 7de Cap., — for ikke at tale om Stamtavlen selv hos Matthæus — altfor sammentrængt og kortfattet, til at den ret skulde kunne forstaaes ud af Bogen selv, hvilket dog burde have været Tilfældet. Man maa søge sin Oplysning andetstedsfra, og selv da bliver der aabne Spørgsmaal nok tilbage. Men hvis det Ovenstaaende nu er en correkt Opfattelse, vil Anmelderen indrømme, at den gjør Indtryk paa ham af at være dybt begrundet i Skriften og af at behandle saavel Immanuelsprophetien hos Esaias som det hele første Capitel hos Evangelisten paa en meget fyldestgjørende Maade. Videre er det vanskeligt at gaae i sin Anerkjendelse, fordi man da kommer til at dømme Forf. tilligemed den ældste jødiske Fortolkning, hvilken han, som det synes med et uhildet Blik, gjenoptager, paa den ene Side og Autoriteter som Hieronymus, Vitringa, Gesenius, Hengstenberg osv. paa den anden Side imellem, hvad der naturligviis skal en meget bestemt Sagkundskab til at paatage sig. Og af samme Grund skal Anmelderen afholde sig fra nærmere at

omtale Forf.s (iøvrigt ogsaa kun i Forbigaaende angivne) Begrundelse af Overspringelsen af de tre Konger i Stamtavlen. Her vilde der nemlig blive Tale om at dømme Biskop Kierkegaard og Forf. imellem (Kierkegaard: Sex Foredrag paa Kjøbenhavns Universitet 1850), og der skal derfor kun bemærkes, at der paa dette Punkt trods Modsætningen dog synes at være Enighed om det Væsentlige, at disse Konger ere udslettede af Rækken, fordi de paa en særlig Maade vare hjemfaldne under Guds Straffedom enten som falske Messiasser (Kierkegaard) eller efter Truselsordet 2 Mos. 20, 5 (Andersen).

I det 2det Cap. savner man derhos Anviisning til at forstaae, hvorledes Forf. vil forene Forjættelsen i 1 Mos. 49: «Der skal ikke vige Spiir fra Juda ...» (hvilken Propheti slet ikke omtales) med sit Udsagn, at «Israel staaer endnu under Fremmedherredømmet, som begyndte med Bortførelsen ved Assyrerne, det Herredømme, der ikke deler dets Tro og Haab, men søger at tilintetgjøre det» (Herodes). Men iøvrigt er Udlæggelsen af dette Cap. og særlig af Rachelsgraaden (2, 18; Jerem. 31, 15) saa smuk, at denne Enkelthed her kun henstilles som et Spørgsmaal.

Derimod er der en Ting af langt større Betydning for hele Bogens Økonomi, som ikke kan lades uomtalt. Hvor i sidste Afdeling Herrens Brug paa Korset af den 22de Ps. omhandles (S. 151—152), fremhæves det i Overeensstemmelse med det Forhold, som heelt igjennem er fastholdt mellem David og Christus, meget eftertrykkeligt, at ogsaa deres Lidelse er den samme. Det hedder: «Ikke alle Konger, der sad paa Davids Throne, maatte lide Kongelidelsen; den var forbeholdt den første og den sidste, David og Davids Søn; begge disse maae bære Kongelidelsen». Fremdeles: «Davidslidelsen kommer igjen: fordi David led, lider Christus; thi Davids

Lidelse var Kongelidelsen i dens Begyndelse, og fordi Christus skulde lide, led David. I Davidslidelsen er Christuslidelsen altsaa tilstede under Forjættelsens Form; derfor er i Christuslidelsen Davidslidelsen tilstede under Gjenoptagelsens og Fuldendelsens Form». At nu disse, for det hele Synspunkt saa charakteristiske Yttringer fyldestgjørende forklare den toogtyvende Psalmes ordrette Gjenkomst paa Korset, indrømmes fuldstændigt; men her maa dog spørges: hvilken er denne fælles Kongelidelse, der berettiger til saaledes saa at sige at sammensmelte David og Christus? Sees nemlig hen paa Christus, er det klart nok, at Kongelidelsen er det at offre sig selv, at være Præstekongen; men sees hen til David, hvor i hans historiske Liv er da den Lidelse at søge, som gjør ham til Præstekongen efter Forjættelse? Man kunde tænke paa det Tidspunkt i hans Liv, da han, valgt og salvet af Samuel til at være Konge, maatte flakke landflygtig om for Sauls Efterstræbelser (1 Sam. 16 ff.). Til denne Tid vise flere af Psalmerne jo udtrykkelig hen (Ps. 7; 34; 52; 54) og kunne andre muligviis med stor Sandsynlighed henføres, ligesom jo overhovedet de dybe Smertesudbrud i Psalmerne vise os ham som en lidende Skikkelse. Men denne Lidelse, før han vinder sin Throne i Jerusalem, viser dog langt snarere hen til Herrens Liv som Flygtning, før han i Forklarelsen paa Bjerget tiltræder sit Rige (jvfr. ovenfor Side 18, sidste Stykke i første Afsnit) og synes i det Hele ikke at have Charakteren af en stedfortrædende Lidelse. Forf. henviser ogsaa Side 89 til noget andet: «Det er Begyndelsen», siger han, «til den præstekongelige Stilling indenfor Israel, der samles i David; derfor træde disse frem i hans Gjerning og Tale». Men de Exempler, han anfører: at David dandsede foran Arken iført den præstelige Klædning, og at hans Sønner — dog vel

selvfølgelig ikke Salomon? — vare Præster (2 Sam. 1, 16, jvfr. 1 Sam. 22, 18; 2 Sam. 8, 18) synes dog ikke meget afgjørende; og naar det 2 Sam. 24, 25 berettes, at David efter guddommelig Tilskyndelse reiste et Alter paa Jebusiten Aravnas Tærskeplads og offrede der, saa maa dette med Sauls Historie i Minde dog vel forstaaes saaledes, at han lod offre. Ps. 2 og 45, som ligeledes her citeres, tale vistnok om Kongen, men ikke (ialtfald ikke paa nogen Maade directe) om Præsten og ere jo derhos begge Seierspsalmer, ikke Lidelsespsalmer. Tilbage bliver da kun Ps. 118 med sit Ord: «Den Steen, som Bygningsmændene forskjøde, er bleven til Hjørnets Hoved» og Ps. 110, 4: «Herren svor, og det skal ikke angre ham: du er Præst evindelig efter Melchisedecks Viis». Skal David være Præstekongen, maa det jo netop ogsaa være paa Melchisedeks Viis og ikke efter det levitiske Præstedømme, som var ham forbudt saavelsom Saul. Men her indtræder den dobbelte Vanskelighed, at hiint Ord i den 110de Psalme udtrykkelig siges af Gud om den, som David kalder sin Herre ɔ: om Christus, saa at Ordene kun ved en Tilbageslutning (hvis Berettigelse i og for sig det iøvrigt naturligviis ikke er Meningen at ville bestride) fra Christus til David kunne bevise noget med Hensyn til denne sidste, og dernæst at Melchisedek efter 1 Mos. 14. 18 vistnok baade er Præst og Konge, men ikke ved nogensomhelst Antydning er betegnet som en Lidende, hvorpaa i denne Sammenhæng jo alt kommer an. Medens altsaa den forbilledlige Kongeherlighed i David er let nok at faae Øie paa, er det ingenlunde saa let at faae den forbilledlige Lidelse i Davids egen Historie klart frem, den Lidelse, som historisk forklarer Psalmernes Smerteraab og gjennem disse gjør David til Et med Christus i Lidelse. Man faaer vistnok gjennem hele Fremstillingen ęn Over-

beviisning om, at Forf., trods det anførte, har Ret i sin Betragtning af Forholdet mellem David og Christus, navnlig fordi Davidsskikkelsen i Psalmerne ellers bliver i sidste Instans uforstaaelig; men i Sagens store Interesse maa det siges, at man savner en saadan bestemt Redegjørelse herfor, som den, der ellers overalt i Bogen er bleven lignende Forhold mellem det Gamle og det Nye til Deel. Meest Lys er der kastet over Spørgsmaalet ved Yttringerne Side 125. Her antydes det nemlig med Henviisning til Ps. 118, 22, at det var Troløsheden baade hos Folket og Kongerne selv mod det Davidiske Huus og dets rette Traditioner, hvori Bygningsmændenes Forskydelse af den af Gud grundlagte Steen og altsaa deres Brøde bestod. Hertil viste de første Spor sig jo allerede i Davids egen Tid ved Absalons Oprør og Sebas Oprør (jvfr. Rigets senere Deling og Rehabeam, der jo vel kan siges at «forskyde» den egentlige Davidsarv ved at ville være Konge af sit eget Tykke istedenfor af Guds Naade), og heri har altsaa Davidslidelsen bestaaet. Det er da Fremtidens tunge Skjæbner over hans Kongehuus, der have kastet deres mørke Skygger ind i Davids Smertesange, udaf hvilke dog hans Tro paa at være befæstet af Gud evindelig altid paany seirrigt hæver sig, fæstende sit Blik i Haabet paa den «Søn», der var ham forjættet. Men atter her veed Anmelderen ikke ret, hvormeget af det Fremsatte Forf. vil vedkjende sig, og navnlig synes i saa Fald alle ædle og troende Konger i Juda at maatte have havt Deel i Kongelidelsen sammen med David og Christus, hvilket Forf. jo imidlertid i de ovenanførte Yttringer har udelukket.

7.

Hvad det nysberørte Savn angaaer, maa det imidlertid indrømmes, at det er den skarpsindige og dybe

Dialektik i Bogen, den samvittighedsfulde Redelighed, hvormed alt fremstilles, der egentlig fremkalder det ved at vække Ønsket om, at Forf. ogsaa paa dette Punkt havde veiledet sin Læser mere i det Enkelte med Hensyn til noget, hvorom man, som alt bemærket, i det Hele ikke tvivler paa, at han har Ret. At Forholdet mellem David og Christus i alt Væsentlig netop er som ovenfor betegnet, eller ialtfald er det efter Matthæus's Mening, vil nemlig næppe blive bestridt, saafremt man ikke ønsker at rationalisere. Hvad der staaer tilbage at bemærke angaaer kun Enkeltheder, som vistnok ere af største Interesse i sig selv, men dog kunne besvares forskjelligt uden Modstrid med Bogens Grundbetragtning. Saaledes ville vistnok ikke mange heelt gaae ind paa at sideordne Ord og Gjerninger paa den Maade, som Forf. gjør, naar han lader Undergjerningerne i Cap. 8 og 9 være en Prædiken i Tegn «paa lige Linie» med Bjergtalens Prædiken i Ord og med samme Formaal: at indbyde og drage. Det naturlige Forhold mellem Ord og Tegn synes her en Smule forrykket. Kun paa anden Haand er Gjerningernes Betydning den at forkynde og opdrage; deres første og directe Betydning er at bevidne og bevise, at han, der taler med Myndighed (Matth. 7, 28) virkelig ogsaa har Myndighed. Idet han viser sig mægtil at hæve den legemlige Elendighed (Syndens Følger), giver han sig paa denne Maade, i Samklang med de skjulte Antydninger i Bjergprædikenen (see ovenfor Side 15), tilkjende som den, der kan borttage Synden (Elendighedens Aarsag), og dette er altsaa ikke blot, som Forf. vil, «et» Synspunkt for Gjerningerne, men det afgjørende Synspunkt.

Den samme indbyrdes Stilling af Ord og Tegn findes imidlertid allerede ved Behandlingen af Johannesdaaben. Fortræffeligt er Døberens Personlighed her

fremstillet som Gjenoptageren af Moses og Elias Gjerning i Israel: at hævde Gud Herrens Fordring paa Retfærdighed (Loven) overfor den syndige Slægt (11, 9—11), men større end begge disse, fordi han tillige stilles overfor den, der er kommen for at opfylde «al Retfærdighed». Derfor bliver han den Største iblandt Kvindefødte. Og ligesaa fortræffeligt er det viist, at ligesom Moses og Elias begge havde faaet Vandets Tegn, den første ved Overgangen over det røde Hav, den sidste ved Regnen, som gik og kom paa hans Bud, faaer Johannes atter Vandets Tegn i sin Daab. Men naar Forf. deels heraf og deels af de Øverstes Overveielser Cap. 21, 25—26, da Herren spørger dem om Johannes's Daab var af Gud eller Mennesker, Overveielser, som ende med: sige vi, den var af Mennesker, frygte vi for Folket; thi de holde alle Johannes for en Prophet», udleder, at «Daaben har ligget saaledes aabenbart for Folket, at det deri kunde see det af Gud givne Tegn og derved bekræftes i (den alt ved Prædikenen bevirkede) Omvendelse», saa maa dertil siges, at de citerede Ord hos Matthæus ret beseet netop indeholde, at fordi Folket ansaae Johannes for en Prophet, derfor holdt de hans Daab for at være fra Himlen, og ikke omvendt, hvad der heller ikke hos nogen af Evangelisterne er Spor til. Folket har i Johannes følt sine gamle Heroer tilstede og derfor vel ogsaa paa halvbevidst Viis fornummet det Harmoniske i Vandets Tegn, men næppe er dets Opfattelse gaaet herudover. Tager man Johannesdaaben saaledes, simpelthen som det ydre synlige Tegn paa den af Prædikenen alt bevirkede Omvendelse og den i Omvendelsen *eo ipso* nærværende Bekjendelse af Synderne for Gud, da undgaaer man den Mislighed at tale om en dobbelt Omvendelse, een bevirket ved Prædikenen og en dybere, mere omfattende ved Daaben,

hvortil Texten hos Matthæus formeentlig ikke i sig selv giver Anledning.

Endelig har Forf. ved Lignelserne Cap. 13 ladet en Side af Lignelsens pædagogiske Betydning uomtalt — rimeligviis dog alene fordi den laae fjernere fra hans Formaal. Ved Siden af dens Betydning for Disciplene og de Modtagelige fremhæver han overfor den ringe Deel af Folket kun dens straffende Betydning. Men i al Guds Straf, som ikke er den sidste, endelige Dom, ligger der jo dog et Barmhjertighedens Moment, ved hvilket Straffen netop kan vendes til at være Naade, og det samme maa da gjælde for Lignelsestalen. Deels bevarer den fra at begaae Helligbrøde mod det, som den Vantro ikke kan finde i dens Billedtale og slet ikke seer, og deels bliver den derhos alligevel netop paa Grund af sin Billedform liggende i Øret som et Sædekorn, der dog maaskee engang kan komme til Væxt. Med det Samme Frelseren altsaa har straffet Slægten ved sin Lignelsestale, hvad ikke skal modsiges, har han tillige derved bragt den sin frelsende Forkyndelse saa nær, som det var muligt. Vistnok laae Udviklingen af dette fjernere fra Forf.s Vei; men i det mægtige Billede af den dømmende Frelser, som Evangeliet viser os i sin sidste Halvdeel, savner man nødigt noget Træk af den guddommelige Mildhed og Barmhjertighed ogsaa overfor Fjenderne, som det kan bestaae med Sandheden at medtage.

8.

Men Anmelderen frygter allerede at være ude over Grændsen af de Indvendinger, som med Billighed kunne gjøres Forfatteren. Naar Alt kommer til Alt, saa er den energiske Sluttethed, Mangelen paa Vidtløftighed, en Dyd ved hans Bog; og da den tillige er saa indholdsrig og fuld af Ideer, følger det af sig selv, at en

opmærksom Læser, som føler sine Tanker sat i Bevægelse, let kommer til en Mængde ikke blot bifaldende, men ogsaa modsigende Bemærkninger. Det er som i en fængslende, levende Samtale, skjøndt Bogen jo ellers ikke minder om Dialogen uden ved enkelte reent formelle Vendinger i Stilen. Derimod minder den om noget Andet: om en Mand, som roligt og sikkert baner sig sin egen Vei gjennem en stor og tildeels forvirret Hob, en Mand, som man faaer Lyst til at følge bagefter. Hvormeget der i det Enkelte i hans Bog er absolut første Gang sagt af ham, og hvormeget Andre heelt eller deelviis allerede have fremsat, vilde det kræve et heelt lille Studium og et Bibliothek ved Haanden for at afgjøre; men det er heldigviis et lidet magtpaaliggende Spørgsmaal. Gjennem bifaldende eller afvisende, men i begge Tilfælde aldeles kortfattede Yttringer i Texten og med Navneangivelse under Texten, — og de afvisende Yttringer synes at være nok saa talrige som de bifaldende — fremstiller han frit og selvstændig sit Eget, saaledes som der i denne Anmeldelse er gjort Rede for. Og idet Anmelderen til Slutning vender tilbage til Bogen i dens Heelhed, skal han endnu fremhæve, at den i dogmatisk Henseende har Betydning som et mægtigt Skriftbeviis i flere Retninger, men navnlig for Læren om Christi active Lydighed og stedfortrædende Lidelse, som jo netop udgjøre Indholdet af de tvende Afsnit i Evangeliet; og ligeledes bliver, i inderligste Forstaaelse baade med de fælles christelige og særligt de evangelisk-lutherske Tanker, det hele Evangelium efter Forfatterens Fremstilling saa at sige til en Underbygning for de tvende Sacramenter: Daaben og Nadveren. Men ved Siden heraf, eller vel rettere: i Kraft heraf, fører Bogen tillige praktisk dybt ind i de bibelske Tankers og An-

skuelsers Kreds og giver derved idelig Tilknytningspunkter baade for Prædiken og Bibellæsning. Anmelderen maa derfor slutte med at ønske den en vid Udbredelse blandt alle vort Lands Theologer, baade ældre og yngre; der vil være noget for dem alle og overmaade meget for de allerfleste iblandt dem. [1])

---

[1]) Endskjøndt Udg. ogsaa erkjender Pastor Andersens Bog for at være et dygtigt Arbeide, forekommer det ham dog, at Anm. taler i alt for høie Toner om et Skrift, der fra de mere Sagkyndiges Side hist og her kan fremkalde en berettiget Modsigelse.

Udg.

XXIV.

Anmeldelse.

W. Gesenius, hebräisches Handvörterbuch über das alte Testament, achte Auflage, neu bearbeitet von F. Mühlau und W. Volck. Leipzig 1877.

Anmeldt af Lic. th. R. Volf, Sognepræst til St. Stefans Menighed. Kbhvn.

Det er en stor Betydning, Gesenius' Ordbog har vundet i den theologiske Verden. Den nu foreliggende Udgave er den 8de tyske Udgave. Det er ikke Anm. bekjendt, hvor ofte den er bleven oversat. Kun veed jeg, at den hyppigt bruges i England (Bagsters edit., oversat af Tregelles). I Nordamerika er den oversat af Gibbs. Men Bogens vedvarende store Udbredelse har tilstrækkelig godtgjort dens praktiske Brugbarhed. Af saa meget større Vigtighed er det da, at en saadan, af alle theologiske studerende benyttet Bog, ikke blot er praktisk, men tillige saa vidt muligt paalidelig. Det er i saa Henseende af Betydning, at hver ny Udgave er fremtraadt i en forbedret Skikkelse, saa at Bogen stadig holder Skridt med Videnskabernes Fremskridt. Af hvilken Betydning dette er særligt for en hebraisk Ordbog, vil let sees. Thi Exegese og Lexicografi ere her særdeles afhængige af hinanden. Tager man en ældre Ordbog, f. Ex. Coccejus', vil man finde mange Ord tillagte en Betydning, som kun er fremkommen ved en Misforstaaelse af Sammenhængen eller maaskee ved en forudfattet theologisk Mening. Det er saaledes bekjendt, hvorledes man har oversat Gen. 4, 1 forskjelligt efter den forskjellige Betydning, man mente at finde i disse Ord, saa at Piscator oversætter «af Herren»,

Vulg. «ved Herren». Luther har her det rette. Derimod oversætter Luther Sach. 5, 8 Ugudeligheden ved: die gottlose Lehre», idet han naturligviis ogsaa her finder en Advarsel imod Papismen. Saa frie Fantasier som f. Ex. Coccejus' Forstaaelse af Chobelim Sach. 11 om Apostlene, idet han oversætter Ordet ved Sømænd, vil vor ædruelige Tid vel ikke længer opfinde. Men dersom man vilde tænke, at Sproget vilde undgaae at blive voldtaget af vor Tids Kritikere, vilde man tage meget feil. For at blive blot ved det nylig nævnte Ord: v. Hofmann oversætter det «de, som gjøre Ondt», fordi han har den Idee, at Talen er om Hedningerne. Disse Exempler, som kunde forøges i hundredvis, vise tilstrækkeligt, af hvor stor Betydning det er for Forstaaelsen af Mose og Profeterne, at Sproggranskningen skrider frem til en altid mere uhildet Forstaaelse af de enkelte Ord. At man i et dødt Sprog ofte maa tage Sammenhængen med i Betragtning, er en Selvfølge. Men her vil selvfølgeligt altid være Arbeide nok for Filologien. Den fremskridende sammenlignende Sprogforskning er her af særdeles Betydning. Theologien kan ikke tabe, men kun vinde ved at maatte rette sin Opfattelse efter Ordenes klart bevidnede Betydning og ikke omvendt.

Med Hensyn til Nøiagtighed og tidssvarende sproglige, historiske og geografiske Oplysninger udmærker den nu foreliggende Udgave af Gesenius' Ordbog sig fordeelagtigt. Dhrr. Dorpat'er Professorer have virkelig her paataget sig et Arbejde, som vel maa have været besværligt, men som man kun kan hilse med Glæde. Det vilde være for vidtløftigt her at paavise alle de talrige Rettelser og Forbedringer, Dhrr. her have foretaget. Vi skulle indskrænke os til enkelte Bemærkninger af mere almindelig Interesse. Det er bekjendt, at man nu ikke alene gaaer tilbage til de tre Rodbogstaver, hvoraf de fleste hebraiske Ord ere dannede, men at man i mangfoldige Tilfælde kan paavise den fælles Grundbetydning for alle de *trilitera*, som have to Rodbogstaver fælles. Det bliver herved muligt at danne sig en orienterende Oversigt over den til Grund liggende Betydning af en Mængde Ord, som tidligere syntes trods Bogstavernes Fællesskab at være hverandre aldeles uvedkommende. Ved at forfølge denne Fremgangsmaade bliver det ofte muligt med større Sikkerhed

end tidligere at paavise Grundbetydninger. Et smukt lille Forsøg i saa Henseende er i vor Literatur gjort af Stipendiat Blix i Kristiania i hans lille Afhandling om Begreberne Herre og Fyrste i de semitiske Sprog (1876). I den nærværende Udgave af Ordbogen er denne Fremgangsmaade nu fulgt i stor Udstrækning. Ville vi f. Ex. undersøge Grundbetydningen af Ordene godt og ondt, vil man finde, at *tôb*, god, er beslægtet med *tabab* berøre let og blidt, hvoraf *Arab. tabib* en Læge, deraf om den Fornemmelse, en saadan Berøring giver, altsaa behagelig, *Arab. tib* vellugtende, og overhovedet det, som gjør et velbehageligt Indtryk; dette er det gode, thi man føler, at dette er Tingenes oprindelige Væsen, som derfor alene tilfredsstiller Følelsen. Derimod ond, *râ*, er af Roden raa, hvis Grundbetydning er at være urolig; det onde er altsaa det, hvis Væsen er Uro; her er ikke Fred. — Tage vi Begreberne Liv og Død, vil man finde, at Benævnelsen paa Liv, *Chaj,* oprindelig betyder det, som drager sig sammen i sig selv, altsaa Livet som det, der har Energi i sig. Derimod at døe, *mût,* betyder egentlig at strække sig ud som noget, der er slappet og kraftesløst, smlgn. *metim* Mænd, egl. de lange, de voxne; *ad-mataj*, hvor længe; *meteg* Tøjle. —

Af de Rettelser og Forbedringer, som nu ere indførte i Ordbogen, fremhæve vi følgende som Exempler. Ved adskillige Ord, hvis Rod eller dens Grundbetydning hidtil har været uklar, er denne nu paaviist. Saaledes er som Roden til *årez*, Jord, opført *araz* var lav (altsaa modsat *schamajim* Himlen af *schamâ* var høj). — *Schiggajon* betyder begeistret Sang, *rad. schagah* flakke om, ikke, som man undertiden har antaget, at være stor, saa at en *Sch.* skulde kunne betyde en Lovpriisning. — Det meget omstridte Ord i Salmerne i *Selâh* forklares nu som *imper. s'lal i pausa, rad. salal* holde svævende, altsaa egentlig Standsning, nemlig af Sangen, naar Musikken skal falde ind. Derfor LXX *διαψαλμα*, Mellemspil. —

Ikke faa Rødder, som tidligere vare opførte under een Rod, ere nu blevne skilte ad. Saaledes *chamar* gjære, bruse, hvoraf *chemer* Vin, og *chamar* var rød, hvoraf Benævnelserne paa Æsel, *chamôr,* Jordbeg og Leer, *chemar* og *chomer.* — *Laba'b*, var indviklet, hvoraf לֵב, Hjærte, altsaa egl. det indre Menneske, smlgn. *arab. og syr. lub* Nøddekjærne;

men *labab,* gløde, er en helt anden Rod, hvoraf Navnene paa *Flamme, lahab* etc. — *Nachasch,* hvisle, hvoraf en Slange, og var haard, hvoraf Kobber, *nechoscheth.* — קין beredte, hvoraf Kain, Landse og קין klinge, hvoraf *kinâh,* Klagesang. — *Scheôl* Dødsriget har man tidligere afledet af *rad.* שָׁעַל var huul; derefter foretrak man Afledningen af שָׁאַל begjærede, altsaa Dødsriget som det graadige Svælg, der sluger alt levende. Nu er man vendt tilbage til den første Forklaring, Dybet, dog saaledes, at man sætter det i Forbindelse med *rad.* שָׁלָה hænge slapt ned, sænke sig. —

Paa den anden Side vil man finde Rødder, som Gesenius opstillede som forskjellige, sammenstillede som udgaaende fra een fælles Rod. Saaledes Roden אול, heraf afledes nu baade Benævnelserne paa Kraft, Helt, Gud, (El), Eg, Vædder, og tillige paa en Daare, *evîl,* idet den fælles Grundbetydning er: var tyk, cfr. vort «tykhovedet» ɔ: sløv. — כֹּהֵן, Præst er beslægtet med כון, altsaa egl. Tjener. — *Mahar* opføres nu som den fælles Rod for Ordene ile og kjøbe (egl. bytte, af Grundbetydningen ile forbi, forandreSted). — נצח vises at være Roden baade til Benævnelserne paa Glans og Seir, Evighed og Livskraft, נֵצַח, idet Grundbetydningen er lyse, straale, derefter straale frem, seire, vare ved. — Selvfølgeligt er det ofte vanskeligt at paavise den fælles Grundbetydning. Her er endnu rigeligt Stof for fremtidige Undersøgelser. Imedens man nu har begyndt paa denne Fremgangsmaade i den hebraiske Ordbog, er der, saavidt Anm. bekjendt, intet betydeligere Forsøg gjort i saa Henseende i arabiske Ordbøger, hvor man endnu nøies med Freitags aldeles ydre Sammenstilling af Ord med heelt forskjellige Betydninger. Og for det ordfattige hebraiske Sprog er dets rigere Søstersprog dog af ikke ringe Betydning. At man ikke altid vil kunne billige alle de hidtil opstillede Resultater, vil da ikke undre nogen. Saaledes turde det være vanskeligt, som Udgiverne selv indrømme, at forene de af *rad. malal* afledede Ord under een Grundbetydning, t. Ex. baade Betydningen afskjære (smlgn. *mûl* omskære) og tale. —

Den ny Udgave har optaget adskillige Ord, som man tidligere forgjæves søgte. Saaledes חֲלַקְלַק glat. יָצוּעַ Leie, Gen. 49, 4; מַסְתֵּר Tilsløring af Ansigtet, Es. 53, 3. Enkelte

af disse Ord turde dog endnu være noget usikre, saaledes קָדֵשׁ; בַּצָּרָה Ps. 9, 10 יְהָב־ Ps. 55, 23; men det er i alt Fald rigtigt, at de ere opførte.

Til Gjengjæld har man udeladt enkelte hidtil som selvstændige Ord opførte Former. Saaledes זַמֹּה Ps. 17, 3, hvor Formen kun er *inf. constr.* — פֶּחָם Neh. 5, 14, hvor Pheham maa være opstaaet af det velbekjendte Ord *Phehah*, Statholder (assyr. *pahat*). *Schibbeleth* Sach. 4, 12 er kun st. constr. af *schibboleth*. —

Af mindre Rettelser kan nævnes, at enkelte Ord, som i de tidligere Udgaver vare skrevne feil, nu ere rettede, f. Ex. Mikal og Ziglag, som skrives med ּ og ikke med ׃; — fremdeles at enkelte Rødder, som før vare sammenblandede, nu ere adskilte (saaledes צֶלֶם Billede, *rad.* skære og צֶלֶם Skygge, *rad.* være i Skygge; — endelig at Grundformen af enkelte Ord er rettet, saaledes יְקָהָה Gen. 49, 10 סְבֹךְ i St. for סְבָךְ; צַנְתָּרָה Sach. 4, 2. שְׁמַן Gen. 27, 28: «af Jordens Fedme».

Af den mest gjennemgribende Betydning har Behandlingen af Egennavne været. Adskillige af disse søgte man forgjæves i Ordbogens tidligere Udgaver, som Absalon; Laban som Stednavn Deut. 1, 1; Mizpa Land Jos. 11, 3. Meribbaal, Paltiel m. fl. Endnu flere har man først med Sikkerhed kunnet forklare ved Hjælp af den nu vundne Indsigt i det assyriske Sprog. Ogsaa andre Ord mener man nu at kunne forklare ad denne Vej. Saaledes הֵיכָל Pallads; dette Ord, som man hidtil har afledet af *rad. jachôl,* var mægtig, forklares nu som sammensat af *he,* et Hus, og *gal*, stor (assyrisk: *hikallu*). *Hebel* (Abel), som man ellers afleder af Forfængelighed, sees nu i Assyrisk at betyde Søn (*hablu*), som det tidligere er paaviist her i Tidsskriftet i Anmeldelsen af Schraders Keilinschriften. Den hebraiske Form minder dog ved sin Form, *Hebel*, om Slægtens Forfængelighed. Af andre Personnavne skulle vi minde om følgende: Som den oprindelige Form af Navnet Nebukadnezar opføres nu Nebukadrezar. I Kileindskrifterne læses nemlig: *Nabiuvkudurriusur* ɔ: Nebo skærme Kronen (saaledes ogsaa Ktiben til Jerem. 49, 28). — Salmanassar hedder *assyr. Salmanuasir* ɔ: Salmon er god. Schalman. Hos. 10, 14, anser Schrader for at være Navnet paa en

Moabiter-Konge, imedens man hidtil har antaget ham for identisk med Salmanassar. — Ved Artaxerxes er nu Hypothesen om, at denne skulde være Pseudo-Smerdes opgiven. Det er Artaxerxes den langhaandede. — Til Darius bemærkes, at *dâra* i Nypersisk betyder Konge. — Den sidste Konge i Babylon, Belsasar, siges nu at være Nabunits ældste Søn. Navnet betyder: Bel beskjærme Kongen (*assyr: Bil-sar-usur*). — Assyriologernes Antagelse, at Phul er identisk med Tiglath-Pilesar, er nu adopteret af Ordbogen. *Pil* eller *Pal* betyder Søn (altsaa fuldstændigt: *Tukulti-pal-esarra* ɔ: «min Hjælp er Esarras Søn». —

Ogsaa en stor Mængde af Artiklerne om Lande, Folk og Stæder ere nu heelt omarbeidede og rettede efter de nyeste historiske og geografiske Oplysninger. Særligt er alt Ægypten vedrørende ogsaa her korrigeret. Navnlig er Ebers' Reisebeskrivelse udførligt tagen til Indtægt. Det gamle Spørgsmaal: Hvor laae Landet Gosen? synes man nu enig om at besvare derhen, at det laae imod Øst i Nedreægypten henimod Ørken, saaledes at dets Sydgrænse er Heliopolis, dets Vestgrænse den tanitiske (ikke som Gesenius mente, den pelusiske) Nilarm. Hovedstaden Raamses identificeres med Zoan (hvilken Bemærkning dog savnes under dette Ord). Zoan, ægyptisk *Tan,* betyder Fæstning. — Stedet, hvor Overgangen over det røde Hav skete, Pi-Hachiroth, laae N. V. for Suez ved Karavanevejen imellem Kairo og Mekka, nu Aschrud. — Sinai forklares nu som dannet af Ørkennavnet Sin. —

Af de assyriske Indskrifter er det nu oplyst, at Rechoboth-Ir og Calah, som Gen. 10, 11, nævnes i Forbindelse med Nineveh, vare dettes nordøstlige og sydlige Dele, som oprindelig maa have været særskilte Byer. Hermed stemmer Bemærkningen V. 12: «Denne er den store Stad.» — Landet Chadrach, Sach. 9, opføres nu som et Land af dette Navn. Saavidt Anm. bekjendt nævnes Hatariku 3 Gange i de assyriske Statholderlister. Naar de tidligere Forklaringer af dette Navn alligevel nævnes i Ordbogen, kunde man lige saa godt have medtaget de nyeste, de assyriske Opdagelser aldeles overseende Forklaringer af *Fürst* (Gudenavn) og *Pressel* (Palmyra). —

At man nu skjelner imellem Karkemisch (assyr. *Gargamis*) og Circesium (assyr. *Cirke*), synes at have undgaaet Udgivernes Opmærksomhed. — Vi ville slutte denne An-

meldelse med at omtale enkelte Artikler, hvis Rettelser have mere almindelig theologisk Interesse.

Heelt omarbejdet er Artiklen Jehovah. Der hævdes nu den oprindelige Udtale Jahveh, særligt med Henviisning til Formen Ἰαβε hos nogle Kirkefædre. Fremdeles hævdes nu Formen som *impf. kal.*, og Betydningen: «Gud som den sig selv bestemmende, overensstemmende med Ex. 3, 14. Forekomsten af Navnet Jahu i Kileindskrifterne noteres kun. — Cherubim forklares nu, som allerede skeet af Buxtorf, som Omsætning af Rechubim (Herrens) Vogne. — *Serafim* afledes af arab. og betyder saaledes egl. de ædle. Det turde dog være, at den gamle Afledning af *saraf,* brænde, endnu kunde hævdes, endskjønt det maa indrømmes, at det ikke kan betyde de brændende, men Brand, Gløð. — *Azazel* forklares ligefrem om Djævelen; som Rod anføres *azal*, altsaa egl. Azalzel; Betydningen er derefter den, som fjerner, nemlig fra Gud. — *Nabi*, en Profet er af *rad. naba,* talte (saaledes i Assyrisk). — Den vanskelige Form מוֹפֵת Under, afledes nu af אפת fordreje, altsaa: noget usædvanligt, vidunderligt. — Adam, som man tidligere antog, havde Navn af Blodets røde Farve, forklares nu som «Manden af Jord». Roden til begge Ord er ikke *adam,* rød, men *damam*, overtrække, *adamâ* altsaa Jordskorpen. — אִישׁ Mand, hvilket man tidligere afledede af *enosch* var svag, forklares nu af arab. *ibn-il-insi* den fortrolige, altsaa egl. den selskabelige, sexuelt Ægtemand. —

Disse korte Antydninger turde være nok til at anbefale den ny Udgave af Ordbogen til dem, der ønske en tidssvarende hebraisk Ordbog, som paa mange Maader er til Nytte for det theologiske Studium.

XXV.

Udsigt over den theologiske og kirkelige Literatur i Danmark i Aaret 1878.

Af Udgiveren.

(Fortsat fra Side 254.)

Moralphilosophie som Retsindigheds- og Tilbørlighedslære. Et efterladt Skrift af Fred. Christian Sibbern. 120 S. Reitzels Forlag.

Hvilke uforglemmelige Minder knytte sig hos os Ældre til Forfatterens Navn! Vi tør nok sige, at de høre til disses Studie- og Tankelivs bedste Timer, og lever der maaskee nu kun en Enkelt blandt dem, som hørte Sibberns Forelæsninger for *provectiores* f. Ex. over Christendommens Philosophi, saa har der dog vist ikke været faa, som ved denne Mand har faaet «Stød til en evig Bevægelse». Det var ikke blot det Skarpsindige, Dybe, Aandrige, som i hiin tørre Tid drog de mere Opvakte hen til hans Lærestol (for 50 Aar siden), men det var fordi man fra ham fik et dengang ikke ganske sædvanligt Indtryk af Personlighedens Magt, fordi han i en sjælden Grad var — som en Dame kalder ham — «det kjærlige, retskafne og sande Menneske» (Breve til og fra Sibbern II. 134), og dette afprægede sig i alle hans Forelæsninger og alle hans Skrifter. Maaskee læses hans Skrifter nu ikke synderligt af den nærværende Slægt; det er jo ogsaa et Tegn og Vidnesbyrd om hvor sand Prædikerens Klage om den forgængelige Side af al menneskelig Stræben er. Dengang disse Skrifter udkom, da havde de en befrugtende Virkning

paa ikke faa til et høiere Aandsliv disponerede Sjæle; adskillige af disse Skrifter, f. Ex. hans paa en fiin psychologisk Betragtning grundede Pathologi ville upaatvivlelig endnu kunne have en forædlende Indflydelse paa mangen en Læser, navnlig af dem, der som Geistlige have med Sjælepleien at gjøre.

Naar man undtager de for en større Læsekreds beregnede Skrifter som «Om Elskov eller Kjærlighed mellem Mand og Kvinde» og de to Bøger af Gabrielis' Breve, eller hans politiske Artikler og Skrifter, er der i Sibberns phisosophiske Værker en eiendommelig, maaskee Meningen rigtigt betegnende, men dog tung og udansk Orddannelse, paa hvilken allerede hans mangeaarige Ven, den som Biskop afdøde J. Paludan-Müller, gjorde ham opmærksom (Breve I. 95). Denne Tunghed, denne eiendommelige Maade at sammenknytte Ord, der derved blive alenlange, finde vi ogsaa og maaskee endnu stærkere end ellers i det nærværende Skrift [1]), hvilket vel vil gjøre Skriftet temmelig unydeligt for Adskillige, tilmed da det Hele kun er et Fragment, der er efterladt ufuldendt af Forfatteren. Det er Anm. bekjendt, at Forf. ofte havde isinde at udgive sit Moralsystem; «Døden hindrede ham i deels at føre det til Enden, deels at lægge den sidste Haand paa det allerede udførte», som Udgiveren bemærker i Forordet. Skjøndt der nu ved den udførlige Indholdsfortegnelse er givet Læseren en Veiledning til at faae et Indblik i Forfatterens System, turde det dog, naar man tager Hensyn til det Hele og Store i hans Anskuelse, være et Spørgsmaal, om det var Ret at udgive en saa fragmentarisk Fremstilling, navnlig da den sidste Deel egentlig slet ikke er behandlet. Dette Stykkevise, Ufuldendte, Rhapsodiske virker hæmmende og afskrækkende paa mangen Læser, der forlanger en videnskabelig Gjennemførelse af Forf.s System. Ved dette, som — efter en almindelig Deel eller hvad vi vilde kalde en orienterende Indledning — behandler «Læren om Dyden eller Retsindighedslæren», Læren om Goderne eller Formaalslæren», og «Læren om Pligterne eller Livs-

[1]) F. Ex. Gyldighedsindrømmelse, Gjørensiggjældende, Følelsesbevægethed, Menneskeudviklingens Grundanlagthed, Indlevethedsbesjælen, Indbildningsmageri, Livsforholdsskyldigheder, Retshaandhævelsesomsorg osv. Udg.

førelseslæren», kan nærværende Anmelder ikke opholde sig videre; det maa overlades til en philosophisk Drøftelse, som ligger udenfor dette Overbliks Øiemed, der væsentligt gaaer ud paa at henlede Opmærksomheden paa et Skrift, der ellers let gaaer sporløst igjennem Literaturen. Uden Hensyn til den systematiske Ordning af Stoffet vil man her finde mange træffende og slaaende Sidebemærkninger, som have stort Værd i og for sig selv. For dem, der kjende det Omslag, der efterhaanden foregik med Forf. om ikke i Sibberns religiøse Sind saa dog i hans Christendomsbetragtning, vil det ikke være meget paafaldende, at han oftere og det med en relativ Berettigelse taler Rationalismens Sag. Saaledes siger han, hvor han omtaler Bønnen: «Jeg vil her minde om et værdifuldt Skrift, som udkom i den saakaldte rationalistiske Tid, i hvilken der i det Hele var ligesaamegen Gudhengivenhed og Gudfortrøstning hos de Mange, der ei stærkt bleve berørte af det Kantiske, som hos de mere i særdeles Forstand Christiske. Jeg mener Salzmanns Himmel auf Erden» osv. (S. 24). «Destoværre» — hedder det et andet Sted — «grebe baade den lutherske og reformerte Kirkes Forkjæmpere tidligere til voldsomme Fremgangsmaader; de prædikede Sandhedsaandens Rige, men at Aanden nu ogsaa skulde have Eneherredømmet, saavidt gik deres Tro dog ei. Det er den saakaldte Rationalisme, vi have at takke for den christelige Frihed, vi nu ere paa Veien til at faae. Fornuftens Frihed har ført til den hellige Skrifts Emancipation, dog ei ganske; thi endnu staae Bekjendelsesskrifterne som de, der skulle have Overformynderskabet over Helligskrifterne og endnu ere jo kun visse Stykker af den bestemte til at lægges til Grund for Præstens Prædikener» (S. 76). Ogsaa lærer han en fuldstændig Apokatastasis: «Vi maae da nu og antage, at Gud i Et og Alt vil fuldende sit Opdragelsesværk saaledes, at alle de, der ere udødelige, ville vorde førte til Endemaalet, Livet i Gud, og derved til fuld Lyksalighed. Eller skulde man antage, at Gud tilsidst ikke skulde kunne løse sin egen Opgave eller fuldbyrde sin Villie og sit Værk? En saadan Antagelse vilde føre til en slem Manichæisme» (S. 14). Sammenhængende hermed er Forf.s Betragtning af at hele Menneskeheden i dens jordiske Tilværelse endnu er i sin Vorden eller som han siger «vi have med en Menneskehed

at gjøre, som i sin Opvæxt endnu ikke er kommen udover Drenge- og Tøsealderen» (S. 80). Og Forf.s Medfølelse med de Forvildede træder klart frem, idet han bemærker: «Den Christne vil i ethvert Menneske. endog det sletteste, ei blot see sin Næste og et Lem af det Legeme, hvoraf han selv er en Deel, men og een af dem, for hvilke Christus gik i Døden, hvortil kommer, at selv det afskyeligste Menneske maaskee kan anklage Samfundet for sin Afskyelighed» (S. 37). Dette Sidste kommer endnu stærkere til Orde i følgende Yttringer: «Selv hvad forbryderiske og endnu slettere Mennesker end de almindelige Forbrydere angaaer, kan man ikke Andet end tage i Betragtning, at de jo for en stor Deel ere et Slags Offere, der ligesom maae bøde for Samfundets mangfoldige Unaturlighed. Man kan føle sig opfordret til at erkjende, at blandt de Sletteste eller blandt Menneskehedens Udskud er der Mange, som hisset kunne vente paa Erstatning eller Opreisning, fordi de bleve saa moralsk fordærvede som de bleve, hvortil forresten vel tør kræves en maaskee pinlig Helbredelse, men af en omsorgsfuld Læge» (S. 52). En overmaade sand Bemærkning, som fortjener at lægges paa Hjerte især i vore Dage, i hvilke philantropiske Bestræbelser og Foranstaltninger finde let Samstemmen ved Siden af en høist ubillig Dømmen og Fordømmen af de Styrende, er følgende: «Midt under megen Menneskeomsorg, megen Menneske-Velvillie og Menneske-Goddædighed skorter det især meget paa almeen Retfærdighedsfølelse. At lade Andre vederfares Godt, er man beredt til, men hvad der hører til at lade dem vederfares Retfærdighed, har man ofte langt mindre sin Agtsomhed henvendt paa, og det finder ofte sine store Hindringer i Menneskesjælene. Selv Menneskeomsorgen har ofte ført til de groveste Uretfærdigheder for de store Menneskeformaals Skyld» (S. 80). [1])

De her meddeelte Yttringer vidne om den Sandhed og Kjærlighed, med hvilken den alderstegne Forfatter saae paa Menneskelivet og dets Krav; maaskee kunne disse og mange andre fine Bemærkninger, som findes i dette noget

---

[1]) F. Ex. naar man af den priselige Omsorg for at kultivere og hæve den lavere stillede Befolkning stræber efter at trykke, hæmme og indskrænke dem, som ere den høiere Culturs og Videnskabeligheds Bærere! Udg.

uorganiske Skrift, tilskynde til Læsningen af en Bog, der med alt sit Fragmentariske — siden den dog er udkommen — ikke kan andet end virke vækkende.

Frimenighed og Apostelskole. Kirke- og kulturhistorisk Skildring navnlig af Andet Hundredaar efter Christus. Ved F. Helveg. Første Deel. Indledning og Lilleasiatisk Periode. Første Hefte. Ebræermenighed. Kbh. Karl Schønbergs Forlag. 313 S.

Vi kunne endnu blot nævne denne Begyndelse til et større Værk, skrevet med en ualmindelig Lærdom og indesluttende i sig en stor Tankerigdom og mange eiendommelige Blik paa hiin Tids forskjellige Fremtoninger. Først naar Værket foreligger i sin Heelhed, vil den hele af Forfatteren opførte Bygning kunne blive Gjenstand for en kritisk Vurdering. Bogen er ikke bestemt til Almeenlæsning, denne Hensigt vil neppe naaes; selv indenfor Theologernes Kreds vil Forfatterens tunge Sprog og compakte Sammenstilling virke hæmmende. For at sætte Læserne istand til at vide, hvad de have at vente i den kirke- og kulturhistoriske Skildring, aftrykkes det «foreløbige Resultat», hvormed den lærde Forfatter afslutter sin Indledning:

»Idet først Verdens Vilkaar ved Keiserdømmets Opkomst ere angivne, dernæst Betingelserne ere beskrevne, hvorunder ukjendt, saa at sige useet af Verden Christendommen indkom, er det paaviist, hvorledes denne kunde paa een Gang være et Led i Verdensdebatten — altsaa en blandt mange eller som andre flere — og det ikke mindre maatte komme, at alle, om ikke forenede sig imod, dog skifteviis optraadte mod «denne fremmede». Det er disse paa hinanden følgende Optrin, som for Verden blive Undergang og dog Frelse, hvilke skulle tegnes som i den græske Tragoedie ved en Tredeling af Emnet. Først Opgjørelsen «indtil videre» mellem de to Menigheder, Synagogen og Christi; dernæst Brydningen mellem de to Skoler, Grækerviisdommens og den apostoliske; endelig Sammenstødet, ikke uden det Afgjørendes Mærke, imellem de to Riger: Keiserens og Guds. Tredelingen krydses navnlig efter Opgjørelsen imellem Menigheder af en Tvedeling med geografisk Præg, først en lilleasiatisk Periode, dernæst en nordafrikansk med Flytning af Tyngdepunktet

vesterpaa. Første af disse to Perioder ligger heelt paa Menighedsomraadet, høist med en tilsvarende Antydning paa Skoleomraadet gjennem Hellenismens Fremgang; Periode 2 [den anden] faaer i Keisernes Historie sit Tilsvarende: Afrikanske Keisere (S. 67). Det Første af det her Betegnede er videre udført i dette Hefte, idet «Ebræermenigheden» skildres i Hjemmet og dernæst i den lille-asiatiske Periode . . .»

Gordon Calthrop: Syv Prædikener for Børn. Oversatte af Thora Bird. Med et Forord af Chr. Richardt. Kjøbenhavn, Gyldendalske Boghandels Forlag. 93 Sider.

«Prædikener for Børn» er en betænkelig Sag; for Barnealderen maa den religiøse Meddelelse have en anden Charakteer end for Voxne; der er den katechetiske Underviisning, naar den fremtræder med Naturlighed, Liv og Varme, mere paa sin Plads end et sammenhængende Foredrag. Pastor Richardt har derfor fuldkommen Ret, naar han i sit Forord betoner, at «end bedre skulde vistnok en fri mundtlig Gjengivelse ramme Maalet, det Maal: i Børnenes Hjerte at berede Tro, Haab og Kjærlighed Veien». Desuagtet vil neppe noget religiøst Gemyt læse disse Calthrops Prædikener uden med inderlig Glæde baade formedelst den livlige og klare Fremstilling af de evangeliske Sandheder og formedelst den eiendommelige Maade, paa hvilken det i de valgte Bibelsteder Fortalte eller Udtalte gjøres anskueligt og levende. Perlen synes Anmelderen den første Prædiken: Den gode Hyrde, at være. Derimod tvivler han om om det er ganske tilladeligt — hvad der iøvrigt ofte skeer i engelske Prædikener — at tildigte til de i saa høi Grad ædruelige Fortællinger i Evangelierne om Herrens Undergjerninger saa mange udsmykkende Beskrivelser, som det f. Ex. her skeer med «den Værkbrudne».

Søndagsskolen. Tre Foredrag holdte i St. Stefansforeningens Kreds i Fredericia af H. Steffensen, Cand. theol. Med et Forord af Pastor R. Frimodt. Kjøbenhavn, Gads Forlag. 36 S.

Det er ikke ret mange Aar siden, at Anmelderen fik den Anmodning udenlandsfra at give en Beretning om Søndagsskolerne i Danmark; der var dengang saare lidt at

fortælle derom. Og naar han for en endnu længere Tid tilbage henledede Opmærksomheden paa dette vigtige Middel til at fremme Gudsfrygt og Tro, da blev det i Regelen afviist med den Bemærkning, at Søndagsskoler vare en Indretning, som hørte hjemme i England og ikke passede for vore Forhold. Nu er det, Gud være lovet, blevet anderledes; med Kirkelivets Udvikling og Troens Levendegjørelse ere ogsaa Søndagsskoler inddragne indenfor Omraadet af de Kjærlighedsgjerninger, ved hvilke man stræber at vække, styrke og bevare Gudsfrygten. Forfatteren af disse trende vel udførte Foredrag giver i det første Foredrag en historisk Fremstilling af deres Tilblivelse og den nærværende Stilling, de indtage; man faaer den glædelige Underretning, at der nu arbeide 75 frivillige Lærere og Lærerinder ved den indre Missions Søndagsskoler og Børneantallet var 1400; Antallet stiger stedse. Det andet Foredrag angaaende Søndagsskolens Berettigelse og Betydning søger at besvare de Indvendinger, hvilke endnu ofte fremkomme imod dette gudelige Anliggende, ved hvilket han gjør den sande, men ofte overhørte Bemærkning: «At stræbe efter at vække Syndserkjendelse hos Børnene for derigjennem at føre dem til Bod og Omvendelse, kan jeg ikke tilraade; thi egentlig Syndsbevidsthed have Børnene ikke, og med Magt at fremkunstle saadanne Følelser, kan ikke bære nogen god Frugt. Derfor kan jeg ikke glæde mig over de Beretninger, jeg har seet om Børneopvækkelser og Børneomvendelser fra andre Landes Søndagsskoler; de staae for mig som en sygelig Fremtoning» (S. 17). Det er af største Vigtighed, at Søndagsskolerne eller rettere Børnegudstjenesterne blive i det af Forfatteren anviste Spor; ellers kunne de virke megen Skade, dræbe det sunde Liv og fremkalde den værste Giftplante: Hykleri. Det tredie Foredrag handler om Søndagsskolens Indretning og Organisation; i dette gaaer Forf. noget i det Enkelte, taler om Localet, om den dobbelte Maade at indrette dem, hvilken han benævner Enkeltsystemet og Gruppesystemet, og hvilke Fordringer man kan stille til Forstanderen og til hans Medhjælpere. — Dette lille Skrift er i alle Henseender læseværdigt og giver et fordeelagtigt Vidnesbyrd om Forfatterens sunde Blik.

Tidskrift for udenlandsk theologisk Litera-

tur. Udgivet af Dr. theol. L. Gude. Anden Aargang 1878. Gyldendalske Boghandels Forlag. 630 S.

Den nærværende Udgiver af dette mangeaarige Tidskrift foretrækker at meddele Oversættelser i større Omfang, medens Prof. Clausen i Reglen gav mindre Afsnit, hvorved der fremkom en rigere Mangfoldighed. Der kan være Læsere, som finde mere Behag i den tidligere Ordning; nærværende Anmelder synes nok saa godt om den foretagne Forandring; man faaer noget mere Sammenhængende og Fyldigere. Det her omtalte Bind indeholder først «Den bibelske Skabelsesberetning og dens Forhold til Naturforskningen» (1—171) af Prof. Fr. Reusch, et forkortet Udtog af den berømte Bog «Bibel und Natur», som har faaet en viid Udbredelse og er gaaet igjennem mange Literaturer; man læser med Glæde og Tilfredsstillelse det Lys, her er kastet over Skabelsen, og de forskjellige Theorier, der ere komne for Dagen. Et langt større Afsnit er givet af den afdøde Rougemonts *les deux cités*, som med Rette kaldes et klassisk Værk (S. 172—533). Da den franske Philosophi og Theologi er vanskeligt tilgængelig for mange hos os, faaer man her et vækkende, oplysende og høist lærerigt Indblik i «Historiens Philosophi i Menneskehedens forskjellige Tidsaldere», som efter en Indledning, i hvilket Begrebet fastsættes paa en aandrig Maade, fører os til Hebræerne, den klassiske Verden, Grækerne og Romerne til Troens Frembrud; man forbauses ligesaameget over Forfatterens Lærdom, klare Udvikling, aandfulde Sammenstilling og slaaende Charakteristiker. Slutningen af dette Bind er en forkortet Oversættese af J. H. Gunnings Bog: Leiden und Herrlichkeit, i hvilket Betragtningen gaaer ud fra Synden eller det tabte Paradiis igjennem Lidelsens Evangelium til Herligheden.

Anm. gjentager sit tidligere Ønske om dette Tidskrifts Udbredelse blandt Geistligheden.

Vi knytte til denne Udsigt, som sædvanligt, et Overblik over nogle

Nordiske Tidskrifter.

Teologisk Tidskrift, grundad af A. F. Beckman, samt under medwerkan af flere medlemmar af den teologiska fakulteten i Upsala, fortsatt och

utgifven af **Martin Johansson**, Teologie Professor i Upsala. Utgifvarans Förlag. 476 S.

Foruden Anmeldelser af svenske og udenlandske Skrifter, ogsaa danske, indeholder denne Aargang flere Artikler, som vel fortjene Opmærksomhed udenfor den Kreds, paa hvilken Tidskriftet nærmest er beregnet. Vi nævne iblandt disse den indgaaende Kritik over Bibelbelkommissionens Oversættelse af det N. T. af A. F. **Sondén**. I Beretningen om Rigsdagen 1877 lære vi at kjende de Forslag, som ere fremkomne angaaende Udtrædelse af den svenske Statskirke, angaaende Conventikler og Præstevalg, fremkaldte af Hr. **Grafström**, og den ved disse foranledigede Drøftelse samt Referentens Bedømmelse af Spørgsmaalene. Hvad Præstevalget angaaer, da maa man — for at forstaae den Indstilling, til hvilken Rigdagen er kommen «om at Menigheden maa være berettiget til under saadanne Vilkaar og Indskrænkninger, som findes antagelige og fornødne, at kalde den fjerde Prædikant, der holder Prøveprædiken, saavel til egentlige Sognekald som til Komminister-embeder» tage Hensyn til den eiendommelige Indretning, at Præstekaldene deels kunne besættes umiddelbart af Kongen, deels foreslaaes af Menigheden, deels af Domkapitlerne med kongelig Sanction. En interessant literærhistorisk Oplysning meddeler R. **Sundelins'** Fremstilling af svenske Palæstinafarere og deres Betydning for Palæstinavidenskaben; meget af hvad her er fortalt er hidtil mindre bekjendt eller paaagtet. Hans **Hauges** i senere Tid ofte behandlede Levned er i denne Aargang atter fremdragen som et Mønster for Lægmandsvirksomheden af C. M. Af Recensioner over danske Skrifter ville vi fremhæve den over **Martensens** Ethiks specielle Deel, som med en sikker Grundighed gaaer ind paa Principerne, af R. S.

Tidskrift för Teologie och Kyrka, utgifven af Dr. **Herman Råbergh**, Professor i Kyrkehistoria ved Helsingfors' Universitet. Helsingfors. Hufvudstadsbladets tryckeri. 406 Sider.

De fleste Artikler i dette Tidskrift ere af Udgiveren, som synes at trænge til Understøttelse saavel i literær som i materiel Henseende. Blandt de lærerige Afhandlinger, denne Aargang meddeler, nævne vi den afdøde Prof. A. W. **Ingmans** oprindelig paa Finsk skrevne, senere paa Svensk

oversatte sidste Arbeide om: «Prestbildningens beskaffenhet under den kristne Kyrkans olika tidskiften», hvilken Afhandling i den sidste Part giver Underretning om den finske Kirkes Bestræbelser (S. 120) i den Retning, hvilke vel for de Fleste ere mindre bekjendte. Temmelig instruktive ere ogsaa Meddelelserne om de kirkelige Tilstande i forskjellige Lande, samt Skildringen af forskjellige bortkaldte Personligheder, Tholuck, Guerike, Julius Müller i den evangeliske og Pius IX i den romersk-katholske Kirke.

Af: Theologisk Tidsskrift for den evangeliske lutherske Kirke i Norge. Udgivet af C. P. Caspari og Gisle Johnson. Ny Række. Sjette Bind er i Aaret 1878 kun udkommen to Hefter, af hvilket det første indeholder den ogsaa særskilt udgivne Afhandling: Ord og Sakrament af K. Krogh-Tonning, endvidere Slutningen af Kapellan J. Jansens Fremstilling af det kirkelige Embede i den Apostoliske Tid og endelig: Aktmæssige Bidrag til den norske Kirkes Historie i det 18de Aarhundrede, meddeelte af D. Thrap, residerende Kapellan i Modum. I andet Hefte fortsætter Krogh-Tonning den ovennævnte Afhandling; dernæst meddeler A. C. Bang to interessante og veludarbeidede Prøveforelæsninger for Doctorgraden i Theologi: Om det juridiske Beviis for Kristenforfølgelserne i det romerske Rige før Decius, og: Om Brevet til Diognet, dets Forfatter og Affattelsestid. Meget rigtig er Forfatterens Fremgangsmaade, nemlig at afholde sig fra at bestemme Brevets Forfatter, hvilket efter hvad de hidtil bekjendte Oldskrifter tilstede, kun kan være Gjenstand for Gisning, og indskrænke sig til at angive det Tidsrum, i hvilket det maa være skrevet, og da vil vel ogsaa en Sammenstilling med Barnabasbrevet give Forfatterens Antagelse, at det er affattet mellem 120—132, da «Romantikeren» Hadrian sad paa Roms Throne, den største Sandsynlighed. Den sidste Artikel i dette Hefte er en Oversættelse af den Erlangske theol. Prof. Th. Zahns Afhandling om: «Verdenssamfærdsel og Kirke i de tre første Aarhundreder».

XXVI.

Kirkelige og literære Efterretninger.

Den tidligere omtalte Missionshistorie er nu udkommen paa Boghandler Reitzels Forlag, under Titel:

Den christelige Mission blandt Hedningerne.

Af

Dr. Chr. H. Kalkar.

Første Deel:

Amerikas, og af Asien Ostindiens, Bagindiens og de indochinesiske Landes Missionshistorie. 428 S.

Anden Deel:

De andre asiatiske Landes, Afrikas, Australiens og af Europa Laplands Missionshistorie. 335 S.

Begge Dele 9 Kr. 50 Øre.

I dette Værk er der givet en Fremstilling af Arbeidet for Evangeliets Forkyndelse blandt **Hedningerne** baade i den romersk-katholske og i den evangeliske Kirke indtil de nærværende Dage. Derimod kræver Forsøget paa at vække de stillestaaende østerlandske Kirker til nyt Liv, saavelsom den græske Kirkes i senere Tid ikke uvigtige Missionsbestræbelser en særskilt Bearbeidelse. Forf. har i mange Aar samlet Materialier til en Fremstilling af Arbeidet for Christendommens Udbredelse blandt Muhamedanerne, men om det nogensinde vil lykkes at faae et saadant Skrift udgivet, er uvist. — Det er mit Haab at det nærværende, Værk, i hvilke mine tidligere Missionsskrifter ere heelt omarbeidede og rettede, og Kilderne allevegne ere angivne,

vil, uagtet al dets Ufuldkommenhed, være en brugbar Veiledning til Kundskab om dette Kirkens vigtigste Anliggende. Meest vilde det glæde mig, om det kunde tjene til at berigtige mange ugrundede Domme om Missionen, og tilskynde til at flere ville være Medarbeidere i den store Sag, hvis Historie og Betydning endnu ligger fjern for Mange og det endog for dem, som ere theologisk og videnskabelig dannede og elske Guds Riges Udvikling og Seir.

Kalkar.

XXVII.

Om Forholdet imellem Esra Apokalypsen, kaldet Esra's fjerde Bog, og Hermas' Hyrde.

Et Blad af Messiasforventningens Historie *post adventum*.

Af F. Helveg, Sognepræst til Kjøbeløv.

«Det nye Testamentes Apokrypher» *(novum testamentum extra canonem)* er et temmelig flydende Begreb; det er end ikke sikkert afgrændset, hvad der under det tvetydige Navn: Apokryph kán være at henføre til hver af de to Økonomier: gammel eller ny Pagt. Naar i tidligere Dage Opmærksomheden blev henvendt paa denne afsidesliggende Green af Literaturen — ialtfald inden Kalixtineren Joh. Alb. Fabricius i Begyndelsen af forrige Hundredaar (1703) udgav sin *codex apocryphus novi test.* (i tre Dele), efterfulgt af *codex pseudepigraphus vet. test.* —, da var det kun for at skille den fra den godkendte Deel af Literaturen som udelukket, tilmed den, der ikke kom videre i Betragtning. Hvad der i anden Retning blev begyndt ved en Discipel af den helmstädtske Skole, det er optaget og ført videre af den tübingske Skoles Tilhængere. Mán har i den hidtil mest oversete apokryphe Literatur erkjendt, hvad i og for sig ethvert bogligt Værk tør gjøre Fordring paa at gjælde for, historisk Vidnesbyrd om hvad der

til Affattelsestiden har rørt sig med Aandens Magt, om end Aanden var gradviis eller væsentlig forskjellig fra den, som havde indgivet de hellige Skrifter. Vistnok er man under sidstnævnte Skoles Ledelse gaaet et stort Skridt videre; man har tilstræbt at nedsætte den hidtil enevældige Literatur, om muligt at bringe kanonisk og apokryph i lige Linie. Uden at vedkjende sig saadan Færd og det til Grund liggende Formaal kan man alligevel see noget Fortjenstligt i Fremdragelse af Skrifter, der ikke tør afvises i Egenskab af historiske Dokumenter. Det muligst klare Syn paa Oldkirken er det Punkt, hvorpaa alle disse Bestræbelser kunne mødes.

Iblandt de Apokrypher, som have sær Betydning for den vesterlandske Menighed, maae de to i Overskriften nævnede fremhæves: Esra-Apokalypsen, kaldet Esra's fjerde Bog, og Hermas' Hyrde — mindre vildledende nævnet Hyrdebogen (ved den danske Oversætter P. C. Christensen) —; allerede af den Grund, fordi de staae nær eller nærmest ved Skjellet imellem Økonomierne. Disse Skrifter have siden 2det Hundredaar ikke været fremmede for Vesterledens Menigheder, ligesom de paa Lidet nær — sidstnævnte har havt nogle Lacuner — forelaae fuldstændige. Dog har der været Forskjel paa den Udstrækning, i hvilken de have været kjendte for Menigheden; ogsaa ere de efterhaanden begge komne saa langt udenfor Menighedernes Synskreds, at de en god Stund alt have maattet henregnes til det theologiske Særeie. Om der kan være Grund til at ønske det tidligere Forhold gjenoprettet, skal her ikke drøftes; dog maa det Spørgsmaal nærmere berøres, om virkelig de nævnte Skrifter begge fra Oprindelsen af tør siges at have været i de vesterlandske Menigheders Eie og Værge. Man har bestridt det med Hensyn til Hermas' Hyrde. I det Efterfølgende vil

Opmærksomheden især blive henvendt paa Skriftet med Esras Navn, paa Hermas' «Hyrde» kun forsaavidt dette Skrift har Berøring med hiint; derfor skal en Sag belyses nu, som er et ikke uvigtigt Moment i i Spørgsmaalet om Vesterledens Stilling til Hermas' Hyrde. Selv lyser dette Skrift sig i Kuld og Kjøn som romersk, og Selvangivelsen stadfæstes af «Muratoris Canon», der fastsætter baade Tid og Sted for Affattelse; alligevel paastaaer man, at i Vesterled har Skriftet ikke været synderlig ændset. Maaskee ikke i den Grad som i Østerled, eiheller lige med Esras fjerde Bog, om hvis Udbredelse og Anseelse i Vesterled det Følgende vil bringe Vidnesbyrd; men at «Hyrden» dog er trængt ind i Menighedsbevidstheden, ialtfald paa Punkter, hvor vesterlandsk (latinsk) og østerlandsk (græsk) Indflydelse nærmede sig hinanden, derom haves Syn for Sagn i et neapolitansk Katakombemaleri.

Det gjælder om at tyde dette Maleri ret. Blandt Neapels Katakomber ere de ypperste de i Nærheden af et Hospital: *San Gennaro dei poveri*, i hvilke der ogsaa ere Levninger af en Basilica, der bærer samme Biskops Navn (efter gængs Antagelse var Gennaro Biskop i Benevent og har lidt Martyrdøden 305). I den anden af de nævnte Katakomber findes et pragtfuldt Loftsmaleri som i Forening med meget reent ornamentalsk fremviser tre Billeder, af hvilke to staae mod hinanden, det tredie i Midten. De to ligeoverfor hinanden forklares med en Modsætning, hvis indre Tilsvarende springer i Øinene, som Syndefald og Sædemanden; det midt imellem kaldes de «taarnbyggende Jomfruer». Spørgsmaalet er, om dette tredie Maleri har Motiv fra Hermas' Hyrde, hvorved denne vilde komme ind under de gængse Forestillingers Kreds lige med de andre to Motiver (som man nok har prøvet at bortforklare, ja at gjøre til hedenske Æmner, dog afgjort uden Held).

Den, der senest har undersøgt de omhandlede Katakomber, Kunsthistorikeren Victor Schulze (Jena 1877), nægter, at Motivet til det tredie Billede stammer fra «Hyrden». Maleriet fremstiller et Taarn under Bygning, hvori er anbragt en Port, foran (udenfor) Taarnet sees to kvindelige Skikkelser, bærende hver en Steen, forskjellige Stene ligge spredt ligesaa udenfor Taarnet, nærmere ved eller fjernere fra samme; indenfor Bygningen sees en tredie kvindelig Skikkelse sysselsat med Værket, ligesom de to udenfor, af hvilke een gaaer tæt henimod Porten, anvisende hvad der maatte være at gjøre. Spørgsmaalet er, om denne Fremstilling sigter til Hyrdebogens Lignelse 9 (og Syn 3). Schultze nægter det og støtter Nægtelsen — afseet fra Tallet paa Jomfruerne hos «Hyrden» (12), desuden en stor Skare af byggende Mænd —, paa at Porten, som er Indgangen til Menigheden eller Daaben, i Katakombebilledet er anbragt i Taarnet, medens den skulde være indhuggen i Klippen, som bærer Taarnet og er Billede paa «Guds Søn»; dernæst, at den kvindelige Skikkelse indenfor antages at være deelagtig i Byggegjerningen, som ikke stemmer med Hyrden. Til disse to Grunde føies Paastanden om Vesterledens Ubekjendtskab med Hyrdebogen. Holde de to første Grunde imidlertid ikke Stik, da vender den tredie Grund sig til det Modsatte; Maleriet vidner da især ved Sammenstillingen med to saa vel kjendte Forestillinger (Syndefald og Udsæden) om sær Fortrolighed med Hyrdebogen. At Jomfruerne her ere kun tre i Tallet, ligesom at Mændenes Skare ikke sees, det er en kunstnerisk Frihed, som ikke er Vilkaarlighed; kun det fremstilles, som Tanken kræver og som til den Ende kan gjøre Fyldest. Den Tanke, som skal have Udtryk, er Indbringelsen i Guds Rige, med andre Ord: Gjenfødelsen i Daaben, som er Sammenknytningen af hvad

de andre to Billeder have gjengivet af det menneskelige (Faldet) med det guddommelige (Ordet); paa eengang Naade og Dom. Vistnok er Porten i Lignelsen ikke først opført sammen med Taarnet (i «Synet» forekommer Porten ikke; der siges Taarnet kun at være «bygget over Vandene»), men er udhuggen i Klippen; imellem Klippe og Taarn er dog Forholdet et saadant, at Forskjellen ophæves, Klippen fremstiller sig i Taarnet. Og hvad Byggegjerningen angaaer, da er det som her er viist, ikke selve denne Gjerning, men det afgjørende Moment forud: Gjennemgangen gjennem Porten, hvorved Stenene omdannes, hvilket medfører en Prøve, saa at de som ikke staae Prøve blive udenfor -- med forskjellige Kaar, alt eftersom de blive liggende eller kastes bort. Hyrdebogen lægger Vægt paa, at Jomfruerne og kun de føre Stenene gjennem Porten. Men hvad Andet siger hiint Billede? Skikkelsen indenfor bygger ikke men giver Anviisning paa Porten, som Stedet til Gjennemgang; af Skikkelserne udenfor nærmer een sig — den anden gaaer i samme Retning, men længere fra — til Porten med en Steen, som skal bringes igjennem. Det Hele giver Billedet af de Stene, hvoraf Guds Huus reises i den nye Pagt; at Hyrdebogens Billedsprog paa en saa udpræget Maade kunde benyttes til Fremstilling af hiin Tanke, viser hvor fortrolige Menighederne — ialtfald i Syditalien — have været med samme.

Men Hyrdebogen er her egentlig ikke Æmnet, derimod Forholdet imellem samme Skrift og det som indtil efter Bogtrykkerkunstens Dage har holdt sig i Samling med vore canoniske (eller deuterocanoniske) Skrifter, nemlig Esra-Apokalypsen. Man har nok den hele Tid, da de nytestamentlige Skrifter have været Gjenstand for sær Opmærksomhed, ikke overseet Berøringerne imellem hine to Skrifter; det gjælder kun om en ret

Værdsættelse af disse Sammentræf. Allerede Fr. Lee (*epistolary discours* 1722 — her anført efter Volkmar Handbuch zu den Apokryphen 1, S. 291) hævder Slægtskabet imellem Hermas- og Esra-Prophetien paa følgende Mangfoldighed af Puncter: 1) Skueplads er for Esra Babylon (ɔ: Rom) og Marken; for Hermas Rom og Marken; 2) Syn 1 kommer over Esra, da han er tankefuld paa Leiet, lige saa over Hermas; 3) Syn 1 indtræffer i Staden; Syn 4 paa den øde Slette, hvorhen han er beordret; ogsaa Hermas maa antages ved Syn 1 at være i Staden, ved Syn 4 paa Sletten, som det er ham paalagt; 4) Esra forbereder sig regelmæssigt paa det forestaaende Syn, Hermas ligesaa; 5) Esra holder Rast snart tre, snart syv Dage, ligesaa Hermas snart tre, snart femten (Syn 2, 2), snart tyve (Syn 4, 1); 6) Begges Syn indledes med Bøn; 7) de ende med Frygt men ogsaa med Naadebeviisning og Styrke; 8) Esra faar Synet om Ny-Jerusalem ved Dag paa aaben Mark, ligesaa Hermas Synet om Kirken; 9) hos Begge kommer den hellige Moder eller Kirken til Syne og taler til Propheten; 10) Begge paamindes om at maale Tiden omhyggeligt; 11) efter Esra (4, 55 fgg) er Verden til for Israels Skyld, efter Hermas (Syn 1, 1) ligesaa for Kirkens Skyld; 12) efter Esra (1, 6) er Paradiset ældre end Verden, efter Hermas (Syn 2, 3) er Kirken bygget forud for den synlige Verden; 13) i det Hele stemme begge Prophetier paa mange Puncter: i Læren om det Ondes Oprindelse, den frie Villie, de to Slags Sæd, om Sjælenes Opholdsegn og om legemlig Opstandelse; endelig 14) skulle Begge skrive og overgive Bøger, deels offentlig (Hermas Syn 3, 8), deels privat (2, 2).

Det seer overvældende ud, men ret beseet gaar alle disse Berøringspuncter — paa Antydningerne i Nr. 13 nær — ikke ud over det reent formelle, Rammen;

denne Overeensstemmelse maa indrømmes, men derfor kan der godt være en Kløft med Hensyn til det Væsentlige, nemlig Aanden i begge Fremstillinger. At det er Tilfældet, er hvad her skal paavises. Hvad Vægt turde der i og for sig ligge paa ensartet Lokalitet; vilde man gjøre en saadan Omtændighed gjældende for Lighed imellem Begivenheder, vilde det give underlige Resultater. Ikke større Vægt har det, naar Fasten fremhæves forud for Synet eller den ensartede sjælelige Eftervirkning — man skulde undres over, naar saadant fattedes ved et aandeligt Fænomen; hvor det ikke omtales, kan det forudsættes eller formodes. Større Betydning skulde de dogmatiske Overensstemmelser have, men forudsat, at de virkelig findes og ikke ere et Værk af Fortolkning, hvilket kunde gjælde f. Ex. om Sjælenes Opholdsegn, saa passe de ind paa flere Steder i saare forskjellig Sammenhæng. Der bliver af de opregnede Puncter kun to, med Hensyn til hvilke Samstemningen har virkelig Vægt, disse to ere Nr. 8 og 9; men netop her vil det ved nærmere Eftersyn kjendes, at Samstemningen er Skin, Realiteten er Forskjellen. Det maa godtgjøres.

For Esra viser der sig i Syn 4 — eller om man vil i Syn 1 — en veeklagende Kvinde, hvorover han glemmer sin egen Sorg (over Folket) og spørger om Grunden til hendes Sorg. Svaret bliver: i 30 Aar havde hun i sin Ægtestand været ufrugtbar; endelig blev hun bønhørt og fødte en Søn, som var hendes, Ægtefællens og alles Glæde; da denne Søn var naaet til at skulle tage sig en Hustru, skete det, da han gik ind i Brudekamret, at han styrtede død ned; nu vilde alle trøste hende, men hun var tyet ud paa den øde Mark, hvor Esra har truffet hende; der vil hun blive fastende og veeklagende til sin Død. Esra formaner hende til at lade sin Sorg fare; der er ganske

anden Grund til Sorg, Folkets Vanskæbne og Templets Undergang (sikkert ved Titus). Under Tiltalen bliver Kvinden forvandlet, hendes Aasyn bliver straalende og med et Skrig, som ryster Jorden, forsvinder hun; i hendes Sted viser sig en Stad med mægtige Grundlag. — I samme Øjeblik kommer den fortolkende Engel, Uriel, til og oplyser, at den i 30 Aar ufrugtbare Kvinde er Israel, det har i 30 (hundred) Aar biet paa Templet, hvilket fremstilles i Sønnen, hvis bratte Død betyder Templets Undergang.

Sammenholder man nu dette Syn med Hermas, hvor Hovedskikkelsen ligeledes er en Kvinde, saa klarer der sig en dybtgaaende Forskjel. Vistnok er alt i ovenanførte Opregning (Nr. 8) en saadan udpeget, Kvinden nævnes hos Esra Ny-Jerusalem, for Hermas viser hun sig som Kirken; disse Betegnelser kunne ny-testamentlig nok være eet (Gal. 4, 25—6), men her angive de en væsentlig Forskjel. Kvinden hos Hermas er ikke anderledes Kirken end at ved Siden ad Taarnbygningen faaer Sted (Syn 3), som er Kirkens Opbyggelse; dertil indtager hun en Stilling som i Esras Syn Uriel, dog med den vigtige Forskjel, at som hun kommer frem — ikke i et enkelt Syn men i tre paa hinanden følgende — undergaaer hun en gradvis Forvandling. Denne er i ingen Henseende som Kvindens hos Esra, saa lidt nogen pludselig, som en Forvandling i et ganske Andet, som en Stad, den er en Foryngelse. Det hele peger paa Boden *(poenitentia)* som den, Menigheden har behov. Dette Grundtræk fattes hos Esra, ialtfald kommer det ikke frem i Kvindesynet. Den ene Propheti — Esra's — taler altsaa kun om hvad der vil skee; den Anden om hvad der bliver at gjøre, netop som Menneskenes Sag; ialtfald fremstilles i den Guds Gjerning sammen med Menneskets. Derfor er hos Esra alt en Overraskelse, et Øjebliks Sag;

Spørgsmaalet bliver kun: naar vil Øjeblikket være; hos Hermas udfylder det som foregaaer og bør foregaae, et Tidsrum af ubestemmelig Længde. — Berøringspunctet dem imellem, er klart nok til, at man ikke kan undres over, at den ene af disse Prophetier har vakt Tanken om den anden, men jo længere man agter paa hint Punct, jo stærkere vige Prophetierne som Heelheder fra hinanden.

Det vil stadfæste sig, i det Overgang gjøres til at agte paa Skrifternes gjennemgaaende indbyrdes Forhold. Foreløbigt skal i det indvundne det fremhæves, som faaer Betydning for det Hele, at Esras fjerde Bog er en Apokalypse i gængs Forstand, en — virkelig eller foregiven — forudskuende Fremstilling af alle Tings Udgang (אַחֲרִית הַיָּמִים); det er Hyrdebogen ikke. Allerede i dennes Syn 1 siges det, at Aabenbaringerne som bleve Hermas tildeel, ikke, egentlig gjælde Fremtiden men det Samtidige (ogsaa blandt Propheterne i Kanon kan der skjælnes imellem dem, hvis Betydning er overveiende for Samtid eller for Fremtid); derfor er det, der tiltrænges i Hyrdebogen, ikke som i Esras fjerde, Trøst over en haabløs Tilstand, som maatte være Opgivelse fra Guds Side, men Formaning, Tilskyndelse med Hensyn til en gjennemgaaende Forsømmelse, deri beslægtet med Brevet til Ebræerne. Denne Forskjel kom alt frem i Kvinde-Synet, men som gjennemgaaende vil den vise sig ogsaa fuldt udpræget. Det er Grunden hvorfor en Sammenstilling af Esra's fjerde med kanoniske Skrifter som Daniel og Johannes' Aabenbaring kan kjendes i nogen Maade tilstedelig, medens for Hyrdebogens Vedkommende intet frister til saadan Sammenstilling. Alligevel have Esra's fjerde og Hyrdebogen dog saa meget fælles, at en Jævnførelse ikke vil give et blot

negativt Resultat, maaskee vil den frembyde et Udbytte af større historisk Interesse.

Hyrdebogen har altid været deelt i tre Afsnit: Syn, Bud og Lignelser; Esras fjerde kan opløses, som Corrodi alt har gjort, i to Hoveddele. I Hyrdebogen bliver Skjællet flydende imellem Syn og Lignelse; Syn 3 (Taarnbygningen) fortsættes, som alt berørt, i Lignelse 9, og staaer derigjennem i nøie Forbindelse med Lignelse 8 og 10; hvorimod de øvrige syv Lignelser — i Omfang langt Lignelsernes mindre Halvdeel — slutte sig nærmest til anden Part: Budene. Følgelig har Hyrdebogen i Grunden kun to Dele, i det Lignelserne ere som en Tilgift, deels til Bud og deels til Syner. I Esras Propheti er der ikke nogen fra først af given Adskillelse; man opfører alt efter Syner, syv i Tallet (fordeelt paa 14 Capitler; Capiteldelingen falder lidt anderledes efter Hieronymus, den latinske Oversætter, end efter den arabiske Gjengivelse, hvilken sidste Volkmar følger i sin Udgave). Dog melder sig her en Deling: de første tre «Syner» ere overveiende dogmatiske, i dem træder den fortolkende Engel op som Lærer; kun de sidste fire, hvilke Kvindesynet indleder, svare fuldtud til Betegnelsen: Syner; her bliver Engelens Gjerning — som i Johannes' Aabenb. 7, 14; 17, 7 og ligesaa i den gamle Pagt: Dan. 7—10 og Zach. 1—6 — den at tyde Synet. Det er den første, dogmatiske Deel af Esra's Propheti, som kommer i Betragtning, ved Sammenstillingen med Hermas, da den anden Part, altsaa: Synerne, gaae i Retning ad alle Tings Udgang, følgelig har et korresponderende nærmest i kanonisk Skrift, i Propheti og Apokalypse. Af det til anden Deel henhørende skal kun Tidsbestemmelsen for Affattelsen berøres, saadan som Volkmar og før ham Corrodi finder den i Ørne-Synet (Cap. 11—12). Dette fortolkes ved Nævnte om 6 + 3

romerske Keisere og 4 Pretendenter; de 6 Keisere skulle være det julisk-claudiske Huus, de 3 Kejsere af den flaviske Æt; de 4 Prætendenter først de som optraadte imellem Juliere og Flaviere: Galba-Otho-Vitellius, dernæst den som slutter Rækken: Nerva. Dertil bør bemærkes, hvad Volkmar ikke berører, at ogsaa Filostrat — i Apollonius' Levnedsløb — udpeger Nerva som en Prætendent, Flavierne have frygtet. I dennes Dage skulde Esra-Apokalypsen være affattet som Udtryk for de Forhaabninger, der til hiin Tid have fyldt en «Hasidæers» [1]) Sind. Ere disse Tydninger rigtige, som kan have en høj Grad af Rimelighed (Ewald har i Gesch. Israels 7, 69—75 forsøgt en heelt anden), saa blive begge her omtalte Prophetier paa det nærmeste samtidige; dog bliver Esra-Apokalypsen den lidet ældre. Den ligefremme Sammenhæng imellem de to Prophetier bliver den, at Hyrdebogen kan være efterdannet Esra-Apokalypsen, en Forbilledlighed, der ikke behøver at afvises, fordi man hævder total Forskjellighed i Standpunct, Formaal og alle omgivende Vilkaar.

Paa Esra-Apokalypsens dogmatiske Deel skal altsaa Opmærksomheden fæstes; det bliver især Syn. 3. Dette fylder i den arabiske Recension Cap. 4, 35 — 9, 25; *Vulgata* lader det begynde med 6, 35, Slutningspunktet er det det samme som i den anden Recension. Forskjellen paa ældre og senere (*Vulgata*) Recensioner ligger i de christelige Indskud, som findes i sidstnævnte, nemlig i Syn. 1, et meget langt, efterdannet Joh. Aabenb. Cap. 7; om de andre christelige Indskud af mindre Omfang, men derfor ikke ubetydelige, skal der tales senere, de have især anbefalet Bogen til

---

[1]) Betegnelsen sigter til 1 Makkab. 7, 13; det er græsk Form for חָסִיד

Kirkefædre som Ambrosius. Forøvrigt findes den ældste christne Anførsel af Esra's fjerde i det saa kaldte Barnabas-Brev (dansk Overs. S. 14). — De første 10 Syn (for at fastholde det Udtryk, der er gængs for Afsnittene) give Exposition til det Hele, lignende som de to første Capp. af Jobs Bog, der forud for Debatten fremstille Forbindelsen imellem det himmelske og det jordiske. Af Syn 1 fremgaaer, at hvad Esra tør forske efter det er hvad der vedrører Folk og Tempel, ikke hvad der berører ham personlig; lige saa at han kan vente Lys over det som gaaer forud fremfor over Enden eller det sidste blivende. Dette staaer ikke i Strid med hvad der blev sagt om det heles apokalyptiske Præg; hvad der gaaer forud er det som ligefrem indleder den sidste Udgang. I Syn 2 kommer Forholdet imellem det forud og det sidste frem paa en for Skriftet betegnende Maade, nemlig i Henviisning til Fortællingen om Tvillingbørnene, Rebekka blev Moder til. Det hedder derom: «Jacob holdt fra første Færd Edoms Hæl; Enden paa denne Verden er nemlig Edom og Begyndelsen paa den næste er Jacob. En Mands Haand imellem Hæl og Haand — spørg ikke om mere, Esra!» Den bratte Afbrydelse er et *sapienti sat*, som viser at der af Hensyn ikke tør tales tydeligere. Edom er i Datidens jødiske Billedsprog Rom; naar Rom er til Ende, kommer Jacob, og Rom antages at have fyldt sit Maal med Flaviernes, disse Israel-Fjenders, Undergang. Et lidet ligger dog imellem Flavierne og Jacob (Ny-Jerusalem) dette «lidet» betegnes som en Mands Haand — dermed skulde Nerva være meent. Tilvisse seer dette apokalyptisk ud fremfor dogmatisk, men Expositionen skal jo være indledende til begge Sider; en skarp Begrændsning tør ikke ventes. Ogsaa det Dogmatiske kan have apokalyptisk Anstrøg, som kjendes af Pavlus (Rom 11, 25). Det egentlig Apoka-

lyptiske er den forud gribende Historie, fremstillet for Beskueren som tildragende sig; den maa sees i Lærens Lys. Derfor er det dogmatiske «Syn», der tilsteder Jævnførelse med Job, nok saa meget dog med den ny-testamentlig (paulinske) dogmatiske Skrift, forudskikket det apokalyptisk Visionære.

Syn 3 giver Esra-Apokalypsens Dogmatik. Standpunctet er Theodikeens, Emnet er Israels Udvælgelse, og denne tydes som Krav paa Verdensherredømme. Netop Verdensherredømme — ikke simpelthen folkelig Selvstændighed — er det, hvorom hele denne Propheti bevæger sig, baade i den dogmatiske og i den apokalyptiske Deel, dog med den Forskjel, at i den sidste fremstilles (Ørne-Synet), hvorledes nævnte Herredømme fravristes Indehaveren, Ørnen d. e. Romerriget, og overgives til rette Vedkommende, der indføres under Løvens Billede; i den dogmatiske Deel bliver derimod Spørgsmaalet drøftet, hvorledes den givne Tilstand ɔ: Rom som Verdens Hersker kan bringes i Samklang med Israels i Udvælgelsen grundede Krav. I begge Henseender, hvad Standpunkt og lige saa hvad Drøftelsens Emne angaaer, ligger Esra-Prophetien langt, langt borte fra Hyrdebogen. I denne er det heelt igjennem Menneskene, ikke Gud, med hvem der gaaes i Rette, og mindst af alt er derved Sigte tagen paa Verdensherredømme, om end dette tilsidst maa tilfalde Guds Menighed. Den Sætning, der bliver Udgangspunct for Esra's dogmatiske Overveielse, er den — i Optællingen ovenfor opført som Nr. 11 —: Verden er skabt for Israels Skyld. Man seer, hvorledes fra dette Standpunct Maalet forskyder sig: Israel er Midlerfolket, som angivet er i 2 Mos. 19, 5 סְגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים, en Betragtning, det N. T. bekræfter og som Hyrdebogen langtfra modsiger om end ikke fremhæver; men Esra seer Folket som Maalet. Ganske ligefrem falder for ham det i sig selv kolossale

Spørgsmaal: «naar Verden er skabt for vor Skyld, hvorfor eie vi da ikke Verden?». Sagen tages med dybeste Alvor, og Svaret bliver et dobbelt. Det første Svar (Kap. 4, 1—6, 12, 2) er næst Fingerpeg paa Adam, ved hvem Verden blev underlagt Synden, Forskjellen, som maa gjøres paa den nærværende Verden og den tilkommende. Ved Adams Overtrædelse er den nærværende Verden hjemfalden til Dom; den Verden, som er til for Israels Skyld, bliver ikke den nærværende, men den kommende. Her slaaer det Dogmatiske om i det Apokalyptiske, som har Tilknytning i Syn 1, nemlig hvad der blev meddeelt om det Forudgaaende og som i Slutningen af Syn 2 blev ført videre ved «en talende Stemme»; nu skal det siges, at det saaledes Indvarslede er den tilkommende Verden. Hermed træder det Messianske ind: «naar hine Forbud ere komne, saa vil den By, som nu synes Intet, komme frem, og Enhver, som er friet fra de nævnte Onder (det Forudgaaende, «Veerne»), vil faae det Uventede fra mig at see. Thi min Søn, den Salvede — her har latinsk Text hos Ambrosius: Jesus — vil aabenbare sig med dem, som ere hos ham, og de Andre vil han kvæge i 400 Aar. Og efter disse Aar vil det skee, at min Søn, den Salvede, vil døe og alle Mennesker med Livsaande. Og Verden vil gaae tilbage til den første Taushed i syv Dage som i de tidligere Begyndelser, saa at Ingen bliver tilovers. Og efter syv Dage vil det skee, at den indtil da ikke vaagne Verden vækkes og det Timelige døer.» Altsaa er det først gjennem de 400 Vederkvægelsens Aar, «Sønnens» derpaa følgende Død og syv Dages Taushed, at den Verden føres frem, som danner Modsætning til den nærværende. Afsnittet slutter fremdeles i apokalyptisk Tone med Fremstilling af de Dødes Opstandelse og af Dommen; der

afbrydes med de Ord: «dette er Maalet for de kommende Ting og deres Følgeorden, og du er den Eneste, hvem jeg aabenbarede dette.»

Om samme Maal oplyses man nærmere ved det andet Svar paa det fremførte Spørgsmaal, som bliver Resten af Synet eller af Afsnittet. Her indtages igjen det rent dogmatiske Standpunct i Spørgsmaalet om Forholdet imellem de Mange og de Faa, særligt med Hensyn til den sidste Afgjørelse. Man kan tilstede en Indvirkning af Paulus, men det bliver Indsigelse imod ham. Ligesom Apostelen gaaer ogsaa denne Forfatter i Problemets Behandling tilbage til Ordet om Rebekkas Tvillinger: det Lille skal herske over det Store; i Svaret paa det derved reiste Spørgsmaal kommer Modsætningen tilsyne. Sagen er den samme, som blev paaviist før: hvad der for Apostelen er Middel, kun Vei til Maalet, det bliver her Maal. Selve Skriftordet kommer ikke frem; dog er det, som staaer Forfatteren for Øie, ene hvad der gjør Udvælgelsen Fyldest, fordi det lyder paa Herredømmet, og Herredømmet er, hvad der ligger Jacob og Esau, d. e. Jøder og Romere, imellem. I Guds Naadehusholdning, saadan som Apostelen belyser den, har Forjættelsen til Rebekka kun transitorisk Betydning; i sin Tvetydighed betegner den et Gjennemgangspunct; denne Prophet bliver staaende derved. Han bør ikke regnes til de Propheter, der nævnes i Fællig med Apostler; dog er Problemet det samme, belyst fra forskjellige, ja modsatte Synspuncter. Det kan ikke gaae af uden alt Apokalyptisk; men dette kommer frem i anden Skikkelse, nemlig i Spørgsmaal, hvorvidt Dommen falder strax efter Døden eller den staaer hen til den yderste Dag. Englen giver Svaret, idet han betegner syv Trin af dobbelt hinanden modsat Natur, som de Afdøde alle have at overskride i

syv Dage, inden de naae deres blivende Sted. Deri er Problemet ikke ført videre, men nok skeer det ved Spørgsmaalet (Esras) dernæst, om de Fromme ville være istand til at bede for de Ugudelige. Englen svarer: ja, saa længe denne Verden staaer, ud derover ikke. Esra udbryder da i Veeklage over Menneskenes Kaar («Adam, hvad har du gjort!»); Forjættelserne om det Kommende gavne Intet, al den Stund det Nærværende fælder os. Englen svarer, at saadanne ere Jordelivets Kaar, Kamp hører til; dog har Moses viist Vei til seirrig Udgang i Ordet: «vælg Livet, saa skal du leve!» Men desværre, de have ikke troet ham, eiheller Propheterne derefter. Alligevel opblusser derved Haabet hos Esra, og det bestyrkes ved, at Englen siger: «den nærværende Verden er for de Mange, den kommende for de Faa.» Tillige mindes Esra om at nytte den forundte Frist til Forbøn, og deri seer han Bemyndigelse til den Bøn, han dernæst fremfører og som gjælder Folket. Englen roser ikke ubetinget Bønnen, vistnok fordi der i den ikke blev gjort Adskillelse paa de Mange og de Faa; det kan nemlig ikke oversees, at efter Tankegangen i det Hele ere Hedningerne de Mange, Folket de Faa, og Esra bád kun for Folket. Til Slutningen indskjærpes, hvad der hører til Svarets første Deel, Adskillelsen af det Nærværende og det Kommende som to Verdener, der nok have Berøringspunct, men saa at sige som i Tvillingfødslen Haanden med Hælen; derhos fremhæves ogsaa, hvad der var Svarets anden Deel, at der ikke maa spørges om Tallet. Og som Grund angives deels, at de, som gaae tabte, selv forskylde det, deels staaer det fast, at de Fortabtes Tal forholder sig til de Frelstes som Floden til Draaben.

Paa dette Punct er det klart, om det ikke for-

inden maatte være det, at Modsætningen for denne Forfatter ikke er Paulus, men selve Kristendommen. Og dog vilde denne Propheti neppe være bleven til uden Christendommen — hvad er den saa efter sin Oprindelse; jødisk eller christelig? Der kan, ja maa tilstedes en Indvirkning af Christendom paa Jødedom, som ikke medfører, at Jødedommen gaaer op i Christendommen. En Indvirkning af Christendom tør — afseet fra Indskuddene — ikke miskjendes i Esra-Apokalypsen. Til Belysning af denne Indvirkning er det fire Puncter, som komme i Betragtning: 1) den dogmatiske Betydning, som tillægges Adam; 2) Forestillingerne om Tilstand efter Døden; 3) Forholdet, som er givet i Udvælgelsen imellem Udvalgte og Udelukkede (de Faa og de Mange) og 4) det Messianske.

Førstnævnte to Puncter kunde til Nød forklares uden Berøring med Christendommen; i dens Sted maa man da sætte Alexandrinismen, nærmest som den foreligger i «Salomons Viisdom». Men Supplementet forslaaer ikke. Det er givet, at i den gamle Pagts kanoniske Skrifter er Adam ufravigelig Forudsætning; men Udviklingen gaaer sin Gang, ja naaer et Udslag, Lovgivningen, uden at Forudsætningen kommer paa Tale, følgelig faaer den ikke dogmatisk Bestemthed. Den Antydning, man har fundet i Hoseas 6, 7, er saare svag og omtvistet. I det nævnte apokryphe Skrift fattes der vel ikke videregaaende Vink; men heller ikke der staaer Adam repræsenterende Slægten i den givne Tilstand (det Kosmiske). Man kunde snarere henvise til Philo, og vistnok er Betegnelsen, han bruger for Adam: ὁ χοϊκος, den som vi finde ogsaa i 1. Kor. 15, 47, men afseet fra at saadan Betegnelse for Adam næsten giver sig selv, saa er det heller ikke i det paaberaabte Sted hos Paulus at Adams repræsentative Betydning kommer frem, kun den for-

billedlige, som Philo ikke kan have isigte. Snarere end en Berøring med Philo turde man vel i det anførte Sted — som flere andre Steder — formode et Sammentræf af Paulus med Kabbalisterne; disse skjælnede ogsaa imellem den himmelske og den lavere Adam, men atter faae de ligelydende Udtryk hos de forskjellige Forfattere i Henhold til Standpunctet en afvigende Betydning. Det er først i den nye Pagt dertil ved Paulus, Adam er bleven det samlede Udtryk for det Oprindelige eller Gamle, og det i Modsætning til Bæreren for det Nye, Kristus. Paa den Maade kan Forholdet ikke sees hos Esra, men Fremstillingen gaaer i samme Retning; Adam kommer op i Almengyldigheden — uden som hos Philo at allegoriseres —, hvilket ikke har Hjemmel i den tidligere Udtryksmaade; det viser henimod Paulus. — Et lignende, dog ikke helt det samme, er det med Syn for Tilstanden efter Døden. Det er ikke alene den gamle Pagts Skrifter, som i den Retning ere tilbageholdende — de endog i den Grad, at man i Scheol har fundet en rent negativ Bestemmelse —; naar Spørgsmaalet bliver om Tilstandens Beskrivelse, ikke længer «at», men «hvordan», da give den nye Pagts kanoniske Skrifter egentlig ikke rigere Lys. Atter kunne her de førchristelige Apokrypher tilbyde en Tilknytning; i 2. Makkabæernes Bog (12, 43—44) fortælles endog om Offring for de Faldne, hvilket det tridentinske System ikke har undladt at føre sig til Indtægt, særligt ogsaa med Hensyn til Læren om Tilstanden efter Døden (Skjærsilden); men heller ikke saaledes kommer man ud over det blotte «at», der naaes intet «hvordan». Et Andet bliver det først ved de christne Apokrypher (efter-apostolske), især det Skrift, som her fremdrages til Jevnførelse: Hyrdebogen; samme opstiller Læren om Prædiken for de

Døde, som fremfor Offringen paa deres Vegne turde give en Forestilling om Tilstanden. Men Esra gaaer i den Retning end et Skridt videre med Læren om de syv Trin, som baade Fromme og Ugudelige have at overskride i syv Dage forud for Overgang i Tilstanden som den skal blive indtil Dommedag. At der maatte findes nogen anden Hjemmel eller Analogi for denne Forestilling, enten christelig eller jødisk, er mig ikke bekjendt.

De to Puncter, som staae tilbage, pege afgjort mod christelig Indvirkning. Om Udvælgelsens Problem gjælder det samme som om Adams dogmatiske Betydning; den dialectiske Braad i hint Problem holdes i den gamle Pagts Dage fjern, hvorimod den faaer Udtryk i Christi egen Forkyndelse: «Mange ere kaldede, Faa udvalgte.» Dog er det Paulus, som først har tilstræbt en Løsning, og en dermed beslægtet Bestræbelse, om end ikke gaaende i samme Retning eller givende samme Udbytte, foreligger — som vi saae — i denne Propheties dogmatiske Deel. — Med Hensyn til det sidste af de fire udhævede Puncter, det messianske, bliver Spørgsmaalet deels: hvorledes netop paa dette Punct en Indvirkning af Christendommen kan finde Sted uden at den fører til Christendom. Det kunde ogsaa synes, som her den gamle Pagts prophetiske Skrift afgav en saa righoldig Forudsætning, at Christendommen kunde undværes som Forklaring af Skriftets Udtryksmaade, helst da Betegnelsen: Jesus (Esra 5, 28 efter Volkmar) er vitterligt Indskud. Men med en blot Henviisning til den gamle Pagts Prophetier er Sagen ikke klar; det er netop den Omstændighed, at disse Prophetier staae levende for Bevidstheden, der er det Særegne. At en saadan Indvirkning ikke falder af sig selv, sees bedst af de førchristelige apokryphe Skrifter; de ere paa forskjellig

Maade en Forherligelse af Fortiden, men forgjæves leder man i dem om en levende Forbindelse med de gamle Dages Propheti eller om det Messianske. Vistnok har der ikke uden Grund været Tale om det «Pseudo-Messianske i Makkabæertiden», men den kan dog ikke være anderledes at forstaae end, at af den Reflex af det Prophetiske, som det Messianske altid maae tilsigte, fattes hvert Spor; det Falsk-Messianske i hiin Tid falder snarest ud til en reent menneskelig Bestræbelse, en Restauration af det Davidisk-Salomonske, ikke som Prophetiens Opfyldelse, men med Tilsidesættelse (Forbigaaelse) af Prophetien. Makkabæertiden har efter dens eget Vidnesbyrd ingen Propheti fostret (1. Makk. 4, 46; 14, 41), men aldrig er der fremkommen Paastand om Opfyldelse af Propheti uden i Forbindelse med livskraftig Propheti. Hiint uomstødelige Vidnesbyrd om Savnet i Makkabæertiden slaaer ogsaa den falsk-kritiske Paastand ned om en Apokalypse, kaldet efter Daniel, som skulde have Oprindelse i samme Tid. Ligesaa lidt som det Upoetiske kan fostre Poesi, saalidt kan Propheti, selv i en svagere eller tvivlsommere Skikkelse, komme fra det, der selv kjender sig uden prophetisk Naadegave. Men det Messianske er Andet og Mere end det Prophetiske, om end Sammenhæng imellem begge Phænomener er en Fordring i første Linie. Stunder det Prophetiske mod en Krise, som bringer Afgjørelsen, saa er det Messianske denne Krise. Allerede den Omstændighed, at Israel har gjenfundet den prophetiske Form — man var endnu kort forinden i saa Henseende tyet til Hellenerne og havde fra dem laant Sibyllerne som en tjenlig Indklædning for prophetisk-artede Tanker — det tyder paa, at den jødiske Aand har været stedt i Krise; men den aandelige Brydning maa have en Forklaring. At Tidsomstændigheder, særligt det

Profan-historiske, ikke er tilstrækkeligt som Forklaring, derom vidner Makkabæertiden; dens Kulmination var gaaet af uden saadan Krise, saa har heller ikke den nye Svingning sammen med Makkabæernes Fald, den tvetydige Herodestid saalidt som Modsætningen til Romerværlden i og for sig kunnet skabe en saadan. Der er Intet, som forklarer, at den jødiske Aand er bleven greben af det Messianske — eller denne Folkeaands Indtrædelse i Krise — uden Christendommen. Men dermed er ogsaa givet, at det Messianske ikke af sig selv gaaer i Eet med det Christelige. Netop dette Brydningspunct i jødisk Aandsudvikling: messiansk og dog ikke christelig — har fundet sit ældste og vistnok klareste Udtryk i Esra-Prophetien; deri ligger dens historiske Interesse.

De messianske Steder i denne Propheti ere i Alt tre; det ene (Esra 5, 28) er bleven berørt; af de andre to findes eet i Syn 6 (13, 3—4; 25—36; 33—38), ganske det anførte ligt. I Synet fremstilles ikke Verdensriget, men Folkenes Hærskarer, som anrette stor Forvirring paa Jorden, saa denne er lig et bølgende Hav; ud af Havet opdukker (eller: fra Himlen nedkommer) den, der holder Styr paa den lovløse Mængde; det er: «min Søn, den Salvede», han skal staae paa Sion — her ligge den gamle Pagts Prophetier til Grund. Det andet (tredie) Sted er i Synet forud, Ørnesynet; mod Ørnen, det faktiske Verdensrige, optræder der en Løve (11, 36—12, 17, 31—34). Løven er den, som hjælper Israel til Riget eller ogsaa Israel, som faaer Herredømmet. Man seer i Ørnesynet en Efterdannelse af Dan. 7 (vistnok dog i Forbindelse med Ezechiel 17); som Modsætning til Verdensriget maatte ogsaa her ventes «En, som er Menneskens Søn», i den Sted bliver det en Løve. Derved kan 1. Moseb. 49, 9 («en ung Løve er Juda» osv.) have

foresvævet, men det kunde ligge nærmere at lade Joh. Aabenb. Cap. 5 være ialtfald Bindeled; Esra's Løve er da efterdannet den johanneiske. Dog een Forskjel er der; i Joh. Aabenb. betegnes Løven som «Davids Rod»; her fattes al Betegnelse af Davids Huus; det kan forklares af at Vægten lægges heelt paa Templet; uden at Forjættelsen til David fremhævedes eller blot berørtes, kunde i Kvindesynet Salomon faae en ypperlig Plads som Sønnen, der er frelst, men derefter reven bort ved brat Død; det gjaldt ikke om Messias, men om Ny-Jerusalem. En Overeensstemmelse i Udtryk for det Messianske imellem Esra-Prophetien og Hyrdebogen bør ikke oversees. Heller ikke Hyrdebogen har Jesus-Navnet; der kan dog ikke være mindste Tvivl om, at Jesus som historisk Person er meent; Grunden til Navnets Fortielse maa være, at for Hyrdebogen er dette Navn blevet hvad Tetragrammet — der skreves men ikke læstes — var for Israel i de gamle Dage. Derimod har Hyrdebogen Betegnelsen: Guds Søn i Lighed med Esra-Prophetien, men ikke ganske som i den apostoliske Skrift.[1]) Paa det ene Staaende d. v. s. af Rabbinerne uafhængige i Esra's Brug af hiin Betegnelse har Corrodi gjort opmærksom (Gesch. des Chiliasm. 1, S. 214—18); i Hyrdebogen vil man derimod lede forgjæves om Udtrykket: den Salvede.[2]) Med Hensyn til Angelologi gaar Hyrdebogen endog fremfor Esra ind i jødisk Theologi.

Naar nu Esra's Propheti af Oprindelse ikke er christelig og dog i denne sin Oprindelse er betinget

---

[1]) I Koranen nævnes Esra selv Guds Søn, medens næppe Marias Søn sammesteds kaldes saa.

[2]) Om denne Betegnelses — „Messias“ — Ikke-Forekomst kan jævnføres de fra extrem modsatte Standpunkter afgivne Domme: Volkmar: Handbuch osv. 1, 2 S. 397 og P. Chr. Kierkegaard: Det Falsk-Messianske i Makkabæertiden S. 9—10.

af christen Indvirkning, hvilket er Resultatet, som formeentlig skulde have fremtillet sig, saa bliver Spørgsmaalet: hvilket christent Skrift maatte staae Esra-Prophetien nærmest som i Tid saa i Anlæg og Anstrøg? Det ældste Svar paa dette Spørgsmaal nævner: Johannes' Aabenbaring. Luther var tilbøielig til at sætte de to Skrifter i Klasse, som var en Nedsættelse for det kanoniske Skrift fremfor en Ophøielse for det apokryphe. Omvendt dømte i vore Dage den tübingske Skole; ogsaa den sætter begge Skrifter i Klasse med hinanden, men som fælles Udtryk for den reneste d. v. s. oprindeligste christne Aand. Resultatet, som samme Skole har opstillet, at Esra-Prophetien snarere er efterdannet Johannes-Apokalypsen end omvendt, turde ogsaa her være godkjendt; Forholdet viste sig i to Retninger som et lignende: til Paulus i dogmatisk Henseende, til Johannes paa apokalyptisk Omraade. Begge Gange har dog Forholdet stillet sig ikke blot som efterdannende, men nok saa fuldt som tilstræbende Rettelse, altsaa berigtigende Omdannelse. En nærmere Jævnførelse af Esra-Apokalypsen med Johannes' vilde godtgjøre, at Afstanden dem imellem ikke er mindre end i det dogmatiske imellem Esra og Paulus. Nu er dog ikke saa vel Tale om den Indvirkning, Esra-Prophetien i sin Skriftform kan have modtaget — det gjælder den apostolske Skrift —, som om Indvirkning, den kan have udøvet, hvilket maatte gjælde om efterapostolsk Skrift, nemlig Hermas' Hyrde. At sidstnævnte Skrift ligger Esra-Prophetien nok saa nær som nogen af dem, hvorfra den er bleven paavirket, derom vilde man næppe have tvivlet, naar ikke Ørnesynet — Syn 5 — gjerne havde været det, som havde tilvendt sig Opmærksomheden i nævnte Propheti, thi til hiint Syn har Hyrdebogen intet Sidestykke, derimod nok Johannes' Aabenbaring. Ogsaa skal Grundforskjellen

paa Esra og Hermas, som den alt blev angiven (Bl. 7?), opretholdes: hos Esra er Syn paa Fremtiden Sagen, for Hermas ligger Opgaven i Samtid (Lignelse 9: «det Tilkommende ligger udenfor din Synskreds, hvad Du har for Øie, kan Du see»); men netop denne Modsætning har historisk Interesse, da den tjener til at belyse et for hin Tids Forstaaelse saare vigtigt Forhold, nemlig imellem det Jødechristelige og paa den anden Side det Jødiske under christelig Indvirkning.

Men for at skjønne det ret, maa samme Forhold bestemmes nærmere, og Udgangspunkt for denne Part af Overveielsen bliver, hvorledes vi tør forstaae Udtrykket: jødisk Literatur.

Udtrykket jødisk Literatur kunde synes at forklare sig selv. Men naar Grændseomraadet for andre Literaturer kan forekomme svævende, saa er der ved nævnte Literatur endog særegne Vanskeligheder. En Literaturs Omfang bestemmer man enten — og i Reglen — efter Sproget, hvori den er affattet, eller efter Forfatterens Nationalitet; ingen af disse Begrebsbestemmelser ere her udtømmende. En tredie kan tilføies: den Literatur, som har faaet Indgang hos et Folk, om end ikke paa Folkets eget Maal, naar den ved dette Folk er blevet bevaret; i sidste Fald er det Tilegnelse og Bevarelse, der betones, fremfor Frembringelse. Endda naaes Maalet ikke. Imod den første af disse Begrebsbestemmelser er at indvende, at den jødiske Literatur ikke har et enkelt Tungemaal selv om man som her bliver staaende ved den Deel af samme, der falder i Oldtid; Forskjelligheden i Maal ere ikke blot semitiske Dialectforskjelligheder (Old-Hebraisk, Aramæisk, Ny-Hebraisk), en Mangfoldighed, som i en Literatur, der

omspænder et Tusindaar, nok maa være uundgaaelig; men en vigtig Gren af samme foreligger paa Græsk. Det gjælder om den i Alexandrien hjemmehørende; hvem vil det falde ind at udelukke Joseph eller Philo fra jødisk Literatur. Den anden Begrebsbestemmelse har den modsatte Feil, med den spænder man for vidt; ogsaa den nye Pagts Forfattere vare fødte Jøder, men at indlemme deres Skrift, det nye Testamente, i jødisk Literatur vilde for selve Jøderne være en Overraskelse. Foruden de anførte to Momenter: Sprog, hvilke jødiske Forfattere førte i Pennen med fuldt bevaret Folkelighed, og Nedstamning — maa nævnes et tredie, mere aandeligt: den ved Religion og Overlevering bestemte Tankegang. Jødedom har sit eget aandelige Mærke i en Forstand som det ikke kan siges om Hellenismen, der ellers snarest her kunde jævnføres; dette Mærke forekommer ikke uden den ligefremme Sammenhæng, som er Herkomst, men kan nok opgives, eller saa væsentlig omdannes — ved Overgang til Christendom — at det ikke staaer langt fra Opgivelse. Men hvor Jødedom er tilstede, selv om den er paavirket og afbleget, der bliver Kravet paa at indlemme alt Literært under hiint folkelige Navn.

Men nu kommer den tredie anførte Begrebsbestemmelse i Betragtning, som vel ikke fyldestgjørende for sig, dog for det her omhandlede af sær Vigtighed. Det er Spørgsmaalet om hvad et Folk uden Hensyn til Oprindelse eller oprindeligt Tungemaal har tilegnet sig og fastholdt. Det gjælder om en Deel af den uomtvisteligt jødiske Literatur, at den er bleven bevaret ved de Christne. Vistnok have Christendom og Folkelighed ikke ligefrem med hinanden at gjøre, men Udviklingsgangen førte det med sig, at Christendom kom i et Modsætningsforhold til jødisk Folkelighed fremfor til nogen anden. Sikkert er der i denne Opfattelse

noget Vildfarende, men ogsaa noget Uopklaret, som dog indtil Videre faaer at staae ved Magt. Til hiin Deel af jødisk Literatur — den i christent Værge — maa henføres den fra Alexandrien stammende Bibeloversættelse, som nævnes efter Sagnet om Oprindelsen (LXX), dertil den Tilgift af Skrifter, som sammesteds blev vedføiet den jødiske hellige Skrift: de saakaldte Apokrypher, der maa nævnes: Apokrypher i snævrere Forstand. Tallet paa disse er ikke fastslaaet; der er to efter Form historiske Skrifter: een under Esra's Navn (Esra 3), som Joseph har lagt til Grund for Beretningen om Hjemkomsten, og ligesaa en tredie Makkabæernes Bog, hvilke begge *vulgata* ikke har optaget, hvorfor de i Vesterleden end ikke med Forbehold ere godkjendte. Saadan Billigelse blev de øvrige Skrifter til Deel i Trient (4de Synodalmøde Dekret 1), som var en Ophævelse af Forskjellen eller af Forholdet. En saadan opnaaede ialt 7 Apokrypher, hvoraf fulgte en Ompostering: Tobias og Judith bleve i Egenskab af historiske anbragte imellem Nehemia (Esra 2) og Esther, Salomons Viisdom og Jesus Sirach *(ecclesiasticus)*, i hvilke begge alt Augustin yndede at se salomonske Skrifter (*de civitate dei* 19, 20), fik Plads efter Høisangen, og endelig maatte Baruch med Jeremias' Brev slutte sig til denne Prophet; kun de to Makkabæernes Bøger holdtes udenfor Tredelingen: historisk, Læseskrift, prophetisk, men stilledes derfor dog lige med de andre (om Makkabæernes fjerde, som kun findes blandt Josephs Skrifter, kunde der ikke blive Tale). Brudstykkerne af Esther og af Daniel bleve indlemmede i Hovedskrifterne; ene Manasse Bøn blev fastholdt som Appendix, dog uden Betegnelsen: apokryph. Men udover Synodaldekretet blev en særlig Plads forbeholdt det Skrift, som her er Æmnet: Esra's fjerde (Tallet blev staaende, uanseet at Vesterleden skjød Esras tredie fra

sig). I den alexandrinske Samling kunde hiin Bog ingen Plads have, allerede af den Grund ikke, at den er yngre end Samlingen; Bogen kommer frem i en gammel latinsk Oversættelse, man mener fra græsk Grundtext, som er tabt; men i den Skikkelse, den fik i *vulgata,* den forbedrede latinske Oversættelse, har den opnaaet Anseelse. Euseb forbigaaer den i sit Overblik og Værdsættelsen af Skriftsamlingen, og det Samme gjør det gelasianske Dekret, som to Hundredaar efter Euseb opregner hvad der i Rom gjaldt for apokrypht, deriblandt *liber qui appellatur pastoris*. Meningen med det nævnte romerske Dekret har været, at der ikke tilstedtes andre Skrifter som Menighedsskrifter end de fuldtud godkjendte; alligevel fik Esras fjerde ved Hjælp af *vulgata* Lov til at blive staaende i Linie med de canoniske kun som en Tilgift. I Trient indlod man sig ikke i Lighed med Gelasianum paa Opregning af det udelukkede; Esra's fjerde gik da fri for en formelig Forkastelsesdom, og mærkeligt nok listede Bogen sig upaatalt over i de ældste schweitzerske Bibeloversættelser; derved har ogsaa Luther faaet den omtalte Anledning til udtrykkeligt at afvise den paa en Maade, som røbede Tilbøielighed til at lade Johannes-Apokalypsen friste samme Skjæbne. Men for saadan subjectiv Vilkaarlighed stillede Traditionen især den vesterlandske sig afgjort i Veien; Forskjellen paa de kirkehistoriske Vidnesbyrd for de to Skrifter var dertil for udpræget.

(Fortsættes.)

XXIX.

Kirkelige og literære Efterretninger.

Kjøbenhavns Universitets Firehundredaarsfest,

afholdt den 4de og 5te Juni d. A. skjænkede Hovedstaden upaatvivleligt nogle af de skjønneste Dage, den har seet. Deeltagelsen var fra alle Sider saa almindelig og Følelsen af Universitetets Betydning for hele Landet saa levende, at Mindet om de festlige Dage vist vil bevare sig i alle deres Erindring, som paa en eller anden Maade have været Øienvidner eller fik Deel i Festlighederne. Hvad enten man tænker paa den gode Stemning, som hvilede over det Hele, eller paa de fremragende Mænd, der hver paa sin Viis bidroge til at forherlige disse Dage, som havde samlet Nationens Ypperste indenfor Høiskolens Sale, saa maa man betragte Mindefesten som et Udtryk for Erkjenkjendelsen af, at Universitetets Hæder maa ligge alle Dannede paa Hjerte. Rektoren Madvigs beundringsværdige Optræden og hans forskjellige Taler og Gjensvar paa de Universitetet bragte Hilsener, Biskop Martensens fortrinlige Indledning til Festen, Digterne Plougs og Richards de dybeste Toner anslaaende Cantater og Sange, Componisterne Hartmanns og Gades forunderligt gribende Musik, Communalbestyrelsens storartede Gjestmildhed ved en fortræffelig Ordning af det Festmaaltid, hvortil den havde indbudt, og endelig — da Kongen destoværre netop i de Dage ved Upasselighed var forhindret i at smykke Festen ved sin Nærværelse — Kronprindsens livlige, kraftige og takfulde Ord. — Alle disse forenede sig om at give Dagene et høitideligt, nationalt Præg og have hver Krav paa Folkets Taknemmelighed.

Det er naturligviis ikke Tidskriftets Hensigt at skildre de enkelte Festligheder; de offentlige Blade have desuden givet rige Meddelelser om denne. Kun den kirkelige og theologiske Side af Festlighederne ville vi dvæle ved. Og derfor meddele vi først den Tale, hvormed Sjællands Biskop aabnede Festen Onsdag den 4de Juni i den saa skjønt og smagfuldt udsmykkede Frue Kirke:

Intimation ved Universitetets Jubelfest.

«Ære være Gud i det Høieste! Amen.

Thi med et Ære være Gud i det Høieste bør denne store Høitid begyndes. Her paa dette Sted, i denne Helligdom, skjøndt Murene ikke ere de samme — Omskiftelsen har ogsaa her beviist sin Magt —, her blev for fire Hundrede Aar siden Danmarks Høiskole indviet ved dens Stiftelse. Murene ere ikke de samme, men Erindringerne ere de samme. Høiskolens Lærere og Sønner, dens Nærforbundne og Venner, ogsaa Nærforbundne fra Broderrigerne, Medborgere fra alle Samfundsklasser, fra Landets forskjellige Egne have her forsamlet sig for at tilbagekalde disse Erindringer og til et Vidnesbyrd om, at denne store Høitid vedkommer det hele Folk. Og Danmarks Konge med sit Huus hædrer Festen med sin Deeltagelse, skjøndt Kongen, hvad vi Alle beklage, er forhindret fra at hædre Festen med sin Nærværelse. Hvad her udførligere skal udtales om Festens Betydning, vil Høiskolen selv udtale ved den Mand, hvem den har overdraget sin høieste Værdighed. Dog skal der først udtales et Hjerterne opad! et Ære være Gud i det Høieste! med Lovpriisning, med Velsignelse og Bøn! Det skee, i Aand og Sandhed!

I Aand og Sandhed! dette Ord staaer skrevet paa Talerstolen histovre i vor Høiskoles Festsal og vor Høiskole har herved betegnet sit Løsen. Og i hvilket Ord skulle vi hellere mødes i Helligdommen, end i dette! Der skal paa denne Dag gjøres Taksigelse for Fortiden og see vi tilbage paa de Aar, som ere henrundne, spørge vi, for hvilke Velsignelser vi i Særdeleshed skulle takke, da viser sig som et Lys i Mørket ikke blot selve vor Høiskoles Stiftelse, men ogsaa dens Fornyelse ved Reformationen, da falske Myndigheders Aag blev brudt, da det rene Evangelium som en Morgenstjerne brød frem igjennem Taagen,

da dette Ord: i Aand og Sandhed fik en fornyende Kraft, ikke blot i Sjælenes, men ogsaa i Aandernes Verden, paa eengang et Kampraab mod Alt, hvad der nægtede Aand og Sandhed, og et Fredens Budskab, med Forjættelse om nyt Liv og nye Lys. Da lød det ikke blot i Kirken: ved Sandhedens Aabenbarelse anbefale vi os for hvert Menneskes Samvittighed, det vil sige ikke ved den blotte udvortes Myndighed, men ved Sandhedens egen Kraft skal Evangeliet bevise sig for Menneskenes Samvittighed og Hjerte; men dette «ved Sandhedens, ved Lysets egen Kraft,» dette: «i Ægthed, i Oprindelighed og af Kilden,» dette i «Alvor og i Virkelighed» og ikke Skin og Skygge, ikke i et udvortes, et forfængeligt Væsen, ikke i den blotte Benægtelse, men i Sandhedens Bekræftelse, det blev nu Løsenet i alle Kredse af Aandens Verden, af Kundskabens Rige, i Overeenssemmelse med ethvert Omraades, enhver Gjenstands særegne Natur. Og see vi nu tilbage til de Aar, som ere henrundne, maae vi da ikke i Særdeleshed takke Gud fordi Aand og Sandhed ikke har ladet sig uden Vidnesbyrd i vort Folk, ikke har ladet sig uden Vidnesbyrd i vor Høiskoles Gjerning, og i de Virkninger, som derfra ere udgangne.

Ja Du vor Gud! Lysenes Fader! som lod det rene Evangelium og dermed den frigjørende Sandhed lyse for vort Folk, — Ære være Dig i det Høieste! Du førte vort Folk gjennem mange og skiftende Skjæbner, førte os ogsaa ind i tunge alvorlige Skjæbner og vi ydmyge os under Din vældige Haand. Dog velsignede Du ogsaa dette lille Folk med saa mange af Aandens de gode Gaver, Kundskabens Gaver, Digtningens Gaver, Kunstens Gaver, anviste dette Folk en Plads blandt de Folkeslag, der ere kaldede til at arbeide for Menneskeslægtens store Fællesmaal. Du gav os Regn og frugtbare Tider fra Himlen, ikke blot for de synlige Marker i dette vort yndige Land, som Du beskikkede os til en Bolig, men ogsaa for Aandens usynlige Marker. Du lod fra denne vor Høiskole udgaae Virkninger, velsignelsesrige for Folket, til Embeders Forvaltning, til Befæstelse i Retfærdighed, i al aandelig Dygtighed, til Styrkelse for den Tænkemaade i Folket, der opløfter Sindet over det Lavere og Uværdige, opløfter til høiere og videre Synskredse. Vi takke Dig for disse Gaver, takke for de mange troe Lærere, der i de henrundne Aar ved vor

Høiskole have været Aandens og Sandhedens Tjenere, ikke blot for dem, der have gransket Dit Ord i de hellige Skrifter, have dannet Lærerstanden i den danske Kirke, men for dem alle, der have spredt Lys og Kundskab i Folket, have arbeidet for Menneskedannelse og Menneskeforædling; hvad enten de have gransket Naturen, den synlige Skabning, have sænket Blikket i Jordens eller Stjernehimlens Dybheder, opdaget Verdenskræfter og Love, eller gransket de Kræfter, der ere nedlagte i Skabningen til Lægedom for menneskelig Sygdom og Lidelse; eller de have gransket Retfærdighedens Love, eller de have løftet Fortids Skatte, tolket Fortids Skrifter og Fortids Bedrifter, at døde Tungemaal bleve levende, eller de have gransket selve Aandens og Tankens Lov, have søgt at sammenfatte den menneskelig Viden til Eenhed og Heelhed; og ikke blot takke vi for enkelte Høitbegavede, hvis vidthenstraalende Navne lyse som Stjerner og ere paa Alles Læber. Nei, ogsaa de glemte Navne af dem, der i deres Tid med Dygtighed, i Troskab og Kjærlighed have arbeidet for Ungdommens Dannelse i vort Land, ogsaa disse ere indesluttede i vor Taksigelse.

Og da bede vi, idet vi vende Blikket mod Fremtiden: den Aand, der ved vor Høiskoles Fornyelse udfoldede Vingerne og som gjennem Tiderne vedbliver at fornye og forynge sig selv, den være fremdeles over den! Ja Livsfornyelsens og Livsforyngelsens Aand svæve over Danmarks Høiskole, velsignende, skjærmende, at den maa være en lysende Pille og Støtte for Aandslivet i Folket, og at der fra dens Haller altid maa udgaae en Ungdom, dygtig til at tjene Fædrelandet, dygtig til at stride for Aand og Sandhed. Denne Aands Velsignelse være over Fredens, over Sædemandens Gjerning, være over Granskningens stille Arbeide, at den, som søger, ogsaa maa finde; være ogsaa over Striden, som her saa ofte maa gjennemstrides, det være sig i Eensomheden, i det stille Kammer, det være sig i det Aabenbare. Vi vide det, og Reformationen er her det store Vidnesbyrd, at Sandheden ofte kun kan vindes igjennem Strid, vide, at Sandhedens Erkjendelse ofte maa gaae igjennem Tvivlen, at Aander maae kæmpe med Aander om Sandhedens dyrebare Klenodie. Vi bede ikke, at Striden ikke maa være, begjære ikke den dorske Ro. Men derom bede vi, at Striden om Aandens høieste Klenodie altid maa føres i Aand og Sandhed. Thi kun da

kan den blive til Din, til Sandhedens Ære. Dog skal Skolens Gjerning saavel som Kirkens, fremfor Alt være en Fredens Gjerning. Saa bede vi da: Giv ogsaa i de kommende Tider Regn og frugtbare Tider fra Himlen for Aandens Marker i vort Land. Lad Sæd og Høst aldrig aflade, at Ordet maa vorde opfyldt: En saaer og en Anden høster, men Begge skulle de glæde sig, baade den som saaer og den som høster; at den yngre Slægt maa indkomme i den ældres Arbeide, fortsætte og fuldkomme det; at der i Høstens Tid maa kunne vindes Krandse, ikke af golde, men af fulde Ax, værdige til at smykke Fædrelandets Tempel, til Din, til Sandhedens Ære!

Vi udvide vor Bøn og bede, at Du vil velsigne enhver god og gavnlig Idræt i Folket, velsigne ikke blot Aandens, men ogsaa Haandens Gjerning, Agerdyrkerens, Haandværkerens, den fredelige Borgers Gjerning, at alle Gaver, alle Kræfter, alle Virksomheder maae virke til det samme Maal, til Fædrelandets Vel. Din Velsignelse være over Konge, Fædreland og Folk. Vi vide ikke hvilke Fremtidsskjæbner Din Viisdom har beskikket for vort Land. Men derom bede vi, at Fædrelandskjærligheden maa være i Aand og Sandhed, at vi maae staae faste paa den onde Dag og ikke blive trætte i Tider, bestemte til at være Taalmodighedens Tider. O Du vor Gud, vor Tilflugt og vort Skjold, vor faste Borg, Du velsigne os og bevare os! Lad Dit Ansigt lyse over os og vær os naadig! Thi Riget er Dit, Magten og Æren i Evighed! Amen!

Efter Biskoppen besteg Universitetets Rektor Talerstolen og udtalte sig saaledes: [1])

Naadigste Kronprinds, Høibaarne Fyrster, Høitærede Forsamling! For 400 Aar siden samledes i den ærværdige gamle Kirke, som da stod paa dette Sted, men som siden Fjendevold har ødelagt, Danmarks Konge, Grunderen af den nye Herskerslægt, med et Antal af Landets bedste og meest ansete geistlige og verdslige Mænd og med en liden Flok meest fremmede Lærde og Videnskabsmænd — *doctores et magistri,* som de dengang kaldtes — og foretog med pavelig Tilladelse den Handling, hvorved Danmarks

---

[1]) Aftrykt efter Brl. Tid.s Nr. 129.

Høiskole, Kjøbenhavns Universitet, stiftedes. Den Plante, der betroedes Jorden, fandt denne lidet forberedt; Planten trivedes langsomt, sygnede og truede med ganske at gaae ud. Da kom en mildere Luftning, en friere Strøm fra Syden, da kom Pleie og Omhu fra Konge og Folk; Planten skjød nye, stærke Rødder, den hævede sig i en rank Stamme; den voxede til et høit og kraftigt Træ, under hvis Krone i Aarhundredernes Løb Slægter af Unge og Gamle have vandret og arbeidet, vandre og arbeide den Dag idag og, hvis Herren vil, fremdeles skulle vandre og arbeide. Det er til Ihukommelse af hiin Stiftelse, det er for at skærpe Bevidstheden om vor Opgave, at styrke Fortrøstningen til Fremtiden ved at skue tilbage paa Fortiden, at vi idag samles: Høiskolens Lærere og Studerende. Ak! vi samles ikke, som vi havde haabet, med Landets Konge, Herskerslægtens Fornyer, men hans Tanke er os nær, og hans Søn og Arving er os Borgen derfor. Vi samles med Kongesønnen, og vi samles derhos med en talrig Skare af Landets bedste Mænd, af hvilken den største Deel selv har været vor Høiskoles Sønner, samt tillige med en Skare af Gjæster fra vore Frændelande som kjære Vidner og Deeltagere. Gud give at denne Dag maa være til Glæde og Velsignelse!

Naar vi sende vor Tanke over den dybe og brede Kløft af 400 Aar for at kalde frem for Sindet den Handling, der da foregik, de Mennesker, der deeltoge i den, deres Skikkelser, deres Ord og deres Tanker, da fremtræder der for os en overvældende Forskjellighed. Vi have ondt ved i hvad vi der see, at finde Begyndelsen til vor Gjerning, ved i dem at see vore Forgængere, og hvis de kunde sende Blikket herhid, vilde det være dem endnu vanskeligere i os at see deres Gjernings Fortsættere, deres Efterfølgere. Selv det, at vi idag tale i vort Modersmaal, vilde forekomme dem forunderligt, thi dengang troede man at der om saa høie og alvorlige Ting kun kunde tales i de fra Oldtiden overleverede Sprog. Ganske vist see vi hos dem en fast Tro og en ivrig Bekjendelse, men vi see en indskrænket Kreds af Indsigt og Kundskab, bunden til, støttende sig til Autoriteten og overalt bøiende sig for Aabenbaringens Autoritet, saaledes som Kirken lod den fremtræde, og dernæst ved Siden af Kirken en fra Hedendommen overleveret Autoritet, men i forvansket Skikkelse:

man bøiede sig for den lidet kjendte, men i den lidet kjendte Skikkelse næsten kanoniserede Hedning Aristoteles. Snever var den Kreds, hvorover Blikket paa hiin Tid svævede; ukjendte Vande skilte en Deel af Jorden fra den anden, og mellem, hvad der laae nærmere, vare Samfærdselsmidlerne og derved den indbyrdes Kjendskab ringe. Ringe var Bevidstheden om Fortidens Daad og Fortidens Virksomhed, og allerringest var Kundskaben om Naturens Mangfoldighed i Skikkelser, Fænomener og Love. Ligeoverfor dette Billede fremtræder Nutiden med Aandens rige, ubundne, undertiden maaskee lette og flagrende Liv, med en Rigdom af Kundskab og Indsigt baade af historisk Art og rettet paa Naturen, der er nærved at overvælde os. Og dog see vi ved nærmere Betragtning ikke blot den historiske Sammenhæng i Udviklingen fra da til nu, men der møder os en Eenhedens Grundtanke, der, skjøndt i en dunklere Skikkelse, var tilstede ved vor Høiskoles første Stiftelse og som endnu bærer den, hvis den med Rette bestaaer: det er Bevidstheden om Erkjendelsens Betydning, om Erkjendelsen som Livets Kjerne og Fylde, Bevidstheden om Kundskab og Indsigt som den Magt, der forædler, styrker og fremmer. I denne Tanke mødes vi med Fortiden, i denne Tanke holde vi Fest.

Men Jubeldagen er eller rettere den forudsætter som gaaende forud en Regnskabsdag. Har Kjøbenhavns Universitet efter menneskelige Vilkaar løst den Opgave, der blev det stillet, har det bidraget Sit til, at det danske Folk har levet med en fyldigere, klarere, mere alsidig Bevidsthed, har det bidraget til, at Folket har levet mere? — thi at tænke og at føle, er at leve. Vi vilde ikke have stevnet til Fest, hvis vi ikke, skjøndt bevidste vor Skrøbelighed og al menneskelig Gjernings Ufuldkommenhed, dog havde havt et Haab om, at dette Spørgsmaal vilde blive bejaet af billige Dommere, der kjende Livets, navnlig Aandslivets Vilkaar. Ligeoverfor vrangvillige Dommere træde vi frem med frimodig Stolthed. Videnskaben tilhører vel ikke udelukkende Universiteterne; Aandens Liv og Bedrift er, Gud skee Lov! ikke bunden hverken til Steder eller Kredse af Mennesker. Den Mand, der i vort Universitetets første 200 Aar kastede den største Glands over Danmark ved aandelig Bedrift: Tycho Brahe, var ikke Universitetslærer, og saaledes var det ogsaa i andre Lande

med store Aander som Leibnitz og Newton. Og dog bare disse Mænds Virksomhed Universiteterne fremad. Fra Universiteterne modtoge de Fortidens Kundskabsarv og begyndte dermed deres eget Arbeide, og til Universiteterne overgave de deres Arbeides Frugter, deres store Tanker. Keppler optog Tycho Brahes Forskninger og uddrog deraf sine Love, og i en beskednere Skikkelse fortsatte herhjemme Longomontan med Dygtighed Arbeidet. Universiteterne ere Videnskabernes Samlings-, Pleie- og Forplantelsessted. Hvad Fortiden har overleveret, og hvad der til enhver Tid fremkommer som en moden Frugt af Tanken, det skal der sammenarbeides, bringes til Klarhed og i denne Skikkelse gjennem Disciple og Lærlinge udbredes til Folket og overleveres til Efterslægten. Har da først her vort Universitet gjort Fyldest, har det fra det store aandelige Marked, hvortil Alle indbydes, og hvorfra Enhver kan tage med sig alt hvad han evner, uden at der bliver Mindre for Andre, hentet af det Bedste og Sundeste i fyldigt Maal og herhjemme udbredt det til alle Sider? Ja, vi haabe det, men vi sige, at det har gjort det efter Tidernes Vilkaar og efter menneskelig Indskrænkning. Den almindelige Aandsstrøm har været bestemmende ogsaa for vort Universitet til enhver Tid. Der har været kraftigere og svagere Tider, og ikke blot har det været saa i Almindelighed for Universiteterne og for vort med dem, men vi ville ikke skjule, at et Universitet, der staaer alene for et enkelt og lidet Folk, vil have ondt ved til alle Tider at udfylde den hele Videnskabs og Kundskabs Kreds; det savner den indbyrdes Understøttelse og Fuldstændiggjørelse, som en talrig Kreds af Universiteter byde hinanden. Og dog troe vi at turde sige, at der aldrig herhjemme er savnet Adgang til den aandelige Næring, som til enhver Tid var gjort tilgængelig for alle europæiske Folk.

Men dermed er Universitetets Opgave ikke løst. Ilde vilde det see ud med det Universitets Navn og Ære, der kun havde modtaget og bearbeidet fremmed Eiendom; det vilde ikke engang da have kunnet bearbeide det Fremmede tilstrækkelig; thi Bearbeidelse er Prøvelse, og Prøvelse fører til Vanskeligheder og vækker Tvivl, der nødvendig fører ud over det Givne. Universiteterne skulle fremme Videnskaben. Har vort Universitet taget en forholdsmæssig Deel i denne Videnskabernes Fremme, har det til det store

Gjæstebud, hvor alt Nyt og Dygtigt der, fremkommer i Aandens Rige, skal nydes, medbragt sin egen Deel, medens det modtog fra Andre? Det vilde føre til en lang og vanskelig Undersøgelse, hvis vi skulde gaae ind paa en saadan Prøvelse her, hvorved vi søgte at bestemme vort Universitets Plads og Rang. Vi skulde undersøge, hvorledes det forholdt sig med Begrebet: Opdagelse, vi skulde undersøge, hvorledes der, ligeoverfor hvad man kalder Opdagelse, staaer Tankens Fordyben og Indtrængen i den indre Sammenhæng; vi vilde maaskee tilsidst komme til at kjæmpe mod den Betragtning af Videnskaben, der ligesom lader den være sammensat af Stumper og Stykker, der efterhaanden findes og indsættes, og som glemmer den Tankens Eenhed, der skaber Videnskaben af det Enkelte. Men vi behøve ikke en saadan Prøvelse; vi troe ikke, at man vil tvivle om det Universitets Berettigelse til at tage sin Plads mellem de øvrige som fuldt bidragydende, det Universitet, hvor allerede i den Tid, da Theologien næsten optog den hele, i det Ringeste den allerstørste Plads, Niels Hemmingsen udsendte sine klare og skarpe Tanker, saa klare og skarpe og tillige saa frie, at der andetsteds fra kom Paamindelse om, at herfra udbredte sig en farlig Ild. Vende vi os til senere Tider, da udgik fra dette Universitet Bartholins medicinske Skrifter og Worms anatomiske Opdagelser, da var det her, at Ole Rømer, efterat han under sit Ophold hos Fremmede havde maalt Lysets Hastighed, lærte med den fineste Kunst at iagttage Himmellegemerne, og, for at springe hurtigt hen mod det Seneste, det var her, at det elektromagnetiske Phænomen fremstillede sig for Ørsteds Blik og Tanke, saaledes, at naar nu Tanken flyver Jorden rundt paa Traaden, lader den sagte Ørsteds Navn lyde.

Og det var ikke blot i Retning af Naturbetragtning, at her fremkom noget Nyt og Dygtigt. Her deeltog Rask og Westergaard i at aabne den Gaade, som Kileskriften stillede, for at trænge igjennem til Folkenes fjerneste Tid, her traadte en ny og eiendommelig Retsordning frem ved siden af Romerretten, der næsten ene ansaaaes for skikket til videnskabelig Bearbeidelse, og her skabtes af Kofod Ancker og Stampe og siden af Ørsted — hvem vi dog ikke tør tilegne Universitetet — en nordisk Retsvidenskab. Det var her, at Ole Worm kastede sit skarpe Blik paa

Runeskriften og deri saae Mærkerne af en fordums Cultur, og denne Opdagelse, i Forbindelse med Studiet af hele den oldnordiske Literatur, aabnede Udsigt over en ny Side af Fortidens Liv. Jeg nævner og dvæler ved disse to sidste Phænomener, fordi de erindre os om, at ved Siden af den almindelige videnskabelige Opgave er der stillet Universiteterne i de enkelte Lande de særlige Opgaver, som de historiske Forhold og Naturforholdene stille dem, og som de skulle bearbeide for at berige hele Videnskabens Omraade.

Vort Universitet kan altsaa — ja, vi sige det freidigt — i hiint Aandernes Gjæstebud sætte sig til Høisæde mellem de øvrige og frygter ikke for at vises bort, thi det har leveret sin forholdsmæssige Andeel af, hvad der bydes frem. Men jeg siger just: sin forholdsmæssige Andeel. Fjernt fra os være den taabelige Indbildskhed, der vilde troe, at et lille Folk paa 2 Millioner Mennesker og dets Universitet kunde udrette det Samme i Omfang som Nationer paa tyve Gange det samme Antal. Det have vi ikke gjort, men, fordi vi ere færre, derfor ere vi ikke ringere. Vi indtage den samme Plads, men vi brede os mindre paa Pladsen; vi have gjort et mindre Indskud, men som svarer til den Plads, hvorpaa vi fremtræde. Og hvis nu Nogen vilde sige, at jeg jo selv her indrømmer, at vort Universitet, som man maaskee haanligt vil udtrykke det, for en stor Deel har levet af fremmed Eiendom, da siger jeg, med en Indskrænkning for denne Benævnelse: Eiendom, forresten med fuld Overbeviisning: Ja, saa er det, og saa skulde det være, og saaledes er det overalt, selv for de største Folk. Intet Folk har udført Culturens Arbeide alene, navnlig ikke i det nyere Europa, som Universiteterne tilhøre, og hvor Folkene have deelt Culturens Arbeide mellem sig. Intet Folk lever her af egne Midler, og Intet tilhører her noget enkelt Folk. Den selvstændige Tilegnelse er med det Samme Eiendomsretten, og denne Tilegnelse er en Pligt: Vi skulle modtage den Sandhed, der andetsteds fra tilbydes os. Vi gribe med Glæde just idag Leiligheden til at sige, at vi vel vide, hvad vi have modtaget fra det store Nabofolk mod Syd, fra hvilket Reformationen kom til os, fra dette Folk, der er beslægtet med os i Oprindelse, i Sprog og i Historie. Vi vide, hvad vi have modtaget, men vi vide, at vi have modtaget

det som Noget, vi havde Ret til at modtage, og som derfor med fuld Eiendomsret besiddes af os. Og dermed have vi tillige svaret paa en vis sneverhjertet patriotisk Betragtning, der maaskee fra en anden Side vil klage over, at vi have budt vort Folk for megen fremmed Næring. Vi have budt det en Næring, som ganske vist tildeels er kommen fra fremmede Lande, men som ikke var fremmed; thi Sandheden er intetsteds fremmed, og Nationalgrændserne gjælde ikke paa Videnskabens Omraade. Da Keppler havde udtalt sine Love, da maatte de modtages, og intet andet Folk kunde opdage andre Love og sætte istedetfor dem. Og saaledes gik det ogsaa med hvad der var udtalt af Newton, af Lavoisier, af Galvani og af Volta, saa gik det ogsaa med hvad der udtaltes af Ørsted. De Spørgsmaal som Aanden vækker, og som Aanden kræver besvarede, de kunne ikke besvares med Stof, der hentes fra visse Steder og visse Folk; de skulle besvares med Aandens almindelige Frugter.

Men, har vort Universitet ikke feilet derved, at det gav vort Folk det Bedste af, hvad der efter Navnet var fremmed, men dog i sit Væsen almeenmenneskeligt, har det ikke feilet, fordi det, for at være et godt dansk Universitet, tillige har været et europæisk Universitet, saa har det dog maaskee feilet, fordi det ikke har været folkeligt nok? Den Klage lyder jo ialtfald stundom. Nei, vort Universitet har været tilstrækkelig folkeligt, fordi det med Folkets Tarv for Øie har arbeidet paa og løst den Opgave, der var dets. Vort Universitet har ligesaalidt som noget andet Universitet kunnet aabne Adgang til Videnskabens Indre uden mangesidig Forberedelse, og det har lige saa lidet kunnet række Forskningens Frugter i fuldt Maal til Alle, der blot vilde modtage uden at arbeide. Universitetet har erkjendt det som sin Opgave at fremlægge og meddele Alle, der vilde arbeide sig ind i Videnskabens Helligdom, Videnskabens Frugter og Resultater med deres Forudsætninger i en videnskabelig Form. Det har ønsket og stedse efter Tidernes omskiftelige Vilkaar arbeidet for og erkjendt, at, hvad der her fremtraadte, fremtraadte og maatte fremtræde i en stærk og streng Form. Det overleverede det, som kunde afsondres, til alle dem, der vilde modtage det i et mindre fyldigt Maal, men

som tillige vilde agte det større Maal og det Arbeide, der var rettet derpaa.

Man har ogsaa bebreidet vort Universitet — men Bebreidelsen træffer alle Universiteter, fordi den er rettet mod Noget, der ligger i deres Væsen —, at vi Intet have gjort for vor nationale Literatur, navnlig for Digtekunsten. Ja, Universitetet er sig vel bevidst, at det ikke er en Skole for Digtekunsten, thi en saadan Skole gives ikke. Digtekunsten udfolder frit sine Vinger til Nydelse for Folket, til Nydelse ogsaa for os. Og dog har heller ikke Digtekunsten eller den danske Digtekunst været uden Forhold, og det et Forhold, som vi vel kunne vedkjende os, til vort Universitet. Universitetet skal for det Første forsøge at erkjende Kunstens Væsen, at eftervise Skjønhedens Idee og Skjønhedens Former. Men dernæst fremtræder Poesien i en Mangfoldighed af Skikkelser og Former fra den fjerneste Oldtid, i Former, som kun kunne forstaaes og nydes gjennem sproglig og historisk Kundskab, men som, naar de kjendes, virke befrugtende ogsaa paa den nyere Tids Digtekunst. Og hertil har vort Universitet efter Evne aabnet Adgang. Man er bleven vant til at tænke sig Digteren Holberg som en Modsætning til den lærde Professor Holberg, men det er en meget usand Opfattelse. Sandere er der sunget af en af Holbergs bedste Efterfølgere, af en fiin Aand og en ædel Digter; han har sunget her i Universitetets Høisal:

Husk, at Kingos Harpe her blev stemt,
Holberg holdt i klassisk Daab sin Skjemt.

Ja, i klassisk Daab holdt han den! Mængden veed, at Holberg til komiske Parodier har brugt Meget af Homer og Meget af Virgil, men Mængden veed ikke, med hvilken Kjærlighed Holberg havde lært sin Homer og sin Virgil udenad og bestandig bevaret denne Kundskab. Mængden veed, at Holberg med skarpt Øie opfattede Jacob v. Thybo's og Jesper Oldfux's Væsen, men Mængden veed ikke, skjøndt Holberg selv har sagt det, at det faldt ham saa let at gribe disse Personers Væsen, fordi han havde seet dem vandre om under andre Navne, under en anden Forklædning for to Tusinde Aar siden hos Grækerne; der havde han mødt Jacob v. Thybo som Thraso og Pyrgopolynices og Jesper Oldfux som Gnatho og Artotragus. Saaledes har vort Universitet forholdt sig til Digtekunsten.

Ogsaa den Digter, som sang, at Holberg havde holdt sin Skjemt i klassisk Daab, ogsaa han selv holdt sin Skjemt i klassisk Daab, da han hos os disputerede om Calderons Poesie. Ved vort Universitet fandt Digteren Oehlenschläger en Havn, og han fandt den, uden at han behøvede som Schiller i Jena at give sig ud for noget Andet, end det han var, uden at give sig ud for at være Historiker. Og naar man ikke blot tænker paa den Poesi, som ligger saa nær, saa skal det heller ikke glemmes, at da Middelalderens Viser vare nær ved aldeles at forsvinde fra Sindene, da var der mellem de tre Mænd, der samlede udgav gamle danske Viser, to Profesorer ved Kjøbenhavns Universitet.

Vi see altsaa med Fortrøstning tilbage paa vort Universitets Forhold baade til Videnskaben, til Digtningen og til Kunsten. Vi holde Jubelfest med god Fortrøstning, ogsaa med den Fortrøstning, at Højskolens Lærere og Sønner ikke have svigtet, hvor de kaldtes til Fædrelandets Tjeneste udenfor Videnskabens Sag. Men naar vi see fortrøstningsfuld tilbage, kunne vi da ogsaa see med Fortrøstning ind i Fremtiden? Hvorledes skulle vi kunne holde Jubelfest, hvis vi ikke kunde det? Vi høre nu vel Røster, der sige os, at Universiteternes Tid er forbi, at deres Læreform er forældet, at Videnskabernes Omfang voxer saaledes, at Universiteterne maa opløse sig i Specialskoler. Ja, vor Læreform er i Aarhundredernes Løb undergaaet mangen Forandring; den vil undergaae flere, og vi vide vel, at det hører med til vor videnskabelige Opgave efterhaanden her at lempe os efter Tidernes forandrede Kaar. Men der er een Opgave, der altid vil staae fast. Medens Bøgerne tale til Alle uden Forskjel, saa vil det være vor Opgave at optage Videnskaben i vor personlige Bevidsthed og Overbeviisning og i denne Skikkelse at bringe den til en bestemt Slægt blandt de Yngre i en bestemt Alder og med en bestemt Fordannelse, at bringe denne Videnskaben nærmere og at gjøre den sammes Indhold tilgjængeligt og forstaaeligt, at føie til Foredragene Samtaler og fremfor Alt Øvelser i de forskjellige Studier. Til enhver Tid her at finde det Rette er ikke altid let, men vi ville være betænkte derpaa, og vi haabe, at vi ogsaa der skulle finde, hvad Tiderne behøve. Men Videnskaberne voxe; de kunne ikke omfattes af En. Hver kræver sin Mand heelt, Fagene maae bearbeides uden Hensyn

til de andre; der bliver ingen Tid tilovers til at see sig om fra Naturen til Historien, fra Historien til Retslæren osv. Ja, den Tid er visselig forbi, for længe siden forbi, da man maaskee kunde begynde med at være Professor i Logik, derefter blive Professor i Physik og ende som Professor i Theologi. Ikke blot dette Stadium, men mange andre, som dog ikke laae os saa fjernt, er forsvundet; Videnskaben kræver sin Mand. Men der er en anden Sætning, vi ikke maae glemme. Videnskaben kræver for at være Videnskab en heel Mand, et heelt Menneske, en Mand, der idet han forsker i det Enkelte, i det Særlige, veed, at hans Arbeide er en Bestanddeel af den store Opgave, der omfatter hele Menneskelivet, hele Tilværelsen med alle dens Spørgsmaal og alle dens Haab. Han maa arbeide paa, hvad der er ham givet som særligt Arbeide, saaledes at han veed, at han behøver Understøttelse fra andre Sider, og at hans Arbeides Frugter skulle voxe sammen med Frugterne fra andre Sider, og han maa arbeide med den Bevidsthed, der aner et Samlingspunkt, der skuer hen med et Lys, hvis Glimt, selv om de ere svage og kolde, dog forædle og hæve hans egen Bevidsthed. Den enkelte Arbeider i et Bjergværk stiger ned, og skilt fra Andre i et lille Kammer udhugger han langsomt Ertsen af Stenen; kun af og til hører han en sagte Hamren ved Siden af sig, hvor et lignende Arbeide foregaaer, men han mindes om, at han ikke arbeider alene, og da opstaaer den Tanke, at Alt, hvad der paa alle Steder frembringes og hugges løs af Klippen, det skal tilsidst samles i en fælles Skakt, føres op til Dagens Lys og der smeltes til reent Metal. Saaledes skal Videnskabsmanden arbeide ved sin stille Gjerning i sit eget Fag, skuende henimod det Lys, der funkler langt borte, og hvortil han haaber, at hans Arbeide ogsaa skal bringes op. Gud bevare os dette Samliv, hvor vi, byggende paa en fælles Fordannelse, meddele hverandre Frugten af vore Arbeider og, saa fjernt disse end synes at staae hinanden, vi dog Alle vide, at vi styre hen til det samme Maal! Gud bevare vore Studerende dette Samliv, der, medens det uddanner dem for deres særlige Gjerning, minder dem om, at denne særlige Gjerning skal udøves i den almindelige Sandhedsaands Tjeneste og i det hele Menneskelivs Tjeneste!

Men, idet vi beskjæftige os med disse Spørgsmaal om

Fremtiden, da forvandle vort Haab og vore Ønsker sig til ydmyge Bønner, og vi bede, ikke for denne eller hiin Form, der bestaaer hos os, men vor Bøn er rettet paa den indre Sandheds Magt og Kraft, der skal give alle Former Betydning og Indhold. Du evige Aand, i hvem og af hvem vi leve, Du, som er Sandhedens Kilde og Sandheden selv, sænk Dig stærk i vore Hjerter, og tænd der en brændende Ild; Du skaane os ikke for Arbeidets Møie, Du skaane os ikke for Tvivlens Braad, Du skaane os end ikke for Mismodets lange Tider, men Du give os til Løn at see Sandheden, om endogsaa fjernt, at høste Erkjendelsens Frugt, og vi ville være glade over det Maal, Du deraf giver os! Og sænk Dig i vor Ungdoms Sjæle, tænd ogsaa der den samme Ild, giv den Ungdommens Freidighed, men giv dem tillige den begyndende Manddoms Alvor, at de Alle forberede sig til Livets Gjerning, hver til sin, med Stræben efter Sandhedens Erkjendelse, med Stræben efter at see den enkelte Gjerning i det Heles Lys! Bevar vor Høiskole, bevar den i et lykkeligt Land og Folk, i et Land, hvis Saar ere lægede, og hvor Velstandens Kilder strømme rigeligen, men hvor Velstand og Velvære ikke blot bliver til en mat Nydelse, men vækker forhøiet Længsel efter aandelig Syssel! Giv vort Land en klog og forstandig Styrelse, giv det milde Herskere, lad Slægter efter os med samme Sind som vi bede for deres Konges Lykke, med det samme Sind, hvormed vi idag nedbede Velsignelse over vor trofaste Konge, over Ham og Hans hele Huus, med Haab om et langt og lykkeligt Liv, der ikke svækkes derved, at han idag ikke øieblikkelig kan være hos os! Bevar os Alle i Din Varetægt, gyd nu igjennem Bønnen Din Trøst og Glæde i vore Sjæle og lad, som vort Haab har forvandlet sig til Bøn, Bønnen ved Din Naade forvandle sig til Haab og Fortrøstning! Lad vor Taksigelse og vore Forhaabningers Glæde stige til Dig paa Jubelsangens Vinger.»

Torsdag den 5 Juni fandt den egentlige Universitetsfest Sted i dets Solennitetssal; ogsaa den indledes af *Rector magnificus*. Derefter foregik Promotionen, ved hvilken de Mænd, som enten havde disputeret for den academiske Grad eller hvem Faculteterne meddeelte denne Hædersbeviisning, modtoge deres Diplomer.

Ved Promotionshandlingen for det **theologiske** Facultet — thi kun ved den dvæle vi paa dette Sted — blev afsungen følgende af Digteren Richard dertil bestemte Vers:

Theologien.

Det Ord, hun hørte bag Judæas Ranker,
Hun følger paa dets Verdensvandring ud;
Med det hun veier Menneskenes Tanker,
Og prøver Røsten, om den er af Gud.
Hun billed-maler Kirkens Chor og Rude,
Men om dens Indgang samler hun sin Hær,
Og signer i dens Vievand sit Sværd,
Og vinker ad de Søgende derude.
— Men glemmer hun i Løn at bøie Knæ,
Ja stormer Kirken, den hun skulde værge,
Og taarner Klipper op om Korsets Træ, —
Da kjendes det, at Troen flytter Bjerge.

Derefter holdt Facultetets Dekanus, Prof. theol. **Sthyr** følgende Tale:

«Det Aarhundrede, som er svundet, siden Universitetet feirede sin sidste Jubelfest, har for Kirken og Theologien været en bevæget Kampens Tid, mere stormfuld end nogen anden siden Reformationens Dage. Rationalismen var allerede den Gang begyndt at trænge ind i Kirken, og kun altfor mange bleve de Theologer, «som glemte i Løn at bøie Knæ» og gave sig til at storme Kirken i Stedet for at værge den.

I Stedet for at bane og jævne Troens Vei til Korsets Træ, taarnede de Tvivlens Klipper og Fornuftgrundenes golde Stene saaledes op omkring det, at der allerede begyndte at lyde Røster om, at nu var den Tid kommen, da det Kors, som var og er Grækere en Daarskab og Jøder en Forargelse, snart skulde være glemt og skjult for stedse.

Men der var dog ogsaa andre Mænd, som ikke vilde slippe Evangeliets Sandhed, fordi de betragtede Guds Aabenbaring som den stedse rindende Kilde til Sandheds Erkjendelse, der aldrig skal udtørres. Ofte syntes deres Kamp haabløs og deres Sag en opgiven Sag; men nu i vore Dage kjendes det, hvilke Frugter deres Tro har baaret; thi det er gaaet denne Gang, som det stadig er gaaet gjennem alle Kirkens Tider, at det har viist sig, at Aaben-

baringen er en Sandhedsmagt, over hvilken der vel for en Tid kan vindes tilsyneladende Seire, men som dog derefter viser sig som det Blivende, der staaer under Tidsaandernes Vexlen.

Med denne Erfaring for Øie see vi derfor ogsaa nu med Frimodighed paa den Kamp, som endnu er staaende, og som vi vide vil vare ved fremdeles. Vi glæde os over, at de Vilkaar, hvorunder Kampen nu føres, ere Frihedens Vilkaar for begge Parter, fordi vi ere overbeviste om, at det er de Kaar, som baade Sandheden bedst. Vi glæde os over de Fremskridt, det forløbne Aarhundrede har bragt den theologiske Erkjendelse, men vi glæde os fremdeles ogsaa over, at det nu her i vor Kirke ikke er som for hundrede Aar siden, at Kirkens Mænd staae delte mellem de tvende stridende Leire, men at trods al Forskjellighed i Anskuelser kunne vi dog sige, at vi staae i den samme Leir og kæmpe under den samme Fane.

Det er derfor med Glæde og Tak, vi skue tilbage paa, hvad det forløbne Hundredaar har bragt vor Kirke og den theologiske Videnskab, og om end denne Tak først og sidst egentlig kun kan rettes til Ham, som giver os Alle baade at ville og at udrette, saa ere vi dog, menneskeligt talt, baade berettigede og forpligtede til at yde vor Tak ogsaa til de Mænd, som have bidraget til denne aandelige Udvikling, og det er denne Tak, som det theologiske Facultet ved Kjøbenhavns Universitet har ønsket at give et synligt Udtryk ved at erholde allerhøieste Tilladelse til at meddele den theologiske Doctorgrad til et Antal af de Mænd, som i de nordiske Lande have ydet væsentlige Bidrag til den kirkelige og theologiske Udvikling i vore Dage. De Mænd, hvem jeg altsaa paa det theologiske Facultets Vegne efter dertil indhentet allerhøieste Tilladelse idag skal nævne som dem, hvem Æresdoctorgraden vil blive tildeelt, ere da følgende: (Her nævnede Decanus Promovenderne).

Efter at jeg altsaa nu har nævnet de Mænd, hvem det theologiske Facultet har erholdt Tilladelse til at meddele Æresdoctorgraden, skal jeg paa Facultetets Vegne ønske Dem til Lykke og ønske Dem Guds Naade og Velsignelse til i Fremtiden at gjøre Deres Gjerning til Kirkens og Videnskabens Fremme i den samme Aand, hvori De hidtil have gjort den.»

Udg. meddeler Navnene paa ovenomtalte Promoti og

giver et Omrids af deres Levned og videnskabelige Virksomhed, tildeels efter det i den Anledning udgivne Skrift: «Levnedsbeskrivelser af de ved Kjøbenhavns Universitets Firehundredeaarsfest promoverede Doctorer og Licentiater, meddeelte af dem selv.

Æresdoctorer i Theologi.

a. Danske.

1. Nicolai Gottlieb Blædel, født d. 26 Dec. 1816 i Stubbekjøbing, hvor hans Fader, der siden forflyttedes til Assens, dengang var Præst, Promotus blev dimitteret fra Odense Skole 1836, tog theol. Embedsexamen 1841, blev 1849 Præst ved Almindeligt Hospital og Abel Cathrines Stiftelse, 1853 residerende Kapellan og 1859 Sognepræst ved Garnisonskirke i Kjøbenhavn, i hvilket Embede han øvede en velsignelsesrig og frugtbar Indflydelse paa Menigheden. Af hans Skrifter ere meest bekjendte, hans flere Gange oplagte Prædikener og det populær dogmatiske Værk: «Udvidet Confirmations-Underviisning».

2. Bruun Juul Fog, født d. 11 Marts 1819 i Stege, Søn af Capitain L. Fog, Student 1837, theologisk Candidat 1843, Adjunkt i Roeskilde Kathedralskole 1845, Præst til Nestelsø og Mogenstrup i Sjælland 1847; første residerende Capellan 1857 og Sognepræst og Provst ved Holmens Kirke 1865, hvor hans ualmindelige Begavelse som Prædikant har samlet en Skare Tilhørere om hans Forkyndelse. I Aaret 1856 disputerede han for den philosophiske Doctorgrad ved en Afhandling «om Cartesius, den nyere Philosophies Fader». Foruden et lille Bind Prædikener og nogle Afhandlinger og Artikler har Promotus i 1861 udgivet en liden Bog «om det theologiske Studium», som han endnu ikke anseer for betydningsløs.»

3. Nicolaus Ludvig Helveg, født d. 26. April 1818, Søn af Distriktslæge H. Z. Helveg i Odense, Student 1835, Candidat 1846, i Aaret 1857 residerende Capellan ved St. Knuds Kirke og Præst ved Graabrødre Hospital i Odense. Han disputerede for den philosofiske Doctorgrad 1855 ved et Skrift: «De danske Domcapitler» og aspirerede til et theologisk Professorat i Christiania og i Kjøbenhavn. Skjøndt Promotus ikke naaede sit Ønske, erhvervede han

sig dog nogen Anseelse ved forskjellige Afhandlinger, ved sin Deeltagelse med Pastor Brandt i Udgivelsen af «den danske Psalmedigtning» i 2 Bind 1844—1847, og især ved sin bekjendte «den danske Kirkes Historie til og efter Reformationen» 5 Bind, hvilket Værk skrevet i grundtvigsk Aand, har vundet betydelig Indgang.

4. Hardenack Conrad Otto Laub, Søn af Biskop Mynsters mangeaarige Ven H. Laub, Præst i Frørup i Fyen, født d. 6. August 1805, Student 1824, Candidat 1830, Præst i Ryslinge 1834, siden i Brahetrolleborg og Krarup 1845, begge i Fyen. I Aaret 1854 blev han kaldet til Biskop over Viborg Stift, hvor han gjorde sig i høi Grad elsket ved sin milde og kjærlige Alvor, fra hvilket Embede han tog Afsked i Aaret 1878. Han har kun udgivet Lidet, dog vandt et Foredrag ved Viborg Landemode 1875 ham stor Anerkjendelse formedelst dets rige og klare Indhold.

5. Peter Engel Lind, Søn af Farver K. C. Lind i Kjøbenhavn, født d. 8. April 1814, Student 1831, Candidat 1837, Præst ved Domhuuscapellet i Blaataarn samt ved Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset 1844, i hvilket Embede han blev meget paaskjønnet for den Omhu, han viste de Fængslede. I Aaret 1855 blev han Sognepræst for Sæby og Hallersløv Menigheder. i Sjælland, 1871 tillige fast Censor ved theologisk Examen, hvorfra han 1875 kaldtes til Biskop over Aalborg Stift, efterat P. Kierkegaard havde nedlagt sit Embede. Han disputerede for den theologiske Licentiatgrad i Aaret 1859 ved en Afhandling: *de cœlibatu Christianorum per tria secula.* Den christelige Oltids Historie var Gjenstand for hans videnskabelige Granskninger, hvis Frugt er: «Christendommens Indflydelse paa de sociale Forhold fra dens Stiftelse» til 814 i forskjellige Afhandlinger.

6. Ditlev Gothard Monrad født d. 4. November 1811, Søn af Fuldmægtig i Rentekamret O. Sommer Monrad, dimitteret til Universitetet af daværende Præst i Odense L. Westergaard 1830, theologisk Candidat 1836, disputerede 1838 for Magistergraden ved en Afhandling: *de formis quiescentibus lingvarum Semiticarum* 1846 Sognepræst til Vester-Ulslev paa Lolland. Biskop over Lollands og Falsters Stift 1849, Sognepræst for Brøndbyvester og øster, siden atter Biskop for ovennævnte Stift 1871. Hvor navnkundig

han er bleven i Danmarks politiske Historie og hvor meget han i den Retning har handlet og skrevet, og hvor nøie hans Navn er indflettet i Danmarks Skjæbnes er saare bekjendt. Her ville vi blot omtale, at Promotus aldrig glemte den Theologi og Kirke, som havde fostret ham; derom vidner ikke blot den Prædikensamling, han har udgivet og som har en eiendommelig vækkende Characteer, men ogsaa hans andre Værker: «Den første Kamp om den apostolske Troesbekjendelses Oprindelse» (1875) og «Fra Bønnens Verden» Kbh. 1876. De forskjellige Oplag, disse mærkelige Skrifter have oplevet, vidne tilstrækkeligt om, hvilken Priis der er sat paa dem baade her og i Udlandet.

7. Jens Paludan-Müller, født d. 8. Februar 1813 i Kjerteminde, Søn af den senere til Biskop i Aarhuus udnævnte J. Paludan-Müller, Student 1831, theologisk Candidat 1837, Adjunct i Sorø f. A. residerende Capellan ved Budolphi Kirke og Præst ved Hospitalet i Aalborg 1841, derefter 1855 Sognepræst i Thisted og Tilsted i Aalborg Stift, 1864 til Marvede og Hyllinge. 1874 i Snesere, begge de sidste i Sjellands Stift, for hvis Præste-Convent han i senere Aar har været Formand. Han har stedse levende deeltaget i de kirkelige og videnskabelige Forhandlinger, ogsaa været Talsmand for Missionsgjerningen i den danske Kirke; fornemlig er hans Skrift: «Evangelisk Præstegjerning» 1870 et levende Vidnesbyrd om hans dybe Kjærlighed til Sjælepleie og Prædikeembedet, og hans Bog: «Skriften og Overleveringen» et aandrigt Forsøg paa at vise det Grundede og Ugrundede ved den grundtvigske Betragtning af disse Gjenstande.

8. Peter Conrad Rothe, født d. 17. Juni 1811 i Helsinge i Sjælland, hvor hans Fader V. H. Rothe var Præst, inden han flyttedes til Trinitatis Kirke i Kbhvn. Promotus blev Student 1828, theologisk Candidat 1833, dernæst 1843 anden residerende og 1852 første residerende Capellan ved Frue Kirke, 1865 Sognepræst ved samme Kirke og Stiftsprovst for Sjællands Stift, disputerede for den theologiske Licentiatgrad 1840 ved en Afhandling: *de vita et gestis Anselmi, Archiepiscopi Cantuarensis ratione habita prioris ecclesiæ Anglicæ.* Hans Deeltagelse i mangfoldige kirkelige, christelige og sociale Forhandlinger er bekjendt, allevegne har man i ham fundet en forstandig, kyndig og velvillig Forkjæmper for det Sande og Gode,

og Antallet af de Afhandlinger, han i saadan Anledning har affattet, er meget stort. Blandt de større Arbeider ville vi blot nævne hans Deeltagelse i Revisionen af det Gamle Testamente 1871 og det forøgede Gjennemsyn 1874; til at foretage dette Gjennemsyn udnævntes han af Ministeriet i Forbindelse med Udg., begge fik en udmærket Hjælp ved Prof. Hermansens Veiledning og Raad.

9. Jens Christian Schurmann, født d. 16. Juni 1812, Søn af Godsbestyrer ved Stamhuset Sandholdt og Forpagter af Gaarden Sollerup i Fyen, J. N. Schurmann, Student 1830, theologisk Candidat 1835, Notarius i det theologiske Facultet i 5 Aar, 1846 anden Præst ved Frue Kirke i Aalborg og Sognepræst til Tranders, 1851 Sognepræst og Seminarieforstander i Skaarup i Fyen. Han har ikke gjort sig bekjendt ved Skrifter, men vandt ikke ubetydelig Anseelse ved sin «practiske Embedsgjerning», der ogsaa ofte paa forskjellig Maade er blevet paaskjønnet.

b. Fremmede.

10. Anders Blomstrand, født i Wexiø d. 19. Decbr. 1822, hvor Faderen Joh. Blomstrand var Lector i det Hebraiske og græske Sprog, blev Student i Lund 1840, Doctor i Philosophie 1844, præsteviet 1849, i nogle Aar Docent i Theologie ved Universitetet i Lund. Derefter begav han sig i det Leipzigske Missionsselskabs Tjeneste 1857 som Missionær til Indien og bosatte sig i Trankebar, beskjeftiget deels med at prædike for Hedningerne, deels som Lærer ved Seminariet for indfødte Præster, men især ved Arbeide i det tamulske Sprog til Gavn for Missionen. Han oversatte i den Retning flere fornemlig tyske Skrifter og arbeider nu paa en tamulsk Bibelforklaring.

11. Frederik Ferdinand Carlson, født d. 13. Juni 1811, Søn af Lagman Gustav Carlson, paa Kungshamm i Upland. Student i Upsala 1825, Doctor i Philosophie 1833, Professor i Historie ved nysnævnte Universitet 1849, fra 1837—1846 Lærer for Prindserne Carl, Gustav og Oscar. Efter en frugtbar Rigsdagsvirksomhed, ved hvilken han repræsenterede deels Upsala Universitet deels Videnskabernes Selskab blev han 1863 udnævnt til Cultusminister (Statsraad og Chef for Ekklesiastisk Departement), hvilken Post han beklædte fra 1863—1870

og fra 1875—1879. Hans meest fremragende Arbeide er: «*Sveriges Historia under konungarne af Pfalziske Huset.* 4 D. 1855—1876», der er en Fortsættelse af Gejers berømte Arbeide og ligesom dette er optaget i Heeren og Ukerts «Geschichte der Europäischen Staaten.»

12. Carl Peter Parelius Essendrop, født d. 6. Juni 1818, Søn af Kjøbmand Peter Essendrop i Christiania, blev Student 1835, theologisk Candidat 1839, 1842 Adjunct ved Trondhjems Latinskole, 1849 Sognepræst i Klæbo (i Trondhjem Stift) samt Forstander for Skolelærer Seminariet sammesteds. I Aaret 1861 blev han udnævnt til Biskop i Tromsø Stift, hvilket Embede han 1867 omskiftede med Stiftprovstiet i Christiania og Sognepræsteembedet ved Frelsers Kirke der. I Aaret 1872 blev han kaldet til Cultusminister (Statsraad og Chef for den norske Regjerings Departement for Kirke og Underviisningsvæsenet), hvilken Post han nedlagde, da han 1875 blev Biskop i Christiania Stift. Promotus har ikke gjort sig synderligt bekjendt ved Skrifter men meest ved en frugtbar og fortjenstfuld Embedsvirksomhed.

13. Gisle Christian Johnson, født d. 10. Decbr. 1822 paa Frederikshald. Søn af Ingenieurlieutenant G. D. B. Johnson, Student 1839, Candidat 1845 blev 1849 Lector og 1860 Professor i Theologi ved Universitetet i Christiania og forbandt dermed Lærerposten i Pædagogik ved det practisk-theologiske Seminarium. Han var en Deel Aar Medudgiver af «Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge» og Udgiver af «Luthersk Kirketidende», tillige et af Medlemmerne af den norske Bibelcommission til at revidere Bibelen. Den saakaldte Lutherstiftelse i Christiania er for største Deel hans Værk. I nyeste Tid har han begyndt paa Udgivelsen af «Grundrids af den systematiske Theologie.»

14. Rasmus Tønder Nissen født d. 14 Januar 1822, Søn af residerende Capellan i Melhus (i Trondhjem Stift) C. N. Nissen, Student 1839, theologisk Candidat 1843, 1856 Lector og 1863 Professor i Theologi ved Christiania Universitet, hvor fornemmelig Kirkehistorien blev hans Fag. I Aaret 1875 blev han efter Essendrops Afgang Cultusminister og Statsraad. Hans Skrifter ere nærmest historiske.

c. Disputeret for Doctor-Graden have:

15. P. Madsen, født d. 28. August 1843, Søn af Sognefoged Mads Jensen i Vinding Sogn i Ribe Stift, Student 1862, theologisk Candidat 1868, 1875 udnævnt til Professor i Theologi ved Kjøbenhavns Universitet, fornemlig i Dogmatik og nytestamentlig Exegese.

16. Frederik Christian Nielsen, født d. 30. October 1846, Søn af Kjøbmand L. Nielsen i Aalborg, Student 1863, Candidat 1870, Katechet ved vor Frelsers Kirke 1873, udnævnt til Professor i Theologi ved Kjøbenhavns Universitet 1877, fornemlig i Kirkehistorie. Af hans forskjellige Skrifter fortjener især at nævnes: «Romerkirken i det nittende Aarhundrede 1. Deel» 1876; paa Fortsættelsen heraf arbeider Forfatteren.

17. Carl Henrik Scharling, født d. 3. Mai 1836, Søn af Prof., Dr. theol. C. E. Scharling, Student 1854, Candidat 1859, disputerede 1865 for den theologiske Licentiatgrad ved en Afhandling: «Den nyere hollandske Theologi», han blev efter at have været Docent i nogle Aar 1870 udnævnt til theologisk Professor. Af hans mange Skrifter er meest bekjendt: «Menneskehed og Christendom i dets historiske Udvikling 1872—76» og: «En Pilegrimsfærd i det hellige Land» 1876.

For den theologiske Licentiatgrad disputerede:

Hans Mathias Fenger, født d. 9. August 1850, Søn af Kammerraad H. F. Fenger paa Nordgaard ved Ringsted, Student 1868, theologisk Candidat 1873, Katechet ved St. Stephans Kirken paa Nørrebro 1878.

Af de ovennævnte Professorer Madsens, Nielsens, Scharlings Doctordisputats, samt Fengers Licentiatafhandling og Professor Sthyrs Festskrift i Anledning af Universitetets Jubilæum, skulle vi nu meddele et Referat:

Thi vort Universitets firehundredeaarige Jubelfest har, foruden mange andre Glæder, ogsaa fremkaldt en Deel videnskabelige Afhandlinger, hvoraf de fleste ere skrevne for Erhvervelsen af akademiske Grader. De, som vedrøre det théologiske Omraade, ere følgende. (Vi give her kun et Referat af Indholdet uden at underkaste den nogensom-

helst Kritik, og nævne Afhandlingerne i den Orden, i hvilken Disputatsen er holdt):

1. Apollonios fra Tyana og Filostrats Beskrivelse af hans Levnet. Med en Oversættelse af Eusebius' Gjenmæle mod Hierokles i Anledning af dennes Sammenstilling af Apollonius og Kristus. Et Bidrag til Kulturhistorien og Kritik af Chr. L. Nielsen, Sognepræst i Rudkjøbing. 218 S. (forsvaret den 2. Mai for den philosophiske Doctorgrad).

Det, som er Hovedopgaven for Forf., er at paavise, at «Apollonius fra Tyana, som vi kjende ham efter Filostrat, ingensomhelst Oprindelighed besidder og intetsomhelst nyt Princip har bragt ind i Tilværelsen, men i stort og smaat er en slet og ret Kopi ikke efter Christus, men efter Pythagoras» (S. 163). Forf. begynder med at fortælle Anledningen til, at Filostrat kom til at skrive Apollonios' Levned og hos hvilke Forfattere Apollonios nævnes foruden hos Filostrat; giver derpaa en Udsigt over Apollonios' Levned efter Filostrats Fremstilling, hvilken nærmest gaaer ud paa at betegne den omtalte Mand som mere end et Menneske. Det er ikke en sofistisk Roman, Filostratus har villet skrive; derimod i Apollonios' Levned give en Skildring af Pythagoræismens Fornyelse; Forf. giver ogsaa en udførlig Beskrivelse af Pythagoras og Sagnene om ham. Resultatet af den foregaaende Undersøgelse sammenfatter han i tre Sætninger: nemlig 1. at Apollonius' Liv er forfattet af Filostrat efter ældre Optegnelser og benyttet som en Ramme, hvori der meddeles allehaande Prøver paa dennes Dygtighed som Sofist og Rhetor; 2. Hovedtrækkene ere dannede efter Pythagoras Sagnene — Forbillede for Filostratos' Arbeide; 3. Formaalet har været at paavirke Samtiden i religiøs og sædelig Henseende, særlig med Forholdene i den syriske Keiserslægt for Øie». Den Brug, som den bekjendte Fjende af Christendommen Hierokles har gjort af Filostrats Bog har ledet mange til den Anskuelse, at det var Filostrats Hensigt at opstille Apollonios som et Modbillede mod Christus. Forf. undersøger dette Spørgsmaal med stor Nøiagtighed, idet han kaster et Blik over de forskjellige Skribenter, hos hvilke denne Anskuelse kommer til Orde. Til Slutningen meddeles en Oversættelse af Eusebius Gjenmæle af Hierokles Benyttelse af Apollonios' Mythen . . .

πρὸς τὰ ὑπὸ φιλοστράτου εἰς Ἀπολλόνιον τον Τυανέα διὰ τὴν Ἱεροκλεῖ παραληφθεῖσαν αὐτου τε καὶ τοῦ Χριστοῦ σύγκρισιν — hvor Apollonius første Gang sammenstilledes med Christus.

2. **Jacob Bøhmes Theosophie.** **En religionsphilosophisk og dogmatisk Undersøgelse af C. Henrik Scharling**, Professor i Theologi. Festskrift ved Universitetets Firehundredeaarsfest. 198 S. (Forsvaret den 15. Mai for den theologiske Doctorgrad).

Efter en kort Indledning, der giver et Omrids af Tiden, i hvilken Jakob Bøhme fremtraadte, skildres dennes Levned med dets Lidelser, Syner, Henrykkelser, og de Skrifter, i hvilke han nedlagde sine theosophiske Ideer. Disse theosophiske Grundtanker ere Gjenstanden for det andet Afsnit. Skjøndt man hos Jakob Bøhme ikke kan tale om et udviklet System, saa henfører Forf. dog hans Granskninger til de to philosophiske Hovedproblemer nemlig Spørgsmaalet om den synlige og sandselige Verdens Tilblivelse og om det Ondes Oprindelse. Forf. vil ikke anerkjende forskjellige Perioder i Jakob Bøhmes personlige Udvikling, og sammenfatter derfor Bøhmes Spekulationer i hans Forestillinger a. om Guds Væsen og Natur, hvorved især hans Ide om de tre Principer i Guddommen træder i Forgrunden; disse tre Principer, der have en mystisk Baggrund, ere Grundlaget for hans Anskuelse om Triniteten. Videre udføres dette i syv guddommelige Stadier eller Qualiteter (Kvellgeister) i Gud, der blive Udtrykket (Urgrunden) for den evige og salige Livsfylde i Gud. Umaadelig vanskeligt er det at forstaae b. Skabelsen og Syndefaldet, da den pantheistiske Anskuelse, ifølge hvilken endog det Onde har sin Potents i Gud, kjæmper hos Bøhme med Bibelen og Christentroen. Ogsaa i Verdens Tilblivelse og Menneskets Skabelse har Triniteten og de syv Qualiteter deres Gjerning. «Skabelsen forgaaer nemlig paa en tilsvarende Maade til det indre Kredsløb i Gud derved, at de syv Qualiteter i en fremskridende Proces sænke sig i Chaos eller den døde Materie og derigjennem hæve denne til stigende Liv og Fuldkommenhed (S. 57).» Lucifers Fald gaaer forud for Menneskets; thi skjøndt den ved Lucifers Fald forstyrrede Harmoni mellem de guddommelige Principer og Qualiteter er bleven oprettet i den nyskabte

Adam, saa falder ogsaa denne i Synd, idet han ikke kan beherske sin Natur; det er den himmelske Adam, som falder tidligere, og fra at være eet himmelsk Menneske bliver der nu et jordisk Menneskepar, hvorfra den hele øvrige Slægt nedstammer. Ved Syndefaldet er Menneskenes Natur blevet ganske forandret og omdannet, men stræber tilbage til den oprindelige Eenhed, da han var i Engleskikkelse. Derved er Frelsen bleven muelig. Skjøndt Bøhme c. fastholder Frelsen ved Jesus Christus, saa er hans Christologi ikke fri for at have en doketisk Characteer; det var Christi grovere Legeme, som forgik i Døden, medens det indre og finere var det, som opstod. Under mystiske Billeder fremstilles det, hvorledes Christus er død, for at rense os fra Synden, at Livet kunde opsluge Døden; under lignende Billeder kommer han til at afmale Kirken som Christi Moder, i hvilken Henseende han skjelner mellem den sande Kirke og den kainitiske, som i Verden forfølger hiin.

Hvad Sacramenterne angaaer, da skjelner Bøhme mellem en ydre Daab, som er et elementisk Middel, og en indre Daab, som foretages af den Helligaand og inddøber Christi Menneskevorden, Lidelse, Død og Opstandelse i den indre Grund, og hvad den hellige Nadvere angaaer, da har Christus ved Indstiftelsen givet sine Disciple udvortes Brød og udvortes Viin i denne Verdens Rige og derunder sit himmelske Legeme i et andet principium. Christi aandelige Bespiisning i Nadveren kan sammenlignes med Solen, som gjennem sine Straaler meddeler sig til Alt og dog ikke mister noget af sit Væsen. Bøhme antager Verdens Undergang, men tillige et tusindaarigt Rige og at Alt vil ende i en fuldkommen Harmoni, dog uden en egentlig Apokatastasis. Slutningen af dette Afsnit d. handler om Bøhmes asketiske Formaninger, der indeholde en skarp Polemik imod den da herskende lutherske Orthodoxi (den kainitiske Kirke) og den udvortes Kirkelighed (Babel); man hører her Secternes og de Opvaktes sædvanlige Tale: «der behøves ingen Kunst eller Veltalenhed til at blive et Guds Barn, en Hyrde er ligesaa skikket dertil som en Doctor og endnu meget bedre, thi han gaaer med al sin egen Fornuft ind i den guddommelige Barmhjertighed, medens den Høilærde først sætter et Academiam

paa Næsen og tænker først efter, i hvilken Mening han vil indgaae i Christi Tempel» (S. 93).

I det tredie Afsnit: Bøhme og den nyere philosophiske Speculation, i hvilket Bøhme anerkjendes som Forløber for den moderne Speculation, sammenstiller Prof. Scharling ham med Cartesius, Spinoza, Fichte (den Ældre), Schelling, Franz Baader, Hegel, og sammenfatter Gangen i den philosophiske Bevægelse i de Ord: «I Bøhme have vi Speculationen i dens første friske Livsspire, men endnu uudviklet, ja vi kunde gjerne sige, raa. Principet er sat, men ganske i det Skjulte, Samtidens philosophiske Bevægelse gaaer det forbi uden at ændse det. Saa gaaer der mere end en Menneskealder, førend den egentlige speculative Bevægelse begynder med Spinoza, der hverken kjender eller ændser Bøhme. Derefter gaaer over et Aarhundrede og Fichte sætter den speculative Dialektik i Bevægelse ganske paa samme Maade som Bøhme, men ligeledes uden at kjende og ændse ham. Først med Schelling er Bevægelsen naaet paa Høide med Bøhme og nu først henledes den philosophiske Verdens Opmærksomhed paa den længst forglemte Skomager i Görlitz, indtil endelig Hegel, der giver Speculationens Banebryder den Anerkjendelse, som saa længe var nægtet ham, udfører det Hele i et i formel Henseende fortrinligt gjennemført den hele Tilværelse omfattende Tankesystem» (S. 126).

Da Bøhme og hans Speculation snart blev fordømt som kjættersk snart lovpriist som en høi Profeti vender Undersøgelsen sig i det fjerde Afsnit til: Hans Stilling til den lutherske Kirke, og det Resultat, Forf. kommer til, er at Bøhme saavel hvad den lutherske Kirkes formale som materiale Princip angaaer har tilladt sig stor Vilkaarlighed, grundet paa hans phantastiske Forestilling om den indre guddommelige Oplysning. Man kan derfor ingenlunde betragte ham som en rettroende Lutheraner eller som den, der i alle Stykker holder fast ved den sande Lære, ligesom ogsaa hans Theologi i det Hele er svag og frembyder store Blottelser. — Til Slutningen anstiller Forf. i 5te Afsnit en Sammenligning mellem Theologi og Theosophi, paaviser deres Berøringspuncter og deres væsentlige Forskjellighed, Svagheden i den saakaldte speculative Theologi, som er en Sammenblanding af Theologi og Theosophi, der løber ud i en skjult Rationalisme, «da den vil

hæve Naturaabenbaringen igjennem en teleologisk Udvikling op i Evangeliets særlige Aabenbaring» (S. 182). Det er Forf. Mening, at Philosophien eller Verdenserkjendelsen ikke lader sig sammensmelte med Theologien eller Gudsdyrkelsen til eet videnskabeligt System. Aabenbaringstroen og Theologien skulle her i Verden staae uafhængig af Speculationen, først i det Hinsidige ville de smelte sammen til en virkelig Theosophi, hvis sande Hjem ikke er her paa Jorden.

3. Tertullians Ethik. Afhandling for den theologiske Doctorgrad ved Universitetets Firehundredeaars-Fest. Af Fredrik Nielsen, Professor i Theologi. Kbhvn. 114 S. (forsvaret den 24de Mai d. A.)

I Indledningen giver Forf. en kort Udsigt over Afrikas Befolkning og en fuldstændigere Skildring af Tertullians Levned, Characteer og Skrifter, navnlig med Hensyn paa Montanismen og de Bevægelser, der i Anledning af den opstode i de afrikanske Menigheder. Den næste Deel af Afhandlingen begynder med «Ethikens Forudsætninger, nemlig Gudsbegrebet, Mennesket i Forhold til Gud, dets Oprindelse, Fald og Opreisning især ved Parakleten. Den egentlige Skildring af Tertullians Ethik lader Forf. fremtræde under fire Afsnit: Livet under Synden, Livet under Moseloven, Gjenfødelsen i Daaben og Livet i Forventning. Med stadigt Henblik paa og Anførelse af Tertullians Yttringer i hans forskjellige Skrifter paaviser Forf. at denne sætter Utaalmodigheden som Oprindelse til Synden; dermed stemmer det godt, at Taalmodigheden, over hvilken gives en rhetorisk Beskrivelse, kaldes Sjælen i Christi Efterfølgelse (S. 61). Han anerkjender, at Synden er en Følge af Djævelens Paavirkning og af Arvesynden; Døden er Straf for Synden; under dette Afsnit kommer ogsaa Forskjellen mellem den hedenske og christelige Moralitet til Omtale. Kort behandler Forf. «Livet under Moseloven», hvis Betydning indskrænker sig dertil, at Jødedommen for Tertullian baade er en Profeti og en pædagogisk Foranstaltning, som mister sin Betydning, naar det Fuldkomne og Opfyldelsen er indtraadt. Til Undersøgelsen af Jødedommens Stilling kommer Forf. atter tilbage i sidste Afsnit, hvor Tertullians Anskuelse om Moselovens Betydning for de Christne kommer til Orde (S. 66—72). Ligesaa

kort er Afsnittet om Gjenfødelsen i Daaben; naturligviis forudsættes pænitentia; Daabens Virkning betinges af Forsagelse og Tro. Bloddaaben kan træde istedetfor Vanddaaben. Derimod er Afsnittet om Livet i Forventningen udførligere; thi herunder indbefattes Tertullians Betragtning af forskjellige ethiske og sociale Tilstande, Dyder og Pligter, Martyriet, Lidelser, Christi Efterfølgelse, som gaaer ud paa Taalmodighed, Kjærlighed, Sandhed, Kyskhed osv. Vigtigst for den Christne er Livet i Bønnen, og Askesen navnlig Fasten; dertil knyttes Tertullians Anskuelse om Afholdenhed baade fra Ægteskabet og i Ægteskabet. Den ægteskabelige Forening og dens Tilraadelighed kommer atter frem under en anden Form siden efter (S. 103 f.) Endelig behandles ved dette Afsnit forskjellige sociale Forhold i ethisk Retning: Arbeide og Hvile, Eiendom, Videnskab, Kunst, Handel. Da nu i alle disse Forhold Fristelsen og Fald ligger nær for den Enkelte, saa kommer Forf. til her at omtale Tertullians Betragtning af «den anden Bod» ɔ: de Faldnes Opreisning, og viser, at Tertullian efter at han var bleven Montanist havde langt strængere Grundsætninger herom end i tidligere Tid. Til Samfundsforholdene høre den Christnes Stilling ligeoverfor Staten, Huuslivet, Menigheden; man faaer allevegne et Indblik i, hvorledes Tertullian stillede sig ligeoverfor disse Forhold, om hvilke han ikke altid yttrer den samme Anskuelse og Dom.

4. Bidrag til Hans Egedes og den grønlandske Missios Historie 1721—1760 efter trykte og utrykte Kilder af H. M. Fenger. Med Motto af Hans Egedes omstændelige Relation. 348 S. (Forsvaret for den theologiske Licentiatgrad den 28. Mai).

Efter en kort Udsigt over Forholdene efter Reformationen med Hensyn til Missionen og Begyndelsen af den vaagnende Interesse for denne Sag skildrer Forfatteren, som har benyttet mange utrykte Kilder, deriblandt Archivet i Herrnhut, Hans Egedes Stilling, Kamp og endelige Seir over de hjemlige Vanskeligheder. Førend han gaaer over til den egentlige Missionshistorie omtaler han de grønlandske Naturforhold og Indvaanernes religiøse Forestillinger og Spor af den sande Aabenbaring. Forf. benytter Leiligheden til at modsige de Domme, som ere fældede af Andre angaaende Religionens Indflydelse og de

særlige Tilstande hos de hedenske Grønlændere (S. 49—64). Derpaa skildrer han Hans Egedes Missionsvirksomhed, hans Forhold til Handelen og til Brødremenighedens Udsendinge (see § 11), der 1733 droge til Grønland, samt Brevvexlingen, som begyndte mellem Hans Egede og Christian David (S. 129 f.) indtil førstnævnte forlod Grønland og hans Søn Paul kom i Spidsen for Missionen i Forbindelse med andre Udsendinge, medens Hans Egede søgte i Fædrelandet at virke for den grønlandske Mission, uagtet hans Raad ofte blev tilsidesat. Forf. underkaster Brødremenighedens Missionærers Praxis en særlig Kritik (S. 188—225), idet han fremhæver deres Mangler og Fortrin, navnlig med Hensyn til at de lade Civilisation gaae forud for Missionen, og Indflydelsen af Zinzendorfs Anskuelse paa denne Praxis. Den fra Missionen i Labrador bekjendte Drachardts Forhold er Gjenstand for den følgende Skildring (225—247), hvorpaa kommer Anlægget af nye Colonier og Tilstanden paa dem. Hertil knytter sig naturligt Omtalen af Kjøbmand Jacob Sewerin, som havde forpagtet Handelen i Grønland og havde en væsentlig Indflydelse paa Anlæget af Colonierne og Missionens økonomiske Vilkaar, indtil Handelscompagniets Oprindelse; Mislighederne af denne Forbindelse mellem Handelens og Missionens Interesser paavises paa flere Steder. I Anledning af Hans Egedes Død 1758 bemærker Forf.: «naar man ved Slutningen af Hans Egedes næsten 40-aarige Virksomhed for Missionen lader Øiet glide tilbage over den lange Arbeidstid, kan man ikke andet end fyldes med Beundring og Taknemlighed for hvad der i den, trods Tidernes Ugunst, var blevet udrettet» . . . Endnu i 30 Aar til er Missionen i Fremgang og Udvikling, saa kommer der en stærk Slappelse i Iveren for Værket baade i Fædrelandet og blandt Missionærerne — men saa er ogsaa Egedernes og deres Efterkommeres og Aandsbeslægtedes Virksomhed forbi, og Rationalismens Ligegyldighed for Evangeliet om en Forsoner ogsaa for Hedningerne, der sidde i Mørket, er bleven herskende herhjemme». I Bilag meddeles Uddrag af Unitets Archivet i Herrnhut og Ledreborg, dog sædvanlig kun forkortede og i Oversættelse, samt Fortegnelse paa Missionærerne i Grønland fra 1721—1760.

5. De Christnes aandelige Præstedømme. Afhandling for den theologiske Doctorgrad ved

Universitetets Firehundredeaars-Fest af P. Madsen, Professor i Theologien. 193 S. (Forsvaret den 3die Juni 1879).

Forfatterens Indledning paaviser Nødvendigheden af, at ogsaa de Led, som have Betydning for den practiske Christendomsbevidsthed, blive Gjenstand for en dogmatisk Udvikling og Fremstilling; dertil hører det aandelige Præstedømmes Begreb «som stod indskreven paa Luthers Fane allerede i de første stormfulde Kampaar og vedblev at være et livskraftigt Led i hans Christendomsbetragtning». Til sit egentlige Thema baner Forfatteren sig Vei ved en Undersøgelse over det levitiske Præstedømmes Stilling og Virksomhed, over det Gamle Testamentes «almindelige Præstedømme» i dets Forhold til det levitiske og over Grundbegrebet i det Gamle Testamentes Præstedømme. Gaaende ud fra Hovedstedet i det N. T. 1 Pet. 2, 5. 9, som viser tilbage til Exod. 19, 5—6, paaviser han Forholdet mellem Peters Gjengivelse og Grundtexten i det G. T. og bestemmer sig dog for Oversættelsen: «et Rige, hvis Undersaatter ere Præster». Det er derfor magtpaaliggende at opfatte det Gammeltestamentlige Præstebegreb. Hertil er 2det Afsnit bestemt, og Forf. opstiller de to Functioner, der paalaae Præsterne, nemlig de gudstjenstlige Handlinger og visse Underviisninger i Loven; begge Pligtgjerninger gives der en nøiere Beskrivelse af. I det aronitiske Præstedømme seer Forf. Forbilledet, efter hvilket den christne Menighed skildres i det N. T.; det aandelige Præstedømme er vistnok udtrykt i Exod. 19, hvorved der tillægges hele Folket en præstelig Characteer, men ligesaa meget under Synspunctet af en Fremtidsforjættelse som af en Nutidsbetegnelse. Folket er endnu ikke skikket til at overtage den præstelige Stilling, hvorfor det maa have Midlere, som kunde træde nær til Gud paa de Steder, hvor han aabenbarer sig, og foretage de lovbestemte Gjerninger. Man kan derfor ikke gaae ud fra et Begreb om det aandelige Præstedømme i det G. T., men maa holde sig til Grundlaget det aronitiske, da man ellers vilde faae et ufuldkomment Gudsforhold ud af Begrebet. Den centrale Betegnelse af Præstens Væsen, nemlig umiddelbar Adgang og Nærhedsforholdet til Gud skal langtfra afskaffes, men tvertimod endog i Evigheden naae sin fulde Virkeliggjørelse og til den Grund er, hvad der sym-

bolsk er betegnet i det G. T. det umiddelbare Gudsforhold blevet i den nye Pagt «de daglige Vilkaar for Alle, som i Aand og Sandhed ere indoptagne i Guds Folk» (S. 60). Herved er Forf. rykket op til det egentlige Formaal for sin Undersøgelse, nemlig at godtgjøre, at for dem, som ere sande Troende, er ved Christi Forsoning indtraadt det virkelige aandelige Præstedømme, der staaer i umiddelbart Samfund med den treenige Gud uden andre Midler end Herren selv. Dette personlige Forhold anseer Forf. for at være den absolute Religions Livsvilkaar «den Troendes aandelige Livs visseste og unægteligste Realitet», uafhængig af alle menneskelige Autoriteter. (Forf. gjør her en Digression, idet han drøfter den Benævnelse, som er traadt istedetfor det aandelige Præstedømme, nemlig Ordet: det almindelige og viser denne Ordforms Betydning). Just i denne Uafhængighed af alle menneskelige Autoriteter ligger Forskjellen mellem Protestantismen og Katholicismen; om denne væsentlige Forskjel mellem Præstestanden som Mellemmænd — egentlig en upersonlig Autoritet — og Lægfolket i Katholicismen udtaler Forf. sig nærmere, idet han tillige forsvarer Protestantismen imod Anklagen for at nære Autoritetsfjendskab. Efterat Forfatteren har fastsat, hvad der er at forstaae ved de Christnes præstelige Gudsforhold, kommer han nu til det vigtigste Afsnit (VI) i sin Bog, nemlig: de Christnes præstelige Virksomhed eller med andre Ord at paavise, hvilke Fordringer dette Begreb stiller til de Christne, hvorvidt den gammeltestamentlige Præstegjerning efter sin Idee gjentager sig i de Troendes Liv. Han undersøger her først, hvorledes man i ældre og nyere Tid har forstaaet dette, og han finder de Gamles Betragtningsmaade ganske ufyldestgjørende, men heller ikke de Nyere: Kliefoth, Kronblad tilfredsstiller ham. Derfor tager han atter Offerbegrebet for sig, ikke det særlige gammeltestamentlige, men den blivende, almindelige Idee af det, for at see, hvorvidt det kommer til Virkelighed i det N. T. aandelige Præstedømmes Virksomhed, hvilken han finder i, at den Christne hengiver hele sit Liv som et Lov- og Takoffer til Christus ikke i Livets udvortes Skikkelse, men i Gjenfødelsens og Helliggjørelsens Selvhengivelse, daglige Luttrelser, Anger og Tro, altsaa i et «Levned til Guds Ære, hvor intet leves for os selv, men alle Livsyttringer omsættes til at

tjene ham». Dertil naaer Ingen uden den Helligaands Hjælp eller som Forf. siger: «For at Mennesket kan komme til at bringe Gud Offre i Aand og Sandhed, frembringe Gjerninger, der kunne staae som et Led i Guds Riges Liv, maa den Helligaand være indoptaget som habituelt Princip i den menneskelige Villie og Bevidsthed», men han yttrer tillige, at «disse ideale Vilkaars virkelige Tilstedeværelse ikke ophæves ved den Splid, hvori vor empiriske Virkelighed staaer til dette Ideal». Spørgsmaalet om, hvorledes den anden Fordring til det gammeltestamentlige Præstedømme, navnlig den lærende og lovundervisende kommer til Anvendelse i det aandelige Præstedømme besvarer Forf. derhen, at det er en Selvfølge, at den Troende ikke kan leve et blot indadvendt Liv, men at det ogsaa er uadskilleligt fra hans Troesliv, at han maa meddele de Mennesker, med hvilke han staaer i Forbindelse, hvad der rører sig i hans Indre, men her er han kommen til Grændsen for sin Undersøgelse, da med Hensyn til Omfanget af denne Meddelelse og dens Stilling en ny Factor kommer i Betragtning, nemlig «det kirkelige Embede»; Spørgsmaal, som dette kunde foranledige, ligge udenfor hans Plan. Derimod tager han -- efter at have kastet et Blik paa hvad der kan kaldes de Christnes aandelige Kongedømme — sig nu for at fremstille Luthers og Speners Betragtning af det aandelige Præstedømme. Af den førstnævnte Kirkefaders Skrifter fremdrages mange Yttringer, som skulle bevise, at Luther blev sig selv lig i sin Betragtning, som dog havde en mere empirisk end begrebsmæssig Characteer (S. 172), hvilket hang sammen med den Anledning, Luther fik til at fremhæve det aandelige Præstedømmes Begreb. Imidlertid tilstaaer Forf. dog, at de Forhold, som i Luthers Dage brøde ind over Kirken, nemlig Misbrug af Friheden i udskeiende Retning, nødte ham til at lægge Vægten paa Embedets Ret og Myndighed. I den følgende Tid traadte Begrebet om det aandelige Præstedømme tilbage i Kirkens Bevidsthed, det var først ved den store Livsvækkelse, som Speners Virksomhed fremkaldte i den lutherske Kirke, at det aandelige Præstedømme atter blev en Magt i de Christnes Bevidsthed, men dette var saa en Modsætning til den Sløvhed, som var kommen over Kirken baade Præst og Menighed. Den antiprotestantiske Retning hos de senere Dogmatikere

— mener Forf. — bragte det til den fuldstændige Udhuling af det aandelige Præstedømmes Begreb. Med nogle Bemærkninger i practisk Retning slutter Forf. sin Afhandling.

6. Festskrift udgivet af det Theologiske Facultet ved Kjøbenhavns Universitet i Anledning af Universitetets Firehundredeaarsfest i Juni 1879 (indeholdende Lutheranerne i Frankrig i Aarene 1524—26 af Prof. H. V. Sthyr). Imp. Form. 288 S.

Dette Festskrift er en Udvidelse og Forsættelse af Forf. for den theologiske Licentiatgrad i 1870 udgivne Skrift: Studier over Reformationens Historie i Frankrig før Calvin, første Hefte, ogsaa med Titel: Reformationens Forberedelse og Begyndelse i Frankrig indtil Forfølgelsen i Aaret 1523.

I Indledningen til Festskriftet gjendrives Merle d'Aubigne's Paastand, at Reformationen i Frankrig er opstaaet uafhængig af Luther. Forf. skildrer de fremtrædende Mænd, le Fèvre (Faber Stapulensis), Roussel, Farel, Briconnet, Berquin, Tilstanden i Frankrig ved Parlamentet og Sorbonnen samt de fyrstelige Personer Kong Frants I. og hans Søster Hertuginde Marguerite af Alençon, og sætter os derved paa Skuepladsen for de følgende Begivenheder. Det første Kapitel handler om «Protestantismens Stilling i Frankrig indtil Slaget ved Pavia 1525, nemlig Farels Ophold og Virksomhed i Schweiz, Briconnets vaklende Stilling, le Fèvres fuldstændige Tilslutning til Protestantismen og Skrifter i denne Retning, det theologiske Facultets og Franciscanermunkenes Modstand indtil den ligefremme Forfølgelse indtraadte, da Forfattervirksomheden udvidede sig og Angrebene paa Katholicismen antoge en mere aaben Skikkelse. Medens Frants I. stod paa sin Magts Tinde og selv var i Kamp imod Paven, var dog Forfølgelsen hemmet, især da ogsaa fornemme Mænd havde sluttet sig til Bevægelsen og den fandt en Beskytterinde hos Hertuginde Marguerite. Men efter Slaget ved Pavia 1525 vendte Bladet sig, og nu var der for at undgaae Kjætterbaalet ikke andet for Protestanterne end enten at fornægte deres Overbeviisning eller at redde sig ved Flugt fra Fædrelandet. Dette sidste gjorde Flere og disse ere Gjenstanden for Forfatterens Fremstilling i andet Kapitel: Franske Protestanter udenfor det davæ-

rende Frankrigs Grændser. Blandt dem er den berømte Farel og foruden Andre Frants Lambert, en urolig og besværlig Person, Jean Chatelain, Pierre Poussain, J. le Clerc, af hvis Liv og Virksomhed Forf. giver en instructiv Skildring. Kongens Fangenskab gav Parlamentet frie Hænder til at forfølge Kjætteriet; herom handler det tredie Kapitel: Forfølgelserne efter Slaget ved Pavia, der viser, hvilken Myndighed Parlamentet tiltog sig for at undertrykke den evangeliske Bevægelse, nagtet Kongen, nærmest paa Tilskyndelse af hans Søster Marguerite, der var hos ham i Madrid, gav Parlamentet strænge Befalinger at høre op med disse Jagter efter Kjættere, og de Processer, Kjætterdommerne havde anlagt. Man faaer under disse Forhandlinger tillige et Indblik i den tvetydige Rolle, Biskop Briconnet spillede og i hvor høi Grad han, som var stemt for Evangeliet, manglede Mod til at lide for sin Overbeviisning. Værst gik det ud over Berquin, som maatte sidde længe i Fængsel, som dødsdømt Kjætter; det var paa hans Begjæring, at Erasmus, der havde faaet Vished om, at Kongen ikke stod paa Sorbonnnes og Parlamentets Side, talte de Undertryktes Sag i et Brev, som dog mere er rettet mod de «ulærde» Angribere end fremgaaet af Ærbødighed for Evangeliets frie Bekjendelse. Derfor gjorde Erasmus heller ikke noget Skridt til Berquins Frelse, da denne paany blev overgivet i sine Fjenders Hænder og blev brændt som Kjætter. Fortællingen herom indeholdes i et Tillæg med Overskrift: Kortfattet Fremstilling af Berquins Martyrdød, le Fèvres, Beddas og Roussels sidste Leveaar, af hvilken vi desuden erfare, hvor bittert le Fèvre, som opholdt sig hos Marguerite, nu Dronning af Navarra, fortrød at han ikke havde viist den samme Frimodighed, som Berquin, og døde af Sorg derover. Kort efter døde den uafladelige Forfølger af Protestanterne Bedda, medens — forunderlig nok — Roussel, der af Hjertet var den nye Lære hengiven, døde som katholsk Biskop af en ham tilføiet ulykkelig Hændelse «ikke uden bitter Selvbebreidelse paa sit Dødsleie, at han mod sin Overbeviisning har vedblevet i det Udvortes at bekjende sig til Romerkirken». Man faaer heelt igjennem rig Leilighed til at lære at kjende Frants I.s vankelmodige Characteer, afhængig af politiske Conjuncturer, og hans Søsters

oprigtige Kjærlighed til det rensede Evangeliet, over hvis Bekjendere hun holdt sin beskyttende Haand, omendskjøndt ogsaa hun bragtes enkelte Gange i Forlegenheder, hun ikke havde Kraft til at overvinde. Slutningen danner Aktstykker af hidtil utrykte Kilder, navnlig af Paris' Parlaments Register.

Vi kunne ikke slutte denne Beretning om Universitetets firehundredeaarige Jubelfest bedre end med følgende smukke Ord af Biskop Swane af en Tale holdt i Viborg i nysnævnte Anledning:[1])

«Kjøbenhavns Universitet seer tilbage paa fire Aarhundreder med retmæssig Stolthed, og Danmarks Folk vil omfatte Lærdommens Høiskole med levende Taknemmelighed. Thi hvor stor en Deel udgjøre ikke disse Aarhundreder af det danske Folks Tilværelse som Stat i Nationernes Række. Og vi spørge med Føie, hvad havde Danmark været, dersom det ikke havde havt sin Høiskole. Thi dette maa fastholdes som en urokkelig Kjendsgjerning, at næst efter vor Herres Jesu Christi Kirke, er der ingen Magt, der har en saadan Betydning og Indflydelse paa Folkenes Liv, en saadan livsvækkende og bevarende Kraft som Videnskaben, ja, at der er ingen Stat, som har formaaet gjennem Tiderne at hævde sig som et levende Led i de historiske Folks Rækker, medmindre Videnskaben er bleven holdt i Ære og sat paa Høisædet og fredet med Kjærlighed og Ærefrygt, saa at den har kunnet udfolde sig og sprede sine Frugter. . . . Og gjælder dette om de store, de vældige Folk, maa det da ikke end mere have sin Gyldighed overfor Danmarks Folk og Rige, som aldrig har været af de store blandt Nationerne, og som i Tidernes Løb er blevet end mindre. Derfor see vi med Tak tilbage paa vort Universitets firehundredaarige Virksomhed som Arnestedet for vort Folks aandelige Liv under skiftende Tider og Kaar, og vilde man herimod indvende, at Videnskaben er Folkenes Fælleseie, at deri bestaaer netop dens ophøiede Herlighed, at den er Menneskeaandens ædleste Blomst, og at den altsaa ikke er bunden til de enkelte Folkeslags Grændser, og vilde man som Følge deraf spørge,

---

[1]) Udkommen paa N. Christensens Forlag i Viborg.

hvilken Magt der ligger derpaa, at ogsaa vort Folk har havt og har sin Lærdoms-Høiskole, saa vilde vi med den fyldigste Anerkjendelse af den store og opløftende Tanke, at al Menneskenes Slægt boer paa den ganske Jordens Kreds af eet Blod, dog fastholde dette, at hvert Folk har sin af Gud givne Eiendommelighed, saa at det endog indenfor Videnskabens Enemærker gjælder om, at Aandens Frugter kunne opelskes i den hjemlige Jordbund, for at hvert Folk paa sin Viis, efter sin særegne Gave, kan yde sit Bidrag til den hele Menneskeheds Udvikling og indenfor sine egne Grændser være en livsfornyende, befrugtende Magt for det hele Samfund. Dette er Videnskabens Opgave, thi vel drager den sig tilbage fra det almindelige Livs Berøringer, visselig hører den hjemme paa Tinder, som det kun er givet faa Indviede at naae til, og visselig har den sit høie, sit hellige Maal i sig selv, men det staaer fast, at hvad der indvindes af den stille Grandsker, det trænger ad mangfoldige usynlige Veie ud i vide Kredse, arbeider sig umærkeligt frem til Samfundets forskjellige Lag og bliver saaledes en Livsmagt. Derfor skal et Folk see med Ærbødighed og Taknemmelighed op til sin Høiskole.»

XXIX.

Om Forholdet imellem Esra Apokalypsen, kaldet Esra's fjerde Bog, og Hermas' Hyrde.

Et Blad af Messiasforventningens Historie *post adventum.*

Af F. Helveg, Sognepræst til Kjøbeløv.

(Sluttet).

Man kan derefter i Esra's fjerde see som en Umbra ved det ny-testamentlige Taffel, kun at det bliver en Skygge-Ret fremfor Skyggegjæst. Alligevel har Skriftets Stilling ikke alle Dage været saa enlig, som den nok tilsidst er bleven; det har havt Følgeskab, saaledes i Enoch-Apokalypsen. Esra er Repræsentant for en Literatur, som har taget Arv efter den i Rom forfremmede alexandrinske Tilgift i Benævnelsen: Apokryph; Spørgsmaalet bliver, om disse Apokrypher nævnes rettest gammel- eller ny-testamentlige. Af de pseudoepigraphiske Skrifter, som vi kjende meest af Omtale, førte de fleste gammeltestamentlige Forfatternavne (Adam, Moses, David, Elias, Jesaia osv.), ligesom de anførte to. Ialtfald maa Esras fjerde og Beslægtede høre ind under den apokryph-prophetiske Afdeling. Forbindelsen af Tillægsord i denne Betegnelse kunde forekomme mislig, ja selvmodsigende. Vistnok er Navnet: Apokryph undergiven en dobbelt Fortolkning, idet det henføres enten

til noget Manglende (negativt) eller en særegen Beskaffenhed (positivt), i sidste Fald blev Apokryph i Lighed med allegorisk (rettere *μετονομασία,* Navneforbytning); men om end en nyere theologisk Skole (den tübingske) vil skyde den sidste Fortolkning af Navnet frem, har dog den første fremdeles Hævd. Det Manglende kan saa enten gjælde Godkjendelse eller det berører Oprindelsen, men her maa Eet falde sammen med det Andet; forsaavidt synes det vitterligt Apokryphe ikke at kunne ansees eller nævnes som prophetisk d. e. af guddommelig Oprindelse. Men canonisk og inspireret ere ikke aldeles tilsvarende Begreber; en ikke canonisk Propheti behøver end ikke at være falsk Propheti. Der gives eller har været en Propheti, som ikke var beregnet paa alle Tider; naar den opbevaredes, blev den staaende som apokryph. Efter Eusebs Dom synes den som prophetisk optrædende apokryphe Literatur i ringere Grad paavirket af det hæretiske end den, der stillede sig Side om Side med den canoniske historiske Skrift (Evangelium); førstnævnte henfører han til de «uægte« — Udtrykket: Apokryph anvender han i det Hele ikke —, sidstnævnte til det ganske Uvedkommende, ja Forkastelige. Det er samme Adskillelse som Innocents I. fastsætter i et Brev (406) i følgende Gradforhøining: *non solum repudianda verum — etiam . . . damnanda.* Ved Esra fjerde komme to begunstigende Omstændigheder til, den ene, at de med hiint muligt eensartede Skrifter forbleve hos de østerlandske Menigheder — Enoch-Apokalypsen hos den habessynske —, og sammen med Menighederne stilledes Skrifterne i deres Værge i Skygge; hvorimod Esra-Apokalypsen var naaet ind under et vesterlandsk Værgemaal. Den anden Omstændighed er den, som kan forklare at Skriftet ikke blev taget med i det gelasianske Dekret; man har endnu ved den Tid (494) i 4de Esra-Spørgsmaalet seet et

overveiende synagogalt Anliggende. De Pseudepigrapher, som føre gammeltestamentlige Navne, berører Dekretet ikke.

Skriftet havde dog rum Tid forinden faaet sine christelige Indskud, som man seer af Anførslerne hos Ambrosius (i Skriftet *de bono mortis*); de maatte bidrage til at styrke dets Anseelse. Man har efterhaanden vænnet sig til at ansee det for christeligt af Oprindelse. Endnu efterat Indskuddene ere erkjendte for det oprindelige Skrift uvedkommende, vakle Dommene, om Skriftet skal kaldes et jødisk eller et christeligt og ikke mindre om dets rette Værdsættelse. Om den Skikkelse, Bogen bør have, yttrer Volkmar (Handbuch osv. S. 275): «Gaaderne (nemlig ved sammes Skikkelse) løses, naar man fra de katholske og reformeerte Kredses trykte Bibel, hvis Skikkelse hidrører fra første trykte Udgave hos Fust og Schöffer, gaaer tilbage til de haandskrevne Dokumenter, nærmest i selve den latinske Bibel, og formedelst den og de to orientalske Overleveringer til Bogens oprindelige Skikkelse efter Omfang som efter Text.» Dermed er det Traditionelle fældet ved Kritiken, men det gode Lov, som den traditionelle Skikkelse havde vundet, er derfor ingenlunde sluppet, snarere bliver det øget; alt som det derefter hedder (sammesteds S. 276): «Ved denne tredobbelte Overlevering kjende vi Grundtexten saa fuldstændig klart, at vi med al Sikkerhed i den gjenfinde et vigtigt Mellemled i den jødisk-christelige Udvikling, en Kilde for den oldchristelige, indtil den Dag idag endnu opbevarede Tænkning og Forestillen, tillige et uundværligt Mindesmærke til Forstaaelse af religiøs Sands i det Hele, af det nye Test. i Særdeleshed, i hver Henseende et uskatterligt Vaaben for den reformerte ɔ: protestantiske Kirke saavel mod Sectvæsen som mod Romanisme og Stillestandsønsker af hver Art.»

Fuldstændigere end det her er skeet kunde selv Tridentinum ikke stille Apokryph og Canonisk Side om Side, kun kan det gjennemgaaende Afværgende, ogsaa Anti-Tridentinske. i Tendentsen ikke dølges. Det er dog ikke fra første Færd, at Kritikens Værdsættelse af nævnte Apokryphum har havt saadan Klang; Corrodi, i hvem vore Dages Kritikere erkjende en Forgænger — og den tidligste, der kan opvises —, har givet en Bedømmelse, der bærer tilsyneladende i anden Retning i følgende Ord (Gesch. des Chiliasmus I. S. 230): «Alt hvad vi vide om den heelt utrolige Blanding af Vanvid, Tilbøielighed til Bedrag, Fanatisme og Ryggesløshed, hvorved saa mange Jøders Charakteer udmærker sig, er egnet til at indgyde os nogen større Overbærelse med Ophavsmændene til saadanne Skrifter (som Esras fjerde), hvis Charakteer ikke var værre, men ikke sjældent langt bedre end de Øvriges, hvoraf de rigtignok for det Meste bare nogle umiskjendelige Spor. Der er i mange af den Slags apokryphe Produkter saa gode Lærdomme og saa fornuftige Tanker. at selv Apostlene ikke have forsmaaet at anføre dem, ikke paa Grund af deres ydre Anseelse, som de kunne have faaet fra Ophavsmændene, men formedelst deres egen indre Værdi.» Man seer, at Forskjellen paa Klangen i disse to Bedømmelscr især ligger i de Bemærkninger, som den sidste Forfatter finder fornødent at lade indflyde om den jødiske Charakteer i Almindelighed. Men at den førstnævnte af de to Kritikere ingen Grund har til Udtalelse herom, i hvilken Retning den forresten maatte gaae, er ingen Tilfældighed, det er en virkelig Forskjel; thi deri ligger det, at Corrodi helst anseer Forfatteren af Esra-Apokalypsen for en Jøde, som ikke har forladt Jødedommen, medens Volkmar med al Styrke vil hævde Skriftet som jøde-christeligt. I den Henseende har nærværende

Undersøgelse alt givet Corrodi afgjort Ret mod Volkmar. Først saaledes faaer ogsaa Jevnførelsen med Hermas' Hyrde Betydning. Volkmar har ved det anførte Sted af den ældre engelske Forfatter nok gjort opmærksom paa et Forhold, men hvor udvortes bliver ikke dette, og derfor ogsaa trods de mange Enkeltheder lidet eller intet betydende. Man maa vide at gjøre Forskjel paa de to Skrifter for at Forholdet imellem dem kan komme frem; da aabenbare de Forskjellen paa jøde-christelig Retning i efterapostolisk Tid og paa Jødedom i samme Tid, paavirket af Christendommen. Saaledes see vi det Forhold, som her er efterspurgt, betegnende Jødedommen i en Krise, der er af Interesse ogsaa for den reent christne Udvikling, om end ikke af den normative Betydning, som vore Dages Kritikere egenmægtig have villet hævde for Skriftet; hiin Interesse har tilsidst Grund i, at Forholdet imellem Christendommen og Jødedom ingensinde taaler at blive et ligegyldigt.

Inden vi gaae nærmere ind paa at beskrive Krisen i Jødedom og angive dens Betydning for Kristendom, maae vi agte paa det Navn, som det her nærmest omtalte Skrift bærer, særlig paa Navnets Forhold til den Personlighed, hvem det tilhører. Den historiske Esra har en konstitutiv Betydning for Jødedom i snevrere Forstand (Judaismen til Forskjel fra Ebraismen); i ham finder endog vore Dages Jødedom en Stifter, altsaa en anden Moses. I de ny-testamentlige Skrifter tilkjendes der ham ikke nogen sær forbilledlig Betydning, heller ikke i de efterapostolske; den Vigtighed, han hævder for dem, er den reent historiske. I de kanoniske Skrifter — særligt det som udelukkende bærer hans Navn — tillægges ham den Roes at have været Skriftlærd (Esra 7, 6), hvoraf Tilnavnet: den Skriftlærde opkom; lignende som blandt Kristne Jo-

hannes fik den udmærkende Benævnelse: Theologen (som næppe sigtede til «Logos-Læren» men til Apokalypsen). Esra blev ved Sagnet sat i et andet Forhold til Skriften end blot at være den Skriftlærde κατ' ἐξοχήν. Den oprindelige Forestilling har været, at han — i Forbigaaende sagt som i den Nye Pagt Johannes — afsluttede Kanon, en Angivelse som ikke tør afvises; derfra er man dog gaaet videre til at see i ham den, der fornyede Skriften gjennem Gudbeaandelse, efter at denne ved Tempelbranden skulde være gaaet til Grunde. To sagnagtige Forestillinger have kæmpet med hinanden: efter den ene, vistnok ældre, har Jeremias været Redskab til Skrifternes Frelse, det Sagn knyttede sig nærmest til Nehemias (2 Makkab. 2, 1—13), i den anden Sagnformation fremstaar Esra, han alene. I den Skikkelse er Sagnet ikke blevet fremmed for de Christne; om det er Ligheden med Sagnet om den alexandrinske Oversættelses Tilblivelse, der har anbefalet det, skal ikke siges; let kan blot formedelst Ligheden det ældre Sagn have banet Vej for det yngre. Men at begge Sagn af Oprindelse ikke ere christelige, derom tør ikke tvivles. Hjemlen for Sagnet om Skriftens Fornyelse (til Forskjel fra det simplere om dens vidunderlige Opbevarelse) er Esra-Apokalypsen. I sammes Slutning hedder det, at Esra tog fem Mænd ud efter højere Anvisning og dikterede dem i Pennen i alt 94 Bøger, hvoraf de 24 skulde offentliggjøres, medens Resten — 70 i Tallet — forbeholdtes de Vise i Folket. De 24 ere de kanoniske Skrifter; Benævnelsen «apokryph» forekommer ikke om de 70, men man aner den her i Betydningen: forbeholden. Denne Angivelse har historisk Værd; i den — sammen med Josef (mod Apion 1, 8), der tæller 22 Bøger med Antydning af Bogstavernes Tal — finder man den tid-

ligste Hjemmel for Tallet paa den gamle Pagts kanoniske Skrifter. De 70 forbeholdte Bøger vedbleve at spille en Rolle netop i den christne Mystik, lignende som i den jødiske Kabbala; det vidunderlige Forfatterskab er endda Repræsentant for jødisk Forfatterskab i det Hele. Derfor tør vi i Esra-Apokalypsen see Repræsentanten for det pseud-epigraphe Forfatterskab, vistnok af jødisk Udspring, men for hvilket de Christne fremfor Jøderne have bevaret Interessen; Jøderne kunne have havt en modsat Interesse, at fortrænge dette Forfatterskab og overgive det til Glemsel. Esra har dog beholdt (opnaaet) sin særegne Stilling, men den blev ikke for Menigheden, ganske som for Synagogen; medens denne saae den strænge Jødedoms første Mand i ham, fik han i Menighedens Øine en Stilling lignende som den, der i en anden Sagnkreds (den klementinske) tillægges Gamaliel, som *copula* imellem Jødedom og Christendom. Af den Grund er Esra-Apokalypsen et historisk Vidne for den omspurgte Krise.

Krisen i Jødedom har været Frugten af et Indtryk, den har modtaget, først af Christus personlig, dernæst af Menigheden som Vidnesbyrdet i Jerusalem. Her er dog ikke Tale om denne Indvirknings første Afsnit, den Tid, som vore ny-testamentlige Skrifter tildeels belyse, nemlig Perioden inden Krigens Udbrud (66). Middelbar Følge af Krigen blev Bruddet imellem de to Pagters Menigheder, men med Bruddet var Indvirkningen ikke udtømt. Er Tidspunctet for Esra-Apokalypsens Affattelse rigtigt angivet ved Kritiken, da falder den samtidigt med den Ban, som den i Jamnia oprettede Synagoge udslyngede over de christne Jøder. Men dermed var ikke det kvalt, som havde Rod i Israels eget Liv — rettere var dets Livstraad — og gjennem Christendommens vitterlige eller

uvitterlige Paavirkning var kommen frem som ingensinde siden Esras Dage, Messiasforventningen, ja, det kan spores, at den i nærmest efterfølgende Tid er bleven stærkere indenfor Synagogen end den var forud for den ved Flavierne tilendebragte Kamp. At den dog heller ikke da var udenfor, sees af Josefs Berigtigelse af den messianske Forventning, som den der skulde gjælde Vespasian (Jødekrig 6, 5, 4). Forventningens Fremgang har ført til den gjentagne Kamp med Romerne (Bar-Kochba), som maa have været i mere udpræget messiansk Stil; men Vidnesbyrdene derom har Synagogen skudt fra sig, med det samme den Betragtning fik Overhaand, at Templets Dage vare omme, fordi det havde faaet sin rette Afslutning og Afløsning i Synagogen. At det ikke er Esra-Apokalypsens Mening, viser især Kvindesynet. Hvad Synagogen har stødt tilbage, det har den christne Menighed taget i Gjem, ikke blot som historiske Actstykker, men fordi man fandt, at med ringe Tillæmpning eller Øgning kunde disse Skrifter næsten godkjendes. Saaledes ere jødiske Skrifter med messiansk — ikke: christeligt — Præg blevne omflyttede fra Synagogens Værge i Menighedens; ypperst blandt dem maatte Esra-Apokalypsen være. Dette Skrift kan ikke have været det ældste af den Art. Enoch-Synet har ligget forud i Tiden ikke blot efter Indhold, men efter Oprindelse; det afgiver Vidnesbyrd — i Forbindelse med et Mosesagn — om at den heldende apostoliske Dag har oplukket sig for jødisk Sagnkreds (Judabrev).[1]) Denne Oplukkelse har i Synagogens Øine været alt Andet end en Anbefaling. Man indskrænkede sig herefter til, i Esra kun at see Gjenoprette-

---

[1]) Et Spor af denne Art er allerede 2. Tim. 3, 8 (Jannes og Jambres); maaskee alt 1. Kor. 10, 4 (Klippen, „som fulgte“).

ren i streng Forstand; som Prophet blev han opgiven af dem, der nærmest turde kalde ham deres egen. De 70 Bøger bleve en Erindring indenfor en dunkel christelig Overlevering; Picus af Mirandola — sidste Halvdeel af 15de Hundredaar — vil have seet dem oversatte paa Latin ved Pave Sixtus 4 (1471—84); de siges at have fremsat den kabbalistiske Philosophi saa klart, at deraf kunde kjendes Grund-Eenheden af Jødedom og Christendom.

Til samme Udslag formeente man at naae nogle hundrede Aar efter, ogsaa uden Paaberaabelse af Esra-Literaturen eller af det Apokryphe; alligevel har Veien, man da slog ind paa, Vigtighed for det her foreliggende Emne. Det var i første Halvdeel af forrige Hundredaar, man begyndte — især maa Christian Schöttgen nævnes — med Hensyn til Spørgsmaalet om Jødedoms og Christendoms rette Stilling paa Messiasforventningens Omraade at ransage Synagogens vitterlige Eie. Man skjelnede da skarpt den før-talmudiske Literatur fra den talmudiske. Hiin kaldte man efter Midraschim, som turde sammenlignes med Midalderens Catener, Udlægninger af de hellige Skrifter, som gjengave, hvad der i saa Henseende havde Hævd, altsaa det traditionelle Stof. Med Hensyn til Optegnelse ere disse Skrifter næppe ældre end de talmudiske — Forfatteren af Skriftet: Philosophie der Geschichte oder über die Tradition (Molitor) henlægger dem (1 S. 43) i Tiden imellem Misjna, Talmuds ældste Deel, og Gemara —, men derfor ansees dog Udlægningerne selv for ældre (Schöttgen sætter Affattelsen fra 2det til 5te Hundredaar efter Christus; Indholdet fører han tilbage til hele den efterexilske Periode). Her fandt man et rigeligt Materiale, som man skjønnede gav netop det Resultat, Picus af Mirandola vilde have øinet gjennem Læsning af den forborgne Skrift, den fuldstændige Eenhed af jødiske

og christne Lærdomme. Uden nærmere Granskning af dette vanskelige Emne maa man nok reise stærk Tvivl om Rigtigheden af den ene som af den anden Angivelse, nærmest om Berettigelsen af den Tydning, hvorved de midrasjiske Forfattere bragtes i overraskende Samstemning med den christne Skolastik. Men om ogsaa denne Antagelse nu gjælder for et overvundet Standpunkt, bliver dog saa Meget tilbage, at i hine Skrifter med deres før-talmudiske Elementer, der heller aldrig have været anseet for Andet end reent jødiske — deri forskjellige fra Esra-Literaturen —, maa der være et virkelig messiansk Element, om ikke saa klart som hos Esra, saa dog bestemt nok til at Slægtskab kan kjendes. Og det tyder paa, at den Krise, som bevirkedes i Synagogen ved Christendommen, selv efter Banlysningen, er bleven overvundet eller undertrykt; rimelig falder det i Tiden umiddelbart efter den sidste Kamp, Israel har stridt som Folk, da Romerne for anden Gang kastede det i Støvet. Bevæggrundene til at undertrykke hvad der havde rørt sig i Folket kunne fra jødisk Side have været forskjellige; den stærkeste og forholdsviis reneste maa have været at forebygge Fornyelse af de oplevede Rædsler. Saaledes har hvad der blev indledt eller — i Henhold til Josephs anførte Udtalelse — gjenoptaget ved Pseudo-Esra faaet en forfærdelig Afslutning ved Bar-Kochba. Flaviernes Fortrængelse skulde ikke betyde Templets Gjenopreisning; Israels Sag skulde ikke være knyttet til Templet. Messiasforventningen havde havt dobbelt Tilknytning i de folkelige Vilkaar: Davids Huus og Helligdommen i Jerusalem. Davids Huus blev som for anden Gang opgivet — første Opgivelse faldt i Jeroboams Dage —, nu saa grundigt, at der ikke mere skulde kunne gjøres Rede for samme — det sidste Spor er, saavidt jeg veed, den Beskeed Domitian fik ved sin

Tilspørgsel til Frelserens Slægtninge —; Helligdommen var talden ved en Gudsdom. Om denne sidste Erkjendelse var man enig fra begge Sider, christelig og jødisk, men den Betydning, der tillagdes Guds Dom, var paa begge Sider en saare forskjellig, omtrent hinanden modsat. Hvad der for christne Øine var Forkastelse, blev paa den anden Side tydet som Fremskridt, en Bane, Folket vistnok modstræbende var ført ind paa.

Det kan ikke have været reent udvortes, at denne Erkjendelse paanødtes Folket, men som meget Andet i Israels Levnetsløb, især paa dette Punkt, er ogsaa dette skjult, den indre Bevægelse som førte til Krisens Afslutning. Dog kunde der endda foreligge et Vidnesbyrd om en Brydning i den angivne Retning i Skriftet Sohar. — Dette Skrift, hvis Navn (צֹהַר) betyder: Lysglands, hører til den i Flugt med de tabte Esra-Bøger omtalte kabbalistiske Literatur. Den har Læreformen, hvis Type man finder angiven i Fortællingen hos Lucas om Jesu første Besøg i Templet, alt som de midrasjiske Skrifter: Samtaleformen have disse jødiske Skrifter fælles med ikke-jødiske (de platoniske), men med den Forskjel, at medens hos den græske Forfatter Samtalen maa tjene den dialectiske Begrebs-Udvikling, saa bliver i de jødiske Skrifter Lærestoffets Overlevering derigjennem anskueliggjort; den Dialectik eller Spidsfindighed, som derved kan tilstedes, er ialtfald saare forskjellig fra den platoniske. Forskjellen paa de midrasjiske og de kabbalistiske Skrifter er den, at medens førstnævnte omspænder alt til Udlægningen henhørende, saa sysselsatte sidstnævnte sig kun med det Mysteriøse (סוֹד); med dem komme vi jo atter ind paa Mysticismens Omraade. Men alligevel er Forskjellen imellem dem og Esra-Literaturen ikke blot den, at de kabbalistiske Skrifter ere under Synagogens Værge;

den apokalyptiske Form, som ikke er den for det reentud belærende naturlige. er især det adskillende.

Grunden, hvorfor Skriftet Sohar nævnes, er ikke nærmest den, at dette Skrift har den ypperligste Plads i den Literatur, til hvilken det regnes, men det reent historiske i dets Skjæbne, som formeentlig skulde brede Lys over den før-talmudiske Periode. Skriftet blev først i 11te Hundredaar kjendt i Europa, men selv melder det sig som noget Gammelt, der har været trængt tilside og atter er bragt for Lyset. Medens Talmuds ældste Deel, Misjna, viser tilbage til R. Juda den Hellige, Stifteren af Synagogen i Tiberias, saa optræder Sohar som Gjengivelse af de Samtaler, R. Simon Ben Jochai har ført med sine Lærlinge; men sidstnævnte var Lærling af R. Akiba, Hovedmand for Bar Kokbas Kamp, tilmed i Tid hundrede Aar forud for R. Juda. I denne Paastand om høiere Ælde for det i Fremkomsten senere Skrift ligger Sigtelsen mod det raadende Parti i Jødedommen, som blev Talmudisterne, at den ældre Skole eller Literatur er bleven behandlet tendentiøst, som i Reglen, og særligt i dette Tilfælde, vil sige odiøst, hvilket ikke har udelukket, at Brudstykker af Sohar ere blevne gjengivne i Talmuds hagadiske Deel. Der er een Bemærkning, som det — i Henhold til Schöttgen og Molitor — er her om at gjøre, nemlig at i Skriftsamlingen, som støtter sig til før-talmudiske Lærere, ere Fingerpegene mod Messiasforventningen om end ofte nok misvisende dog ingensinde afvisende, i det Hele — saa vidt det lader sig spore — levende; hvorimod Hentydninger til Christendommen og til Jesu Person fattes og mindst kjendes saadanne af fjendtlig Natur. Derfor kunde Schöttgen (og med ham ligestillede) i disse Skrifters Hovedmand, R. Simeon, ligesom see en Christen, som blot ikke vedkjender sig Christendommen offentlig; altsaa lignende

som i en christen Sagnkreds Gamaliel betragtedes, kun hvilede hiin Antagelse paa Forudsætningen om Jødedoms og Christendoms omtrent ligefremme Identitet, med Undtagelse af det reent personlige Spørgsmaal. Denne Opfattelse, hvortil den gamle Orthodoxi hældede, er uholdbar. — Men hvad der selv paa anden Haand kan spores, det er, at fra Synagogen i Tiberias slaaer en anden Aand os imøde. Vistnok kan Corrodi sige (anf. Skr. 1, S. 191): «(Jøderne) iagttage endda i Talmud og jævnaldrende Skrifter med Hensyn til de Christne og deres Religion en eventyrlig Taushed»; det gjælder dog kun som Regel. Hvor daarlig Anseelse end Eisenmengers «Entdecktes Judenthum» fremdeles har — Skriftet maatte fra første Færd ikke see Dagslyset i det tydske Rige og udkom under Kongen af Preussens Høihed udenfor «Riget» —, saa ere Afsnit som «ob im Talmud unsers Heilands Meldung geschehe» (Eisenmenger 1, Cap. 2—5) derfor ikke at regne for underfundig og uhjemlet Sigtelse. Dertil var paa det givne Standpunkt en mod Christendom ligefrem fjendtlig Aand forklarlig nok, næsten uundgaaelig; hvorimod den af Jesus uafhængige Messias-Forventning bliver kjendeligt forsvindende og efterhaanden svinder ind til mindre end en Skygge.

Deri ligger Adkomst til Spørgsmaalet: Hvad er der foregaaet, som forklarer denne Forskjel paa det før-talmudiske og Talmud? Svaret kan kun falde i Almindelighed. Der maa have været Brydninger, som gave hiint Udslag, saa at Fjernelsen fra Christendom, ja dennes Fortielse blev Fortielse af Messias-Forventningen tilsidst næsten Nægtelse. Noget Lys kan det kaste over det mellemliggende Dunkle, hvis man kan bestemme Forholdet, hvori det Talmudiske staaer til Jødedommen i de ny-testamentlige Skrifter.

Schöttgen kalder Talmudisterne Pharisæernes Efter-

følgere; forholder det sig rigtigt med denne Sammenhæng — som turde være rimeligt —, saa fattes kun Betegnelsen for den Retning, som er bleven fortrængt, da Pharisæismen (paany) fik Overhaand; mindst af Alt kan det have været den gamle Modsætning til Pharisæismen, Sadducæismen. Men kunne da Pharisæerne egne sig til en Betegnelse som: Anti-Messianske? Den dogmatiske Modsætning, som Ap. Gj. 23, 8 angiver imellem de to Partier, berører ikke ligefrem Messias-Forventningen; kun saa Meget kan deraf udledes, at den har ligget nærmest for Pharisæerne. Men om nogen levende Forventning i den Retning hos de nævnte veed de øvrige ny-testamentlige Skrifter Intet. Maaskee kunde man til Gunst for Pharisæernes «Messianisme» anføre Joh. 1, 24—23, hvor Spørgsmaalet til Johannes i messiansk Retning ledsages med den Bemærkning, at de Udsendte vare af Pharisæerne. At disse i det Hele stode i et nærmere Forhold til Prophetien end Sadducæerne — selv om man ikke vil stille de Sidste lige med Samaritanerne i saa Henseende — er givet; Herren retter derfor Spørgsmaalet om «Davids Herre og Søn» til Pharisæerne, men paa nogen videregaaende Forhandling derom have sidstnævnte ikke indladt sig, snarere var dermed al Forhandling imellem den, der indirecte gjorde Fordringen paa at godkjendes som Messias, og Pharisæerne afbrudt. Om Caiphas, der fremsatte det officielle afsluttende Spørgsmaal, var Pharisæer, er usikkert. Af Ap. Gj. faaer man det Indtryk, at i Menighedens første Dage have Sadducæerne især gjort Modstand, medens Pharisæerne, der tidligere skræmmede fra Bekjendelsen (Joh. 12, 42), enten have stillet sig som Gamaliel, hvilket dog ikke udelukkede den ved Saulus ledede Forfølgelse, eller ligefrem sluttet sig til Menigheden (Ap. Gj. 15, 5; 21, 20), hvor de endog opnaaede en

indflydelsesrig Plads. Af denne ere ere de atter blevne fortrængte og ikke blot hvor Paulus' Indflydelse gjorde sig gjældende; den jerusalemske Jacob, Herrens Broder, var, trods Betegnelsen Gal. 2, 12 («Nogle fra Jacob»), ingen Pharisæer. Den Retning, som med ham gav Pharisæerne en fornøden Modvægt i Moder-Menigheden, var, naar fremdeles jødiske Sectnavne tør overføres, den essæiske; man sporer samme i Hegesips Skildring af «den Retfærdige», der ogsaa efter Ap. Gj. stod mæglende imellem Paulus og de christnede Pharisæere. Man tør derefter antage et Omslag paa begge Sider, hos de christnede Jøder saavelsom hos dem, der stillede sig mod Troen; paa hver af Siderne er Omslaget gaaet i omvendt Retning. I Menigheden have Pharisæere i christen Dragt maattet vige for essæisk farvede Christne, til hvilken Klasse Hyrdebogen tør henføres, i den findes ikke Spor af Pharisæisme. Omvendt indenfor Synagogen; den levende Messias-Forventning, som saalænge den ikke fornægtede den i Prophetierne grundede Skrifterkjendelse og maaskee holdt tilbage med en afgjørende Dom om Forkyndelsen af Spaadommenes Opfyldelse i Jesus, afgav en Retning, som vistnok ikke kan kaldes uden videre essæisk — ialtfald fattes hos Esra Mærket for Essenerne: de hyppige Tvætninger —, men dog beholde disse Retninger noget Parallelt og de kunde mødes i Modsætning til den eensidige Lovretning, der fremfor at spørge om Forjættelsen fandt sig fyldestgjort ved Lovenes Sammenstilling og Fortolkning. Hvor politisk betænkelig den messianske Forventning kunde blive, kjendes baade fra Sveton («impulsore Chresto») og fra Joseph (i det anførte Sted); sidstnævnte Forfatter arbeidede for sin Deel paa at afværge dette Betænkelige ved at hævde Prophetiernes Opfyldelse, det være nu i Jesus — hvis man vil ansee Udtalelsen derom (Oldskr. 18, 3, 3) for

ægte — eller i Vespasian. Denne sidste Udvei har ingen Indgang fundet, medens den første var umulig uden Christendommens Antagelse; skulde der nu være nogen tredie, da kunde det kun være Forsøg paa at «tie ihjel». Det var den Vei, som efter Bar Kokba's Kamp har anbefalet sig for Synagogen; dermed stemmede godt hvad Corrodi kaldte: den eventyrlige Taushed om Christendommen. Men kvalt er Messias-Forventningen dog ikke bleven; et Forsøg paa at restituere den i tidligere Vilkaar, har Fremdragelsen af Skriftet Sohar betegnet. De politiske Hensyn kunde ved denne Fremdragelses Tid næppe lægge Lod i Vægtskaalen, men nok mødtes hiint Forsøg med den bedrøveligt udviklede Færdighed i at bortfortolke, der charakteriserer de berømte spanske Rabbinere, især Moses Maimonides. De senere Tiders Jødedom, som holder af at see Stamfaderen i Gjenopretteren Esra, er snarere bleven til derved, at «Propheten» Esra blev fortrængt og at det kjendtes ugjørligt at vende tilbage til det ved ham angivne Standpunkt.

Hvad indenfor jødisk Literatur ikke maatte være at finde, Repræsentanter for Brydningen, hvorved Messias-Forventningen i Synagogen blev trængt tilbage for uoverskuelige Tider, det turde frembyde sig andensteds ialtfald saaledes at en Modsætning giver sig tilkjende — indenfor den christne Literatur; begge Skikkelser, som her ere meente, tilhøre dog ikke oprindeligt nævnte Literatur. Den ene er Trypho, med hvem Justin foregiver at have ført en Samtale, idet der bemærkes, at de Jøder, som den «nærværende Krig» (ɔ: Bar Kokbas Kamp) havde foranlediget til Flugt, vare tyede til Grækenland, især til Corinth. Der kan næppe tvivles om Rigtigheden i alt Væsentligt af Samtalens historiske Ramme; heller ikke kan Trypho blandt sine Landsmænd have været enesaaende i Opfattelsen af de reli-

giøse Spørgsmaal, især det messianske. Mod de Christne nærer han ingen hadefuld Fordom, uagtet Synagogens fuldstændige Brud med Synagogen ikke forbliver uomtalt; end mindre er han afsluttet mod Messias-Forventningen. Samtalen føres saaledes, at den nok kan tjene til Mønster for Religionssamtaler, og om end heller ikke her egentligt Resultat opnaaes, bliver Udslaget alligevel en Tilnærmelse fremfor en gjensidig sig frastødende Lidenskabelighed. Det bemærkes dog, at Trypho ikke var Rabbi; i det Hele betegner han sig som den, der ikke har søgt Forhandlingen, men derfor nok ønsker den gjenoptagen. — Den Anden, til hvem det Ovenstaaende sigtede, kommer kun indirecte frem gjennem et christen Skrift. Det er Jøden hos Kelsos i dennes tabte Skrift ἀληθης λόγος, et Skamskrift mod Christendommen, og i Gjendrivelsen ved Origenes bliver hin ført frem tilligemed Kelsos' Indvendinger. I denne Unavngivne er der heelt et andet Sind end i Trypho; selv haanes han paa sit Folks og sin Troes Vegne af Kelsos, men det hindrer ikke, at Jødens Indvendinger mod Christendommen tages til Indtægt af den hedenske Polemiker. I dennes Øine maa Jøden være Christendommens nære Slægt; Slutningen bliver da den triumpherende Vending mod de Christne: saaledes bedømmes I af Eders Nærmeste. Kelsos kan nok have Ret deri; de hadefulde Yttringer, der fremføres som stammende fra Jøden, har Hedningen næppe lagt ham i Munden; de have en slaaende Lighed med hvad Talmud — som dog er af yngre Datum end Kelsos' Værk — veed at fortælle om Frelseren, især angaaende Fødsel og Herkomst [1]), og selv mere personlige Sigtelser (det maa nok bemærkes, at under al efterfølgende Kamp mod Troen, er det ene fra den her

[1]) Jvfr. Keim: Celsos' wahre Wort (Zürich 1873) S. 224 n. 1.

betegnede Kant Smædeord mod Menneskens Søn ere fremkomne). Med Hensyn til Tidspunktet kan der næppe være nogen Afstand mellem Kelsos' Unavngivne og Trypho.

Fra Forsøget paa at bestemme Esra-Apokalypsens Plads i den jødiske Literatur og den ved dette Skrift repræsenterede Literaturs Indvirkning paa Udviklingen i Synagogen, vende vi tilbage til Udgangspunktet: den Betydning, der tør tillægges Esra-Apokalypsen med Hensyn til Bedømmelse af den oprindelige Christendom. Kritiken er gjennem sit Arbeide kommen til indbyrdes modstridende Resultater. Corrodi, der nævnes her som den første i Rækken og som saadan hædres, finder i Skriftet en «stolt og uforskammet jødisk Tone» uden derfor at turde nægte, at Forfatteren kan have været Christen; heelt modsat fortænke vore Dages Kitikere Lutheranerne i at de ikke have tilstedt Esra-Apokalypsen Plads i deres Bibler. Udbyttet af den nu tilendebragte Undersøgelse er, at lærerigt med Hensyn til oprindelig Christendom bliver det omhandlede Skrift ved Sammenstillingen med et andet ny-testamentligt Apokryphum, Hermas' Hyrde, meest fordi ved Modsætningen til et utvivlsomt jødechristeligt Dokument, det bliver klart, hvordan den jødechristelige Retning i apostolske eller nærmest efter apostolske Dage ikke kan have seet ud. Nok er der et Punkt, hvorom de to Skrifter kunne siges at være enige, nemlig Modsætning til Paulus; men i et Hovedpunkt er der fuld Overeensstemmelse imellem Hermas og Paulus, det er i Frelsens Universalitet, som ingen Indskrænkning lider ved et Fortrin, der tilkommer Israel; Esra's fjerde stiller sig i Modsætning til begge, paa sin Viis berig-

tigende, hvorhos dog hævdes det selv forskyldte i Fleertallets (ɔ: Hedningernes) Fortabelse. Og et lignende Punkt er dette, at Hermas er enig med Paulus om at banlyse ethvert politisk Formaal — directe eller indirecte — fra Menigheden, medens Esra's fjerde ikke engang dølger, at den er en i religiøs Dragt klædt politisk Forhaabning, som sees især i Fortolkningen om hvad der er Jacob og Edom imellem — een Mands Haand! Hvor forskjelligt er ikke dette ogsaa fra den Apokalypse, hvis Løsen er: de Helliges Tro og Taalmodighed! Det er ikke blot til Paulus, Esra-Apokalypsen træder i Modsætning i de to fremhævede Punkter, Universalitet og Afholdenhed fra politisk Bestræbelse, men ligesaa fuldt til Johannes. Heller ikke kan det nævnte Skrift tage Plads ved Siden ad Jacobs Brev eller den ved samme repræsenterede Afskygning af det christne Lærebegreb, thi det er Pladsen som noget nær kunde tilkomme Antipoden, Hermas' Hyrde. Ogsaa er Esra-Apokalypsen af yngre Datum end de apostolske Forfatteres af den nyeste Kritik ikke anfægtede Skrifter; det Aldersfortrin, den maatte have for Hermas, kan derfor mindst hindre, at den med sit Følgeskab reent ud afvises i den Egenskab, hvori man har villet føre den frem, ja kanonisere den, som Vidne om «Urchristendom».

XXX.

Udsigt over de kirkelige Forhold i Norge.

Af Dr. E. F. B. Horn, Sognepræst i Horten.

(Fortsat).

Den omsiggribende Vækkelse med sine nærgaaende og alvorlige, undertiden dog sygelige Samvittighedsspørgsmaal, fornemmelig opretholdt af middelaldrende eller yngre Theologer, har af og til fremkaldt Angreb i Avisopsatser fra ældre Præster; thi disse Lægprædikanter og Dissenterpræster, der fare Land og Strand over, opvigle vistnok tildeels vor Almue; og deres Taler bringe den gamle grovkornede, orthodoxe Tro ganske ud af Koncepterne. Foruden idelige Stiklerier paa «Lutherstiftelsen» og Prof. Johnson fremkomme der ogsaa Angreb rettede heelt tilbage paa gamle forlængst afdøde H. N. Hauge, hvem man har tilskrevet dette pietiske Væsens Indtrængen hos os. I Morgenbladet har en Geistlig leveret en længere Artikel: «Berigtigelse af en kirkehistorisk Vildfarelse», som gaaer ud paa at vise, at den norske Kirkes Præster paa Hauges Tid slet ikke i Regelen vare saadanne farlige Rationalister, som man har villet gjøre dem til, saa at altsaa Hauges Fortjenester her betydeligt maa reduceres. Denne Artikel har mødt en skarp

Protest, der atter er bleven imødegaaet, og den paabegyndte Feide kan maaske faae adskillig kirkehistorisk Interesse. I min tidligere meddelte Udsigt har jeg ytret, at vore Datids Præster neppe i det Hele taget afvege synderligt i Læren. Derimod gjaldt Hauges Optræden mere en vis Slaphed i Levned, og dette Præg har Haugianismen bevaret indtil denne Dag.

Den Spenerske Retning blandt en stor Mængde af vore Theologer, ifølge hvilken der har været drevet stærkt paa at udvikle deres personlige Fromhed, medens deres videnskabelige Dygtighed har ligget mere under, hvilket Sidste ogsaa tildeels tør være bevirket ved en vistnok saare velment Omhu for, at de Studerende skulde holdes uberørte af al Slags Heterodoxi, har i den seneste Tid givet nogle svage Tegn til at ville afløses af en anden Retning. Den har endog fra Professorernes Side været klaget over de indleverede Examensbesvarelsers Sneverhed i Tanken og Uselvstændighed. Andre have ymtet om Stivheden og Utilstrækkeligheden i den gammellutherske Dogmatik og ønsket en mere philosophisk Bearbeiden af denne Disciplin. Denne vaagnende Trang til videre og dybere Syner har endog fundet sit Udtryk i en Anmodning fra endeel Theologer og Præster i Christiania til Prof. Monrad om at holde Forelæsninger over «høiere Logik», hvilke skulle have været godt besøgte. — Iøvrigt er det længe følte Savn af en systematisk Theologi nu tilnærmelsesvis bleven afhjulpet ved et Skrift: Den christelige Troslære i Grundtræk af K. Krogh-Tonning. Bergen. C. Floors Forlag. Tredie forøgede Udgave er allerede udkommen. Sidstudkomne (Andet) Hefte paa Mallings Forlag. Bogen er endnu ikke færdig. Men han har dog naaet frem over det Vigtigste. Tonning er en yngre Mand og meget forsigtig, saa at han overalt har grundlagt denne

sin Troslære paa den gammellutherske Dogmatiks Fundamenter. Dog har han i Anmærkninger indskudt et rigt Bilag af Betragtninger over de forskjellige Dogmer hentede fra en nyere Videnskabelighed. Manglen ved den gamle Tids dogmatiske Theorier komme her vistnok ved mange Leiligheder tilsyne. Prof. Nielsen vilde med fuld Føie kunne anke over den Behandling, som er bleven Dogmerne «af den anthropologisk-soteriologiske Kreds» til Deel. Den svage Logik i det Ene saavel som i det Andet, f. Ex. i Distinktionen mellem «*propter*» og «*per*» *fidem*, der jo i Grunden ingen Modsætning er, ligesom i den Metamorphose, som finder Sted, idet han først lader Syndsforladelsen være en «*actus forensis*», men senere gjør den til «en Gave», der annammes af Troen o. s. v., er jo ikke Andet end en Gjenganger fra gammel Tid. — Men man bør ikke bebreide Forf., at han fremstiller det syttende Aarhundredes Lærebygning saavel i dens Lyder som i dens Dyder for vore Øjne, saasom der skal en heel ny og dybere Grundanskuelse til for at overvinde alle hine Vanskeligheder. Hvad Tonning har ydet, er et flittigt og omhyggeligt Arbeide, der kan være et Udtryk for, hvad man til Dato er kommen til Bevidsthed om og Forstaaelse af. Om det end maa indrømmes, at en Dogmatik som denne langtfra kan løse de Gaader, hvorunder man især nu vaander sig, saa kan den være en Basis, hvorpaa der kan gaaes videre og graves dybere ned i de enkelte Problemer. Et og andet Originalt og Interessant er dog at finde, navnlig i de eschatologiske Partier, i Dogmet om Mellemtilstanden m. m., hvor adskillge noget katholiserende Anskuelser fremsættes. Frygten for Tidens reformerte Drag har vel fremkaldt denne Reaktion. Hans Skrift maa vistnok i det Hele ansees for et velkomment Bidrag til vor Literatur.

Et andet Skrift af samme Forfatter: Ord og Sakrament. Separataftryk af Theol. Tidskrift. Christiania. Mallings Boghandel 1878. 269 S. 8vo, fortjener dog i høiere Grad Opmærksomhed. Det vidner ikke blot om megen Flid og Omhyggelighed, men er tillige et langt mere selvstændigt og heelstøbt Arbeide med originale og dybe Tanker. Hans Bestræbelse har været skarpere at bestemme Sakramentets Begreb til Forskjel fra Ordets. Han staaer her Martensen og Thomasius meget nær; men han har ogsaa draget frem adskillige nye Træk og i det Hele med stort Held paaviist, hvor lidet man i Almindelighed vurderer Sakramentets Værd for den Enkelte saavelsom for Kirken, i det private Liv, saavelsom i den fælles Kultus. I vor kirkeligt splittede og uklare Tid tør det haabes, at dette Skrift vil vinde fortjent Paaskjønnelse, og at det ogsaa blandt danske Theologer vil finde Læsere.

I Forbindelse med disse Arbeider maa det være mig tilladt at nævne et lidet Skrift af nærværende Forfatter: Mennesket og Moralen. Christiania. Mallings Boghandel 1877. 90 S. 8vo, idet jeg kortelig gjør Rede for dets Tendens. Det er et paa Grund af Sagens Nyhed og Mangel paa Bearbeidelse noget aphoristisk Forsøg paa at grundlægge en ny Anthropologi og til samme svarende Ethik. Jeg har paaviist, hvorledes vort opbyggelige Sprog har tabt meget af sin Brugbarhed, hvilket staaer i Forbindelse med en sørgelig Adskillelse mellem Religion og Moral, idet det virkelige Liv og de religiøse Følelser ikke staae i en klar og paaviselig indre Forbindelse. Der maa derfor findes Udtryk eller Symboler for en Synthese paa dette Felt, og jeg har i Tilslutning til Kant, som har godtgjort, at Mathematiken giver os synthetiske Domme *a priori*, søgt at udfinde det rette Symbols Anvendelse. —

Den Smule Mathematik, som behøves for at forstaae dette Skrift, er snart lært, om man ikke kjender samme fra før af. Overhovedet er det utvivlsomt, at Enhver i Grunden ubevidst betjener sig af dette Symbol. Mangelen er kun den, at naar man ikke er sig Brugen bevidst, saa har man ikke den fulde Nytte deraf.

Piecen slutter sig forøvrigt nær til tidligere udkomne Skrifter om Forsoningen.

De nævnte Skrifter henhøre til den systematiske Theologi. Det vilde være saare gavnligt, om vore Theologer med større Kraft vilde kaste sig over denne Disciplin; thi ere der Punkter, som staae uklare og volde alskens Anfægtelser, saa henhøre de for det Meste til Dogmatiken eller Ethiken. De øvrige Dele af den theologiske Videnskab ligge os fjernere, da man her ikke endnu har mærket nogen udbredt Uvished. Alle Sekter og Retninger i vort Land troe jo f. Ex. endnu paa den Hellige Skrifts guddommelige Oprindelse i alle Dele osv. Et Tegn til, at man vil tage Dogmatikens eller Ethikens Kjærnepunkter under alvorligere Behandling, er maaskee de i den seneste Tid rundt om i Landet opstaaede «geistlige Foreninger», «Provstiforeninger» med aarlige eller halvaarlige Møder. Forhandlingerne have dog nok for det Meste hidtil dreiet sig om praktiske Spørgsmaal, saasom om Ægteskabslovgivningen, Konfirmandunderviisningen, Skriftemaalsordningen, Lægmandsvirksomheden m. M. Sandsynligviis have vel Deeltagerne ogsaa en Fornemmelse af, at man med det gamle dogmatiske Apparat ikke kommer længere end man forlængst er kommet, at al videre Forhandling ikke bringer Sagen til større Klarhed og at derfor Enhver faaer see til at hjælpe sig paa egen Haand saa godt han kan. Imidlertid kan det ikke nægtes, at der er en dyb Trang hos Mange til større Sikkerhed i mange Punkter. Dette kommer bl. A.

tilsyne i den for vore Forhold store Samling af Personer, der have gjennemgaaet en Vækkelse, men under al denne Uvished og Famlen strandet paa et eller andet skjult Skjær og saaledes ikke naaet frem til et klart Standpunkt. Der er saa Faa, hos hvem man seer en almeenforstaaelig d. e. en elskelig og lys, kraftig og alvorlig Aabenbarelse af Christi Aand, ihvorvel man ikke bør betvivle de fleste Vaktes Oprigtighed. Dette sørgelige Forhold har bevirket, at ikke faa Steder, hvor der har været stærk Vækkelse, har der begyndt en Reaktion med Lethed i Levnet og Ligegyldighed for det Aandelige, idet de eengang ængstede Samvittigheder ere skræmte tilbage fra den paabegyndte Vei ved Synet af alle de Vaktes Utækkeligheder og Urimeligheder. Den, der vil læse en Skildring af disse Foreteelser, vil jeg henvise til en liden opdigtet og ret vellykket Fortælling: Sigurd af Christian Gløersen. 338 S. 8vo. (Bogen har forøvrigt trods megen Dygtighed og Energi i Fremstillingen og Charakteerskildringerne adskillig Ubehjælpelighed i andre Retninger, hvilken røber den uvante Stilist.)

Det viser sig mere og mere, at vor Tids Christne kunne henføres til en af tre Klasser, først saadanne, som ifølge et sundt, kraftigt Naturel slaae sig til Ro med den gamle Orthodoxi uden at granske Finesserne, idet de ere optagne med deres Gjerning i Livet og faae liden Tid til saadanne Grublerier. Dernæst de, der ere i mere end almindelig Grad opskræmte, kastede hid og did mellem ulige Partier, og som have opdaget Vanskeligheder, som efter deres Mening ikke kunne løses hverken ved Børnelærdommen eller ved, hvad Theologerne have at forebringe. Disse Sidste er det, som volde meest Uro, have meest at klage over, vise stor Tilbøielighed til at udtræde, ere meest begjærlige efter at høre nye Prædikanter i det Haab, at de om-

sider dog engang skal faae den Klarhed, de savne. Endelig maae vi nævne de gamle Haugianere, der nok holde sig til den gamle Orthodoxi og til Præsternes Lære, men have gjennemsnitlig liden Agtelse for Præsternes Personer, da de mene, at Præsterne ikke vandre i «Forsagelse» og Afholdenhed fra «Verden», som de skulde. Disse træde ikke gjerne ud af Statskirken, holde snarere igjen, idet de mene, at det ikke bliver bedre, om man vil stifte en Frikirke; men de volde dog forsaavidt Splid, som de gjerne optræde som skarpe Dommere imod dem, der ikke skikke sig i Levnet paa samme Maade, som de selv gjøre. Begge disse sidste Klasser kunne siges at have grebet Christendommens, Bekjendelsens ene Side, som den især er udtrykt i Konkordieformlen, at Christendommen er imod Naturen og Fornuften, noget saa Fremmed, Ophøiet, Aandeligt, at det er inkommensurabelt med Alt, hvad man ellers forefinder af menneskelig Tanke, Dyd og Idræt. Her er der utvivlsomt et Savn i vor Bekjendelse, som næppe i noget Land føles stærkere end hos os. Den første Klasse af Christne afficeres vistnok ikke af dette Savn, da de som sagt paa Grund af en lykkelig praktisk Natur tænke lidet over disse Spørgsmaal, der forekomme dem som unødige, tidsspildende Spidsfindigheder. Af dem vil man da heller ikke kunne vente nogen Hjælp. — De, der ere sig denne Mangel i Lutherdommen bedst bevidste, tør vel være Grundtvigianerne, et Parti, der vistnok tæller faa Tilhængere, men som dog ere ganske virksomme. Især have de sin Gjerning som Begunstigere af Folkehøiskolesagen. Vi have nævnt et Par Skrifter af denne Retning og kunne tilføie, at de udvikle ikke lidet Liv i Pressen, samt i forskjellige Diskussionsmøder, der fornemmelig holdes paa forskjellige Steder i Hamar Stift, og at de have faaet en betydelig Forstærkning deri, at

Bj. Bjørnson har bosat sig i de Trakter, sluttet sig til Grundtvigianerne og deeltaget i adskillige Forhandlinger. Man maa ellers beklage, at de af Iver for at fastholde en naturlig, menneskelig Christendom let glide over i en Pelagianisme, som forlængst er dømt af Kirken.

Denne Uklarhed over Christendommens Væsen, idet man nok har opfattet dens Overnaturlighed, men lidet dens Almeengyldighed, er vistnok vor Kirkes største Brøst for nærværende Tid. Langt mindre anfægtes den af Vantroen, som næppe tæller mere end ganske faa aabenbare Tilhængere i de større Byer, meest maaskee blandt de Studerende, hvor der for Tiden skal være en Klike Atheister og Voltairianere, der ved Brandes' Optræden fik en liden Opmuntring, men dog ere saa lidet mandstærke, at de endog i de Aviser, som de understøtte, ikke tør afsløre sig. Dette kan dog være slemt nok, forsaavidt vor politisk venstresindede Almue, som holder disse Aviser, ikke kan komme under Veir med at Redaktørerne paa samme Tid som de begunstige Folkepartiet ved Meget og Magt indirecte rokke Troen paa Christendom og Kirke. Vi gaae saaledes Tider imøde, som maaskee kunne blive slemme nok.

Jeg gaaer over til at omtale endnu endeel Literatur fra seneste Tid, som maaskee kunde interessere:

Norsk Psalmehistorie af I. N. Skaar, Sognepræst. Bergen. F. Beyers Forlag. Dette lærde og righoldige Arbeide af vort Lands ubetinget dygtigste Hymnolog gjør visselig vor Literatur Ære. Naar Værket foreligger i sin Heelhed og — som man bør haabe — bliver forsynet med Sag- og Personregistre, maatte det gjøre Tjeneste som en Ordbog i denne Materie. Han har naaet til 4de Hefte Nr. 274 i Landstads Psalme-

bog. Allerede de omhyggelige biographiske Oplysninger maa friste til at eie Bogen.

Det hellige Land af Volrath Vogt. Med omkring 100 Illustrationer. Christiania. Forlagt af P. T. Malling. Dette grundige og udtømmende Værk, der bebudes at ville udgjøre omtrent 80 ottesidige Ark og udkommer i Hefter, kan nærmest jævnføres med det fortjenstfulde og smukke Arbeide over samme Emne af Joh. Kok i Kjøbenhavn. Medens imidlertid Koks Skrift er mere tiltrækkende at læse som fortløbende Lekture, blandt Andet fordi det er overgydt med en religiøs Stemnings Kolorit, er Vogts Arbeide mere at regne for en fuldstændig statistisk-topographisk-historisk Haandbog. I de enkelte Punkter tør derfor Vogt være mere paalidelig, som f. Ex. naar han benægter, at Tabor har været «Forklarelsens Bjerg». hvilket Kok uden sikkre Grunde, men under Indflydelse af Folketroen og Stedets Skjønhed, antager. Vogts Skrift maa, foruden at yde Theologerne stor Hjælp, tillige være i høi Grad tjenligt for lærde Skoler, Folkehøiskoler eller Skolelærerseminarier og Bogsamlinger. Forf. har selv besøgt det hellige Land og har i lange Tider gjort dets geographiske Forhold til Gjenstand for sine Studier, hvilket giver Skriftet end yderligere Betryggelse.

Trende bibelske Bøger, nemlig Ruth, Esther og Judith, i danske Vers forfattet af Peter Dass. Efter gamle Haandskrifter og den første Udgave paany udgivet af A. E. Eriksen. Cappelens Forlag. 206 S. 8vo. Flere i Danmark ville vel have hørt om den i forrige Aarhundredes Begyndelse levende nordlandske Præst, der bl. A. har givet en rimet Beskrivelse af Nordlands Amt, hvilken endnu er yndet Folkelæsning blandt Bønderne i de Egne. Disse bibelske Riim ud-

kom første Gang i 1723 og ere nu optrykte paany. Man læser dem ikke uden Fornøielse, tildeels paa Grund af de kvikke lette Vers, tildeels ogsaa for Pudserlighedens Skyld, da den hyppige Indblanding af moderne, især franske Udtryk tager sig saa naiv ud, hvor Emnet jo er saa gammelt.

Et lignende gammeldags Skrift er ligeledes optrykt paany, nemlig: Sjælens Luth, opstemt med adskillig Strengeleg. Det er: aandelige Sange, under adskillige Melodier, til Guds Børns Forlystelse i Aanden efter Pauli Regel. Forfattet af M. C. Volqvarts. Christiania. Forlagt af Cappelen. 192 S. 8vo. Paany gjennemseet efter den kjøbenhavnske Originaludgave af 1714. Vollqvarts var P. Dass' Samtidige og ligeledes Nordlandspræst. Man finder her den Rosiflengiske Svada i fuld Vigør, saaledes som Holberg senere raillerede den, alle disse Ligvers, Bryllupsvers m. M. hvor man «beflittede sig paa at lyve zirligen». Tonen er ellers en gemytlig Afvexling af Alvor og Skjæmt, og om end disse Rimerier have saare lidet poetisk Værd, saa give de et Bidrag til Forstaaelsen af den Tid.

Geistliges Kaldelse i den norske Kirke efter Reformationen. En historisk Afhandling af L. Daa, Professor ved Universitetet i Christiania. Christiania. Th. Stens Forlag 1879. 98 S. 8vo. Prof. Daa har gjennem Aarrækker gjort Norges Historie i det 17de og 18de Aarhundrede til Gjenstand for sit Studium, og hans store Sagkundskab paa dette Felt mærker man ogsaa i denne Afhandling, der er rig paa historisk Stof, men trods denne Stofansamling underholdende at læse.

Vi ville heller ikke forbigaae: Pauli Brev til de Epheser, udlagt for Menigheden af Jul. Riddervold. 2den Udgave 1878. 223 S. 8vo. Pastor

Riddervold vandt i sin Tid et Navn i vor nyeste Kirkehistorie ved sin Optræden mod Jaabæk, hvorved han paadrog sig en Høiesteretssag, der fulgtes med stor Opmærksomhed af Publikum. Han har tidligere udgivet en lignende Udlæggelse af Matthæi Evangelium og af de 7 Sendebreve i Joh. Aabenb. Cap. 2—3. Fortolkningen er, skjøndt populær, dog grundig, og der gjøres ofte i Noter opmærksom paa forskjellige Udlæggelser af samme Sted, hvorved Læserens Skarpsindighed kan øves.

Et ældre Skrift: Troens Speil eller Guds Børns Kjendetegn. Af Erik Pontoppidan. Oversat fra Tysk af Westi Egeberg. I ny norsk Udgave. Christiania. Cappelens Forlag 1778. 248 S. 8vo er optrykt paany, sandsynligviis for at imødekomme hiin Trang hos mange Vakte, som jeg tidligere omtalte.

Vort af Professorerne Caspari og Johnson redigerede Theol. Tidskrift indeholder i de seneste Hefter bl. A. en omhyggelig Afh. af Pastor Jansen: «Det kirkelige Embede i den apostoliske Tid». Ligeledes et Par Afhandlinger for den theologiske Doctorgrad af A. Chr. Bang, H. N. Hauges Biograph, der synes at ville gjøre Kirkehistorie til sit Hovedfag.

Sluttelig vil jeg kun nævne et lidet Skrift om Forsoningen af forhenværende Missionær Joh. Mo, udkommet baade paa Dansk og paa Tysk, i fri selvstændig Retning, og betegnende for den Trang, der nu overalt er tilstede for at faae dette Dogme bragt til Klarhed.

Mellem vore kirkelige Tidender føres fremdeles af og til en Strid, som ikke er fri for uhyggelig Bitterhed. Den samme Mangel paa Opfatning af Christendommens Almeengyldighed, paa en stor samlende Tanke, der kunde forene den gamle Orthodoxi og de nyere famlende subjektivistike Retninger til en høiere Eenhed,

spores omtrent overalt. Ja, den forfølger os heelt hen til Missionsmarken, hvor Spliden mellem vor ældste Missionær Schreuder og Stavangermissionærerne fortsættes. Man veed fra tidligere af, at de sidste have forladt sine Stationer i Zululandet, medens Schreuder har havt Mod til at forblive. Dette har bevirket, at Enkelte af Schreuders Parti har ivret for, at Stavangerselskabet skulde krybe under Korset og anmode Schreuder om atter at overtage Protectoratet over Zulumissionen, ja en Indsender i Luth. Ugeskrift har endog foreslaaet, at den hele Mission overgaaer fra et privat Anliggende til en statskirkelig Sag. Hiint vil vel næppe blive af, og man kan ikke fortænke Stavangerselskabet i, at det nødigt indlader sig med Schreuder, der trods fortrinlige Egenskaber som Missionær har viist sig altfor selvstændig og episkopal til at han vil kunne underordne sig nogen privat Styrelse. — Fra grundtvigiansk Side ymtes om, at den hele Missionspraxis i Zululandet har været forfeilet, at man har gaaet for eensidigt ud fra, at Gudsbilledet har været absolut tabt, og at Christendommen derfor har været lagt disse Hedninger for som noget Unaturligt og Uforstaaeligt. I Modsætning til Zulumissionen har man da peget paa den af Skrefsrud o. A. røgtede Missionsgjerning blandt Santalerne. Nogen Formening om denne Sag tør jeg paa Grund af manglende Sagkundskab ikke nære.

Det pekuniære Tryk, hvorunder ogsaa vort Land lider, har virket svækkende paa mangt et Foretagende, der i bedre Tider har nydt god Fremgang, saaledes foruden paa Hedningemissionen ogsaa paa Sømandsmissionen og tillige paa det norske Bibelselskab, hvor man har maattet gribe til overordentlige Foranstaltninger. Selskabet var kommen i en betydelig Gjæld, som maatte forsøges dækket ved frivillige Offringer i Kirkerne. Der indkom paa denne Maade

et Beløb af noget over 40,000 Kr., hvilket har hjulpet ud over de første Vanskeligheder.

Af Dødsfald indtrufne i 1878 kan mærkes:

Peter Hærem, født 1841, død som nys udnævnt Sognepræst til Hurdal. Han var en heelt igjennem praktisk Natur med engelsk Indremissionssands, tog sig ivrigt af Arbeideres, Haandværkeres og fattige Studenters timelige og aandelige Vel, fik oprettet et Studenterhjem i Christiania, og var paa Grund af sit varme, freidige Troessind og sin aabne og tillidsfulde Fremtræden overordentlig afholdt. Han redigerede en Tidlang «Fædrelandet».

Gustav Adolph Lammers, født 1812, en i sin Tid meget bekjendt Personlighed, Stifter af den første Frikirke, Hoved for en over hele Landet vidtforgrenet religiøs Vækkelse, en Mand af stærke Følelser, levende Indbildningskraft og glødende Veltalenhed, men uden synderlig Klarhed, hvorfor han gjorde mange Svingninger, vendte tilsidst som en bøiet og svækket Mand tilbage til Statskirken, befattede sig paa sine gamle Dage overveiende med Malerkunst, opholdt sig derfor en Tidlang i Dresden, hvor han sandsynligviis indsugede de halvt nyrationalistiske Ideer, som han i sin sidste Tid erhvervede sig og beholdt til sin Død.

Jacob v. d. Lippe, født 1797, død i Christianssand som forlængst afskediget Biskop over dette Stift, en kraftig og virksom Kirketilsynsmand af fremherskende politisk og administrativ Dygtighed, var ogsaa i lang Tid Storthingsmand og Præsident i Lagthinget. Som Biskop var han meget afholdt i sin Diocese af den ham underordnede Geistlighed.

XXXI.

Gives der en Omvendelse efter Døden?

Af F. J. Dall, Sognepræst til Trinitatis Kirke i Fredericia.

Det er ikke saa underligt, om dette Spørgsmaal, hver Gang det dukker op — og det skeer saa jævnligt —, vækker stærk Bevægelse og fremkalder ivrig Benægtelse hos dem, der kraftigt arbeide paa Opvækkelse i Kirken og see den største Fare for Christenlivet i den verdslige Tryghed, navnligt som Forholdet stiller sig i de store Folkekirker. Og sandt er det, at det er af overordentlig Vigtighed, naar Spørgsmaal om Saligheden opkommer hos Menneskene, og de første Rørelser af det religiøse Liv begynde at ytre sig hos dem, at de da ikke komme til at opsætte Benyttelsen af dette guddommelige Kald og henskyde Omvendelsen til senere hen i Livet eller endogsaa til efter Døden, hvortil den kjødelige Natur, der er saa stærkt knyttet til denne Verden, ideligt føler sig fristet. Thi man kan ikke nægte, at naar man blot rører ved Muligheden af en Omvendelse efter Ophøret af dette Liv — selv om det skeer nok saa forsigtigt eller tvivlende —, saa er den første Tanke, der opstaaer, i Almindelighed denne: Altsaa haster det dog maaskee ikke saa stærkt! Og dermed er da Braadden tagen bort fra Apostelens Formaning: »Værer brændende i

Aanden!» og det christelige Livs Alvor og Energi har lidt et stort Knæk derved især hos de Svage i Troen og dem, der nyligt have begyndt at vende sig til Gud. — Vistnok kan der mod denne de Opvaktes Angst for selv at henfalde til Tryghed og for at fremkalde en saadan hos Andre indvendes: at det er en daarlig Christendom, der kun beroer paa Frygt for Helvede og den evige Straf, og at dette ikke er Andet end Levninger af det jødiske Sind, thi Christus vil ikke true og drive os til et gudeligt Liv ved Frygt, men drage og lokke os ved sin Venlighed; «Frygt er ikke i Kjærligheden, men den fuldkomne Kjærlighed driver Frygten ud». Og saadan Christendom, hvilende alene paa Kjærlighed til Christus og Glæde over et evigt Liv, er baade mulig og kan paavises i Christenheden saavel før som nu. Derfor maa man stræbe at virke paa Menneskene ved Naadens Evangelium, men vogte sig for at komme ind paa de gamle Skræmmebilleder, hentede fra Fordømmelsen og de Udelukkedes Kvaler, hvorved kun fremkaldes Hykleri og udvortes Skinvæsen trods al Strænghed i den sædelige Vandel, og særligt maa man tage sig iagt for at overspænde Sindene med Ængstelse for ikke at naae til Omvendelse og Frelse inden Dødens Komme, der jo kan overraske os snart og maaskee ganske pludseligt. — Men hvor sandt det end er, at «den Hellig Aand har kaldet mig ved Evangelium» — ikke ved Loven —, og at Christendommen er Et med Troen paa Guds Naade i Christus, saa er det nu engang ikke bedre fat med de Fleste af os, end at vi trænge til Lovens Trusler og den ved Tanken om Døden og Dommen fremkaldte Frygt, og ligesom det Gamle Testament i de Christnes Bibel er knyttet til det Nye Testament som en eneste Bog, saaledes vil det Gamle Testamentes Sindelag endnu bestandigt findes at være en nødvendig

Forberedelse til det evangeliske Sind. Dette er nu ikke at forstaae paa methodistisk Maade, som skulde Enhver — aandeligt talt — først blive Jøde ved Lovens Tvang og Rædsel, før han kunde blive Christen ved Troens Fred og Glæde. Thi ligesom Paulus fordum seirrigt satte igjennem, at Hedningerne kunde komme til Daaben og blive Christne uden først at blive Jøder (ved Omskjærelsen og Lovens Iagttagelse), saaledes kunne vistnok Menneskene — navnligt Børn og barnlige Sjæle og harmonisk udviklede Naturer — blive deelagtige i Troens Glæde uden foregaaende Frygt for Fortabelse og Ængstelse for Guds Vrede og Dom. Men som det dog ofte skeer, at Saadanne alt længe have levet under Lovens Tryk og Frygt uden ret at have været sig det bevidst, inden de fandt Fred og Hvile i Evangelium, saaledes kan der ogsaa godt senere hen komme Tider, hvor de mærke, at de ere blevne sløvede ved Trygheden, og at Frygt for Lovens Trusel er dem gavnlig og sendes dem af Frelseren, der ikke for Intet siger: «Vaager og beder, at I ikke skulle falde i Fristelse!» og: «Hvad jeg siger til Eder, siger jeg til Alle: Vaager!» Marc. 13, 37. At Frygten og den fuldkomne Kjærlighed udelukke hinanden (1. Joh. 4, 18), maa indrømmes; men Enhver, som bekjender om sig selv, at han ikke er «fuldkommet» i Kjærligheden, han vil ogsaa med det Samme indrømme, at den Apostel, der saa kraftigt hævder, at vi ere de største Løgnere, «i hvem Sandheden ikke er», dersom vi sige, at vi ikke have Synd, — han just i hiin Sætning af sit Brevs fjerde Capitel giver «Frygten» en berettiget Plads i det jordiske Christenliv og er fuldstændigt enig med Paulus, naar denne siger baade: «Ikke at jeg har grebet det eller allerede er fuldkommen, men jeg jager derefter», og: «Forarbeider Eders Saliggjørelse med Frygt og Bæven!» Det er

ikke blot i det Gamle Testament, at det gjentagende læres: «Gudsfrygt er Begyndelse til Viisdom» og «ved Herrens Frygt viger man fra det Onde»; men ogsaa det Nye Testament priser de «Gudfrygtige» og formaner: «Frygter Gud! ærer Kongen!» — uagtet det rigtignok er en anden Slags Frygt end Verdens Trældomsfrygt: «Men frygter ikke, saaledes som de frygte, og forfærdes ikke!» Saaledes siger ogsaa Christus selv udtrykkeligt: «Frygter ikke for dem, der slaae Legemet ihjel og derefter ikke formaae Mere! men jeg vil vise Eder, hvem I skulle frygte: frygter Ham, som har Magt til efter at have slaget ihjel at kaste i Helvede; ja, siger jeg Eder: frygter Ham!» Luc. 12, 5. Men denne Frygt finder altsaa ifølge Jesu eget Udsagn sin rette Begrundelse og sin Afslutning i Bevidstheden om, at der er en evig Fortabelse, et «for silde!» et: «Døren er lukket!» og en forgjæves Bøn: «HErre! HErre! lad op for os!» (Matth. 25, 10 f.; Luc. 13, 23—30), der afslutter Forløbet af en misbrugt Timelighed. — Jeg er ogsaa vis paa, at ingen forstandig Christen kan gjøre den Indvending, at Gud kun truer, men ikke i Virkeligheden vil lade sin Trusel komme til Udførelse. Thi medens Erfaringen viser, at den Fader, der kun kan true, men ikke i Virkeligheden udføre sin Trusel, gaaer Glip ad Børnenes Ærefrygt og Lydighed — vel ogsaa meer eller mindre deres Kjærlighed —, fordi Børnene snart opdage, at der ikke er Alvor og Sandhed i Truselen: saa vil den sanddrue Frelser netop ikke true meget, men desto mere, at vi skulle være fuldt forvissede om, at Han sandelig vil opfylde til Fuldkommenhed baade sine Trusler og sine Forjættelser. — Naar man holder paa, at der gives «en Omvendelse efter Døden», da kan man ikke vel værge sig mod Consekvensen deraf, nemlig «Apokastasis» d. e. Læren om Alles sluttelige

Omvendelse og Frelse; og denne positive Lære, udsprungen af menneskelig Philosophering om Gud som den Albarmhjertige og Alkjærlige, og støttende sig mindre til enkelte Steder i Skriften end til det verdslige Sinds bedrageriske Haab om en Saliggjørelse uden Selvfornægtelse, uden Strid med det Onde og Seir over Djævelen, — den er det, som egentlig ligger skjult bag hiint Spørgsmaal: om der dog ikke skulde være en Omvendelse efter Døden, og derfor er det, at det er af Vigtighed at tillukke ethvert Smuthul, hvori denne farlige Lærdom kan søge Tilhold.

Men om det end er nyttigt og vigtigt at faae bortryddet et saadant Spørgsmaal, saa maa det jo for alle Ting komme an paa, hvad den Hellige Skrift lærer derom; thi efter Guds Ord og Aabenbaring maae vi dog tilsidst rette vore Forestillinger om, hvad der er vigtigt, rigtigt og nødvendigt. Og derfor maae vi undersøge, om Skriftens Ord og Udtryk ere saa klare, at Sagen dermed er afgjort enten til den ene eller til den anden Side. — Og her anføres da først det bekjendte Sted 1 Pet. 3, 18 ff. om Jesu Nedfart til Helvede d. e. de Dødes Rige, hvorom det hedder, at Han «i Aanden» d. v. s. i aandelig Tilstand og Tilværelsesmaade efter sin legemlige Død «nedfoer til Dødsriget og prædikede for Aanderne, som vare i Forvaring, som fordum vare gjenstridige i Noæ Dage, da Arken byggedes, i hvilken faa — nemlig 8 — Sjæle bleve frelste gjennem Vandet». Thi det er jo klart, at Apostelen mener, at det Naadens og Frelsens Budskab, som Christi Forløber Noa efter Evne forkyndte Menneskene med Paamindelse og Advarsel og ved eget Exempel, men som kun virkede Frelse hos nogle Faa dengang, skal ved Christus selv bedre og fuldkomnere blive forelagt dem, som i Noæ Dage vedbleve at staae paa de vantroe og gjenstridige Hedningers Side

og derfor omkom i Syndfloden. Og dersom Nogen vilde bemærke herimod, at der jo ikke er omtalt, hvorvidt Jesu Prædiken i de Dødes Rige var en Forkyndelse af Evangelium eller maaskee kun af Straf og Dom, en Triumpheren over de Fordømte og over Djævelens brudte Magt, saa synes en saadan Fremfærd ikke at kunne tillægges Christus, da den baade maa forekomme os unødvendig og stridende mod den christelige Følelse, og desuden modsiges den udtrykkeligt af det næste Capitel, hvor det hedder (1 Pet. 4, 6): «Derfor er Evangelium prædiket ogsaa for de Døde, for at de vel skulle dømmes for Menneskene i Kjødet, men leve for Gud i Aanden». Heraf seer man nemlig for det Første, at «Aanderne i Forvaring» er de Afdøde, som i Dødsriget vente paa den store Dom (hvilket er det Samme, som betegnes i den anden Troens Artikel: Han nedfoer til Helvede d. e. Dødsriget). Dernæst sees det, at det virkelig er «det glædelige Budskab», som Christus har prædiket der; ved Udtrykket «ogsaa for de Døde» skeer der en Udvidelse af Christi Naades Sendelse, saa at den vises som omfattende en stor Skare foruden de paa Jorden levende Mennesker. Og endelig siges der, at Hensigten dermed just var denne: at de, som i deres Kjøds Dage vare henfaldne under Dommen for alle Menneskers Øine, og saavidt Mennesker kunne see og dømme derom (κατὰ ἀνθρώπους), og saaledes, at Alle vel maae sige derom: dem skeer deres Ret! — disse samme ulykkelige Mennesker skulde ved Christi Prædiken og Aabenbarelse komme til at leve d. e. deelagtiggjøres i Liv og den retfærdiggjørende Naade ifølge Guds Dom og Frikjendelse (κατὰ θεόν), og dette skulde vederfares dem under deres Tilværelse i Aandeverdenen. Thi «derfor» prædikede Jesus for hine arme Hedninger, hvis hele Jordeliv maatte synes at være forspildt. Det er vel ikke mu-

ligt i faa Ord at sige dette tydeligere, end Apostelen gjør det, og Sagen anbefaler sig strax til Alles Samvittighed, saa man maa svare: Amen! ja, saaledes og ikke anderledes maatte Frelseren bruge de tre Dage, da Hans Legeme laae i Jordens Skjød, medens Hans Aand som en befriet Fugl, lettet og «levendegjort» flagrede bort fra deres Hænder, som piinte og korsfæstede Ham! Der er kun Et, hvorom der synes at kunne være Tvivl tilbage, nemlig: at der alene omtales Hedningerne paa Syndflodens Tid; men det ligger nær at tage dette som et Exempel, valgt, fordi Apostelen har i Sinde at fremstille Syndfloden som et Modbillede til den frelsende Daab. Og saaledes kan man da slutte sig til, at der ved Jesu Prædiken for de Afdøde er skeet et Tilbud til alle Hedningeslægter før — og vel ogsaa efter — Christus, et Tilbud, som har kunnet modtages af dem i deres «aandelige» Tilværelse, og som har været bestemt af Gud til at modtages. Men det maa vel mærkes, at dette kun henstaaer som en menneskelig Slutningsrække og ikke er nogen Aabenbaring, og at jo længere man fjerner sig fra det, som Apostelen udtrykkeligt siger, desto usikrere Grund træder man paa og advares derved om ikke at vove sig for vidt frem. Sct. Paulus gjør jo ogsaa i sine Breve oftere Forskjel paa, hvad han lærer og byder med fuld Overbeviisning og «som Herrens Ord», og hvad han derimod giver os «som sit Raad, sin Mening», som et forstandigt og oplyst Christenmenneske, men ikke som urokkeligt ifølge Herrens udtrykkelige Aabenbarelse.

Fremdeles nævnes her Stedet om Bespottelse mod den Hellig Aand, Matth. 12, 31—32: «Men hvo, som taler mod den Hell. Aand, ham skal det ikke forlades, hverken i denne Verden eller i den tilkommende», eftersom deri synes at ligge, at der dog kan være en

Tilgivelse, som først indtræder, naar man har forladt denne Verden d. v. s. er død. Men saa velkommen end denne Forklaring kunde være for den papistiske Kirke med dens Sjælemesser for de Afdøde, saa maae vi dog forkaste den ifølge Sammenhængen med det Foregaaende og den Hell. Skrifts hele øvrige Betragtningsmaade. Meningen kan vistnok kun være denne: Naar Nogen ved at sætte sig op imod den Hell. Aand, ved at forhaane og ringeagte Aandens Kald selv udelukker sig fra Guds Naadevirkninger til Omvendelse og Frelse, saa kan han naturligviis aldrig nogensinde blive frelst; thi hverken han selv eller Andre kunne føre ham til Christus og til Troen. Derimod er der Forladelse at finde for al Synd, Opreisning fra ethvert — endog det dybeste — Fald, naar kun den Hellig Aand kan komme til at virke i et Menneske. Men Herren antyder tillige, at der er Synder (og meer eller mindre gjælder dette vel enhver Synd), hvis Straf og Følger man maa bære paa hele Livet igjennem, saa at man først i det tilkommende Liv bliver heelt af med Synden og dens Følger [1]) (læg Mærke til, at selve den syndige Tilbøielighed ogsaa er af Syndens Følger!), og deri udtrykker Guds stærke og brændende Vrede mod Synden sig, saa at om endog Synderen har faaet fuld Forladelse af Gud — «er bleven retfærdiggjort» —, saa er hans Synd dog endnu ikke forladt, men skal her i Livet bestandigt hænge ved ham og holdes ham for Øie, saa at først hisset «hver en Taare skal aftørres». Her er altsaa aldeles ikke Tale hverken om nogen Omvendelse efter Døden eller om Bod og Forsoning ved Sjælemesser el. desl.

Vilde endelig Nogen komme med Jesu Ord i Bjergprædiken, Matth. 5, 26: «Sandelig, Du skal ikke

---

[1]) Sml. πέπαυται ἁμαρτίας i det vanskelige Sted 1 Pet. 4, 1 om den, der har udstaaet sin Straf og da særlitg Dødsstraffen.

komme der ud fra, førend Du betaler den sidste Hviid!», og sige, at her dog nævnes en Grændse for Straffen, og at denne Grændse ligger efter Døden og den dermed forbundne Dom: saa maa den simple og naturlige Opfattelse vel snarere deri see en Anskueliggjørelse af det Umulige i Straffens Ophør; thi hvorledes skulde den gjældbundne og dømte Fange nogensinde kunne vinde og erhverve Noget til at betale med — allermindst «indtil sidste Hviid»? —

Jeg forbigaaer de Steder, hvor der tales om, at «Han har indesluttet Alt under Synd, for at Han kunde forbarme sig over Alle», at «alle Knæ skulle bøie sig i Jesu Christi Navn», og at «Gud skal vorde Alt i Alle», da saadanne Steder reent ud vilde lære Apokastasis, dersom de ikke blot vare en Betegnelse af Guds Naades Villie og Hensigt, hvilken den menneskelige ugudelige Villie vel kan modstaae, men da ogsaa maa finde sig i at knækkes og henkastes som Hans Fødders Fodskammel, saa at de, der ikke ville bøie sig for Hans Kjærlighed, maa bøie sig for Hans Magt og forherlige den, medens alle de, der modtage Hans Barmhjertigheds Gave, derved selv blive «gudopfyldte». Maaskee kunde man tilføie, at endogsaa for de Fordømte vil «Gud være Alt», idet Følelsen af hans Vrede og Mishag optager hele deres Tilværelse, medens de her i Timeligheden kunne have mange Substituter for Hans Kjærlighed og mange Skjulesteder for Hans Vrede.

Fra den modsatte Side kan man derimod anføre ikke blot i Almindelighed alle de Steder, hvor der tales om den evige Fordømmelse og uophørlige Pine, om de Mange, som ville blive fortabte og kastede i den evige Ild, «den anden Død», og for hvilke der altsaa ingen Omvendelse vil finde Sted — thi saa kunde der jo dog endnu være Tale om en Omvendelse efter Døden i visse Tilfælde —, men særligt kan

man fremdrage 2 Cor. 5, 10: «Os bør Alle at fremstilles for Christi Domstol, for at Hver kan faae efter det, som skeet er ved Legemet, efter hvad han har gjort, Godt eller Ondt». Her nævnes jo Dommen som ene beroende paa, hvad der her i levende Live er gjort, medens man er i Besiddelse af sit jordiske Legeme som Redskab for det Gode, men ogsaa som en aaben Port for Fristelsen til det Onde. Naar Jesus, Matth. 25, 40—41, forudsiger, at Han paa Dommens Dag vil komme til at sige til Nogle: «Hvad I have gjort (eller undladt at gjøre) mod den mindste af disse mine Brødre, det have I gjort (eller undladt at gjøre) mod mig», saa ere alle de Exempler, Han anfører paa slige Gjerninger, hentede fra den legemlige Verden: bespise Hungrige, besøge Syge osv. Og i de mange Lignelser, hvori der af Jesus udtales Dom over Menneskenes Færd, er der aldrig Tale om anden Gjenstand for Dommen end Menneskets Handlemaade her paa Jorden. I Lignelsen om den rige og den fattige Mand stilles disses Skjæbne saaledes i Forhold til hinanden, at hele Hins Jordeliv var en Modtagen af det Gode («hans» Gode) og Dennes af det Onde, men omvendt det tilkommende Liv i sin Heelhed en Trøst for Lazarus og en Pine for den Rige, og dennes Ytringer til Gunst for hans Brødre optages slet ikke som Tegn paa nogen Omvendelse, der kunde give Haab om nogen Udløsning fra Pinen; derimod siges der udtrykkeligt, at der var et Svælg befæstet, saa at de, som vilde fare fra Paradiset ned til Pinestedet, kunde ikke, og de kunde heller ikke derfra fare over til Paradiset. Dette Svælg er altsaa det Samme som, at «Døren er lukket!» og «jeg kjender Eder ikke!» Hvad der paa disse Steder udtales i bestemte Ord, er som en stiltiende Forudsætning, der gaaer gjennem hele Skriften, idet man intet Steds finder Hensyn taget

til Menneskets Opførsel efter Døden, men kun til dets Færd her i Verden, naar det gjælder om den evige Afgjørelse. Derfor kan man f. Ex. i Joh. Aab. 20, 12—13 heller ikke komme til at forstaae «Gjerningerne», hvorefter de Døde dømmes, om Andet end om deres Forhold her i Livet, og i Hebr. 9, 27: «det er Mennesket beskikket en Gang at døe og derefter Dommen», maa Ordet «derefter» nødvendigviis opfattes i prægnant Betydning, saa at man ikke kan komme til at forestille sig at en eventuel — kortvarig eller langvarig — Tilværelse mellem Dødsstunden og Dommens Dag vil kunne have nogen afgjørende Indflydelse paa Dommen — — derfor behøver den Tid ikke at være spildt med Hensyn til Menneskets Udvikling.

Dersom der i den hiinsidige Tilværelse kunde tænkes et Omslag fra Vantro og Ugudelighed til Omvendelse og Tro, da maatte der jo vel ogsaa kunne tænkes det Modsatte: et Fald og en Fortabelse af de Troende — i Lighed med, hvad Origenes i sin Tid udtalte som sin Anskuelse: en fortsat Række af Brydninger mellem det Onde og det Gode i en Række af hiinsidige Tilværelser med Mulighed til Fald og Opreisning —; men da vilde man jo komme heelt ind i menneskelige (gnostiske) Speculationer og bort fra Skriftens faste Grund. Da vilde ogsaa Skriftens Trøst med Hensyn til de fromme Afdøde berøves os, og Ord som disse: «Idag skal Du være med mig i Paradis!» falme og tabe den Evighedens Klang, som vi ere vante til at høre ud af dem; Jesus vilde da ikke indestaae for hiin Røvers Frelse og Salighed længere end for «idag», thi imorgen kunde han dog muligviis atter falde tilbage til sine Synder endog i de Afdødes Tilværelse. Hvad de Ugudelige ved hiin «humane» Lærdom vandt i Tryghed — hvilken de jo slet ikke trænge til —, det vilde de gudfrygtige Sjæle tabe af den

Troens Fred og Hvile, som de ikke kunne undvære, Bevidstheden om, at naar de have været tro indtil Døden, saa skulle de faae Livets Krone for evig Tid og umisteligt.

Men da nu dog hiint Sted i 1 Pet. Cap. 3 og 4 om Nedfarten til Dødsriget staaer fast og er blevet saaledes godkjendt af den hele Christenhed, at det gjenfindes i vor fælles christelige Troesbekjendelse, og da vi have seet, at den rette og ligefremme Fortolkning deraf taler om Hedningers Frelse efter Døden, hvorledes forliges dette da med den nys paaviste stadige Forudsætning i Skriften: at den evige Dom kun har Hensyn til og afgjøres efter Menneskets jordiske Tilværelse?

Man maa da her lægge Mærke til den Forskjel, der er mellem «Omvendelse», som er det egentlige Omslag i Menneskets Sind, hvorved det vender sig fra det Onde til det Gode, fra Djævelen til Gud, og saa den Udvikling, der kan finde Sted, af det, som skjult og ligesom i Svøbet har været tilstede, men som kun af Gud kan retteligt sees og vurderes. Et Menneske kan have hørt et Ord, seet Noget, der har været ham som et Tegn fra Gud, Noget, der har vakt de dybeste Længsler i hans Indre, givet hans Sind og Liv en heelt ny Retning, saa at han aandelig talt er skilt fra sine tidligere Omgivelser og ikke længere bliver forstaaet af dem, om han end udvortes endnu følger med dem, deeltager i deres Leveviis og ikke er kommen til Klarhed over sig selv og Guds Kald. Om end en strængere dogmatisk Betragtning ikke vil kunne regne Saadanne for «omvendte», saa har dog Gud forbeholdt sig Dommen over slige Tilstande; vi hverken kunne eller skulle dømme om, hvad der ikke har aabenbaret sig — «om det Skjulte dømmer Kirken ikke», kan man vel her sige —; men dette er vist: Naar Christus selv i Aandens Kraft aabenbares for

disse, da vil det vise sig, hvad det havde at betyde, som gjærede i dem, og hvad der egentlig boede i Hjertet, hvilket hverken Andre eller maaskee de selv ret vidste af. Naar hiin Røver paa Korset saa hurtigt og afgjort griber efter og faaer Naaden, saa er der med Rette blevet gjort opmærksom paa, at hans Sind vistnok længere Tid i Forveien har været beredet til og ligesom tørstende efter hiin afgjørende Bekjendelse — maaskee gjennem haarde, indvortes Kampe og længselsfuld Søgen. — Og naar saa Mange i Noæ Dage regnedes blandt «de Gjenstridige» og omkom med dem, saa kan man dog ikke lukke Øinene for, at medens Noa's Søn Cham rimeligviis dengang allerede har havt et forvendt Hjerte og kun «for Menneskene» regnedes blandt de Retfærdige paa Grund af sit udvortes Familieforhold, saa have muligen Mange af dem, der omkom i Vandfloden, været grebne af Noa's Ord og Fremtræden, om de end udvortes forbleve boende hos deres Slægt og «for Menneskene» faldt ind under den Dom, der overgik Alle undtagen Noa og hans Familie. — Og hvad skal man da sige om alle de Idioter, Afsindige og de spæde Børn, som dø, om hvilke man kan vide, at de «ere undfangede i Synd og fødte i Misgjerning», og hos hvem man ofte kan opdage den onde Natur, som ubevidst eller halvbevidst driver dem? om hvilke man paa den anden Side kan vide, at de ved Daaben ere optagne i Guds Naade, men ikke kan vide eller skjelne — som hos andre Mennesker —, om Synden eller Naaden har faaet Overhaand hos dem? Vi kunne ikke paastaae, at Naaden med tvingende Magt gjør dem alle salige — i Modsætning til, hvad der vederfares alle andre Mennesker —; da «maatte man jo ønske, at man var gal», da var det ialtfald det Ønskeligste, om Alle døde som spæde. Heller ikke have vi paa den anden Side Ret til at

erklære deres Liv her for spildt,. medens de hisset først skulle træffe en Afgjørelse, hvorom Skriften Intet melder. Men vi maae simpelthen lade det være Guds Sag at dømme om disse; Han alene veed, hvad der i det Skjulte forbereder sig hos disse, og hvad der i hiin Verden vil modnes, saa at det paa Dommens Dag utvetydigt skal vise sig, at Gud har gjort Ret og Skjel imod Enhver. — Den østerlandske Kirke har havt og har i Almindelighed en Betragtning af Christendommen som en «Oplysning» (Daaben kaldes φωτισμος), en Forklarelse og Fuldkommengjørelse af den menneskelige Natur, hvorimod den vesterlandske Kirke har en dybere Opfattelse af den, nemlig som en afgjørende Seir over det Ondes Magt; «vor Tro er den Seir, som haver overvundet Verden», 1 Joh. 5, 4. Men denne forskjellige Opfattelse af Christendommen kunde man maaskee sammenstille med Christenlivets to store Aabenbaringsformer: i dette Liv, hvor Feltraabet er «Strid, Seir, Afgjørelse!» og i hiin stille tilkommende Verden, hvor det gjælder om «Modnelse, Füldkommelse, Forklarelse», for at Bruden kan være fuldt smykket til Herrens Tilkommelse, i hvilken Henseende der er en Lighed mellem Tilstanden i Dødsriget og det jordiske Tusindaarsrige, hvorom der i Skriften ogsaa kün fortælles saa overmaade Lidt, fordi det væsentligt bliver en stille Væxt ligesom Sædens indtil Høsttiden (Marc. 4, 26—29). — I 1 Pet. 3 og 4 vil altsaa Skriften aabenbare os, at Omvendelsens Begyndelse ofte naaer meget længere tilbage, og dens Spirer ligge dybere i Menneskehjertet, end vi formaae at see ind, saa at naar vi nødes til at fælde en Dom, saa maae vi dog agte saadan Dom for «saare Lidet»; thi det skal ikke blot skee, at «de Første skulle blive de Sidste, og de Sidste de Første», men ogsaa, at de, som «dømmes for Menneskene i Kjødet», dog skulle

vise sig engang at «leve for Gud i Aanden». Den fuldbyrdede Omvendelse og Tro — thi disse To ere uadskillelige — kunne ei undlade at give sig Vidnesbyrd for Menneskene her i Verden; «de ere overgangne fra Døden til Livet». Men «den forberedende Naade» kan — useet af Menneskene — have baaret sin Frugt og havt sin Virkning til at vække Guds Liv i det indvortes Menneske, saa at der kun behøves en Aabenbarelse af Christus selv, for at den mørke og tillukkede Sjæl kan bryde ud i Troens Bekjendelse ligesom en Knop, der springer ud ved Solens Komme, medens den ikke i Nattens Mørke kunde komme dertil. De, som derimod i Hjertet ere vendte bort fra Christus, ville ved hans klarere Aabenbarelse kun endnu mere forhærdes og lukke Øinene til, fordi «de hade Lyset og ville ikke komme dertil, for at deres Gjerninger ikke skulle overbevises dem» (Joh. 3, 20).

Hvad Brug har nu den Christne for denne Lære om Evangeliums Forkyndelse for de Døde, opfattet paa oven beskrevne Maade? Først: Tilfredsstillelsen af et naturligt Haab, som hænger sammen med de bedste Følelser i Menneskehjertet og med den himmelske Barmhjertighed og Godhed, der drev Jesus til at antage sig den faldne Menneskeslægt, fordi det skar Ham i Hans Hjerte», at «Alverden skulde undergaae». Dernæst: Løsningen af en Gaade, angaaende Indskrænkningen af Guds Naades Tilbud til ikkun en Deel af Menneskeslægten, idet man saaledes erkjender, at medens Israels timelige Udvælgelse kun angik et eneste, lille Folk, saa udstrækker derimod Tilbudet i Christus sig til alle Slægter og Tider. Og derved kommer tillige Guds Retfærdighed til at staae i et klarere Lys; thi skjøndt ingen Synder vilde kunne gaae i Rette med Gud, fordi han ei fik Naadens Tilbud — da var Naaden ikke længere «fri» Naade —,

saa tilfredsstilles dog Retfærdighedsfølelsen ved at see, at Gud under al Forskjellighed i de menneskelige Forhold og i Hans Veie med os dog har sørget for, at der skulde være Ligelighed (ἰσότης 2 Cor. 8, 13) i Naadens Tilbud for Alle. Endelig: Jesu Herredømme forherliges derved for os, idet vi see, at Hans Rige strækker sig langt videre gjennem Slægternes Vrimmel i Tid og i Rum end uden denne Lærdom, og Skriftsprog som Phil. 2, 10 «i Jesu Navn skal hvert Knæ bøie sig, deres i Himmelen og paa Jorden og under Jorden osv.», samt Ephes. 4, 8—10 «Han nedfoer til Jordens lavere Egne (egtl.: neden under liggende Dele) og bortførte Fanger» — hvilke ellers maatte være meget dunkle eller reent ud uforstaaelige —, fremtræde herved i deres klare og fulde Lys.

Men Misbrug af denne Lærdom vilde det altsaa være — ikke blot, om man deraf vilde slutte til en Apokatastasis d. e. Helvedstraffenes Ophør og Alles Omvendelse — men ogsaa, om man vilde lære, at Nogle dog efter Døden kunne «omvende sig». Og dersom Nogen praktisk vilde anvende en saadan Forklaring til at undskylde sin Lunkenhed og Magelighed og slutte Vaabenstilstand med Synden, da vilde han med det Samme bevise, at hans Hjerte var uomvendt, var vendt til Verden, eftersom han helst vil blive saa længe som muligt ved Syndens Verden og først efter Døden, naar han dog ikke mere kan beholde Verden, vil omvende sig. Men saaledes ligner han i ingen Henseende de Hedninger, der havde en Længsel efter Christus, men ikke kunde finde Ham; thi han kunde vel finde Ham, men længes slet ikke derefter. — En Misbrug af denne Lærdom vilde det imidlertid ogsaa være, hvis man vilde drage den frem der, hvor den letteligt kunde misforstaaes, eller i det Hele drive paa den som et Hovedstykke i den christelige Lære. Vi

maae jo nemlig agte paa, at der gives christelige Lærdomme, som staae i anden Række, og hvorom kun Lidet er os aabenbaret, saa at de maae henstaae i store, almindelige Træk, saasom: om Englene, deres Væsen og Natur og deres indbyrdes Forhold — hvilket Sct. Paulus alvorligt advarer imod at indlade sig altfor meget paa, da man derved let slipper det Visse og Vigtige for det mindre Visse blot for at tilfredsstille sin Forfængelighed og vise sin Kløgt, Col. 2, 18—19 —; fremdeles: om døbte og udøbte Børns Salighed (hines Bevarelse og disses Frelse), hvilke Spørgsmaal hænge nær sammen med det her behandlede; videre: den menneskelige Friheds Beskaffenhed, Treenighedens Mysterier osv. Alt Sligt maa man vogte sig for at komme saa dybt ind i, at man glemmer det, som er nærmest fornødent til Salighed. Thi medens Farisæerne — og tildeels de «katholske» Kirker i Lighed med dem — vare tilbøielige til at tabe sig i udvortes Smaaligheder, Spørgsmaal om «Tiende af Mynte, af Dild og af Kommen», og derover glemme det «Vigtigere i Loven» (*τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου* Matth. 23, 23: Retfærdighed — eller Dom —, Barmhjertighed og Tro), saa ere de evangeliske Christne maaskee snarere udsatte for at fortabe sig i Granskningen af Evangeliets Dybheder og derover glemme Frygten for Dommen, den eenfoldige Tro paa Christus og den virkelige Barmhjertighedens og Kjærlighedens Tjeneste. —

Allerede dette, at der maa en vidtløftigere, kritisk Overveielse til for at afgjøre denne Sag, uden at man ligefrem kan henholde sig til Samvittigheden og den christelige Erfaring, viser, at det er en Sandhed af anden Rang. Og ligesom der findes enkelte Bøger i Bibelen, hvis Authenti der er anført vægtige Grunde imod, eller hvis Indhold er dunkelt, og af hvilke man da vogter sig for at udlede Lærdomme, som ikke andenstedsfra

bekræftes ved Skriftens Udsagn, saaledes findes «Jesu Nedfart til Helvede» vistnok i vor Troesbekjendelse; men baade er der reist alvorlige Tvivl mod dette Leds oprindelige Henhøren til den gamle Bekjendelse, og tillige er Meningen deraf meget omtvistet, saa at vi maae dømme med megen Varsomhed og Beskedenhed herom og navnligt vogte os for en farlig Casuistik ved Udgranskningen af, hvor vidt Evangeliums Tilbud til de Døde skal udstrækkes ud over «det, som skrevet staaer», nemlig «dem, som fordum vare gjenstridige i Noæ Dage». — Jeg gjentager derfor: at dersom Nogen paastaaer, at Hedningene tilsammen blive fordømte, fordi kun den, som her paa Jorden har modtaget Christus, bliver frelst — da synes han mig ei blot at overskride, hvad der er os givet at lære med Myndighed som Guds Ord, men ligefrem at stride mod bestemte Udsagn eller dog Antydninger i Skriften; og at dersom Nogen lærer en Omvendelse efter Døden, da forvexler han menneskelige Slutninger og det naturlige Hjertes Forhaabninger med den guddommelige Aabenbaring og kommer i Modsigelse baade med Bibelen og den almindelige christelige Bevidsthed, saaledes som den gjennem alle Aarhundreder er bleven bevidnet af den rettroende Kirke i sin Heelhed, medens han slutter et farligt Forbund med det verdslige Sind og den kjødelige Tryghed, hvis Bifald maa synes enhver Christen meget betænkeligt.

XXXII.

Bemærkninger i Anledning af „Talmudfjender."

Af Provst Kofoed-Hansen, Sognepræst til Thoreby.[1]

Det er nu i Forhold til vor Tids uhyre literære Productivitet alt en Tid siden, at Dr. Wolffs Bog «Talmudfjender» udkom, og den Opmærksomhed, den vakte, og den Kritik og Polemik, den fremkaldte, synes nærved at døe hen. Naar jeg i det Følgende af den vil tage Anledning til nogle Udtalelser, saa er det dog just ikke det hele lærde Værk, jeg vil driste mig til at tage under Behandling; det er kun et Par Puncter i samme, hvis særegne Indhold og besynderlige Beskaffenhed, jeg agter at opholde mig ved og gjøre til Gjenstand for nogle Bemærkninger. Forøvrigt har hele Bogen noget Særegent og Besynderligt. Alene det, at nogle faa Udtalelser om Jøderne i et Par Værker af Geistlige tages som Anledning til en saa vidtløftig Fremstilling, som den, der med allehaande Sidespring gives i «Talmudfjender» kunde vække Forundring; men dog endmere det, at skjøndt Bogen

[1]) Denne Artikel indsendtes samtidigt med Anmeldelsen af „Talmudfjender" i Theol. Tidsskrift 1879 S. 163. Den er derfor bleven liggende i nogen Tid; da den kyndige Forf. i sin Afhandling har flere apologetiske Bemærkninger, vil den endnu læses med megen Interesse. Udg.

nærmest anmelder sig som et Forsvar — et Gjenmæle mod Beskyldninger — saa er den dog heelt igjennem et Angreb ikke blot paa Kirken og dens Geistlighed, men paa selve Christendommen, og medens Angrebet paa hiin ingenlunde kan siges at være ført i human Aand, er Angrebet paa Christendommen ikke frit for en vis Underfundighed, idet Forfatteren selv giver sig Mine af slet ikke at ville angribe, men «sender sin Bog ud i Verden for at sætte saavel Christne som Jøder istand til at danne sig en begrundet Mening om Sagen». Han erklærer selv at agte «enhver religiøs Følelse, enhver redelig erhvervet Overbeviisning og at hade ethvert paatrængende Angreb derpaa», «enhver letfærdig med Indbildskhed optrædende Uvidenhed, som besudler andres Helligdomme». Dr. Wolff kan imidlertid neppe frikjendes for at have gjort sig selv skyldig i det, han her dadler. At han nemlig har det ydre, overfladiske Kjendskab til Christendommen, er klart nok, han citerer jo endog ofte det Nye Testamente; men ligesaa klart er det, at han hvad Christendommens Idee og Aand angaaer, kun er i Besiddelse af en meget tarvelig og mangelfuld Indsigt, en fuldkommen Mangel paa Forstaaelse af Christendommens Væsen.

At en jødisk Forfatter, der ovenikjøbet seer sin egen Religion fra et aldeles rationalistisk Synspunct, ikke kan finde noget i Christendommen af Værdi uden hvad Jødedommen allerede forud var i Besiddelse af, er forstaaeligt nok. For ham er al Religion væsenligt Moral, Sædelære og intet andet, og han vil saaledes ogsaa finde de Grundsætninger, der i saa Henseende udtales i Evangelium og i det Nye Testamente, hovedsageligt ialtfald, allerede givne i den gamle Pagts kanoniske Bøger. Han kan for denne sin Formening endogsaa paaberaabe sig et Udsagn af Jesus

selv — hvad han, saavidt mindes, endogsaa gjør. — Stedet i Bjergprædikenen nemlig: «mener ikke, at jeg er kommen for at opløse Loven og Propheterne; jeg er ikke kommen at opløse, men at fuldkomme». Men naar Dr. Wolff støttet baade paa jødiske og — saakaldte — christne Forfattere, hvis Ord han rigeligt citerer, for sit eget Vedkommende hævder den Paastand, at Jesus ikke har bragt noget Nyt eller villet bringe noget Nyt «lære en ny Religion», saa finder denne paradoxe Paastand endogsaa allerede i hine Ord, som han selv henholder sig til, en Gjendrivelse, forsaavidt som det vilde have været en ganske overflødig og ørkesløs Erklæring, saafremt den, der fremsatte den, ikke havde havt noget nyt at bringe, der kunde foranledige den Misforstaaelse eller Vildfarelse, at han vilde ophæve eller opløse, som her, Loven og Propheterne. Der kunde anføres mange Ord af Jesus, der gjendriver hiin Paastand, og vanskeligt vilde det være i Flugt med denne at forstaae hans Ord: «ingen bøder et gammelt Klædebon med en Klud af nyt Klæde, og ingen lader ny Viin i gamle Læderflasker, ellers sprænger den nye Viin Læderflaskerne» (Mr. 2, 21. 22). Imidlertid vil det ligeoverfor denne Forfatter kun nytte lidet at hente Beviissteder fra Evangelierne, dem han behandler og benytter ligesom Dr. Strauss. Er der et eller andet Sted i dem, han mener at kunne anføre for sine Anskuelser og Formeninger, saa tages der Hensyn til dem og man kan beraabe sig paa dem, ellers tilsidesættes de som ganske upaalidelige og ansees blottede for al Autoritet og Betydning. Saaledes har man let ved at komme til det Resultat, som Dr. Wolff endogsaa fremsætter med spærrede Typer, «at alt det Gode i Evangelierne er ikke noget nyt, men stammer fra Jødedommen, og at alt det nye ikke er godt». Det siger altsaa den Forfatter, der «hader

ethvert paatrængende Angreb, enhver letfærdig med Indbildskhed optrædende Uvidenhed, som besudler andres Helligdomme».

Overhovedet kan man med Rette sige, at Skriftet «Talmudfjender» mere er et ligefremt Angreb paa selve Christendommen end et Forsvar for Jøderne i deres Forhold til Civilisationen og Christendommen, thi selv hvor dette Forsvar føres, skeer det med en særegen Stræben efter at stille de Christne i en saa ufordeelagtig Belysning som muligt i Modsætning til Jøderne, og fremhæve disses moralske Grundsætninger og Sædelære paa Christendommens Bekostning. Naar dette ikke havde været Forfatterens Hovedøiemed, kunde han have sparet mere end Halvdelen af sit Værk; men for den Sags Skyld gjennemgaaer han alle de christelige Aarhundreders Uretfærdigheder og Grusomheder, skjøndt de Christne selv for længe siden og ofte nok have fældet Dommen over dem. Ikke destomindre taler Forfatteren, foranlediget af de to geistlige Mænds Bemærkninger om Jøderne, ganske, som om Tænkemaaden hos de Christne endnu var væsenligt den samme og muligviis ved given Leilighed kunde fremskyde de samme Phænomener. Man kunde have kjendt sig Forfatteren Tak skyldig, naar han havde indskrænket sig til at imødegaae de Beskyldninger, der undertiden fremføres, og de Fordomme, der unægteligt fremdeles hist og her endnu ere herskende imod Jøderne, som man ikke kan andet end glæde sig ved de mange Vidnesbyrd, han anfører om den humane Aand, der gjennemgaaende charakteriserer den jødiske Gudstjeneste, dens Bønner og Ceremonier, saavelsom Jødernes Betragtningsmaade af de Christnes Religion og Religionsstifter, samt de ædle og ophøiede Ord og Udtalelser af jødiske Lærde, han i Mængde citerer, og Anmelderen har følt Glæde og Taknemmelighed mod

Forfatteren ved at blive bekjendt med alt dette. Imidlertid bliver Glæden meget forstyrret og indskrænket ved den overalt fremtrædende Bestræbelse efter at kunne godtgjøre, hvorledes de Christne slet intet Selvstændigt eller eiendommelig Aandeligt besidde, men have alt fra Jøderne, i hvis Skrifter og Cultus det findes endda renere og klarere og bestemtere hævdet og udtalt. Sagen er den, at Forfatteren i Grunden har et meget tyndt Begreb om Religion, forsaavidt som den væsenligt er Aabenbaring; for ham er den hovedsageligt alene Moral. Han siger saaledes (S. 193), «selv det, der skal give den evangeliske Lære dens Særpræg, der skal være Kjærnepunctet, Hovedbudet i Christendommen, Kjærlighed til Næsten, finde vi med langt større Eftertryk indskærpet af de talmudiske Lærere». For ikke at tale om, at hvad Forf. anfører af de berømte talmudiske Lærere slet ikke viser, at det af disse er «indskærpet med langt større Eftertryk end af Christus i Evangelierne, hvilket det da forøvrigt ogsaa vanskeligt kunde blive, naar man efterseer de paagjældende Steder (Mr. 12, 29—31, Lc. 10, 29—37 og dertil Matth. 5, 43—45), saa er det en underlig Paastand, som vistnok heller ingen troende Christen har fremsat, at Kjærlighed til Næsten «skal være Kjærnepunctet i Christendommen». Kjærnepunctet ligger i en heel anden og langt høiere Sphære, hvortil Dr. Wolffs Tanke ikke synes at have kunnet hæve sig. Forøvrigt er der just paa dette Sted af hans Bog noget Confust. «Evangelisterne», siger han, «synes ikke at have kjendt den»; man seer ikke ret, hvad det er for en «den», om Hillels Udtalelse eller Loven eller Lovens Forklaring. Ligesaa dunkelt er det, hvorledes han mener, at Evangelisterne maatte «have affattet de paagjældende Steder i Evangelierne», hvis de havde «kjendt den», eller hvori han mener,

at Evangelisterne her have feilet. Han undrer sig over, at Markus alene har tilføiet hvad han kalder Jødernes Schiboleth: «hør Israel! Herren vor Gud, Herren er een» og mener, at Matthæus og Lucas, «vist ikke uden Grund» udelade den». Imidlertid synes han at finde en Forklaring i den Omstændighed, som han minder Læseren om, at «Marcus Evangelium antages oprindelig at være skrevet paa Hebraisk». Mærkeligt er det at finde denne Vildfarelse hos en Mand, der forraader en saa stor Lærdom og overordentlig Belæsthed som Forfatteren af «Talmudfjender». Har noget af Evangelierne oprindeligt været skrevet paa Hebraisk, saa er det Matthæus. At Markus Evangelium er skrevet specielt for Hedningchristne fremgaaer klart af det ene Sted 7, 3—4, hvor han forklarer Jødernes Sædvaner og traditionelle Skikke, og kan altsaa umuligt være skrevet paa Hebraisk. Man skriver dog ikke til eller for andre i et Sprog, de ikke forstaae.

At Jesus Christus nu har bragt eller villet bringe noget Nyt, noget forhen Uhørt og Ukjendt, et nyt Liv, en Gjenfødelse af Menneskenaturen, kundgjør sig klart og overbevisende nok gjennem Evangelierne, og det hjælper kun lidt til at hævde den modsatte Paastand, at Forf. af «Talmudfjender» paaberaaber sig saavel ældre som nyere christne Forfattere og Videnskabsmænd, thi der have altid været, ere ogsaa nu og ville fremdeles komme Videnskabsmænd og Forfattere, saavel christne som jødiske, der «paa Grund af Villiens forfalskende Indflydelse» ikke kunne see hvad der ligger tydeligt nok for, selv om de mægtigste Kjendsgjerninger stadfæste det. At Christendommen har gjennemtrængt Verdenslivet som Kvindens Suurdeig de tre Maader Meel (Matth. 13, 33), paa mange Maader forandret det menneskelige Samfund, modificeret selv

Forholdet mellem Nationerne og dertil istedetfor den gamle Civilisation, der laae i Overmættelsens sidste Krampetræk, gjennem Folkevandringernes Røre og Omvæltninger fremkaldt en ny Civilisation, er en Kjendsgjerning, som ganske vist kan benægtes «paa Grund af Villiens forfalskende Indflydelse», men som ligefuldt staaer fast. Hvorfra skulde den Kraft, der saaledes vakte nyt Liv i en hendøende Verden og bragte Opreisning i den under Fortvivlelse om Sandheden faldne Menneskenatur være kommen, hvis Christendommens Stifter ikke havde bragt eller villet bringe noget Nyt. Det skulde altsaa have været Apostlene Peter, Johannes og Paulus, hvem det Nye skyldes, i hvem Tanken var oprunden om at gjenføde Verden; Peter og Johannes, disse galilæiske Fiskere skulde have havt det vidunderlige Held til at gjennemføre, hvad de største af Oldtidens Vise ikke havde formaaet. Mon Plato vilde have været Plato, den gjennem alle Tider beundrede Vise, hvis der ikke netop i hans Lærer, Sokrates, havde rundet en Viisdomskilde af anden Beskaffenhed end ellers i Græciteten, og hvoraf han øste. Og hvad har alligevel Plato udrettet og fremkaldt i Forhold til hvad der staaer som Vidnesbyrd om Apostlenes Virksomhed. Alle Platos Skrifter, naar hensees til deres Følger, synke hen til ingen Betydning ligeoverfor Evangeliets Følger. Men disse Følger ere unægteligt ikke fremkaldte ved Moralen eller de Anviisninger til sædeligt Liv, som Evangeliet og Christendommen tillige giver, men netop ved Dogmerne, denne Anstødssteen og Forargelsens Klippe for den moderne Verden, der selv er saa fuld af Dogmer, at den er nærved at synke sammen under Vægten af dem. Rigtignok ere disse Dogmer af en særegen Beskaffenhed; selv Landshøvdingens Udbrud er blevet hævet til Dogme: «hvad er Sandhed», idet det søges

slaaet fast, at Sandheden kun er noget, der kan søges, men hverken troes eller vides eller besiddes. Saaledes er Sandheden bleven kastet til Grams mellem kaade Literater og blaserede Philosopher, og det nyeste Samfund har taget ganske samme Stilling i Forhold til den aabenbarede evige Sandhed som Pilatus til Christus: det vil dog egentlig ikke gjerne have den ryddet afveien, men — enfin — siden Videnskaben vil det og den jo unægteligt generer den frie Bevægelse i Verden, saa lad det skee, man kunde ellers ende med at blive anklaget for *crimen laesae bestialitatis* eller idetmindste *humanitatis*. Men medens Samfundet saaledes er blevet saa angst for Dogmer, naar der tales om dem i christelig Betydning, at man mangen Gang blot har nødig at nævne Ordet Dogme for at foranledige Folk til strax at sætte sig i Forsvarsstand, tumler man sig lystigt med Dogmer paa det verdslige og politiske Omraade. Ulykken er nu kun, at naar disse Dogmer bringes til Anvendelse i det virkelige Liv, viser Virkeligheden sig afmægtig til at bære dem, medens de christelige Dogmer, naar de i Sandhed modtages og troes, hidføre Orden i Tilværelsen og give Livet Kraft og Skjønhed. Det lader sig vistnok med nogen Ret sige, at naar man «ikke betragter den hellige Skrift fra et dogmatisk Standpunct», saa vil man finde, at «det Gode i Evangelierne er ikke noget Nyt, men stammer fra Jødedommen», men betragter man ikke den hellige Skrift, særligt det Ny Testamente fra et dogmatisk Standpunct, saa kan man maaskee nok være Jøde, men Christen er man ikke, om man saa er døbt baade hos Lutheranere og Baptister. Det er derfor ganske ørkesløst, naar Forf. af «Talmudfjender» i denne Henseende vil henholde sig til «saavel ældre som nyere christne Forfattere», thi Forfattere med slige Anskuelser kunne gjerne være udmærkede Viden-

skabsmænd og føre Navnet Christne, skjøndt de aldeles ikke ere Christne, og naar han citerer E. v. Hartmann, saa kan det neppe være andet end at Dr. Wolff meget godt veed, at denne Videnskabsmand netop staaer i den skarpeste Modsætning til Christendommen som til al positiv Religion. Man kan derfor have Ret til at sige, at den, der i en religiøs Forhandling under Angreb paa en bestemt Religion og Religionssamfund paaberaaber sig som Autoriteter saadanne, der udvortes hørende til samme Religionssamfund dog fornægte dets Dogmer og bekæmpe dem, han tager Forræderiet i sin Tjeneste, og ethvert Middel synes at være ham godt, naar han kun kan komme den angrebne Religion tillivs. Kræsen har i hvert Fald Forf. af Talmudfjender ikke været i Valget af sine Midler.

At «Jesus er Jøde», naar han ansees efter sin menneskelige Natur og Oprindelse, er ubestrideligt, og det falder neppe heller nogen Christen ind at nægte det; at han «er Jøde og kun Jøde», som Forf. erklærer det efter den christne (!) Philosoph E. v. Hartmann, er en taabelig Paastand. der gjendriver sig selv. Havde Jesus været «kun Jøde», der «levede i sin Tids og sit Folks Tankekreds og deelte hiins Overtro som dettes nationale Tro paa Forjættelserne», saa havde der aldrig været nogen Christendom, eller, om den ikke destomindre havde existeret, vilde det have været ligesaa stort et Under som de, man saa haardnakket bekæmper. Den Slutnings Sandhed kan selv en fjortenaars Dreng af sig selv komme til at indsee; men et Barn kan ogsaa ofte see og erkjende den Sandhed, som Jøder og Lærde «paa Grund af Villiens forfalskende Indflydelse» ikke kunne see og forstaae, skjøndt den ligger lige for Øinene.

At overhovedet Dr. Wolffs Udtalelser og Bemærkninger om Christendommen, til hvis «Kjærnepunct» han

aldrig er trængt ind, og som han altsaa heller ikke har forstaaet, ere idel Forvirring, følger af sig selv, men Forvirringen culminerer dog i hvad han skriver om Jesu Domfældelse og Korsfæstelse. Om denne Begivenhed kan han nu alene have Kundskab af Evangelierne, thi Oldtidens Historieskrivere melde saa at sige intet derom, og selv hans kjære Talmud giver ingen Efterretninger i denne Henseende. De tre Steder, som han anfører af den, kunne ligesaa godt sigte til hvilkensomhelst anden Tildragelse som til Jesu Død, og selv Navnet paa den Person, hvis Henrettelse omtales, har ikke det Mindste, der kunde tyde paa Christus. Evangelierne blive altsaa de eneste, hvorfra han kan hente sin Viden, og disse fremstille ogsaa Begivenheden saa udførlig og med saa betegnende Træk, at der hører en «Villiens forvanskende Indflydelse» til for at kunne faae det ud af dem, som «Talmudfjender» bringer Læseren. Det kommer her igjen hvad der er saa aldeles sædvanligt hos Fritænkere, Jøder og Rationalister: i Almindelighed betragtes den hellige Skrifts Beretninger som ganske upaalidelige og forvirrede, men findes der imidlertid noget i disse, der synes at kunne give deres Paastande et Skin af Gyldighed, saa tages det til Indtægt, og det Nye Testamente bliver pludseligt en Autoritet, hvis Udsagn saa rigtignok alligevel gjennem frivillige eller ufrivillige Misforstaaelser forvanskes og fortolkes til at sige undertiden endog det Modsatte af det, der ellers tydeligt nok ligger i dem. Forf. lægger saaledes Vægt derpaa, at Jesu Domfældelse ifølge Synoptikernes Beretninger, der netop fortælle den udførligere end Johannes, er foregaaet paa en Maade, som aldeles ikke stemmer med Jødernes Love, men naar han dermed synes at ville svække Tilliden til, at det virkeligt kan være gaaet til paa den Maade, som de tre Evangelier tem-

melig overeensstemmende berette, saa antyder han dog alligevel selv en Forklaring deraf, idet han indrømmer Muligheden af et «Justitsmord, som Præsterne her havde foranlediget». Dermed er ganske vist ogsaa det Rigtige angivet, thi at Jesu Henrettelse var et Justitsmord er udenfor al Tvivl, ligesom det, at samme Justitsmord blev foranlediget eller rettere fremtvunget af dem, der dengang stode i Spidsen for Jødedommen. Thi naar Forf. siger: «der er i det Hele i de synoptiske Beretninger her kun Tale om Præsterne», saa er dette aldeles urigtigt, idet der hos alle tre Synoptikere nævnes «de Ældste og Skriftkloge» og hos Lucas endogsaa «deres Raad». At det altsammen ikke skete efter den sædvanlige lovlige Orden er tydeligt nok; det var en Overrumpling i alle Henseender, der udførtes under Hensyn til Folket, af hvilket der befrygtedes Oprør, hvis man gik frem efter de givne Love, og Folket overrumpledes ligesom senere Landshøvdingen. Sagen selv var forøvrigt allerede forudbesluttet, som Johannes beretter, i selve Raadet, som de ypperste Præster og Pharisæerne havde forsamlet i Anledning af den Opsigt, Jesu sidste Undergjerning havde vakt, og her faldt Beslutningen om at ihjelslaae ham efter Ypperstepræstens haanlige Udbrud under den almindelige Raadvildhed: «I vide slet intet, ei heller betænke I, at det er os gavnligt at et Menneske døer for Folket og at ikke det ganske Folk fordærves» (Ev. Joh. 11, 50). Men ogsaa de Øverste selv bleve overrumplede og maatte handle hastigere end de ønskede, da Judas kom og tilbød dem at overlevere Jesus til dem, en Leilighed, de ikke turde lade ubenyttet, skjøndt de forud vare blevne enige om, at de først vilde lade Paaskefesten gaae forbi, før de søgte at faae Jesus i deres Magt, at der ikke skulde «blive Larm blandt Folket» (Mr. 14, 2). Det fremgaaer

saaledes klart af Synoptikerne selv, at Jesu Domfældelse og Død var et Justitsmord saavel fra Jødernes Øverstes som fra Landhøvdingens Side, men af forskjellige Bevæggrunde, hos hine foranlediget af Avind og Frygt for Folket, hos denne af Mangel paa moralsk Mod og Frygt for Keiseren. Som Følge deraf kunde der slet ikke blive Tale om at følge de sædvanlige lovbestemte Regler for Fremgangsmaaden mod Forbrydere. Med Hensyn til selve Korsfæstelsen synes Forf. at lægge Vægt paa, at den ene Evangelist kalder den Drik, der raktes de Dømte, Viin og Myrrha, medens den anden nævner Eddike og Galde. At lægge nogen særegen Betydning i denne Forskjel, er dog næsten altfor barnagtigt. Vi mindes heller ikke, at nogen Fortolker — troende eller ikketroende — har seet noget i denne Differents, der kunde svække Tilliden til Evangeliernes Paalidelighed. Hovedsagen er den, at Jesus, som alle Synoptikerne berette, ikke vilde modtage denne Drik, og dette er netop et saare betegnende Træk, fordi Drikken var beregnet paa at bedøve de Ulykkelige, at de mindre skulde føle de ulidelige Smerter ved at fæstes til Korset. Netop derfor vilde Jesus ikke tage Drikken, da han vilde lide med fuld Bevidsthed og Aandens Klarhed, idet hans Lidelser havde Betydning for Menneskeslægten.

Naar nu imidlertid Forf. af «Talmudfjender», idet han henholder sig til den uregelmæssige Maade, hvorpaa det Hele gik til, den Tilsidesættelse af de lovlige Bestemmelser for Fremgangsmaaden mod Forbrydere, formeentlige eller virkelige, hvormed Forhøret over Jesus og hans Domfældelse skete, fortsætter saaledes: «derfor er det ogsaa blevet sagt, at der ikke kan være mindste Tvivl om, at det virkelig er Pilatus, der har domfældt Jesus af politiske og ikke af religiøse Grunde», og saa i denne Henseende anfører Grätz, saa er dette

en ganske underlig Slutning, der ikke har mindste Berettigelse efter de givne Præmisser, og er, saafremt der ikke i Forfatterens Paastand, som Ordene lyde, dølger sig noget Tillistet, ganske confus. Hvad mener nemlig Forf. ved «domfældt»? Pilatus dømte ikke Jesus, han stadfæstede den Dom, der af Raadet forud var fældet over ham. Besynderligt er det, hvis det ellers ikke er skeet af særegne Grunde, at Forf. slet ikke i dette Afsnit af sin Bog, hvor han dog med en vis Udførlighed handler om Jesu Domfældelse og Korsfæstelse, med et eneste Ord nævner den Omstændighed, at Ret over Liv og Død var fratagen den jødiske Øvrighed, saa at den vel kunde dømme et Menneske til Døden, men ikke udføre Dommen, medmindre Landshøvdingen stadfæstede den, og netop deraf udviklede sig dog den hele Conflikt, som navnlig Johannes i sit Evangelium saa gribende fremstiller, ligesom det i Forhold til Frelserens Person og Gjerning vinder saa dyb en Betydning, idet dermed baade Jøder og Hedninger staae som deelagtige i hans Domfældelse og som skyldige i hans Død, og man lægge vel mærke til, at under Hensyn til Gudsforholdet var der før Christus kun een Forskjel i Menneskeslægten, den mellem Jøder og Hedninger. Slutningen, saaledes som Dr. Wolff giver den, er altsaa ganske confus og falsk; naar derimod Grätz ifølge hans Citat siger: «ikke det jødiske Synedrion, men Pilatus har ladet Jesus henrette som en Oprører og Statsforbryder, saa maa man give ham fuldstændig Ret. At overhovedet Pilatus skulde have domfældt Jesus af «religiøse Grunde», som man efter Dr. W.s Ytring maa antage, at han har villet hentyde til som en Opfattelse hos Christne, har vist aldrig noget Menneske tænkt sig; det vilde være en aldeles meningsløs Antagelse. Der er derimod ikke mindste Tvivl om, at han har ladet Jesus

føre til Døden som politisk Forbryder, som Oprører, hvilket uimodsigeligt fremgaaer af Evangelierne, der blandt andet ogsaa beretter om den Indskrift, Pilatus satte over Korset til Ærgrelse for Jødernes Øverste, en Indskrift, der tydeligt nok angiver, under hvad Form Landshøvdingen havde stadfæstet den af Jøderne fældede Dom og tillige vendte en Braad imod dem i Anledning af den Tvang, de havde lagt paa ham, da Raabet lød ham imøde: giver du denne fri, er du ikke Keiserens Ven. Men det er paa den anden Side ligesaa klart, at Pilatus vel vidste, at Jesus aldeles ikke var Statsforbryder, at det var af ganske andre Grunde, Jødernes Øverste havde stillet denne som anklaget for ham, hvorfor han ogsaa gjorde forskjellige Bestræbelser for at undgaae at stadfæste Dommen, saameget mere, som han trods sin Skepsis og blasserte Hensynsløshed kjendeligt nok modtog et særegent Indtryk af den tause Menneskesøn, der stod for ham, og hvis enkelte korte og betydningsfulde Svar satte ham i Forbauselse og gjorde ham raadvild. Sælsomme Tanker ere opstegne i hans Sjæl, da Jøderne i deres Forlegenhed og Hidsighed endelig ogsaa fremførte den Beskyldning mod Jesus, at han havde gjort sig selv til Guds Søn (Joh. 19, 7), hvorefter Pilatus gik ind igjen til Jesus med det i Forhold til hiin Beskyldning vægtfulde Spørgsmaal: «hvorfra er du», paa hvilket Spørgsmaal Jesus ikke værdigede ham noget Svar, og da Landshøvdingen mindede ham om sin Magt, kun henviste ham til den, i hvem og fra hvem al Magt er, fra hvem følgelig ogsaa hans egen Magt kun var et Betroet, der medførte Ansvar. Alle fire Evangelister ere enige i at fremstille denne Utilbøielighed hos Pilatus til at stadfæste Dommen over Jesus, særlig Johannes, af hvis Beretning det tydeligt fremgaaer, at den stolte Landshøvding har staaet med en lønlig Gru

overfor den, der erklærede sig som Konge i Sandhedens Rige, som ogsaa samme Evangelist udførligst omtaler de forskjellige Bestræbelser, Pilatus gjorde for at fri sig fra Stadfæstelsen af Dommen, Bestræbelser, der fornemmelig bragte ham til at henvende sig til Mængden, Folket, for at formaae dette til enten af Ligegyldighed eller Ringeagt eller Medlidenhed at forlange Jesus løsgivet, Følelser, som Folket imidlertid var langtfra at kunne bevæges af ligeoverfor den Anklagede, der stod for det som den, der havde skuffet det i dets dyreste Forhaabninger. Dette var Landshøvdingen efter sin hele Stilling og sin hedenske Dannelse aldeles ude af Stand til at forstaae, hvorimod Pharisæerne, de Skriftkloge og Præsterne fuldkommen vel havde forstaaet det og taget det med i Beregningen af deres Fremgangsmaade. De indsaae nemlig klart, at havde de først kunnet overlevere Jesus til Romerne, før der kom noget Nys derom ud iblandt Folket, saa vilde det hele Folk, der tidligere havde hængt ved ham, falde fra ham og ansee sig for bedraget af ham. Præsterne og deres Svende havde saaledes saare let ved at ophidse Folket, medens de Dagen forud slet ikke vilde have formaaet det, thi man ophidser aldrig en Mængde, uden der forud er Tønder i den, der kan fænge, hvilket adskillige have overseet, der for at undskylde eller forsvare Folket for dets Raab om Korsfæstelse have talt som om dette kun hidrørte fra at Præsterne ophidsede det. Nei, det var, forstaaeligt nok, Folkets egen Røst, og derfor et stærkt Vidnesbyrd imod dem, der, som ogsaa den religiøst forvirrede norske Digter Bjørnson, ville hævde at Folkets Røst er Guds Røst.

Har altsaa Pilatus givet Indberetning til Keiser Tiberius om Jesu Korsfæstelse, saa har han fremstillet ham som en Statsforbryder. Derom kan ikke være

mindste Tvivl, ligesaa lidt som derom, at Pilatus meget godt gjennemskuede Forholdene og vidste, at Jesus ikke var, hvad han saaledes udgav ham for. Den Maade, hvorpaa Evangelierne ofte blive behandlede, læste og benyttede, er i Sandhed mærkværdig. Snart udgives som et nyt Fund, en overraskende Kjendsgjerning, hvad der berettes hos dem selv i al Simpelhed, snart tages deres Beretninger med Vold, og der læses noget ganske andet ind i dem end Ordene indeholde. Skal det nu altsaa være noget Nyt eller en længe overseet Sandhed, at Pilatus har korsfæstet Jesus som politisk Forbryder? Ja, med den Prætension fremtræder det egentlig i Bogen om Talmudfjender; ventelig ogsaa i det Skrift, som Forf. nævner i en Anmærkning, hvis Titel er det Spørgsmaal: «Have Jøderne virkelig korsfæstet Jesus?» Skriftets Indhold er mig forøvrigt ubekjendt, men formodentlig gaaer det ud paa netop det samme. Allerede af Foranførte vil det fremgaae, at der paa dette Spørgsmaal kan svares baade nei og ja, og det endogsaa paa flere Maader. Efter Evangelierne — og disse ere den eneste Kilde, af hvilke man i den Henseende kan øse nogen Kundskab — have Jøderne, det vil sige deres Raad med Ypperstepræsten i Spidsen, dømt Jesus til Døden som Gudsbespotter. De have imidlertid ikke selv udført Dommen, hvad de ikke havde Magt til. Havde de havt denne Magt, var Jesus ikke bleven korsfæstet, da Jøderne ikke anvendte denne Dødsmaade, hvorimod Romerne anvendte den mod Slaver og Forbrydere, der ikke vare romerske Borgere. Saaledes kan det siges, at Jøderne ikke have korsfæstet Jesus. Forsaavidt imidlertid, som den, der leier en Morder eller paa en eller anden Maade tvinger en saadan til at rydde et Menneske afveien, ligesaa fuldt er skyldig i Mordet som den, der udførte Handlingen,

kan det ogsaa med fuld Ret siges, at Jøderne virkelig have korsfæstet Jesus. Dette er alligevel kun den udvortes Side af Sagen; seet fra en anden Side staae Jøderne selv som Haandlangerne, der kun udførte hvad der med Nødvendighed laae i de givne Forholds Væsen, i Aabenbarelsen og Udviklingen af Forholdet mellem Gud og Menneske; kun maa det tilføies, at til et saadant skjæbnesvangert Livspunct at blive Haandlanger for Udbrudet af et Oprør mod det Helligste, kommer et Menneske ikke uden forudgaaende egen Skyld og Brøde, og dette gjælder om alle de her handlende Personer, om Judas som om Ypperstepræsten, om Pharisæerne som om Landshøvdingen. Saafremt man ikke er under «Villiens forfalskende Indflydelse» eller har forseet sig paa Jødedommen, som den havde udviklet sig og forefandtes paa Christi Tid, og dertil overseer den Grund, hvorpaa den hvilede, kan man ikke andet end see et Vidnesbyrd om Styrelsen i den Omstændighed, at Retten til at fuldbyrde Dødsdomme faa Aar før Jesu Død var frataget Jøderne, hvoraf fulgte hans Korsfæstelse. Thi Korsfæstelsen har med al sin Rædsel og Marter tillige noget Ophøiet og fleersidig Sindbilledligt i aandelig Retning, hvortil Jesus ogsaa selv hentyder (Joh. 12, 32. 33), ligesom han ogsaa forudsagde, at han skulde overgives til «Hedningene», der skulde «bespotte, forhaane, bespytte, hudstryge og ihjelslaae ham» (Lc. 18, 32. 33). Naar Dr. W. synes at ville antyde Upaalideligheden af Beretningen om Udførelsen af hvad der saaledes blev forudsagt, idet han (S. 168) skriver, at ifølge Lovene for Fremgangsmaaden mod Forbryderen skulde han beskyttes mod enhver Forhaanelse, Mishandling o. dsl., saa kan man dertil bemærke, at eet er Loven og et andet Hensynet til den og Efterlevelsen af den under en tumultuarisk Udøvelse af et Justitsmord fuldbyrdet

efter en længe næret Bitterhed og stedse voxende Avind mod den Paagjældende. At forlange af Forfatteren, at han skulde være bleven opmærksom paa og have forstaaet den mærkværdige Tredobbelthed i denne Forhaanelse, der ganske svarer til det tredobbelte Synspunct, hvorunder den Troende seer hen til Frelseren, vilde selvfølgelig være formeget, især da han seer Menneskenaturen i Kraft af den samme blødsødne Godmodighed, der er fælles for alle Rationalister. Heller ikke kan det vel hjælpe at gjøre ham opmærksom paa, at den Omstændighed, at baade Jødedom og Hedenskab have deres Repræsentanter i Jesu Domfældelse og Korsfæstelse, lægger Brøden og Skylden paa den hele Menneskeslægts Skuldre, eftersom der paa Christi Tid og før ham, som tidligere bemærket, under Hensyn til Gudsforholdet kun var een Forskjel af Betydning i Menneskeverdenen, den mellem Jøder og Hedninger.

Og dette er Hovedsynspunctet, hvorunder det Hele maa betragtes, og uden hvilket man ikke kommer til nogen sand Anskuelse eller Forstaaelse af Jesu Død. Men som Følge deraf tør den Christne heller ikke lægge nogen særegen Skyld paa Jøderne, navnlig saaledes, at de for dens Skyld skulde ansees som Nationernes Parias eller stilles som uberettigede til Deeltagelse i alt hvad der hører til det almindelig menneskelige Samfundsliv eller fremgaaer deraf, endsige at de umenneskelige Mishandlinger og himmelskrigende Uretfærdigheder, som Jøderne i de henrundne Aarhundreder have været underkastede, skulde kunne retfærdiggjøres eller paa nogen Maade undskyldes uden med den menneskelige Uforstand og Vankundighed. De ere nu ophørte disse Mishandlinger og Uretfærdigheder, i det sidste Aarhundrede ialtfald hos den mere civiliserede Deel af Christenheden, saa Dr. W. havde neppe

havt nødig at skrive et saa hidsigt Forsvar for sit Folk og ovenikjøbet krydre dette Forsvar med et heftigt Angreb paa Christendommen og en Forfalskning af dens Stifters Historie. Naar endnu i det christne Samfund en traditionel Antipathi mod Jøderne undertiden kan komme tilsyne og yttre sig, saa er det aldeles ikke af den Grund, som særligt Middelalderen ansaae for gyldig til at ansee Jøderne som fortjente til al Uret og Mishandling, at de nemlig havde korsfæstet Jesus; saa dum er Christenheden ikke længer og, man kunde sige, heller ikke saa nidkjær og levende i sin egen aandelige Verden, men det ligger for en Deel i, at hvormeget end Jøden ellers kan gaae op i det Folk, hos hvilket han har fundet sin Tilværelse, og i virkelig Hengivenhed slutte sig til det, saa er der dog en Bevidsthed om, at han ifølge Livsanskuelse, forskjellige Synsmaader, Sædvaner og Skikke adskiller sig fra det øvrige Samfund, og en Formening om, at han selv til enhver Tid bærer denne Bevidsthed. *Hic haeret aqua*, og Skylden derfor ligger ligesaa vel hos Jøden selv som hos de Christne. Gud har sat sit Mærke paa dette Folk; det er endnu bestandigt Guds Folk; anderledes kan heller ikke den Christne betragte det, saasandt han ellers forstaaer sin Christendom og kjender dens Prophetier — det eneste Folk, der har bestaaet gjennem atten Aarhundreder uden fælles Land og Statssamfund, spredt over hele Jordkloden mellem alle Folkefærd og dog kjender sig selv den Dag idag som et Folk. Det er et Folk, i hvilket Gudsforholdet har sat sin første og fyldigste Blomst, og hos hvilket Humaniteten først er hævdet i sin Gyldighed. Vi forstaae vel, at det kan fremkalde hos Individet en stolt Følelse at høre til dette Folk med dets uhyre Lidelseshistorie, og at det ogsaa fra den Side kan koste Jøden en tung Kamp, om der

vaagner en Attraa hos ham efter at gaae over til Christendommen.

Have altsaa Jøderne virkelig korsfæstet Jesus? Dette Spørgsmaal kan, som ovenfor bemærket, besvares paa forskjellig Maade. Under ligefremt Hensyn til Factum, som den hellige Historie giver det, kan det ifølge hvad der her er udviklet ikke besvares anderledes end bekræftende, om end Fuldbyrdelsen af Dødsdommen blev overladt Hedningene og saaledes skete under andre Betingelser end dem, der vare antagne af det jødiske Samfund. Og ganske vist kan og tør dette Factum heller ikke benægtes eller fornægtes, men alligevel maa Svaret paa dette Spørgsmaal hentes dybere fra Tilværelsens Inderste, og saa falder det noget anderledes; thi det bliver da den hele Menneskeslægts Brøde, denne i Verdenshistorien enestaaende Handling, at Guds Søn er dømt som Gudsbespotter og naglet til Korset for langsomt at aflives under Kval og Pine. Jøderne vare kun det Folk, der var sat ud paa saaledes at handle ud af den faldne Menneskenaturs Væsen. Det kan nok siges og siges med Gyldighed, at det jødiske Folk ogsaa har sin eiendommelige Deel i denne Skyld, men en Christen tør ikke sige, at han vilde have handlet anderledes, om han havde befundet sig selv i den Situation som Ypperstepræsten, Pharisæerne eller Landshøvdingen; det er muligt, at han havde villet det og forholdt sig anderledes, kun Gud veed det, men selv tør han ikke dømme afgjort om sig selv i den Henseende, saasandt han bærer den samme Menneskenatur som hine, der fuldbyrdede Gjerningen. Aandelig dømt og seet i Troens Lys stiller Sagen sig saaledes, at da den almægtige Kjærlighed under Deelagtighed i de menneskelige Vilkaar aabenbarede sig for Menneskeheden og traadte ind i dens Liv, saa gav Menneskeheden den ingen anden Mod-

tagelse end Forhaanelse, Kval og Død. Det er den faldne Menneskenatur, der ihjelslog Sandheden og Kjærligheden, da den legemliggjort traadte den imøde, og det Menneske er ikke født, som ikke, saasandt han er Menneske, bærer denne Skyld, og dog er Gjerningen bleven et Offer til Opreisning for det faldne syndige Menneskevæsen. Deri er Forsoningens Hemmelighed. Hvo, som kan det, han fatte det, og hvo, som fatter det, tilegne sig det; men derigjennem er Veien til Gud, og der gives ingen anden.

Det lod sig vistnok vente, at naar Dr. Wolff vilde skrive et Forsvar for Jødedommen og Jøderne i deres Forhold til de Christne og Christendommen forenet med et Angreb paa denne, saa maatte han ogsaa dermed komme til at omtale Pharisæerne og Pharisæismen og stræbe at sætte dem under en anden Belysning end den, der fra Evangelierne falder over dem, og saaledes berigtige den hos Christne almindelige Forestilling om Pharisæerne og Pharisæismen. At nu denne Forestilling har adskilligt Urigtigt, der heller ikke støttes af Evangelierne, lader sig ikke benægte; navnlig oversees det sædvanligt, at Pharisæerne vare Jødedommens egentlige Bærere, ligesom det ofte glemmes, at der ogsaa i det Ny Testamentes Beretninger forekomme høist hæderlige Pharisæere saasom Nikodemos og Gamaliel for ikke at tale om, at en af de mægtigste blandt Christi Apostle udgik fra Pharisæernes Sekt. Dertil bør det altid erindres, at Pharisæernes Aand ingenlunde er udelukkende eiendommelig for Israel, men træffes til alle Tider og har sine Fremtoninger midt i Christenheden og det ikke mindst i vore Dage, hvor den ret egentlig tumler sig paa det politiske Gebeet, hvorom saavel internationale Forhold som vore offentlige Valgforsamlinger bringe Vidnesbyrd i Mængde. Der kunde altsaa

om den Sag have været en heel Deel at fremføre til bedre Forstaaelse og Tilveiebringelse af en rigtigere Anskuelse ogsaa hos Christne. Forf. af Bogen om «Talmudfjender» har imidlertid i denne Henseende taget sig Sagen meget let. En Artikel i «Frankfurter Postzeitung» for 1877 om Pharisæerne har gjort ham god Tjeneste, om det ellers virkelig er en Tjeneste, han har viist sig selv ved at optage dette eventyrlige Tendentsskrift som et oplysende Tillæg til sin Bog. Han synes selv at have næret en lønlig Tvivl derom, idet han dog er saa forsigtig at erklære, at han «i flere Puncter ikke deler de i den fremsatte Anskuelser», men da han ikke angiver et eneste af disse Puncter, ikke engang det Punct, der ligefrem dethroniserer Gud, saa har denne Erklæring unægteligt ikke synderligt at betyde, og man er berettiget til at antage, at han lyser den Aand, der udtaler sig igjennem Artiklen, i Kuld og Kjøn, uagtet denne Aand ligefrem hævder Demotheismen og forkynder den ganske usminket, for ikke at tale om den Ubetydelighed, der ganske vist stemmer med Tidsaanden, at den gjennemgaaende yttrer sig i Had til alt hvad der kan indbefattes under Benævnelserne Præst og Præsteligt. Artiklens Forfatter har forøvrigt deri ganske Ret: kan han virkelig faae Præst og Præsteligt, og hvad derunder kan indbefattes, udryddet og skaffet afveien, saa at Begreberne selv ikke mere kjendes, saa er Demotheismen bleven den seirende i Menneskesamfundet. Han er ogsaa i denne Henseende saa omhyggelig, at selv hvor han omtaler en af Israels Heltegjerninger, Afskaffelsen af det syriske Aag, bliver Ophavsmanden til Daaden. Matthatias ikke engang nævnet, selvfølgelig fordi han var Præst. Det er forbausende, at en Religionslærer — thi «Præst» vil formodentlig Dr. Wolff ikke kaldes eller ansees for at være — kan tage et saadant Skrift under sin Be-

skyttelse og tillægge det nogen Betydning, og det især i vore Dage, da Demotheismen ligger for Døren, og «Folket» gjøres til Afgud baade her og der, da der overalt findes Personligheder, der godkjende og forsvare selv de vildeste Udskeielser, der øves, og de flagranteste Løgne, der fremsættes, i denne Afguds Navn.

Artiklen er umiskjendeligt forfattet af en Jøde, der slet ikke alligevel er Jøde, saafremt dette Navn skal angive andet eller mere end at nedstamme fra Israel, af en politisk-liberal Jøde, der mener at kunne søge Oprindelsen til de demokratiske Principer hos sit eget Folk og glæder sig ved at kunne godtgjøre, hvorledes Pharisæerne allerede væsentligt vare «Fremskridtsmænd». De liberale og national-liberale Politikere blive efter hans Fremstilling saaledes ligefrem Pharisæernes Efterkommere og Arvtagere; om de nu ville glæde sig ved denne Nedstamning, kunde vel være tvivlsomt. Vilde man bortseet fra Evangelierne søge nogen Kundskab om, hvorledes det egentlig forholdt sig med Pharisæerne paa Christi Tid, maatte vel den jødiske Historieskriver Josephus være den, man nærmest havde at tye til, men da hans Udtalelser om dem ere noget generende, saa affeies de kortelig med Henviisning til «den historiske Videnskab og den af Dogmatiken» — denne Rædsel for alle Fritænkere — «uafhængige Religionsforskning». Det maa saa ventelig være for at give et Exempel paa, hvorledes Religionsforskningen bevares uafhængig af Dogmatiken, at Forfatteren fortsætter: «den strænge Dom, som blev til en verdenshistorisk Fordom, er fældet over Hyklere af alle Partier, og ophæves[1]) desuden med den i samme Capitel indeholdte Paamindelse af den vise

[1]) Udhævet af Anmelderen.

Rabbi fra Nazareth: «paa Mose Stol sidde Skriftkloge og Pharisæere. Alt det derfor, som de sige Eder, at I skulle holde, det holder og gjører». Det bliver imidlertid en ganske særegen Maade at ophæve paa, naar man erindrer eller seer efter i Evangeliet og finder, at «den vise Rabbi fra Nazareth» tilføier: «men gjører ikke efter deres Gjerninger; thi de sige det vel men gjøre det ikke». Saaledes benytter man altsaa Skriften i Kraft af «den af Dogmatiken uafhængige Religionsforskning». Anderledes forholder det sig nu heller ikke med den Brug, Forfatteren gjør af det gamle Testamente. For at finde Oprindelsen til den Udvikling, som Pharisæerne skulle have givet Jødedommen, gaaer han lige tilbage til Esra, og efterat have erklæret denne for det «aandige Midtpunct» i Udvandringen — vel rettere Hjemvandringen — hvad han vel forøvrigt maaskee ogsaa var, fortsætter han: «med Tilbagekomsten fra Babylon var Aabenbaringen afsluttet, Læren begyndte. Troen paa Ordet hørte op (!), Videnskaben traadte i dens Sted». «Hidtil havde Loven været en Aabenbaring, der paalagdes som et Bud, fra nu af var den en Lære, som blev fortolket». Man seer, at altsaa ogsaa Rationalismen og Fritænkeriet skal føres tilbage til den af Esra paany ordnede Jødedom, men vil man nu læse Bøgerne af Esra og Nehemia, saa finder man intetsomhelst, der kan støtte disse Paastande, saalidt som den, at Præstedømmet og særligt Ypperstepræstedømmet ved den nye Ordning blev stillet saaledes som det blev «tilsyneladende urørt, for dog at blive ødelagt». Det er altsammen Forfatterens egne Opfindelser, og hvad der findes i disse Bøger vidner snarere for lige det Modsatte, idet man nemlig, saavidt muligt, stræbte at føre den gamle Orden tilbage og navnlig hævde Troen paa Guds Aabenbaring i Loven, endsige, at man skulde

være kommen dertil, at man «satte Folkets Ret over Guds Ret». Dette var forbeholdt den allernyeste Tid. Med disse «Folkebeslutninger», som han vil finde Beretning om hos Esra og Nehemia forholder det sig ganske vist ogsaa paa en særegen Maade; de havde upaatvivleligt saare liden Lighed med hvad man nu forstaaer ved Folkebeslutninger. Men Forfatteren er saa indtagen af sine Bestræbelser efter at faae Jødedommens Udvikling efter det babylonske Fangenskab paralleliserede med det moderne Samfunds Institutioner og Principer, at han endogsaa vil have fundet «den fulstændige Valgprotocol» for den «Folkebeslutning», der efter hans Forsikkring «proklamerede Simon som Fyrste» over Jødeland, hvad han da forøvrigt var forud og ingen havde kunnet hindre ham i at være, om han selv vilde. Han nævnes ogsaa sammesteds (1 Macc. 14) fortrinsviis og næsten udelukkende Ypperstepræst og ikke som Fyrste, en Benævnelse, der kun enkelte Steder føies til som et Tillæg af mere underordnet Betydning, og den saakaldte «Valgprotocol» for en «Folkebeslutning» er kun en Lydigheds- og Underdanigheds-Erklæring fra Folket til Simon med en Taksigelse for hans Heltegjerninger og fortræffelige Styrelse samt Udtalelse af Glæde over, at han vilde være Ypperstepræst, Feltherre og Ethnarch for Jøderne og forestaae alle Ting. Saaledes altsaa laver man Historie, som Forfatteren af Artiklen om Pharisæerne, i Kraft af den af Dogmatiken uafhængige Religionsforskning. Vistnok har Forfatteren holdt sig uafhængig af religiøse Dogmer, det skal ikke nægtes, hvorimod adskillige andre Dogmer upaatvivleligt have havt stor Indflydelse paa hans Fremstilling.

At en religiøs Forfatter kan tage et saadant Arbeide som Afhandlingen om Pharisæerne i Frankfurter Postzeitung i sin Tjeneste, er saare mærkværdigt og

kunde vel give gyldig Anledning til overhovedet at fraskrive ham Ret til at have nogen afgjørende Mening eller Stemme om Forholdet mellem Religioner og religiøse Livsanskuelser. Imidlertid, som alt bemærket, havde Dr. Wolff i sit Forsvar for Jødedommen og Jødernes Forhold til de Christne og deres Tro indskrænket sig til at imødegaae de Beskyldninger, — om de nu ere berettigede eller uberettigede, Aanden i hans Bog gjendriver dem just ikke — der i den senere Tid ere fremkomne ogsaa hertillands — thi fra Tydskland høres de dog ogsaa, — saa kunde man gjerne have været ham taknemmelig for de Oplysninger, han har givet. Overflødige kunne de ikke siges at være; der kunde paa mange Puncter nok trænges til dem. Men i en Tid som vor og dertil i et Land, hvor enhver Dør er aaben for Jøderne, og ethvert Skillerum mellem dem og Samfundet nedbrudt, at gjennemflette sit «Gjenmæle» med et saa haanligt og dertil confust Angreb paa Christendommen, det maa tilintetgjøre enhver Paaskjønnelse af hiint. Naar Forfatteren har manet tusindaarige Forurettelser og Grusomheder frem af den Grav, hvori ialtfald den civiliserede Deel af hans Samtid har kastet dem, da har han handlet ganske i Analogi med Demagogerne, der for at ophidse Almuen tale om «Hundepidsken» som om den endnu hang dem over Hovedet, og om «Træhesten», som om den endnu kunde staae beredt for at bestiges af nogle af dens Individer. Man kan godt forstaae, at der hos Jøden kan reise sig en Følelse af Bitterhed, naar han skuer tilbage over sit Folks Historie, og Forestillingen om de utrolige Lidelser og skrigende Uretfærdigheder, det gjennem Aarhundreder har været udsat for, træder ham imøde, om han end paa den anden Side maa finde sig løftet ved Tanken om den Seighed og Kraft, hvormed dette mærkværdige Folk har baaret det og stridt

sig igjennem Tidernes Forviklinger, saaledes at det bestaaer den Dag idag, men kaste et saadant Skrift som «Talmudfjender» i Ansigtet paa et Folk, der med mere Velvillie end de fleste andre har seet Jøderne i sin Midte, og hvis nuværende Samfund har bortryddet de sidste Skranker for deres Ligestilling og Ligeberettigelse med andre, det er — ja, hvad skal man kalde det? — lad det hedde en Misforstaaelse.

XXXIII.

Præstens Stilling ved de nordiske Sindssygehospitaler.

Af N. Dalhoff, Præst ved St. Hans Hospital.

I Sommeren 1878 foretog jeg med Understøttelse af Kjøbenhavns Magistrat en Reise, der omfattede de fleste af Nordens Sindssygehuse, særlig med de derved ansatte Præsters Stilling for Øie. Udbyttet deraf kunde muligviis ogsaa interessere dette Tidsskrifts Læsere.

Præstens Stilling ved et Hospital for Sindssyge har tvende Sider, en reent udvortes og en dybere. Den første, Præstens ydre Forhold til Hospitalet: om han boer i, ved eller borte fra det, hvor stor hans Løn er, og hvad han er pligtig at gjøre derfor — er lettest at faae Klarhed over og gjøre rede for; men den kaster dog allerede ikke saa lidt Lys over den anden, dybere Side af Sagen; den viser, om end kun reent udvortes, hvorledes hans Gjerning vurderes. Jeg har derfor stillet sammen paa et Tillægsblad, S. 544, hvad jeg i den Henseende har skaffet mig Oplysning om: hvert Hospitals Størrelse (1. Januar 1877) og den ansatte Præsts Embedspligt og Lønning. Det er et broget Billede; men der viser sig dog for de svenske og norske Hospitalers Vedkommende en vis Gradation efter Størrelsen. Derimod synes det, at Danmarks

Sindssygevæsen, som ellers, i det mindste i Omfang, staaer øverst, ikke just sætter høiest Priis paa Præstens Medvirkning.

Den anden Side af Sagen, som dog kun tildeels finder sit Udtryk i den første, er da det egenlige Spørgsmaal: hvorledes betragtes Præstens Virksomhed, med Hensyn til dens Velsignelse og Frugt overfor de Sindssyge, af ham selv og af andre, særlig af dem, der ere de nærmeste og mest competente Dommere derover, hvis Samtykke og Billigelse han mindst kan undvære, af Overlægerne? Men her ere igjen to Ting at adskille: Gudstjenesten og den private Sjælesorg overfor de enkelte.

Om Gudstjenestens Nødvendighed og Velsignelse ogsaa paa et Sindssygehus vil der neppe være mere end een Mening, hvad enten man spørger Patienter, Præster eller Læger. Det viser sig jo alt deri, at der er indrettet en Kirke eller Bedesal paa ethvert ikke ganske lille Hospital, med Undtagelse af dem, der, som Viborgs, kun optage de allersløveste og allermest forvirrede; ellers veed jeg ingen anden Undtagelse, i det mindste her i Norden, end Gaustad i dets første Anlæg, hvorom senere. «Ingen syg, som føler Længsel derefter og Trang dertil, bør savne religiøs Opbyggelse» (Griesinger). Patienterne «skulle ikke troe, at de ere komne til et hedensk Land»; de skulle mærke, at her anerkjendes i det mindste deres vigtigste aandelige Trang. Men man hører endogsaa alle Vegne fra Indrømmelser af Gudstjenestens ligefrem kurative Virkning: hvorledes den vækker styrkende Minder fra de sunde Dage og øver en samlende, opløftende, trøstende og beroligende Indflydelse paa Patienternes Sind. Alle Vidnesbyrd ere enige om, at Forstyrrelser ere sjeldne, selv hvor man næsten med Sikkerhed skulde vente dem, og at der kan være Op-

mærksomhed, Deeltagelse og Andagt saa godt som nogensteds. Her kan da ogsaa Lægen saa temmeligt normere Præstens Virksomhed, baade med Hensyn til dens Udstrækning og Charakteer: at Gudstjenesten ikke maa vare over en Time og Prædiken ikke over en halv, har jeg overalt truffet som Regel; og at her ikke er Stedet for en methodistisk camp-meeting-Tale, vil dog vist enhver Prædikant føle. Og endelig: Lægen giver jo kun dem Adgang, om hvem han antager, at de ikke ville have Skade deraf. — Om Gudstjenestens velsignelsesrige Virkning paa Patienterne har jeg da ogsaa selv Erfaring. Jeg behøvede neppe de nye Vidnesbyrd for det samme, som jeg i rigt Maal indhøstede paa min Reise. — Naar derfor nogle mindre Hospitaler ikke helligholde alle Søndage, skyldes det sikkert kun økonomiske Hensyn. Af lignende Grunde er det vel ogsaa, at St. Hans Hospital fra først af kun havde Gudstjeneste hver anden Fredag og senere kun hver anden Helligdag, hvad der, mærkværdigt nok, er vedblevet lige til nu.

Men det egenlige Spørgsmaal er, om Præstens Virksomhed overfor den enkelte Sindssyge er nødvendig og gavnlig. Derom er Striden staaende, en Strid, der jo ogsaa nylig er blevet ført hos os. Paa den ene Side ville Præsterne være tilbøielige til at samle sig, i ærlig Overbeviisning, styrket ved Hævd fra gammel Tid, om at denne Gjerning er deres lovlige Ret og Pligt. Men heldigviis er det ingenlunde saa, at hele Lægestanden skulde fylke sig paa den modsatte Side; iblandt den vil man vel snarest træffe dem, der ved deres Sagkundskab ere istand til at skifte lige mellem de stridende. For Præstens formentlige Interesse vil den større Almeenhed, hvis den da ellers har nogen Agtelse for Præstens Gjerning, vistnok ogsaa være meest stemt; det er jo ikke saa let at skjelne

mellem Sjælens og Sindets Sygdomme. Det viser sig bestandig — det er ogsaa oftere hændt mig —, at Folk, der have en Slægtning paa Hospitalet, henvende sig til Præsten som den, der mest og egenligst skulde have med den Syge at gjøre. — I mangfoldige Tilfælde bliver det da ogsaa en Præst, hvem den første psychiatriske Behandling tilfalder. Naar den melancholske Angst er steget til en vis Høide, vil den gjerne hos dem, der i nogen Maade ere forberedte dertil, ytre sig ogsaa i religiøse Anfægtelser. Hvad er da rimeligere, end at man beder Præsten om Raad og Hjælp? Tidt vil han vel ogsaa kunne hjælpe. Men ofte — vistnok meget for ofte! — vil netop den mest nidkjære Præst — og til ham vil man snarest gaae — i sin velmeente, men ukyndige Iver gjøre ondt værre.[1]) Det er saadanne Erfaringer, som have

---

[1]) Herom kunde der være meget at sige til Advarsel. Men der er et andet Forhold, som jeg her maa benytte Leiligheden til at berøre, hvor ogsaa enhver Præst udenfor Hospitalerne kan faae Indflydelse paa de Sindssyges Skjæbne; det er Skilsmissesagerne. Lovgivningen har gjort det let for den sunde Part at skille sig ved den sindssyge Ægtefælle, og den lette Adgang bruges i stigende Maal. Saa meget mere maa der da reises Skranker derimod fra Myndighedernes, og vel især fra Præsternes Side. Men i de ikke faa Tilfælde, som jeg har havt at gjøre med, have Præsterne, hos hvem der er søgt geistlig Mægling, kun med een Undtagelse, meent, at Sagen var afgjort dermed, at den anden Part var uhelbredelig sindssyg. Men dette bør dog ingenlunde erkjendes som en absolut gyldig Skilsmissegrund (se Martensens Ethik III S. 55). Heller ikke er Modstand forgjæves. Selv paa Sagens andet Trin, den tilsyneladende betydningsløse geistlige Mægling med den sindssyge Part, er det mindst i eet Tilfælde lykkedes at afværge Skilsmisse; hvormeget mere da, naar der alt paa første Trin, ved Mæglingen med den sunde Part, staaes kraftigt imod. Jfr. iøvrigt Selmer: Om Ægteskabsskilsmisse i Tilfælde af Sindssygdom, Kbh. 1866, et Indlæg, der endnu i høi Grad fortjener Opmærksomhed.

gjort Lægerne mistænksomme overfor Præstens Medvirkning. Ogsaa fra Hospitalerne kunde de snart faae deres Mistillid styrket: paa den Syges indtrængende Bøn tilkaldte de Præsten, og efter Samtalen med ham indtraadte der en Exacerbation; saa maa Præsten hellere blive udenfor, slutter man da strax. En af de svenske Overlæger fortalte mig, hvorledes Præsten i et saadant Tilfælde havde havt en 3 Timers (!) Samtale med en Patient, tilsyneladende til nogenlunde gjensidig Tilfredshed; — samme Nat tog Patienten Livet af sig! — Men skjøndt Gudstjenesten, som sagt, er almindelig anerkjendt som god og gavnlig for de Sindssyge, veed jeg dog alt af min Erfaring Tilfælde, hvor Patienten af en ganske jævn Prædiken paa den forunderligste Maade har suget Næring for sine Vanvidsforestillinger, og eet, hvor en Patient, i tilsyneladende god Reconvalescens, ved at overvære en Gudstjeneste pludselig faldt i en Exaltation, der førte hende ned i fast Vanvid. Man trøster sig ved, at Anledning er ikke Aarsag, *post hoc* ikke *propter hoc,* og dog trykker det ned! Men en lignende Betragtning har man maaskee dog ogsaa Lov at anvende paa Virkningen af Præstens private Samtaler med Patienterne. Og til Gudstjenesten forbyder Lægen ofte dem Adgang, der allerivrigst begjære den; gjorde man det samme ved Samtalerne, gik det vel bedre. Thi det lærer Erfaringen snart, at de Patienter, der stærkest trænge sig ind paa Præsten for at lægge Beslag paa hans Øre og Mund, ere maniakalske og Vanvids-Patienter, som ønske noget ganske andet af Præsten, end hvad han har at bringe dem: han skal hjælpe dem ud af Hospitalet, skaffe dem Ægteskab med Gjenstanden for deres syge Tilbøielighed, o. lign.; eller ogsaa er det de dybest melancholske, som mindst kunne taale Anstrengelsen ved en aandelig Samtale, tilmed

da deres Tankers uophørlige Kredsgang om det samme Punkt let vil forlede Præsten til at gjøre Samtalen lang.

Striden mellem Lægerne og Præsterne bliver for Præsten ved et Sindssygehuus til en Strid i hans eget Indre. Han vil snart erkjende, at Sagkyndigheden ogsaa paa dette Omraade har den væsenlige Ret, at Sindssygebehandling ikke er enhvers Sag, og at den hovedsagelig maa tilfalde Lægerne paa Grund af Sygdommens legemlige Grundvold; — og dog kan han ikke andet end troe, at der ogsaa maa være en stille, beskeden Gjerning for Præsten. Han erfarer, hvor let det er at gjøre Skade ved sjælelig Indvirkning, — og en saadan Virkning viser sig klart og hurtigt nok; medens en gavnlig Indflydelse i Reglen virker mere langsomt og skjult, først kjendelig efter længere Tid; og hvad er det saa, der har hjulpet?

I denne Strid, hvor hans Mod og Haab snart vil stige, snart atter synke dybt, trænger han til at søge Støtte i andres Anskuelser og Erfaringer, og i sin eensomme Stilling vil han nærmest være henviist til Literaturen. Lad os see, hvad den kan yde ham. — Griesinger, hvis Haandbog, udkommen alt i fjerde Oplag 1876, ogsaa hos os er den mest brugte Veiledning, siger: «Religionens Hjælp ved Sindssygebehandlingen maa ikke skattes ringe; men Anvendelsen af dette Middel kræver stor Forsigtighed.» Det er dog mest Forsigtighedsreglerne, han i sin ikke lange Omtale af dette Middel dvæler ved: Præsten maa alene have Helbredelsen for Øie, maa ikke søge at omvende de Syge, fremfor alt ikke ved Trusler og Bodsformaninger, men skal kun have til Formaal «at yde den Syge Beroligelse, Trøst og Haab, afvende hans Opmærksomhed fra de sygelige Forestillinger og henvende den paa et alvorligt og betydningsfuldt Æmne, for

atter at vække hans sunde Livs Tanker og Følelser». Tilsidst synes det dog, som om det kun er Gudstjenesten, der tales om. — Dr. Roller, der døde forrige Aar som de tydske Sindssygelægers høithædrede Nestor, efter i et halvt Hundredaar at have været Director for Anstalten Iilenau i Baden, har i sine «Psychiatrische Zeitfragen» (1874) skjænket denne Sag en udførligere Omtale fra et Standpunkt, som vi ikke kunne andet end glæde os over. Han aflægger ikke blot sit varme Vidnesbyrd for Religionens velsignelsesrige Indflydelse paa Patienterne, men anfører ogsaa særdeles mange Autoriteter, hos hvem han i den Henseende finder Samstemning: de engelske Sindssygelæger, nogle franske og belgiske, adskillige tyske, blandt dem den berømte Jacobi, Grundlæggeren af den moderne somatiske Behandlingsmaade i Psychiatrien. Selvfølgelig har Roller ogsaa normerende og indskrænkende Bestemmelser for Præstens Virksomhed, som han slutter saaledes: «Væsenligt er det, at Præsterne ikke paa egen Haand behandle de Syge, men at det skeer Haand i Haand med Lægerne. Hertil er det nødvendigt, at Præsterne ere ansatte særligt for disse Anstalter eller dog stillede saaledes, at de kunne hellige dette Kald den nødvendige Tid. Naar kun Afholdelsen af Gudstjenesterne er overdraget dem, og naar de kun af og til blive kaldede til en enkelt Syg, kan det let være, at de af Ukyndighed mere skade end gavne. Saadanne Præster ere mange Læger med Rette betænkelige ved at tilstede Adgang. Vi selv vilde hellere give Afkald paa Præsternes Medvirkning, naar de skulle komme som fremmede i Hospitalet. Med saadanne kan det hænde, at de af Ukyndighed i den eiendommelige Opgave komme i Competenceconflikter med Lægerne, som vi her intet kjende til. Tværtimod have vi erfaret, at Lægernes Anseelse hos de Syge

kun er blevet styrket ved Præstens Indflydelse.» — «Vi have hidtil kun talt om Præstegjerningens Værd ved Sygebehandlingen. Men en vigtig Deel af deres Virksomhed er, hvad de gjøre for Opsynspersonalet. Jo mere Lægerne erkjende dettes Opdragelse og Uddannelse som en Grundbetingelse for Anstaltens Trivsel, desto mere kjærkomment synes det at maatte være, som Præsterne kunne yde i dette Formaals Tjeneste.» — I Overeensstemmelse med den heri udtalte Anskuelse har der ved Illenau bestandig været ansat en fast Præst (en protestantisk foruden den katholske Sognepræst) med Bopæl paa Hospitalet og med pligtbunden Deel i Sygebehandlingen. Det samme har været Tilfældet ved mange andre Hospitaler baade i og udenfor Tyskland. Det vilde da være sælsomt, om ingen af disse Hospitalspræster havde ladet høre fra sig. Der findes da ogsaa alt fra Begyndelsen af Aarhundredet et Skrift af en Præst om religiøs Sindssygdom, udførlig refereret i Friedreichs psychiatr. Literaturgeschichte. Dernæst kjender jeg: Die Heilanstalten von ihrer kirchlichen Seite, af Præsten Fink ved Illenau, som kraftigt hævder hele Sindssygevæsenets christelige Charakteer; endelig Skrifter af Pater Bruno Schön i Wien og de fortræffelige «Bidrag» af Windel ved Charité i Berlin, nylig fremkomne hos os i Tidsskrift for udenl. theol. Lit. Disse Skrifter — og maaskee findes der mange flere — ere jo praktiske Beviser for, at Præsten kan have noget at gjøre overfor de Sindssyge. Endnu mere ligefremme Oplysninger i Spørgsmaalet afgive dog de aarlige Meddelelser fra de svenske Hospitaler, hvor ogsaa Uddrag af Præsternes befalede Indberetninger ere optagne. — Det var især disse, der gave mig Lyst til paa selve Stedet at lære Forholdene at kjende.

Hvad blev da Udbyttet? Først maa jeg klage

over adskillige Skuffelser, af dem som en ilsom Reise uundgaaelig fører med sig, især fordi mange brugte Sommerferietiden paa samme Maade som jeg; dernæst over, at der ved flere Hospitaler nylig havde fundet Personskifte Sted, saa at de Præster, jeg traf, kun i ganske kort Tid havde været i Gjerningen. Men den største Skuffelse beredtes mig i Sverrig af hvad jeg erfarede med Hensyn til min Reises Hovedformaal. En Præst, umiddelbart knyttet til og derfor boende paa Hospitalet, denne Dr. Rollers Fordring vidste jeg, var ligesaa udtrykkelig udtalt i Instruxen for de svenske Hospitaler og opfyldt paa de større af dem. Men nu viste det sig, at Præsten ved Konradsberg ikke mere boer paa Hospitalet, at Stillingen ved Hisingen ved indtrædende snarlig Vacance rimeligviis heller ikke bliver fornyet, at det nye store Hospital ved Lund sandsynligviis heller ikke faaer egen Præst, og at den nye Generaldirectør over alle Hospitalerne sætter langt mindre Priis paa Præstens personlige Virksomhed overfor de Sindssyge end den forrige. Kun den lille Stilling ved Upsala synes uanfægtet; der boer en ung Theolog, som ved Universitetet vil studere til en af de høiere theologiske Examiner. — Hvad var da Præsternes Mening om deres Virksomhed og dens Udbytte? Saa langt jeg spurgte, eenstemmig for dens Nytte: de af dem, der ikke havde Adgang til en saadan Sjælesorg, meente, at de burde have; og de der havde, meente, at de udrettede noget godt derved; jeg talte med flere dygtige Mænd iblandt dem, som udtalte sig med Glæde og Tilfredshed om denne Side af deres Virksomhed. — Men Præsterne ere jo selv Part i Sagen; hvad meente da Overlægerne? Deres Dom vil, det kan vel ikke være andet, for en stor Deel afhænge af deres hele, saavel psychiatriske, som religiøse Standpunkt. Der blev sagt mig af en høiere svensk

Geistlig, at enhver Embedsmand i Sverrig maa aflægge Kirkens Bekjendelse; men det kan vel neppe gjælde Overlæger! En af de Overlæger, der ikke have særlig Præst, udtalte som sit varme Ønske at faae en saadan; men paa hans Hospital saae jeg ogsaa Bibler paa hver Stue — gudelige Bøger anvendes dog i det Hele langt rigeligere paa de svenske og norske Hospitaler end hos os — og han er en Mand med ikke ringe theologisk Dannelse, og Læg-Ombud ved den svenske Kirkeforsamling. Hos de andre syntes Stemningen snarere at være i modsat Retning. To af dem udtalte sig ikke saa ligefrem, som Kjendsgjerningerne selv synes at tale. Kun een udtalte sig bestemt imod Præstens Medvirkning. Han meente, at det svenske Navn, Prædikanter, er aldeles betegnende, og hvad det betegner, aldeles tilstrækkeligt; han vilde, om muligt, helst være fri for en Reservelæge, for at denne ikke skal modarbeide ham i Sygebehandlingen: være mild, hvor han vil anvende Strænghed, osv. — og en frit virkende Præst var han da endnu mere bange for. Ved nærmere Drøftelse af Sagen indrømmede han dog, at, med de nødvendige Indskrænkninger og Baand og under Forudsætning af de rette Egenskaber hos Præsten og den fornødne Overeensstemmelse mellem Præst og Læge, var Sagen ikke utænkelig. — Men i det Hele blev altsaa min Forventning ikke lidet nedslaaet i Sverrig.

Anderledes i Norge. Jeg havde den Ære at tale med Statsraaden for Kirkedepartementet, Dr. Tønder-Nissen, som sagde, at han ikke vidste andet end godt om Hospitalspræsternes Virksomhed og deres Forhold til Directørerne (Overlægerne). Ligeledes havde jeg gjentagne Samtaler med Medicinaldirectøren Dr. Dahl, der først som mangeaarig Reservelæge ved Gaustad, dernæst som Directør ved Rotvold, og endelig

i sin nuværende Stilling som Foresat for alle Hospitalerne har havt den allerbedste Leilighed til at vinde Erfaring derom: han havde aldrig oplevet Rivninger med sin Præst, havde heller aldrig hørt om saadanne i Norge; han meente, at Præstens directe Indvirkning ikke kunde nytte i de akute Fald, undtagen i enkelte Tilfælde, naar der var en ligefrem Uvidenhed eller feil Mening hos Patienten at udrydde, og det kunde endda være vanskeligt nok; i Reconvalescencen var den derimod i Reglen til stor Nytte; og selve Gudstjenesten var vist til Glæde og Gavn ud over, hvor man egenlig skulde vente det. — Paa Gaustad, Norges største «Asyl», ikke langt fra Christiania, var jeg ikke saa heldig at træffe Præsten, Dr. theol. Bang. Men dette Uheld gjør det netop saameget lettere at meddele hans Bidrag i Spørgsmaalet, Frugten af hans rige Erfaring, da han har tilskrevet mig udførlige Breve om sin Hospitalsvirksomhed, hvoraf jeg med hans Samtykke vil anføre et Uddrag: Hver Morgen gaaer han sin Stuegang, i Reglen 1½—2 Timer; «i Begyndelsen gjorde jeg mine Besøg længere, men bragte snart i Erfaring, at mine Nerver sagde Stop». «Det er min Erfaring, at man bør fatte sig i Korthed og Bestemthed, og at man, naar man sagt, hvad der skal siges, da gaaer, selv om den Syge vil tale mere. For de Helbredeliges Vedkommende har jeg selvfølgelig seet det største Udbytte af min Virksomhed, især hvad Melancholikere i Reconvalescencen angaaer. I dette Tilfælde er jo Bekjendelse af de gamle Synder og Annammelse af Evangeliet eensbetydende med at gjøre stærke Fremskridt i Retning af psychisk og somatisk Bedring. Jeg har ogsaa mere end een Gang erfaret, hvorledes et kort og kraftigt Trøstens Ord til de mest Fortvivlede efter lang Tids Forløb har baaret sin Frugt og været en medvirkende Factor til Helbredelse. Efter saadanne

Erfaringer er jeg meget frimodig, om jeg ikke strax seer Frugt af Ordet; jeg har under min Præstegjerning ved Asylet dybere end før lært at forstaae Sandheden af, at Guds Ord ikke vender tomt tilbage.» «I det Hele taget er den Omstændighed, at Guds Ord bringes om i Asylet og til sine Tider prædikes, til stor Beroligelse for Patienterne.» «Jeg erindrer saaledes engang, Directøren lod to Kvinder fra Celleafdelingen gaae i Kirke, og efter Tjenesten vare de saa stille, at de bleve satte i Afdelingen for de roligste Patienter».... «Det skal siges til Ære og Berømmelse for vort Asyls Overordnede og specielt for vor Directør, at de have havt et klart Syn for Betydningen af Præstens Gjerning ved Asylet, og at de, i Stedet for at lægge nogensomhelst Hindring i Veien for min Virksomhed, tværtimod have søgt at fremme den og gjøre den frugtbringende for Asylets Gjerning.» «Jeg har uhindret Adgang til Asylets Sygejournaler, som jeg da ogsaa flittig gjør Brug af».[1]) ... «Om mine Formænd (Elstrand 1857—61, Johnson 1861—70, Norman 1870—74) har jeg ikke hørt andet, end at de virkede med Held, og at man var tilfreds med deres Virksomhed, ligesom jeg har al Grund til at troe, at alle mine Formænd have fundet sig vel ved Asylet og Virksomheden der.» — Alt dette lyder jo i høi Grad tilfredsstillende; og jeg vil tilføie, hvad Læseren alt har kunnet skjønne af disse Uddrag, at ikke blot Ordene, men ogsaa hele Tonen og Aanden i Brevene

---

[1]) Jeg havde spurgt Dr. Bang udtrykkelig om dette vigtige Punkt. Da Sygehistorierne, i Reglen den nødvendige Nøgle til Forstaaelse af Patientens nuværende Tilstand, tidt indeholde Familiehemmeligheder, sendes de forseglede til Hospitalet og staae selvfølgelig kun aabne for dem, der have fast anerkjendt Deel i Sygebehandlingen.

vidne godt for Præstegjerningens Stilling ved de norske Sindssygehuse.

Altsaa: I Sverrig synes den særlige Sjælesorg ved Hospitalerne at være noget i Tilbagegang; i Norge staaer den derimod vel befæstet, anerkjendt fra alle Sider. Skulde der nu ikke kunne findes en almindeligere Aarsag til Sagens saa forskjellige Gang i de to Søsterlande? Jeg skal forsøge derpaa. — Lige til Begyndelsen af Aaret 1877 har Sverrigs Sindssygevæsen staaet under Kgl. Serafimer-Ordens-Gille, et Udvalg, nedsat af Sverrigs høieste Ridderorden; de overtoge det, da de gamle «Hospitaler» (for alle Slags svage og elendige Mennesker), som de længe havde styret, udelukkende bleve overladte de Sindssyge. Det er vel rimeligt, at en Ledelse, der var i Hænderne paa en saa sæıegen, ridderlig Institution, har paatrykt det hele et særegent Præg. De udøvede ganske vist dens praktiske Deel ved Hjælp af deres sagkyndige Medlem, Generaldirectøren, men beholdt dog selv Afgjørelsen af alle vigtigere Sager. Det var altsaa Lægmænd, om end høit stillede og høit dannede Lægmænd, der kom til at lede det svenske Sindssygevæsens Udvikling, i en human, men conservativ Aand, uden store Spring eller nye omfattende Planer, men ved en jævn Forbedring og Omdannelse af det forhaandenværende. Derfor er det rimeligt, ikke blot at man beholdt Præsten i Hospitalet — han havde sagtens været ene om at see til alle de Stakler, som tidligere husedes der — men ogsaa, at man optog Præstegjerningen som et selvstændigt, næsten ligeberettiget Led i den egenlige psychiatriske Organisation. Endnu i den Kgl. Forordning af 5. Marts 1858 om Sindssyges Behandling og Røgt sættes som paakrævet Embedsmand ved hvert Hospital lige efter Overlægen og Reservelægen og før Forvalteren: «en Prædikant, som besørger Gudstjene-

sten og de andre Præste-Forretninger ved Anstalten, træder til ved de Syges religiøse og moralske Veiledning, efter Overlægens Anviisning, samt anordner og har Tilsyn over de Syges Underviisning.» Og i Instrux for Præsterne af 24. Marts 1865 hedder det, at naar Pladsen tillader det, skal Præsten boe paa Hospitalet. Nu maa man huske, at Overlægen ikke har den mindste Indflydelse paa Valget af Præsten, men skal modtage ham og lade ham udføre de Forretninger, der paahvile Embedet, uanseet om der er nogen Overeensstemmelse imellem dem, eller om den ansatte Præst kan betragtes som skikket til denne særlige Gjerning, til hvilken han slet ikke er forberedt, og ved hvilken han heller ikke kan faae nogen anden Veiledning end Overlægens. Er det da at undres over, om der er indtraadt en Reaction, baade fra Overlægernes og Overstyrelsens Side, at Overlægerne klage over, at Præsterne ved de forholdsviis smaa Hospitaler have for lidt at bestille og derfor let gjøre Ugavn, eller at Overstyrelsen tager Hensyn til disse Klager og bliver mere tilbøielig til efterhaanden at fjerne Præsterne fra umiddelbar Deeltagelse i Sygebehandlingen? — Igjen anderledes i Norge. Her udkastede og gjennemførte Dr. Mayor (udt. eng.) paa reent Bord Planen til det første Hospital og dermed til Norges Sindssygevæsen; thi hidtil havdes der ikke andet end «Dollhuse». Han tænkte saa lidt paa Præsten, at Gaustad ikke engang fik nogen Kirke; hvad der nu bruges dertil, var egenlig et Selskabslocale, et underligt grimt, vinkeldannet Rum. Hos det religiøse norske Folk kunde denne Mangel nu vel allermindst taales. Men Følgen blev, at Præsten fik en indrømmet, ikke en selvfølgelig Stilling i Hospitalet, omgjærdet af alle Slags Bestemmelser, der skulde hævde Lægens Ret. — I den norske Sindssygelov af 17. Aug. 1848 findes der ikke et Ord om

Præsten; derimod hedder det, betegnende nok, i § 4: «i ethvert Sindssygeasyl skal der drages Omsorg for, at Patienterne kunne føre et selskabeligt Samliv og stadigen kunne sysselsættes». Og i Instrux for Præsten ved Gaustad af 27. Juli 1861, § 4: «Præstens nærmeste Foresatte er Directøren, som derfor til enhver Tid maa være bekjendt med Præstens hovedsagelige Virksomhed og Maaden, hvorpaa den udøves. Hans Gjerning maa al Tid være i Samklang med Directørens.» Desuden skriver Dr. Bang til mig: «Asylets Præst er ikke fast udnævnt, men blot constitueret i sit Embede af Kongen, da man har villet sikkre sig Adgang til i Tilfælde at kunne fjerne en uduelig eller umedgjørlig Mand.» Endelig hedder det i Instrux for Præsten ved Rotvold, § 3: «Præsten bliver, efterat Asylets Directør har afgivet Forslag, beskikket gjennem Constitution af vedkommende Biskop. For Præsten gjælder en gjensidig Opsigelsesfrist af 3 Maaneder.» — Er der ikke en betegnende gjennemgaaende Forskjel paa, hvorledes man i Sverrig og i Norge har stillet sig til denne Sag? Og ligger der ikke heri, bortseet fra alle andre personlige og tilfældige Aarsager, en Forklaring af, hvorfor det er gaaet saa forskjelligt i de tvende Lande, og et Fingerpeg om, hvorledes Forholdet skal ordnes, naar alt skal gaae vel.

Hermed skulde nu Præstegjerningens Stilling ved de danske Sindssygehuse sammenlignes. — Viborg Anstalten ligger lige ved den ene af Byens Kirker, til hvis Gudstjeneste derfor de yderst faa af Patienterne, som ønske det og antages at kunne have nogen Gavn deraf, blive henviste. — Ved Oringe har hverken den foregaaende eller den nuværende Overlæge ønsket særlig geistlig Medvirkning udenfor Gudstjenesten; de have begge meent, og vel ikke ganske med Uret, at deres egen christelige Dannelse gjorde en saadan mindre

nødvendig. Vordingborg Kjøbstad, med hvilken Hospitalet har Præst tilfælles, vilde dog i ethvert Tilfælde neppe levne sin Præst Tid og Interesse nok til speciel Sjælesorg for Patienterne. — Ved Aarhuus Anstalten har Forholdet bestandig været et andet. Dr. Selmer, hvem den skylder sin Tilblivelse og sin Fremgang i de første 25 Aar, har i sin Aarsberetning for 1864 indirecte udtalt sine Anskuelser om den præstelige Virksomhed ved Hospitalet og sine Fordringer til Præsten i en smuk Nekrolog over den da afdøde Pastor Laurberg, som derfor bør meddeles her: «Han var en forstandig Mand, besjælet af en varm Religiøsitet, uden at høre til nogen af de udprægede theologiske Retninger, vel udrustet som Taler og begavet med en elskværdig Personlighed. Han havde fuldkommen rigtigt opfattet det som sin Opgave mere at nære de sunde religiøse Elementer blandt Patienterne end at bearbeide de sygelige, hvis ringe Paavirkelighed for geistlig Indvirkning han villig erkjendte. Han omfattede med megen Kjærlighed sin Virksomhed her paa Stedet, baade som Præst, Lærer og Omgangsven for Patienterne, hvis Tillid han i høi Grad havde vundet, og blandt hvilke der ere mange, som endnu længe ville savne ham. Jeg for mit personlige Vedkommende kom under hans 7aarige Samvirken med mig mere og mere til at vurdere de Tjenester, en fornuftig Præst kan yde i Anstaltslivet, og havde aldrig Anledning til at beklage saadanne Misgreb af utidig Nidkjærhed, som ikke sjældent andetsteds har bragt den geistlige Bistand i Miscredit hos Anstaltslægerne.» — Ved dette Hospital har man da ogsaa søgt at skaffe sig adskillige Garantier overfor Præsten. Om Instruxen siger den nuværende Præst, at den strax gjorde et Indtryk paa ham, som om han næsten slet Intet maatte gjøre! Og ved Ansættelsen er der truffet

den Bestemmelse, som ogsaa tyder paa en vis Forsigtighed, at Præsten ved Veilby beskikkes med Tilføielse, at han skal være villig til, naar det befales ham, tillige at overtage Tjenesten ved Hospitalet mod at oppebære Lønnen derfor; Directionen, altsaa vel egenlig Overlægen, gjør da Indstilling gjennem Justitsministeriet, hvorefter Cultusministeriet udsteder den omtalte Befaling. Iøvrigt er der det uheldige ved Ordningen, at Veilby Sogn ingen Præstebolig har; Præsten boer da i Aarhuus, ½ Miil fra Hospitalet og i lignende Afstand fra sin Sognekirke, der ligger i en noget anden Retning. Det er for lange Afstande, til at han kan komme i daglig Berøring med Hospitalet, tilmed da Veilby Sogn, som for en Deel rummer Aarhuus Byes Arbeiderbefolkning, allerede maa give ham adskilligt ad gjøre.

Endelig skulde vel ogsaa Præsten ved St. Hans Hospital aflægge sit Vidnesbyrd. Jeg havde neppe turdet overtage Stillingen, hvis det ikke udtrykkelig var blevet sagt mig, at jeg intet havde med de Sindssyge at gjøre, uden at prædike for dem, omtrent som paa ethvert andet Sted. Men snart syntes det mig dog altfor sælsomt, at jeg slet ikke skulde komme i andet personligt Forhold til en Menighed, som i den Grad vakte min Interesse og Medlidenhed, end at kaste Jord paa dem, der døde! Mine Tanker og Ønsker derom meddeelte jeg Overlægen, og med tillidsfuld Imødekommen gik han ind derpaa. — Hvad har jeg da udrettet imellem de Syge? Det er jo ikke saa lige at udtale sig om Frugten af sin Sjælesorg; da føler man næsten kun sin egen Skrøbelighed, da mindes man næsten kun Feilgrebene og Skuffelserne. Men her skal det dog vidnes, ogsaa som min Erfaring, især fra de Tider, da jeg har kunnet færdes stadig, helst daglig iblandt de Syge, at det har noget at betyde for

dem at see Præsten iblandt sig. Om han end ikke al Tid fører Bibelsprog i Munden, Leiligheden kommer af sig selv, hvor Trangen er der; og har han da Indsigt til at skjelne mellem de forskjellige Tilstande, og faaer han Lykke til at gribe den beleilige Tid, da kan han endog stundom udrette noget paaviseligt godt, ved at løfte Tanken, styrke Tilliden til Gud og Mennesker, opretholde Taalmodigheden og Haabet. I Reglen vil dog, som hans Gjerning, saa ogsaa dens Udbytte være i største Stilhed og Beskedenhed; og da maa han trøste sig med, at hvis han blot kommer i den rette Kjærlighedens og Fredens Aand, vil hans Nærværelse, selv til mange, som han kun lidet kan virke paa directe, føre noget med sig af det: Fred være med Eder! som de Christne, ogsaa paa et Sindssygehospital, vide, at det er Præstens Kald og Pligt at bringe. [1])

---

[1]) Udgiveren henleder Opmærksomheden paa et særdeles velskrevet Skrift af den samme Forfatter, som er udkommet i dette Aar under Titel: „Vore Sindssyge. Af N. Dalhoff, Præst ved St. Hans Hospital. Kbh. Høsts Forlag, 157 S., og haaber, at denne Bog, som har stor Interesse saavel for Psychologen, Menneskevennen og Theologen, vil finde Indgang i den dannede Læserkreds. Hvad de egentlige Sagkyndige dømme om dette Skrift, der vidner om en stor Flid med Hensyn til Undersøgelsen af mange Spørgsmaal, de Sindssyge vedkommende, er Udgiveren ikke tilstrækkeligt bekjendt. For Lægfolk, som jo de fleste af os Læsere ere, gjør det et velgjørende Indtryk at følge Forfatteren i hans Betragtning over: 1. Hvad er Sindssygdom, 2. Hvoraf opstaaer Sindssygdom og hvorledes skal den forebygges, 3. De Sindssyges Behandling, Helbredelse og Pleie; man sporer allevegne Kjærlighedens Alvor i Fremstillingen. Udg.

Oversigt

over

Præsternes Stilling ved de nordiske Sindssygehospitaler.

Hospitalets Navn:	Antal Sygepladser 1. Jan. 1877.	Præstens Løn.	Præstens Pligter foruden Gudstjenesten.
Wadstena	360	1800 Kr.	Leilighedsviis Besøg.
Konradsberg (ved Stockholm) . .	224	1500 -	Leilighedsviis Besøg.
Hisingen (ved Gøteborg)	170	1000 - og frit Ophold paa Hospitalet.	Daglig Stuegang.
Upsala	155	200 - og frit Ophold paa Hospitalet.	Daglig Stuegang; 4 Timers Underviisning ugentlig.
Malmø	175	600 -	Stundom tilkaldt.
Wexiø	190	600 -	Oftere tilkaldt.
Gaustad (ved Christiania	330	2000 - og Bolig for en gift Mand med Lys og Brændsel.	Daglig Stuegang.
Rotvold (ved Trondhjem)	200	600 -	Leilighedsviis Besøg.
Oringe (ved Vordingborg) . . .	400	800 -	Aldrig tilkaldt.
Aarhuus	400	800 -	Leilighedsviis Besøg.
St. Hans Hospital (ved Roeskilde) .	c. 700	800 -	Leilighedsviis Besøg.

XXXIV.

Anmeldelse.

Ludvig Daae: **Norges Helgener.** Christiania 1879. A. Cammermeyers Forlag. 226 S. med Tillæg og Efterskrift.

Anmeldt af Ehdt.

Stoffet er tiltalende — hvo vil ikke gjerne vide nærmere Besked om Noget, der har grebet saa dybt ind i Fædrenes Livsopfattelse som Helgendyrkelsen gjorde i Middelalderen? — det er godt lagt tilrette og seet fra alle Sider (Historie, Legender, sproglige og kunstneriske Mindesmærker); det bredes ikke mere end nødvendigt for den fulde Forstaaelse. Fra den store Landshelgen og Patron for Norge, Olaf den Hellige, fører Professor Daae os til mere stedlige Helgener, til tvivlsom og kortvarig Tilbedelse af ubetydelige Helgener og til de af ham saakaldte Bondehelgener. I Tid bevæger Bogen sig fra kort efter 1030, det Aar, Kong Olaf faldt i Slaget ved Stiklestad, især selvfølgelig gjennem den katholske Periode, men dog ogsaa langt ned imod vore Dage; thi «Bondehelgener», som Thelemarken synes at være et eget Hjemsted for, opkom ukjendte af Historien endog i det 17de Aarhundrede, altsaa længe efter Reformationen. Af de norske Helgener er ingen bleven canoniseret, skjøndt denne officielle Godkjendelse fra Pavens Side allerede forekommer i 973 og fra det 12te Aarhundrede af udtrykkelig forbeholdes Curien; oprindelig derimod tilhørte Retten til at erklære en Afdød for Helgen Menigheden selv.

Hovedinteressen concentrerer sig naturligviis om Hellig

Olaf, hvis Dyrkelse kjendes fra samtidige Skjaldes Kvad, geistlige Forfatteres Digte, Legender saavelsom fra Fremstillinger paa Mønter, i Malninger, i Træskjæreri. Han er den tidligste blandt Nordens Helgener; hans Ry kunde da fæstne sig i de to øvrige Lande, inden disse fik deres nationale Helgener, Danmark Knud den Hellige, som skrinlagdes 1101, Sverrig Erik den Hellige i det 12te Aarhundrede. Olafs-Dyrkelsen faaer derved en fællesnordisk Betydning og er ikke engang indskrænket til de tre skandinaviske Lande men omfatter alle Steder, hvor «den danske Tunge» taltes baade mod Øst og Vest, og gik vidt og bredt ud over den katholske Verden. Denne fremragende Helgennimbus beholdt Olaf gjennem hele Middelalderen. Selv da Opløsning indtraadte med Reformationen, levede hans Minde blandt Almuen. Da Christian den Fjerde saaledes i 1590 besøgte Norge, blev han ved et Bondebryllup drukket til med St. Olafs Skaal. Særlig interessant til Belysning af Almuens Vedhængen ved ældgamle, ligefrem hedenske Skikke og Overtro er en bekjendt Reisendes Beskrivelse af Olafs-Markedet ved Lunkilde Kirke i det østlige Skaanes Skovegn i Aaret 1777. Man kastede Offringer, hedder det, i St. Olafs Kilde nedenfor Kirken. De Fattige, som Intet have at forsone St. Olaf med, offre Brød, Ost, Flæsk eller Kjød, som de kaste i Kilden; den Reisende fandt midt paa Dagen hele Brønden opfyldt med disse Producter, saa Vandet var ganske fedt deraf; og dog drak Folk det. Det forekommer ogsaa Forfatteren, som om Hellig Olaf ved de ham legendarisk tillagte Kampe med Trolde har arvet Thors Plads i Almuens Bevidsthed; hans røde Skjæg er en Erindring fra de hedenske Gudemyther; hans stadige Attribut Øxen — det Redskab, hvormed hans Martyrium tildels iværksattes — et Minde om Thors Hammer. Paa den anden Side bliver Helgenens Levnet efterhaanden fremstillet i saa nær Overeensstemmelse med Frelserens Liv som muligt; endog hans Moder Aasta blev Gjenstand for en særegen Opmærksomhed i Lighed med Jomfru Maria.

Det var af stor Betydning for Norge allerede saa tidligt at faae en berømt, ogsaa af de to Naboriger dyrket, national Kongehelgen. Samkvemmet mellem Landene be-

fordredes ved de dermed forbundne Pilegrimsfarter til Nidaros, hvor Kongens Liig strax efter Slaget blev bragt hen, og som senere blev Ærkebispesæde (1152). Professor Daae henleder ganske rigtigt Opmærksomheden derpaa, at uden Pilegrimenes Offringer vilde Skandinaviens nordligste Cathedral, St. Olafskirken i Throndhjem, ikke tillige være Landets Krone og Prydelse, den største og prægtigste, skjøndt aldrig fuldendt. Fromme Reisende fra mange Steder i Nordeuropa have vistnok ydet sit Bidrag til den, mest dog skandinaviske Pilegrimme.

Medens St. Olafssagnet er opstaaet i Norge og derfra er ført vide om, haves et Exempel paa norsk Localisering af et fremmed Sagn i Sunniva-Dyrkelsen. Det var især i Bergens Stift at man viste denne Helgeninde, som skal være en irsk Kongedatter, Opmærksomhed; Navnet Synnøve har indtil vore Dage holdt sig i Stiftet. De ældste sikkre Spor af Tilbedelsen træffes først i anden Halvdeel af det 11te Aarhundrede; i 1170 bragtes Helgenindens Been fra Øen Selje til den senere nedrevne Domkirke i Bergen. Efter de Forskninger og kyndige Udtalelser, som Daae har sammenstillet, synes Sunniva-Sagnet, der helt og holdent er geistlig Fortælling uden historisk Kjerne, at være en Aflægger af den vel bekjendte Cölnske Legende om de 11,000 Jomfruer, oprindelig at være frankisk og af nordtydske Geistlige at være overført til Norge og stedfæstet paa Selje Øen. Paa en eller anden ikke fuldt opklaret Maade er det sat i Forbindelse med irske hellige Munkes Ophold paa den nævnte Ø (Seljemændene).

Efter den store Kongehelgen og den irske Kongedatter komme vi til den baade hjemlige og stedlige Hellig Halvard, Patron for Oslo By, Helgen for det søndenfjeldske Norge, hvor Navnet er eller har været et af de hyppigste. Han var Søn af en rig Bonde, selv reisende Handelsmand, og døde en voldsom Død 1043. Hans Adkomst til at vælges til de Troendes mægtige Beskytter var bedre end mangen en anden Helgens; allerede som Dreng, siges der, udmærkede han sig ved Gudfrygtighed, ved Lydighed mod sine Forældre og ved rene Sæder; han blev dræbt ved et Piilskud af iilsindede Mænd, fordi han søgte at frelse en forfulgt Kone, der forsikkrede ham

om sin Uskyldighed, ved at tage hende med i sin Baad, da han roede over Dramsfjorden.

Det er en Selvfølge, at Kampene mellem Konger og Geistlighed i det 13de Aarhundrede under de givne Forhold maatte fremkalde Helgener fra dennes Række r. Den mærkeligste blandt dem er Eystein (St. Augustinus), om hvis pavelige Canonisation langvarige og forgjæves Underhandlinger førtes.

Forøvrigt gives bl. A. Meddelelser om Forholdene i Norges Bilande, om fremmede Helgener, og Indledningen indeholder Oplysninger af almindeligere Art til Forstaaelse af Helgendyrkelsens Opkomst og dens Udvikling, dengang Norge blev christnet. Den velskrevne Bog vil blive læst med Fornøielse af Enhver, som har Sands for Historie og for de religieuse Bevægelsers Betydning. Den er i Ordets gode Mening populær og belyser sit Emne ogsaa ved tre Plancher med Gjengivelser af middelalderlige Billeder af Olafslegender.

XXXV.

Udsigt over den theologiske og kirkelige Literatur i Danmark i Aaret 1878.

Af Udgiveren.

(Fortsat fra Side 382).

Iblandt de i 1878 udkomne Oversættelser fra fremmede Sprog nævne vi:

1. Det evige Liv af Ernest Naville. Oversat af W. F. de Coninck. Andet Oplag. (Menneskets Bestemmelse — Materialismen — Menneskehedens Tanker — Evangeliet — Tro og Viden — Den christelige Lære om det evige Liv — Religionen.) Kbh. O. Delbancos Forlag. 277 S.

Det er et glædeligt Vidnesbyrd om, at Interessen for Menneskelivets høieste Opgave er levende iblandt os, at denne Bog, som første Gang udkom i Oversættelse i Aaret 1870, nu anden Gang finder Vei til den danske Læseverden. Naville hører til de Forfattere — hvis Tal iøvrigt ikke er stort — der forstaaer at behandle videnskabelige Problemer med Liv og Varme og i et saa ædelt Sprog, at Læseren kan føle det, at Forfatteren ikke alene er Herre over sit Stof, men ogsaa vil styrke Samvittigheden og udvide Erkjendelsen. Om Oversætterens Dygtighed og Smag behøve vi ikke at tale; han har noksom vundet Paaskjønnelse i den danske Literatur; der vil neppe være Tvivl om, at Navilles eiendommelige Betragtninger, paa hvilke vi tidligere have henledet Opmærksomheden, ville finde en ny Læsekreds for sig.

2. Kirkens Farer og Haab. Fem Foredrag af Heinrich W. J. Thiersch. Paa Dansk ved J. O. Thomsen, Cand. theol., hos Axel Schiødte. Kbh. 1878. 124 S.

Foredragene ere holdte i München 1877 i Fastetiden. Som Alt, hvad Thiersch skriver, saa ere ogsaa disse Foredrag aandrige, fulde af Lysblik. Han kjender grant baade Lys- og Skyggesider ved de nærværende kirkelige Tilstande og giver en levende og i mange Puncter sand Skildring af, hvorledes det efterhaanden er kommen til de Vilkaar, under hvilke vi leve for nærværende Tid. Den første Forelæsning: «Indledning og Oversigt» skildrer Kirkens nærværende Tilstand, og i den anden Forelæsning udvikles dette nærmere med Hensyn til Kirkens Væsen og Bestemmelse — dens Farer i Nutiden og dens Haab; Forf. betoner her Kirkeforfatningens Vigtighed. Den tredie Forelæsning skildrer med skarpe Træk Frafaldet i Kirken og den moderne Vantro; hvorpaa i fjerde og femte Forelæsning Forf. kommer til sit egentlig i det Foregaaende ofte antydede Formaal, nemlig at fremhæve Christi nærforestaaende Gjenkomst og hans Riges Oprettelse. I denne Henseende siger han ogsaa med Bestemthed: «Christi Gjenkomst staaer for Døren». Dette er en mægtig og i Manges Øine en uhyre Paastand. Dette tør dog ikke afholde mig fra at udtale den; thi den er begrundet baade paa Skriften og paa Tidsbegivenhederne.» (S. 20). Nu, vi kunne vel Alle endog ifølge Skriften til enhver Tid sige: Christi Gjenkomst staaer for Døren, om man end ikke med den Sikkerhed, Forf. har, tør sige: «Den sidste Tids mørke Tegn ere tilstede, Vantroens Tiltagen og Udbredelsen af den antichristelige Aand stemmer overeens med Bibelens Udsagn om de sidste Tiders Forhold paa det Nøiagtigste.» Forf. kjender af en tredive-aarig Erfaring imidlertid «en Livskreds, hvori Herren har gjort noget Særegent for at beskytte os mod Vantroens Vildfarelser, nemlig de katholsk-apostolske Menigheder, som man vildfarende og uberettiget kalder de irvingianske. I den er der virkelig aabnet os en Kilde til Velsignelse og beredt os en Fredens Bolig, et Tilflugtssted mod den antichristelige Tidsalders forestaaende Storme (S. 21). «Gud har i sin Godhed gjenopvakt de samme aandelige Gaver, som i Korinthermenighederne

(S. 38). «Ved den guddommelige Styrelse er det firfoldige Embede (efter Eph. 4, 11) fremkommet som en Kjendsgjerning i Livet (S. 43). Derfor er det et Budskab fra Himlen, som Irvingianerne have at bringe vore Medchristne (S. 110). «Naar disse (katholsk-apostoliske) Menigheder engang om Maaneden forsamle sig i Centralmenigheden i Gordon Square for at holde Fællesmøderne, saa fremtræde de for Gud som et Sindbillede paa hiin salige Forsamling af alle Guds Børn for Herrens Aasyn, som er os forjættet i hans Rige» o. s. v. (S. 109). Det er stor Skade, at den grundige Indsigt, Forf. har i Bibelordet og i Kirkens Historie, der ogsaa i dette lille Skrift kommer tilsyne, fordunkles af deels separatistiske irvingianske Anskuelser og Overbeviisninger, deels af mange andre sære og uhjemlede Paastande f. Ex.: «At de Synder, som ere tilgivne, ville komme for Lyset (paa Dommedag) om end som tilgivne og blivende af Betydning for den Stilling, der vil blive anviist Enhver i det tilkommende Liv.» Ingen vil kunne nægte, at der i eschatologisk Retning ere vigtige Sandheder nedlagte i Irvingianismen og den her fremstillede Betragtning; men man har ogsaa her et Beviis paa den psychologiske Mærkelighed, at en høi Grad af Ædruelighed i een Henseende kan være forenet med Sværmeri i en anden.

3. Lærebog i Kirkehistorie for Studerende af Joh. H. Kurtz, Prof. theol. Efter Originalens syvende Udgave, bearbeidet paa Dansk af J. P. V. Petersen. Kbh. Schønbergs Forlag.

Af denne i Literaturen bekjendte Kirkehistorie er hidtil i en correct god Oversættelse udkommet syv Hefter; Historien naaer ind i det 17de Aarhundrede. Oversætteren bemærker, at Kurtz Kirkehistorie i en Aarrække var den Bog, som de theologiske Studerende sædvanlig lagde til Grund for deres Studium, indtil den afløstes af Hammerichs, «hvis i mange Maader fortræffelige Bog dog ikke nøiagtig rammer det Maal, den har sat sig. Trangen til en egentlig Examensbog er endnu ligefuldt tilstede». Saaledes vil nu Kurtz afløse Hammerichs. Der er selvfølgelig en stor Forskjel mellem begge Skildringer af Kirkens Historie; medens Hammerich har en subjectiv Farve, bærer Præg af Forfatterens Eiendommelighed og forsmaaer det

hele lærde Apparat, er Kurtz holdt ganske objectiv og har saare rig Angivelse af den didhenhørende Literatur; hos Hammerich mærker man Interessen for England og Norden; Kurtz har et universalhistorisk Blik, og tager meget med, der ellers ligger udenfor den egentlige Kirkehistorie. Begge Værker kunne for de Studerende udfylde hinanden. Hvad positive Kundskaber angaaer, ville de hente større Udbytte af den nærværende Oversættelse, om hvilken man blot maatte ønske, at den var trykt med noget større Typer og mindre compact. Oversætteren har gjort Ret i at indskrænke det overfyldige Detail.

En liden Replik.

I Anledning af hvad Udgiveren har bemærket i Theologisk Tidskrift 1879 S. 54 med Hensyn til tvende Anker, Hr. Biskop Kierkegaard har fremsat imod et Par Oversættelser i den reviderede Udgave af det Gamle Testamente, har sidstnævnte Forfatter udgivet et lidet Skrift under Titel:

«Om «Guderne» og «Bandskrigene» efter Mose-Lov og i vor Bibeloversættelse». Aalborg, 48 S., i hvilket han med sin sædvanlige omfattende Kundskab til det Gamle Testamente og sin overvældende Skarpsindighed søger at modbevise det Forsvar, som jeg har givet for de Udtryk, hvilke den reviderede Oversættelse har paa de paaagjældende Steder. Det være mig tilladt, uden at tage Hensyn til hvad Biskop Kierkegaard ellers udvikler i dette Skrift — til hvilket der maaskee vil gives Anledning en anden Gang at komme tilbage — atter at tage de omstridte Ord under Overveielse.

I sit Skrift: «Det Falsk-Messianske i Makkabæer-Tiden» yttrede Forfatteren i en Note Side 14: «Det er saare forunderligt og beklageligt, at ogsaa vor nye reviderede Oversættelse paa begge disse Steder, 2 Mos. 21, 6, 22, 7, oversætter «Gud» istedetfor Guderne, uagtet Ps. 82, 6 og Frelserens Paaberaabelse af dette Sted Joh. 10, 34. 35 ligefrem kræve «Guderne» som den rigtige Oversættelse.» Herimod bemærkede jeg, at det er endnu forunderligere,

at Forfatteren kan yttre dette; thi han kan ikke være uvidende om, at הָאֱלֹהִים (med Artiklen) stedse betegner Gud, den sande Gud, medens Ordet uden Artikel, som det staaer i Ps. 82, 6 kan betyde «Guder». Biskop Kierkegaard opstilier derimod adskillige Steder endog i 2 Mose-Bog, hvor Ordet brugt med Artiklen betyder «Guderne». Disse Steder bevise iøvrigt, som man let kan see, slet Intet; det er nemlig en Selvfølge, at Haelohim naar det enten ved Tillægsord eller ved Indholdet af Sætningen udtrykkelig er angivet, at der menes «Guder», maa oversættes saaledes, og naar jeg har brugt det Ord: stedse, har jeg naturligviis ikke tænkt paa, at Forfatteren vilde anvende en saadan snild Paaberaabelse, som nu er skeet. Han anfører 2 Mos. 18, 11 עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי־גָדוֹל יְהוָֹה מִכָּל־הָאֱלֹהִים nu veed jeg, at Herren er stor fremfor (eller større end) alle Guder; hvo kan tvivle om, at naar der sættes כל alle foran Ordet Haelohim, der da tales om Guder, ellers var jo Stedet meningsløst. Det Samme gjælder om det andet Sted Exod. 22, 19. Der staaer ogsaa udtrykkelig Jehova i Modsætning til Guderne זֹבֵחַ לָאֱלֹהִים בִּלְתִּי לַיהוָֹה לְבַדּוֹ ligeledes 5 Mos. 10, 17 כִּי - - הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים 5 Mos. 4, 35 og Ps. 132, 6. Og saaledes kunde der anføres en Mængde Steder, hvor den bibelske Skribent ved udtrykkelige Tilføielser vil vise, at האלהים her staaer i Fleertal om Guder; dette har dog ingen Indflydelse paa, at Ordet uden specielle Tilføielser eller Forklaringer stedse betegner den sande Gud. Meget charakteristisk er i denne Henseende 2 Chr. 30, 19, hvor Haelohim yderligere betegnes ved לִדְרוֹשׁ הָאֱלֹהִים יְהוָֹה אֱלֹהֵי אֲבוֹתָיו. Dette have ogsaa Mænd, som ere ganske anderledes inde i det Gamle Testamentes Oeconomi, end Udgiveren, erkjendt med Hensyn til 2 Mos. 21, 6. 22, 7. Saaledes siger Spencer (*De legibus Hebr. ritualibus* S. 313): *Judicium, quod populi principes ferebant, judicium Domini vocatur, quod scilicet ante reges exortos in Israele, hæc omnia Dei tanquam summi regis fuerint et ab Eo ad reges et principes Hebræorum dimanarint. Deut. 1, 17.* Deiling, Observ. Miscell. IV. S. 667: *Huc referri debent actiones ceteræ, regio fastigio dignæ, quæ Deo in Scripturis adscribuntur. Regis est jus dicere civibus,*

populique saluti prospicere etc. Den omhyggelige Varenius i *Decades Mosaicæ in duos priores libros Pentateuchi* S. 12. *Vox Elohim in tota scriptura notat πρώτως verum Deum, personalitatis respectu, ut ita analogiæ illius, quæ intercedit huic voci conceptæ in ordine ad Deum et ad judices ratio fundetur in Elohim Schophet,* δευτέρως et κατ' ἀναλογίαν *Angelos et judices, Dei in administranda justitia legatos et vicarios,* ὁμωνύμως *falsos Ethnicorum Deos s. Deastros etiam nomine Elohim exprimebant.* Og naar Chaldæeren ligefrem sætter som mange nyere, f. Ex. den franske og engelske: «Dommen», saa forklarer allerede Abenesra Udtrykket ved מקימי משפט־אלהים בארץ de, som holde over Guds Lov paa Jorden. Knobel siger til 2 Mos. 21, 6 האלהים zu Gott, nach LXX πρὸς τὸ κριτήριον also: an den Ort des Gerichts, wo die Richter im Namen Gottes Recht sprachen (22, 7, 18, 15—19, Deut. 19, 17). Das Gericht hörte nach hebräischer Ansicht Gott an (Deut. 1, 17, 2 Chr. 19, 6), bei ihm ging man Gott um Entscheidung an (Lev. 24, 12, Num. 15, 34) . . . Bei den Arabern wird man vor Gericht bestellt mit der Formel: Ihr werdet vor Gottes Gerichtbarkeit gefordert (Arveux Beduinen S. 57).» Det Samme gjentager J. P. Lange til Exod. l. c. Det er mig ikke bekjendt, hvorfra Biskop Kierkegaard har den Mening, at «den alvorlige og grundige Delitzsch staaer paa hans Side». Commentaren til Exod. er ikke affattet af Delitzsch men af Keil, og der staaer udtrykkelig zu Gott führen. Baumgarten stemmer ogsaa med Keil (Theologische Commentar zum Pentateuch II, 24). Ewald siger (Die Alterthümer des Volks Israel S. 326): «In jenen besten und schönsten Zeiten der reinen Gottherrschaft war es möglich dieses Gericht und seinen Inhaber selbst «Gott» zu nennen; dass dies wenigstens in gemeiner Sprache damals üblich wurde, sehen wir klar aus den Gesetzen des Buchs der Bündnisse und einigen andere Redensarten, die sich zu jener Zeit erhalten haben.» Og han føier til i en Note: «Man sehe die fünfmahlige Erwähnung des האלהים oder kürzer אלהים als «heilige Obrigkeit». Paa et andet Sted (Jahrbücher der biblischen Wissenschaft X, 11) har han udførligt udtalt sig herom. Da denne Bog maaskee ikke er let tilgjængelig for de fleste Læsere, vil jeg deraf hidsætte Følgende: «Es gehört hieher zunächst zu bemerken, dass der Gebrauch des

Wortes in der Mehrheitsbildung Elohim nicht sowohl allgemein Semitisch als vielmehr im strengsten Sinne des Wortes nur ächt Hebraisch ist, als solcher aber allen Spüren zufolge in jene entfernteste Urzeiten zurückgeht, die wir hier überall besonders ins Auge fassen müssen. Denn dieses Wort für Gott ist überhaupt das älteste und in seiner Bedeutung einzigst wie im ganzen Semitischen Sprachgebiete, so in dieser besondere Mehrheitsbildung». — Derfor har han vistnok Ret, naar han (Ausführl. Lehrbuch 680) viser, at det Hebræiske kan ved Tillæg af Artiklen gjøre et Ord til et Egennavn. «So hat אֱלֹהִים auch als Name für den wahren Gott ähnlich wie das ältere אֵל den Artikel verloren, nimmt ihn aber doch nach einer Neuerung gewisser Schriftsteller leben, um den wahren Gott hervorzuheben wieder an ... Dann wird bei etwas späteren Schriftstellern האלהים ganz so stehend wie das Islamische Allah». Derfor turde den fortrinlige nye reviderede norske Oversættelse af 2 Mos. 21, 6 med fuldkommen Føie være berettiget til at skrive: Gud saaledes som den danske ogsaa har, og Biskop Kierkegaards Paastand, at Stedet ligefrem kræver: «Guderne som den rigtige Oversættelse», kan neppe ansees for grundet.

Paa et andet Sted paastod Biskop Kierkegaard, «at hele dette hemmelighedsfulde og majestætiske Vidnesbyrd om, at Gud stundom paa særlig Maade bemyndigede ja forpligtede Sine til at være Udførere af umiddelbare Guds-Domme, det er i vor Bibeloversættelse næsten allevegne fordunklet derved, at man oversætter det tilsvarende Udsagnsord, der betyder: at lyse i Band ved at «ødelægge». I Tidskriftet S. 25 har jeg viist deels, at der paa en overordentlig Mængde Steder, ja paa de allerfleste, er oversat: lyse i Band eller bandsætte, deels at den hellige Skribent selv omskifter Ordet הֶחֱרִים med Ord, som betegne: at ødelægge. Ihvorvel nu det vistnok er ganske rigtigt, at Israels Kamp med Kananiterne maa betragtes som en Gudsdom, saa forekommer ogsaa הֶחֱרִים om hedenske Folkeslag, som førte Ødelæggelseskrige mod andre Hedninger, uden at der kan være Tale om nogen Gudsdom, f. Ex. 2 Chr. 20, 23, hvor Ammoniter og Moabiter reise sig mod Edomiterne לְהַחֲרִים וּלְהַשְׁמִיד, Oversættelsen har ganske rigtig: at bandlyse og ødelægge.

men der er ikke Tale om nogen «hemmelighedsfuld eller særegen Bemyndigelse fra Gud». Det Samme gjælder om Dan. 11, 44. Kimchi i *liber radicum* oversætter החרים helt igjennem ved *occidere*, og Fürst anseer Stammen at være beslægtet med ἐρημοῦν. Det synes derfor at være aldeles berettiget at beholde bandlyse paa de fleste Steder, men ogsaa at omskifte det med at ødelægge, uden at man derved «fordunkler noget». Jeg veed ellers ikke, hvorledes man vil komme ud af det med Es. 11, 15 med mindre man med Syrerne LXX og Chaldæerne vil læse הֶחֱרִיב eller med Hitzig vil lade Grundbetydningen være: at kløve, hvoraf 3 Mos. 21, 18 חָרֻם som er oversat ved: «som har et Lem for kort», medens Luther har: mit einer seltsamen Nase. Gesenius: spaltnäsig. Men alle saadanne Forandringer eller Hentydninger behøves slet ikke. Overmaade betegnende er Drusius' Ord i hans Lectioner til Zach. XIV, 11 חֵרֶם לֹא יִהְיֶה עוֹד *Anathema non erit amplius, i. e. non amplius excidetur, ut Jerem. 31, 39 non evertetur neque destruetur amplius in æternum.* חֵרֶם *quod* ἀνάθεμα *reddunt proprie denotat excidium, nam* החרים *exscindo, eversionem facio.*

Udgiveren smigrer sig ikke med det Haab, at han med ovenstaaende Fremstilling vil kunne overbevise Biskop Kierkegaard om, at hans i saa stærke Udtryk fremsatte Anker imod Oversættelsen af Haelohim paa de nævnte Steder ved Gud er ligesaalidt begrundet, som hans Paastand om, at החרים næsten allevegne er oversat ved at ødelægge, men altid bør oversættes ved bandlyse, er rigtig. Som en af Deeltagerne ved den sidste Revision af det Gamle Testamente har Udgiveren følt sig opfordret til at forsvare den Oversættelse af de omtalte hebraiske Ord, Revisionen har benyttet.

XXXVI.

Kirkelige og literære Efterretninger.

Samuel Gobat.

Af Udgiveren.

Fra Jerusalem er Budskabet kommen om, at den gamle, ærværdige evangeliske Biskop Samuel Gobat nu er bortkaldt den 12te Mai 1879, 80 Aar gammel; hans Liv og Virksomhed er saa rig paa Vidnesbyrd om Guds naadige Forsorg og om en Vandel for Guds Øine, at vi troe, at en Skildring af samme vil læses med Interesse.

I det saakaldste Münsterland (Moutier) i Schweits, hvorhen en Deel af Jurabjergene strække sig med forunderligt opstigende Klippevægge og skjønne, frugtbare Dale gjennemrislede af en i Rhinen faldende Strøm Birs ligger Landsbyen Cremine ikke langt fra Bern. Der boede Gobats Forældre, der blev han født den 26de Januar 1799. Hans Forældre havde tidligere været velhavende, men havde mistet deres Formue under Revolutionsstormene. Skjøndt de altid havde agtet Religion og Christendommen høit og holdt Huusandagt og Gudstjeneste i Ære, var det dog først ved den Opvækkelse, der gik hen over Schweits i den første Halvdeel af dette Aarhundrede, at de kom til en levende Erkjendelse af Guds Gjerning i Jesus Christus. Især voxte Moderen i Troen paa Guds Søn og blev for Mange et vigtigt Redskab til deres Omvendelse og Bestyrkelse. Blandt dem, for hvilke hun blev en «Moder i Israel», var den siden bekjendte Felix Neff, der har indskrevet sit Navn uudsletteligt i Valdenserdalene; hun havde talt et alvorligt Ord til ham,

der var som en Braad i hans Sjæl: fra nu af blev der Lys i ham. Hendes Tro blev prøvet i en smerterig Sygdom, under hvilken hun blev kaldet til det himmelske Hjem i Aaret 1831. Noget senere sporedes Indflydelsen af hendes Bønner og Formaninger paa Sønnen, som en Tidlang var letsindig og vantro; men saasnart han var (1818) bleven vakt til Syndserkjendelse og derigjennem til Livet i Christus, hengav han sig med hele sit Hjerte til Herren. En mere end tresindstyve Aars utrættelige, altid friske og levende Virksomhed gav Vidnesbyrd om, at det Gamle var forbigangent og at Alt var blevet nyt hos ham og i ham; fra det Øieblik af at han var vakt, vilde han indvie sig alene til sin Herres Tjeneste.

I Aaret 1821 indtraadte Samuel Gobat som Elev i den Baselske Missionsskole. Bestyrelsen i Basel saae lidt betænkelig paa Bondeknøsen fra Cremine og tvivlede noget om, at der kunde blive noget Brugbart af ham, saa keitet og ubehjælpsom forekom han dem; og dog var han efter to Aars Forløb den fremmeligste af alle Eleverne i Basel, navnlig ogsaa i Sprogkundskab. «Det var aabenbart, at Gud havde udvalgt ham til Gjerningen; han var en stille, ydmyg, sand Christen, og af den keitede unge Mand var der bleven en kraftig imponerende Skikkelse. Saaledes saae jeg ham, da han udgik til Abessinien» — vidner Generalsuperintendent Hoffmann i Berlin, tidligere Forstander for Missionsanstalten i Basel.

Thi til Abessinien var han bestemt at gaae som den første evangeliske Missionær i det engelsk kirkelige Missionsselskabs Tjeneste. Men først maatte han tilegne sig det arabiske Sprog ikke blot det videnskabelige, men ogsaa det vulgære (Folkesproget). Han gik derfor til Paris, hvor han studerede under den store Kjender af de østerlandske Sprog, Sylvester de Sacy, der erklærede ham efter to Aars Ophold og Studium for fuldkommen Herre over det Arabiske. Nu maatte han til London for der i ni Maaneder at studere det æthiopiske og amhariske Tungemaal, hvilke tales i Abessinien; han havde desuden alt i Basel lært Tysk og Engelsk. Hovedstudiet for ham blev dog Guds Ord i den hellige Skrift.

Abessinien er det gamle Æthiopien; Indbyggerne ere deels Danikal deels Somaler deels Gallas med en Ansigtsfarve, som staaer midt mellem den europæiske, semi-

tiske og negeriske. Oprindeligt talte Folket æthiopisk; i dette Sprog er dets hellige Bøger affattede, siden gik man over til en egen Dialekt, det Amhariske. Landets Religion kaldes rigtignok Christendom, navnlig den koptiske Kirkes Christendom, men denne er gjennemvævet af saa mange Tilsætninger, overtroiske Skikke, forvanskede Lærdomme og hedenske Forestillinger, at man knap kan kalde den en christen Tro. De have en Kanon paa 81 Bøger (Semania Abadu), nemlig foruden vore 66 kanoniske ogsaa det gamle Testamentes Apokrypher, den romerske Klemens Breve og Synodos (det er de apostolske Constitutioner). Som Monophysiter kjæmpe de idelig om Christi Natur, om den Helligaands Udgang fra Faderen alene, have en overvættes Mængde Fastedage nemlig hver Onsdag og Fredag, 60 Dage før Paaske, 50 Dage mellem Paaske og Pintse osv. Deres Kirkeforfatning er episkopal; den koptiske Patriarch i Alexandrien, som residerer i Cairo, er deres Overhoved; fra ham erholde de deres Biskop Abuna (vor Fader); siden det 13de Aarhundrede er ingen Abessinier kommen til denne Værdighed, men kun en Kopter. Han har en stor Myndighed baade i det Verdslige og det Geistlige. Under ham staaer den øvrige Geistlighed; han alene kan ordinere; Præsterne, som ere meget uvidende, gifte sig sædvanlig før Indvielsen; efter den Tid er det ikke mere tilladt. Ved Siden af den egentlige (sekulære) Geistlighed staaer en stor Skare af Munke og Nonner, der leve efter Pachomius' Regel; ved et eneste af disse Klostre Dabra Dammo i Tigrè leve 300 Munke i smaa Hytter; ofte leve disse Munke et høist forargeligt Liv. Klostrenes Overhoved kaldes Etschêgè; han er uafhængig af Abuna. Som den religiøse Tilstand i Abessinien er høist sørgelig, saaledes ere Præster og Munke dem, der ere mindst tilgængelige for Sandheden, Præsterne formedelst deres Uvidenhed, Munkene formedelst deres Hovmod. Til at forøge Ulykken i Landet tjene de idelige Krige mellem de Fyrster, som ville bemægtige sig Overherredømmet; vi behøve blot at minde om den seneste Kong Theodorus og hans Voldsomhed og hvad der siden er skeet i Landet; man kan deraf kjende, hvor sønderrevet Landet er i Partier.

Det har været en gammel Bestræbelse fra den romerske Kirkes Side at drage den æthiopiske Kirke over til sig; Jesuitmissionærer ere ofte optraadte; Kong

Sosneos (Seltan Saggad), som ønskede en Forbindelse med Portugal, lod sig overtale til at indføre den romerske Gudstjeneste og nedslaae enhver Modstand, hvorved Tusinder omkom, det nyttede dog intet; Folket stred for sin gamle Tro og de Forsøg, som bleve gjorte efter Sosneos' Død (1632), vare mere eller mindre frugtesløse. —

Ved Bruces Reise var Opmærksomheden henvendt paa den abessiniske Kirke og efter forskjellige indledende Foranstaltninger udsendtes (1829) af det kirkelige Missionsselskab i London Gobat med Kugler for om muligt at aande friskt Liv i den hendøende Kirke. Kugler med sin Medhjælper Aichinger skulde blive i Tigrè, medens Gobat skulde trænge frem til Gondar; destoværre fandt Kugler kort efter sin Død ved en ulykkelig Hændelse. Gobat fandt i Gondar Leilighed til at forkynde det rene Evangelium for Skarer af Abessiniere, men Folkets Letsindighed, Præsternes og Munkenes Modstand og Krigsurolighederne, i hvilke hans Beskytter Fyrst Sabagadis faldt, hindrede Ordets Fremgang. Gobat besluttede at reise til England, for at hente nye Kræfter og med Medhjælpere at vende tilbage til Abessinien. Nu giftede han sig med den fortræffelige Ch. G. Zellers anden Datter Maria (6te Juni 1834) i Beuggen; de vidste dengang ikke til hvilke Lidelser og Kampe de udgik. Det var paa en Tilbagereise at en Begivenhed indtraf, som er værd at fortælle. Capitainen paa Skibet vilde af Fordom nødig have en Præst eller Missionær ombord, og da Gobat desuagtet betraadte Skibet, forenede Skibsmandskabet, der bestod af Muhamedanere, Grækere, Baptister og Munke, sig paa enhver Maade om at drille og fortrædige ham; hans Sagtmodighed forøgede ikkun deres Had. Da udbrød der en heftig Storm; Skibsføreren erklærede, at alt Haab om Redning var forgjæves, og der opstod nu en forvirret Støi, i hvilken Muhamedanerne skrege paa Allah, de Romerske paa Jomfru Maria; kun Gobat forblev uforfærdet; han havde ladet sig binde til Masten, og stod der med Bibelen i Haanden og vederkvægede sin Sjæl, og med et fredstraalende Ansigt ved den 46de Psalme. Imod Forventning lagde Stormen sig og alle Ombordværende bleve reddede; men Gobats høie Ro under Stormen havde gjort et mægtigt Indtryk paa Skibsmandskabet, saa at de, som havde været hans forbittrede Fjender, den følgende Dag bragte ham alle deres Hyldest

og behandlede ham med den største Ærefrygt. Den hidtil tause Evangelist forkyndte dem nu det Fredens Evangelium, hvis levende Vidnesbyrd hans Færd havde afgivet, og blev saaledes et Redskab til flere Reisendes Omvendelse. Ogsaa i Abessinien vakte han Sjæle, som vare modtagelige for Sandheden, og da deres Abuna netop var død, tilbød man ham denne Værdighed; han kunde naturligviis ikke modtage den. En ny Medhjælper fik Gobat i den fortræffelige Isenberg og begge virkede i Forening med al Iver for deres Kald; dog en langvarig Sygdom, under hvilken hans Hustru pleiede ham med stor Ømhed i 18 Maaneder, var en haard Prøvelse, der nødte ham til at opgive Missionsgjerningen i Abessinien og vende hjem (1836). Paa en Baare blev han bragt til det røde Hav og maatte forlade det Land, hvor han havde virket til Velsignelse; men Kjærligheden til hans Ungdoms Idræt udslukkedes ikke, og den abessiniske Kirke vedblev indtil det Sidste at være hans Livs Længsel og Ønske. Den treaarige Missionsreise i Abessinien havde været en Kjæde af «Farligheder i Vandstrømme, Farligheder blandt Røvere, Farligheder blandt Folket, i Hunger og Tørst, Fasten og Nattevaagen» (1 Cor. 11, 26), Tigre og Hyæner, Slanger og Skorpioner, de røveriske Schoaher truede ideligt hans Liv; Fødemidlerne slap ofte op, han laae stundom midt i Vandet paa en oversvømmet Mark. Herren reddede ham dog ud af al Livsfare, indtil en vedholdende Sygdom, som nys bemærket, nødte ham til at forlade Abessinien; uudsigeligt lidende ankom han til Beuggen den 13de Mai 1837, og behøvede nogle Aar til at gjenvinde sin Helbred.

Saasnart Gobat var kommen sig reiste han om i Schweits for at vække Interesse for Missionen og især for den abessiniske Kirke; han gjorde et stort Indtryk, hvor han kom, ved sin varme Tale, og man kunde i Genf endnu mange Aar efter mindes hans Ophold der. For at faae en fast Virksomhed overtog han Posten (1839) som Forstander for det protestantiske Collegium paa Malta. Denne Ø var 1800 kommen i Englændernes Besiddelse, hvilken blev stadfæstet ved Freden i Aaret 1814. Man indsaae efterhaanden, hvor vigtigt dette Middelpunct mellem Occidenten og Orienten kunde blive, og anlagde hiint Collegium som en Dannelsesanstalt for saadanne Orientaler,

der kunde bruges i engelsk Tjeneste som Consuler, Handelsagenter, Bankiers osv. eller som satte Priis paa europæisk Dannelse. Gobat var vis paa, at Collegiet kunde faae en endnu større Betydning, naar man udvidede det til en Anstalt, i hvilken man oplærte unge Mennesker til Brug for Missionen i de østlige Lande; ogsaa var her Leilighed til at lære de østerlandske Sprog, ligesom det blev et Asyl for dem, der for deres christelige Bekjendelses Skyld maatte flygte fra de Tyrkerne undergivne Lande. Thi vel var der proklameret Religionsfrihed i Tyrkiet, men den var i Virkeligheden kun en Proklamation; bittert og livsfarligt forfulgtes endnu Muhamedanere, som antoge den christne Tro; nogle fandt en Tilflugt paa Malta i det protestantiske Collegium, i hvilket man baade talte og lærte de forskjellige østerlandske Sprog. Gobat deeltog ogsaa i Oversættelsen af Biblen paa Arabisk.

Dog Herren havde udseet Gobat til en endnu høiere Virksomhed. Det er bekjendt, at den preussiske Regjering i Forbindelse med den engelske i Aaret 1841 oprettede det evangeliske (eller egentlig Anglikanske) Bispedømme i Jerusalem, for at de Evangeliske kunde fremtræde som en Eenhed i Orienten og have en Repræsentant ligeoverfor Porten og dens Embedsmænd ligesom den armeniske, græske og latinske Kirke havde det. I England gik Regjeringen med stor Beredvillighed ind paa Planen, især da Biskoppen i Jerusalem skulde betragte Erkebiskoppen i Canterbury som sin Metropolit; mindre gunstig blev den optaget i Tyskland, hvor man frygtede, at den var det første Skridt til en Angliseren af den tyske evangeliske Kirke. Uagtet de bestemteste Tilsagn fra den tyrkiske Regjerings Side har den dog ikke villet anerkjende den evangeliske Biskop som jevnbyrdig med de ovennævnte Kirkers Patriarcher, og Biskoppen i Jerusalem kan i Regelen ikke forhandle med Paschaen umiddelbart, men kun igjennem Consulen; dette berøver ham den fornødne Anseelse. Da den første Biskop Michael Salomo Alexander, tidligere Professor ved Kings Collegiet i London, allerede døde 1845 i Nærheden af Cairo, faldt Valget af hans Efterfølger paa Gobat, som den Mand, der var nøie kjendt med de østerlandske Forhold og Sprog. Det var langtfra, at dette Valg behagede det puseitiske

Parti, fordi Gobat tilhørte den saakaldte evangeliske Retning; Puseiterne anvendte ogsaa ethvert Middel til at forhindre hans Udnævnelse, som de ansaae for en «intrusion», og det skyldes Kongen af Preussens Indflydelse og den engelske Regjerings Fasthed, at han virkelig blev udnævnt 1846.

Det var en saare vanskelig Stilling, i hvilken Gobat var indtraadt; han skulde værge for den knap tilværende evangeliske Kirke i Palæstina og Orienten, træde op som Sjælesørger for de Tyske, der søgte aandelig Pleie hos ham, og arbeide for Guds Riges Fremme i en Befolkning, som bestod af Muhamedanere, Jøder, Anglikanere, Latinere, Grækere og Armeniere, hvilke vare skinsyge paa hverandre og levede i modbydelige, evindelige Feider. Det blev ham klart, at hans Virksomhed vilde finde uovervindelige Hindringer hos de Voxne af de forskjellige forhærdede Religionssamfund, han besluttede derfor fornemlig og først at oprette Skoler for Børn i flere Egne af Landet, og Herren har paa en vidunderlig Maade støttet Biskoppens Bestræbelser. Mangfoldige Protestanter, men ogsaa Katholiker og Muhamedanere sendte deres Børn til hans Skoler, og den Underviisning, de modtoge der, blev en Suurdeig, som skulde virke i den opløste Masse. De gudelige Indretninger, han kaldte tillive, krævede mange Penge. Gobat undlod ikke i aarlige Circularskrivelser at meddele Beretning om, hvilken Fremgang og Udvikling, Gjerningen fik, og at opmuntre til at understøtte denne. Ved den saa stærkt forøgede Communication med Vesten opstode der ogsaa fra andre Sider i Jerusalem forskjellige christelige Indretninger til Afhjælpning af Nøden, som i et saa ødelagt Land hvilede paa Mange med et haardt Tryk, f. Ex. den storartede Diakonisseanstalt, forskjellige Hospitaler, som optage Syge af de forskjellige Troesbekjendelser, Asyl for Jøder, der vilde gaae over til Christendommen m. m. Omendskjøndt disse Anstalter havde deres egen Styrelse, stillede Gobat sig dog i venligt Forhold til dem, og skjænkede dem sin hjertelige Deeltagelse og sit Medarbeide. Han lod uddele Bibler, ansatte Kolportører, som skulde bringe den hellige Skrift om iblandt Folket, fik Chrischonabrødre til at tage sig af hans Ungdoms Kjærlighed, Missionen i Abessinien, lod i Christ-

kirken i Zion, som han indviede, og andetsteds holde Bibellæsninger og forsøgte paa mange Maader utrættelig at virke for Guds Riges Udbredelse.

Hans Iver og Nidkjærhed førte mange Trængsler over ham. Puseiterne saae meget skjævt til Biskoppens Omhu for at bringe evangelisk Lys til de affældige græske, armeniske, koptiske Kirkers Bekjendere; de betragtede disse Kirker som apostoliske, medens de ringeagtede den nyoprettede Bispestol. Uagtet Biskoppen gik frem med stor Varsomhed, kaldte man dog hans evangeliske Nidkjærhed Proselytmageri; det kom endog saavidt, at Lord Aberdeen og Biskoppen af Oxford, støttende sig paa en Klage fra den græske Geistlighed i Aaret 1853 forlangte, at Gobat enten skulde kaldes tilbage eller høre op med sin Evangeliseren. Da traadte Erkebiskoppen af Canterbury, det kirkelige Missionsselskab og det hele evangeliske Parti i England op som Talsmænd for den Forurettede, og Anklagen blev afviist. Dermed ophørte imidlertid ikke Forbittrelsen imod Gobat, som i puseitiske Blade blev Gjenstand for mangfoldige krænkende Angreb. Mærkeligt nok stod den engelske Consul Finn i Jerusalem, der tidligere havde været Huuslærer hos Lord Aberdeen, i Spidsen for Biskoppens Fjender; det saae noget betænkeligt ud, at Finn engang dekreterede Stuearrest imod Biskoppen og tre Andre, som enten beføiede eller uden Føie havde nedlagt Protest imod en uværdig Persons Udnævnelse til Viceconsul. Saasnart Ministeren Lord Malmesbury erfarede Sagen, befalede han ad telegraphisk Vei de fire Fangnes Løsladelse; det var dog en stor Krænkelse, som skadede Biskoppens Anseelse. Vi finde det som et mærkeligt Vidnesbyrd om, hvorledes Partisyge kan forblinde selv alvorlige Mænd, at Finn, M'Cauls Svigersøn, blev en saa heftig Modstander af Gobat; thi Finn, der døde den 29de Aug. 1872, efter at han i 18 Aar havde været Consul i Jerusalem, beskrives ellers som en meget brav Mand, der elskede Jøderne med en oprigtig Kjærlighed og var en Fader for fattige Proselyter. Hans Afreise fra Jerusalem vakte en almindelig Sorg blandt Jøderne. Men ganske upartiske Øienvidner erklære, «at Biskoppen stedse gik frem med Mildhed og Eftergivenhed og at saavel han selv som ogsaa hans i aandelig Henseende rigt begavede Fa-

milie have gjort Alt for at vise sig forekommende mod Englænderne, «der med borneret Overmod see ned paa hvad der er tysk». Det var derfor et Lyspunct i Gobats Liv, da han holdt sit 25aarige Jubilæum, at den evangeliske Menighed, bestaaende af Englændere, Tyske og Arabere, forærede ham som Beviis paa deres Høiagtelse en Afbildning af Christuskirken i Sølv, og Keiseren ledsagede sin Foræring med følgende Skrivelse: «Med virkelig Glæde bevidner jeg Dem min hjertelige Deeltagelse ved den opløftende Høitid, at De kan feire den 25de Aarsdag efter Deres Indtrædelse i det høie og vigtige Embede af en evangelisk Biskop i Jerusalem. De har paa den smukkeste Maade retfærdiggjort den Tillid, som min salig Broder viste Dem, da han udnævnede Dem til dette Embede og jeg deler den Taknemmelighed, den tyske Deel af den evangeliske Menighed nærer, for den troe Forsorg og den kjærlige Deeltagelse, hvilken De stedse har viist den.»

Gobats Beretninger om Tilstanden i det ham betroede Palæstina og nærgrændsende Land, ere meget ædruelige, hvad enten han afgav dem i sine aarlige Hyrdebreve eller i de Møder, han bivaanede, naar han besøgte Europa. Saaledes samlede sig i Oct. 1875 en Deel Missionærer fra Tyrkiet, Palæstina, Indien og Vestafrika til en saakaldet Muhamedansk Conferents i London; paa denne tog ogsaa Biskoppen Ordet, for at tale om, hvad Virkning Evangeliet gjorde paa Muhamedanerne. I det sidste Hyrdebrev af 8de Nov. 1877 formaner han sine Venner i Europa til at forene sig i Tak og Bøn den 21de Januar næste Aar (1878) den 36te Aarsdag efter den første protestantiske Biskops Ankomst til Jerusalem og den 29de Aarsdag efter Christkirkens Indvielse. Efter at have omtalt Gjerningen blandt Jøderne vedbliver han: «I Betragtning af min høie Alder og den stedse stigende Vanskelighed ved at skaffe Midlerne tilveie til min palæstiniske Gjerning, var jeg meget bekymret for at sikkre Fortsættelsen af den efter min Bortgang, som ikke kan være fjern. Jeg har derfor overdraget ni Skoler saavelsom min Missionær og Katechet i Nablus til det kirkelige Missionsselskab, som har været saa god at overtage hele Ar-

beidet med Undtagelse af mit Vaisenhuus paa Bjerget Zion. Denne Byrde — Vaisenhuset har for Øieblikket 60 Børn — kunde det ikke tage fra mig, fordi det strider mod Selskabets Regler. Desuagtet har det overtaget Lønnen for Lærerne og tilladt vor i Betlehem stationerede Missionær Zeller at understøtte det med de Penge, som han samler frivillig. De øvrige Bekostninger maa jeg fremdeles bære . . .» Den Anstalt har hidtil været rigeligt velsignet af Gud og har kunnet skjænke «mange fattige og forsømte Børn en god Stilling i Samfundet, ja hvad der er endnu mere værd, kunnet føre mange til den saliggjørende Kundskab om Gud deres Frelser. Nogle af disse Omvendte ere som Lærere og Katecheter osv. blevne Redskaber til Andres Frelse, to af dem have modtaget Ordination som Præster i den engelske Kirke og arbeide nu den Ene i England, den Anden i Jerusalem og dens Omegn. Jeg beder Eder derfor at understøtte Pastor Zeller med rigelige Bidrag, for at sætte ham istand til at fortsætte den Gjerning til Guds Ære og mange Sjæles Frelse.» Biskoppen omtaler dernæst de andre tyske og engelske Foranstaltninger og yttrer: «Alt øvrigt Missions- og Opdragelses Arbeide i Palæstina staaer for nærværende Tid under det kirkelige Missionsselskabs Ledelse, nemlig foruden nogle enkelte hist og her adspredte arabiske Protestanter, tolv Menigheder af protestantiske Araber, to eller tre og tyve Skoler, i hvilke Børn af de forskjelligste Troessamfund, desuden af Muhamedaner, Jøder, Druser og Samaritaner, undervises i Guds Ord, der, om Gud giver Naade, kan gjøre dem vise til Salighed. For dette Værk arbeide i det kirkelige Missionsselskabs Tjeneste fem europæiske Missionærer i Palæstina, af hvilke to ere mine Svigersønner, og tre indfødte Geistlige, der bleve indviede til Præster den 23de Sept. 1876 og som have den Pligt at prædike Evangeliet for Muhamedanerne og efter Omstændighederne ogsaa for Andre. To af disse for kort Tid siden ordinerede Præster ere ansatte i Galilæa, i Nazareth og Schefamer (i Nærheden deraf), den tredie her i Jerusalem. Samtlige Skoler blomstre saa godt som man under de givne Forhold kan vente det, ligesaa ogsaa vore Menigheder af Indfødte. Skjøndt de for det Meste kun bestaae af svage og fattige Medlemmer, tør jeg dog i al

Ydmyghed troe, at de ere fast grundede, og at ogsaa Adskillige af de Christne allerede ere døde i en levende Tro og i Guds Fred. Staae vi end kun i de ringe Dages Tider, saa maa jeg dog, naar jeg seer tilbage paa de 31 Aar, som ere forløbne, siden mit Komme til Jerusalem, prise Herrens Godhed for det, han har tilladt os at virke i Sit Land; thi dengang var der ikke en eneste christelig Skole i hele Palæstina. Jeg begyndte først med ni Børn af begge Kjøn i November 1847 og nu have vi i Judæa, Samaria og Galilæa 37 protestantiske Skoler, 12 Menigheder af protestantiske Indfødte, hvilke anerkjende Guds Ord som den eneste Regel for deres Tro og Liv. Ak, de fleste af dem ere svage i Bekjendelsen, desto mere behøve de Hjælp og kjærlig og troende Forbøn fra Guds Børns Side; dertil anbefaler jeg dem.»

«Jeg kan i dette Brev ikke tage Afsked fra Palæstina uden at sige nogle Ord om dens Indvaaneres elendige Stilling for nærværende Tid. Sidste Vinter havde vi liden Regn, især i Judæa og nede ved Jordan, saa at Høsten kun faldt ringe ud og Kornpriserne nu ere høie, medens de høie Afgifter, baade gamle og nye, udtømme det arme trykkede Folks, Christnes og Andres, Hjælpekilder; mange staae paa Grændsen af Hungerdøden.» Biskoppen opmuntrer de Troende til at komme ham tilhjælp og sende Gaverne til Zeller i Nazareth.

Den gamle Arbeider trængte til Hvile og Gud forundte ham den. Med et Hjerte fuld af Tak for den Morgenrøde, Herren havde ladet ham skue i det navnkundige Land, over hvilket Guds tugtende Haand havde hvilet fremfor over noget andet Folk og Land, indslumrede den alderstegne Biskop, der havde gjennemgaaet saa mange Trængsler og dog altid havde bevaret sit Hjerte friskt og varmt for Guds Riges Sag. Han var ikke blevet fri for Prøvelser i sin egen Familie, især bøiede ham meget for nogle Aar siden Tabet af sin ældste Søn, som allerede var viet til Præst; Gobat erfarede Sandheden af Herrens Ord: «den Green, som bærer Frugt, renser han, at den skal bære mere Frugt» (Joh. 15, 2). Det kirkelige Missionsselskab i London, som for 50 Aar siden havde udsendt ham til Abessinien og med hvilket Gobat som Biskop vedblev at staae i Forbindelse, udtaler sig med megen

Høiagtelse om den Afdøde og vilde fastsætte en Dag til en særlig Forbøn «at hans Kappe maa falde paa en værdig Efterfølger, som kan træde i hans Fodspor». En saadan er nu bleven udnævnt — efter at Canon (Domprovst) Tristram har afslaaet det ham tilbudte Bispedømme, i Dr. Barclay — «*whose Oriental learning and experience and true evangelical principles render him eminently qualified for the leadership of Reformed Christianity in the East.*»

I Anledning af Universitetets Firehundredeaars Fest er der udkommet et Par andre Skrifter, af hvilke vi ville meddele det, som kan antages at have Interesse i kirkelig eller theologisk Retning. Vi nævne blandt disse blot refererende:

Festskrifter, udgivne af det philosophiske Facultet ved Kjøbenhavns Universitet i Anledning af Universitetets Firehundredeaarsfest (med Vignet af R. Rask og L. Holberg), som bestaaer af tre Afhandlinger: 1. Ledøie Kirke paa Sjælland og de tyske Dobbeltkapeller. Af J. L. Ussing. 25 S. 2. Philosophiske Grundproblemer, fremstillede af R. Nielsen. 77 S. 3. Holbergs statsretlige og politiske Synsmaade. Af Edvard Holm. 66 S.

1. I den første Afhandling godtgjør Forf. at den nærværende Ledøie Kirke oprindelig har været en Kryptkirke, oven over hvilken der har været en anden Kirke, som brugtes til den egentlige Gudstjeneste. Han sammenstiller hermed hvad man veed om de tidligere Dobbeltkirker i Tyskland. «Det var en gammel Skik i Christenheden at opføre Kirker over Martyrers Grave. Alteret reistes over den fromme Mands Hvilested, hvis uforfærdede Bekjendelse af den christne Tro havde kostet ham Livet, og Bekjenderens Grav *(Confessio)* var ofte saaledes indrettet, at man kunde stige ned til den og forrette sin Andagt der. I den senere romanske Bygningskunst udvidedes disse Confessioner til Krypter eller Kjældere under Choret; det blev nu en ny lille Kirke, der som en egen Afdeling af hele Kirkebygningen ved visse Leiligheder benyttedes til

Gudstjeneste eller til Dele af Gudstjenesten. Men selv de største Krypter strække sig kun under en Del af Kirken og der fremkommer ingen fuldstændig Dobbeltkirke. Det ældste Exempel vi kjende paa en saadan er KongTheoderichs Gravkapel i Ravenna. Dette er en svær tikantet Marmorbygning, hvis nederste Stokværk var bestemt til at huse den store Konges Grav, medens det øverste, indvendig cirkelrunde Rum skulde være Kirke. Der er ingen Forbindelse mellem de to Afdelinger; man kan fra den øverste hverken se ned til eller stige ned til den nederste som til Confessionerne i Martyrkirkerne; men Kongen satte Pris paa at hvile saaledes, at der over hans Grav kunde lyde Bønner og Sange for hans evige Fred. Hans Grav har ingen Betydning for Kirken, men denne har Betydning for Graven. Man seer, der var ingen Grund til at efterligne det her givne Exempel i almindelig Kirkebygning». Efter at have givet en instructiv Beskrivelse af de tyske Dobbeltkirker og Helligaandskirken i Wisby paa Gulland bemærker han til Slutningen om Ledøie: «Det har været en Dobbeltkirke, hvis øverste Stokværk var bestemt for Herskabet og det nederste for Folkene. Og Herskabet maa antages at have været et verdsligt og ikke et geistligt Herskab. Vi vide intet om, at her har ligget noget Kloster; den Omstændighed, at en Gaard i Nabosognet Smørum kaldes Nonnegaarden er intet Beviis. Men ligesom vi have seet, at Ledøie i Slutningen af det 14te Aarhundrede var en Riddergaard, saaledes tør vi vel antage, at denne pyntelige lille Kirke, der efter Bygningsstilen synes at skrive sig fra det 13de Aarhundredets første Halvdel, er opført af en Riddersmand paa Valdemar Seiers Tid eller hans Broders Tid til et Slotskapel for ham selv og hans Huus; hans Navn er desvære ikke til at opdage.»

2. I «de philosophiske Grundproblemer» undersøger Prof. Nielsen først «Erkjendelsesproblemet» med Hensyn til Kants, Fichtes og Hegels Maade at løse Spørgsmaalet, og fastsætter de «Grundbetingelser, som ufravigelig maae fastholdes» (S. 23); dernæst «Realitetsproblemet», i hvilket Positivismen kommer til at spille den vigtigste Rolle (Auguste Comte). Fra dette dannes Overgangen til de «eensartede Principers Problem», nemlig det ideelle og det reelle, og Problemet eller Spørgsmaalet bliver da: «skal Grundprinciper oprindelig sættes i det Ideelle eller

i det Reelle;» herunder hører det saa betydningsfulde Problem om Striden mellem Nødvendighed og Frihed, der kommer til at udmunde i Problemet om Religion og Videnskab, Tro og Viden. Det er dette sidste Afsnit, i hvilket Forf. paany optager sin i andre Skrifter udviklede Betragtning i en rig og fyldig Overskuelighed, der nærmest vedkommer Theologien, medens det Foregaaende holder sig blot paa Reflexionens Omraade og hører til den egentlige Philosophi. Da det neppe er rimeligt, at dette Festskrift kommer udenfor en snever Kreds og det har den store Interesse igjen at følge Forfatteren til det Resultat, hvortil han i sin Tænkning stedse vender tilbage, aftrykke vi Slutningen af den her givne Afhandling:

Ingen personlig sammenhængende Livsanskuelse er mulig uden Tro, ingen væsenlig Tro er mulig uden afgjørende Selvbestemmelse, ingen afgjørende Selvbestemmelse er mulig uden et Valg, intet Valg er muligt uden en selvbevidst vælgende, for sit Valg ansvarlig Subjectivitet. Mon en saadan Subjectivitetens Overvægt i det Religiøse skulde staae i Strid med Videnskab og sund Fornuft?

Videnskaben kan ikke gjøre mere end forelægge Bevidstheden de Muligheder, mellem hvilke der maa vælges, og belyse de reale Grunde; men forvandle Grundene til Motiver, bestemme Motivernes Vægtfylde og fritage Subjectiviteten fra Valgets Ansvar formaaer den ikke. Vel kunde det synes, som blev den ansvarlige Subjectivitet nu med Eet saa selvstændig og selvraadig, at den kunde foretrække en Livsanskuelse saa mythisk eventyrlig, den vilde, uden at skylde enten Videnskaben eller Fornuften noget Regnskab derfor. Dette er vel ogsaa Tilfældet med saadanne Individualiteter, som ikke indsee, hvad Videnskab egenlig er, og hos hvilke Fornuften endnu er et umyndigt Barn; men det gjælder ingenlunde om dem, der have gjort et dybere Indblik i Videnskabens Væsen. Selv naar de af indre personlig Trang vælge at troe paa den aabenbarede Religion og bevare den nedarvede Ærefrygt for Kirken og dens Institutioner, maae de bestandig gjøre Videnskaben Regnskab, idet de gjøre sig selv Regnskab; i intet Tilfælde tør Mennesket vilkaarlig slukke Fornuftens Lys, men Fornuftens rene Lys brænder klarest i Videnskaben.

Det bliver da en Livsopgave at forene den religiøse

Tro med den videnskabelige Bevidsthed. Hvorledes er dette muligt? Det positive Indhold, som tilegnes i Tro, kan ikke, hvad Littré antager, hentes fra Videnskaben; og dog maa den videnskabelige Bevidsthed, saa vidt den formaaer, være med til at underkaste dette Indhold en kritisk Prøvelse. Vi møde her paa Aandslivets høieste Trin igjen de dobbeltsidige Functioner. Den luttrende Kritik er paa een Gang en Troeskritik og en Videnskritik. Troeskritiken udskiller alt det, som ikke oprindelig vedkommer Troens Væsen; det hele Overleveringsapparat i udvortes historisk Form betragter den som en Indklædning, et Hylster, hvori det hellige Indhold er opbevaret. Den vil ingenlunde ringeagte Indklædningen eller sønderbryde Hylsteret; men den vil dog kun tilegne sig det, som den troende Subjectivitet af indre Erfaring behøver som uundværlig Betingelse for Udviklingen af sit Frihedsliv. Hvorledes Videnskritiken er med overalt, kan kjendes paa Opfattelsen og Vurderingen af det Overleverede. Vi kunne belyse Vexelvirkningen under Synspunktet af de to Kategorier: Mulighed og Sandsynlighed.

Det Usandsynlige maa troes, men det Umulige kan ikke troes, det er en Fundamentalsætning for al Aabenbaringstro. Aabenbaringstroen forudsætter Miraklets Mulighed, Videnskaben staaer fast paa Miraklets Usandsynlighed; men Tro og Viden enes om at skjelne mellem Mulighed og Virkelighed. Miraklets Mulighed viser hen til, hvad vi maae kalde det perennerende Under, d. v. s. til den almindelige Forudsætning, at den evige Selvmagt vedblivende staaer i et Frihedsforhold, et actuelt Villiesforhold til den naturlige Tingenes Orden, hvori Alt foregaaer efter Love. At den fornuftige Viden ikke herimod kan reise nogen beføiet Indsigelse, er viist i det Foregaaende.

Betænkeligere vilde det see ud, hvis den troende Subjectivitet i begeistret Overilelse gav sig til at ræsonnere saaledes: «Er Aanden almægtig og fri, saa maa den absolut frie Selvmagt jo kunne forandre Naturens Gang efter Behag; de virkelige Mirakler staae da som Vidnesbyrd om en uransagelig Almagtsvillie; man maa enten antage dem eller forkaste dem ubetinget; her kan ikke være Tale om Kritik, her gjælder kun Tro eller Vantro.» Men det Ræsonnement, der saaledes tilintetgjør al Kritik, er selv ukritisk og falsk. I abstract udvortes, objectiv

Forstand er det ganske sandt, at virkelige Mirakler unddrage sig al Kritik; men i en saadan udvortes, blind Facticitet have de virkelige Mirakler heller ingen Betydning, hverken for Tro eller Viden: de staa som phænomenale Monstrositeter, absolut ufattelige τέρατα. I det Øieblik, der tillægges dem en fattelig Mening, en religiøs Betydning, kommer det Subjective i Bevægelse, og det endelige Forhold mellem Subjectiviteten og den objective Virkelighed berettiger os til en historisk Brug af Sandsynlighedens Maalestok.

Intet virkeligt Mirakel er nogensinde blevet godtgjort ved tvingende historiske Vidnesbyrd. Miraklet er et udvortes Tegn paa et væsenligt Indvortes, paa Frihedens Magt over Nødvendigheden, paa Livets Seier over Døden; Miraklet er Tegn og Symbol, og bliver ikke til Mere, om end dets Virkelighed var bekræftet af ti Tusinde edfæstede Øienvidner. Det givne Tegn er paa een Gang en indre og en ydre Kjendsgjerning; det Indre er det i Virkeligheden Ideale, det væsenlige Troesindhold, det Ydre er det vidunderlige Phænomen, der anskueliggjør det Indres Nærværelse. Det Indre, det Væsenlige, er Frihedens og Kjærlighedens Overordenlige, det for den endelige Forstand Usandsynlige, der kan tilegnes subjectivt, prøves subjectivt og være nærværende for Bevidstheden til alle Tider; det Udvortes, det Phænomenale, er det Forbigangne, det tilhører en bestemt Tid, og Tidsalderens mere eller mindre adæqvate Opfattelse deraf bliver at bestemme ved Tilnærmelse efter Sandsynlighed. Troeskritiken kan altsaa tilegne sig det Usandsynlige, men dog Mulige, og Videnskritiken, hvad dette Muliges ydre Fremtræden angaaer, holde sig til det Sandsynlige, og begge være enige om, at det i Tegnet Mirakuløse er Aandsvirkelighed, Virkelighed for Aanden. Aandsvirkelighed betyder, at her virkelig er et Troesindhold, en utvetydig Aabenbarelse af den guddommelige Villie; Virkelighed for Aanden betyder, at det Ydre ikke tør fastholdes i saa sandselig umiddelbar Udvorteshed, at her kan være Tale om Brud paa Naturens Love.

At man fra et udelukkende objectivt, videnskabeligt Standpunkt maa betragte en saadan Tydning af Aabenbaringsphænomenerne, ja af Aabenbaringens Væsen, som for-

blommet og tvetydig, er ganske i sin Orden[1]). Da her er Tale om Videnskritik, glemmer man hvert Øieblik, hvor vi ere, og fordrer det Umulige, fordrer, at Kjendsgjerningen selv skal bevises videnskabeligt. Det er en Tankeløshed. Videnskritiken er jo, saa at sige, kun med i Skifteretten for at sikkre Opfattelsen mod berettiget Indsigelse, medens Troeskritiken hævder sit eget eiendommelige, med Videns Objectivitet absolut ueensartede Princip, og Troen tilegner sig Arven.

Den religiøse Tro er i sin første Umiddelbarhed en Tro paa noget Historisk, en Autoritetstro, der staaer fast paa en hellig, ufeilbar Overlevering; den naive Tro vil ikke høre Noget enten om Sandsynligt og Usandsynligt eller om Forskjellen mellem Ydre og Indre, den fordrer Vished, historisk Vished. Idet nu en eller anden udvortes Autoritet gaaer i Caution for den historiske Vished uden at indlade sig paa kritiske Undersøgelser, saa skeer det, at Troen fra Begyndelsen af faaer en Tilsætning af Overtro, en Tilsætning, der er yderst vanskelig at udskille, naar Troessandheden selv skal bevares. Skal en udvortes Autoritet indestaae for Sandheden, saa er Sandhedskriteriet tabt; thi Autoriteten virker ikke overbevisende, men imponerende. Hvert Troessamfund vil da møde frem med sine Myther og sine Mirakler og lægge an paa at imponere den ubefæstede Sjæl; her er da ikke Spørgsmaal om, hvilken af de mange Religioner, der har det dybeste Sandhedsindhold, men hvilken af dem der ved sine Tegn og Symboler har det bedste Greb paa at imponere. Det er et Særkjende for den aabenbarede d. e. den subjectivt aandsklare Religion, at den igjennem den udvortes Autoritet overalt i Sandhedens Navn viser hen til den indvortes, til Aandens Autoritet, Aandens Vidnesbyrd.

Saa er da Læren om to absolut ueensartede Principer ingenlunde nogen Anviisning til at løsrive Religionen fra Videnskaben, eller Troen fra Fornuften; den dualistiske Adskillelse er netop Betingelsen for at naae en forsonende Eenhed: ogsaa om Tro og Viden gjælder det, at modsatte Poler tiltrække hinanden.

3. Den sidste Afhandling om Holbergs stats-

---

[1]) Dette oplyser Forfatteren udførligt i en Anmærkning med Hensyn til Christi Opstandelse.

retlige og politiske Synsmaade mangler ingenlunde sin Interesse og Betydning for Theologien. Prof. Holm fører os igjennem de forskjellige statsretlige Systemer og dvæler ved «Læren herhjemme om Kongedømmet som Guds umiddelbare Indstiftelse og den heraf udviklede Royalisme. Det kan mindre forundre den nærværende Slægt, at de lutherske Theologer arbeidede paa at godtgjøre Kongedømmets guddommelige Oprindelse, som naar den theol. Professor Hans Vandal udtaler, at «alle de, der oprigtig bekjendte Christi Navn og Lærdom, holdt det for sikkert og hævet over al Tvivl, at hiin Straale og hiint Gjenskin paa Jorden af den himmelske og den guddommelige Storhed, er en Ordning af guddommeligt Udspring, som Gud selv har væbnet med Sværdet og styrket med den høieste Magt.» Kun paa Biblen kan der grundes en Statsret, og enhver Fortolkning af Bibelsteder, der kan anføres imod Opfattelsen af Kongedømmet som en umiddelbar guddommelig Indstiftelse, er falsk. Regjeringen lyste denne Opfattelse i Kuld og Kjøn og taalte ikke Udtalelser i modsat Retning. Men det maa forarge enhver Slægt at see, til hvilke ydmyge, devote, ja næsten blasphemiske Yttringer om Kongemagten ikke blot underordnede Aander, men endog saa udmærkede og fremragende Mænd som Hans Gram lade sig henrive. Af hans Festtåle i Anledning af Kongens Fødselsdag 1744 anføres en Passus (S. 12), som er et stærkt Stykke af overstadig Smiger[1]). Forf. gaaer dernæst over til at skildre Holbergs Opfattelse af Kongemagten og det Omslag, der ved Hugo Grotius og Puffendorfs Naturet var kommen med i Betragtningen;

---

[1]) Som et Sidestykke hidsætter Udg. følgende Tirade af en Hamburger Læge Benjamin Mussaphia, som tilegnede sin af Caspar Seidel udgivne *Liber Memorialis* (Hamb. 1638) til Hertug Friederich og i Tilegnelsen *Principum Clementissimo, quem si Xenophon novisset, præstantiorem Cyro Fredericum Principum speculum inculcasset* — — vedbliver saaledes: *Quando igitur clementia clementior, humanitate humanior ab omnibus perpenderis. Cur? cum neque cogitanda oratione tuas virtutes delineare valeam, prolixiorem prætexam! et fatiscerem inchoando et tempus fatigarem procedendo. Te Principum Solem alii prædicabant, at ego potiorem Sole te esse obtendo. Fovet ille procul. Tu et prope stantes; ille interdiu, tu continuo effulges neque ecclipsim pateris — o ter beati, quibus sors tibi inserviendi obtigerit.* — Saadan næsten blasphemisk Smiger lod man trykke i de „gode gamle Dage“.

nu er det «Undersaatternes Samtykke som kræves til at grunde et lovligt Herredømme og Folket, der giver den kongelige Titel og Værdighed». Naar Universitetets Festtaler, uagtet de forandrede Anskuelser vedblive at tale i det tidligere «Sprog, der passede til Vandals og Masius Tider, da var det blotte Fraser og slet og ret Smiger». Fra disse Lovprisninger holder Holberg sig fri, nu er det Regenternes Pligter, der komme til Omtale og disse udledes ikke af Forholdet til Gud, men af deres Stilling til Undersaatterne. Endog naar Holberg som en af Fyrstens Pligter fremhæver Omsorgen for, at den christelige Lære uforfalsket bliver lært, da er det ogsaa her et politisk Standpunkt, han stiller sig paa. Det er Christendommens Evne til at opbygge det borgerlige Liv mere end alle andre Love formaaer det, han lægger Vægt paa. Kongedømmet er ved Naturretten nedsat fra sin reent guddommelige Plads, og naar Enevælden, paa hvilken Holberg dog satte Priis og for hvilken han har Forkjærlighed, skulde vedvare og holde sig, da maatte dette være afhængigt af ikke dens guddommelige Oprindelse, men «hvorvidt den offentlige Mening holdt den for en mere formaalstjenlig Forfatning end enten det indskrænkede Kongedømme eller Republiken».

Stor Interesse har ogsaa for Kirken i de nærværende Dage det, som Forf. afhandler til Slutningen, nemlig at see, «hvorledes den Statsenhedstanke, som gjør Holberg til Enevældens varme Ven, bliver krydset af Frihedsideer ved Spørgsmaalet om Religionsforholdene eller Religionsfrihed». Den absolute Kongemagts Pligt at opretholde den rene sande (hos os den lutherske) Religion i Staten kunde ikke holde sig mere, da Naturretten havde tilføiet Enevælden et dødeligt Saar. Tanken om Menneskets naturlige Ret til Frihed i reent aandelige Spørgsmaal kunde nu bane sig Veien. Dette var samtidigt med, at synkretistiske Bevægelser gjorde sig gjældende paa det religiøse Omraade og med at Mange meente, at man under Kampen med Datidens deistiske og fritænkeriske Retninger burde glemme Forskjellen mellem de christne Bekjendelser; man havde en fælles Fjende at forsvare sig imod. Men med Hensyn til Religionsfriheden stod Holberg med hele sin Samtid vaklende, idet to Principer kjæmpede mod hinanden, Statshøihedens Pligt at holde over Statsreligionen som en af de politiske Magter, og det humane Hensyn til

Frihed paa det aandelige Omraade. Statsmagten maatte modsætte sig saadanne Sekter og Bekjendelser, der ifølge deres Lære og Samfundsforfatning kunde antages at blive farlige for Staten, hertil regnede han ikke blot fanatiske Sekter, men og Chiliaster ligesom han ogsaa anseer Katholicismen for uforenelig med en stærk Statsstyrelse; paa den anden Side hævder han Aandsfrihedens Ret og en grundig Tolerance, der efter den i Preussen af Frederik II. givne Forordning endog omfattede Jøder og Muhamedaner. Han stod saaledes (ogsaa med Hensyn til Censuren) paa den oplyste Absolutismes Standpunkt, hvilken i Slutningen af det attende Aarhundrede spillede en saa mærkelig Rolle rundt om i Europa. Man kan vel ansee dette Standpunkt for en Halvhed, dog bemærker Forf. med Rette: «Man maa vogte sig for at dømme fra vor Tids Standpunkt. Der var iblandt hiin Tids Fremskridtsmænd paa Europas Fastland — med Undtagelse af Sverige — faa eller ingen, som tvivlede om, at en stærk Fyrstemagt var det bedste Middel til at befri Folket for det Tryk, som Fortidens politiske, sociale og religiøse Fordomme havde lagt paa dem. Var Tanken om Aandsfrihedens Ret end vakt, saa var der endnu kun ringe Bevidsthed om, at der ogsaa var politisk Frihedsret, som i Længden maatte og burde gjøre sig gjældende. Først en senere Tid var det forbeholdt at trække Consekventserne af hvad der i hin Tid var sat i Bevægelse» (S. 66).

XXXVII.

Om Sjælepleien i vore Arrester.[1]

Af Pastor Carl Tolstrup i Roeskilde.

Den Sag, hvorom her handles, er af en saa særegen Natur, at det vel kan siges, at det er den færreste Deel blandt os Præster, der har havt Leilighed til at give sig af med den. Thi for paa Embedsvegne at komme til at varetage Sjælepleien blandt Arrestanter, maa man enten være Præst i en Kjøbstad eller paa

[1]) Den ydre Foranledning til denne Afhandling — tildels et Foredrag fra et Conventsmøde — var denne: Der hensad i Roeskilde Arrester to Beboere af Herringløse By, Hvedstrup Sogn, der i Fællesskab havde foretaget endeel natlige Tyverier. Ved at besøge dem mærkede jeg, at den ene var i stor Bekymring for sin Hustru og sine Børn, og i den Tanke, at han under en saadan Stemning bedst kunde paavirkes gjennem hans Hjemsteds Præst, skrev jeg til min Ven og Conventsbroder, Pastor Th. Fenger, og bad ham om at tilsee Fangerne. Han fulgte villigen Anmodningen og besøgte dem et Par Gange, inden de afgik til deres Straffesteder. Men Pastor F.'s Besøg i vore Arrester gav ham da Anledning til under 31 Mai d. A. at indrykke en Artikel i „Fædrelandet“ med Overskrift „For 8 Aar siden og nu“, i hvilken han særlig fremhæver tvende Mangler ved vore Arrester: 1, Fangernes Arbeidsløshed og 2, at de Arresterede maa savne Søndags Gudstjenesten, i hvilken Anledning han bringer i Forslag, at en eller to af de nærmestboende Præster skulde paatage sig hver anden, tredie eller fjerde Søndag at afholde en saadan Tjeneste i Arresthuset.

et Sted, der ligger i Nærheden af et Arresthus; og kan end Forholdet til en eller anden Anholdt nu og da ogsaa føre andre Præster indenfor Fængslets Mure, saa hører det i hvert Fald til Sjeldenhederne, og uden at der bliver Lejlighed til at opsamle mange Erfaringer. Men derom vil man vel snart blive enig: baade at Præstegjerningen er fornøden paa saadanne Steder og blandt saadanne Ulykkelige, og at den har sin store, vigtige Betydning saavel for Samfundet og for Menigheden i det Hele og Store, som for den enkelte Sjæls Frelse. Vor indenlandske Pastoral-Literatur fattes paa dette Felt bestemte practiske Anvisninger. (Gode Vink gives i Nitzsch's eiendommelige Sjælepleie, oversat af Cl. Funch 1859.) Den Velvillie, hvormed den fortrinlige lille Bog «Præsten i Krigen» blev modtagen for 3 Aar siden, vilde sikkerligen ogsaa møde «Præsten i Fængslet», hvis erfaren Mand gav os en saadan Bog. Indtil da maa det vel være Forhandling værd mellem Præster, hvordan denne Gjerning bedst skal gjøres, ikke blot for vort Vedkommende, til hvis Dør den nærmest er lagt, men for Alles, fordi en saadan Forhandling mangfoldig tjener til at belyse Menneskehjertets Veie og frembyder meget, der har dyb psychologisk Interesse.

Der staaer skrevet over Kjøbenhavns Raad- og Domhuus et Ord af Valdemar den Andens jydske Lov: «Med Lov skal man Land bygge». Der er et andet Ord, der med Rette kunde staa ved Siden deraf, Bibelens Ord, 1 Cor. 10, 12: «Hvo, som tykkes at staae, see til, at han ikke falder». Thi den Paamindelse, der ligger i disse Ord, er nok værd at agte paa, naar vi udenfra i Friheden see ind over dem, der indenfor sukke i Tvangen, fordi de misbrugte Friheden. En af mine afdøde Venner, der som mangeaarig Fængselspræst havde Hjertet paa det rette Sted for sin ulykke-

lige Menighed, sagde: «Naar jeg gaaer ud og ind i Cellerne, da maa jeg tidt spørge mig selv: hvad var der bleven af Dig, hvis Dit Liv havde været undergivet de samme Fristelser og Farer, som disse stakkels fangne Synderes?» Skal der saa udrettes Noget for dem, da maa der ikke begyndes med at see ned paa dem i Foragt over deres Fald, eller i Frygt for dem, som havde vi med lutter Umennesker at gjøre; da maa der begyndes i inderlig Deeltagelse med dem og i Kjærlighedens Villie til at løfte dem op af deres Fald. Uden dette opnaaes Intet. Her, hvis nogetsteds, skal det kjendes, at Kjærligheden er den rette Stormagt, stærkere end alle andre Magter. «Den Ulykkelige tilkommer der Kjærlighed, eller han (v. selv om han) opgiver Frygt for den Almægtige» (Job, 6, 14). Og mon det tilsidst ikke er Kjød af vort Kjød, Been af vore Been, den samme Moders Sønner og Døttre, det samme Lands Undersaatter, den samme Menigheds dyrtkjøbte, om end syge Lemmer, udsete med os til Deel og Arvelod i Guds Rige? Saa tør det vel nok siges til Ære for vor Tid, tiltrods for alle dens Brøst og Bræk, at der er kommen en dybere Forstaaelse op af Individets, af det enkelte Menneskes Betydning end hidtil. Alle de menneskekjærlige Foranstaltninger til de aandelig og legemlig Fattiges og Forkrøbledes Tarv, som gjøres fast hele den civiliserede Verden over, og til hvilke ogsaa vort lille Fædreland har afgivet sit rundelige Contigent, taler saa højt og lydt derom, at ingen pessimistisk Tidsbetragtning kan overhøre det. Der var en Tid, — vi Ældre have staaet i den, — da saadanne Ulykkelige kun, eller idetmindste nærmest, formaaede at afvinde Nysgjerrighedens eller Forbittrelsens Interesse; det var ret som vilde Dyr, mod hvis Anfald det gjaldt Samfundet at værge sig og sikkre sig. Det er vist, at de nu mere afvinde

Medlidenhedens og Deeltagelsens Følelser, og sandelig, der er god Grund dertil; thi naar man engang imellem faaer seet lidt ind i saadanne Menneskers Livsforhold og faaer følge deres Livsudvikling, faaer see hvormegen Uret der, tidt lige fra Fødselen af, kan være øvet mod dem baade af Samfundet og af den Enkelte, der fik Indflydelse over dem —, faaer see, hvormange Spirer, som engang lovede en god og rig Væxt, der her ere traadte ned under en haard og ubarmhjertig Hæl — ja da er der nok, der kan vække disse Følelser til Live for dem.

Her er altsaa et Menneske faldet: det kan stundom være skeet under Fjendens første Stormløb, paa een Gang, med en rivende Hastighed lige ned i det dybe Fald. Stundom, og det er vel det Almindelige, er Faldet forberedt, lidt efter lidt gjennem mange smaa Fald. Men nu er det kommet dertil med ham, at han er bleven en vitterlig Overtræder af de menneskelige Love, Politimagten har lagt sin faste Haand paa ham, og han er gaaet ind, hvor Døren lukker sig bag ved ham, og hvor Jernstængerne gjenne foran ham. Jeg har ikke faa Gange besøgt Arrestanter under denne deres Stilling, efter deres første dybe Fald. Virkningen kan være forskjellig, men i Regelen er den bedøvende, som efter et haardt Slag. «Vi ere fortabte, alt er ude med os, jeg kan ikke reises igjen, der er ingen Redning mere»: Disse og lignende Talemaader ere almindelige. Men seer man lidt nærmere til, da skal det for det meste snart vise sig, at det er ikke saa meget Synden, der forfærder som Straffen, at det er Verdens Dom, der frygtes, den Skam og Vanære i dens Øine, som hefter ved Faldet, langt mere end Følelsen af Synd imod Herren og Bevidstheden om, at det er hans hellige Lov, der er krænket. Og komme saadanne Stakler først op over dette Første, vænne de sig lidt

til Fængselsluften, og begynde at samle sig efter Bedøvelsen, da reiser sig strax den gamle Fjende, der boer i dem som i os alle: Lyst til at undskylde sig, Lyst til at besmykke ɔ: Lyst til at lyve for sig selv og for Andre — ja det er en Kunst, der forstaaes lige godt i Fængsel og i Frihed. «Det tog Magten fra mig» sagde en overbeviist Tyv til mig, og meente saaledes sin Synd forklaret og undskyldt. «Jeg er bleven forført», «jeg har aldrig gjort det før», «i dette eller i hiint er jeg uskyldig»: ja hvem optæller alle et Menneskehjertes Smuthuller? «Jeg er uskyldig i det, de have sat mig for», sagde en forhærdet Forbryder; «men» føiede han forklarende til, «rigtignok har jeg begaaet 36 Indbrudstyverier». Det gjælder her for Præsten om ikke at lade sig skuffe; faaer et saadant Menneske fra Begyndelsen af Lov til at lyve sig ind hos ham, da er Forholdet ogsaa fra Begyndelsen af plumret og uklart. Jeg mindes at have hørt af den i sin Tid som en skarpsindig Iagttager og udmærket Forhørsdommer bekjendte Assessor Rothe, at da han førte den i den «lollandske Mordsag «berygtede «Handskemager» ind i den Kirke, hvor hans Offere laa og denne gjorde en Bevægelse, som vilde han oprække Fingrene til Ed om sin Uskyld, da slog han ham over Armen, saa den faldt ned ved ham; «thi» tilføiede han, «havde han faaet Lov til at sværge paa Løgnen, da havde han aldrig sagt Sandheden.» Saa troer jeg, at Formaningen til Sandhed er det Første, vi have at bringe saadanne Ulykkelige; den kan nok gives saaledes, at de mærke, at vi komme ikke med Lovbogen i Haanden for at straffe dem, men med Evangeliet, for at de kunne lette deres Samvittighed og frigjøres ved Sandheden i deres indre Menneske. Der kan stundom findes Uskyldige paa saadanne Steder, om vor Lovgivning end er saa human, at det sjeldent vil være

Tilfældet; og Præsten sættes let i dobbelt Forlegenhed, fordi han, i sit Forhold og paa sine Veie til Menneskehjertet, altid skal være villig til at troe det Bedste. Saa faaer Trøsten i alle Tilfælde være den, at der er En, der veed den hele Sandhed og «han har dog sin Dag bestemt, som Alt vil aabenbare»; hvor kortsynede end Mennesker ere og hvor let end de kunne bedrages, Herren alene seer tilbunds i Sagen og kan ikke bedrages; han vil føre sin Sandhed til Seir, hvad enten det saa bliver til Frifindelse eller til Dom. Men i mange Tilfælde kan det høres paa Klangen i Røsten, at der hykles og lyves. En eventyrlig jødisk Fange sendte Bud efter mig, og en lidet orthodox Udtalelse om hans aandelige Standpunct qua Jøde var klart nok anlagt paa at skaffe ham Hjælp — «til lidt Smør», mens han for Arrestforvareren beklagede, at hans jødiske Orthodoxi led under, at han — det var i Paasketiden — maatte fattes det blandt Jøderne brugelige Paaskebrød. Det kommer her an paa ikke at lade sig bedrage. Og fastholdes det kun af Præsten, at ubetinget Sandhed, at en aaben og klar Bekjendelse er en Fordring, som kræves baade af Gud og af Mennesker, da er der ingen Grund til den Frygt, som er bleven udtalt, at «det juridiske Fakultet» ɔ: den paa hvert Sted lovlig beskikkede Øvrighed, ikke skulde optage den geistlige Mand det vel, at han vover sig ind paa et Omraade, hvor den verdslige Magt har og bør have det første Ord. Tvertimod, han vil være vel seet som den, der gjennem Sandhedens Formaning maa og skal arbeide den Øvrighed i Hænde, der er «beskikket af Gud».

Men saa er der en ny Hindring, der møder Præstens Indflydelse i Fængslet, naar Spørgsmaalet om Straffen og Frygten for denne begynder at betage Fangens Hjerte, ikke, som jeg alt har sagt, saameget

Frygten for Guds som for Menneskers Straf; og det er her meget almindeligt, at han begynder at føle sig for hos Præsten, ligesom det jo tidt er Tilfældet med den Syge, naar hans Tilstand begynder at ængste ham. «Hvad skal der komme ud af dette, hvad mon vel min Straf kan blive»? Og der knytter sig tidt til det Spørgsmaal et hemmeligt Haab om, at Præsten dog vel ved sin Indflydelse hos Vedkommende maatte kunne bøde lidt paa Sagen og formilde Dommen, — et Haab, der selv kan forlede til Tilbud om Bestikkelse. Her gjælder det naturligvis for Præsten om at forholde sig afvisende, ikke udeltagende og haard, som om ikke ogsaa han kunde glædes over at Dommen faldt mild ud, men dog bestemt afvisende, saa at det kan forstaaes, at den Sag slet ikke vedkommer Præsten, men er kun Dommerens, og at Dommen, hvordan den saa end falder ud, ikke bliver afsagt efter et løst menneskeligt Tykke, men efter Lovens Bydende; thi «Retten skal have sin Gang,» det er ikke blot Menneskers Villie, men Guds. Hans Retfærdighed fuldbyrdes i Straffen, og at den kommer til Orde tjener bedst et Menneske; først naar hans Retfærdigheds Arm, der aldrig blev forkortet, har slaaet et Menneske ned paa hans Syndevei, kan hans Kjærligheds Arm komme til at løfte Synderen op. Men hvor denne Bølgegang gaaer hen over det Hjerte, der endnu sidder til Doms paa Synderbænken, mens Straffen er uafgjort, der vanskeliggjør den let Præstens Gjerning; og i Almindelighed maa det vel antages, at det bliver langt lettere at faae nogen virkelig Indflydelse over de Fangne, naar de ere komne til Ro paa Straffestedet, end medens de hensidde i Arresterne. I hvert Fald — derhen skal der arbeides paa begge Steder, at Straffen maa kjendes som Herrens Straf, som hans Mishag over Synden, hans fuldbyrdede Retfærdighed, eller, for at bruge Martensens Ord («den individuelle

Ethik» Pg. 162—163») som Retfærdighedens Reaktion mod Synden, Gjengjældelsen, der vender tilbage over Synderens Hoved, og lader ham erfare Følgerne af sin Handling, hvorved den moralske Verdensorden, der ved Synden er bleven krænket, opretholdes og hævdes». Først hvor en saadan Erkjendelse kan kaldes tillive hos Synderen, formaaer den at føre ham til Tro paa Herrens Naade. Vi kunne her iøvrigt stole paa at have en stærk Allieret hos Synderen selv i Samvittighedens Magt, i den Følelse af Skyld og af Guds Retfærdighed, der, tiltrods for alle Undskyldninger og falske Forklædninger, dog ligger i Dybet og gaaer gjennem Menneskelivet, det Samme, som vi Forældre i det Smaa kunne kjende hos vore Børn, hver Gang de have gjort os imod og staae i Skranken for Fader og Moder. Jeg har mødt Udtalelser, der lignede Hallucinationer hos Fangen eller Tro paa fatalistiske Magters Impulser og Førelser; men jeg har ogsaa hørt klare Vidnesbyrd om Samvittighedens Magt i saadanne stakkels Mennesker. «Jeg begyndte paa min Forbrydervei i Roskilde», sagde en i mange Maader mærkelig Fange, hvis Forbrydelser bleve «legio,» og siden har jeg aldrig kunnet komme hertil og møde nogen af Politiet, uden at jeg har dreiet om i en Sidegade — for vi Fanger have ogsaa en Samvittighed». Saa er der Eet at mærke, at skal Syndsbevidstheden i Sandhed vækkes da gjælder det om at komme ud over den menneskelige Syndigheds taagede Almindelighed og at holde sig til det factiske, det virkelige Fald, til dette Ene, dette Enkelte, som her er forbrudt, og for hvilket nu her skal bødes. «Det er dette, — det faaer være dit Hang til Tyveri, Bedrageri eller hvadsomhelst Andet — som Herren vil til Livs i Dig; det er denne Hank, han har faaet fat i, dette Øre, hvorved han holder Dig fast, og han slipper Dig slet ikke; ja end ikke, om

Fængselsdøren nu lod sig op for Dig og Du med det næste Dampskib kunde reise over til det Amerika, hvor der ikke er et eneste Menneske, der kjender Dig og din Fortid — Herren reiser med, han omringer din Sti og dit Leie og kjender grant alle dine Veie, han omringer Dig baade for og bag, og flygte for ham kan intet Menneske, her er hverken Vei i det Høie eller i det Dybe, ja tog Du Morgenrødens Vinger og boede ved det yderste Hav, ogsaa der skulde hans høire Haand holde Dig fast» (Ps. 139). Det er til denne Forstaaelse af Synden, af Faldet, der jo iøvrigt tiltrænges af os Alle, baade i Frihed og i Tvang, at Præstens Indflydelse skal hjælpe; og naaer den i nogen Maade dette Maal, da er der gjort det første Skridt paa Veien til Sandhed og Naade. — Der kan da tidt komme en underlig Ro over et saadant stakkels Hjerte, naar det faaer læsset af, faaer væltet den hele Syndebyrde frem for den menneskelige Domstol, for hvilken den blev indanket, og kan saa sige: «Nu har jeg sagt det Altsammen og Intet fortiet, nu faaer jeg tage imod hvad der følger paa, min Dom faaer saa blive saa eller saa.» Det er den samme Ro, som kan komme over et Menneske, der maae underkaste sig en smertelig Operation, naar han tilsidst, efter megen Vaklen, beslutter sig til den.

Det vil i mange Tilfælde være tvivlsomt, om en Benaadning vilde tjene et saadant Menneske til det Gode — ja vel stundom, om han vilde tage imod den. Jeg har seet — saavidt vi Mennesker kunne bedømme Følgerne — baade, hvordan en Benaadning virkede til det Gode og til det Onde, baade, hvordan den kunde slaae et Menneske ydmygt i Knæ, og hvordan den kunde løfte hans Hoved i selvretfærdig Trods. Navnlig stiller det sig tvivlsomt for mig, om det altid er et Menneske tjenligt at løftes ud over det første

Fald uden at smage noget af Tugtens Ris. Saameget er vist, at jeg mere end een Gang har seet, at der er kommen Hvile over et stakkels Hjerte ved at lide Straffen. Vi have en Gud, der ydmyger af Trofasthed, og «før jeg blev ydmyget, foer jeg vild, men nu Herre: holder jeg Dit Ord» (Ps. 119, 67). Røverens Ord fra Korset: «Vi lide vel med Rette; thi vi faae, hvad vore Gjerninger have forskyldt,» ligger dog som en Bekjendelse paa Bunden af hvert Synderhjerte, om end taus og lønlig, og vidner for os selv, om vi end skjule det for Verden.

Men alt dette er dog kun en Indledning, ved hvilken vi vel ere komne til at staae paa Fængslets Dørtærskel, men ere endnu ikke ret komne indenfor, er tilsidst kun Theoretiseringer, der maa følges af en virksom Praxis. Fik vi end blæst alle Undskyldningerne bort eller idetmindste afkræftet deres Betydning, fik vi end formanet til Sandhed baade for Gud og for Mennesker — og iblandt Mennesker da først og sidst for Synderen selv, thi fremfor alt duer det ikke at lyve for sig selv — da er Maalet jo dog langtfra endnu naaet med et Menneske; thi det Vigtigste er endnu tilbage, at føre Synderen til den Eneste, der kan forlade Synder, kan frelse Sjælen fra Døden og skjule Syndernes Mangfoldighed. Saalænge et Menneske ikke endnu er omvendt til Herren og hans Frelse, saa kan vel alt det Andet være godt nok i almindelig menneskelig Forstand, men i christelig Forstand har det endnu kun lidet eller intet at sige; der er sat en ny Lap paa det gamle Klædebon, men dette er i alt Væsenligt endnu det samme, det Gamle er ikke forbigangent og der ventes endnu paa Ham, der skal gjøre alle Ting nye. Saalænge ikke Vorherre Jesus selv træder hen til Synderen, som Synderens Ven, ikke for at være hans Synds Tjener, men som dens Betvinger,

for i Sandhed at frigjøre — saalænge formaae alle vore menneskelige Bestræbelser og Formaninger, ogsaa de varmeste og mest indtrængende, dog kun lidet. — Her begynder ret egentligen Arbeidet for saadanne Mennesker at blive vanskeligt, og jeg tilstaaer, efter min Erfaring, at der maa tales i lave Toner om de Frugter, det i Regelen bærer, saavidt Menneskesyn naaer. — Vanskeligheden er her en dobbelt. Der skal for det Første en eiendommelig Naadegave, en mere end almindelig Evne til det «at nøde», skal man faae saadanne Mennesker til at indgaae. Men et Andet er dette, at der for det Meste er saare lidet, eller slet intet Christeligt at faae fat paa hos dem. Ja indtil deres «Fadervor» — er det tabt. «Hvordan har du kunnet synke saa dybt ned»? spurgte jeg en Fange af god og dannet Slægt — Svaret lød: «fordi jeg havde tabt mit Fadervor!» Ak! maatte den Advarsel der lyder igjennem dette en stakkels Fanges Klagesuk, minde dem, — og deres Tal er stort i vore Dage — der, berusede af falske Friheds og Uafhængigheds Drømme, raabe paa, at Christentro og Barnebøn er Barneleg, der maa kastes over Bord, og ikke sømmer sig for den nye Tids Aandelighed. «Han, som boer i Himlene leer; Herren spotter dem» (Ps. 2, 4); men «farer ikke vild, han er ikke en Gud, der lader sig spotte» (Gal. 6, 7). — Skal det Christelige her hjælpes op, da maa der i Regelen begyndes paa bar Bund. I Aar og Dag have de staaet udenfor alt christeligt Menighedsliv, udenfor Deeltagelse i Gudstjenesten paa Søn- og Helligdagene, have vel som oftest ikke været Gjæster ved Herrens Bord siden deres Confirmation og ere nu ligesaa lidet skikkede til at tage imod en udpræget christelig Paavirkning, som den Syge til at tage imod fast og nærende Føde. Deres Hjerte er en *tabula rasa*, paa hvilken der vel engang i deres Daab

blev indskreven en Herrens Skrift; men den er blevet slettet eller overskreven af Verden, saa der er Intet mere af den at læse; de ere fast gaaede ud af Menigheden og staae i Katechumenernes laveste Classe. Hvordan bære Evangeliet til saadanne Mennesker? Der er bragt i Forslag, at der skal holdes Gudstjeneste i vore Arrester, om ikke hver Søndag, saa idetmindste med visse korte Mellemrum, hvorved Fangerne fik Leilighed til at høre Ordets Forkyndelse. — Jeg skal ikke negte, at Sjælepleien under en saadan Skikkelse kan blive nødvendig, hvor Centralisations-Systemet er bragt i videre Anvendelse, ligesom ikke, at der nu og da kunde være den Arrestant, der med Velsignelse kunde deeltage i en saadan Gudstjeneste i de Tider, der ligge imellem hans Bekjendelse og hans Domfældelse, eller efter denne, forsaavidt som Straffen afsones i Arresten. Men jeg tvivler storligen om, at en saadan Gudstjeneste i Almindelighed vilde være at anbefale, hvis den ogsaa lod sig iværksætte, hvorimod det, efter min Erfaring i de fleste Tilfælde vilde være at «kaste Perler for Svin», hvis Ordet saaledes blev baaret frem, ligesom der var den Fare derved, at det kunde fremme et Skin af Gudelighed, hvormed Vedkommende lod sig nøie, for at sætte sig endnu fastere i Synden. Lad os desuden see til, hvordan det i Almindelighed vilde stille sig ved en saadan Gudstjeneste.

Jeg tager Exemplet fra det, der ligger mig nærmest, min egen By. Der er her i Roskilde ikke blot Arrester for Byens Jurisdiction, men for 3 omliggende Herreder og Kjøbenhavns Nærhed bevidner, at her anholdes et usædvanlig stort Antal af Vagabonder. Men hvordan kom en saadan Arrestmenighed til at see ud? I det forløbne Aar, hvori det nye Thing- og Arresthuus, — ved hvis Opførelse alle Humanitetens Krav ere komne til Orde —, er blevet brugt, har Antallet af Arre-

stanter været henimod 100 — vel i ingen sjællandsk By udenfor Kjøbenhavn større — Minimum 2, Maximum 17, Gjennemsnittet 7. Af det samlede Antal Arrestanter have 34 været heftede for at afsone Bøder o. L. og have hensiddet i Varetægtsarresterne; af disse kun 4 i længere Tid, de øvrige i et kort Dagemaal, saa at der kun har været lillè Leilighed for Præsten til at øve nogen Gjerning iblandt dem. En anden Klasse Arrestanter, og det den talrigste, da den løber op til 40 pCt., har været Vagabonder, indsatte for Løsgængeri og Betleri, mange af dem et anseeligt Antal Dage. Jeg tilstaaer, at jeg, vel med Urette, i lang Tid er gaaet disse stakkels Menneskers Dør forbi, fordi jeg har havt ondt ved at fastholde Haabet om nogen christelig, præstelig Indflydelse over dem. — Det er den hele Cohorte af Landstrygere og Lediggjængere, der om Dagen løbe paa Veiene og om Natten sove ved Gjærderne. Komme de til Byerne. da betle de fra Dør til Dør, indtil de anholdes, skikkes saa, efter udstaaet Straf, til deres Hjems Fattiggaarde, fra hvilke de igjen løbe bort for paa ny at hjemsendes. Der gives i vort Land talløse Skarer af saadanne Ulykkelige, hvis Liv er en Vandring fra Arrest til Fattiggaard og omvendt og som finde sig saa vel ved begge, at de ikke begjære noget Andet. «Min gamle. kjære Bedstemoder» kaldte en ung Vagabond sit Hjemsteds Fattiggaard, og ved Arrestlivet finde de sig saa vel til Mode, at de paa alle Maader søge at forhale Tiden derinde: afvigte Vinter opnaaede en Vagabond i vore Arrester, ved at appellere 3 Dages Vand- og Brød-Straf til de høiere Instantser, at blive her i 82 Dage, en Anden drev Tallet op til 106 Dage. Det er saadanne Individer, ligeover for hvem man mindes Martensens Ord (Ethikens alm. Deel Pag. 114): «efter vor Betragtning ere der mange Menneskeansigter i

hvilke formedelst Synden Guds Haandskrift hartad er udslettet eller overskreven af Verdslighedens Skrift», og der skal et skarpt Syn til at opdage noget af «den bundne Genius». Har Du forsøgt at tage et saadant Menneske fra din Dørtærskel ind i din Stue, eller endnu dybere ind, i dit Hjertes Kjærlighed og givet Dig Tid til at høre paa hans Fortælling om hans Liv og hans Fald? Du vil vel altid faae Noget at høre, som vækker din Deeltagelse for ham. Du vil tidt faae fat i Traade, der føre tilbage til de forfærdende Sammenhænge, der ere i Slægternes Liv, og næsten fristes til at sige: det Menneske er jo saaledes, fordi han ikke kan være anderledes; men vil Du saa gaae videre og spørge baade ham og Dig selv, om hvorledes han skal kunne hjælpes, da brister det paa Svaret: kun den kan hjælpes, der vil hjælpes, men her kræves ingen anden Hjælp end — et gammelt aflagt Klædningsstykke eller hellere nogle Ører til Brændeviin. At gaae i dybere Forhandling med saadanne Stakler synes at være det samme som at ville rense en Augias Stald eller forsøge sig i en Seilads paa det døde Hav. Træffe vi dem om Formiddagen ved en Juleprædiken paa Fattiggaarden eller i Arbeidshuset, da smelte de hen i blød Graad; træffe vi dem samme Dags Eftermiddag, naar de have «faaet Udgangslov», paa Gaden, da ere de berusede og indviklede i Gadeoptøier. Gaae vi til dem i Arresterne, da see de paa os med stupide Miner, med slukkede Øine; Villien i dem er brudt, Friheden tabt i Kjødets Trældom, her er Intet at faae fat paa — de kunne tidt ikke saameget som blive vrede — det er vanskeligt at sige, hvordan Gudsbilledet igjen skal komme til at afspeiles fra et saadant grumset Hjertedyb. Men skulle de da ganske gives over til sig selv? Jeg ønsker, at Spørgsmaalet hos mig selv og ligestillede Præstebrødre maa mødes af

et Nei, at vi maae faae Mod til at gaae «med Haab imod Haab.» Vel behøves her «de Helliges Taalmodighed og Tro» (Aab.s Bog 14, 10); men vi tjene jo den Herre, der giver hver af os efter vor Trang, og som i Nadverens Time skikkede sine Tjenere ud ogsaa til dem «ved Veiene og ved Gjærderne» og sagde: «nød dem at gaae ind, paa det mit Huus kan vorde fuldt» (Luc. 14, 23) Vistnok er det saa, at dersom Herren sendte en Mand, udrustet med Myndighedens og Kjærlighedens Aand, der formaaede at føre saadanne aandelig og legemlig forkomne og forkrøblede Stakler under Tag paa Jorden, for at lære dem baade Guds og Menneskers Skikke, da vilde han blive en af Samfundets, af Menneskehedens største Velgjørere.

Men saa er der endnu en tredie Classe af Arrestanter tilbage, hvis Antal her i det forløbne Aar har udgjort omtrent 25 pCt. af det hele Antal, alle de, der have siddet under Anklage for forskjellige andre Forbrydelser. Jeg vil da først sige, at Blufærdigheden, hvis saadant Udtryk kan bruges, vilde krympe sig, navnlig hos dem, der for første Gang ere under verdslig Dom, ved at stille sig frem ved en Søndags-Gudstjeneste Ansigt til Ansigt med de andre Fanger; men mon det ikke ogsaa vilde være ikke blot i høieste Grad uklogt, men i mange Tilfælde utilstedeligt paa saadan Viis at indlede Bekjendtskaber, der siden kunde føre uberegnelige Følger med sig, og foranledige, at mangen en ung Begynder paa den brede Vei blev kjendt og siden opsøgt af den gamle Forbryder, for af ham at føres til det samme «Ryggesløshedens Dynd», hvori han længe selv sølede sig? Det er jo Ulykkens Ret — og lad Synden nok saa længe være en Skyld, der paafordrer sin Straf, det er dog tillige en Ulykke, der times et Menneske, naar han falder i dens Strikker og Snarer — at den skjules for Verden og at dens

gabende Saar ikke stilles blottede frem til Beskuelse, men dækkes. Er der end i vore Dage Fare for en blødagtig, sentimental Opfattelse af Synden, der tilsidst lefler med den, de have dog med Rette afskaffet alle Gabestokker og Brændemærker, og denne Ret til at skjules er i dens yderste Consekventser anerkjendt og gjennemført i Cellesystemet, der gjør det muligt, at to Mennesker i Aaretal kunne boe Side om Side, uden at ane hinandens Tilværelse. Men hvad der er anseet for Ret i Fængslerne, bør ogsaa være Ret i Arresterne.

Det er saaledes min Overbeviisning, at hvad der i Almindelighed skal kunne udrettes med Arrestanter, bør forsøges af Præsten under en Forhandling med den Ene, den Enkelte i selve Arresten. Og er der noget Sted, hvor der trænges til, at der forkyndes Evangelium for Fattige, da vistnok her. Men saa spørges atter: hvordan bære det ind paa disse Steder? At falde med Døren ind i Huset udretter visseligen Intet. Vistnok kan der gives Tilfælde, hvor Evangeliets hele, fulde Trøst, der lyder gjennem de faa Ord «Dig er en Frelser født,» maa tilbydes ved Præstens første Besøg, for at bære op over Fortvivlelsen og Frygt for den Fremtid, som Faldet vil føre ind over Synderen. Men der vil, efter min Erfaring, i de sjeldneste Tilfælde være Leilighed dertil, medens der i Regelen maa gaaes Omveie, for at naae til Maalet, og begyndes i det reent Menneskelige for at komme til det Christelige. Lad den, til hvem du gaaer ind, komme til Orde, det letter Hjertet, og sætter du dig ned, da lad ogsaa ham komme til Sæde. Individualiteten vil vel da komme til Syne; thi hver Fange har sin, og hvor meget end Sygdommen i dens inderste Rod, som Affaldet fra den levende Gud og hans Lov, er den samme hos Alle — saameget, at et Brev, jeg engang skrev til en Fange i Horsens Tugthuus, og som

var vandret om til Gjennemlæsning hos alle de andre Fanger paa Stuen, fremkaldte det Spørgsmaal fra en af disse til Fængsels-Præsten, «hvorfra vel den fremmede Præst kjendte hans Syndehistorie, da det jo var aabenbart, at det var om den, han havde skrevet». — Curen er ikke altid den samme. Fra Et bør der i Almindelighed gaaes ud, at der, bevidst eller ubevidst, liggger en Trang til Kjærlighed paa Bunden af ethvert Hjerte, en Længsel efter Englen, der kan stige ned i Vandene og røre dem. Og hvor længe, hvor trodsigt end Hjertet kan staae imod saadan Trang, saadan Længsel, intet Hjerte bliver uden Besøgelsestider. Der var for noget over en Menneskealder siden en Kvinde, hvis Navn gik med Forfærdelse over vort hele Land. I mange, lange Aar sad hun stænget inde, ikke blot legemligt, men aandeligt. Saa meldte Dødsbudskabet sig hos hende. En yngre Medfange pleiede hende i den sidste Strid, og da hun, paa den Gamles Vink, bøiede sig ned mod hende, hviskede hun til hende: «kys mig!» Hvor de to smaa Ord berette en lang Historie om hvad der længe var forsmaaet. Bar de ogsaa et Suk op til Ham, i hvem «Naade og Sandhed mødes, og Retfærdighed og Fred kysses?» (Ps. 85, 11) Han alene har Svaret. — Men tør vi gaae ud fra, at der er en Kjærlighedstrang i Hjertet, da maa den hjælpes frem, hvor den sikkrest findes. Der er et Ord, der har en forunderlig blød Klang for alle Hjerter, og da især for de Unge, og det er det Ord «en Moder». «Har du en Moder?» «veed hun dette?» «hvad troer du vel, at hun vil sige dertil?» Eller det er det Ord «et Hjem» for alle de Ældre. «Har du et Hjem, har du Hustru og Børn, har du dem, du elsker, og de dig, og hvad ville de sige dertil?» — Det er utroligt, hvor saadanne simple, ligefremme Spørgsmaal, naar de fremsættes i oprigtig Deeltagelse, hjælpe til at løsne

Skorpen og til at optøe Isdækket, som saa tidt har lagt sig om Hjertet, og skjuler over alle milde og bløde Følelser. — Her spørges kun lidt om «den rationelle Behandling;» mens den famler sig frem, gaaer en oprigtig «menneskekjærlig Behandling» aldrig feil ad Maalet. Lad mig fortælle, hvad jeg har oplevet. Det var Juul. Jeg kom til en ofte straffet Forbryders Dør. Arrestforvareren sagde til ham: «det er Præsten,» og han satte sig strax i Stilling, med Hænderne lagte paa Ryggen, som frygtede han for, at jeg skulde byde ham Haanden. «Jeg kommer, stakkels Mand, for at minde dig om, at det er Juul og gjøre dig et Julebesøg.» — «Derom behøvede han ikke at mindes, da han godt vidste det.» — «Ja, ja, saa har du vel godt af at mindes om den store Glæde, at Gud har givet os sin Søn til Frelser, ogsaa dig, der for din Synds Skyld sidder fangen herinde.» — Hertil lød Svaret haanligt: «De er jo ogsaa en Synder.» — «Ja deri har du desværre Ret, men jeg skal dog ikke i Tugthuset for Tyveri.» Her var altsaa Døren lukket. Der maatte bankes paa andetsteds. «Er du gift?» «Ja.» «Har du Børn?» «Ja sex.» «Har du hørt noget fra dem i denne Juletid?» «Nei.» «De Stakler! det har været en mørk Juul for dem, at sidde ene derhjemme uden Fader og vide dig stænget inde i et Fængsel; og du Stakkel! det har været en mørk Juul for dig at savne dit Hjem og dine Børn, der vel tidt i Julen har leget paa dine Knæ.» — Her var Trodsen brudt og en Taare løb ned ad hver Kind: «Jeg kan see, at de er en god Mand.» — «Hvoraf kan du see det?» — «Fordi de har Medlidenhed med et stakkels Menneske.» — Er først Sorgen vakt over at have bedrøvet Mennesker, da vækkes den lettere til Live ved Tanken om at have bedrøvet Gud og hans Aand. Der kan stundom være Tvivl om Menneskers Tilgivelse. Da

kan Præsten i Regelen let skaffe et lille mildt Ord til Veie fra Familien; og jeg har ofte seet, hvordan et saadant har blødgjort og mildnet Sindet og banet Vei for Troen paa Guds Tilgivelse. Ja at hjælpe til Troen paa Guds Tilgivelse i det Navn, hvori han har tilsagt Naade over Syndere, der omvende sig, og har budet, at der skal «prædikes Frihed for de Fangne og Fængslets Opladelse for de Lænkebundne» (Es. 61, 1), det er naturligviis Endemaalet, mod hvilket der maa stræbes hen. Og Gud skee Lov! om saadan Kjærlighed tør vi forkynde i fuldeste Maal ogsaa bag Jernstængerne, som de, der vide, at der er ingen Synd saa stor, Guds Naade er dog større for hver den, der omvender sig og troer, og blev end lukt hver Dør paa Jord, staae aabne Himlens Døre. Og skal det siges, at Guds Retfærdigheds Arm aldrig blev forkortet, da skal det ogsaa føies til, at hans Kjærligheds Arm blev det ligesaa lidt, at den rækker ind i den dybeste, mørkeste Fængselsvraa, og hvormeget det end kan synes, at her er ingen Opreisning længer mulig, at her ere alle Fremtidsudsigter lukkede, vil du fra «Menneskers Hænder kaste dig i Herrens Arme,» da skal du erfare, «at som hans Majestæt er, saa er og hans Barmhjertighed» (Jesu Sirach 2, 18), i Ham lever Haabet op paany, thi vi har en Gud, der «tænker Tanker om Fred og ikke om Ulykke over os at skænke os et Haab og en Fremtid.» (Jer. 29, 11). Og kan du fortælle om andre Synderes Omvendelse, og Frelse, i hvem disse Trøsteord ere blevne til Sandhed, da er der Velsignelse deri.

Det ligger ved Siden af vor Vei, men skal dog berøres, at den langt overveiende Del af mandlige Arrestanter — thi for de kvindeliges Vedkommende er det sjeldent Tilfældet — som oftest i lange Tider, tidt under hele Arresttiden, hensidde uden Arbeide.

Det er med Rette sagt, at saadan paatvungen Uvirksomhed for mange Fanger kan blive en Kilde til endnu dybere legemlig og aandelig Nød. Arrestreglementet forudsætter og anbefaler Arbeidet; men den, som veed, hvor vanskeligt det er at skaffe passende Materiale til Veie, — jeg har personlig Erfaring derfor — vil ikke gaae i Rette med de lokale Myndigheder, naar det ikke er tilstede. Sagen burde tages i de overordnede Auctoriteters Hænder og føres igjennem, som Statens Sag, selv om den skulde koste store Offere, de vilde dog i Længden ikke være for dyrt kjøbte; thi her er en paatrængende Nødvendighed tilstede.

Endnu kun et Sidste: der bedes i Menigheden for Alt, hvad der er sygt og saaret; hvorfor da ikke for de Lemmer, som meest maa kaldes saa? I den første christne Kirke var det jo almindeligt, at der sendtes Levninger fra Menighedens Kjærlighedsmaaltider om — som til de Syge, saa ogsaa til de Fangne. Jeg veed nok, at det særligt var til dem, der for Vidnesbyrdets og Guds Sandheds Skyld led ilde af Verden og sukkede i dens Fængsler, ligesom vel ogsaa Herrens Ord i Matth. 25, 36, «jeg var i Fængsel og I kom til mig» vel nærmest pege hen paa dem, der med Paulus (Eph. 3, 1) kunde kalde sig «Jesu Christi Bundne». Men jeg veed ogsaa, at vi tjene den Herre, hvem ingen Menneskenød var uvedkommende, der ikke kastede nogen Syg og Saaret henud, uden at optage ham i sin Kjærligheds Forsorg og Omsorg. Skulde der slet ingen Levninger længer være at udsende til de Fangne fra Menighedens Kjærlighedsmaaltider? Var det formeget, om de nu og da bleve tagne op og baarne frem i Menighedens Bøn? eller i hvert Fald i vor Bøn, der gaae til dem og kjende deres Nød, som jo i Regelen bliver skjult for den Verden, der har saa saare lidt tilovers for dem —

undtagen i Politihistorierne, der, efter min Overbeviisning, til stor Skade fylde vore Dagblades Spalter, ikke blot fordi de, istedetfor at tjene til Advarsel, tidt kaste Smitstof ind i ubefæstede unge Hjerter, men ogsaa fordi de for mange Mennesker er den interessanteste Feuilleton, der, naar den er læst, blot hjælper dem til at svøbe sig fastere i Selvretfærdighedens Pjalter, og saa sige i bred, selvbehagelig Tilfredshed med deres egen Dyd: «jeg takker dig o Gud! at jeg ikke er som andre Mennesker, som disse Tyve og Røvere». mens Sandheden er den, at du i Ydmyghed skal takke Herren for, at dit Liv ikke har været underlagt de samme Fristelser som deres, da du saa maaskee vilde have været langt værre.

Der handles mangen en Gang haardt og ubarmhjertigt med faldne Mennesker; ikke at de straffes, thi det er en nødvendig og selvforskyldt «Retfærdighedens Reaction», men at der gjøres saa lidt for i Sandhed at hjælpe dem til Omvendelse, ja saa at det mangen en Gang synes at gjøres dem umuligt at omvende sig. Hvormange af disse Staklers Levnetsløb er ikke fortalt i de tre Ord: uægtefødt, udsat, straffet? Der skal et Guds Under til at føre dem igjennem til Frelse og Naade. Men lad os ikke glemme, at foruden disse Mærker, bære de ogsaa Korsets Mærke paa Pande og paa Bryst, og at de ikke blot ere vor Tids Børn, Kjød og Blod af vort Kjød og Blod, men ogsaa udsete med os til at være Guds Arvinger og Christi Medarvinger i al Evighed.

Jeg har, med Tilladelse af Theologisk Tidskrifts ærede Udgiver, ladet disse Overveielser, der bleve førte frem i en lille Præstekreds, udgaae til en større, fordi jeg har tænkt mig, at der trindt om i vort Land kunde findes Brødre, ligestillede med mig, der ogsaa med mig kunde trænge til at opmuntres til Nidkjærhed

for Sjælepleien i vore Arrester. Det er ikke min Mening, at det skulde kunne lykkes mig eller nogen Præst at blive i Sandhed Alt for Alle; kunde det blot lykkes os at blive noget for nogle af Stedets Fanger. Det gaaer hermed til, som med vore Sygebesøg — i stor Skrøbelighed. Men ogsaa i den fuldkommes Guds Kraft, og optage vi kun Gjerningen — helst, som Grundtvig sagde om sig, med «et urimelig godt Haab», da vil Han, der ikke beskæmmer noget Haab, der er sat til ham. ogsaa lade os erfare lidt af den Glæde, der ligger i Apostelens Ord (Jac. 5, 19—20): «Mine Brødre! dersom Nogen iblandt Eder er faren vild fra Sandheden og Nogen omvender ham, den vide, at hvo, som omvender en Synder fra hans Veis Vildfarelse, han frelser en Sjæl fra Døden og skjuler Synders Mangfoldighed.»

XXXVIII.

Om Friheden.

Med Hensyn paa nyere dansk Literatur.

Af N. Teisen, Cand. theol., Adjunct.

> Overhovedet er det at vælge et egentligt og stringent Udtryk for det Ethiske. Overalt hvor der i strængere Forstand er Tale om et Enten—Eller, der kan man altid være sikker paa, at det Ethiske er med i Spillet. Det eneste absolute Enten—Eller, der gives, er Valget mellem Godt og Ondt, men det er ogsaa absolut ethisk.
>
> Enten—Eller. 2. Udg., II.. 117.

> Spinozas Ethik, der ikke kan blive en Lære om Opgaver, der skulle realiseres ved et frit Individs selvstændige Villie, kan kun blive den menneskelige Aands Naturlære.
>
> H. Brøchner: Phil. Hist. II., 111.

At Ethiken behandler et Omraade af de menneskelige Anliggender, hvor de mangfoldig brogede Anskuelser idetmindste foreløbig kunne mødes, tør vistnok ansees for en temmelig almindelig Mening. Man seer ogsaa, hvorledes Mænd, der gaae ud fra vidt forskjellige Principer, paa ethiske Omraader kunne udtale sig tilsyneladende paa samme Maade, tilsyneladende ofte endog med samme Begrundelse. Men dog vil det ogsaa her, saa godt som nogensteds, vise sig, at to kunne sige det Samme, og det er dog, naar der nøiere spørges, ikke det Samme. Saalænge man bevæger sig

indenfor enkelte concrete Spørgsmaal og indenfor den almindelig vedtagne Sprogbrug, kunne Modsætningerne skjule sig. Men bliver Talen om selve de ethiske Grundforudsætninger, da vil det ofte vise sig, at den tilsyneladende Enhed i Synsmaade er et Skin, der skjuler over uforligelige Modsætninger.

Man har almindelig antaget, at der var en nødvendig Grundforudsætning for det Ethiske, hvorom Alle maatte være enige, hvis de overhovedet vilde antage et Ethisk. Denne Grundforudsætning var Friheden — Valgfriheden, *liberum arbitrium* — den, der nægtede den, nægtede det Ethiske fra Grunden af. Thi hvis der ikke er nogen fri Villie, hvis Mennesket kun er et Redskab i de upersonlige og nødvendige Loves Tjeneste, da kan han i Ordets egentlige Forstand ikke handle. Naar han handler, for at bruge dette Udtryk, da vælger han ikke imellem Muligheder; thi Muligheder gives ikke. Han udfører i hvert Øieblik kun, hvad han maa, det Ene, som i hvert Øieblik er muligt, det Nødvendige. Hvad han da gjør, det være efter Sprogbrugen Godt eller Ondt, han kunde ikke gjøre Andet. Men dette er at indføre den samme Ligegyldighedens Lov i det personlige Liv, som raader i Naturlivet. Saa maa det tilsidt blive mig ligegyldigt, hvad jeg gjør, thi hvordan jeg end vender og dreier mig, hvad jeg gjør, det er just det, jeg maa gjøre. Men saaledes er det Ethiske ophævet. Thi det Ethiske beroer just paa Ansvarets Følelse, paa Bevidstheden om, at jeg skal vælge mellem Muligheder, af hvilke nogle have det Ethiskes Velbehag, andre ikke. Den modsatte Anskuelse gjør Alt ligegyldigt, d. e, lige gyldigt, den ophæver Forskjellen mellem Godt og Ondt, som bringes tilbage til, hvad der til Tider her og der er slaaet fast som priseligt eller forkasteligt. Der gives intet ubevægeligt Ethisk. Alt er underkastet Udvikling, det

vil i denne Sammenhæng sige: Intet er fast, Alt foranderligt.

Saaledes udtaler man sig fra een Side. Fra en anden Side er Opfattelsen en ganske anden. Det gjøres nu hyppig og med Eftertryk gjældende, at Ethiken ingenlunde staaer og falder med Antagelsen af Friheden. «Det er en Fordom», siger Dr. Høffding, «som er ganske almindelig, at en Ethik er ganske umulig paa Determinismens Grund. Naar en Philosoph opfatter de menneskelige Følelser og Handlinger som underlagte Naturlove, er en vis Art Kritik strax tilrede med den Bemærkning, at han kun ved en lykkelig Inconsekvens kan opstille en Ethik.» [1]) Skjøndt det utvivlsomt altid er vildledende og ofte i høi Grad, navnlig hvor Talen er om aandelige Ting, at bruge den samme Benævnelse om det Forskjellige, saa vil der naturligviis ikke kunne nægtes Deterministerne Retten til at opstille en Lære om de menneskelige Handlinger og kalde den Ethik. Men naturligviis gjøres der Krav paa mere end Retten til et Navn. Hvad der hidtil har gaaet for at være Ethik skal ikke længere gjælde derfor. Først Determinismen kan opstille en sand Ethik. «Ved nærmere Betragtning vil man let see», hedder det, «paa hvilken Side den lykkelige Inconsekvens finder Sted, Ethiken vilde netop være umulig, naar der var en absolut fri Villie hos Mennesket; da vilde enhver sammenhængende Lære om den menneskelige Handlen være umulig, Kjæden vilde hvert Øieblik kunne brydes. Om bestemte Formaal, begrundede i den menneskelige Natur, og om bestemte Midler kunde der da ikke være Tale.» [2]) Hos Spinoza ville vi først ret lære, hvad Ethik er!

---

[1]) Høffding: Spinozas Liv og Lære, 118.

[2]) Anførte Skrift, 118.

Som det sees, den gamle Ethik skal lægges til Side for en ny, som først ret kan gjøre Krav paa at være Ethik. Her kræves en Udelukkelse, en Fjernelse af et Gammelt for et Nyt. Dette vil nu vel altid, selv under de mulig gunstigste Varsler for den nye Lære tage nogen Tid. Men en Udelukkelse fordres. Der er en uforligelig Modsætning mellem det Gamle og det Nye. Det Nye er ikke og melder sig ikke heller som en høiere Udvikling af det Forrige; her er et Brud, og dette medfører Umuligheden af en gjensidig Anerkjendelse. Det er altsaa rigtigt, at den gamle Lære ikke kan anerkjende den Lære, Determinismen opstiller, for en Ethik. Den falder selv med Antagelsen af den nye Lære. Saa længe der er Liv i den, kan den kun dømme: den deterministiske «Ethik» er ingen Ethik.

Hvis Sprogforvirringen da skulde være nødvendig, saa er til Lykke Sagen selv ikke saa vanskelig at gjennemskue. Her er et klart Enten—Eller: enten Frihedslære eller Nødvendighedslære. Spørgsmaalet vil altsaa blive, hvilken Lære der er den sande. Det vil imidlertid vise sig, at dette Spørgsmaal efter Æmnets Natur indeslutter andre: hvorledes den rette Læres Sandhed lader sig godtgjøre, om der overhovedet paa disse Omraader kan gives «Beviser», og hvis ikke, hvorledes en Overbeviisning da vil kunne vindes.

Determinismen tilbyder imidlertid at levere Beviis for sin Anskuelses Rigtighed og for Frihedslærens Absurditet. Dette Beviis maa altsaa først prøves. Afgjørelsen for Dommen over Friheden søges i den Forudsætning, at enhver Bevægelse i Phænomenernes Verden maa indtræde som et Led i den nødvendige Række eller Kjæde af Aarsager og Virkninger, hvis uendelige Hele er Tilværelsen. Denne Kjæde kan paa intet Punct brydes; al Sammenhæng og Orden vilde

være forstyrret ved eet Brud. Enhver Aarsag er igjen Virkning af en forudgaaende Aarsag o. s. fr., saaledes at enhver Begyndelse kun kan opfattes som relativ, som resulterende af en foregaaende Bevægelse. Men Friheden vilde være «Evne til absolut at begynde en Handling, til at være Aarsag uden at være Virkning. En Aarsag, som ikke er Virkning, som altsaa er sin egen Aarsag *(causa sui)*, maa være et absolut Væsen, hævet over alle Betingelser, løsrevet fra den lovmæssige Tingenes Orden. Men et saadant Væsen er os ubegribeligt.» [1]) Og da Friheden er ubegribelig, erklæres den derpaa i Videnskabens Navn for umulig. At antage den vilde være at sprænge al Videnskab i Luften; det vilde «være forbi med al Lovmæssighed og al Naturerkjendelse». [2])

Hvis det nu var vist, at det videnskabelig Ubegribelige falder sammen med det Umulige, maa Friheden vistnok opgives. Den givne Bestemmelse af Friheden, at den er «Evne til at begynde en Handling absolut», maa vel staae fast, om deraf end ikke følger, at al Sammenhæng og Orden skulde være brudt. Det vil ogsaa staa fast, at Friheden, saaledes bestemt, er ubegribelig. Men er den derfor nødvendig umulig?

Saalænge Tænkningen endnu ikke er hævet over en reent fagvidenskabelig Sphære, maa Frihedens Mulighed vistnok benægtes. Det, som er det Gjennemgaaende i alle videnskabelige Methoder, er Begrundelsens Methode, dette til ethvert Phænomen at søge den tilstrækkelige Forklaring i et Andet, et Foregaaende, Aarsagen. Men er det nødvendigt, at Fagvidenskaberne, som arbeidende indenfor det Endelige og Begrændsede, standse ved denne Reflexion og hvile i

---

[1]) Høffding: Om Grundlaget for den humane Ethik, 118.

[2]) Sammesteds, 118.

Aarsagsbegrebets Forudsætning, Philosophien, hvis Opgave det er ved Alt at føre Tænkningen tilbage til de sidste Grunde, til de sidste og afgjørende Spørgsmaal, Philosophien, der ikke kan optage noget Begreb som givet, underkaster ogsaa Aarsagsbegrebet sin Kritik og stiller Spørgsmaalet, om det er saa aldeles vist, at Aarsagsbegrebet er absolut anvendeligt. Den Tænkning, der ikke standser ved visse Yndlingstheorier, der i god Tro tages som selvindlysende, vil ikke kunne hvile ved den Forklaring som en sidste og tilstrækkelig, at Tilværelsen er en Kjæde af Phænomener, der staae i Forhold til hverandre som Aarsag og Virkning, idet enhver Ting er Aarsag i Forhold til Et, Virkning i Forhold til et Andet. Man taler om Aarsagsbegrebet, som om dette var et fuldbaaret, klart og gjennemskueligt Begreb, medens Sandheden er, at det som alle andre menneskelige Begreber maa finde sig i den Lod at udmunde i et Ubegribeligt. Ikke desto mindre slaaer man sig til Ro med Aarsagsbegrebet, finder at det er en Bespottelse mod Videnskaben at tvivle om dets absolute Gyldighed og holder efter Tid og Leilighed Lovtaler over den «moderne Verdensanskuelse» med dens Indsigt i Lovene og Nødvendigheden. Men hvad, om nu Videnskaben kun har saare lidt at gjøre med det, man kalder den moderne Verdensanskuelse, om det var Videnskabens Gjerning med Hensyn til Verdensanskuelse at lære os vor absolute Uvidenhed? Der er til al Lykke dog næppe noget Formasteligt i at spørge om Videnskabens Grændse, om den har nogen eller ikke har nogen. Hvis Nogen dog skulde mene det, saa kan det dog altid tjene til Trøst, at en god Deel af den nyeste Tids skarpsindigste Philosopher sysle med Spørgsmaalet om Videnskabens Rækkeevne.

Det maa altsaa dog være tilladt at opkaste det

Spørgsmaal, om Aarsagsbegrebet er anvendeligt paa alt Værende eller mulig ikke paa Alt. Ved Aarsagsforholdet forstaae vi, at der er en nødvendig Sammenhæng mellem Tingene og Bevægelserne. Phænomenerne fremkomme ikke enkeltviis uafhængige af hinanden, de ere afhængige af hinanden, de fremgaae af hinanden. Intet Phænomen opstaaer af sig selv, det maa fremgaae af et andet og foregaaende — Aarsagen. Og Forholdet mellem Aarsagen og det Bevirkede sees da som et nødvendigt. Naar Aarsagen og de nødvendige Betingelser, den maa kræve for at kunne udfolde sin hele Virken, ere tilstede, saa maa nødvendig den bestemte Virkning fremkomme. Det er nu Videnskabens Opgave at gaae tilbage i Aarsagernes Række for bestandig at vinde en dybere og dybere Forklaring af Phænomenerne, hvorved praktisk tillige vindes et større og større Herredømme over Naturen. Men idet Videnskaben altid søger længere og længere op i Aarsagernes Række, er den sig bevidst, at den ikke kan naae op til de sidste Aarsager. Vi Mennesker, som ikke ere alvidende, have heller ikke nogen alvidende Videnskab. Men, sige den moderne Verdensanskuelses Repræsentanter, om vi end ikke kunne naae tilbage til de sidste Aarsager, saa vide vi dog, at Alt maa foregaae efter Aarsagsforholdets almene Lov. Men vide vi dette?

Kalde vi end Tilværelsesenheden uendelig, uendelig kan den dog ikke være i den Forstand, at der ikke skulde være et Første, Altforklarende. Hvor langt vi end kunne gaae tilbage eller tænke os tilbage i Aarsagsrækken, absolut endeløs kan denne Regres dog ikke være. Hvis saa er, vilde det være det Samme, som at der tilsidst ingen Forklaring er. For ikke fra Grunden af at indvikle os i det Meningsløse maae vi antage en første Aarsag, som begrunder sig selv og alt Andet. Naar ethvert Bevæget, vi kjende,

forudsætter et Bevægende, da maa der spørges med Aristoteles om et «første Bevægende» (πρῶτον κινοῦν) — saa sandt som al Mening vilde være ophævet, naar der ikke var det, som indeholdt Forklaringen til Alt. Al endelig Forklaring hviler i den Forudsætning, at for en uendelig Bevidsthed vilde der være en absolut Forklaring. Men hvis man antog, at der ikke gives en første Aarsag, da vilde det sige, at der end ikke for en uendelig Viden findes en sidste Forklaring.

En Undersøgelse af Aarsagsbegrebet fører altsaa nødvendig til Begrebet om en første Aarsag. Men derved ere vi ankomne just til det, der som ubegribeligt blev erklæret for umuligt. At vi ere naaede til det Ubegribelige er ikke saa vanskeligt at indsee. Den første Aarsag vil, hvis den skal være den første, være en Aarsag, som ikke har sin Forklaring i noget Andet eller Foregaaende. Vi kunne benytte Aristoteles's Formel: «Selv ubevæget (nemlig af Andet) bevæger den Alt». Men naar den ikke har nogen Aarsag udenfor sig, i et Andet, vil dette sige, at den ikke har nogen Aarsag. Thi vi forstaae ved en Aarsag jo altid et Andet end det Foraarsagede. Vi sige da, at den første Aarsag maae have «Aarsagen» i sig selv, selv indeholde sin egen Forklaring, den maa være Aarsag til sig selv — *causa sui*. Dette lyder nu ret forstaaeligt. Men gjøre vi os Regnskab for, hvad vi have sagt, ville vi erkjende, at vi aldeles ikke have vundet nogen ny Indsigt ud over den, at vi her ere naaede til det, som vi ikke kunne tænke. Alt, hvad vi have udsagt om den første Aarsag, er i Forhold til vor Tænkning, som hviler paa Aarsagsbegrebet, kun negative Udsagn, der kun udtrykke, at vi have naaet det, som ikke kan tænkes af os, fordi det ikke gaaer ind under Aarsagsforholdet. Det Aarsagsbegreb, vi i Almindelighed operere med, er ved Begrebet om en første

Aarsag absolut overfløiet. Det er i Virkeligheden kun Ordet Aarsag, som kan fremkalde Skinnet af, at her tales om noget Ensartet. At Noget er Aarsag til Andet, det er den Grundforudsætning, hvorpaa al vor endelige Tænkning hviler. At Noget er Aarsag til sig selv, det er et nyt Udgangspunct, som ligger udenfor Videnskaben, da det ikke lader sig tænke. Men følger saa, at en første Aarsag, at det Ubegribelige ikke er til? Det vilde være en besynderlig Paastand. Vi have seet, at Tænkningen selv fører til Antagelsen af dette Utænkelige.

Hvad der i vort Væsen end vil sætte sig derimod, vi nødes til at indsee, at det Utænkelige er til. Hvorledes det kan være til, kunne vi ikke tænke; men at det er til, det maae vi tænke. Først opdrages Tanken ved Syslen med det Endelige, om end Driften mod det Uendelige slumrer i den. Da gaaer Arbeidet let fra Haanden, der skrides frem fra Opgave til Opgave, det mærkes, hvorledes Kræfterne voxe i Øvelsen, og snart skrides der frem til Løsningen af de større Problemer. Men da vil det ikke længere gaae saa let, og den sidste Indsigt vil blive, at det Uendelige, mod hvilket Tanken higer, bliver dens Undergang. Som Johannes Climacus sagde: «Paradoxet er Tankens Lidenskab, og den Tænker, som er uden Paradoxet, han er ligesom den Elsker, der er uden Lidenskab: en maadelig Patron. Men enhver Lidenskabs høieste Potens er altid at ville sin egen Undergang, og saaledes er det ogsaa Forstandens høieste Lidenskab at ville Anstødet, uagtet Anstødet paa en eller anden Maade maa blive dens Undergang». [1])

Der er altsaa en Selvaarsag, om hvilken vi forøvrig ikke forstaae, hvad den er, som vi vel maae

[1]) Joh. Climacus: Philosophiske Smuler, 2. Udg., 82.

tillægge Bestemmelser, men Bestemmelser, der ikke opgaae i vore videnskabelige Grundbegreber, og som i Forhold til disse kun ere negative. Men saaledes er Vægten af den Slutning hævet, hvormed Determinismen vil fastslaae Frihedens Umulighed. Friheden vilde være en absolut Aarsag (*causa sui*); en saadan er os ubegribelig og altsaa umulig. Vi have indrømmet, at en Selvaarsag overskrider vore endelige Forstandskategorier (Aarsagsbegrebet), at den er ubegribelig; men vi saae, at det, at en Selvaarsag er ubegribelig, er saa langt fra at være identisk med dens Umulighed, at det tværtimod er fuldstændig begribeligt, at den er til.

Men, vil man sige, det at indrømme, at den absolute Aarsag er os ubegribelig, vil dog vel ikke medføre Nødvendigheden af, at vi Mennesker maae tilskrive vort eget Væsen det samme Ubegribelige og indbilde os, at vi have Magt til at handle uafhængig af den Lovenes og Kræfternes Sammenhæng, hvori vi leve? Vi svare, at det ikke falder os ind at ville levere Beviis for, at Mennesket er frit. Men hvad vi ville søge at godtgjøre, det er, at Determinismens Beviisførelse er gjennembrudt, saa saare det er erkjendt, at en Selvaarsag maa være til. Thi da har man ingen Garanti for, at Mennesket ikke kan være deelagtig i det at være Selvaarsag.

Dog, det er netop dette, der skal være umuligt. «Skarpsindige Forsvarere af Villiens Frihed», siger Høffding, «have ogsaa indseet, at Friheden er os ubegribelig; for dem er den et Postulat, som ikke kan begrundes. Men hvor meget man end anerkjender den menneskelige Erkjendelses Begrændsning, kan man dog ikke saaledes afkaste Broen midt i Phænomenernes Verden. Hvis Sammenhængen her sprænges paa et enkelt Punct, vil det være forbi med al Lovmæssighed og al Naturerkjendelse. Enten maa man gjøre Menne-

sket til en Gud eller ogsaa maa man anerkjende, at han opstaaer og udvikler sig efter bestemte Love, som til en vis Grad maae være eller blive os utilgængelige. Erfaringen viser os nu tydelig, at han er et endeligt Væsen, selv om Naturens individualiserende Proces i ham har naaet, hvad vi maae betragte som dens høieste Punct.» [1]) I Sandhed, at Mennesket er et endeligt Væsen, det erfare vi. Men om det kun er et endeligt Væsen, om det ingen Deel har i det Uendeliges Væsen, det er et Spørgsmaal, som ikke lader sig afvise med den Bemærkning, at vi leve i Phænomenernes Verden, hvor «man dog ikke saaledes kan afkaste Broen». Nei, hvis der ingen Fornødenheder og hvis der ingen Mulighed er, saa gaaer det vel heller ikke an. Men hvis et alvorligt Spørgsmaal trænger sig paa, saa kunne vi ikke afvise Muligheden af det Uendeliges Deel i os, fordi vi i Imaginationen have dannet os en let og luftig Bro der, hvor maaskee ingen Bro er mulig.

Der var en Tid, som jo endnu ikke ligger saa fjern, da Philosopherne forsøgte sig paa den umulige Opgave at begribe Tilværelsens uendelige Heelhed, at forstaae den i Enhed med dens Ophav, idet man vilde begribe selve det Absolute, og man troede allerede at have løst Opgaven. Lad os antage et Øieblik, at det forholdt sig, som de drømte, lad os antage at Spinozas «Substans» eller Hegels «Absolute» vare fuldt gjennemsigtige Begreber, at det Uendelige var gjennemskuet ved Videns Lys. Lad os antage, at det virkelig havde viist sig, at det Absolutes evige Væsen var den evig rene Nødvendighed. Udfra et saadant Udgangspunct, fra en sikker Viden om det Absolute, vilde det med en alle Indvendinger knusende Sikkerhed kunne siges: Friheden er

---

[1]) Den humane Ethik, 118.

umulig, utænkelig i enhver Henseende. Saaledes var i ethvert Tilfælde Spinoza stillet, og indenfor sit Systems consekvente Sluttethed var han uangribelig. Men ere de nyere Tænkere saaledes stillede? Enhver veed, at det med dem forholder sig paa en anden Maade. Vi minde om Trendelenburg, den «ved Grækerne lykkelig dannede Tænker», vi minde om de ædruelige engelske Tænkere i dette Aarhundrede, idet vi henvise til Dr. Høffdings historisk-philosophiske Skrifter. Det hedder efter Trendelenburg: «Naar vi efterat have gjennemløbet Endelighedsformerne (ɔ: den endelige Erkjendelses Former) søge det Absolute, strække de tidligere Midler ikke længer til. Man kunde mene, at ligesom de mathematisk-physiske Kategorier undergik en Omdannelse paa det organiske og ethiske Omraade, saaledes kunde Endelighedens Kategorier ved en lignende Metamorphose udvikles til at gjælde for det Absolute. Men en saadan Uendeliggjørelse af Kategorierne er umulig . . . Logisk seet mangler enhver Mellembestemmelse enhver Analogi mellem det Betingede og det Ubetingede. Tanken kan i sin Sphære lige saa lidt som Øiet i sin opfatte det rene og klare Lys, dens Gjerning er at skue de dæmpede og i Farvespil brudte Straaler — og naar den gjør det, nægter den jo ikke, hvorfra de stamme. Om Gud gjælder det: *nesciendo scitur.*» [1]) Og væsentlig det Samme gjøres gjældende af de engelske Philosopher, af hvilke navnlig Hamilton (Skotte) energisk fremhæver vor Tænknings betingede Natur; «det at tænke er at gjøre betinget». «Kun det Betingede kunne vi erkjende og begribe, omfatte og fremstille med vor Tanke; det Ubetingede, Negationen af det Betingede, er uerkjendeligt og ubegribeligt, er et reent negativt Begreb,

---

[1]) Høffding: Philosophien i Tyskland, 285.

ligesom det Ufattelige». [1]) Ogsaa efter Spencer, «den dybsindigste af disse Philosopher», er det Absolute uerkjendeligt. «Vi kunne vistnok ikke danne os noget Begreb om en saadan Tilværelsesform; men det er ikke en Grund til at betvivle dens Existens; — vi have jo seet, at det Betingede ikke kan fatte det Ubetingede. [2]) Og for at citere en dansk Tænker, saa anføre vi mellem hyppigere Udtalelser i de forskjellige Skrifter et Sted af Dr. Høffdings Skrift om Spinoza. Det hedder her i Anledning af Forhandlingerne mellem Tschirnhausen og Spinoza, at «overfor et i og for sig Absolut og Afsluttet staaer Tanken magtesløs; den kan ikke tænke det, fordi der Intet er, hvormed den kan sammenligne og maale det. Tschirnhausens Indvending (at det af Udstrækningens Begreb er umuligt at udlede de mangfoldige virkelig existerende Legemer med deres bestemte Figur og Bevægelse), som kun er rettet mod Materiens Begreb, rammer selve Grundbegrebet; thi hans «Substans» er det, som bestaaer i sig selv og skal forstaaes ved sig selv; men Alt, hvad vi forstaae, forstaae vi ved Hjælp af Andet.» [3])

Men er vor Erkjendelse indskrænket til kun at kunne magte det Endelige og Phænomenale, kunne vi ikke optage det Absolute i vor Erkjendelse, hvorledes vil det da være muligt at antage, at vi kunne have en adækvat Erkjendelse af den hele endelige Tilværelse? En nyere dansk Philosopherende, den «religiøse Fritænker» Theodorus, sondrer vel mellem det store ubegribelige x, som vi aldeles ikke kunne begribe, og

---

[1]) Høffding: Den engelske Philosophi i vor Tid, 101.
[2]) Anførte Skrift, 130.
[3]) Høffding: Spinozas Liv og Lære, 70. — Alle Udhævelser ere af nærværende Forf.

den endelige Tilværelse, som vi fuldstændig kunne begribe (den samme Tænker mener forøvrig at have Plads for den menneskelige Frihed). Men hvad der fremtræder med en saa massiv Naivetet hos denne ræsonnerende Forfatter, burde ikke kunne gjøres til en Indvending mod de Tænkere, som bære dette Navn med Ære og i Berømmelse. Dog turde det være den Grundindvending, der maa gjøres mod en større Deel af de nyere Philosopher, at de ikke have havt Resignation nok til at tage Consekvenserne af deres Grundantagelse, at det Absolute ikke lader sig erkjende. Thi Consekvensen er, at hvis det Absolute ikke lader sig erkjende, saa kan vor Erkjenden af det Endelige kun blive stykkeviis. Dette maa selvfølgelig ikke forstaaes i den vage Betydning — det, hvorom let Alle ere enige — at vi ikke ere alvidende, ikke kjende alle Endelighedens Phænomener, men i den Henseende ere begrændsede baade ved Tid og Rum; men det maa forstaaes om selve Erkjendelsen af den endelige Tilværelses Grundforhold, af dens almindelige Love, om hvilke det er den almindelige Mening, at de ligge klart udbredte for os i Erkjendelsens fulde Lys.

Men hvorfra veed man nu saa tilforladelig, at Nødvendigheden (Aarsagsforholdet) er en absolut Grundlov for al endelig Tilværelse? Man veed det aldeles ikke uden udfra den i høieste Grad ubetryggende Sikkerhed, der ligger i den Betragtning, at hvis Nødvendigheden ikke er absolut raadende indenfor det Endelige, saa kan Videnskaben ikke tilegne sig hele den endelige Tilværelse i sin gjennemskuende Indsigt. Men om nu saa er, er det da saa forfærdeligt? Maaskee — i en Tid, hvor Videnskaben nyder en saa udbredt Agtelse og Ærefrygt, da næsten Enhver begjærer at at være Præst i dens Tjeneste, da Enhver, hvem dette ikke forundes, dog gjennem dem, hvem det Større blev

til Deel, faaer Lod i Videnskabens lyksaliggjørende Lys og kun frygter Eet, at blive mistænkt for at være Ignorant, der ikke forstaaer Videnskabens absolute Herlighed. Men dog, det er jo Tankens og Videnskabens Opgave at arbeide ufortrødent, abstraherende endog fra Tidens vældige Mening. Vi kunne tage til Rettesnor en Paamindelse som denne: «Mange tale med tilsyneladende Anerkjendelse om Fornuft og Tænkning, og naar det saa bliver til Alvor, naar Anerkjendelsens Ærlighed skal vise sig i, at man bøier sig for Resultatet, saa springe de fra, som Sodater, der faae Kanonfeber.» [1]) Der er adskillige Philosopher, som faae Kanonfeber, naar Tankens Ærlighed fordrer af dem Indrømmelsen af Tankens Uformuenhed. Sandheden turde saaledes dog være, at det vil være aldeles umuligt at garantere en adækvat Erkjendelse af det Endelige, naar det Absolute, som det maa gjøres, er erkjendt for ubegribeligt. Hvorfra veed man, at alt det, vi ikke kunne begribe, maa lægges ud i det Absolute og saaledes transporteres ud af Verden? Hvorledes kan man med Sikkerhed træffe en saa vilkaarlig Afgjørelse? Staaer det Absolute da saaledes udenfor den endelige Tilværelse, er det i intet Forhold dertil? Hvis dette maa antages, hvad der just maa antages, hvis ikke al Logik skal gaae i Luften, hvilket vil sige noget Mere, end om en god Deel af det, som gaaer under Navn af Videnskab, opløser sig, saa er det Ræsonnement, at vi ikke midt i Phænomenernes Verden kunne opgive Videnskabens almindelige Methode, tomt og uden Vægt. Staaer det fast, hvad der maa staa fast, at det Absolute er i Forhold til det Endelige, staaer det fast, at det Absolute er os ubegribeligt, saa er dermed erkjendt, at som det Absolute i sit

---

[1]) Spinozas Liv og Lære, 50.

Forhold til det Endelige strækker sig ind i den endelige Tilværelse, saa strækker det Ubegribelige sig ogsaa derind, og da vil ikke et Forhold indenfor den endelige Verden kunne erklæres for umuligt, fordi det er ubegribeligt.

Eller lad os et Øieblik antage, at det Endelige var fuldt gjennemtrængeligt for Tanken, og Antagelsen vil vise sig at være en Modsigelse. Thi at forstaae det Endelige heelt vilde være at forstaae det i dets sidste Grund. Men det Endeliges sidste Grund er det Absolute — som ikke kan erkjendes. Kunde det Endelige forstaaes fuldt ud af sig selv, vilde det selv være det Absolute. Thi det Absolute er det, «som forstaaes af sig selv» (Spinoza). Men et Absolut kunde vi jo ikke forstaae. Altsaa en Modsigelse! Men Modsigelsen culminerer deri, at vi efter Antagelsen ville faae to Absolute, et Absolut, som man kan forstaae, og et Absolut, som man ikke kan forstaae — efter almindelig Logik dog det ene formeget. Kan da det Endelige ikke forstaaes heelt ud af sig selv, saa føres vi tilbage til det ene Absolute som sidste Forklaringsgrund. Men det Absolute var jo ubegribeligt — altsaa vil ifølge ubønhørlig Logik det Endelige komme til at participere i det Ubegribelige.

Naturligviis har ikke Dr. Høffding manglet den Erkjendelse, at det Absolute og det Endelige maa staae i Forhold til hinanden. Han berører oftere dette Punct, men saa vidt erindres, ikke paa noget Sted saaledes, at han drager den her paaviste Consekvens, men omvendt: fra den fulde Erkjendelse af det Endeliges Forhold vil han drage Consekvenser med Hensyn til det Absolute, grunde en indirecte Erkjendelse af dette, om end det, vi saaledes ville kunne erkjende af det Absolute, er en uendelig forsvindende Deel overfor det Absolutes hele uendelige, os utilgængelige Fylde.

For en tidligere Philosophi var det Absolute det Grundbegreb, hvorfra man gik ud for ud af det at udlede den hele reale Tilværelse. Nu er det omvendt. Det Absolute er for Nutidens Philosophi kun det «Grændsebegreb», hvortil der fra Undersøgelsen af det Endelige altid vendes tilbage som til Grændsen, ud over hvilken vi ikke kunne komme, om der end (hvad vi ogsaa see hos Spencer) «ved Udmaalingen og Articulationen af den relative Videns Omraade vindes Bestemmelser af den absolute Kraft.»[1] Men hvor sandt det end er, at det Absolute er et Grændsebegreb, saa er jo netop derfor med Nødvendighed al vor endelige Viden kun hypothetisk Viden; og hvor sandt det end i al Almindelighed vil kunne være, at vor endelige Erkjendelse maa kunne afgive Bestemmelser for det Absolute, saa vil jo ogsaa denne Overførelse kun kunne blive hypothetisk, fordi vor Viden af det Endelige ikke kan blive af anden Art — saa længe det staaer fast, at det Absolute i sig er uerkjendeligt. Hvorledes gaaer det til, at man formaaer at indrette sig saa hyggelig og trygt indenfor den endelige Erkjendelse, som om det var det Visse, at med den er Alt i den fuldeste Orden, uafhængig af dens Forhold til det Absolute, ja saa at Resultater af den endog med videnskabelig Tilforladelighed ville kunne overføres paa det Absolute, paa hvilket vore Forstandskategorier iøvrig ikke kunne finde Anvendelse? En rationel Forklaring, der vilde kunne afgive Berettigelse for denne Position, synes ikke mulig.

Der staaer tilbage at give det Udviklede Anvendelse paa Forholdet mellem Frihed og Nødvendighed. Nødvendigheden skal efter de deterministiske Tænkeres Dom være eneraadende for al endelig Tilværelse.

---

[1] Den engelske Philosophi, 16.

Hvorfra veed man det? Deraf, at Friheden vilde medføre det Ubegribelige, som ligger i Begrebet om en Selvaarsag, og saa vilde al Videnskab være sprængt. At gjennembryde denne Forskandsning vil, hvis det tidligere Udviklede forholder sig rigtig, ikke falde svært. Vi have erkjendt, at det Absolute, som maa være til, maa være Selvaarsag *(causa sui)*. Men heri ligger uigjendrivelig, at Nødvendighedens Begreb, som vi anvende det indenfor det Endelige — og noget andet Nødvendighedsbegreb kjende vi ikke — ikke lader sig overføre paa det Absolute. Og kan det ikke det, saa have vi som paaviist ingen Sikkerhed for dets absolute Anvendelighed indenfor det Endelige. Man er ganske vist meget tilbøielig til at overføre det endelige Nødvendighedsbegreb paa det Absolute. Det gaaer saa let at sige, at det Absolute virker med evig Nødvendighed. Men der er ingen Indsigt udtalt deri. Nødvendigheden beroer paa Aarsagsforholdet, men vi saae, at det endelige Aarsagsbegreb *toto genere* er forskjelligt fra det uendelige og absolute, at kun Navnet Aarsag var fælles. Det Bestikkende er aabenbart, at indenfor den endelige Verden gaaer det saa nemt med at sige: fordi og fordi og atter fordi. Enhver Ting har sin Aarsag i en anden, denne igjen i en anden o. s. fr. Men nu den absolute Aarsag, hvorfra er den, hvorfor virker den? Naar et Virkende er forudsat, saa forstaaes det let, at det kan sætte Andet i Virksomhed. Men hvorledes kan Virksomheden primitivt være tilstede, hvorledes kan der være et første Bevægende? Her glipper det med Fordierne. Saa tales der vel om, at det Absolute virker med en indre Nødvendighed. Hvis der derved tænkes paa et Nødvendighedens Baand i det Absolutes uendelige Indhold, saa maa dog indenfor dette Bevægelsen primitivt være tilstede i et Centrum. Men hvor en Bevægelse absolut primitivt er

tilstede, hører enhver rationel Forklaring op. Vil da Nogen behage sig med at sige, at Nødvendigheden ogsaa gjælder absolut for det Absolute, saa bør han, for at han ikke skal overvurdere sin Opdagelse, erindre, at det maa være en Nødvendighed af en heel anden Art end den, vi kjende, og som vi iøvrigt ikke vide det Mindste om. Thi om det Absolute vide vi i denne Henseende kun Eet, at det er Selvaarsag, og om en Selvaarsag vide vi, at vi ikke kunne erkjende den. Er det Absolute da bundet i Nødvendighed, eller er det frit? Vi vide det ikke. Vi vide kun, at vi herom Intet vide og Intet kunne vide. Det Absolute er for vor Viden det Ukjendte, det Uerkjendelige, Grændsen, et negativt Begreb — og dog er det i Kraft af vor Viden. Vi vide, at det Absolute, det Ubegribelige er til. Men gjælder da Nødvendighedsbegrebet ikke ved nogen mulig videnskabelig Beviisførelse for det Absolute, saa gjælder det heller ikke med nogen videnskabelig Vished for al Endelighed. Antagelsen deraf kan kun blive en subjectiv Mening. Det forholder sig nu engang saaledes, at Absolut svarer til Absolut, og Endeligt til Endeligt. Absolut Erkjendelse af et Endeligt for sig er *contradictio in adjecto*. Absolut Erkjendelse er umulig uden ved Erkjendelse af det Absolute. Det er udlagt: den moderne Videnskabstilbedelse er Afguderi, Tilbedelse af et Endeligt — hvilket just er Afguderiets Selvmodsigelse. Saa længe vi ikke kunne erkjende det Absolute, kunne vi ikke heller have nogen absolut Erkjendelse. Disse to Ting ere identiske.

Det er denne Opfattelse af Forholdet mellem Erkjendelsen af det Uendelige og det Endelige, som var Pascals Grundanskuelse af vor Erkjendelses Væsen. Han giver den i «Tankerne» Udtryk saaledes: «Verdens Dele ere alle saaledes indbyrdes forenede og sammenknyttede til hverandre, at jeg anseer det for umuligt

at kjende en Deel uden at kjende det Hele». — «Vi omtumles paa en viid Mark mellem Væren og Ikke-Væren; bestandig usikkre drives vi fra den ene Yderlighed til den anden. Saasnart vi ville søge Støtte i Noget, vakler og forsvinder det; ville vi forfølge det, undslipper det os og flygter for evig for os. Intet er blivende for os. Det er den Tilstand, som er naturlig og dog saa modsat vore Tilbøieligheder; vi brænde af Begjærlighed efter at finde Fodfæste og en fast Grundvold for der at opbygge et Taarn, som hæver sig til det Uendelige; men hele Grunden under os brager, og Jorden aabner sig lige indtil dens dybeste Afgrunde. Lad os derfor opgive at naae til Vished eller Fasthed. Altid skuffer vor Fornuft ved det vexlende Skin. Intet formaaer at fæste det Endelige mellem de to Uendeligheder (Lidenhedens og Storhedens), som omslutte og undflye det.» [1]) Vi kunne ikke erkjende det Hele, d. e. det Uendelige og det Endelige i deres uendelige Sammenhæng. Men da kunne vi heller ikke erkjende noget Enkelt heelt; thi det Enkelte (Delen) kan kun erkjendes i dets Sammenhæng med det Hele. Derfor er al vor Viden usikker: vi svinge mellem Tvivlen og Fordringen paa Vished. Det er vor naturlige Tilstand.

Den nyere Philosophi fremtræder med en vis Ædruelighed, hvoraf den gjør sig til, og vel med Rette. Men naar Alt kommer til Alt, saa var maaskee dog den gamle Opfattelse af Philosophien, som den var mere af een Støbning, tillige redeligere i sin Optræden. Nu er man ædruelig, en Ædruelighed, der undertiden giver Indtryk som af en Mand med Hatten i Haanden overfor en mægtig Potentat. Det Absolute er ubegribeligt. Som andægtige Pharisæere seer man ned paa de stakkels Toldere af Troende, der danne sig en

[1]) Tankerne, oversat af W. F. de Coninck, 1875.

Forestilling om Gud i deres eget Billede, og siger, at man viser Guddommen en høiere Dyrkelse. Saa taler man forblommede Ord om det Absolutes Hemmelighedsfuldhed, siger reent ud, at det slet ikke kan erkjendes, eller kun en uendelig liden Deel deraf. Men til samme Tid gjør man dog Fordring paa at kjende det Absolutes Forhold til Endeligheden, idet Nødvendigheden gjøres til et Absolut, hvilket den ikke vil kunne være uden som Udtryk for det Absolutes Forhold. Men at erkjende det Absolutes Forhold, er det ikke Alt, hvad man kan ønske sig? Eller er det ikke almindelig erkjendt, at Erkjendelsen kun har med Forhold at gjøre? Eller skal paa en Gang Erkjendelsen af det Absolute blive mere end en Erkjendelse af det Absolutes Forhold? Nei, kan man ikke begribe det Absolute, saa vil det sige, at man ikke kan begribe det Absolutes Forhold (hvortil ogsaa hører dets Forhold til Endeligheden), og saa kan man overhovedet ikke erkjende noget Forhold som absolut, som man vil det med Nødvendigheden.

En indirecte Bekræftelse af det Udvikledes Rigtighed ville vi ogsaa finde i den Maade, hvorpaa Deterministerne hjælpe sig ud over Vanskeligheden. Hvorledes bærer man sig ad? I Virkeligheden meget simpelt. Man lukker Øinene og gaaer forbi uden at omtale den. Man nøies med den Betragtning, at da alle andre Phænomener indenfor Naturens Verden betragtes under Nødvendighedens Synspunct, saa maae vi «selvfølgelig» ogsaa see Mennesket under dette Synspunct. Man opererer med Analogislutninger og Sandsynlighedsberegninger, hvis Berettigelse det just gjaldt om at godtgjøre, som om de indesluttede det fuldstændig Evidente. «Skjøndt Bevidstheden ikke kan udledes af det ubevidste Naturliv, kan det dog vises, at den, hvad Betingelserne for dens Opstaaen og Udviklen angaaer,

staaer i nøieste Sammenhæng med det og ikke kan forstaaes uden denne Sammenhæng. De psychologiske og ethiske Love er derfor (!) Naturlove, ligesom Aandslivet i det Hele er Led i selve det uendelige Naturliv og fremkommer paa et vist bestemt Udviklingstrin af dette.» [1]) Der er næppe Nogen, der nægter den nøie Sammenhæng mellem Aand og Natur. Men mon Logiken tillader en Slutning som den, her drages?

Jeg mener da at have paaviist, at hvis vi kunne gaae ud fra den i den nyere Philosophi almindelige Dom, at det Absolutes Væsen overskrider den menneskelige Erkjendelse, hvilket vi fandt bekræftet ved Undersøgelsen af Begrebet om en *causa sui*, da vil det være umuligt at erkjende Nødvendigheden som noget Absolut, som noget for al Tilværelse eller endog blot for al endelig Tilværelse Gjældende. Men hvis dette forholder sig saaledes, saa er Friheden en Mulighed. Saalænge Tanken sysselsat og bunden i det Endelige kun finder sig optagen af Granskningen af dette, vil den Illusion let forstaaes, naar man troer at forstaae og gjennemskue Alt, det Alt, som kun er det Endelige. Men naar Tanken er naaet til at reise de sidste og afgjørende Spørgsmaal, naar den dreven af sin indre Drift mod det Uendelige ligesom har svunget sig ud over det Endeliges Verden og har seet Uendeligheden liggende for sig, ikke i det klare og rene Lys, men dunkel og hemmelighedsfuld som et taageomgivet Land, da kan Illusionen om den klare Forstaaelse af Endeligheden ikke længere holde sig. Endeligheden kan ikke saaledes være et solbeskinnet Enclave indenfor det Uendeliges for Tanken uigjennemtrængelige Dunkelhed. Det Uendelige er ikke saaledes udenom os, fjernt fra os; det Uendelige er midt i det Endelige,

---

[1]) Den humane Ethik, 74.

det er os nær allevegne. Hvis det er ubegribeligt, hvad er det da for en Logik, som tillader den Antagelse, at Alt indenfor Endeligheden skulde ligge klart og gjennemskueligt for os? Vi kunne saa fuldstændig samstemme med en Udtalelse som denne: «Vore Begreber naae ikke ud over Phænomenernes og Relationernes Verden. Derfor er det ikke sagt, at vor Verden er den eneste eller den høieste; en consekvent Erkjendelseslære fører til at antage en Uendelighed af Muligheder. Hvad vi kunne hævde er kun, at den Sandhed og Nødvendighed. vi erkjende, maa have sin Plads og sin Gyldighed indenfor en mulig større Sammenhæng. Hvilken denne Plads er, savne vi ethvert Middel til at afgjøre.» [1]) Fordringen bliver kun, at vi ikke ved en Selvskuffelse udvide den Sandhed og Nødvendighed, vi kunne erkjende, ud over, hvad den sande og nøieregnende Tænkning berettiger til, at vi *in casu* ikke paastaae, hvad vi med ingen videnskabelig Ret kunne, at Nødvendigheden er gjældende for Alt indenfor den endelige Tilværelse. Man vakler imellem at see Endelighedens Verden som et Hele for sig og som en Deel af det Hele, det Uendelige. Lad den være et relativt Hele, saa er den dog kun et relativt. Det er et skjønt Udsagn af Trendelenburg: «Den guddommelige Aand er som en Digter, af hvem vi kun kjende et enkelt Værk. Vor Verden er vel kun et Brudstykke, men dog et Hele for sig, ligesom et enkelt Drama i en Trilogi.» [2] Men det «Hele», som «vor Verden» er, er jo desuagtet kun en Deel af det uendelige Hele og vil uden dette ikke kunne erkjendes heelt. «Jeg anseer det for umuligt at kjende en Deel uden at kjende det Hele» (Pascal). Vi have derfor ingen

---

[1]) Spinozas Liv og Lære, 59.

[2]) Philosophien i Tyskland, 236.

Sikkerhed for, at vi besidde en adækvat Erkjendelse af det Endelige ɔ: af Alt i Endelighedens Verden, vor Verden. Altsaa er Friheden ikke umulig, fordi vi ikke kunne begribe dens Væsen som *causa sui;* altsaa er Friheden mulig. Det var dette, vi vilde bevise.

Vi have afsluttet den reent theoretiske Side af Spørgsmaalet om Friheden. Vi ville gaae over til at betragte den Side af det, som vi kunne kalde den theoretisk-practiske. Det var naturligt, idetmindste efter den Plads, Videnskaben indtager i Nutidens Bevidsthed, at stille det reent Theoretiske i Spidsen. Naar Videnskabens Aande, som umærkelig har berørt Alle og, halv med halv uden Villie, har indgivet det som en antagelig Forudsætning, at Videnskaben er eneste Organ for vor Griben af Sandheden, da bliver det Spørgsmaal ved hvert Problem det nærmeste: Hvad kan jeg vide? Men naar det nu maaskee viser sig, at vi Intet vide og Intet kunne vide, er det saa vist og afgjort, at dermed alle Broer mellem Sjælen og Sandheden ere afskaarne? Skulde dette maaskee lade sig vide? Skulde det være de yderste Spørgsmaal: Hvad kan jeg vide, og hvad kan jeg ikke vide? Mennesker have dog, idet Fordringen paa Sandhed ikke kunde bringes til at tie, ved Erkjendelsen af vor Videns Afmagt fundet Ord for et Spørgsmaal ud over hine. De have spurgt: Hvad tør jeg haabe, og hvad kan jeg troe? Det var ikke blot Kant, der spurgte saaledes, skjøndt det er lærerigt at see den store kritiske Philosoph reise dette Spørgsmaal, men det gaaer jo vistnok med dette Spørgsmaal om end under andre Former tilbage til Tidernes Morgen. Spørgsmaalet om Friheden er ikke afviist dermed at det erkjendes for, hvad det er og maa være, et ikke-videnskabeligt Spørgsmaal.

Der gives nu engang Spørgsmaal, som ikke ere opstaaede ved skarpsindige Tænkeres sindrige Forskninger, men Spørgsmaal, som melde sig af sig selv under Livets Gang for Lærd som for Ulærd, som melde sig under Livets Praxis, og som een Gang bragte til Bevidsthed ikke lade sig afvise, fordi Livet atter og atter reiser dem. Friheden hører til disse Spørgsmaal. Den, som har Evne til Iagttagelse, vil erkjende, at den er et almeen-menneskeligt Spørgsmaal, som rører sig hos Alle, Lærd og Ulærd. Intet Menneske er ukjendt med Spørgsmaalet om Skyld og Ikke-Skyld, om han end søger at afvise det og forvandle det til en bleg Skygge. Denne Slags Spørgsmaal, hvis Oprindelse er af practisk Natur, og hvis Besvarelse have den practiske Interesse, ere allerede derved hævede ud af det reent Theoretiskes upersonlige Sphære. Vi ville søge at tydeliggjøre os det ved nærmere at gjøre os Rede for, hvorledes Forestillingen om Friheden bliver til hos os.

Vi ere alle opdragne med Forestillingen om Frihed, om Ansvarlighed, og let og umiddelbart forstode vi os selv deri. Det var ingen unaturlig Forestilling, som derved blev paatvungen os. Det faldt os ikke ind, at der blev øvet Vold imod os. Naar vi som Børn bleve straffede, da forstode vi, at vi vare skyldige og havde fortjent Straf; vi havde ingen Følelse af, at der skete os Uret derved. Den, der som ung blev sendt ud i Verden, forstod let Alvorens veiledende Ord, som han fik med som en Hjælp, at han selv skulde arbeide, selv bære Ansvaret fra nu af, selv finde Loven i sit eget Indre og lyde den frivillig i Redelighed og Sandhed. Saaledes ere vi alle opdragne i Frihedens Forudsætning og let og umiddelbart leves vi ind i denne Forestilling.

Men der klæber en Skrøbelighed ved alt Umid-

delbart, den, at det er umiddelbart. For den umiddelbare Bevidsthed er Spørgsmaalet om Friheden endnu ikke blevet til efter sit sande Væsen. Prøven gjøres, naar den umiddelbare Bevidsthed stilles Ansigt til Ansigt med Reflexionen. Reflexionen har den Egenskab, at den gjør det umiddelbart Visse tvivlsomt. Da gjælder det, om det Visse anden Gang kan blive vist, hvis ikke Reflexionen og Tvivlen skal seire.

Vi ville tænke os den Unge videre fremme paa sin Vei ind i Verden. Han saae der mange nye Ting, der kunde lægge det Gamle som i Glemsel bag ved ham. Men vi kunne jo antage , at han bevarede den Tanke: Du har selv Ansvaret. Den var endnu hans Forstaaelse nær; den havde dertil det Stolte og Frigjørende: Du er din egen, en fri Mand! Vi kunne jo fremdeles antage, at han paa sin myndige Vei ind i Livet blandt det meget Nye, han hørte og saae, ogsaa stødte paa Philosophien. Om han end langtfra forstod al den Belæring, som tilbødes ham i dens Navn, i Et meente han dog at have forstaaet den, i det, som ret egentlig syntes ham Drivkraften i dens Stræben, den Indsigt, at ikke Alt er sandt, som synes saa. Han lærte at sondre mellem Phænomenet og Tingen selv, han lærte, at den første, umiddelbare Opfattelse af en Sag ikke nødvendig er den sande. Men, som det i Regelen gaaer, en først nylig i sin Almindelighed anerkjendt Sandhed formaaer man ikke let strax at anvende. Der kræves Øvelse og Vane for at Anvendelsen kan falde let og naturlig. Og saaledes faldt det endnu ikke vor Helt ind at anvende den vundne Indsigt paa Friheden. Men hvad han ikke selv havde gjort, det havde Andre før ham. Han fik nu at vide, at der ogsaa var opkastet Tvivl, om det forholdt sig rigtig, at vi ere frie Væsner, ja at Friheden endog ligefrem af nogle Tænkere var bleven fornægtet. Han

studsede derved; det kom ham som det Pludselige og forvirrede for ham totalt det Grundsyn, hvorefter hans Liv hidtil var anlagt, det, som var givet ham af ærværdige Lærere, det, som han troede allerede i fri Tilslutning selv at have tilegnet sig. Men vi kunne jo forestille os, at han havde for stor en Tankens Energi og Redelighed til at lægge et Spørgsmaal af den Natur tilside, naar det engang var reist. Han tog det da selv for sig for at undersøge, hvem der havde Ret. Thi han forstod det nu ogsaa selv, at det virkelig er et Spørgsmaal, at det blot som ved en Forglemmelse var undgaaet ham før, da han dog havde forstaaet, at Philosophien som saadan ikke kan tage Noget slet og ret som en given Sag, altsaa heller ikke denne. Saaledes var da Friheden, som før havde været ham en umiddelbar Forudsætning, bleven ham et Problem. Men ved den Reflexion, som stod til hans Raadighed, vi kunne jo antage, at der var Eet, han strax forstod, eet, hvortil hans Opdragelse og den Alvor, den allerede havde givet hans Liv, gav ham en forøget Forstaaelsens Mulighed, at Problemet ikke var et ørkesløst og ligegyldigt, men at det var afgjørende — Besvarelsen deraf — for hans hele følgende Liv. Han havde erkjendt og følt, at der ved Fornægtelsen af Friheden blev vendt op og ned paa hele den Betragtning af Livet, hvori han før havde levet. Han var sig fuldt bevidst, at det ikke var et Problem blandt andre om Et eller Andet, han vidste, at Spørgsmaalet angik ham selv, hans Livsanskuelse og dermed hans fremtidige Liv. Saaledes var Spørgsmaalet om Friheden blevet til for ham.

Vi vide ikke, til hvilken Grad det er Mennesket muligt at nedsænke sig i den hellige Forglemmelse af sit Selv. Saa meget tør imidlertid ansees for vist, at adskillige Forskere og Literater, optagne af den for

Menneskeheden saa vigtige Beskjæftigelse at levere brogede Skildringer fra Literaturen og Livet, fra den nye og den gamle Verden, fra Civiliserede og Vilde etc. etc., og som formodentlig ikke have megen Tid tilovers for den socratiske Beskjæftigelse at orientere sig i deres egen Bevidsthed, kunne have meget vanskeligt ved at fatte, til hvilken Grad Spørgsmaalet om Friheden angaaer dem selv. Det synes undertiden, som om disse Mænd kunne faae deres Sind saa dresseret til at beskue og iagttage, sammenligne, kritisere og lade Alt forvandles til Phænomener for Bevidstheden, at de selv lidt efter lidt kun blive et Phænomen for deres egen Bevidsthed. [1]) Man betragter med uhyre Interesse sin egen Composition, og Handlingens Lidenskab synes udslukt for Betragtningens. Men den, hvem det ikke blev forundt at komme i denne — maaskee lykkelige — Tilstand, og som er i Besiddelse af tilstrækkelig Reflexion — og megen synes ikke nødvendig — han vil see, at Spørgsmaalet om Friheden indeholder et klart Enten—Eller, hvis Løsning vil være af afgjørende Betydning for hans Liv. Han vil næppe være saa let og hurtig beroliget ved en negativ Besvarelse. Han har ikke saa megen Interesse af at udvide sin Kundskab til Mangt og Meget, han trænger ikke saa meget til Underholdning og Adspredelse, han har seet det som et ubetinget Nærmere at vinde Forstaaelsen af sig selv, det Nærmeste. Men denne Forstaaelse vil han ikke begjære som et Interessant, hvori han kan nyde sig selv, som den Lærde nyder Phænomenernes Brogethed. Han begjærer den af et personligt Livs Alvor, fordi det Enten—Eller, han seer for sig, gjemmer Muligheden af en uendelig Livsopgave. Men den, der saae et Spørgsmaal gjemme det Uende-

---

[1]) Cfr. R. Nielsen: Om Aandsdannelse.

liges Mulighed i sig, han er sikkret mod at faae det forvandlet til et ørkesløst Spørgsmaal blandt andre.

Saa vil han vel efter Tidens Retning eller, fordi det er det Naturligste for en reflekterende Bevidsthed, først vende sig til Videnskaben for at faae Svar af den. Han vil spørge: Hvad kan jeg vide? Men efter hvad vi have udviklet, ville vi kunne forsvare at lade Videnskaben give ham det Svar, at den Intet veed herom, at Spørgsmaalet er den uløseligt. For det moderne Culturmeneske maa Videnskaben ofte tjene til Undskyldningsgrund. Saaledes skal det ogsaa være den, der nøder ham til at betragte sig selv som Automat. Kun den lykkelig Uvidende skal det være forbeholdt at opfatte sig selv som frit handlende. Men naar Videnskaben nu just ikke giver denne Beroligelse, naar den lader den, som henvender sig til den, gaae bort med Problemet uløst, saa viser denne Henviisning sig som det, den er, som en daarlig Undskyldning.

Naar da Videnskaben ikke kan løse Spørgsmaalet, men lader det staae hen, naar Uvisheden, som vi her maa antage, for ikke at gjøre den hele Undersøgelse ørkesløs, dog ikke var en reen upersonlig for Tanken blot, medens Spørgsmaalet allerede var løst i Personlighedens Indre, hvis vi da tænke os en uafhængig og fri Aand reise Spørgsmaalet: Hvem er jeg, hvad er mit Maal, hvad formaaer jeg? — og alt dette ligger i Frihedens Spørgsmaal — da vil der kun kunne tænkes een Vei, ad hvilken han vil kunne haabe at vinde Besvarelsen, at han uafhængig af den objective Uvished vælger at holde sig selv for et frit Væsen og indretter sit Liv derefter. Hvis da ikke Valget og Livet, ved at leves i Overeensstemmelse med Valget, vil give ham Visheden om, at han valgte ret, da vil der ingen Vei være ud af Tvivlen og Uvisheden. Naar Videnskaben ikke kan give Virkeligheden (Visheden) men

kun Muligheden, da bliver der kun een Mulighed for Vished tilbage, at vi i Uvisheden gjøre et Valg, d. e. holde den Mulighed fast, som Haabet tegnede for os, tiltrods for den objective Uvished, og at da Livet selv ved at leves i den Forudsætning, som søgtes, vil give det Attraaede, Visheden. Og er end Sikkerheden af det Omspurgte given ved en Aabenbaring, selv en Aabenbarings Vished skal jo tilegnes i Livets Skole. Saa vises vi da hen til det som det Sidste, at det er ved Valget, Friheden kan blive til for Bevidstheden som en fast Overbeviisning, om den ellers er til. Thi selv naar Gud for den Troende er med i Valget, bærer usynlig, styrker og bekræfter ham i Valget, saa er han jo dermed ikke fritagen for selv at vælge. Altsaa der maa vælges.

Men saa vælge vi jo paa det Uvisse; kunne vi da vælge i Uvished for at vinde Vished? Ja ellers skulde det være en maadelig Sag at vælge. Var Alt afgjort iforveien, saa skulde intet Valg behøves. Valget vil just være, i den objective Uvished om, hvad der er det Sikkre, at see Mulighederne staae overfor hinanden og saa gribe en af dem paa eget An- og Tilsvar. Man vil have Sikkerhed forud, man vil ikke vove. Men nu er det umuligt at tilveiebringe denne Sikkerhed, — tiltrods for hvad lærde Folk ville mene. Lad os da til en Forskjel antage — og er det saa urimeligt? — at Visheden kun vindes ved at gribe, ved at vælge, ved at fastholde Valget og leve i det.

Det er, hvad der i vor Literatur blev gjentaget saa vedholdende, saa energisk og med en saa fortrinlig Klarhed, at det Ethiskes Vished er den høieste Vished, at den ikke vindes ud af objective Undersøgelser, men at det tværtimod gjælder, at ud af den objective Uvished baner Subjectiviteten sig Vei til den ethiske, personlige Vished, «det eneste Visse, som ikke i

et sidste Øieblik mulig forvandler sig til en Hypothese ... Lad Verdenshistorien være et Speil, lad Betragteren sidde og see sig selv i Speilet, men lad os ikke glemme Hunden, der ogsaa skulde see sig i Speilet — og tabte, hvad den havde. Det Ethiske er et Speil, og den, som seer sig deri, taber vel Noget, og jo mere han seer deri, desto mere taber han — alt det Uvisse nemlig, for at vinde det Visse. Kun i det Ethiske er Udødelighed og det evige Liv; anderledes forstaaet er Verdenshistorien maaskee et Skuespil, et Skuespil, der maaske varer ved — men Betragteren døer, og Betragtningen var en maaskee høist betydningsfuld — Tidsfordriv.» [1])

Man vil have Sikkerhed forud, og hvis ikke det kan naaes, saa dog Sandsynlighed. Men end ikke den skal man have. «Der gives et Phantom, som ofte nok er paa Benene, naar det gjælder at fatte en Beslutning, det er Sandsynlighed — en Pjalt, en Bønhas, en Skakkerjøde, som ingen fribaaren Sjæl indlader sig med, en Døgenigt, der snarere burde sættes i Tugthuset end kloge Mænd og Koner, da den franarrer Menneskene. hvad der er mere end Penge og Penges Værd. Ethvert Menneske, der i Forhold til Beslutning ikke er kommen videre, aldrig kommer videre end til at beslutte sig i Kraft af Sandsynlighed, er tabt for Idealiteten, hvad han saa end bliver.» [2]) Valget afhænger ikke af Vished. Det er det Samme, Pascal hævder saa afgjørende med Hensyn til Religionen. «Dersom man kun burde handle paa det Visse, burde man Intet gjøre for Religionen, thi den er ikke vis. Hvor Meget gjør man dog ikke paa det Uvisse, Sø-

---

[1]) Joh. Climacus: Uvidenskabelig Efterskrift, 2det Oplag, 133—35.

[2]) Stadier paa Livets Vei. Udgivet af Hilarius Bogbinder. 3die Udgave, 93.

reiser, Feltslag! Jeg siger, at man aldeles Intet maatte foretage sig, thi Intet er vist . . .»[1])

Her kunde det altsaa synes, at denne Overveielse, som al Overveielse paa dette Omraade, burde ende, for at hver Enkelt kunde gaae over til det, som ikke lader sig forud beregne eller beskrive, Livet. Dog er Tankens Tjeneste ikke absolut opgiven med den Indsigt, at Videnskaben ikke kan give Svar paa Spørgsmaalet. Thi om Videnskaben ikke formaaer saa Meget, saa kan videnskabelig Tænkning kaste Lys over de Livsanskuelser, der fremkomme, eftersom man griber den ene eller den anden Forudsætning i det opstillede Enten—Eller. Den Vælgende kan ikke skaffe sig en videnskabelig objectiv Vished om, hvad der er det Rette. Men hvad han kan, det er klart og utvetydigt at gjøre sig Rede for Forskjellen mellem det, han har at vælge imellem, klart at stille sig for Øie, hvad han vælger og hvad han forkaster, om det ellers staaer til ham selv at vælge sin Livsanskuelse.

---

[1]) Thor Sundby: Blaise Pascal, 183.

(Fortsættes.)

XXXIX.

Et Par Bemærkninger om Prædiken og Kirkesang.

Af Udgiveren.

I den Tale, Massillon, den berømte Biskop af Clermont, holdt *sur le petit nombre des Elus* (*Sermons*, Paris 1763, II, S. 304) forekommer følgende stærke Ord: «*Je vous demande et je vous le demande frappé de terreur, ne séparant pas en ce point mon sort du vôtre et me mettant dans la même disposition où je souhaite que vous entriez: je vous demande donc: Si Jesus-Christ paroissoit dans ce Temple, au milieu de cette assemblée, la plus auguste de l'univers, pour nous juger, pour faire le terrible discernement des boucs et des brebis, croyez-vous, que le plus grand nombre de tout ce, que nous sommes ici, fut placé à la droite? Croyez-vous, que les choses du moins fussent égales? Croyez-vous, qu'il s'y trouvât seulement dix justes, que le Seigneur ne put trouver autrefois en cinq villes toutes entières? Je vous le demande, vous l'ignorez et je l'ignore moi-même. Vous seul, o mon Dieu! connoissez ceux, qui vous appartiennent, mais si nous ne connoissons pas ceux, qui lui appartiennent, nous savons du moins que les pécheurs ne*

lui appartiennent. Og han opfordrer de Retfærdige i denne Forsamling, de Udvalgte i Israel, til at træde frem, til at stille sig til Høire, «Du Hvede, som Herren vil samle i sin Lade, skil Dig fra denne Klinte, som er bestemt til Ilden». Theremin fortæller i sit Skrift: Demosthenes og Massillon, at Virkningen af dette Sted var overordentlig, Kongen (Ludvig XIV), hans Omgivelse, den hele Forsamling blev rystet, Taleren, paa hvem denne Bevægelse virkede tilbage, «taug nogle Øieblikke, idet han bedækkede Ansigtet med sine Hænder». Og han tilføier: «Men vistnok blev ogsaa Guds Ord her forkyndt for en mægtig Konge og et glimrende Hof med en Uforfærdethed og en Dristighed, som maa erhverve Taleren vor Agtelse og Beundring; ligesom vi just heller ikke kunne have nogen foragtelig Forestillig om en Forsamling, der saaledes var istand til at henrives».[1]) Man kan ikke nægte, at der maatte være noget stærkt rystende i denne Fremstilling; og dog kunde man have en ikke ubegrundet Tvivl om der derefter fulgte den Virkning, som den berømte og alvorlige Taler tilsigtede, nemlig en sand Omvendelse og et Arbeide paa deres egen Saliggjørelse med Frygt og Bæven (Phil. 2, 12). Derom kunne vi ikke dømme. Jeg tør derimod ikke ubetinget rose den berømte Prædikant for denne Passus af hans Tale; det forekommer mig, at det at Taleren «ikke vil skille sin Skjæbne fra de Andres» og at han veed, «at Syndere ikke høre Gud til» er mere rhetorisk end egentlig sand. Thi en Prædikant, som lader Herrens Dom saa vældigt træde frem for sine Tilhøreres Sjæle, kan ikke tvivle om, at han selv hører til de Udvalgte, og «at Syndere ikke tilhøre Gud» er sagt i altfor stor Almindelighed til at have

---

[1]) Tidskrift for udenlandsk Theologi 1847, S. 279.

nogen Betydning. da i saa Fald slet Ingen vil høre Gud til eller blive frelst. Taleren mener naturligviis uomvendte Syndere. Det er hos den høit staaende Taler den samme Tankegang, hvilken vi endnu ofte høre hos Opvækkelsesprædikanter. der idelig pege paa «den lille Flok», som bliver frelst, og den store Masse, som fordømmes, og Udtalelserne herom fremføres sjeldent som af Massilon med dyb Bevægelse men ofte med en saadan Kulde eller Strænghed, at man ikke kan mærke, at der er nogen Sorg og Bedrøvelse hos Prædikanten over den Fortabelse, til hvilken han henviser de Fleste. Det turde nok være af Vigtighed her at fremføre nogle advarende Ord, der henstilles til Overveielse.

Naar Herren Luc. 12, 32 siger: «Frygt ikke du liden Hjord! thi det er Eders Fader behageligt at give Eder Riget», da vil han ikke dermed afgjøre noget om Antallet af dem, der skulle annamme Riget, men han siger det «med Hensyn paa den lille Discipel-Kredses mislige Stilling overfor de store, vaklende eller fjendtlige Skarer» (Godet). Derimod vide vi jo, hvor ofte Herren taler om at «Mange ere kaldede og faa udvalgte», at «den Port er viid, som fører til Fordærvelsen. og at der er mange, som gaae ind igjennem den, og den Port er snever, og den Vei er trang, som fører til Livet, og der er faa, som finde den» (Math. 7, 13. Luc. 13, 24); han fremstiller det videre ved Lignelsen om de fire Jordarter, om de kloge og daarlige Jomfruer osv. Han vil vistnok paalægge enhver alvorlig Prædikant ofte at foreholde Menigheden, at der kræves Aarvaagenhed, Kamp, samvittighedsfuld Lydighed for at indgaae til Livet, og stedse holde Menneskene for Øine, hvor Mange der gaae paa Fordærvelsens Vei (Philp. 3, 18), og at Enhver skal see vel til, om han staaer, at han ikke falder. Hvilken alvorlig Prædikant har nogensinde undladt at vise hen

til disse Advarsler. Men i Opvækkelsesprædikener gjøres der saare ofte den Anvendelse af Herrens Ord, at der kun er en (absolut og ikke relativ) liden Flok, der frelses, medens de Fleste af Menneskene fordømmes. Dette har Herren, saavidt jeg kjender til hans Ord, ikke sagt. Tvertimod vil han ikke indlade sig paa at udtale sig derom (Luc. 13, 24); thi paa Peders Spørgsmaal: «om der er faa, som blive salige», svarer Herren kun med den alvorlige Paamindelse til Enhver at stræbe efter at indgaae igjennem den snevre Port. Han forsikkrer derimod, at Mange skulle komme fra Øster og Vester og sidde tilbords med Abraham, Isak og Jakob i Himmeriges Rige (Math. 8, 11). Den hellige Apostel seer blandt de Frelste ikke blot de firehundrede og fyrretyve Tusinde Beseglede, men ogsaa en stor Skare, hvilken Ingen kunde tælle, af alle Hedninger, Stammer og Folk og Tungemaal, som stode for Thronen og Lammet (Aab. 7), og al evangelisk Forhaabning gaaer ud paa, at hvor stor Antallet end er af dem, som fortabes, vil Gud dog naae sit Øiemed med et endnu større Antal. Christus veed, at han skal samle de adspredte Guds Børn til een Hob (Joh. 11, 52), og Hvedekornet, som døer, skal bære megen Frugt (Joh. 12, 24), ja, at naar han bliver ophøiet, vil han drage alle til sig (Jøder og Græker) (Joh. 12, 32).

Talen om «den liden Flok» i den Betydning, i hvilken det tages af Opvækkelsesprædikanter, bliver saameget mere betænkelig, som den ofte benyttes i Separatisters og Sektereres Mund, for at overbevise de Christne om, at den sande Frelse i Virkelighed ikke findes i den hellige almindelige Kirke, men kun kan findes indenfor deres Kreds. Men ogsaa uden Hensyn til Sekterere eller Separatister forekommer det mig ikke ret at tale om den «liden Flok» i den Betydning, som

om de Frelste blive de Færreste. Vi ere berettigede til at vidne om, at Mange fortabes, og formane, at Enhver skal «med Frygt og Bæven» forarbeide sin Saliggjørelse, men vi ere ikke berettigede til at sige: de Frelste ere det mindste Antal. Jeg vil henvise til den Udvikling om den Sag, som en af vore alvorligste Præster, Dr. theol. H. C. Rørdam har givet ved et Missionsmøde; af hans Ord vil jeg hidsætte følgende: «En slaaende Tanke er udtalt af Spurgeon, at vi dog ikke kunne forestille os, at Djævelen skulde være mægtigere til at ødelægge Menneskene end Jesus Christus til at frelse dem. Jeg finder dette bestyrket ved Jesu Ord Math. 12 om den Stærke, som gaaer ind i Røverens Huus og borttager hans Bytte, Math. 25 om den store Dommens Dag. Naar man vil gaae dybere ind i Tanken og Forestillingen, da er det umuligt at antage, at vor Konge, Jesus Christus, i den store Afgjørelsesstund skulde kun faae det lidet Tal paa sin Side, men derimod Djævelen vinde den Seir at drage den største Skare med sig til det yderste Mørke. Nei, Jesus Christus, Naadens Konge ved Faderens høire Haand vil og maa i denne Henseende seire ved Frelsens rige Frugt at herliggjøres i sine hellige og beundres i dem, som troe». [1])

---

[1]) Dansk Missionsblad 1864, Till. S. 88. Denne Tanke er tidligere udtalt af Cælius Secundus Curio i hans Skrift: *De amplitudine beati regni Dei,* Basel 1550. Han siger, at dersom de Fordømtes Antal var større end de Frelstes, vilde Djævlens Rige være mere udstrakt end Guds Rige, men i saa Fald vilde de hellige Skrifter ikke ophøie Guds Barmhjertighed saa stadig, dersom han kun vilde frelse en liden Skare af sine Skabninger osv. Forfatteren, som da var mistænkt for at hælde til Protestantismen, maatte udstaae mange Forfølgelser, og hans Skrift blev brændt i Rom. Heinsius kjøbte et Exemplar for 100 Guldstykker; siden gik Curio over til de Reformerte og blev Professor i Basel. Bayle (Lex. I, 238) bemærker i en Note: *Il y a lieu d'être surpris, qu'il osât*

Disse den gamle prøvede danske Præsts Ord vilde jeg ønske, at især yngre Prædikere vilde lægge sig paa Hjerte; thi den ungdommelige Nidkjærhed, som endnu ikke har Erfaring om de mange Veie, ad hvilke Gud fører Sjælene til sig, er meest tilbøielig til at dømme og fordømme, at skildre den største Part af Menneskene som bestemt til en evig Fortabelse, medens den «lille Flok» navnlig af Tilhængere og Samstemmende ere de Forløste, Udvalgte. Udg. hørte engang en ung Præst med stor Varme og paa en indtrængende Maade benytte Es. 17, 6—8 til at lægge Tilhørerne paa Hjerte, hvor nær de Flestes Undergang var, idet han sammenlignede de faa Frelste med «de to, tre Bær i den øverste Top, fire eller fem paa de frugtbare Kviste». Men Enhver kan see, at Profeten ikke taler derom, men om hvor Faa, der ved Landets Ødelæggelse vil undslippe Faren, der truer fra Assyrerne. Han taler jo udtrykkelig om, at den overhængende Ulykke vil lede Folket til Omvendelse. «Paa den Dag skal Mennesket see hen til den, som skabte ham, og hans Øine vil see hen til den Hellige i Israel» (v. 7). Men seer Mennesket hen til den Gud, som har skabt ham, saa vil han vist ikke blive fortabt. Hvor forskjellig end Profetens Tankegang var fra Talerens, saa kunde man mærke, at hans Ord gjorde et stærkt Indtryk paa Tilhørerne, og mange gik vist bort enten med den bange Frygt, at de ikke hørte til de Udvalgte, eller og mange med den selvtilfredse Tanke, at de vare de «fire, fem Bær paa de frugtbare Kviste». Benyttelsen af det nævnte Sted hos Esaias var neppe ret evangelisk.

---

prêcher cet Evangile au milieu des Suisses, car une telle doctrine est fort suspecte aux véritables Réformés, et je pense qu'aucun Professeur la pût soutenir aujourd'hui en Hollande impunément.

Gaverne ere forskjellige. Man har bemærket, at Opvækkelsesprædikanter sjeldent ere istand til at nære og støtte den Bevægelse, de fremkalde, saa der bliver et virkeligt sundt christeligt Liv ud af den. Unge Prædikanter ere især tilbøielige til at lægge an paa den saakaldte Opvækkelse; der gives mange Grunde dertil; den fornemste er, at de ikke have nogen synderlig Livserfaring og ikke, som vi nys bemærkede, kjende de mange Veie ad hvilke Herren, stundom umærkeligt, drager Sjælene til sig; derfor elske de Bevægelsen og dens ydre Fremtrædelse. Men hvor høit end Talen lyder om «den lille Flok» eller om Fortabelsens Jammer, maa der, hvis den skal være en sand Tale, kunne mærkes, at Prædikanten er selv dybt bedrøvet over den Dom, som venter de Fortabte. Jesus græd over Jerusalem, men over mange Nutidens Tordentalere synes der mere at hvile Selvophøielelsens Sikkerhed, end den christelige Medlidenheds Ydmyghed saaledes som den aander os imøde fra Apostlen Paulus' Breve, f. Ex. Phil, 3, 18, Rom. 9.

Nye Tider kræve en ny Tunge. Der er maaskee ingen Side af det aandelige Liv, i hvilken det har viist sig tydeligere end i Forkyndelsen af Guds saliggjørende Evangelium, og det Omslag, som er foregaaet med Prædiken i de sidste Decennier er altfor kjendelig, til at Nogen kan lukke Øinene for det. Hverken den rationalistiske Moral eller den supernaturalistiske Svæven eller den pietistiske Fordømmelse af alt Menneskeligt og Verdsligt tilfredsstiller den nærværende Slægt; den forlanger et levende, klart, troesstærkt Vidnesbyrd i et populært Sprog. Vi høre et saadant fra mange Prædikestole, navnlig hos os; vi ville ikke glemme, at det har været een Retning i vor Kirke — den grundtvigske —

som har havt en betydelig Virkning i den Henseende, ja endog paavirket dens afgjorte Modstandere. Og har man i denne Kreds under Navn af populær og folkelig stundom maattet høre enten platte Udtryk eller og en i Luften svævende Allegoriseren, der mere var Spil end sund Sjelenæring, saa maa dette regnes til Børnesygdomme, og Prædiken er lykkeligviis i det Hele kommen tilbage fra denne Udskeielse. Udg. har oftere bemærket, at hvad der charakteriserer den nyere Prædiken er, at det ikke meest er Christendommen som Lære, som Dannelsesmiddel, som Ophav til sædeligt Liv og til politisk Velvære og Orden, der danner Middelpunktet for Forkyndelsen, men det er Christus, den i sin Kirke levende Herre og Mester, fra hvem alle Fornyelsens og Foryngelsens Kræfter udgaae. Dette er et Fremskridt, ligesom ogsaa det har sin Betydning, at Sacramenterne, navnlig Daaben, som Indlemmelsen i Kirken, den første Begyndelse til Forbindelsen med Christus og til Gjenfødelsen fremhæves og lægges Menigheden paa Hjerte. Imidlertid ligger, ifølge den menneskelige Skrøbelighed, altid en Misbrug nær. Saaledes hører man ikke sjeldent Prædikener, i hvilke, uden at Evangeliet eller Epistlen giver mindste Anledning dertil, Daaben og Daabspagten indflettes ret som om denne Artikel var et Schibolet eller Kjendetegn paa en Prædikens Ægthed. En ellers meget forstandig Kvinde, som idelig søger Opbyggelse i Varton, forsikkrede mig, at hun ikke kunde udholde at høre en Prædiken, hvori der intet forekom om «Daaben». Jeg tvivler om, at den ansete og besindige Mand, der for nærværende Tid er Ordets Forkynder der, billiger en saadan Smag — thi anderledes kan det ikke kaldes — eller tilfredsstiller den. Herrens Evangelium er rigt nok, man kan hente umaalelige Skatte fra det, hvorfor skulde

vi da mene, at det kun indeholder en eneste. Frihedens Venner burde mindst være snæverhjertede.

Nye Tider kræve en ny Tunge. Det har viist sig til alle Tider ogsaa med Hensyn til Kirkesangen. Der er neppe nogen iblandt os, som ikke anseer det for et Fremskridt, at der ved Siden af Choralen og dens høtidelige, langsomme Gang atter er indført en rhytmisk, figureret, melismatisk Kirkesang. Vi sige atter, fordi det jo er bekjendt, at en saadan fandtes allerede i Oldtiden, da den blev afløst af den Gregorianske, og paa Reformationstiden, medens Choralen blev eneherskende i de følgende Aarhundreder, da man lagde Vind paa at Alt, hvad der havde et verdsligt Præg og Tone, skulde holdes saa fjernt som muligt fra den offentlige Gudstjeneste. Og hvilken uberegnelig Indflydelse har den rhytmiske Kirkesang ikke havt paa at gjøre Gudstjenesten mere levende, paa at vinde Menighedens Deeltagelse og paa at indføre Psalmesang i Husene. Vi Ældre mindes den Tid, da Menigheden næsten var aldeles taus og lod Orgelet og Chordrengene synge, ja man vilde have anseet det for noget upassende eller usømmeligt i en Vennekreds om Aftenen at begynde at synge Psalmer. Men ogsaa her gjælder det at bevare et Maadehold, en Ædruelighed, et ærefrygtfuld Hensyn til det Kirkelige. Ikke enhver Folkesangstone fortjener Plads indenfor Kirkens Hvælvinger og ikke Alt, hvad der er livligt, er et værdigt Udtryk for den Aand, som bør hvile over Menigheden under dens Gudstjeneste. Man har i de seneste Aar tilladt sig Friheder, som ikke blot have vakt de egentlig Musikkyndiges Harme, men ogsaa støde mangen umusikalsk Kirkegjængers naturlige Sands og andægtige Følelse. Man kan neppe ønske, at Choralen med dens langsomme, stundom endog slæbende Gang blev eneherskende, idet den hele

Psalmesang, især hvor Psalmen er noget lang, let bliver eensformig og trættende; man maa være glad ved at den afløses af rhytmiske eller melismatiske Toner, som falde let i Øret og huskes; ikkun maa man bede sig fri for at høre Gadeviser eller Drikkevisemelodier, som fremkalde Erindringer, hvilke ikke høre hjemme i en Kirke. Der er ingen Tvivl om, at der blandt dem, som elske den livlige Psalmesang, ere Mange, som slige Udskeielser støde; det er vistnok ogsaa Hensyn dertil, som har fremkaldt Barnekovs «Melodier til Tillæget til Psalmebog», og saavel den ansete Komponists Navn, som de tre musikkyndige Mænds Navne, hvilke have staaet for Udgivelsen, ere Borgen for, at der saavidt muligt er vaaget over Reenheden og Taktfuldheden af den Musik, her bydes. Og dog beholder Professor Berggreens advarende Ord (S. IV i hans Melodier til Tillægget) deres Ret, naar han siger: «En Menigheds Lyst til at synge saadanne Melodier (i Selskabssangstonen) er just intet Beviis paa dens religiøse Opvakthed, og Kirkesangsspørgsmaalet bør dog ikke afgjøres ligesom et Folkethingsspørgsmaal ved de fleste Stemmer. Det vilde være at give Tidens Vildskab, hvorimod der ogsaa fra Prædikestolen lyder Advarsler, Leilighed til at give sig Vidnesbyrd i Kirken. Thi Vildskab er det at synge en Sang til Herrens Priis med samme Toner, som de, der lyde i Dandsestuen og ved Drikkegilder». Netop i den Kreds, fra hvilken de livlige melismatiske eller rhytmiske Toner ere udgangne, er det dobbelt Pligt at vaage over, at man strængt holder paa det Sømmelige, Værdige, Opløftende i Kirkesangen. Allerede Plato ivrer imod *μη ποικίλους ρυθμους διώκειν μηδὲ πολυδαπὰς βασεις, ἀλλά βιου ῥυθμοὺς ἰδεῖν κοσμίου τε καὶ ἀνδρείου τίνες εισιν (de republica III)* — hvor meget mere paa en hellig Grund?

XL.

Om Friheden.

Med Hensyn paa nyere dansk Literatur.

Af N. Teisen, Cand. theol., Adjunct.

(Fortsat.)

Vi ville da søge først at gjøre os Rede for den Livsanskuelse, som vil kunne tegnes med Determinismens Opfattelse af Nødvendigheden som absolut gjældende for Alt indenfor Endeligheden som Forudsætning.

Hvorledes kommer man for det Første ind i en saadan Livsanskuelse? Ja, skulde vi troe Deterministerne, saa maatte det være ifølge en Erkjendelsens tvingende Magt. Men vi have seet, at det beroer paa en Illusion med den tvingende Erkjendelse paa dette Punkt. Altsaa kan det kun være af subjective Tilskyndelser, man drives til denne Antagelse. Hvilke disse nærmere ville kunne være. maa her ligge udenfor Interessen at udfinde. Her er det kun magtpaaliggende at erindre, at gjennemført Tænkning ikke nøder til denne Antagelse; den beroer ganske paa det Subjective.

Der maa dernæst spørges, hvorledes, da Bevidstheden nu engang er given, Individet maa opfatte sig selv, og under hvilke Vilkaar det befinder sig i denne

Verden. Vi følge atter Dr. Høffdings Fremstilling, som vel tør antages værdig at repræsentere den deterministiske Anskuelse. Vi have allerede seet, hvad der ligger i Udgangspunktet, at Deterministen forkaster Friheden, fordi den vilde stille Mennesket hen som et Absolut midt i Phænomenernes Række og saaledes afbryde Aarsagernes Kjæde. Hensynet til Omverdenen, Relationerne bliver det Afgjørende. Om nu heraf nødvendig skulde følge, hvad Dr. Høffding — citerende Goethes Ord: Kein Lebendiges ist eins, immer ist es vieles — udvikler om det Individuelle, at det er «ikke Substans, men kun Function»,[1]) veed jeg ikke. Men det vil i ethvert Tilfælde være at tage Sagen grundig. Saaledes kan man da være betrygget imod, at der skulde være Gnist af en oprindelig, af ydre Aarsager uafhængig Virksomhed i Individet. Denne Opfattelse vil utvivlsomt være den consekventeste, idet den gjennemfører det objective Synspunkt og bogstavelig gjør Individet til en Sammensætning af Yderverdenen, et Stykke af den, og som saadan ville vi holde os til den.

Individet er da blot en Resultant, et Sammenstød af Kræfter, en ejendommelig Sammenslyngning, som dog snart maa opløses for at give Plads for nye Dannelser. Theorien svarer paa det Nøjeste til den Livsopfattelse, der er udtrykt deri, at Livet er et «Spil af Kræfter». Individet er en «Individualisation». Der kunde ikke ikke være valgt et bedre Udtryk for Tanken. I eet Ord er her den hele Opfattelse anskuelig og gjennemsigtig gjengivet. Det kunde synes, finder ogsaa Dr. H., at Alt maatte opløses og gaae til alle Sider ved denne Betragtning. Men til alt Held erindres det, at «Naturens hele Virksomhed er indi-

---

[1]) Den humane Ethik, 112.

vidualiserende . . . Paa alle Naturlivets forskjellige Stadier danner der sig Midtpunkter eller Knudepunkter, hvorfra særlige Virksomheder udgaae. Enhver af disse eiendommelige Virksomheders Natur beroer paa Vexelforholdet mellem det givne Midtpunkt og de omgivende Betingelser. Allerede indenfor den livløse Verden danner der sig mindre Kredse, som paa eiendommelig Maade modificere de udenfra kommende Paavirkninger. Men større Selvstændighed og derfor ogsaa Mulighed for videre og dybere gaaende Vexelvirkning med Omverdenen finde vi først hos de levende Væsner, som derfor betegne et høiere Trin af Individualisation.» [1])

Idet her saaledes tales om «særlige Virksomheder», maa det dog strax erindres, at disse kun ere resulterende af de Kræfter, hvoraf «Knudepunktet» dannedes; de ere ikke Noget fra det Ydre forskjelligt eller særligt i egentlig Forstand. Nøjagtig talt kunne «de eiendommelige Virksomheders Natur» ikke siges at beroe paa Vexelforholdet mellem det givne Midtpunkt og de omgivende Betingelser, idet Midtpunktet ikke er noget Oprindeligt, Enkelt, men en Sammensætning af de almene Kræfter. Disse ere det, som gjennem det Midtpunkt, de have dannet, paa en noget vidtløftig Maade dog kun communicere med hverandre. Dette maa stadig holdes fast, for at ikke Udtryk, som ifølge den gamle Sprogbrug vise i ganske anden Retning, skulle forvirre den klare Opfattelse af denne Anskuelse.

Efter denne foreløbige Redegjørelse for Individets Natur ville vi betragte Individets Kaar i Forhold til Omgivelserne. Theorien, som ikke bliver træt af at tale om Lovene og Nødvendigheden, faaer ikke nogen

---

[1]) Den humane Ethik, 111.

Plads for Mulighedens Begreb og maa derfor idelig være opfordret til at indprente, at «vi maa resignere». Dog vil efter Dr. H. Resignationen ikke blive af anden Art, end at Menneskets dybeste Følelser ville kunne være forenede med den. Han udkaster et Billede af ikke ringe og ædel Skjønhed af det Syn paa Livet, der skal være muligt med hans Theori som Forudsætning. «Verdenslivets Uendelighed og de urokkelige Love, efter hvilke det udfolder sig, overbevise ham (Mennesket) om hans Endelighed og Begrændsning. Den Afhængighedsfølelse, hvori man med Rette har søgt Religionens Væsen, vil saaledes naturlig opstaae hos den, der ikke lever i Troen paa overnaturlige Myndigheder. Men al Frygt og egoistisk Interesse udelukkes ved den klare Erkjendelse, at det ikke beroer paa Menneskenes Ønsker og Følelser, men paa en bestemt i faste Love udtrykt Tingenes Orden, hvad der skal blive til Virkelighed. Den, som stræber efter Erkjendelse af sig selv og sine Tilværelsesvilkaar, vil derfor som «frydfuldt Led i Verdensordens Kjæde» (Dante) i freidig Resignation overlade til Naturens Gang, hvad og hvor Meget der skal virkeliggjøres for ham af, hvad han attraaer og haaber. Naar vi holde fast, at det Høieste, vi kjende, de ideale menneskelige Formaal og Love, har udviklet sig ved denne Tingenes Orden, bliver Afhængighedsfølelsen til Ærefrygt. Verdensordenen bliver ikke blot physisk men ethisk. Hvor forsvindende end Menneskelivet monne være i Forhold til Verdenslivet, de høieste Goder, vi kjende, have deres Plads indenfor dette, og deres Værd forringes ikke ved, at vi ikke formaae at lade Sol, Maane og Stjerner staae stille eller forandre deres Gang for at tjene dem. Vi skylde Livet og Tilværelsen altfor Meget til, at vi skulde stille saadanne Fordringer. I vor dybe Afhængighed

af Naturen føle vi dog Taknemmelighed og Ærefrygt for den store Sammenhæng, som ogsaa har ladet Aandslivets Frugter modnes». [1]) Men denne Skildring vil ikke nøies med Anerkjendelsen af ikke at være uden digterisk Skjønhed. Den vil i nøgtern Ædruelighed anerkjendes for et idealt Virkelighedsbillede. Men vil den kunne det? Jeg troer, det vil kunne paavises, at vore Følelsers Forhold overfor en Tilværelsesorden som den, her er forudsat, maa blive af en ganske anden Art, og at den givne Skildring beroer paa en Sammenblanding af uensartede Livsanskuelser, idet der laanes fra den Opfattelse, som principielt er forkastet.

Man vil i Almindelighed let være enig med Forf. af «Grundlaget for den humane Ethik», naar han udtaler, at «det personlige Liv trænger til at luttres ved den upersonlige, den over al Vilkaarlighed og Tilfældighed hævede Sandhed». [2]) En saadan Luttring trænger enhver Personlighed utvivlsomt til. Vi behøve alle det Almengyldige for selve Personlighedens Skyld. Jeg fastholder det ikke, fordi Erfaringen giver mig det som et over al Tvivl hævet Uimodsigeligt; jeg kræver det i sidste Instans for mit personlige Livs Skyld, at ikke Alt skal opløse sig for mig i Hvirvel. Først anvende vi vor Forestilling om det Almene ifølge Instinkt, efter en vort Væsen ubevidst iboende Lov. Men naar Reflexionen er vaagnet, da ville vi have paa dette Punkt som paa alle andre at aflægge os Regnskab for den Gyldighed, vi kunne tillægge det, der før stod for os som et umiddelbart Givet. Det Almengyldige vil da vise sig som et uafviseligt Krav for et menneskeligt Liv. Der gives ikke noget

[1]) Den humane Ethik, 85.
[2]) Den humane Ethik, 15.

Menneske, som ikke paa sin Viis søger at lægge almene Principer til Grund for sit Liv, og han maa gjøre det, hvis ikke hans Liv skal blive det fuldkomment Usammenhængende. Hvis det Almengyldige ikke existerer, vil al Handlen principielt være umuliggjort. Thi enhver Handling — naar vi ikke hertil ville regne, hvad en Beruset eller Sindssyg kan foretage sig — forudsætter et Forsæt, en Plan; men en Plan viser tilbage til et forudsat Almengyldigt. Naar vi handle, da retter Villien sig vel mod et Enkelt, dette Enkelte, som vi ville udføre; men den retter sig derimod ifølge en Indsigt i det Almene, hvorunder det Enkelte hører. Og paa Indsigten i dette Almene beroer just for en væsentlig Deel den Tillid, hvormed vi handle. Hvis der da intet Alment var, da var Alt Forvirring og hvirvlende Modsigelse, da vilde enhver Ting være sin Modsætning. Ja skulde være lig Nej, ingen Tænkning, ingen Overbeviisning, ingen Handlen efter Plan skulde være mulig; Selvet var opløst i totalt Vanvid. Derfor er det vist, saa vist netop, som det er vist for Selvet, at det ikke vil opgive sig selv, at det trænger til det Almene. Det vil have det i sig og udenfor sig for Sandhedens, Overbeviisningens, for det personlige Livs Skyld.

Men «Grundlaget for den humane Ethik» fører ud over en Luttring af Personligheden til dens Selvopløsning, en Consekvens, Dr. H. ikke har gjort Rede for i dens fulde Udstrækning. Det Almene maa dog efter den givne Theori blive som et daarlig anvendt Lægemiddel, som istedetfor at helbrede den Syge volder ham Døden.

Hvis Mennesket var, hvad det efter denne ethiske Theori kunde synes at maatte være, et selvløst «Knudepunkt», sammensat af det Selvløse, ved en forunderlig Dannelse begavet med Bevidsthedens Lys kun optagen

af Betragtning af det Selvløse og Almene, hvis det ingen Drifter, Længsler eller Lidenskaber ejede, hvis det i ingen Henseende «egoistisk» var optaget af sig selv som Enkeltvæsen, saa skulde der ingen Resignation behøves, hverken freidig eller sørgende. Individet var oprindelig interesseløs Tilskuer af det Almene, hvori det selv fuldt gaaer op. Hvis man paa denne Maade var et fuldkomment Almenmenneske, da vilde Alt være i fuldkommen Orden. Men saaledes ere vi nu engang ikke. Fra Naturens Haand have vi faaet Følelser og Lidenskaber, og saa længe de ere til, maa de yttre sig. Nu bliver Spørgsmaalet: Hvorledes vil det med Følelser, Lidenskaber og Forhaabninger udstyrede Individ kunne forsone sig med den absolute Nødvendighed, som omgiver det? Der meddeles til Besvarelse, at Individet, naar det fyldes af den «klare Indsigt» i Nødvendigheden, vil blive grebet af en saa reen og ublandet Afhængighedsfølelse, at «al Frygt og egoistisk Interesse vil udslukkes» og Individet vil nu i «freidig Resignation overlade til Naturens Gang, hvad og hvor Meget der skal virkeliggjøres for ham af, hvad han attraaer og haaber». Men vil en Forligelse af denne Art være mulig mellem det Subjective og Objective under de givne Vilkaar?

Saa umuligt, som det factisk er at aflede det bevidste Liv af det Ubevidste, saa umuligt vil det vistnok være at tænke, hvorledes den af Længsler og Forhaabninger stemte Sjæl skal kunne omsættes i freidig Resignation alene ved den klare Indsigt i den lovbundne Nødvendighed. Vi kunne indsee, at Indsigten i den absolute Nødvendighed kan virke dæmpende og afkølende, at Sjælen maaskee vil synke sammen i Smerte og Vemod for maaskee gjennem Sønderrevethed og Fortvivlelse at forstenes i en taus Beskuen af de evige Love. Det er, de subjective Følelsers Op-

løsning i det overgribende Almene vil være det Forstaaelige. Omsætningen i en «freidig Resignation» vil ikke lade sig tænke uden som beroende paa en Selvskuffelse. Thi her vil jo ikke blot være at tænke paa det Trivielle og Hverdagsagtige — hvor betydningsfuldt det end kan vise sig i anden Sammenhæng —, at Mennesket maa lære at være nøisomt, slaa af paa sine Fordringer. Livet kan jo tage haardere paa os. Det kan paa een Dag berøve os Alt, hvad vi havde kjært. Vil saa den blotte Indsigt i det Almene, i Nødvendigheden af det, som er skeet, være tilstrækkelig til at trøste os? Betragtningen kan ikke holdes indenfor en blot endelig Resignation, som resignerer engang imellem paa dette eller hiint, men iøvrig staaer sig godt med Verden. Det var det store hos Spinoza, at han klart indsaae og klart udtalte, at hans Theori practisk medførte Nødvendigheden af en uendelig Resignation, som ikke resignerede paa dette eller hiint Enkelte, men som een Gang for alle resignerede paa Alt, som lod det være absolut ligegyldigt, ikke blot «hvad og hvor Meget», men om overhovedet Individet skulde opnaae nogen Livslykke — i Lighed med hiint stoiske Ideal af den Vise som den, der hævet over alle Lidenskaber og Affekter seer alle timelige Goder som det reent Ligegyldige (ἀδιάφορον). Den uendelige Resignation, som absolut stiller ethvert Livshaab hen som et Ligegyldigt, er Determinismens aabenbare Consekvents. Men hvad vil dette være Andet, end at det menneskelige Hjerte forstenes overfor den haarde Nødvendighed, givende Plads for den objective Fortabelse i Beskuelsen af det Almene? Denne klare Stilling, som Spinoza indtog, tilsløres og forvanskes ved de nyere Deterministers vage Concordater mellem Følelse og Fornuft.

Vi have efter Theorien at operere med Følelser

og Lidenskaher paa den ene Side, Indsigter i det Almene og Fornuftmæssige paa den anden Side. Theorien stiller ikke Individet noget absolut gyldigt Livsformaal for Øie, overfor hvilket de relative Formaal kunne opgives; tvertimod som Function og Individualisation maa det opløses i Døden og er vidende om sig selv som et reent endeligt Væsen. I Følelserne og Lidenskaberne har Individet Følelsen af sig selv som Enkeltvæsen; i den «klare Indsigt» har det Beskuelsen af det Almene. Men to saa heterogene Ting som Lidenskaberne og den upersonlige Fornuft vil det være umuligt at aflede af hinanden, og lige saa umuligt vil det være at forstaae den Forening af dem, hvorved det Attraaende og Haabende skal kunne omsættes i freidig Resignation. Ingen anden Forening vil være tænkelig end den, hvori Følelserne gaae ud og give Plads for den apathiske Betragten af det Almene, af Lovene. «Det gamle stoiske Fornuftideal er endnu det eneste konsekvente. — Fornuftvillien . . . vil, at Nødvendighedslovene opfyldes. Frigjørelsen bestaaer i, at Selvet vil, hvad det af Overbeviisning maa ville: opløse sig selv i det Almene og Selvløse.» [1])

Men vor deterministiske Ethiker gaaer endnu videre. Mennesket, som besidder den saa forunderlig mægtige «klare Indsigt», vil ikke alene vinde freidig Resignation. Naar han seer, hvor meget Skjønt og Herligt Verdensordenen gjennem Udviklingen har frembragt — og hvad vil der ikke kunne vindes endnu! — da vil han blive fyldt af de dybeste Følelser, et Menneskehjerte kan rumme, han vil gribes af «Ærefrygt» og «Taknemmelighed». Selv en pantheistisk Tænker er dog endnu Menneske, og Forsøget paa at opløse sig i det Selvløse gaaer ikke saa let for ham. Han vil beholde noget Saadant som Freidighed, Tak-

[1]) R. Nielsen: Om en kraftig Villie, 29, 28.

nemmelighed, Ærefrygt tilbage og glemmer, at han i disse Følelser beholder uopløste Rester af det «Egoistiske». Baade i Taknemmeligheden og i Ærefrygten, hvor dybt de end, ja jo dybere de yttre sig, jo mere det er, som glemte Individet sig selv derunder, i dem begge har det den dybeste Bekræftelse af sit eget Væsen. Thi kun den, der føler sig beriget, kan takke og føle Ærefrygt. Og er det, som har Mennesket ganske glemt sig selv i Ærefrygtens og Taknemmelighedens Inderlighed, det er ikke en Glemsel som Lethes; det er en Glemsel, som er født af og forenet med Selvets Rigdom.

Og en ny Vanskelighed møder. Ærefrygt og Taknemmelighed kunne kun føles overfor et med Mennesket ligeartet Væsen. Men hvem skal nu Taknemmeligheden og Ærefrygten rettes imod? — Kun paa een Maade vil der vise sig Mulighed for en Forstaaelse, hvis Taknemmeligheden skulde beroe paa Glæden over at Indsigten i den rene Nødvendighed lader Individet skue frem mod sin nødvendige Opløsning i Døden, Glæden over at kunne see hen til Udfrielsen af Livets Elendighed. Men hvor consekvent den nihilistiske Synsmaade end vilde være, atter her møder Vanskeligheden: mod hvem skal jeg være taknemmelig i Ærefrygt?

Strausz har i sit sidste Skrift, «Der alte und der neue Glaube» gjort sig til Talsmand for den Anskuelse, der mener at have fjernet enhver Forestilling om Underet som om Hensigtsmæssighed af Verdensopfattelsen. Istedetfor Hensigtsmæssighedsbegrebet indtræder den «blinde Naturkraft», og det forsikkres, at det er Darwin, «som har hævet os til Høiden af dette Standpunkt». For at man, hvis det var muligt, ikke skal tage Feil af Charakteren af denne Verdensopfattelse, giver han som bekjendt tilsidst en levende

Skildring af de Vilkaar, hvorunder vi leve. Vi befinde os i en uhyre Verdensmaskine med Tandhjul af Jern, som susende svinge omkring, med svære Hamre, som bedøvende falde ned, og i dette forfærdelige Maskineri seer Mennesket sig hjælpe- og værgeløst, intet Øieblik sikker mod ved en uforsigtig Bevægelse at blive grebet af et Hjul og sønderlidt eller at blive knust af en Hammer. Strausz er ikke aldeles ubetænkt paa at skaffe Mennesket «Trøst» og «Erstatning» for den Forladthed, hvori det vil befinde sig, og finder, hvad han søger, i Vanen og i den Tanke, at Intet skeer tilfældig, men at Alt foregaaer ifølge den nødvendige Forbindelse mellem Aarsag og Virkning. Vi ville lade alt dette staae ved sit Værd, men ville dog blot i Forbigaaende anføre. at man har gjort den heelt naturlige Bemærkning, at det har sin Vanskelighed at forestille sig, hvorledes f. Ex. en Soldat, der er lemlæstet i Krigen, skal kunne beroliges og trøstes ved Indsigten, at Kuglen, der ramte ham, har adlydt alle Naturens Love. Men naar Strausz nu tilsidst belærer os om, at den, der har gjort denne Verdensanskuelse til sin, vil forlade Livet «med Tak for, at han en Stund har turdet virke, nyde og lide med», nemlig i Arbeidet for Sine, i sit Kald, i Medvirken til sit Folks Fremgang, i Nydelsen af det Skjønne i Naturen og Kunsten, idet de evige Tanker om Universet, dets Udviklingsgang og Menneskeslægtens Bestemmelse (!) have været levende hos ham, da ere vi med dette kun førte hen for at overvære et Forsøg i det Komiske. En sentimental Naturalist er en udmærket Figur. Strausz har ikke undladt at gjøre Tjeneste som saadan. Man kan føle Taknemmelighed mod og takke inderlig et andet Menneske; men Taknemmelighedsfølelse overfor den Natur, om hvilken vi vide, at den er blind og kold, det er en sjælelig Umulighed — forstaaer sig,

naar man vil beholde Hovedet klart og ikke sætter Pris paa at skuffe sig med poetiske Stemninger, der med Materialismen som Forudsætning have tabt enhver Realitet. Føle vi nogen Trang til at takke for den Lykke, vi for en kort Tid have rummet i vort Hjerte, saa kan der vel være en Deel Medmennesker, hvem vi kunne have Grund til at takke. Men det sees let, at vi ikke skylde Mennesker vor hele Lykke. Hvor skulle vi da anbringe Takken for det, vi ikke skylde dem? I ungdommelig Umiddelbarhed eller digterisk Begeistring kunne vi jo gjerne fremdeles takke Naturen. Men som uvidende og modne Mænd kunne vi ikke samtidig vide, at Naturen intet følende Hjerte har, og saa dog takke den, som om vi skyldte den Noget, eller som om den fornam og kunde modtage vor Tak. Var det ikke denne tærende Modsigelse mellem begeistret at føle med Naturen og vidende at forstaae, at Naturen er uden Følelse, som tilintetgjorde Digteren Hølderlin? Der kan kun gjøres Eet af To: bide Takken i os og een Gang for alle indsee, at den blinde Natur «skylde» vi Intet, eller troe paa Gud og takke ham.

Hos Strausz viser Modsigelsen sig let. Inconsekvensen er her saa plump og massiv i Forhold til den klart udtalte materialistiske Verdensanskuelse. En moderne pantheistisk Philosoph er mere sublim, og Modsigelsen, skjøndt væsentlig den samme, mindre iøinefaldende. Efter den nyere pantheistiske Opfattelse gives der vel et Absolut. Men det Absolute er som uendeligt og ubetinget hævet over vor begrændsede Erkjendelse. Det, vi erkjende af det, er i ethvert Tilfælde uendelig lille mod det Absolutes hele uendelige Rigdom. Men naar der da ikke statueres noget Troens Forhold — det skal jo endog være umuligt — til det Absolute, naar altsaa det Uendelige er af den Beskaffenhed, at

der netop paa Grund af dets Uendelighed ikke lader sig vide noget Bestemt derom, naar det derfor maa gaae paa samme Maade med Menneskets Forhold til dette Uendelige, saa synes det, at der for den Reflecterende ikke bliver andet Bestemt tilbage at forholde sig til end den Begrændsning af Tid og Rum, hvori vi Mennesker nu engang leve. Det Uendelige kunne vi som uendeligt ikke faae med at gjøre. Man vil vel nødig ganske opgive enhver Dyrkelse af det Absolute. Men den udtrykker sig altid kun deri, at det Absolute er Mysteriet, som er os ganske ubekjendt. Hvorledes ærer man det da? Ved at sige, at det er et Mysterium, og at man ved denne Erkjendelse viser det en højere Dyrkelse end de Troende, der omdigte det Absolute i deres egen Lignelse, og ved saa forresten at lade det passe sig selv. — Naar vi nu Intet vide om det Absolute og ikke vove at troe Noget om det, saa kunne vi altsaa ikke vide eller troe, at det Absolute f. Ex. kan modtage vor Tak; vi ere bragte tilbage til med Strausz kun at have Naturen at forholde os til.

Skulde det dog være Meningen, at Takken og Ærefrygten skulle adresseres til det Absolute, da vil dette atter ikke kunne gjøres uden at tillægge det Absolute noget os Væsentligt, hvorved den Antagelse ophæves, at det Absolute i enhver Henseende er os utilgjængeligt. Men da vilde det vistnok i det Hele see mislig ud med de nyere pantheistiske Systemer. Taknemmeligheden vil vistnok blive et noget vanskeligt Begreb for de «moderne» Tænkere. Mon det ikke er i Erkjendelsen heraf, naar Ethikeren i «Enten—Eller» mener, at der er det i den moderne Udvikling, som gjør, «at man finder en større Tilbøielighed til at ville sørge, end til at ville være glad», og naar han finder, at det for en Deel kan beroe derpaa, «at det at være glad medfører dog en vis Forpligtelse for den

Enkelte til Taknemmelighed, om hans Tanker end ere for forvirrede, til at han ret veed, hvem han skal takke». [1])

Dog, der er maaskee endnu et Tredie, hvortil Takken kunde rettes? Det hed: «Naar vi holde fast, at det Høieste, vi kjende, de ideale menneskelige Formaal og Love, har udviklet sig ved denne Tingenes Orden, bliver Afhængighedsfølelsen til Ærefrygt; Verdensordenen bliver ikke blot physisk, men ethisk . . . I vor dybe Afhængighed af Naturen føle vi dog Taknemmelighed og Ærefrygt for den store Sammenhæng, som ogsaa har ladet Aandslivets Frugter modnes». Maaskee skal det da være denne «store Sammenhæng», «den ethiske Verdensorden», Ærefrygten og Taknemmeligheden skulle rettes imod. Hvem tør nægte, at Tilværelsen trods al dens Forvirring kan give den, der spørger om det Ethiske, et Indtryk som af en sædelig Verdensmagt? Men om man fortabte sig nok saa meget i Betragtningen af de «ideale menneskelige Formaal og Love», om man ved at hengive sig til Studiet af Mennesket i Psychologi og Historie fik nok saa rigt et Indtryk af sædelige Kræfter og sædelig Udvikling, og hvor dybt et Perspectiv der end aabnedes for det speidende Øie ved Udviklingslærens vide Syn, med denne sædelige Verdensorden forholder det sig jo dog paa en egen Maade, idet den Fortolkning udtrykkelig er underskudt, at den dog kun er en Verden af upersonlige, absolut nødvendige Love. Vil man nu engang kalde en saadan Verdensorden ethisk, den er i ethvert Tilfælde en i ubevidst Nødvendighed bunden Magt, som ikke vil kunne modtage nogen Følelse af Taknemmelighed eller Ærefrygt. Det hedder ogsaa kun, at vi ville være taknemmelige «for» denne store

---

[1]) Enten—Eller, 2 Udgave, II, 164.

Sammenhæng. Takken skal altsaa heller ikke rettes til den.

Underlig forlegen kommer Mennesket til at staae der med sine Følelser. Han føler Trang til Taknemmelighed og Ærefrygt for det, der blev givet hans Sjæl at faae Deel i; men Ingen og Intet vil modtage hans Tak. Hvad Herligt der end kommer ud ved den lange Udvikling, det er ikke gjort i nogen Henseende for Menneskets Skyld — jeg vil jo blive sigtet for Antropomorphisme og Egoisme blot ved at sige dette! — og overhovedet for Ingens Skyld. Snart vil Individet med samt dets Tak, som Ingen bryder sig om, være kastet til Side. Man kan kun takke, hvor man troer Noget givet En, gjort for Ens Skyld. Denne «Egoisme» er der i al Taknemmelighedsfølelse, og det Samme vil gjælde for Ærefrygten. Vi ere da berettigede til at betegne de anførte Udtalelser som blotte Forsikkringer, som maaskee ved en Selvskuffelse kunne synes den Enkelte at have Realitet. De savne enhver rationel Begrundelse, enhver Mulighed for Forstaaelse opløser sig.

Der er givet en Theori af Mennesket som et blot Endeligt og Temporært, hvorved enhver Forsoning i Individet af den upersonlige Verdensfornuft med Individets personlige Lidenskaber og Følelser vil være absolut umulig. Individets Fordringer ere endelige og tilfældige (om Udtrykket tør bruges), Verdensfornuften er evig og urokkelig. Lad saa Verdensfornuften i Enhed med Verdensmagterne knuse Individet, tilintetgjøre eller efterhaanden opløse dets Begjæringer og Længsler. Det lader sig tænke. Men ikke, at det glad og freidigt lader sig knuse eller (ved den «klare Indsigt») glad og freidigt seer frem mod denne nødvendige Udsigt. Det er en Selvmodsigelse, at det Personlige selv skulde glæde sig ved at opløses. Ved

en Luttring af det Egoistiske og blindt Lidenskabelige i Selvet vil en ethisk Personlighed kunne føle Glæde, ikke ved en Selvopløsning. Ja, var Mennesket uden Lidenskab, uden Følelse og Stemning, var det kun fuldstændig lidenskabsløs Tilskuer ved Verdensgangen og sin egen Deeltagen deri, saa var her Harmoni, hverken vel freidig eller glad — thi enhver Stemning var borte — her var det Selvløses rene apathiske Beskuen af det Selvløse.

Naar engang det Individuelle er opløst af det, som «individualiserede» det (de almene Kræfter), da vil kun det reent Almene existere og det Individuelle vil have Ro, fordi det ikke er mere, og Resignation vil der ikke være Brug for. Men saa længe det endnu existerer, saa længe maa det existere som individuelt; det maa yttre sig som det absolut Selvløses absolute Fjende. Seirer da virkelig den «klare Indsigt», da vil det sige, at det Individuelle opløstes i fuldstændig Ligegyldighed eller i Fortvivlelse. Men Ligegyldighed eller Fortvivlelse ere jo ikke det Samme som freidig Resignation osv.

Hvis jeg ikke feiler, vil det da være slaaet fast, at det ikke vil kunne stemme med Nødvendighedslæren, efter at have gjort den «klare Indsigt» i det alment Fornuftige, d. e. det Selvløse, til absolut Hersker i Menneskelivet, saa dog at ville beholde saadanne Ting tilbage som Resignation, Taknemmelighed og Ærefrygt overfor Verdensordenen. Den Tilværelsesorden, der er gjort til et reent Fornuftsystem, til et absolut selvløst Væsen, kan Mennesket som Selvvæsen ikke forholde sig til. Vil man dog hævde et pathologisk Forhold til den, illuderer man sig og forlader sit Udgangspunkt. Hvad er Taknemmelighed og Ærefrygt? Som vi have seet, personlige Følelser, der, hvor meget man end fra et formeentlig høiere philosophisk Standpunkt vil

rutte med Egoismens Navn, indeslutte Følelsen af Berigelse, af en Selvets Bekræftelse. Men Theorien lærer nu, at alt det Personlige væsentlig er ligegyldigt — kein Lebendiges ist eins, immer ist es vieles — som Product af det Almene maa det opløses i det Almene igjen. Saa skal altsaa det Personlige glædes ved sin egen Opløsning. Men dette lader sig, som vi saae, kun tænke under een Forudsætning, at det at være et personligt Væsen er en Lidelse og en Ulykke. Theoriens Consekvents er Nihilisme.

Resultatet af vor Undersøgelse af Menneskets Natur og de Krav, det efter Omverdenens Natur vil kunne gjøre, er altsaa dette, at Individet kun er en kunstig sammensat Deel af Omverdenen, en «Individualisation» af det Almene. Forunderlig begavet med Lidenskaber, Forhaabninger og Stemninger vil den «klare Indsigt» vise Individet dets absolute Opløsning som den nødvendige Udsigt, og den maa derfor, hvis den seirer, føre til den uendelige Resignation, der er den fuldkomne Ligegyldighed for, hvad der vil times Individet. Mennesket vil forstenes ved at see ind i den absolute *dira necessitas*.

Vi have spurgt, hvad Mennesket vil kunne haabe og vente. Vi have seet, at det overhovedet maa opgive at haabe for absolut ligegyldigt kun at modtage, hvad der møder. Men Spørgsmaalet var reist saaledes, at der væsentlig kun tænktes paa, hvad Mennesket vil kunne vente af Omverdenen. Der vil endnu kunne spørges, hvad Mennesket vil kunne vente ved sin egen Virken. Skjøndt det let vil sees, at Svaret her maa blive lige saa negativt, da Individet selv ikke eier nogen selvstændig Virken, saa vil en Redegjørelse af dette Spørgsmaal dog langt fra være af mindre Betydning. Thi ogsaa paa dette Punkt viser det sig, at den moderne Determinisme langt fra drager Conse-

kvenserne reent og uforfalskede. Man maatte vente, at de, hvem den Lod er tilfalden at docere Læren om den absolute Nødvendighed, med Følgestrenghed vilde anvende al Møie paa at berøve Menneskene Illusionerne om en fri Villie. Dog er det langt fra. Der siges vel, at Menneket ingen Frihed har; det skal jo endog være beviist. Men Beviset synes ikke altid at være den Docerende selv fuldkommen overbevisende. Deterministen behøver blot at komme et Par Sider længere frem i sin Udvikling, og vi faae som Talemaader idetmindste tilbage igjen en heel Deel af det, hvorom der kun vilde kunne tales med Friheden som Forudsætning. Men dette er mere end uheldigt, det er absolut forvirrende og vildledende. Det være naturligviis langt fra mig at bebreide Nogen Noget; Enhver taler ifølge Theorien, som han maa. Man maa kun undre sig over Lovenes og det Almenes Lunefuldhed.

Det forholder sig jo, som allerede udhævet. saaledes, at den nye Lære er et absolut Brud med den gamle. Heraf turde umiskjendelig synes at følge Nødvendigheden af en forandret Sprogbrug, hvorved Individet een Gang for alle hørte op med at sætte sig selv som Subject for de Virkninger (Handlinger), der udgaae fra det. Det vil f. Ex. følgerigtig ikke kunne hedde: «Jeg vil gjøre det eller det»; men det maa hedde: «Jeg antager, at snart vil der ved mig gjøres det eller det», til Nød: «Jeg antager, formoder, at jeg gjør det eller det». Men allerede den sidste Udtryksmaade vilde være tvetydig. I Ordet formes de Forestillinger, hvori vi leve og aande. Forandres Ordene ikke, naar en Forandring i Forestillingen kræves, ville disse heller ikke forandres. Saa længe Sprogbrugen bliver uforandret, vil en diametralt modsat Livsanskuelse ikke hunne indøves. Man vil ikke kunne indvende, at en saadan Sprogbrug vilde være

affectert eller for vidtløftig og vanskelig. Vidtløftigheden kommer man til at finde sig i, naar den er nødvendig, og det vil just være Affectation at foregive, at man har en fra den almindelige Livsanskuelse absolut forskjellig, naar man ikke udtrykker det i sit Sprog. Thi derfra er der en sikker Slutning til, at man heller ikke udtrykker det i sit Liv. Med Hensyn til det, der ikke har en umiddelbar Betydning for Livsanskuelsen, vil en unøiagtig Sprogbrug, som har gammel Hævd og støtter sig til det Phænomenale, som naar vi sige, at Solen staaer op, vel være fuldt forsvarlig. Men anderledes forholder det sig med de Forestillinger, som ere væsentlig sammenhørende med Livsanskuelsen. Her tør man neppe uden den største Varsomhed benytte sig af en unøiagtig Sprogbrug.

Der lærtes, at Mennesket er en «Individualisation» af de almene Kræfter og Love, dannet ifølge en almindelig Tendens hos Naturen til at individualisere. En saadan Individualisation vil kunne være mere eller mindre kunstig sammensat, og naar den engang er dannet, vil den naturligviis befinde sig i Vexelforhold til den Omverden, hvoraf den er dannet. Den vil kunne opfattes som et Særligt, der staaer i et baade modtagende og tilbagevirkende Forhold til Verden udenom. Men hvor rigt og sammensat dette Vexelforhold end vil kunne være, saa kan der selvfølgelig ikke komme Mere ud af det, end der oprindelig ligger i dets Natur. Ved ingen Sammensætning vil Individualisationen kunne tænkes potenseret op til at blive et Særligt i egentlig Forstand, hvorfra der skulde kunne udgaae Virkninger, som ikke havde deres sidste Aarsager udenfor Individualisationen, nemlig i den Omverden, hvoraf den er dannet, og hvoraf den er en Deel. Agter man ikke herpaa, vil man komme til at drive en Leg med Ordet «særlig», som ikke vil be-

fordre Klarhed i Anskuelsen. Den Tænkende maa altid bevare in mente, at Virkningerne i deres sidste Rødder udgaae fra det Almene selv, som saaledes tilsidst dog kun er i Vexelvirkning med sig selv — thi der er slet intet Særligt eller Enkelt, «immer ist es vieles!» Holdes dette ikke bestandig fast, forvirres Alt, og Mystification vil være uundgaaelig.

Følge vi nu Dr. Høffdings Fremstilling, da skal der vel ikke kunne være Tale om Villie i den almindelige illusoriske Betydning af dette Ord. Dog er der en Villie, blot ikke i hiin feilagtige Betydning. Oprindelig paa sit første Udviklingstrin er Mennesket (det spæde Barn) kun som et blot Gjennemgangspunkt for Bevægelserne udefra, der umiddelbart, uden Modstand fra Individets Side gaae igjennem det og slaae ud i Bevægelse. Paa dette Trin ere Bevægelserne rene Reflexbevægelser, og der vil endnu ikke kunne være Tale om Villie. Om Villie vil der derimod kunne tales, «naar der har dannet sig en fast og sammenhængende Kreds af Forestillinger og Følelser, hvoraf Individets Handlen bestemmes, saa at det modtagne Indtryk eller den spontane Impuls ikke umiddelbart omsættes i udadgaaende Virksomhed. Førend der har dannet sig en saadan fast Kjærne i Bevidstheden, tilskrive vi heller ikke Individet noget egentligt Jeg».[1]) Og nærmere bestemmes Villien saaledes, at den «forudsætter Overveielse. Forud for den villede Handling gaaer en Kamp i Bevidstheden mellem forkjellige Muligheder, forskjellige Tilskyndelser, og Villiens Gjenstand bliver den Tilskyndelse, som seirer over de andre. Jo rigere og stærkere udviklet Bevidsthedslivet er, desto mere vil ogsaa Handlingen kunne kaldes Individets egen, eftersom den afgjort er bestemt

---

[1]) Om den humane Ethik, 118.

ved hans Natur. Den faste Kjærne, som har dannet sig i Bevidstheden, vil gjøre sig gjældende ved enhver væsentlig Handling, der skal udøves, og stemple den sit med Præg. Der har med andre Ord dannet sig en Charakteer, en Personlighed. Fornuften har, som Hamlet siger, blandet sig med Blodets Drift, «saa Lykken ei paa ham, som paa en Fløite, kan spille, hvilken Melodi hun lyster». Beslutningen er ikke et umiddelbart Udslag, men Frugten af en Proces, der er foregaaet i Individets inderste Væsen, og hvortil alle Elementer i dette have ydet deres Bidrag.» [1]) Hvis nu Nogen ved at gjenfinde de fra den gamle Ethik kjendte Bestemmelser, som Beslutning, Jeg, Charakteer, Personlighed, skulde mene, at der var noget Uberettiget heri, vilde han vel endnu ikke kunne faae Medhold, naar det dog stadig var fastholdt, at Jegets Handlinger, hvor selvstændige de end kunne tage sig ud, definitivt dog ikke ere opgaaede i Individet, men ere Handlinger af de almene Kræfter, hvis Sammensætning Individet er, og i Kraft af hvis nødvendige Samvirken det handler. Thi Kræfterne have jo ikke ved at danne et Knudepunkt ophørt med at virke efter deres oprindelige Natur eller skilt sig ud af det Kræfternes hele Sammenhæng, indenfor hvilket de virke. Hvis saa var, vilde Kræfterne have foretaget et Mirakel og dannet et absolut Enkeltvæsen, der besad Uafhængighed af Omverdenen. Men dette vil vel vanskelig Nogen for Alvor finde paa, og vor Forfatter udtaler klart, at Individet er et Mangfoldigt. Vi indrømme altsaa fuldt Berettigelsen til at benytte de anførte Udtryk, naar der kun dermed ikke indsmugles Forestillinger fra den gamle Ethik. Dog er der eet Udtryk, som neppe vil kunne undgaae at forvirre, naar

[1]) Anf. Skrift, 116.

der siges, at Handlingerne kunne kaldes Individets «egne». Ja, naar der lægges den behørige Vægt paa, at de kunne «kaldes» saaledes, saa vil Sætningen vel være uskadelig. Men hvor vildledende en saadan Sprogbrug dog let bliver, sees i den følgende Fremstilling paa flere Punkter og navnlig, hvor Talen bliver om Tilregneligheden.

Hvad er Individets Eget? Det vil være af høieste Vigtighed at faae dette angivet saa nøiagtig som muligt, om det saa end indenfor behørige Grændser maatte kunne tilstedes en friere Sprogbrug at kalde det for Individets Eget, som nøiagtig talt ikke er det. Efter den almindelige og umiddelbare Opfattelse betragte vi os selv ikke blot som Subjecter for vore Følelser og Fornemmelser, men ogsaa for de Handlinger, der udgaae fra os. Det er først Reflexionen, som lader Tvivlen komme op. Selvfølgelig kan der i den umiddelbare Opfattelse aldeles ikke ligge nogen Sikkerhed eller noget Beviis for, hvorledes Sagen forholder sig, og Determinismen vil altid beholde Ret i sin Kritik af Frihedslæren, naar denne gaaer ud fra Friheden som en aldeles uimodsigelig «Kjendsgjerning». Hvad erfare vi uimodsigeligt? Reflexionen maa være med til at besvare det. Dens Opgave er just at sondre mellem det utvivlsomt Erfarede og det, som kun er en Fortolkning — den være nu paalidelig eller ikke — af Erfaringen. Vor visse og uomstødelige Erfaring er nu kun vore Fornemmelser og Følelser, Fornemmelsen af os selv i vore vexlende Tilstande af Glæde og Smerte i stadig Vexlen. At jeg har denne bestemte Smerte eller Glæde, det er det Utvivlsomme. Om selve Fornemmelsen kan der ikke tvivles, men vel om dens Oprindelse og Aarsag. «Den græske Skeptiker nægter ikke Sandsens og den umiddelbare Erkjendelses Rigtighed, men, siger han, Vildfarelsen har en

ganske anden Grund; den kommer af Slutningen, jeg gjør. Kan jeg blot lade være at slutte, da bliver jeg aldrig bedragen.» [1]) — Men jeg har ikke blot som Dyret Fornemmelsen af mig selv i mine momentane Tilstande. Ved Erindringens Baand formaaer jeg at knytte Fortid til Nutid, under Tidens og de vexlende Forholds Gang føler jeg mig som det samme Individ. Jeg erindrer den Smerte eller Glæde, jeg oplevede paa hiin bestemte Tid, og jeg bevarer ved Mindet Følelsen af det Forbigangne i min nærværende Tilstand. Om dette Jeg, som eier sig selv i sin umiddelbare Selvfornemmelse, der føler sig selv i de enkelte Tilstande og igjen ved Erindringens Evne formaaer at samle sig selv ud af Indtrykkenes Mængde, føle sig som det samme Individ, der har oplevet alt dette, om dette Jeg hersker der ikke og kan ikke herske nogen Tvivl, ingen Tvivl om, at jeg er til og har været til med disse Livets opbevarede Erindringer af Glæde og Sorg. — Hvad jeg derimod ikke har nogen umiddelbar Vished om, er om dette mit Jegs absolute Væsen. Jeg veed ikke umiddelbart, om jeg kun er et forsvindende Phænomen eller et uopløseligt Enkeltvæsen. Jeg veed ikke heller umiddelbart, om jeg er et frit Væsen, d. e., om jeg indenfor visse Grændser har mig selv i min Magt, eller om jeg kun er et Redskab i andre Kræfters Vold. Det er vel meget almindeligt, at man holder sig til den lette Antagelse: Friheden er en umiddelbar Erfaring, en Kjendsgjerning; fra den kunne vi gaae ud som fra det Visse og argumentere ud fra den. Men det er ikke desto mindre et for Reflexionen uholdbart Standpunkt. Det vilde være urimeligt, om man vilde stille det som en nødvendig Fordring til Alle, at de skulde kunne gjennemføre en Sondring mellem det,

---

[1]) Joh. Climacus: Phil. Smuler, 2 Udg., 75.

de vide, og det, de troe. Det Afgjørende for Livet er, at der leves overeensstemmende med den personlige Antagelse, ikke om denne er fuldstændig gjennemreflecteret. Men til dem, der fremtræde med Krav paa Anerkjendelse af, at de have gjennemtænkt Sagen videnskabelig, maa der vistnok stilles Fordring paa større Klarhed. Det er ikke ualmindelig antaget, at om Guds Tilværelse kan man nok tvivle. Han staaer udenfor os som et andet Væsen, om hvem vi derfor ikke saaledes kunne have en umiddelbar Vished. Os selv ere vi derimod umiddelbart nære; om os selv kunne vi have en umiddelbar Vished som frie Væsner. Men saaledes forholder det sig ikke. Hvis saa var, da var det jo umuligt, at et Menneske kunde komme i Vildrede med sig selv og tvivle om Realiteten af sit Jeg. Erfaringen viser, at dette meget let lader sig gjøre. Naar man løber saa let fra Frihedens Begreb, hævner det sig i det Senere. Overalt er det jo farligt hurtig at være over Begyndelsen. Nej, nu forholder det sig paa en anden Maade; saa længe vi ikke kunne komme til Vished om Gud, kunne vi heller ikke komme til Vished om os selv, da Friheden i enhver Henseende er umulig, hvis Gud ikke er. Det er en besynderlig let Tænkning, der antager, at vi saaledes uden videre skulde være paa det Rene med os selv, som om vi kunde det uden Hensyn til Gud og Verden omkring os — vi, der dog ikke ere oprundne af os selv og ikke kunne forstaae os ud fra os selv alene. Ellers gjælder dog den Regel, at det Oprundne kun kan forstaaes af det, hvoraf det er opstaaet. Saa længe der disputeres om Gud, disputeres der om Mennesket. Det Ene kan ikke være færdigt, og saa gaae vi til det Næste. Begge Spørgmaal ere samtidige. Friheden er ikke det umiddelbart Visse. Det bevises derved, at der kan tvivles om den. Men det umiddel-

bart Visse er det, hvorom der ikke kan tvivles. At jeg har en Fornemmelse, derom kan jeg ikke tvivle, men vel om Fornemmelsens Aarsag. At Bevægelser (Handlinger) udgaae fra mig, derom kan jeg heller ikke tvivle; ogsaa dette er umiddelbart vist. Men vel kan jeg tvivle, om Bevægelserne have deres primitive Udgangspunkt, første Aarsag, i mig, d. e., om jeg handler frit. Det falder mig naturlig at opfatte mig selv som frit handlende; det Modsatte, Ansvarets Opløsning i Nødvendighedens Strøm, forvirrer alle mine moralske Forestillinger. Men det er dog ikke derfor vist, at jeg er fri. Idet min Reflexion er vaagnet, seer jeg, at det er et Spørgsmaal, som hænger sammen med den hele Livs- og Verdensanskuelse. Det kan da ikke være løst for sig uafhængig af de andre Spørgsmaal, som dialectisk ere sammenknyttede med det.

Enhver da, som opdragen ved Tænkning er kommen ud over den umiddelbare, halvt drømmende Bevidsthed, som frit, uden ydre Baands Tvang føler sig stillet overfor Traditionen, og som erkjender, at Afgjørelsen — af hvor stor Betydning det Overleverede end kan være for ham — maa træffes i ham selv, han vil see, at det hverken er umiddelbart eller videnskabelig vist, at han er et frit Væsen. Samtidig gjør han maaskee i sit Inderste Valget; men han kan ikke give det ud for et umiddelbart Givet eller ved videnskabelig Tænkning Vundet, som er hans Livs dybt personlige Afgjørelse.

Er det da nu altsaa i sidste Instans mig selv, det Jeg, der føler og fornemmer, som taler og handler, eller er det ikke mig? Tales der kun igjennem mig, men det er ikke mig selv' der taler? Hvis saa er, da vil det være en meget uheldig Sprogbrug at kalde Handlingerne Individets egne. Vel sandt, jeg føler umiddelbart Handlingerne som mine, og det er ikke

underligt, da jeg erkjender dem som staaende i Causalforhold til mine vexlende Tilstande. Jeg fornemmer umiddelbart, at jeg har Part i Handlingerne, om de end ikke ere mine, saaledes, at jeg var Herre over dem. Dette er jeg efter den deterministiske Ethik ikke. Handlingerne have efter den deres Oprindelse i det, som er udenfor mig, hvoraf jeg er dannet, og Handlinger kunne følgerigtig kun siges at være dens, fra hvem de primitivt udgaae. De ere dens, som gjør dem. Jeg er ikke mere fri end Bladene paa Træerne, om Nogen vilde falde paa, at de udøvede deres Funktioner frit. Det forholder sig paa en anden Maade med Følelserne og Fornemmelserne. Ved dem have vi ikke at see hen til deres primitive Aarsag; ved dem er det det Afgjørende, hvem der føler dem (har dem) — hans ere de, om han end ikke selv har fremkaldt dem. Det er maaske muligt, at de almene Naturkræfter maae indsættes som Subjecter for vore Handlinger. Kunne vi stole paa Deterministernes Udsagn, er det allerede ganske vist. Men det er ikke muligt at indsætte de almene Kræfter som Subject for vore Følelser. Thi det føle vi, og derved kan ingen Reflexion rokke, at det er os, som føle dem. Ja, var det ikke os selv, der følte, som det ikke skal være os, der handle, men det Almene, saa vare vi rigtignok saa grundig blevne af med os selv, at alle Vanskeligheder forsvandt i det rene Intet. Men nu er det os umuligt at komme af med vore Følelser og overdrage Kræfterne dem. De ere og blive vore egne. Men udover dette ville vi med den deterministiske Lære vanskelig kunne anvende dette Prædicat uden at forvirre.

Eller er Spørgsmaalet paa en urimelig Maade bragt paa Spidsen? Der er vel sagt, at Handlingen vil kunne kaldes Individets egen, «eftersom den afgjort er bestemt

ved hans Natur». Men hvilken er nu Menneskets Natur? Den er «ikke at være Substans men Function». Selv om den af de almene Kræfter dannede «Individualisation» nok saa meget formaaer at reagere mod de ydre Indtryk, selv om den faste Kjærne har naaet den høiest mulige Fasthed, hvor selvstændig den end kan synes at blive, — den er dog kun en Function af de Naturkræfter, som oprindelig dannede den. Disse ere altsaa Subject for Handlingerne. Handlingerne ere altsaa ikke Individets egne, og kalder man dem det dog, er en Mystifikation i Gang. «Jo mere» den faste Kjærne udvikler sig, «desto mere» vil ogsaa Handlingen kunne kaldes Individets egen, hedder det. Det er en Oplysning af samme Værd, som naar en speculativ Dogmatiker, efter at have fortvivlet overfor den Opgave at begribe Arvesynden som Skyld, derefter meddeler, at «jo mere» Individet frit hengiver sig til Synden, «desto mere» bliver han at opfatte som skyldig, og Spørgsmaalet er saaledes omgaaet, hvorledes han oprindelig blev skyldig. Her bereder dog Udtrykket «kalder» en Lettelse, for saa vidt det vil være tilladt at antage, at der overhovedet ikke skal lægges megen Vægt paa denne Udtalelse. Men hvorfor saa vælge en Talebrug, der aabenbart saa let vil forvirre? Ifølge almindelig Sprogbrug og Sprogopfattelse vil der derved vækkes Forestillingen om, at Individet selv er Handlingens Subject, medens det forholder sig saaledes, at Handlingerne, hvor skuffende det end kan see ud, som vare de det, dog ikke ere Individets egne — nemlig, hvis Nødvendighedslæren er sand.

Individet, Jeget kan ikke handle. Kun Følelserne ere dets egne, ikke Handlingerne. Det vil være den nøiagtige deterministiske Sprogbrug. Saaledes ere vi naaede frem til den Indsigt, der er udtrykt deri, at

Mennesket bliver Tilskuer ved Livet. Om end de Kræfter, der arbeide i ham, virke med den største Energi, hvis den «klare Indsigt» staaer til hans Raadighed, da vil han i hvert Øjeblik i sin Bevidsthed kunne føle sig hævet over sin Virken og gjentage for sig, at han i hvert Øieblik gjør nøiagtigt, hvad han maa gjøre, det være nu behageligt for ham selv, hvad han gjør, eller ikke, det harmonere med Omverdenen eller ikke. Som Individet overhovedet maa tage Følgerne af de Handlinger, der udgaae fra det, maa det i det ydre practiske Liv, i Omgangen med de andre Individer vel optræde, som om det selv havde øvet Handlingerne. Men har det den «klare Indsigt», saa vil det i hvert Øieblik gjentage for sig selv: det er dog ikke mig, som gjorde det; jeg er uden Ansvar som uden Fortjeneste. Dette Standpunkt er det absolute Betragtningens. Individet er henvist til at fornemme og betragte sig selv og hvad der foretages igjennem det. Det handler, men det vil i hvert Øieblik forstaae, at det selv dog ikke handler, men at det er en Function af de almene Naturkræfter, og at disse handle igjennem det. Det vil gjælde absolut, hvad Schopenhauer lærer, at først bagefter faaer Individet at vide, hvem det selv er. Der er ingen Mulighed for i Valget at give sig selv en Viden om sig selv, gjældende for den hele Fremtid. Først naar vi ere ved at forlade Skuepladsen kunne vi med Sikkerhed vide, hvem vi ere, og hvem vi have spillet sammen med. «Bag de bevidste Motiver ligge de ubevidste, nedarvede eller erhvervede Anlæg, som øve en afgjørende Indflydelse paa vor Handlen. Heraf kommer det, at vi kun efterhaanden ved Erfaring lære vor egen naturlige Charakteer at kjende; ved det, vi gjøre, erfare vi, som Schopenhauer siger, hvad vi ere, og ofte

overraskes vi i høi ved de Opdagelser, vi paa denne Maade gjøre.» [1])

Men det kan ikke skjønnes, at denne Indsigt i det citerede Skrift har gjennemtrængt Fremstillingen af, hvorledes Livet praktisk maa forme sig. Forfatteren, som i det Theoretiske er saa klar, vil neppe kunne erkjendes at være det i det Practiske. Det bekræfter sig her som saa ofte, at det at have en Theori ikke ganske er det Samme som at existere i den. Vi anføre nogle Exempler.

Forfatteren deler den hos moderne Forfattere saa hyppig udtalte Glæde ved Følelsen af Frigjorthed fra Autoriteten — dog med en Anerkjendelse af Autoritetens historiske Betydning som opdragende Magt. Det var jo vel muligt, at der var et Autoritetsbegreb, hvis Sandhed ikke lader sig forflygtige ved nogen historisk Udvikling, ihvorvel unægtelig Determinismen har afskaaret sig enhver Mulighed for at forstaae dets Gyldighed. Men mon i ethvert Tilfælde den Glæde ikke skulde være bedragerisk, hvormed man nyder Autoritetens Ophævelse med en deterministisk Lære til Forudsætning? Det Ethiske er, siger man, at anerkjende Sandheden i sit eget Indre, ikke at lade sig den foreskrive af nogen ydre Myndighed. I Sandhed skjønne og frigjørende Ord! Hvem vil nægte deres Gyldighed? Men kan nu virkelig Deterministen uden ved et Bedrag nyde den Frigjørelse, der ligger deri? Han kan maaskee være frigjort fra enhver ydre Autoritet. Men naar hver Tankens og Sindets Bevægelse i hans Indre foregaaer med ubetinget Nødvendighed, naar der i afgjørende Forstand ikke kan være Tale om nogen Tilslutning til Sandheden, nogen Hengivelse i Valgets Inderlighed, naar Mennesket med Nødven-

[1]) Den humane Ethik, 117.

dighed føres til sine Anskuelser, sande og falske mellem hinanden, naar just derved den saa «humane» Antagelse, at enhver Anskuelse er lige berettiget, faaer sin dybeste Begrundelse, naar Menneskene med deres mangfoldige forvirrede Anskuelser da vise sig kun som talende Automater blandende Løst og Fast mellem hinanden, eftersom det indgives dem af de almægtige Kræfter, hvem mon da vil begeistres? Man har forelsket sig i Frihedens Navn, man vil hævde den i det Politiske og Sociale og forstaaer den da i Virkeligheden kun som Frihed for ydre Tvang. Man har glemt i sin Frihedsfølelse, at hver Sjælens Bevægelse automatisk fremgaaer med urokkelig Nødvendighed. Man hengiver sig til historiske Syners Beruselse, man seer Throner og Altre styrte sammen, Alt til Ære for Menneskeheden, som under Alt skrider frem mod sin «Frigjørelse». Lad Synet have sit Værd! Men endnu brydes de menneskelige Anskuelser i forvirret Kamp. Husk saa paa: enhver af dem er i Nødvendighedens Lys ligeberettiget! Og den, som maaskee endnu ikke naaede at vinde en Overbeviisning, ja endog Hykleren, enhver er berettiget, absolut berettiget. Alt er i Orden, i hvert Øieblik, som det maa være. Dette er Frigjørelsens dybere Sandhed. Mon der vil være saa stor Grund til at glæde sig ved Autoritetens Ophævelse?

Det hedder et andet Sted, at Mennesket kan naae det Punkt i sin Udvikling, hvor det kan «søge at lede Forestillingernes, Følelsernes og Beslutningernes Løb i den Retning, han anseer for den bedste. Mennesket er stillet overfor den indre Natur, ligesom han er stillet overfor den ydre. Han kan ikke gjøre Mirakler. Han kan ikke gribe ind i Tingenes Gang for at lede den efter sine Øiemed, uden for saa vidt han kan lære de Betingelser at kjende, under hvilke Tingene

opstaae og virke; kan han bringe disse Betingelser tilveie, da kan han ogsaa lede Naturphænomenerne efter sin Villie, f. Ex. aflede Lynstraalen, eller han kan idetmindste forudsee deres Indtræden og træffe Forholdsregler mod deres Følger. Paa lignende Maade gaaer det ham med Hensyn til hans eget Væsen. Han kan heller ikke her skabe eller øve Mirakler.» [1]) Man maatte efter denne Udvikling troe, at de, som med Klarhed i Tanken have udviklet Frihedens Begreb, have bestemt den som Evne til at handle mod alle Love uafhængig af alle Betingelser. Efter Dr. H. vil Friheden ogsaa være en Evne «hævet over alle Betingelser, løsreven fra den lavere Tingenes Orden» (S. 4). Men hvorledes vil man godtgjøre Nødvendigheden af at gjøre Friheden til Noget saa abstrust? Vi have seet, at Friheden var Evnen til at fremkalde Virkninger, som ikke havde nogen tvingende Aarsag. Hvorledes kommer man nu fra dette, at Frihedens Væsen er at være uden Aarsag (*causa sui*) til, at den er uden Betingelser og handler udenfor Lovene? Er Aarsag det Samme som Betingelse? Saa længe det er tilladt at antage, at den ikke er det, vil det være berettiget at blive ved den Opfattelse, at Friheden er Evne til at være Selvaarsag, Evne til Selvbestemmelse, og efter denne Opfattelse kunne frie Væsner med Hensyn til det Ydre ikke begjære Mere end at kunne «lede Naturphænomenerne» og med Hensyn til det Indre gjøre den frie Brug af Sjælens Evner indenfor deres Naturs Love. Ere da Frihedslæren og Determinismen enige? Tilsyneladende, paa Grund af det Tvetydige i den givne Formulering. Mennesket skal kunne «lede» Betingelserne osv. Ved denne Udtryksmaade ledes man til at opfatte Menneskene som

[1]) Den humane Ethik, 119.

dem, der have Initiativ i sig selv til frit at kunne underordne sig Forholdene (selvfølgelig: indenfor Lovenes Grændse), til frit at kunne combinere Betingelserne, ordne dem, fjerne eller tilveiebringe dem — Alt indenfor Lovenes Grændse. Men om dette end tilsyneladende factisk skeer ved Mennesket, den, som har den «klare Indsigt» maa nødvendigt komme til at erindre — hvis ikke, har han endnu ikke denne Indsigt fuldt — at han bogstavelig ikke kan røre en Finger, hvis han ikke af sin Sammensætnings Tilstand nødvendig drives dertil. Om end det Maskineri, vi kalde et Menneske, factisk synes at lede og styre Betingelserne, den Styrende har ikke selv Styrelsens Tøiler i sin Haand. Ubøielige Magter styre enhver Bevægelse, der udgaaer fra ham, og saaledes bliver Styrelsen som udgaaende fra ham kun et Skin. Har end den Enkelte i Momentet en til den høieste Grad af Forvisning grændsende Formodning, at han i næste Øieblik vil — sit *venia verbo!* — gjøre dette eller hiint, han kan Intet vide med Bestemthed; thi et eller andet ubevidst Motiv kunde jo dukke op og drive ham til en anden Handling. Og selv naar de bevidste Motiver seire, saa ere disse ikke mindre nødvendig opkomne, og den Styren og Leden, hvorom man taler, er en Virken, for hvilken Jeget ikke er Subject, men ved hvilken det er Tilskuer. Paa dette Punkt synes Deterministerne at lægge Tænkningen til Side. Man kan faae at høre af dem, at «enhver Beslutning fremgaaer af de forhaandenværende psychologiske Forudsætninger med samme Nødvendighed, som Virkning overalt følger efter Aarsag», [1]) at enhver Handling er et nødvendigt Product af Individets Natur og de nærværende Omstændigheder — men saa skal dog Individet kunne lede

---

[1]) Den humane Ethik, 118.

Omstændighederne og Betingelserne! Det er Hensynet til Livets Praxis, som her forleder til at bøie af fra Tænkningens Consekvens og bevare en Rest, men rigtignok en aldeles illusorisk Rest af Friheden. Man forseer sig paa Bevidsthedslivet og lader det, at vi ere os vore Handlinger bevidste og tilsyneladende styre dem, blive til, at vi kunne «lede Betingelserne» osv. og forglemmer saaledes, at man vil være Spinozas Disciple. Mennesket kan efter den deterministiske «Ethik» nøiagtig talt hverken søge eller stræbe. Det kan kun befinde sig i den Tilstand, i hvilken det er sat eller sættes, hvad enten denne er en Tilstand af Hvile eller Bevægelse. Det gjælder absolut, hvad der saa træffende siges: «Alt beroer paa, at Opmærksomheden og Interessen er vakt.»[1]) I Sandhed, herpaa vil efter Theorien Alt beroe.

Vi følge Fremstillingen i «Den humane Ethik» videre, og det maa da vistnok findes theoretisk tilfredsstillende, hvad Forfatteren udvikler om Angeren, at dens Grundvæsen er at «pege fremad» og ikke i Ruelse at see tilbage, naar han sympathiserer med Fichte i, at «vi ikke have Tid til at angre». Nei, vi kunne jo fornuftigviis ikke engang føle Anger, naar vi vide, at vi ikke kunde handle anderledes, end vi gjorde. Men desto større er Overraskelsen, naar vi umiddelbart efter faae at høre, at der dog er Plads for «Tilregnelighed». Man studser uvilkaarlig, og Forbauselsen formindskes ikke ved Læsningen af den mærkelige Udvikling. Den lyder saaledes: «Tilregneligheden beroer paa, at der har dannet sig et Jeg, en fast Kjærne i Bevidstheden, som kan bestemme Handlen. Derimod forudsætter den ingen absolut Frihed. Selv om jeg nok saa meget kan give en udtømmende Forklaring af

[1]) Den humane Ethik, 120.

min Handlig, kan indsee alle Motivers Sammenhæng og Nødvendighed, maa jeg dog forkaste og tilregne (!) mig den, naar jeg indseer dens Uovereensstemmelse med hvad jeg anerkjender som den menneskelige Handlens høieste Lov, og naar jeg var ved min fulde Fornuft, da jeg foretog den. Motiverne vare mig jo ikke fremmede; de vare netop Udtryk for mit Væsen og fremgik med Nødvendighed af det under de givne Forhold. Hvorledes kunde ellers Handlingen være min egen?»[1]) Det forekommer mig, at det her paa en eclatant Maade stadfæster sig, at den nye Lære maa omgaaes Sproget med stor Varsomhed. Hvorledes begrundes det, at jeg maa tilregne mig en Handling? Deri, at jeg «var ved min fulde Fornuft», og at den var «Udtryk for mit Væsen» og var min «egen». Men alt dette er, som vi have seet, kun unøiagtige Udtryk for, at Handlingerne fremgaae af de nødvendig virkende Kræfter, som danne mit Væsen, i hvis Hænder jeg er en Boldt. Og saa skal jeg tilregne mig Handlingen, «selv om jeg kan indsee alle Motivers Sammenhæng og Nødvendighed»! Jeg skal paa een Gang kunne indsee, at jeg maatte handle, som jeg gjorde, og saa skal jeg dog tilregne mig Handlingen. Efter almindelig Sprogbrug betyder det, at jeg tilregner mig en Handling, det Samme, som at jeg er ansvarlig for den, og dette vil atter efter almindelig Opfattelse af Sproget kun kunne beroe paa, at jeg var Herre over Handlingen og havde kunnet handle anderledes. Men just denne Mulighed nægter Deterministen principielt. Man vil svare, at just derfor er Ordet ogsaa taget i en anden Betydning, i den nemlig, at Handlingen fremgik af «mit Væsen» og altsaa var «min egen». Men i hvilken Forstand er Handlingen min «egen»? I ingen

[1]) Den humane Ethik, 124.

anden, end som naar Barnet siger i Angst: Jeg kom til at gjøre det!» Og her vil denne Udtryksmaade svare til det virkelige Forhold. Individet vil naturligviis være fuldt paa det Rene med, at Handlingen blev udført ved det og for saa vidt ikke var en Andens, men det vil, hvis det har den deterministiske Indsigt, forstaae, at det ikke til den Grad kan opfatte sig selv som et selvstændigt Væsen, at det vil kunne see Handlingerne som sine egne. Det vil med Goethe opfatte sig selv som et «Mangfoldigt», det vil indsee, at det kun er en «Function» af Kræfterne, og at Handlingerne altsaa maae tilhøre dem, det vil, idet det saaledes bestandig seer sig selv ind i det Almene og Mangfoldige, absolut være befriet fra Tilregnelighedens Byrde. Det vil, om det end i Livets Collisioner skulde komme til at befinde sig som Offer for en juridisk Tilregnelighed, dog være fuldt betrygget mod en moralsk Domfældelse. Det synes derfor at være enten en haandgribelig Selvmodsigelse eller en fuldkommen interesseløs Oplysning (at det var ved mig, Handlingen blev gjort), naar der fra deterministisk Stade tales om Tilregnelighed. Man behøver kun at holde det Spørgsmaal fast: var Handlingen min egen, naar jeg — trods al bedre Indsigt — dog ikke kunde handle anderledes, end jeg gjorde?

Hvis en deterministik Ethiker virkelig havde indøvet den Theori, han docerer, det maatte dog kjendes paa hans Sprog; man maatte af hans Talen forstaae, at det var en Betragter, som talte. «Den humane Ethik» vil neppe kunne erkjendes at tilfredsstille denne Fordring. Vi anføre endnu for Fuldstændigheds Skyld et Sted til Beviis herpaa. Det hedder: «Vi kjende, som allerede bemærket, kun vor Charakteer af Erfaring og den er aldrig afsluttet. Heri ligger paa den ene Side ogsaa, at vi aldrig med Vished kunne vide, om vi have brugt

alle vore Kræfter. Som vi i mange Henseender ere tilbøielige til at tiltroe os selv for Meget, saaledes troe vi her maaskee for ringe om os, hvad vi formaae. Vi maa her sige med Aladdin: «Om jeg er Herre, gjælder et Forsøg!» Kun ad experimental Vei kunne vi faae Sikkerhed her, som paa saa mange andre Omraader. Hvis man vilde lade sig afskrække fra saadanne Forsøg ved den Tanke, at de ikke nytte, da den nødvendige Tingenes Orden jo i ethvert Tilfælde gaaer sin Gang, saa begaaer man en Feilslutning, som Logiken endog har givet et særegent Navn («den dovne Fornuft», *ignava ratio*), og som vilde svare til, at man af den ydre Naturs Lovmæssighed udledte, at al vor Indgriben og Indvirken paa Tingene var frugtesløs».[1]) Hvis Alt gaaer ei blot sin lovmæssige, men sin nødvendige Gang, hvis ogsaa vort eget Væsens Uhrværk gjør det, saa er det vistnok den, der forsynder sig ved en *ignava ratio*, som ikke kan indsee, at Mennesket overhovedet ikke kan «gribe ind» eller «experimentere», fordi han overhovedet nøiagtig talt ikke kan handle. Han vil illusorisk kunne have den Forestilling, at han kan det. Men hvis han havde den «klare Indsigt», vilde han indsee, at han ikke selv griber ind, men at Kræfterne gjennem det Phænomen, han kalder sig selv, gribe ind i sig selv. Man gjør Brug af sine Reminiscenser fra en anden Livsanskuelse og lader Mennesket see paa sin Handlen, som om han var fri, som om han kunde sige: Jeg kan nu enten gjøre det eller det; jeg vil nu gjøre dette. Men det maatte gjælde, at Mennesket i hvert Øieblik kun kan gjøre een Ting, om end flere Handlinger synes mulige. Mennesket med den «klare Indsigt», som aldrig kan være fuldt vis paa, at han kjender sig selv end

[1]) Den humane Ethik, 142.

sige de omgivende Forhold, som ikke selv kan fremkalde sine Tilstande men i Alt kun forefinder sig selv, han vil være lovlig forhindret i at experimentere, og han vil forstaae, at det er en Illusion, naar det seer ud, som om han gjør det. Saa arbeider det maaskee intensivt i ham; det er, som udfoldede han en umaadelig Virksomhed. Det er, som gjorde han Forsøg, greb ind. Men det er ikke ham selv, der gjør det. Han kan føle og fornemme sig selv i det Alt; men han veed sig som Tilskuer ved det Hele. Han vil i sin Bevidsthed være løftet over Kræfternes Arbeiden i sig og forholde sig som Tilskuer, oppebiende, hvad der vil komme ud. Lad os indføre Figuren talende. Han vilde sige: Muligt gjør jeg nu det eller muligt det; jeg veed det ikke selv, da jeg ikke kan vide, hvorledes Kræfterne ville arbeide i mig; de ubevidste Motiver spille saa stor en Rolle, og jeg kan ikke vide med Bestemthed, hvilket Motiv, der er det stærkeste.

End ikke Dr. Høffding har med sin rolige og solide Reflexion formaaet at holde sin Betragtning af Livsvilkaarene i Overeensstemmelse med sin Theori. Han har ikke gjennemført Opfattelsen med Hensyn til Personlighedens Opløsnig i det upersonlige Almene; han har ikke draget den Consekvens, som maa drages, at Mennesket nøiagtig talt ikke kan handle, at han kun kan blive Subject for sine Følelser, Fornemmelser og Bevidsthedstilstande overhovedet — og dette ikke i den Forstand, at han selv fremkalder dem, men i den, at han eier Fornemmelsen, naar den er opkommen — men ikke Subject for Handlingerne. Gaaer den det rolige Forsker saaledes, hvad vil man da vente sig af Repræsentanterne for den lettere Philosophi? Disse formaae med største Lethed omtrent i samme Aandedræt at docere Læren om Alts Nødvendighed og at give deres Harme Luft over al Verdens Hykleri og Falsk-

hed. Saaledes forsvare Deterministerne practisk den Lære, de i Theorien bekjæmpe. Hvorfor kan man ikke have nok i Betragtningen, i Tilskuerrollen ved det verdenshistoriske Marionettheater? Hvorfor insultere, haane og overdænge Modstandere? Ja, disse værdige Repræsentanter for Læren ville naturligviis være uden Ansvar. De kunne ikke for det. Spørger man: hvorfor? saa er Svaret ifølge den tilstrækkelige Grunds Princip det altid tilstrækkelige, at det «stærkeste Motiv» maa have seiret — trods en bedre Fornuft. Efter Dr. Høffding ville de ikke desto mindre kunne ansees for tilregnelige. Vi have tilladt os at mene, at dette dog vil være en Overdrivelse. En saadan Tænker taler, som han maa; Alting overhovedet virker, som det maa. Hvem skulde saa have Skyld eller kunne tilregnes Noget? Skulle vi ikke sige, at disse Forestillinger komme til at gaae ud? Der er ikke Brug for dem efter den moderne humane Opfattelse.

Vi have søgt at paavise først, at Determinismen ikke kan slaaes fast ved Beviser, og dernæst, at det Forhold, den maa statuere til Livet, at Mennesket maa blive Tilskuer ved Livet, ikke gjennemføres af dens Forsvarere. I dette Sidste er der naturligviis ikke noget Beviis for Determinismens Usandhed. Det beviser kun, hvis det viser sig at være charakteristisk for alle Determinister, at de endnu ikke ere naaede til at leve efter deres Theori. Det vil beroe paa, at Udviklingen endnu ikke er naaet saa vidt, eller, hvis man vil, paa Tilværelsens Lunefuldhed, og med den skal vist Ingen vove at gaae i Rette. Det forekommer mig, at den deterministiske Livsanskuelse langtfra vil kunne gjøre Livet uinteressant. At være Iagttager er vist ikke den daarligste Lod. Den øvede Iagttager har sin Underholdning let og billig. Han vil ikke behøve at fortrædige Nogen, ikke at tale ondt

om Nogen; han er væsentlig taus, kun hengiven til Iagttagelsen, og han vil vistnok have tilstrækkelig Morskab. Phænomenerne ville altid være besynderlige og fremfor Alt uberegnelige, hiint Uberegnelige, hvori aandrige Positivister have søgt Plads for «Friheden». Studerer man f. Ex. de deterministiske Philosopher, mon man da vil have mindst Fornøielse? — Det er iøvrig indlysende, at Determinismen er den ene consekvente Opfattelse, naar man af Hensyn til Lovene har opgivet Troen paa Guds Styrelse. «Fatalisme og Determinisme har dog Phantasi nok til at fortvivle om Mulighed, Mulighed nok til at opdage Umuligheden; Spidsborgerligheden beroliger sig i det Trivielle.» [1])

Vi vove da ikke at sige, at det vil være umuligt at gjennemføre et Liv stemmende med den deterministiske Lære. Det kan maaskee antages, at Opgaven meget nær blev løst af Spinoza. Om det skal lykkes, beroer ikke paa Individet, men paa Kræfterne, som danne det og udgjøre dets Væsen. Og da Udviklingslæren aabner saa dybt et Perspectiv, kan man jo tænke sig, at det engang vil lykkes. Vi maae stadig erindre, som Dr. Høffding siger, at vi endnu ere kun som i den første dæmrende Morgenstund med Hensyn til at lade vore Handlinger bestemmes af Fornuften. Efter dette at dømme vil det maaskee være et meget fjernt Ideal. Men at det deterministiske Ideal er at være Betragter af Livet, det skal holdes fast og bør ikke — hvad siger jeg! — gid det ikke maa forvanskes og tilsløres. Deterministen, hvis Consekvens er Tilskuerens Rolle, vil svinge mellem en efter Theorien illusorisk bevidst Stræben efter at komme i Betragtningens Tilstand og den apathiske Bevidsthed, at hans

[1]) Sygdommen til Døden, af Anti-Climacus. Udg. af S. Kierke gaard, 87.

Selv ikke eier nogen Stræben, og at Forvandlingen maa besørges af de objective Magter. Deterministen kan selvfølgelig ikke selv stræbe efter den Tilstand, han theoretisk maa betragte som den høieste; han kan overhovedet ikke stræbe. For saa vidt en Stræben foregaaer i ham, maa han ophøie sig til Tilskuer ved den — eller rettere, maa ophøies dertil. Uforandret, ubevæget ved Alt, hvad der skeer om mig og ved mig, i min Bevidsthed at kunne gjentage, at Alt i hvert Øieblik er, som det maa være, dette urokkelig betragtende Forhold er og maa være det deterministiske Ideal.

(Sluttes.)

XLI.

Slægtregister over Hebræernes Stamfædre fra Adam til Jakob, og første, anden og femte Mosebogs Tidstavle fra Adam til Moses.

Af F. L. Mynster.[1]

Vi leve nu, ifølge den i vore Almanakker vedtagne og derfor almeenbekjendte Tidsbestemmelse, i det 5846de Aar efter Skabelsen; altsaa blev Christus født i det 3967de og korsfæstet i det 4000de Aar efter Skabelsen; og altsaa levede Adam fra Aaret 3967 til Aaret 3037 før Christi Fødsel. Denne Tidsbestemmelse er kun løst begrundet, men der kan ikke rokkes ved den, uden at der herved bringes Forvirring i de bibelhistoriske Aarstals Forhold til de verdenshistoriske; og denne Tidsbestemmelse er derfor ogsaa fastholdt ved den her meddeelte Tidstavle, hvor alle de i Bibelen

[1]) Ligefra Lightfood og Prideaux til Bunsen have mangfoldige nyere Forfattere forsøgt at bringe Harmoni i den bibelske Tidsregning, baade hvad hele den hellige Skrift angaaer og med Hensyn til enkelte Partier af den. Et lignende Forsøg meddeles her, forfattet af en Mand, der er bekjendt i vor Literatur; det er en Frugt af en religiøs Interesse for den hellige Skrifts Paalidelighed; hvorvidt Forfatterens apologetiske Øiemed vil naaes med den her givne Fremstilling, derom kan Udgiveren ikke udtale nogen bestemt Mening.

Slægtled.	Hebræernes 22 Stamfædre fra Adam til Jakob, og bibelsk Tidstavle fra Adam til Moses.	Skriftsteder.	Fødsels- efter Skabelsen.
		1 Mosebog:	
1	Adam	2, 7; 5, 5	0
2	Seth	5, 3. 8	130
3	Enos	5, 6. 11	235
4	Kenan (Cainan)	5, 9. 14	325
5	Mahaleel	5, 12. 17	395
6	Jared	5, 15. 20	460
7	Enoch	5, 18. 23	622
8	Methusalah	5, 21. 27	687
9	Lamech	5, 25. 31	874
10	Noah	5, 28; 9, 29	1056
	Syndflodsaaret	7, 11	1656
11	Sem	5, 32; 11, 10. 11	1558
12	Arphachsad	11, 10—13	1658
	(Cainan. Luc. 3, 36.)		
13	Salah	11, 12—15	1693
14	Eber (Hebræernes Fader)	10, 25. 25; 11, 14—17	1723
15	Peleg	11, 16—19	1757
16	Reu (Rabagus)	11, 18—21	1787
17	Serug	11, 20—23	1819
18	Nachor	11, 22—25	1849
19	Tharah	11, 24—32	1878
20	Abraham	11, 26; 25, 7	1948
	Sara	17, 17; 23, 1	1958
	Forjættelsens Pagt	12, 1—4	2023
	Ismael	16, 16; 25, 17	2034
	Omskjærelsens Indstiftelse	17, 1. 24	2047
21	Isaak	21, 5; 35, 28	2048
22	Jakob	25, 26; 47, 28	2108
	Israelt. kom til Ægypten .	47, 9	2238
23, 24, 25	Levi, Kahat og Amram	2 Mos. 6, 16. 18	
26	Moses	2 Mos. 2, 2; 5 Mos. 34, 7	2588
	Aaron	4 Mos. 33, 38. 39	2585
	Udvandrings- og Lovgivningsaaret	2 Mos. 12, 40; 19, 1. 16	2668

aar.		Dødsaar.				
f. Chr. Fødsel.	Alder.	efter Skabelsen.	f. Chr. Fødsel.	Slægtled.	Jakobs Stamfædre.	Patriarchtid.
						Aar.
3967	930	930	3037	1	Adam	930
3837	912	1042	2925	2	Seth	112
3732	905	1140	2827	3	Enos	98
3642	910	1235	2732	4	Kenan	95
3572	895	1290	2677	5	Mahaleel	55
3507	962	1422	2545	6	Jared	132
3345	365	987	2980	7	Enoch	0
3280	969	1656	2311	8	Methusalah	234
3093	777	1651	2316	9	Lamech	0
2911	950	2006	1961	10	Noah	350
2311	(Methusal. Dødsaar.)			11	Sem	152
2409	600	2158	1809	12	Arphachsad	0
2309	438	2096	1871	13	Salah	0
				14	Eber	29
2274	433	2126	1841	15	Peleg	0
2244	464	2187	1780	16	Reu	0
2210	239	1996	1971	17	Serug	0
2180	239	2026	1941	18	Nachor	0
2148	230	2049	1918	19	Tharah	0
2118	148	1997	1970	20	Abraham	0
2089	205	2083	1884	21	Isaak	41
2019	175	2123	1844	22	Jakob	27
2009	127	2085	1882			
1944	(645 Aar f. Lovgiv.)				(3967—1712 f. Chr. F.)	2255
1983	187	2171	1796			
1920	(621 Aar f. Lovgiv.)					
1919	180	2228	1739			
1859	147	2255	1712			
1729	(boede der i 430 A.)					
1379	120	2708	1259			
1382	123	2708	1259			
1299						

anførte Aarstal ere sammenstillede med det tilsvarende Aarstal før Christi Fødsel lige fra Adams første Levedag til Moses' Dødsdag. Thi længer end hertil gaaer ikke Bibelens sammenhængende Række af Tidsangivelser, og allerede Josvas Dødsaar kan ikke betegnes med noget bestemt Aarstal; thi vel vide vi, at han blev 110 Aar (Josva 24, 29), men Bibelen giver os ingen Oplysning om, i hvilket Aar han blev født, eller hvor gammel han var, da Israels Børn udvandrede fra Ægypten, eller da Moses døde.

Slægtregistre og Aarstal betragtes i Almindelighed som noget tørt og uinteressant Kram, især naar man, som her, om de fleste opregnede Mænd kun veed, at de levede i saa og saa mange Aar og avlede Sønner og Døttre; men denne Stamtavle og Tidstavle giver dog adskillige Oplysniuger, som ikke ere uden Interesse, navnlig fordi man her gjøres opmærksom paa. hvilke af disse Mænd der have været samtidige og kunnet tale med hinanden. Et Par Exempler ville vise det.

1. Fra Adams første Levedag til Jakobs Dødsdag, altsaa til sytten Aar efterat det israelitiske Hyrdefolk ved sin Indvandring i Ægypten var indtraadt i sin skjæbnesvangne, viduuderligen forberedte Forbindelse med den civiliserede Verden, hengik der 2255 Aar; og dog blev hele dette Tidsrum, der er ligesaa langt som Tiden fra Sokrates's og Aristophanes's Dage til Søren Kierkegaards og Johan Ludvig Heibergs, gjennemlevet af fire Mænd, nemlig

først af Adam i	930 Aar,
derefter af Adams Sønnesøns Sønnesøns Sønnnesøns Søn Methusalah i	726 —
derefter af Methusalahs Sønnesøns Søn Sem i	502 —
og derefter af Sems Sønnesøns Sønnesøns Sønnesøns Sønnesøns Sønnesøns Søn Jakob i	97 —
	2255 Aar.

2. **Abraham** var **Noahs** og **Sems** Descendent i 10de og 9de Slægtled og altsaa ligesaa langt ude beslægtet med disse to Mænd, der begge havde oplevet Syndfloden, som Frederik den Siette med Frederik den Første og Christian den Tredie; og desuagtet var han i sine første 58 Aar Noahs og i alle sine 175 Leveaar Sems Samtidige; thi Sem overlevede Abraham i 35 Aar, og var endog i sine sidste 50 Aar Jakobs Samtidige. Men nu var **Methusalah**, som var Noahs Farfader, og som først døde i Syndflodsaaret, i sine første 243 Aar Adams og i sine sidste 98 Aar Sems Samtidige; og altsaa har baade Noah og Sem i mange Aar kjendt og kunnet tale med en Mand, som personlig maa have kjendt Adam, og af hans egen Mund kan have hørt Fortællingen om de alleræeldste Begivenheder heelt op til Paradiset og Syndefaldet og Cains Brodermord. Og ligesaa maae de fra Methusalahs og Lamechs Fortællinger have havt Kundskab om, at Noahs Oldefader **Enoch** 669 Aar før Syndfloden havde varslet om den Straf, som Menneskene vilde nedkalde over sig ved deres Ugudelighed, og at han derefter, ligesom Elias, «**uden at see Døden**», blev optagen fra den onde Verden og fra den onde Tid, om hvilken det hedder: «**Og Herren saae, at Menneskets Ondskab var stor paa Jorden, og at alt hans Hjertes Tankers Paafund var ikkun ondt hver Dag**» (1 Mos. 5, 22. 24; 6, 5; Hebr. 11, 5; Jud. 14 og 15). Fremdeles vide vi, at Abraham, indtil han blev 75 Aar gammel, har boet i Chaldæa; og derfor er det aldeles sandsynligt, at han personlig har kjendt Noah og Sem, og at han af dem har hørt Beretningen om Menneskeslægtens Historie lige fra Adams første Dag ned til den babelske Taarnbygnings og Sprogforvirrings Dage. Thi der er ingen Grund til at antage, at Sprogforvirringen ogsaa har afbrudt Forbindelsen imellem Abra-

hams Stamfædre op til Sem og Noah, hvorimod den vel netop har tjent til at isolere denne udkaarede Slægtlinie fra de øvrige Folkestammer, saa at den hellige Tradition har kunnet holde sig fra Noah til Abraham fri for fremmede Tilsætninger. Vel findes der ogsaa tydelige Spor af den i de hedenske Folkeslags Oldsagn og Inscriptioner; men i sin Reenhed er den kun bevaret i Bibelen, som er den hellige Histories eneste uforfalskede Kildeskrift.

3. For at skaffe sig en Oversigt over Hebræernes 22 Stamfædre fra Adam til Jakob, kan man ogsaa tænke sig dem som en Kongeslægt, hvis Medlemmer have succederet hinanden i den Hæder at være hele Slægtens patriarchalske Overhoved, hvilket dog kun 12 af dem oplevede at blive. En saadan Oversigt meddeles derfor her. Men da Abraham i Aaret 1944 f. Chr. Fødsel modtog Forjættelsen, om, at i ham skulde alle Jordens Slægter velsignes, eller at Verdens Frelser skulde nedstamme fra ham, saa regnes Patriarchatets Begyndelse rettest fra dette Aar, og da bliver Patriarchrækken følgende:

1.	Abraham var Patriarch i . .	100 Aar,
2.	Isaak i	105 —
8.	Jakob i.	27 —
	I Alt fra 1944 til 1712 f. Chr. F.	282 Aar.

Af 2 Mos. 6, 16 etc., og 1 Krøn. 6, 1—3 sees det, at Moses var Jakobs Sønnesøns Sønnesøn og altsaa sin Slægts 26de Mand:

22. Jakob, som døde 1712 f. Chr. F., 147 Aar gammel.

23. Levi, Jakobs tredie Søn, som blev 137 Aar.

24. Kahat, Levis anden Søn, som blev 133 Aar.

25. Amram, Kahats ældste Søn, som blev 137 Aar, og var gift med sin Faster Jochebed.

26. Moses, Amrams anden Søn, født 1379, da Aaron var tre Aar og deres Søster Mirjam eller Maria omtrent ti til femten Aar. Ved Udvandringen var hun altsaa omtrent 90, Aaron 83 og Moses 80 Aar gammel. De døde alle tre i Aaret 1259 f. Chr. F.

Af første Mobsebogs 5te Capitel eller «Menneskens Slægters Bog» vide vi, at Noah blev født i Aaret 1056, og at han havde levet i 500 Aar førend Sem, Cham og Japhet bleve fødte. At de ikke vare Trillingbrødre, men at de bleve fødte i Aaret 1556 og i de paafølgende Aar, kan sees deraf, at Sem i Aaret 1658 eller to Aar efter Syndfloden var 100 Aar gammel, og deraf, at han kaldes «Japhets ældre Broder» (1 Mos. 11, 10; 10, 21). Altsaa maa Cham være født 1556, Sem 1558 og Japhet samme Aar eller endnu senere. At Moses nævner Sem først, betyder altsaa ikke, at Sem var den Førstefødte, thi det var Cham, men kan let forklares deraf, at Sem var Hebræernes Stamfader, «alle Ebers Børns Fader».

Tidsrummet fra den messianske Forjættelse, der blev givet Abraham, til Udvandrings- og Lovgivningsaaret angives forskjelligt. Vor autoriserede Oversættelse af 2 Mos. 12, 40. 41, eller den hertil benyttede hebraiske Text, siger: «Og Israels Børn havde boet udi Ægypten i 430 Aar; og det skete, der 430 Aar vare tilende, ja det skete lige paa samme Dag, da udgik alle Herrens Hære af Ægypten». Men den samaritanske Text, og ligesaa de 70 alexandrinske Fortolkeres græske Oversættelse, skjøndt ikke eens i alle Haandskrifter, siger, at Israels Børn [«og deres Fædre»] havde boet udi [«Canaan og»] Ægypten i 430 Aar. Og det Samme siger Josephus, der ogsaa regner disse 430 Aar ikke fra Jakobs Ankomst til Ægypten men fra Abrahams

Ankomst til Canaan. Da vi nu vide, at Abraham, Isaak og Jakob i Alt boede i Kanaan 215 Aar, saa blev altsaa ifølge vor Text Loven given 645 Aar efter Forjættelsen; hvorimod Israels Børn ifølge de to andre Texter kun boede 215 Aar i Ægypten; og i saa Fald levede Moses fra 1594 til 1474 f. Chr. Fødsel; og saa skete Udvandringen og Lovgivningen i Aaret 1514. Til Fordeel for vor Text taler den Forkyndelse, som skete til Abraham, at hans Efterkommere skulde trælle 400 Aar i et Land, som ikke var deres (1 Mos. 15, 13). Men til Fordeel for den samaritanske og alexandrinske Text taler ikke blot, at Josephus giver den Medhold, hvilket viser, at denne Opfattelse har været almindelig udbredt blandt Jøderne paa hans Tid baade i og udenfor Palæstina, men ogsaa det Sted i Galaterbrevet, hvor Paulus siger, at Loven blev given 430 Aar efter Forjættelsen (Gal. 3, 17). Umuligt er det jo ikke, at han kan have erkjendt dette Tal for det rette, men det er dog sandsynligere, at han har brugt det bekjendte Tal som tilstrækkeligt til sin Hensigt, fordi han her kun vilde minde Galaterne om, at Loven først blev given lang Tid efter Forjættelsen (cfr. J. P. Mynsters Anmærkninger til Galaterbrevet; «Bl. Skr.» IV, 437), — og maaskee ogsaa fordi han ikke har villet fremkalde chronologiske Tvistigheder blandt Galaterne ved at omtale Uovereensstemmelsen mellem de forskjellige Texter. Han var jo Hedningernes Apostel; den Slags vanskelige Spørgsmaal laae heelt udenfor hans Virksomhed; og selv om han, da han paa en af sine Missionsreiser skrev dette Brev, har havt den i vor Bibeloversættelse brugte hebraiske Text ved Haanden, er det dog høist sandsynligt, at han ikke har anseet dette Tals Nøiagtighed for en saa vigtig Sag, at han i den Anledning har villet eftersee de herhid hørende Skrift-

steder. Han havde ganske andre Ting at tale om med sine nystiftede Christenmenigheder og med sine Medarbeidere, end om Slægtregistre og Tidsberegninger, kvilke han unægtelig gjentagne Gange omtaler med en vis Ugunst, f. Ex. i Brevet til Titus (3, 3—9), hvor han først priser Guds Miskundhed, som rigeligen er udøst over os ved Christus, og derefter skriver: «Dette er en troværdig Tale; og dette vil jeg, at du skal bekræfte, paa det de, som have troet paa Gud, skulle beflitte sig paa at overgaae Andre i gode Gjerninger; dette er Menneskene godt og nyttigt; men hold dig fra daarlige Spørgsmaal, og Slægtberegninger, og Trætter og Stridigheder om Loven; thi de ere unyttige og forfængelige». Og ligesaa paalægger han Timotheus at byde Nogle i Ephesus ikke at agte paa «Fabler og Slægtregistre uden Ende, som mere komme Spørgsmaal afsted, end gudelig Opbyggelse» (1 Tim. 1, 3. 4).

Til «Fabler» kan Paulus nu vistnok ikke have henregnet de af Moses med saa stor Ombu anførte chronologiske og genealogiske Oplysninger; men ogsaa os formaner han til, ikke at tillægge dem anden Betydning end den, at de skulle tjene os til Orientering i Tilstanden og Begivenhederne fra Adam til Moses; thi i og for sig kan det jo ikke være os magtpaaliggende at vide, om Loven blev given 2 × 215 eller 3 × 215 Aar efter Forjættelsen, naar vi blot troe paa ham, ved hvem, da Tidens fylde kom, denne gamle Forjættelse os til Frelse er gaaet i Opfyldelse. Og det Samme gjælder da ogsaa med Hensyn til det Spørgsmaal, om Jakob var sin Slægts 22de eller 23de Mand; thi ogsaa herom kan der disputeres.

Efter de genealogiske Optegnelser i første Mosebog, der korteligen ere gjentagne i 1 Krøn. 1, 1—34,

var Jakob utvivlsomt sin Slægts 22de Mand; men i Jesu Pleiefaders Slægtregister har Lucas mellem det 12te og 13de Led indsat en Mand ved Navn Cainan, og hos ham er Jakob altsaa dens 23de Mand (Luc. 3, 23—38). Men sammenholder man dette Slægtregister med det tilsvarende hos Matthæus, saa viser det sig, at de lige fra David ned til Joseph ere aldeles forskjellige. Efter det gamle Test. og Matth. 1, 2—17 er Joseph sin Slægts 59de, men hos Lucas dens 75de Mand. Derfor maa man vel, (naar man ikke vil indlade sig paa den phantastiske Forklaring, hvorom der nylig har været ymtet, at det ene Slægtregister er Josephs og det andet Marias) antage, at Matthæus og Lucas have forefundet to Traditioner om Josephs Herkomst og afskrevet dem uden at kunne afgjøre, hvilken der var den rette, — et Spørgsmaal, som jo i sig selv er af ringe eller ingen Betydning, da disse Navnerækker dog kun angaae Josephs, men — hvad ogsaa Luther har yttret — Intet oplyser om Marias Herkomst. At hun var af Davids Huus, det vide vi ikke af disse Slægtregistre, men af alle de klare Skriftsteder, som bevidne, at hendes Søn var den i de messianske Prophetier bebudede Davids Søn, f. Ex. af det Sted i Romerbrevet, hvor han betegnes som «født af Davids Sæd efter Kjødet» og «krafteligen beviist, at være Guds Søn efter Hellighedens Aand ved Opstandelsen fra de Døde» (Rom. 1, 3. 4).

XLII.

Anmeldelser.

Nogle Betragtninger og Studier over og i Sammenhæng med Biskop Martensens «Den christelige Ethik». Af Fr. Vilh. Andersen, Provst og Sognepræst. Reitzels Forlag 1879. 263 S.

Anmeldt af Udgiveren.

Under denne beskedne Titel har Forf. skjænket vor ellers i videnskabelig Retning fattige theologiske Literatur en Bog, der indeholder saare vigtige og betydningsfulde «Betragtninger og Studier». Maaske en enkelt Læser kunde ønske hist og her noget mindre Panegyrik eller Rhetorik; dette Ønske vil dog ikke formindske hans Glæde over den aandrige og grundige Behandling, som skænkes de ethiske Problemer, i et Sprog og i en Indklædning, der staaer saare nær ved Martensens, endelig med et Omblik, som bevarer den modne Erkjendelses Selvstændighed. Indledningen characteriserer den navnkundige Forfatters Værk i Forhold til de to Repræsentanter for Ethiken, Schleiermacher og Rich. Rothe; dette udføres videre i de «almindelige Betragtninger», i hvilke Provst Andersen stiller «Den christelige Ethik»s Architektur i det rette Lys (S. 14—15), men ogsaa gjør Indsigelse imod Martensens Bestemmelse af, at Friheden er Kjærlighedens Tjener, og paaviser hvorledes Frihed og Nødvendighed væsentlig forenes i Kjærligheden, af hvilken Sætning Forf. ogsaa gjør Brug i det Følgende. Navnlig skildrer han med en tiltalende Klarhed, hvorledes «Kjærlighedens Nødvendighedsmoment er det fremtrædende i Christi For-

hold til Verden», og tillige den Indflydelse, den her fremstillede Tankegang vilde have paa «Udviklingen af de to store Lærestykker i Ethiken, som handle om den christelige Kjærlighed og den christelige Frihed» (S. 22—28). Vi ansee dette Parti for særdeles vellykket og rig paa nye Synspuncter. Slutningen af de almindelige Betragtninger er mere speciel, idet Provst Andersen deels dvæler ved Martensens Ethiks nationale Præg, deels ved den Udvikling, der er foregaaet i Biskoppens Theologi med Hensyn til Opfattelsen af det Ondes Problem og hans Daabstheori. Anm. maa her bekjende, at han, hvor ofte han end har forsøgt det, aldrig er kommen til nogen Forstaaelse af, hvad det vil sige, at «den onde Aand lever i en evig Tørst efter Tilværelse», at de dæmoniske Magter og Djævelen, det onde Villieprincip, «er uden Personlighed og kun tragter efter at vinde Personlighed i Skabningen». Have vi virkelig en Kamp ikke blot med Kjød og Blod, men mod Fyrstendømmer og Magter, mod Verdens Herrer, som regjere i denne Tids Mørke, mod Ondskabens aandelige Hær under Himlen (Eph. 6, 12), da kunne vi ikke blive staaende ved det luftige Princip af det Onde, men der maa være en Person eller «en Centralaabenbarelse af det Onde, samlet i en virkelig, personlig Villie.»

Efter de almindelige Betragtninger kommer det første Afsnit: Ethiken og den autonome Humanitet, hvis Forskjel fra den theonome heelt igjennem belyses paa forskjellig Maade, og det med en veltalende Sikkerhed. Til den autonome, der vil «gjennemføre en Ethik uden personlig Gjenfødelse og uden Troens Livskilde» skal Prometheus-Mythen give en Folie; Forf. anvender den paa Julian, paa det femtende Aarhundredes Humanisme, tildeels paa Rationalismen, ved hvilken Leilighed Provst Andersen tillige gjør opmærksom paa den romantiske Skole, som han skildrer med skjønne, næsten poetiske Træk, og endelig den ny-hegelske Religionsphilosophi som «den sidste og største Bekræftelse i Martensens Anvendelse af Prometheusmythen.» Enhver alvorlig Christen, hvis Blik gaaer videre ud end paa det Phænomenale, vil give Forf. sin Samstemning, naar han opstiller den autonome og den theonome Ethiks Væsen, Motiver og Virkninger som forskjellige, og den videre Udførelse heraf (S. 71—92) vil Enhver læse med Fornøielse. Vi kunne, siger Forf. med

Rette, heller ikke indlade os paa en «Vaabenstilstand», som gaaer ud paa, at de gjensidig maae respektere hinanden, hvilket Prof. Heegaard foreslaaer. Men et andet Spørgsmaal er det, om der, efterat Christendommen er indkommen i Verden og har gjennemtrængt, om end ei altid gjennemsyret, alle Livsforhold og al Tænkning, — i Virkeligheden gives en blot human, autonom Ethik, som er «afchristnet, og om ikke Han, som er Livet og Veien, dog har sat sine Spor allevegne, endog der, hvor Menneskene indbilde sig at Sporene ere blevne ukjendelige for dem. Hvor stærkt ere f. Ex. endog moderne jødiske Ethikere og Philosopher paavirkede af Christendommens theonomiske Elementer, og i langt høiere Grad gjælder det om de Christne, som, om endog ubevidst, have indsuget dens Aand, hvilken de siden stræbe at fornægte og afstreife fra sig. «Ich bin fest überzeugt» hedder det i Perthes Leben (III), «dass die Heilanstalt Christi auch dem zu Gute kommt, welcher sie leugnet und verschmähet. Christus hat ein geistiges Reich geschaffen, welches uns umgibt wie eine Atmosphäre, aus der wir nicht herauskommen können, wenn wir auch wollen. Geist und Bildung unserer Zeit sind so durchaus christlich, dass auch der Läugner, auch der Jude sich ihres belebenden Einflusses nicht entgeben können.» — Desto større er naturligvis Fornægternes Forsyndelse (Joh. 10, 41.).

Ikke mindre tiltalende og velbegrundet er Forf.'s Udvikling af Temperamenterne og hans Henviisning til Christus, som den, i hvem Temperamentets Skrøbelighed finder sin Forsoning og Udløsning (S. 104). En særlig Studie er Forf.s Afhandling: Synd mod den Helligaand, der ogsaa andetsteds er bleven fremhævet som det Ypperste i Provst Andersens Bog. Virkelig kan man paa hvert Blad see, med hvilken intensiv Alvor Forf. har underkastet de herhenhørende Skriftsteder en omhyggelig Undersøgelse; man kan ikke andet end være ham taknemlig for denne Opklaring af den Synd, som har ligget og ofte endnu ligger med en blytung Vægt paa ulykkelige Sjæle. Derimod troer Anm. ikke, at det er tilladt eller i al Fald tilraadeligt at undersøge, om denne eller hiin historiske Person: Pharisæer, Judas, Spiera har begaaet Synd mod den Helligaand; en saadan

Undersøgelse ligger, efter Anmelderens Overbeviisning, udenfor det menneskelige Omdømmes Rækkevidde.

Smukt og sandt er hvad Forf. siger om Forbindelsen mellem Ethiken og Prædikenen; smuk og varm er den Anvendelse, han gjør deraf ved at henvise til Martensens Prædikener, og Paaviisningen af, hvorledes de to gjensidig udfylde hinanden; vel begrundede ere de Formaninger, han i denne Retning giver de unge Prædikanter. Men Forf.'s store Kjærlighed til den Mand, hvis Skrifter ere Gjenstand for hans fortræffelige Betragtninger og Studier, har forledet ham til en Panegyrik, som Martentens Venner og Beundrere, til hvis Kreds Udg. regner sig, helst maatte undvære. Om hvilken Dødeligs Prædiken tør det siges «han har aldrig for Lidet, aldrig for Meget, eller at «Martensens Prædiken er fuld af den ethiske Klarhed, den gjennemsigtige Eenfold som ingen Andens» (S. 252), altsaa at han har naaet den høieste Fuldkommenhed, en Prædikant kan opnaae! Og naar Forf. drister sig til at sige: «I Danmark er Martensen den første, som ikke blot ved et enkelt, for den høiere Dannelse tilgjængeligt Skrift, men i hele sin Forfattervirksomhed — har gjort theologiske Undersøgelser fattelig for en stor Kreds af Ikke-Theologer» (S. 238) — kunne vi da glemme fra det forrige Aarhundrede Conf. Bastholm, hvis mangesidige theologiske Studier kom Almeenheden tilgode, og fra dette Aarhundrede Mynsters blandede Skrifter, hans «Udvikling af Begrebet Tro», hans Afhandling om Begrebet af den christelige Dogmatik, hans Bemærkniuger om den Kunst at prædike, hans Bidrag til Læren om Drifterne, hans Afhandling om den religiøse Overbeviisning, hans Forhandling om Aanden i Naturen, hans kirkehistoriske Skildringer osv. De gik vidt ud til en Kreds af Ikke-Theologer og modtoges med Glæde og Tak af mange Dannede: Det vil heller ikke være vanskeligt at nævne ældre Theologer, hvis Skrifter havde en stor Indflydelse udenfor deres egen Videnskabs Kreds, efter de daværende Vilkaar, f. Ex. Niels Hemmingsen, Brochmand o. A. At Martensen blandt disse hører til de Ypperste, er noget Andet end at han er den første, om hvem det Sagte gjælder.

Anm. maa tildeels forbigaae det betydningsfulde Afsnit, «Ethiken og de sociale Forhold»; thi om end

Anm. deler Grundsynet med Forf., saa er der en væsentlig Forskjel i Betragtningen af mange Enkeltheder. Vi lukke ingenlunde Øinene for de mørke Skygger, som i social Henseende gaae hen over Livet, og vi leve ogsaa i en bange Forventning em om de Ting, som skulle eller kunne komme; men vi ville heller ikke glemme — som Anm. saa ofte og senest i Theol. Tidskr. 1877, S. 679 f. har nøiagtigt paaviist — at der, saa langt Menneskehedens Historie gaaer tilbage, ikke har været nogen Periode, uden at Ordførerne have anseet den Tid, hvori de levede, for den værste.[1]) Indenfor Christenheden have Kirkefædrene, Middelalderens fremragende Skribenter, Luther og de senere Prædikanter foreholdt os Billeder af deres Samtid, som ingenlunde ere lystelige at beskue. Man behøver ikke at være en Arnold for at godtgjøre, at Besmittelsen er trængt ind i Christi Kirke. Naar man i vore Dage ikke kan komme indenfor en Kirkedør eller høre en Prædiken eller et gudeligt Foredrag, uden at det summer om Ørene, hvor slette og fordærvede alle Forhold ere, hvor stort Affaldet og Fornægtelsen er, da kan man nok fristes til at spørge sig, om det er mere ethisk at see Alt i et mørkt Lys end at glæde sig over de utallige Vidnesbyrd om Evangeliets Virkninger i vore Dage. Mon ikke den samme Herre, som græd over sit Folks Forhærdelse, ogsaa frydede sig i Aanden (Luc. 10, 21) over den Indgang, hans Ord fandt i den snevre Kreds. Ethiken har baade Pligt og Ret til at lade sit Lys skinne over Samfundslivet og dets forskjellige Kredse, og hvad Martensen i den Retning har skænket os i den tredie Deel af sit store Værk, er læst, drøftet, billiget og dadlet af mange Læsere. Grunden til den forskjellige Dom, som er fældet over den Deel, er selvfølgelig, at den høitansete Forf. her ikke bevæger sig paa et blot ethisk, men tillige paa et socialt og politisk Omraade, hvor Meningerne ere saa delte. Provst Andersen staaer her aldeles paa Biskop Martensens Side og har føiet mange skjønne Bemærkninger til som Støtte for dennes Anskuelse; han tager her vel meget Hensyn til, hvad der er foregaaet hos os Danske. Dette Parti i Martensens Ethik har for nylig været Gjenstand for en udførlig Forhandling i et af vore ansete

[1]) Man læse f. Ex. Salvian.

Dagblade; paa hvis Side Retten er, tør Anm. ikke tiltage sig nogen Dom om. [1]) Men han skilles fra Provst Andersens Bog med den Glæde og den Tak, der skyldes en Forfatter, der med en saa sjælden Begavelse og en saa uforbeholden Kjærlighed har ført Martensens udmærkede Værk endnu nærmere til den store Læsekreds, det allerede har fundet.

Et Skrift af lignende Tendents er udkommet noget tidligere under Titel: **En og tyve Breve om Biskop Martensens kristelige Ethik samt om Dr. Wolffs og Biskop Monrads «Gjenmæler» imod samme fra Petræus.** Udgiven af Adressaten. Kbh. 1878. Gyldendalske Boghandels Forlag. 123 S.

De ni af disse Breve have været indrykkede i «Berlingske Tidende» og kunne antages at være komne til almindelig Kundskab. I de følgende drøfter Forf. med stadigt Hensyn til Martensens Ethik: Vivisektionen, Statsforfatningen, Liberalismen, Kommunismen og Socialismen, Ethikens Forhold og Forbindelse med Prædiken hos Forf.

---

[1]) Hvilke Besynderligheder kan dog ikke forekomme ved Benyttelsen af feilagtig oversatte Bibelsteder. I Jerem. læses 51, 59: שְׂרָיָה שַׂר מְנוּחָה, som Luther oversatte ved: Seraja war ein friedsamer Fürst; LXX.: *Σ. ἄρχων δώρων*. *Vulg. S. erat princeps prophetiæ*; derfra er det gaaet over til den ældre danske Oversættelse: S. var en stille Fyrste. Grundtvig brugte Stedet i Ligtalen over Spandet, som havde gjort Forslag om Civilægteskabet. Provst Andersen (S. 180) dadler denne Udtalelse af Grundtvig, anførende det som om der stod „en stille Fredens-Fyrste.“ Mange Bibellæsere ville blive noget forundrede ved at see, at den reviderede Oversættelse har noget ganske Andet: Seraja var „Hofmester ved Kongens Reiser“, det kan gjengives ved Reisemarschal. Ingen kyndig Bibelfortolker tvivler nu om, at Ordene betegne et Hofembede, om man end kan være uvis om, hvilken Hofcharge efter vore Forhold er den rette Benævnelse for שַׂר־מְנוּחָה. Provst Andersen antager dernæst, at Kvinden Luc. 7, 37 *ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς* — var „Horkvinden, hvis Taarer strømmede over Herrens Fødder (S. 191), hvem Andre have identificeret med Maria Magdalene. Jeg troer tilstrækkeligt at have oplyst det Urigtige heri i Theol. Tidskr. 1877 S. 708.

Fra det 16—18de Brev gjøres Dr. Wolfs «Talmudfjender» og fra det 19—21de Brev Biskop Monrads «Politiske Breve eller Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik» til Gjenstand for en temmelig skarp Kritik. Da disse Emner ere saa ofte blevne omtalte i Literaturen, troer Anm. ikke, at det er nødvendigt at henlede Opmærksomheden paa dem. Forf. af disse Breve har vist erfaret sit Haab opfyldt, at de «for nogle Læsere have tjent til Orientering i det udmærkede Værk, som har fremkaldt dem.»

Från Förgården in i Helgedomen. Smärre Uppsatser af K. H. Gez. von Scheele. Stockholm. A. W. Carlsons Förlag 1879. 175 S. 8vo.

Anmeldt af Udgiveren.

Det er fire Afhandlinger, skrevne til Bekræftelse af den evangeliske Sandhed, tilligemed tre Taler ved Bibelselskabers Møde, her bydes af Professoren ved Universitetet i Upsala. De ere ikke blot Vidnesbyrd om Forf.s Kundskab til Tidsrørelserne og Indblik i, hvad der er høist nødvendigt for den, som ikke vil lade sig drage bort fra den evangeliske Sandhed, og om Forfatternes Evne til en klar og ukunstlet Fremstilling, men de ere ogsaa heelt igjennem beaandede af den evangeliske Overbeviisnings Magt. Uden at være belemrede med noget Lærdoms Apparat give de dog en Forvisning om, at Forf. har studeret det, han han gjort til Gjenstand for sin Meddelelse. Den første Afhandling: Granskning af Max Müllers Inledning till den «jemförande religionsvetenskab» imødegaaer den berømte Sproglærdes Betragtning af Religionen eller navnlig Christendommen i dens Forhold til Religionerne, der omtrent have lige Værd: «Hedningernes Religioner indeholde aldeles samme Element som vor egen Religion fremvælde aldeles af de samme Kilder, ere udsatte for samme Farer og Forvanskninger og stræbe at opnaae samme Maal.» Dette er Resultatet af Max Müllers Religionsphilosophi eller, som han kalder det, theoretisk Theologi — og dog vil han regnes til de sande Christne.

I den anden Afhandling: *Den nordiska religionens plats i religionshistorien*, paavises, at de nordiske Gudeskikkelser og i det Hele den nordiske Verdensbetragtning i sædelig Retning stod langt over den græsk-romerske; ogsaa dette er den mærkelige Eiendommelighed ved den nordiske Anskuelse, at den hæver Blikket ud til en monotheistisk Verdensforklaring, uden at den har formaaet at udfylde Savnet af fuld Klarhed: «Den nordiske Religion har i en høiere Grad og paa en ædlere Viis end nogen anden hedensk Religion udført det Hverv, som var forelagt Hedenskabet: at vække Længselen efter den ene sande Gud, i Forening med hvem Mennesket først i Sandhed bliver Menneske. Det formaaer Christendommen alene.» Hvad der er Gjenstand for mange Forhandlinger i vore Dage, nemlig den evangeliske Christendoms Forhold til den moderne Cultur, det gjenfinde vi hos Forfatteren i hans tredie Afhandling (frit eft. H. W. Koopmann); til Besvarelsen heraf baner han sig Vei ved at drøfte, hvad der virkelig er evangelisk Christendom, og sætter den i Bevidsthed om Synd og Forløsning. I den Retning giver han med Føie den lutherske Kirkes Lære Fortrin for den reformerte, men naar han siger, at han er fuldt forvisset om: *att et bättre skydswärn mot alle de farlige anfall, för hvilka den kristnes sanningen warit, är och nog fortfarende lärer blifva udsatt, ej ännu är upptäkt, än det, den evangelisk-lutherska kyrkans lärobestemmelser innehålle,* da er det vanskeligt dermed at forene hans Overbevisning om, at den nuværende kirkelige Formulering af Christendommens Indhold ingenlunde er absolut fuldkommen eller at al Udvikling i den Henseende er unyttig eller unfornøden. Hvor frigjørende i Retning af Videnskab og i Retning af Cultur Reformationen har virket, udvikler Forf. for at paavise, hvor mange Videnskabsmænd og Bærere af Culturen der tillige have været sande, ærefrygtsfulde Christne, medens Pantheismen og Materialismen falde som Offre for deres Consekvenser. Dette Moment havde vi hellere seet videre udført, — thi dette er Kjernepunctet saalænge Christendommen er virkeligt et Liv i Gud — end Polemiken imod Protestantforeningen, dens Paastand om absolut Lærefrihed eller Schenkels Phantasier, der i Christus seer Mønstret paa en Demagog. Den moderne Cultur falder jo ingenlunde sammen med Protestantfor-

eningens hule og luftige Forhaabninger. Langt mere tilfredsstillende forekommer Anm. den fjerde Afhandling om Biblen som det almindelige Dannelsesmiddel at være; han skildrer først de falske Forestillinger om Dannelse (*Bildning*), og paaviser klarlig, at den sande Dannelse bestaaer i Stræben efter, at Guds Billede bliver virkeliggjort i os. «Kun det Menneske, som kommer i levende Kjærlighedssamfund med Gud, saa at hans Aand henter sin Livskraft fra ham, ligesom Grenen fra Træet, kunne vi i Sandhed kalde dannet.» Hverken Naturen eller Historien kan give Mennesket det, som i den Retning er en Betingelse, men der er en ny *insats* behov saavel i Historiens som i Naturens Kræfter for at de kunne blive det tjenlige Medium, gjennem hvilket Guds Væsen og Egenskaber kunne klargjøres for Mennesket ɔ: en Aabenbaring. Man kommer derved naturlig til at drøfte den Maade, paa hvilken Gud har sørget for, at Aabenbaringens Kjendsgjerninger ere blevne bevarede for de kommende Slægter, altsaa Bibelen, som det inspirerende Aktstykke. Spørgsmaalet om Inspiration, der i vore Dage har modtaget en modificeret Betragtning, besvarer Forfatteren med stadigt Hensyn til, hvad der fra forskjellige Sider er fremført mod Inspirationsbegrebet, og det baade fra den guddommelige og menneskelige Side. Man bemærker med Glæde den Klarhed og Ædrnelighed, med hvilken Forf. udreder en ingenlunde let Gjenstand, og den Tilforladelighed, med hvilken han gjendriver falske Opfatninger af Bibelordet. Slutningen af Bogen udgjøre de Taler i Bibelselskaber, hvilke have til Overskrift: *Vittnesbord om den heliga Skrift*, Afhandlinger, som forudsætte en dannet Tilhørerkreds, der er istand til at følge et paa videnskabeligt Grundlag holdt Foredrag.

Man vil ingenlunde fortryde at følge Forfatteren i hans Gang fra Forgaarden ind i Helligdommen, og man vil finde Døren aabnet for det Rum, i hvilket Guds saliggjørende Sandhed ene raader.

Udgiveren henleder Opmærksomheden paa en interessant og lærerig Afhandling af Justitsminister, Dr. juris Nellemann, som findes i «Historisk Tidsskrift» 1879 S. 362—432: «Retshistoriske Bemærkninger om kirkelig Vielse som Betingelse for lovligt Ægteskab i Danmark.» Resultatet af den udmærkede Retskyndiges Undersøgelser er, «at den kirkelige Vielse ikke førend nogen Tid efter Ordinantsen af 1582 blev anseet som en nødvendig Betingelse for retsgyldigt Ægteskabs Indgaaelse. Der foregik i det Hele ikke førend ved nævnte Ordinants nogen egentlig Forandring i den ældre Rets Grundsætninger, i al Fald ikke i dette Punct. Thi om Reformatorerne end i enkelte andre Retninger opfattede den kanoniske Ret paa deres særegne Maade, vedbleve dog i det Hele taget de gamle Regler om Ægteskabets Stiftelse ved Samtykke alene, uden nogen særgen Forms Iagttagelse, at være gjældende» (S. 411).

XLIII.

Kirkelige og literære Efterretninger.

Af Mænd, som have havt Indflydelse paa kirkelige og theologiske Tilstande og ere døde, nævne vi:

Den 28. Februar 1878 døde Johannes Alzog, tidligere Professor i Hildesheim, senere i Freiburg i Breisgau, en af den katholske Kirkes lærdeste Mænd. Om hans «Universalgeschichte der christlichen Kirche», der siden 1841 har oplevet 9 Oplag, dømmer Werner i sin «Geschichte der katholischen Theologi», at dette Værk er meget tiltrækkende ved sin Friskhed og sit Liv og indeholder det Fuldstændigste, som vi i denne Retning besidde.»

Den 29. Oct. 1878 døde i Strassburg den ansete Forfatter Johan Wilhelm Baum, Præst og Professor i Strassburg, 68 Aar gammel. Blandt hans literære Arbeider er mest bekjendt hans Udgave af Calvins Skrifter, samt hans Levnedsskildringer af bekjendte reformerte Theologer, Beza, Capito og fl. Han sluttede sig iøvrigt til Protestantforeningen.

En Aandsbeslægtet, C. Theodor Keim, døde en Maaned efter, d. 17. Nov., i Giessen, hvor han senest var Professor i Theologien, og det i sit 53de Aar. Megen Opsigt gjorde hans Værk: «Geschichte Jesu von Nazara, in ihrer Verkettung mit dem Gesammtleben seines Volks, frei untersucht und ausführlich erzählt», begyndt 1867—72, hvori mange grundige Studier og særegne Anskuelser lade sig tilsyne. Hans sidste Skrift er: «Aus dem Ur-

Christenthum. Geschichtliche Untersuchungen in zwangloser Folge» B. I., og er ligesom det forrige Værk udkommet i Zürich.

Den 16. Dec. 1878 døde i den høie Alder af 88 Aar en ogsaa hos os bekjendt Mand, Dr. theol. Friederich Burchard Köster, en Deel Aar theol. Professor i Kiel (1822—38), siden Consistorialraad i Stade, hvor han havde levet som Generalsuperintendent over Bremen og Verden, men allerede for 20 Aar siden har nedlagt sine Embeder. Han var den første, som gjorde opmærksom paa Strofebygningen i den hebraiske Poesie: omendskjøndt det endnu ikke allevegne lader sig bestemme, hvordan de enkelte Vers ere at afdele i Strofer, har dog hans Grundtanke vundet Hævd blandt Fortolkerne af det gamle Testamentes poetiske Bøger. Han var en meget frugtbar Skribent og har forfattet flere Commentarer over det G. T. Bøger; man roste ogsaa i sin Tid hans «Lehrbuch der Pastoraltheologie mit Rücksicht auf Pastoralweisheit» 1827.

I Juli d. A. døde den udmærkede Statsmand Lord John Mair Lawrence, kun otte Dage efter at han i Overhuset havde holdt en kraftig Tale angaaende de indiske Finantser, bortkaldt netop i et Tidspunct, hvor hans store Erfaring og dybe Indsigt i de indiske Anliggender kunde have gjort stor Nytte. England skylder ham under Oprøret 1857 Bevarelsen af Punjab og Erobringen af Delhi, der under en mindre omhyggelig og fast Styrelse end Lord Lawrences, vilde være tabt. Men den christne Kirke skylder den navnkundige Generalgouvernør endnu mere. «Han var ikke mindre samvittighedsfuld end dygtig, ikke mindre menneskekjærlig end uforfærdet, en gudfrygtig Mand, hvis hele Liv var helliget ikke blot til Opretholdelsen af det engelske Herredømme i Indien, men og til Hævdelsen af Ret og Retfærdighed, en Statsmand, som uden Hensyn til hans militære Dygtighed, arbeidede ikke saa meget for Udvidelsen af Besiddelser som for, at Folkene, der ere undergivne England, skulde føle sig vel under dets Regjering.» Saavel i Indien som i England var han utrættelig i at tale Christendommens og Missionens Sag og bar tillige den Forsmædelse, der er uadskillelig fra at være dens Talsmand.

En i de senere Aar meget omtalt Mand, Biskop Konrad Martin, født d. 12. Mai 1812 i Geismar, er

d. 13. Juli 1879 død i Landflygtighed i en lille Landsby Mont St. Guibert nær ved Brüssel. Efter at have havt forskjellige mindre Embeder blev han 1844 Professør i Moraltheologie i Bonn og 1856 udvalgt til Biskop i Paderborn; han var den ivrigste Tilhænger af Pius IX, hvem han ofte besøgte i Rom, et fremragende Medlem paa Vaticanerconciliet og en overordentlig frugtbar Skribent, meest i populær Retning. Formedelst Overtrædelse af Mailovene blev han under Culturkampen i 1874 dømt til sex Maaneders Fængselsstraf, 1875 afsat fra sit Embede, ført fangen til Wesel, hvorfra han undslap og flygtede deels til Holland, deels til England, indtil han endelig fandt et Asyl paa ovennævnte Sted i Belgien. Sine tre sidste Aar har han beskrevet i et flere Gange oplagt Skrift: «Drei Jahre meines Lebens», Maintz. Hans Lærebog i den katholske Religion for Undervisningsanstalter er oversat i mange Sprog, og hans øvrige videnskabeligt anlagte Skrifter udkomne i mange Oplag.

Dr. Joseph Mullens, den bekjendte Secretær for det londonske Missionsselskab, er død d. 10. Juli 1879 i Nærheden af Zanzibar i Mpwapwa. Det var saare ugjerne, at Direktionen for bemeldte Selskab indvilligede i Mullens uegennyttige og selvopoffrende Tilbud at drage til Afrika og benytte sin rige Erfaring i Missionsanliggender for at ordne Missionen ved Taganyika. Han havde ved sin trofaste Virksomhed i Indien og sine mange Skrifter om Missionsforholdene der erhvervet sig et saa anseet Navn, at ovennævnte Selskab var særdeles glad ved at faae den kyndige Mand til Secretær. Det betroede ham i Forening med John Pillans for nogle Aar siden at gjøre en Visitationsreise til Madagascar; om denne udgav han en saare læseværdig Beretning (*Twelf months in Madagascar,* London 1875), og nu fik han den Opgave, i hvilken han fandt sin Død. — Baade William College i Massachussets og Universitetet i Edingburgh udnævnte ham til Æresdoctor i Theologi (D. D.).

Et Liv, indviet til at kjæmpe for en stor og hellig Sag under Forfølgelse og Forsmædelse er d. 24. Mai 1879 afsluttet, da den ædle William Lloyd Garrison døde i New-York. Han var født af fattige Foræidre i Aaret 1805, kom i Lære først hos en Skomager, siden hos en Snedker og endelig som Sætter hos en Bogtrykker,

I sidste Stilling udgav han først anonyme Bidrag til sin Principals Blad og blev Medarbeider i en Tidende, som fægtede for Negeremancipationen: *Genius of Universal Emancipation.* Paa en Tid, da man ansaae det for en Forbrydelse at tale om Befrielse af Negerslaveriet hævede Garrison allevegne modig sin Stemme for denne Menneskelighedens Sag. Forbittrelsen imod ham var saa stærk, at han 1829 blev kastet i Fængsel i Baltimore, ja nogle Aar efter slæbte den rasende Pøbel ham med en Strikke om Halsen (1835) gjennem Bostons Gader og flængede hans Klæder itu. Men intet kunde svække hans Mod; hvor ringe end Garrisons Midler vare, udgav han i 35 Aar fra 1831—1866 et Blad, Liberator, som talte Frihedens Sag, uagtet han og hans Medarbeider maatte arbeide i et andet Trykkeri om Dagen, for at fortjene, hvad hans Blad, der blev forbudt i Sydstaterne, kostede. Han reiste ogsaa til England for at sætte sig i Forbindelse med Befrielsessagens store Talsmand Wilberforce. Hans Ihærdighed seirede, og han oplevede den Glæde, at Præsident Lincoln, efter Krigens Tilendebringelse udgav den berømte Proklamation, som forkyndte Slaveriets Ophør i Fristaterne. Nu lod han sit Blad gaae ind; det havde naaet sit Øiemed. Agtet og æret af Alle, som kjendte ham, elsket af sine Venner døde Garrison i sine Børns Kreds i New-York, mæt af Dage. Han var en ædel og reen Characteer, som fortærede sin Kraft for at tjene Fattige og Undertrykte, en Helt, som satte sit Liv ind for at realisere en stor Tanke og lod sig ikke skræmme eller hemme af noget i sin Bestræbelse.

XLIV.

Om Friheden.

Med Hensyn paa nyere dansk Literatur.

Af N. Teisen, Cand. theol., Adjunct.

(Sluttet.)

Vi have søgt at bestemme den deterministiske Livsanskuelse, at afstikke Theoriens Consekvenser for Existensen. Der staaer tilbage at fremstille, hvilken Livsanskuelsen efter sine almene Bestemmelser maa blive med Friheden som Forudsætning, og for saa vidt disse ikke lade sig drage med tvingende Consekvens, hvilke Muligheder Friheden indeslutter.

Som vi saae, Friheden er ikke umiddelbart vis, ikke heller vis ved nogen videnskabelig Begrundelse. Om vi end leve og aande i Forestillingen om Frihed, om vi end ere i hele vor Leven som sammenvoxede med denne Forestilling, vi have dog deri ikke med Nødvendighed nogen Vished om vor Forestillings Rigtighed; vi kunne tvivle om den. Kunde Friheden da ikke lade sig videnskabelig begrunde? Vi have seet, at det ikke lader sig gjøre. Friheden vil, som der siges, være Evne til at være Selvaarsag i absolut Forstand (*causa sui*); men et saadant Begreb

overskrider vore Kategorier. Men vil Friheden da ikke være en Umulighed? Det vil ikke kunne paastaaes, hvis det er sandt, hvad der siges, og hvad vi have fundet bekræfter sig, at vor Tænkning er indskrænket til det Endelige og Phænomenale, medens vi ikke kunne erkjende det Uendelige og Absolute. Det vilde være en absolut vilkaarlig og selvmodsigende Fremgangsmaade at dele alt det Værende i To, det Absolute og det Endelige, saaledes at det Absolute skulde være os i enhver Henseende utilgængeligt, men hele Endeligheden skulde ligge klar og gjennemsigtig for Erkjendelsen. Forholdt det sig virkelig saa, at Endeligheden laae fuldstændig klar for os, da havde vi en absolut Erkjendelse af den, da var den det Absolute — og Antagelsen, at vi ikke kunne erkjende det Absolute, var ophævet. Men vi, som overhovedet ikke kunne forstaae, at det Værende er til — hvorfor er der overhovedet Noget til? — vi kunne vistnok være beroligede i den Antagelse, at det altid vil beroe paa en Selvskuffelse med dem, som sige, at de forstaae Alt. Er Friheden da ikke umulig, saa er den mulig. Hertil naaer den videnskabelige Tænkning og ikke videre.

Men hvad skal jeg nu antage? Hvad tør jeg troe? Vil der ingen Vei være for mig til personlig Vished? Eller gives der maaskee ikke nogen fuld personlig Vished? Hvis man saa idetmindste vilde bevise det; det vilde dog altid give en Art Beroligelse. Vi tør maaskee dog antage, at et saadant Beviis vil udeblive. Hvis Spørgsmaalet om Friheden da fornyet reiser sig i Sjælen, hvis det ikke lader sig tilbagetrænge, hvis Besvarelsen ikke kan gives i Videnskaben, hvis der dog kan gives Svar derpaa — og Muligheden deraf ville vi i vor absolute Uvidenhed ikke kunne benægte —, da maa den vindes ad anden Vej. En anden Vej? Gives der andet Organ for Sandheden end Tanken,

end Videnskaben? Det er maaskee vanskeligt i en Tid, da Bevidsthederne ere som berusede af Videnskab, at faae Øiet op for, at det idetmindste er muligt, at Sandheden har andre Organer, Men Vanskelighederne ere dog vel ikke uovervindelige. Det moderne Menneske, der gjennemtrængt af den «moderne Videnskab» føler sig som en fribaaren Aand, hvis Bevidsthed ved den stadige Øvelse automatisk ved ethvert Phænomen spørger om Aarsag og rationel Forklaring, han, som maaskee under Vanskeligheden ved at finde den tilstrækkelige Grund overalt har lært at blive Skeptiker, han tvivler jo dog ikke om Eet, det, hvorom der ikke kan tvivles — sin egen phænomenale Existens, sine Tilstande, Følelser og Fornemmelser, *in casu* om sin Tvivl. Saa er jo dog Noget i al Uvisheden vist, og hvad der er mere, vist uafhængig af al rationel Begrundelse, vist alene ved den reent umiddelbare Fornemmelse, som ikke kan bortreflecteres. Ved lidt Selvbesindelse er det altsaa dog muligt at komme ud af Fortryllelsen, at Videnskab, rationel Begrundelse skulde være eneste Organ for al Erkjenden af Sandhed. I Sandhed, det er ingen Overdrivelse at kalde denne moderne Antagelse Beruselse. «Sige vi ikke om den, der henfaldt til Brugen af stærke Drikke, at han glemmer sig selv, drukner sig selv eller sit Selv; og naar dette da ganske lykkedes ham, naar han er bleven ganske af med sig selv, da sige vi ikke: nu er han bleven ædru, nei, vi sige det Modsatte. Saaledes ogsaa med Erkjendelsen; der er kun een Art Erkjendelse, der bringer et Menneske ganske til sig selv, Selverkjendelse; denne er det at være ædru, den rene Gjennemsigtighed. Derimod mener den blot menneskelige Betragtning, at Selverkjendelse er Beruselse, at den frembringer, hvad det Berusende frembringer: Svimmelhed. Dog er dette ikke saa. Nei, just da

svimler det, sandselig, for et Menneske, naar han har glemt sig selv i den stærke Drik, og da svimler det, aandelig forstaaet, for et Menneske, naar han har tabt sig selv i en Erkjenden af Andet, eller som han siger, i en objectiv Erkjenden — kald paa ham, og Du skal see, at han ligesom vaagner op af en Drøm, han maa ligesom gnide Øinene, besinde sig selv, huske, hvad han hedder, som en Beruset«.[1] Ved en Selvbesindelse, ved Selverkjendelse maa Beruselsen kunne hæves. Men hvis den Berusede da formaaer at opdrive saa megen Besindelse, at han forstaaer, at han uafhængig af al rationel Begrundelse har Vished om sin egen umiddelbare Existens, saa er den moderne Antagelse om Videnskabens absolute Herlighed som eneste Sandhedsorgan hævet. Men som Individet uafhængig af Videnskaben har en umiddelbar Vished om sin umiddelbare Existens, saa var det jo muligt, at der om Andet ogsaa kunde haves eller vindes en Vished uafhængig af Videnskaben, saa var det jo muligt, hvis Individet nu ikke blot var endeligt, men sammensat af det Endelige og det Uendelige, at det ad anden Vej end den videnskabelige Begrundelse kunde faae Vished om sig selv efter sit uendelige Væsen. Hvis Mennesket er et frit Væsen, naar Friheden er at være *causa sui*, naar dette involverer Slægtskab med det Absolute, som maa være *causa sui*, naar dette Begreb overskrider den menneskelige Erkjendelse, saa vil Mennesket ikke kunne forstaae sit uendelige Væsen ved at gjøre sig selv til Gjenstand for videnskabelig Betragtning, hvilket vilde være at endeliggjøre sit Væsen, men Forstaaelsen maa søges ad anden Vej.

Dog vender idelig den Bebreidelse tilbage, at de, som hævde Friheden, ikke begrunde den. Det hedder

---

[1]) S. Kierkegaard: Dømmer selv! 2den Række.

i Dr. Brandes' Bog om Kierkegaard (S. 198), at «hvor han (K.) forkaster Historiens Philosophi, gaaer han ud fra et forudfattet Begreb om Villiens Frihed, der forlængst er opgivet i enhver (!) videnskabelig Psychologi, men der af ham i hans Egenskab af Theolog betragtes som givet». Jeg nødes til at tilstaae, jeg vidste ikke, at Kierkegaard forkaster enhver Historiens Philosophi, ihvorvel han unægtelig neppe forstod at vurdere den positivistiske Opfattelse af Historien. Ethikeren i «Enten—Eller» siger, efter at han har hævdet Frihedens Realitet: «Historien er Mere end et Product af de frie Individers frie Handlinger. Individet handler, men denne Handling gaaer ind i den Tingenes Orden, der bærer hele Tilværelsen. Hvad der skal komme ud deraf, veed den Handlende egentlig ikke. Men denne højere Tingenes Orden, der saa at sige fordøier de frie Handlinger og sammenarbeider dem i sine evige Love, er Nødvendigheden, og denne Nødvendighed er Bevægelsen i Verdenshistorien, og det er derfor ganske rigtigt, at Philosophien anvender Mediationen, det vil da sige den relative Mediation».[1] Denne Opfattelse er ikke opgiven i «Uvidenskabelig Efterskrift», hvor det vel tydeligere fremgaaer, at K. ikke nærede stor Sympathi for «den verdenshistoriske Betragtning». Pseudonymen værger sig udtrykkelig imod at skulle ansees for «en Vandal, der vil have Videnskabens hellige Markfred brudt og Kvæget slaaet løs». Det, der oprører ham, er, at «en Generation *en masse* vil fuske verdenshistorisk og demoraliseret derved ligesom ved at spille i Lotteriet vrager det Høieste, det Ethiske». Til Videnskabens Dyrker, mener han, tør man stille den Fordring, «at han ethisk har forstaaet sig selv, inden han helliger sig sit Fag, at han under al sit Arbeide ethisk ved-

---

[1] Enten—Eller, II, 122.

bliver at forstaae sig selv, fordi det Ethiske er det evige Aandedrag og midt i Ensomheden det forsonende Fællesskab med ethvert Menneske». Gjør han dette, da er Alt i Orden, thi «den stille Videnskabsmand forstyrrer ikke Livet», og det, som Indvendingen mindede om, var kun, «at den verdenshistoriske Betragtning er en Approximation». [1]) Men, ganske vist, Approximationen i den Forstand, hvori Kierkegaard opfatter den, vil den positivistiske Philosophi ikke kunne anerkjende. For saa vidt kunne vi vel forstaae den Paastand, at K. har forkastet Historiens Philosophi. Men hvor misvisende og vildledende er iøvrig ikke den anførte Udtalelse! Kierkegaard skal — formodentlig paa Grund af en *ignava ratio* — i god theologisk Indskrænkethed *bona fide* have antaget Friheden som noget umiddelbart Indlysende! Thi nogen anden Opfattelse af at «betragte som givet» lader Dr. B. os ikke see. Nei, det Hele lader sig nok føre tilbage til, at Kierkegaard ikke indlod sig med den Tankeløshed, at ville bevise Friheden, den, han saa godt som Nogen indsaae var Fornuften transcendent. For ham var den et baade umiddelbart og videnskabelig Uvist. Men han tog den som en for det personlige Livs Skyld nødvendig Forudsætning, en Forudsætning, hvorom Visheden maatte vindes i og med den alvorlige Leven i den. Derfor sagde Ethikeren i «Enten—Eller», at det gjælder om at «vælge sig selv», og det hed i «Uvidenskabelig Efterskrift», at det Ethiske er «at blive subjectiv», og skal naaes ved en Voven, hvorved der vindes en ny Vished (altsaa ikke en umiddelbar) som er høiere og større end al anden Vished; ja «det Ethiske er det eneste Visse, som ikke i et sidste Øjeblik mulig forvandler sig til en Hypothese». Kan der mon tænkes

---

[1]) Uvidenskabelig Efterskrift, 2. Oplag, 132—33.

noget Urimeligere, end at Kierkegaard, som altid ivrede imod, at Aandens Liv skulde være det Umiddelbare, skulde have taget Friheden som en umiddelbar Forudsætning? Dr. B. har glædet sig saa meget ved det lille Skrift «Forord», «i hvilket Kierkegaard har nedlagt saa Meget af sit bedste Vid», og han bemærker om Bogen, at den «turde i det Hele være Perlen iblandt hans populære Skrifter, en af de yndigste og vittigste blandt alle smaa drilske Bøger, der nogensinde er skreven paa Dansk» (S. 184). Mon ikke en Deel af den «yndige» lille Bog er gaaet tabt for Dr. B. i den fornøielige Stemning, hvorunder han synes at have læst den? Det vilde ellers neppe have undgaaet hans Opmærksomhed, at i Slutningen af dette Skrift har Pseudonymen just anstillet adskillige Reflexioner over Menneskets Forhold til Sandhedens Erkjendelse, som turde vise, at det til alt Uheld nok snarere er Deterministen, der tager Nødvendigheden som «given».

Videnskaben skal ikke begrunde Friheden. Nei, thi det lader sig indsee, at hvis Friheden er til, saa kan den ikke lade sig bevise. At bevise den vilde være at ophæve dens Begreb. At bevise den vilde være at føre den tilbage under Nødvendigheden (begrunde den) — altsaa at modbevise den. Om Frihedslæren kunde gaae ind paa denne Bjørnetjeneste, saa sees det vel, at deterministiske Tænkere langtfra ere uvillige til at yde deres Bistand. Men det er ikke let at see, hvortil en saadan Udvanding af Begreberne, som derved maatte foretages, for at det hele Foretagende ikke altfor haandgribelig skal opløse sig i det Meningsløse, skal tjene. Methoden og dens Vilkaar have af Professor R. Nielsen faaet deres Skildring. «Skulde man i Friheden og Nødvendigheden anerkjende to ueensartede Principer, da kunde Spændingen let blive for stor; der kunde trods al anvendt critisk Forsighed gaae Ild i

Problemerne, og hele Systemet sprænges i Luften. Nei, man maa gaae en anden Vei .... Naar Nødvendigheden er Alt, og Alt er nødvendigt, saa at de modsatte Begreber kun ere Sider af det Samme, kan Spændingen aldrig blive farlig. Man kan nu uden at befrygte nogen Explosion rolig tage Friheden med, kun at man sørger for, at den ikke bliver Andet end en omskreven Nødvendighed. Denne Regel maa fastholdes strengt; thi den mindste Afvigelse derfra, den ringeste Antydning af selvstændig Villie, et uforsigtigt Ord om en første fri Aarsag, og se, Methoden er brudt, Systemet er krænket». [1]) Men det er aabenbart, naar Frihedsbegrebet fastholdes i sin Reenhed, at alle den Slags Bestræbelser ere værdiløse, som de ere mere eller mindre selvmodsigende. Friheden lader sig ikke bevise og vil ikke lade sig bevise.

Men hvilken anden Vei til Overbeviisning skulde der være? Allerede i det Foregaaende (S. 627 f.) blev det gjort gjældende, at der, naar den urokkelige Indsigt var vunden, at Friheden, som overskrider vor videnskabelige Tænkning, ikke kan bevises, kun kan være den ene Mulighed for Vished tilbage, at den kunde vindes ved et Valg og ved et Liv i Overeensstemmelse med Valget. Om Valget vil derfor den sidste Del af Undersøgelsen væsentlig komme til at dreie sig, og hvad der antydningviis og spredt maatte komme frem allerede i det Foregaaende, skal her mere udført og samlet fremstilles.

Naar vi sætte den Bestemmelse i Spidsen, at Friheden er Evnen til at sætte nye Begyndelser, til at vælge mellem Muligheder, vil der naturlig kunne spørges, hvorfor det er os saa magtpaaliggende at være i

---

[1]) En litterær Overraskelse. For Idé og Virkelighed. 1870. I, 196.

Besiddelse af denne Evne. Deterministerne ere af den Mening, at Spørgsmaalet væsentlig beroer paa vor Uvidenhed — maaskee tillige paa vor naturlige Egoisme. «Erfaringen lærer ikke mindre end Fornuften, at Menneskene ene af den Grund troe, at de ere frie, fordi de ere vidende om deres Handlinger, men uvidende om de Aarsager, hvoraf de bestemmes» (Spinoza). Det er jo muligt, at dette er Grunden. Men vide det kan man ikke, uden naar man tager Læren om Nødvendighedens absolute Gyldighed som given, d. e., man kan ikke vide det. Man kunde sige: Vi opdrages med Forestillingen om Frihed, og den er os umiddelbart forstaaelig. Men vi have seet, at paa denne Maade bliver Friheden ikke til for os i afgjørende Betydning. Havde vi ikke anden Grund til at antage os for frie Væsner end den, at det falder os naturlig, skulde vi just ikke have megen Grund til at holde fast ved Tanken om Frihed.

Sandheden er just, at Spørgsmaalet om Friheden ikke efter sit Væsen er til for den umiddelbare Bevidsthed, men at det tilhører den modne Bevidsthed. Hvis vort Liv var et umiddelbart Naturliv, bundet i Øieblikket efter Aristips Ideal, et Liv i lykkelig Overeenssemmelse med Øieblikket, hvor det ene Øieblik umærkelig gled over i det andet, hvor der var Mættelse og Glemsel i hvert enkelt og ingen Bevidsthed eller Spørgen om det Forrige eller det Kommende, og hvis derpaa en umærkelig Død afbrød denne Drøm, som ikke selv drømte, at den skulde høre op, eller, hvis den drømte det, da kun anede det som en salig Hensoven, hvilket dog atter var umuligt uden ved at komme ud af Livet i Øjeblikket, hvorved der altid vil gjøres skuffende Opdagelser, — hvis vort Liv var under disse Vilkaar, da kunde Spørgsmaalet om Friheden ikke opkomme. Men da Livet nu i ethvert

Tilfælde, hvis det er en Drøm, ikke er en Drøm af denne Art, da det fornemmes som underkastet en streng Virkelighed, da det er et Bevidsthedens Liv, udstykket i Tiden og ved Erindringen atter samlet ud af Tiden, da Individet belært af Fortiden spørgende er vendt mod Fremtiden, uvidende om, hvad det næste Øieblik vil bringe, da det endelig seer sit Liv kun indtagende en forsvindende Plads indenfor Rummets og Tidens Uendelighed — da fremgaaer af alt dette som det eneste Visse Individets Følelse af sig selv i den fuldkomne Uvished om, hvad dette Liv er, hvorfor det er, og hvorhen det gaaer, og saa, hvis det ikke tilbagetrænges, Spørgsmaalet, om det, Mennesket, med sine forunderlige Evner dog ikke er anlagt paa Noget, har en Opgave, har Noget at gjøre — eller om det blot er her for at undres, for at lide og blive til Intet. Ved at besinde os paa disse Livets Vilkaar, som Enhver maa gjøre, der ikke ved en ynkelig Livets Lod er bleven et ligegyldigt Dyr, ere vi komne til at spørge om en Livsanskuelse — en vort hele Liv omsluttende og bærende Anskuelse, hvorefter vi kunne regulere vor Handlen, idet vi selv bæres af Anskuelsens Magt, eller af den Magt, der gav os Overbeviisningen i vor Sjæl. Men om Livsanskuelse og Overbeviisning tales der jo meget i den moderne Tid; det er Noget, man synes at have et aabent Øie for. At den er en menneskelig Fornødenhed reises der vel heller vanskelig nogen Tvivl om. Selv Skeptikeren har i sin Skepsis sin Livsanskuelse, eller, hvis han endnu urolig tvivler om sin Tvivls absolute Gyldighed, saa er han endnu en Søgende, der spørger om en Livsanskuelse. Men dog, der kan jo spørges, hvad Værd der kan tillægges det at have en Livsanskuelse. Hvis vort Liv er reent ublandet timeligt og endeligt, da synes Fornødenheden af at have en saadan ikke at kunne være saa stor, —

snarest maatte den vel henregnes mellem de Gjenstande, man pleier at indbefatte under Navnet Luxus. Da maa vistnok Protagoras's Anskuelse komme til at gjælde, efter hvilken «Mennesket er alle Tings Maal», det vil sige, at Mennesket vilkaarlig kan antage for Sandhed, hvad det vil, og man kan da naturlig rette sig efter, hvad der i Øieblikket er det Behageligste at antage. Eller hvem tvivler om, at Sophistiken ikke ogsaa skulde have sine Tilhængere i vore Dage? Man er efter Omstændighederne snart lidt Materialist, saa lidt Pantheist og saa endelig en Gang imellem i et svagt Øieblik maaskee lidt Theist. Man er fremfor Alt alsidig. Skam faae den, der ikke forstaaer sig paa Alt! Men selv om man befinder sig paa det sophistiske Standpunct, at der i Grunden ingen Sandhed er, og man kan derfor efter Behag snart paatage sig en, snart en anden Mening, saa er dog ogsaa dette et Standpunct, en Livsanskuelse. Man formener, at der ikke er nogen almengyldig Sandhed. Men saa bliver jo denne Antagelse Sandheden for Individet. Paa den ene eller paa den anden Maade, en Livsanskuelse er en absolut Fornødenhed. Men den, der nu ikke kan berolige sig med at være Sophist, han vil komme til at spørge om en Livsanskuelse som det, hvori Tanken føler sig bunden som af det Almengyldige, hvoraf hele Sjælen kan føle sig baaren (Overbeviisning). Han maa da naturlig spørge, hvorledes han skal naae til dette Maal, om han selv kan gjøre Noget dertil eller ikke.

Herved ere vi førte til Spørgsmaalet om Friheden, og ene paa denne Maade kan det reises som et alvorligt Spørgsmaal. Man kunde sige, at Spørgsmaalet reiser sig hver Gang Følelsen af Ansvar og Skyld paatrænger sig os. Men Enhver vil let see, at dette gaaer ind under det samme Grundvæsentlige, Spørgsmaalet

om Livsanskuelsen. Naar Skyldens og Ansvarets Følelser reise sig imod os, da er Spørgsmaalet til os just: Hvad vil Du dømme om Dig selv og om Tilværelsen? Disse Følelser kræve just en Livsanskuelse, Frihedens, for at kunne anerkjendes af os. Frihedens Spørgsmaal bliver ikke for Alvor til, hvor der blot er Tale om en almindelig borgerlig Art Pligt. Menneskene ere jo overhovedet ikke saa utilbøielige til en Gang imellem med et lidt høitideligt Tonefald at tale om deres «Pligter». Men hvor Blikket endnu ikke er hævet ud over en reent udvortes og spidsborgerlig Opfattelse af Handlingerne, vil Spørgsmaalet ikke afgjørende kunne fornemmes. Thi «Friheden er ikke Frihed til at gjøre Dit og Dat i Verden.» [1]) Dreier Livet sig kun om det reen og ublandet Timelige, at faae en Stilling, tage tilægte o. s. v., disse Ting opfattede reent timelig, saa indsees det ikke, hvortil et Apparat som Friheden skulde tjene. Og selv naar vi ikke forudsætte en philistrøs Betragtning af Livet, at Livet saadan er en god Anstalt for «practiske» Hoveder til at gjøre Forretninger i, selv naar det sees i Poesiens høiere Belysning, dog vil Spørgsmaalet endnu ikke kunne blive til. Lad os nævne det, som er Poesien det Kjæreste, det, der dybest er den paa en Gang Gaaden og Gaadens Løsning, Elskoven, og det vil sees, at end ikke Poesien har den Idealitet, at den lader Spørgsmaalet om Friheden blive til. Thi Elskoven er «den uimodstaaelige salige Tilskyndelse.» Derfor er den de Elskende selv «Vidunderet», hvoraf de ere grebne, men som de ei selv have villet. Først naar der fremkommer et Spørgsmaal, om Livet ikke er mere end en Higen og Tragten indenfor reent timelige Grænser og endelige For-

[1]) Virgilius Haufniensis: Begrebet Angst. 2. Opl., 111.

maal, trænger Spørgsmaalet om Friheden sig frem. Men da have vi spurgt om en Livsanskuelse.

Men dette Spørgsmaal vil atter først blive alvorligt, naar der spørges om Livet kun er timeligt, eller om det mulig er anlagt paa det Evige, ikke saaledes, at Livet phantastisk skulde lade sig drage helt ud af Timeligheden og Endeligheden, men saaledes, at det Evige, idet det sættes som det høieste og omsluttende Maal, kan lade sig gribe af det Liv, der ellers vilde fortabes i Timelighed, i de endelige Formaals travle Hvirvel, eller i en høiere Endeligheds (Poesiens) drømmende Tragten, kan omslutte og omdanne vort Liv i de endelige Formaals Tjeneste, saa et ethvert Forhold, hvori vi leve, forvandles i sig selv og faaer en ny og høiere Betydning. Er det menneskelige Liv kun begrænset til det Stykke af Tid, der ligger mellem Fødsel og Død, er der intet Maal ud over Døden, hvem skulde da falde paa at spørge om Noget saa besynderligt som Friheden? Hvortil skulde den tjene? Have vi ikke andet Maal end blot at komme igjennem dette korte Spand af Tid, hvad kan da Livet være for os Andet end en Hændelse? Lad det forme sig lyst og herligt for os den korte Tid, vi have det, eller ikke; er det Hele en Hændelse, hvorfor skulde da ikke hvert Enkelt i vort Liv være det? Ja hvorfor skulde det i Grunden da være os saa magtpaaliggende at have en sikker og fast Livsanskuelse? Vi kunne da vistnok berolige os som Sophister. Spørgsmaalet om Frihed bliver derfor tilsidst kun i afgjørende Betydning til for os, naar vi stille Spørgsmaalet om Livsanskuelsen klart og utvetydigt: Er Livet blot timeligt, eller er det væsentlig evigt?

Og dog vil Spørgsmaalet allerede kunne melde sig med en paatrængende Alvor, naar der endnu mere ubestemt spørges om en Livsanskuelse. Lad os over-

veie Sagen, som den kan vise sig allerede paa dette Punct. Hvis der var et Menneske, for hvem Spørgsmaalet om det Timelige og det Evige endnu ikke var blevet til, om det end skulde vise sig, at det ubevidst slumrede i Sjælen, men for hvem Spørgsmaalet om Sandhed og Overbeviisning var blevet levende, Spørgsmaalet om Friheden vilde vaagne hos ham. Det er ham endnu som ligegyldigt, hvilken Sandheden maatte være, naar han blot maatte finde den. Thi Meningernes forvirrede Skare omgiver ham til alle Sider, og Uvisheden om, hvad han tør antage, piner hans Sjæl. Men lad os antage, at han tillige havde en ideal Forestilling om, at en Overbeviisning maa være noget Fast og Tilforladeligt, Noget, der er ham, som Navnet angiver, til Overflod bevist. Vi kunne nu antage, at vor Sandhedssøgende henvender sig til en Philosoph om Veiledning, og vi kunne jo tænke os, at han spørger om, hvorledes han skal finde Veien til Sandhed. Hvis nu Philosophen svarer: Du skal arbeide med din Tanke; da skal Du finde den Sandhed, hvorefter Du higer, en Sandhed, som skal være Dig nær overalt og omslutte dit Liv, hvor Du end færdes, og hvad Du end foretager Dig — da vil Spørgeren vel overveie dette Svar, og hvis han endnu ungdommelig er forelsket i Lærerens Ord, vil han maaskee endnu en Tid hvile i disse Ord og troe, at han i dem har den tilstrækkelige Anviisning. Han hengiver sig da til Tænkningens Arbeide, og ofte var det maaskee, som rykkede han Maalet nær, som maatte han vinde frem til det nu inden kort Tid. Men vi kunne jo antage, at det dog ikke skete, at det hver Gang viste sig at være Skuffelse. Spørgeren vendte da tilbage til den Vise og spurgte maaskee, om han dog ogsaa havde faaet den fulde Anviisning, thi nu havde han arbeidet længe og vedholdende, men Alt var endnu

frugtesløst. Lad os antage, der blev svaret: Du maa holde ud, Du maa ikke blive træt, og naar jeg sagde, at Du skulde tænke, da forstaaer Du jo, at den philosophiske Tænkning just er at tænke igjennem. Hold derfor ud! Da vil Du til sidst bryde igjennem. — Men vil dog dette kunne være en tilstrækkelig og tilforladelig Anviisning? Vi kunne i denne Sammenhæng see bort fra den Vanskelighed, som reiser sig fra den Indsigt, den nyere Philosophi meddeler, at vi ikke kunne tænke det Absolute, hvorved det da aabenbart vil blive en egen Sag med den «gjennemførte Tænkning». Men der blev sagt: Du skal vente! Du skal holde ud! Hvad, om jeg nu blev kjed af at vente, eller om jeg segnede under Mistrøstighedens Byrde? Det tør jo dog, hvis vi have et berettiget Krav paa Sandheden, som Forfatteren til det lille Skrift «Forord» bemærker, dog ikke blive for vidtløftig en Sag, saa at Livet gaaer hen, uden at Løsningen kommer. Men vi kunne jo for Kortheds Skyld ile over nogle Vanskeligheder og antage, at der var Beredvillighed nok til at holde ud. Men maatte dog ikke den, der modtog Anviisningen, ligesom standse og besinde sig paa Opfordringens Ord: Jeg skal holde ud! Kan jeg da lade være om jeg vil? Opfordringen maa dog forudsætte det. Thi hvis jeg ikke kan opgive at holde ud, naar Opgaven engang er bleven til for mig, hvis Alt gaaer af sig selv, naar blot «Opmærksomheden og Interessen engang ere vakte», saa behøvedes der jo ingen Opfordring af den Art. Men saaledes er Spørgsmaalet om Friheden reist. Kræves der en Betingelse fra min Side for at komme Veien til Ende? Er denne Betingelse en, som staaer i min Magt? I saa Fald, hvilken er da denne Betingelse, og hvilket vil dens Forhold til Erkjendelsen være?

Det er det atter og atter gjentagne Svar fra

Philosophers Side, at Veien til Sandhed er Tænkning Hvorledes skal dette forstaaes? Er Tænkningen en Magt, der griber mig uimodstaaelig, eller, da dette idet mindste ikke synes at kunne antages om Alle, hvorved Tænkningen unægtelig viser sig som en noget aristokratisk Vei, kræves der af mig Noget, for at dens Klarheds Magt kan seire over Mørket i mig? Herpaa kommer man dog vist til at besinde sig, hvis ikke den hele Philosophi skal hvile paa en Tankeløshed. Der spørges med faa Ord — og man kommer til paa den ene eller den anden Maade at besvare dette Spørgsmaal eller erkjende, at det er aabent — om Mennesket maa bestemme sig til at tænke, eller om Tænkningens Nødvendighed absolut bestemmer ham. Det følger af sig selv, at her ikke er Tale om den Philosophiens «Aandrighed, der veed, at Tankens Nødvendighed ogsaa er dens Frihed, og som derfor, naar den taler om Tankens Frihed, kun taler om den evige Tankes immanente Bevægelse. Saadan Aandrighed tjener kun til at forvirre».[1]) Hvis det nu forholder sig saa, at jeg selv maa bestemme mig — jeg baade kan og kan lade være — saa have vi gjort det, vi almindelig betegne ved Ordet Villie, til en væsentlig Betingelse for Sandhedens Erkjendelse. Vi staae da ved Frihedens Problem. Til at gjøre dette Problem angaaende Forholdet mellem Tanke og Villie klart og anskueligt er vistnok det lille Skrift «Forord» en fortrinlig Bog, som vistnok ikke noksom tør anbefales dem, der antage, at Friheden er en ureflecteret Forudsætning. Underlig nok, Dr. G. Brandes, som ellers er saa vis paa, at ethvert Phænomen maa udledes af Omstændighederne og Omstændigheders Omstændigheder, og at hvad der er uafhængigt af disse dog

[1]) Begrebet Angst, 146.

selvfølgelig maa underligge den absolute Nødvendighed, han kan, naar Forklaringen ikke vil strække til, gjøre Brug af et Villiesbegreb, der har en betænkelig Lighed med det Villiebegreb, som efter samme Tænkers Forsikkring i Psychologien ganske skal svare til Begrebet Varulv i Zoologien. Kierkegaards Religiøsitet er efter Dr. B. væsentlig Pietet. Og hvad er Pietet? Pietet er Stædighed, Trods, det, at man ikke vil. «Pieteten vil ikke anvende Kritik; den bryder forsætlig sine kritiske Instrumenter». Vil man endelig have «Beviser» for Friheden, saa troer jeg, at dette kunde være det antageligste. Deterministen recurrerer selv til den.

Saaledes træder Spørgsmaalet om Friheden uafviselig frem, naar der spørges, hvorledes en Livsanskuelse kan vindes. Men dog vil det først fremtræde i dybt afgjørende Forstand, naar der spørges med den Indsigt, at Sagen ret egentlig dreier sig, om Livet er timeligt kun eller evigt, om Livsanskuelsen skal være kun som en practisk Veiviser gjennem den korte Levealder her, eller om den kan være en Magt, der hæver op i et Liv for Evigheden. Eller kan det undgaaes, at Spørgsmaalet tilsidst antager denne Form? Nei ikke, naar der med klar Bevidsthed tænkes igjennem. Ved Bevidstheden blev Mennesket rykket ud af Livet i Øieblikket, og Tiden blev til for ham med sine Forhaabninger og Bekymringer. Men med Tiden blev ogsaa Tanken om den uendelige Tid, om Evigheden til. «Da Mennesket er Bevidsthed, saa er han Stedet, hvor det Evige og Timelige bestandig berøre hinanden». [1]) Hvis vort Liv skulde være anlagt paa Evigheden, da viser der sig Muligheden af en uendelig

[1]) S. Kierkegaard: Opbyg. Taler i forskjellig Aand. 2. Afdeling, 45.

Livsopgave. Ved denne Mulighed bliver Spørgsmaalet om Livsanskuelsen reist paa den mest indtrængende Maade.

Hvorledes skal da den Enkelte overbevises om, hvad der er Sandhed? Kan han selv gjøre Noget dertil, eller maa han forholde sig absolut afventende? Hvis det Sidste er Tilfældet, kan jeg saa dog stole paa, at Tilværelsens evige Magt vil føre mig til en Løsning? Eller blev jeg mulig dannet saa lunefuldt, at Tilværelsen aldeles ikke har indrettet sig paa at løse de Gaader, den lod fødes i min Sjæl? Paa intet af disse Spørgsmaal kan vor afmægtige Viden give Svar. Det staaer da frit for at antage, at vi ikke ere absolut afhængige af Tilværelsesmagten, at der blev givet os Evne til Selvbestemmelse, idet Sandheden ikke skal være os en tvingende Magt, men idet den vil vor frie Hengivelse.

Idet vi ere naaede til at see, at Spørgsmaalet om Friheden først afgjørende kan blive til, naar der er spurgt, om Livet kun er timeligt eller bestemt for Evigheden, føres vi umiddelbart til de afgjørende Bestemmelser for Frihedens Væsen. Hvis vort Liv blot var timeligt, da vilde der ingen Grund være til at antage Friheden; den vilde være det fuldstændig Overflødige. Kun under den Forudsætning, at vort Væsen er evigt og i Slægt med det Uendelige, vil der kunne være Grund til at antage den. Friheden vil da beroe paa, at vort Liv er deelt mellem Endelighed og Uendelighed, mellem det Timelige og det Evige. Friheden vilde være den Evne i vor Sjæl, hvori vi have Betingelsen for en Afgjørelse af, om vort Liv er timeligt kun eller væsentlig evigt. Vare vi, for at sætte det Urimelige — absolute Væsener, dannede som af den rene Evigheds Stof, da vilde der atter ikke kunne være Tale om Frihed. Friheden beroer paa Foreningen

af det Timelige og det Evige i vort Væsen; det vil sige, kun saaledes lader det sig tænke, at den er til. Friheden er som den discrimen, der fremgaaer af, at vort Liv er skjult i Endelighed, og nu skal det afgjøres, om det Uendelige maaskee har Deel i mig. Saaledes vil det ikke med Rette kunne siges, at Friheden vilde «gjøre Mennesket til en Gud».[1] I saa Fald vilde den rigtignok være umulig, fordi den var absolut paradox. Mere end een Gud, mere end eet Absolut vil Logiken unægtelig ikke kunne tilstede. Men Friheden vil forudsætte, at vi ere i Slægt med Gud, at det Uendelige har givet os Deel i sit Væsen. Mennesket «vilde være Gud». Det er et farligt eller ogsaa et tvetydigt Argument. Hvis han vilde være Gud ved at være fri, er da det Absolute frit?

Friheden vil være Evnen til Afgjørelse fra Menneskets Side af Spørgsmaalet om Livets dybeste Grundvilkaar. Den betyder, at Mennesket kan træffe en Afgjørelse, at det maa bestemme sig til en af Siderne uden at være tvunget ved nogen Nødvendighed. Saaledes mødes vi med den Bestemmelse af Frihedens Væsen som *liberum arbitrium*, vi strax anvendte i Afhandlingens Begyndelse, at Friheden er Evne til at vælge mellem Muligheder, til absolut at begynde en Handling, til at være Aarsag uden at være Virkning, til at være *causa sui*. Men atter af den Bestemmelse, at Friheden er at være Selvaarsag, *causa sui*, sees det, at Friheden vil beroe paa, at vi have Lod i det Uendelige. Thi just det Absolute maatte være *causa sui*, det Uoprundne, der ikke forsaarsaget af Andet, evig er Aarsag til sig selv og Alt. For den Troende er det udtrykt deri, at vi ere «Guds Billede». Mennesket er ikke det Uendelige (han er ikke Gud), men

[1]) Den humane Ethik, 118.

han har Deel i det Uendelige. Han er ikke absolut Selvaarsag, men selv sat af den absolute Selvaarsag har han faaet Evne til indenfor de givne Love og Betingelser at være Selvaarsag, og, for at undgaae Tvetydighed, til «absolut at begynde en Handling». For saa vidt vil han kunne kaldes «en Gud», om man vil. Gud gav ham Evne til at handle i Lighed med sig.

I Lighed med sig? Er da Gud fri? Vi saae, at det Absolute maatte være Selvaarsag; men vi saae tillige, at en Selvaarsag er et Begreb, som vi aldeles ikke kunne gjennemtænke, som overskrider vor endelige Tænkning. Friheden var at være Selvaarsag. Er da enhver Selvaarsag derfor fri i den Forstand, hvori vi opfatte Friheden, som Evne til at vælge? I saa Fald vilde der jo kunne føres et Beviis for Frihedens absolute Gyldighed, da Gud maatte være fri. Men det Absolute var os kun et Grændsebegreb, som vi ikke kunne tænke. Vi kunne ikke i Kraft af nogen Viden udsige om det Absolute, hverken at det er frit, eller at det er bundet i sin egen Nødvendighed. Vi indsee, at det Absolute maa være Selvaarsag; men vi kunne ikke ved nogen Tænkning gjennemskue et saadant Væsen. At det Absolute er Selvaarsag er for vor Viden kun det negative Udtryk for, at det er hævet over vort endelige Nødvendighedsbegreb. Men vi kunne ikke vide, om Nødvendigheden maaskee har en os uerkjendelig Uendelighedsform, hvorunder den gjælder ogsaa for det Absolute. Vi kunne paa den anden Side heller ikke vide, om Friheden maaskee har en Uendelighedsform, hvorunder den kan gjælde ogsaa for det Absolute. Dette maa holdes fast, da det er en saa hyppig Feilslutning: Gud er Selvaarsag; derfor er Gud fri. I en Dom kunne Subject og Prædicat ikke vilkaarlig ombyttes. Det, vi vide, er, at Friheden, hvis den er til, er at være Selvaarsag. Men deraf

følger ikke, at en Selvaarsag nødvendig maa være fri. Dette holde vi altsaa fast, at vi intet Andet vide om det Absolute, end at det er Selvaarsag. Men om en Selvaarsag vide vi kun, at vi ikke kunne tænke dens Væsen; vore Kategorier passe ikke paa den. Paa Spørgsmaalet, om Gud er fri, svare vi derfor: Derom kan Intet vides.

Det vilde være frugtesløst først at ville sikkre sig Guds Frihed for saa af den at aflede den menneskelige. Ad den Vei vil man ikke uden ved en Selvskuffelse kunne naae til en Besvarelse. Thi vor Viden kan ikke give os nogen Indsigt i Guds Væsen; han er den Uerkjendelige *(nesciendo scitur)*. Det beroede da ikke paa en formentlig Indsigt i Guds Væsen, naar vi sagde, at Gud gav os Evnen til at handle frit. Denne Sætning var kun en hypothetisk, og den vil i Kraft af Viden ikke kunne være Andet. Den udtaler som hypothetisk kun, at vi ikke kunne opfatte os selv som frie, hvis vi ikke antage, at vor Frihed er et Afbillede af den Uendeliges Frihed. Men, om Gud er fri, vide vi aldeles Intet. Men, dersom vi vove os til den Antagelse, at vi leve under Frihedens Lov, da maae vi antage, at den Evige er fri; thi uden hans Frihed vilde vor menneskelige Frihed være det absolut Paradoxe, efterdi vi ikke kunne være væsensforskjellige fra vort Ophav. Den menneskelige Frihed forudsætter den guddommelige.

Men paa dette Punct ville Indvendingernes Hær samle sig som til det afgjørende Stormløb: «Der see vi», vil man sige, «hvad det fører til. Mennesket vil i egoistisk Taabelighed være frit, det vil sige, kunne handle efter Lune og Godtbefindende. Men for at han kan være fri, maa det Absolute ogsaa være det. Saa skal da en guddommelig Villie, d. e., en guddommelig grundløs Vilkaarlighed beherske Alt. Men dermed er

al Fornuft ophævet fra Grunden». — Men er denne idelig gjentagne Indvending af den Vægt, den prætenderer? Hvor sørgelig det end maa befindes at forholde sig med Vilkaarligheden, gives der noget Standpunct, hvorfra man vil kunne undgaae den? Eller hvor findes den Philosophi, der kan give Grunde for Alt, som kan undgaae at begynde med et «Grundløst»? Indtil der gives Oplysning herom, vil det vistnok være berettiget at være af den Mening, at den megen Talen om Vilkaarlighed ikke har stort at sige. Vi have seet, at det kun er en Paastand, at Alt for Tanken lader sig begrunde i gjennemsigtig Nødvendighed. Men ved blotte Paastande er Intetvundet. Hvortil skal det tjene at meddele, at man har et System, hvori Alt forklares efter Nødvendighed, hvor alt Tilfældigt og Vilkaarligt er udelukket, naar Indsigten i selve Nødvendighedens absolute Gyldighed mangler, og Antagelsen af denne derved kommer til at vise sig som vilkaarlig? Det vil efter al Rimelighed vedblivende staae som et grundløst Factum for den menneskelige Tænkning, at Noget overhovedet er til. Nu vide eller fornemme vi engang, at Noget er til, og opholde os saa ikke videre derved, men gaae over til at forklare og begrunde Endelighedens Phænomener. Men som Tænkende var det at ønske, at vi derfor ikke glemte, at Alt oprindelig dog er uforklaret. Da enhver Forklaring af Endelighedens Phænomener kun er relativ og viser tilbage til en stadig dybere Begrundelse, ville vi tilsidst føres tilbage til Urgrunden, det for vor Tænkning Uforklarlige og Grundløse. Dette er vor Tænknings Grundvilkaar. Indenfor Forudsætningerne kunne vi tænke det Endelige og Betingede. Det Ubetingede unddrager sig vor Tanke. Men herved svinder Vægten af de saa hyppdige Ophævelser over den guddommelige «Vilkaar-

lighed». Man glemmer, at det Ubetingede for vor endelige Tænkning maa staae som det Grundløse og Uforklarede. Vil man nu glæde sig ved at sige, at de Troendes Gud er Vilkaarlighedens Gud, saa forekommer det mig, at den Troende, om han behøver det, vil kunne trøste sig med den Indsigt, at hans Gudsbegreb er lige saa «fornuftigt», hverken mere eller mindre, som ethvertsomhelst andet, og at Indvendingens formentlige Vægt beroer paa, at man forglemmer, at det Absolute er os ubegribeligt.

Men den, der antog, at Gud er fri, gjorde det ikke, fordi han meente at kunne gjennemskue Guds Væsen, begribe det indre Uendelighedsforhold mellem Frihed og Nødvendighed i Gud. Han vil, jo klarere hans Tanke er, desto klarere see, at enhver Antagelse udmunder i det Dunkle, Taageindhyllede. Men han antog, at Friheden ogsaa gjælder for Guds Væsen, fordi han ikke vilde antage om sig selv, at han var ansvarsfri, men at han, hvor et Valg er givet, baade kan og kan undlade. Det vilde være den besynderligste Modsigelse at antage, at Alt hviler i evig Nødvendighed, og saa skulde der ud af dette fremkomme saa mikroskopiske Døgnvæsener, som vi Mennesker, og vi skulde være, hvad hele den øvrige Verden er absolut fremmed for, frie. Vi kunne ikke være frie, hvis ikke Friheden er et Grundforhold i Tilværelsens Dybder, i selve det absolute Væsen, der er Grunden til Alt. Dermed er ingen begrebsmæssig Indsigt vunden i det Absolutes Væsen. Vi kunne overhovedet ikke begribe Friheden, og vi kunne ikke gjennemskue den i den Uendelighedsform, hvorunder den maa gjælde for det Absolute — hvis vi antage Friheden. Men dette vil staae fast: at antage, at vi ere frie, lader sig kun gjøre ved at antage, at Gud er fri. «Det Høieste, der overhovedet kan gjøres for et Væsen,

høiere end Alt, hvad En kan gjøre det til, er at gjøre det frit. Netop dertil hører Almagt for at kunne gjøre det. Dette synes besynderligt, da netop Almagt maatte gjøre afhængig. Men hvis man vil tænke Almagt, vil man see, at netop deri tillige maa ligge den Bestemmelse at kunne tage sig selv saaledes tilbage igjen i Almagtens Yttring, at netop derfor det ved Almagten Tilblevne kan være uafhængigt». [1]) Men Almagt i den Betydning, hvori den her tages, vil jo sige: den frit handlende Almægtige.

Saaledes søgte vi da at vise, at Friheden er Evnen til at vælge, at den maa beroe paa den Dobbelthed i vort Væsen, at det paa een Gang er endeligt og uendeligt, timeligt og evigt, og Antagelsen vilde atter være umulig, hvis vi ikke antage, at Friheden stammer fra Gud, som selv er den Frie.

Paa dette Punct ville Indvendingerne maaskee atter reise sig. Man vil maaskee sige som saa: Du har nu søgt at bestemme, hvad Du forstaaer ved et Valg; Du har f. Ex. sagt, at det vil beroe paa Evnen til absolut at begynde en Handling. Dette kan nu synes meget godt og klart. Men Du har selv indrømmet, at vi ikke kunne tænke noget Absolut; vi kunne altsaa heller ikke danne os noget klart Begreb om, hvad det vil sige at vælge. — Indvendingen turde forskylde en *metabasis in aliud genus.* At vi ikke kunne gjennemtænke Valget, den frie Handling, paa at vise dette gik alt det Foregaaende ud. For saa vidt ville vi være de Første til at indrømme, at Valget ikke er nogen klar Forestilling. Vi kunne tilføie, den vil aldrig blive det. Men skulde det at vælge derfor ikke i anden Henseende kunne være et fuldkomment klart Begreb? Vi kunne ikke begrunde, hvorfor Noget

[1]) S. Kierkegaard: Efterladte Papirer, II, 782.

overhovedet er til. Er det derfor mindre vist, at Noget er til, og er Forestillingen derom derfor mindre klar? Vi kunne ikke tænke det Absolute. Men hvorledes vil dette umuliggjøre Dannelsen af bestemte Forestillinger om det? Lad disse være rigtige eller ikke — det er i denne Sammenhæng ligegyldigt — de kunne dog være fuldkommen klare og bestemte. Men ikke for den begribende Tænkning. Unægtelig; men derfor dog ikke mindre klare og bestemte, saaledes at Enhver kan vide, hvad der menes og hvad ikke. Vi have hævdet, at den frie Handling ikke for den begribende Tænkning er nogen klar Forestilling, fordi den indeholder noget Absolut, som ikke kan gaae op i vor Tænkning, som væsentlig er indskrænket til det Endelige. Men dette kan ikke hindre os i at danne os en klar Forestilling om, hvad vi ville forstaae ved en fri Handling.

Det er denne Indvending, om jeg forstaaer Forfatteren ret, som Professor Heegaard gjør gjældende i sit Skrift «Om Intolerance», og som faaer ham til under forskjellige Vendinger tilsidst at havne i Ophævelse af Valgets Realitet. Dette synes saa meget forunderligere, som Forfatteren i Begyndelsen anvender en fortrinlig Energi paa at hævde Friheden overfor statistiske Indvendinger og overfor de Tænkere, der bygge Systemer paa Grundlag af det endelige Aarsagsbegreb, hvis absolute Anvendelighed han ikke vil anerkjende. Forfatteren synes da foreløbig ogsaa at anerkjende et Valg. Det hedder, hvor Talen er om Døden, at det synes, «at Enhver maa vælge, hvilken Betydning han vil tillægge Døden, skjøndt der ved dette som ved ethvert Valg er en vis Indskrænkning; dog herom senere . . .» [1]) Hvis der nu i det Senere kun

---

[1]) Om Intolerance, 66.

var Tale om Indskrænkninger for Valget, vilde vel Ingen finde paa at reise Indvendinger. Men nøies Forfatteren dermed? Vi læse atter: «Det er nemt nok at sige: Vælg! Men det kommer an paa, om jeg kan vælge, og navnlig om Valget ligger aabent for mig efter hele det Omfang, som Opfordringen synes at forudsætte». [1]) Hvem vil nægte, at det i høi Grad maa komme an paa, under hvilke Vilkaar jeg faaer Valget? Ingen vil dog falde paa, at vi ere uafhængige i Alt, fordi vi ere uafhængige i Noget. For saa vidt ville vi let være enige med Forfatteren, naar han siger, at «dersom Nogen definerer den menneskelige Frihed som en Evne til at begynde en Aarsagsrække absolut i Betydningen af ubetinget, maa jeg stille mig paa Determinismens Side og svare, at jeg overhovedet ikke kan tænke mig eller forstaae noget Ubetinget». [2]) — nemlig, hvis Forfatteren ved «ubetinget» atter tænker paa, at enhver fri Handling maa yttre sig gjennem de givne Forhold og Betingelser. Men ulige interessantere end at faa dette at vide, at Forfatteren ikke anerkjender en Frihed uden Betingelser, vilde det være at faae at vide, hvad han mener om et Valg slet og ret, om det overhovedet gives, om han mener, det er muligt at begynde en Aarsagsrække absolut, idet Enhver vistnok begriber, at Handlingen kun kan realiseres gjennem Betingelser, om han antager, der kan øves Handlinger, som ikke ere fremgaaede af tvingende Aarsager. Spørgsmaalet kan ikke afvises med, at der gives saa mange Slags deterministiske Opfattelser. Dette indrømmes vistnok beredvillig af Enhver, for saa vidt der vil kunne gives noblere og mindre noble Nuanceringer indenfor Grundanskuelsen, eller for saa vidt Mennesket opfattes som et uopløseligt Enkeltvæsen eller som en op-

---

[1]) Om Intolerance, 166.

[2]) Anførte Skrift 176.

løselig Sammensætning. Men væsentlig seet kan Determinismen kun være een, den Lære, som antager, at Alt er Nødvendighed. Indenfor en saadan Grundantagelse kan der ikke sondres mellem større eller mindre Nødvendighed. Hvis Alt er Nødvendighed saa er Alt lige nødvendigt. Kun hvis Friheden indgaaer med i Bevægelserne, vil der kunne være Tale om en større eller mindre Nødvendighed. Er nu ikke Alt Nødvendighed, hvad Forf. siger, han ikke antager («Den extreme Determinisme er kun et philosophisk Øvelsesexempel, hvori man forsøger sig med Begrebet «absolut Nødvendighed»), saa vil dette kun sige, synes det, at det lader sig tænke, at der er Phænomener, som falde udenfor Aarsagsrækken. Men just saaledes staae vi ved Frihedens Mulighed. Saa vidt jeg kan forstaae, vil det sidste Spørgsmaal aldeles ikke blive, om vi kunne begribe dette eller ikke, men om vi ville antage det eller ikke, og det vil vistnok staae fast, at antage vi det ikke, saa er og bliver Alt Nødvendighed. Hvad antager Forfatteren? Det er ikke saa let at sige det. Det hedder S. 190: «Jeg vil ikke leve i den Meningsløshed at tilregne mig Handlinger eller Dele af Handlinger, over hvilke jeg ikke er Herre». Man vil herefter antage, at Forfatteren vil hævde Valgfriheden. Men komme vi over paa den anden Side, synes det uimodsigeligt, at den Nødvendighnd, som han vil see Mennesket befriet for, kun er den ydre, ikke den indre, den, som «ligger i mit eget Jeg» (cfr. S. 195). Men hvor værdifuld iøvrigt Sondringen mellem den ydre og indre Nødvendighed kan være, saa blive Handlingerne dog ikke derfor mindre nødvendige, fordi de fremgaae af en indre Nødvendighed. Hvorledes vil jeg kunne erkjende mig ansvarlig for den Handling, jeg har øvet, eller for den Livsanskuelse, jeg antager, naar jeg dog i sidste Instans

mener at kunne beraabe mig paa «tvingende Grunde»? Ere de tvingende, saa har jeg ikke antaget dem, men de have taget mig med Magt. Men den, der mener at have Ansvar, han maa antage, at af hvor mange Motiver, af hvor mange tilskyndende Forhold han end var fremskyndet til at træffe det Valg, han gjorde, saa var han dog ikke tvungen til at træffe den Afgjørelse, han traf. Hvis der ingen Mulighed var for en anden Afgjørelse, saa var der intet — Valg.

Hvis Friheden ikke skal være illusorisk og kun Navn for en skjult Nødvendighed, maa den være Evnen til at fremkalde Bevægelser, som ikke ere Led i Aarsagsrækkens nødvendige Sammenhæng, altsaa Evnen til «absolut at begynde en Handling». Dette vil kunne antages, uden at vi behøve at indlade os paa saa abstruse Forestillinger, som at Friheden skulde være Evne til at handle uafhængig af alle Love og Betingelser. Den, for hvem Friheden er et alvorligt Spørgsmaal, vil Intet have at gjøre med den barnagtige Forestilling, at Friheden skulde være Evne til at foretage sig Hvadsomhelst. Den vilde da i Sandhed være Evnen, om ikke til at gjøre Mirakler (i dette Ords religiøse Betydning), saa til at hexe og øve Trolddom. Jo dybere han forstaaer Frihedens Betydning, desto mindre vil en saa umiddelbar Opfattelse tilfredsstille ham, hvis Intethed tilmed den tarveligste Reflexion vil overbevise ham om. Der kræves ikke saa eminent en Tænkekraft for at indsee, at Nødvendigheden paa uendelig forgrenet Maade er indvævet i vort Liv, at vi paa mangfoldig Maade ere determinerede ved vore medfødte Anlæg, ved Opdragelse, Tradition o. s. v., og at endelig Vanen (Automaten) spiller en stor Rolle i vort Liv. Men om Friheden blot som et Par Procent mod 98 Procent Nødvendighed, ja eller som «1 pro mille» indgaaer i alt dette, hvem seer ikke, at den

vil være af den Art, at den vil præge det hele Liv? Om og den langt større Deel af mine Handlinger udøves vanemæssig, hvis jeg dog, hver Gang Spørgsmaalet om Ansvar træder frem for mig, kan hæve mig over Motivernes Vidtløftighed og uafhængig af dem som tvingende Magter frit kan træffe et Valg mellem dem, saa er Friheden til som en styrende Drivkraft i Livet. Livet kan ikke være som sammenstykket af lutter Valg. Vel vil en Gjentagelse idelig kræves, fordi Mennesket trænger til at styrkes i Valgets Afgjørelse. Men det Store og Herlige skal heller ikke svækkes ved krampagtig at gjøres gjældende i en Udstrækning, hvori det hverken kan eller skal gjøres. Naar Valget er gjort, da vil det derefter existere ikke blot i Gjentagelsen, men ethvert afgjørende Valg vil, da Handlingerne have tilbagevirkende Kraft paa Personligheden, som bundfældes i Sjælen, og medføre en deelviis Omdannelse af Sjælens Natur, saa at det, der først krævede Valget for at realiseres, nu, og ved Valgets Gjentagelse mere og mere, vil kunne udøves naturmæssig. Dette er udtrykt deri, at Valgfriheden kun skal være Gjennemgangspunct til den «væsentlige Frihed», den Frihed, som er i Naturens Omdannelse ved Valget. Men dette maa staae fast, i det Øieblik et Valg foregaaer, er Mennesket løftet op over Motivernes Magt. Hvor stærkt de end drage, under hvor stærke Indskydelser han end er, hvis det tilsidst dog gaaer saaledes til, at «det stærkeste Motiv» seirer (med Nødvendighed), hvis han ikke i sidste Instans har handlet uafhængig af Motiverne og selv af Pligtens Motiver, saa har han ikke valgt, saa var hans «Valg» kun den skjulte Nødvendigheds Bevægelse. Spørges der, hvorledes det kan være muligt, da viser Muligheden sig kun under den Forudsætning, at Mennesket er i Slægt med det Absolute, at han af det Absolute,

som er hans Ophav, fik en «deriveret Absoluthed». Spørges der endelig igjen, om dette kan forstaaes, tilegnes ved en rationel Begrundelse, da have vi seet, at det vilde være en Latterlighed og en Taabelighed at kræve det. «Vi kunne ikke gjennemføre Forestillingen om nogetsomhelst Absolut».[1]) Men deraf følger ikke, at der intet Absolut er til. Tvertimod, at det er til, det vide vi. Spørgsmaalet er her kun om dette Absolute, Friheden, om den er til, om den er virkelig.

Kunne vi da forvisses om, at vi ere frie Væsener, og i saa Fald, hvorledes kunne vi forvisses derom? Spørgsmaalet blev allerede reist i det Foregaaende og Svaret foreløbig givet. Vi saae først, at Friheden ikke kunde være et videnskabeligt Spørgsmaal, fordi Friheden vil indeslutte noget Absolut, som ikke kan opgaae i vor Erkjendelse, der væsentlig maa være indskrænket til det Endelige og Phænomenale. Videnskaben vil derfor hverken kunne bekræfte eller benægte; det er den Indsigt, den fører os til. Friheden er mulig; det er Videnskabens Yderste. Men kunne vi standse ved denne Indsigt? Det vilde i Sandhed være en forunderlig Lod, om en rig og herlig Gave var os betroet, men vi skulde savne Evnen til at forvisse os om, at vi virkelig eiede den. Friheden, hvis den er til, vil aabne Mennesket Udsigt til en uendelig Livsopgave. Den, der forstaaer dette, for ham vil det være umuligt at lade Spørgsmaalet staae hen, som man kan lade et reent videnskabeligt Spørgsmaal «staae hen», fordi det ikke afgjørende berører Personlighedens Krav. Med Indsigten i Frihedens Væsen maa Trangen til Forvisning om den nødvendig voxe.

Videnskaben kan ikke give Svar. Gives der da andet Organ for Sandheden end Videnskab (den be-

---

[1]) Heegaard: Anførte Skrift, 194.

grundende Tænkning? Vi antoge det. Mennesket har uafhængig af al Begrundelse en umiddelbar Vished om sin egen umiddelbare Existens. Om der nu i Mennesket var et Mere end hans naturlige, umiddelbare Væsen, om Mennesket ikke blot var endeligt og timeligt, men sammensat af Endelighed og Uendelighed, saa var det jo muligt, at som vi uafhængig af al Begrundelse have Vished om os selv som endelige Væsener, at ogsaa en Vished var os forbeholdt om vort evige og uendelige Væsen uafhængig af videnskabelig Ransagen, om hvilken vi tilmed vide, at den i denne Sag ikke vil kunne føre til Noget. Hvorledes have vi Visheden om os selv som endelige Væsener? Deri, at vi umiddelbart føle vor Existens. Vi vente ikke med at føle os overbeviste om, at vi ere til, indtil vi have tilræsonneret os det ved en rationel Begrundelse. I Sandhed, da levede vi under meget kummerlige Vilkaar. I Følelsen af, at vi ere til, vide vi, at vi ere til. Analogien fører os til den Mulighed, at vi atter skulle vide os frie derved, at vi føle os frie, erfare vor Frihed. Spørgsmaalet er da: Hvorledes komme vi til denne Erfaring?

Jeg benægtede i det Foregaaende, at Friheden er en umiddelbar Erfaring i Betydning af en Kjendsgjerning. Ved en Kjendsgjerning — hvis man ikke strax indskrænker det til: for mig er det en Kjendsgjerning — forstaaes, hvad der er indisputabelt ved umiddelbar Vished. Men saaledes er Friheden ikke vis og kan ikke være det. Den er ikke umiddelbart vis. Det viser sig deri, at det er muligt for et Menneske at tvivle om den. Den kan ikke være det ifølge sit Væsen, som er ikke at være et Umiddelbart. Friheden er vel en Gave af den Absolute. For saa vidt, som given os, ville vi kunne have en umiddelbar Følelse af den. Men hvorledes kan Friheden være Gave, i

hvilken Betydning? Kun som et Anlæg, en Mulighed, der ved en Selvvirksomhed kan udfolde sig til fuld Virkelighed. Vi bestemte Friheden som Evnen til at træffe en Afgjørelse, om vort Væsen blot er timeligt eller væsentlig evigt. Vi fødes jo ikke med Bevidsthed om os selv som evige Væsener. Denne Bevidsthed kan da først blive til gjennem en Udvikling. Saaledes hører Bevidstheden om Friheden og det Evige sammen, og denne Bevidsthed er ikke umiddelbar men kan først blive til. Men hvis da Friheden er til, hvis et Valg er muligt, saa vil det vise sig som en Mulighed, at Mennesket gjennem Valget realiserer sin Frihed efter dens sande Væsen og derved hæver den til fuld Virkelighed for sig, til Vished. Som der gives en umiddelbar Vished om den umiddelbare Existens, saa vilde han nu gjennem Valget have vundet en Vished om sit evige Væsen.

Det er Frihedens Dialectiske, at Mennesket er, hvad han skal blive. Han er fri; det vil sige: han fik Evnen til at handle frit. Men saa længe han endnu ikke har brugt Friheden i afgjørende Betydning, saa længe er den væsentlig endnu kun den urealiserede Mulighed. Han er fri og er dog ikke fri ɔ: han kan blive det, hvis han vil. Hvis han vil? Er han da ikke nødt til at ville? Hvis ikke Friheden kun skal være en omskreven Nødvendighed, vil han ikke være nødt dertil. Vi staae her ved Frihedens Ubegribelige, Aarsagsbegrebets Ophævelse. Ikke i Kraft af Nødvendighed (det vilde være Frihedens Ophævelse), men i Kraft af en fri Afgjørelse vil Mennesket sin Frihed og virkeliggjør den gjennem Valget. Saaledes forudsætter Friheden sig selv. Jeg kunde ikke gjøre mig fri, hvis jeg var bunden i Nødvendighed. Derfor fik jeg Friheden som en slumrende Evne, der først realiseres ved Udøvelsen. For at kunne bruge Friheden

maa jeg eie den forud. Men først ved at bruge den bliver den i Sandhed til for mig. «Valget gjør paa een Gang to dialectiske Bevægelser; det, der vælges, er ikke til og bliver til ved Valget; det, der vælges, er til. ellers var det ikke et Valg. Dersom nemlig det, jeg valgte, ikke var til men blev absolut til ved Valget, saa valgte jeg ikke, saa skabte jeg; men jeg skaber ikke mig selv, jeg vælger mig selv». [1])

Hvis der da gives et saadant Valg, hvorved Mennesket hævet over alle Traditionens Indflydelser, hævet over alle Forholds Magt, absolut formaaer at vælge mellem to diametralt modsatte Livsanskuelser, den, som seer Alt ind i Nødvendigheden, og den, som seer Alt baaret og gjennemaandet af Friheden, saa var det jo dog muligt, at det at vælge vil give en Forvisning om Realiteten af Valget. Men Valgets Mulighed vil beroe paa, at vort Væsen er paa een Gang endeligt og uendeligt, timeligt og evigt, og Valget vil just være dette, at vort uendelige Væsen bryder igjennem til bevidst Leven. Hvorledes vil man nægte Muligheden heraf? Hvis der da gives et Valg, hvis den, der vælger, ved Valget forvisses om Frihedens Realitet, saa er han i og med dette forvisset om sit Selvs evige Gyldighed; thi det var just sit evige Selv, han valgte. Den, der ved at vælge forvisses om Friheden, forvisses om sig selv efter sit uendelige Væsen. Som Ethikeren i «Enten—Eller» siger, den, der vælger i afgjørende Forstand, den, der «vælger absolut», han vælger ikke dette eller hiint, men han «vælger sig selv i sin evige Gyldighed». [2]) «Det Selv, han saaledes vælger, er uendelig concret, thi det er ham selv, og dog er det absolut forskjelligt fra hans

---

[1]) Enten—Eller, II, 161.
[2]) Enten—Eller, II, 160.

tidligere Selv, thi han har valgt det absolut. Dette Selv har ikke været til før, thi det blev til ved Valget, og dog har det været til, thi det var jo «ham selv»». [1])

Det er dette, man vil, ved overalt at paakalde Videnskabens Tjeneste: man vil have Visheden forud. Saa først vil man handle, saa vil man — vove! Men hvis Mennesket har Deel i det Uendelige, da er det vist, ad denne Vei vil han ikke kunne forvisses derom, hvis det er sandt, hvad vi antoge, at Tænkningen ikke kan omfatte det Uendelige og Ubetingede, hvis «det at tænke er at gjøre betinget» (Hamilton). Paa det Uvisse maa Mennesket i Inderlighedens Alvor handle, hvis han vil handle i afgjørende Forstand. Maaskee skal han famle sig frem, maaskee skal han arbeide sig frem gjennem mange Misforstaaelser; men hvis der dog gives et Valg, hvis det lykkes ham omsider at vinde frem til at realisere det, at blive ene med sig selv i et Afgjørelsens Øieblik, vil det da være urimeligt at troe, at han ad denne Vei vil vinde den Vished, som ikke kan vindes ad nogen anden? Vil det være urimeligt at antage, at kun saaledes vil Visheden fødes i hans Sjæl, Visheden om Friheden og Selvets evige Gyldighed? Det staaer fast, hvis Friheden er til, saa vil denne Vei være den eneste til Forvisning om den.

Man vil sige, at det overhovedet ikke er givet os Mennesker at faae nogen Vished om de absolute Ting. Det vilde være meget interessant at faae en saadan Paastand begrundet. Thi den kan ikke begrundes deri, at vi ikke kunne tænke det Absolute. Denne Indsigt, som kun lyder paa, at vi ikke kunne tænke det, udtrykker kun vor totale Uvidenhed. Men hvorledes skal denne Uvidenhed om det Absolute kunne omsætte sig i en saa kraftig Viden, at vi skulde kunne

---

[1]) Ibid.. 152.

vide, at det Absolute ikke har andre Veie til at give os Forvisning om sig end Tænkningens, som vi tilmed mene at vide ikke vil kunne give os nogen Forvisning? I Sandhed, der maatte forudsættes en ikke ringe Indsigt i det Absolutes Væsen, for at en Afgjørelse som den, at en Overbeviisning ikke kan naaes, skulde være mulig. En Forsikkring af denne Art vil aabenbart være absolut værdiløs. Det turde synes fornuftigere ikke paa Forhaand at antage det for en Selvskuffelse, naar Aandens Herlige, de, som ikke blot have talt, men som efter Historiens Vidnesbyrd have handlet, have sagt, at der gives en Vished om de evige Ting indenfor denne Udvikling. Det var jo maaskee, ja maaskee, en Selvskuffelse. Men hvem tør vove at paastaae, at det var det? Mon den Stymper, der pukkende paa sin Uvidenhed aldrig selv har vovet paa det Uendeliges Regning?

Hvis den Enkelte da har gjort Valget, hvormed han har valgt sig selv som et evigt Væsen, da har han valgt sig ind under Ansvaret, d. e. Evighedens Lov, og til denne vil han være bunden for det hele øvrige Liv. Det første Valg vil være tilstede for ham i alt det Følgende; i ethvert senere Valg vil han mindes det første. Det senere vil være ham som Gjentagelsen af det første, gjentaget i dette Øieblik under disse Forholds bestemte Krav. Det er en Gjentagelse, og dog er den ikke identisk med det første Valg. Thi Et vil Evighedens Gjennembrud være, et Andet den stadig fornyede Fastholden derved under Livets daglige Gang. Og kan der vindes en Vished om Friheden een Gang for alle ved et afgjørende Valg, i den daglige Leven under Ansvarets Lov vil denne Vished fornyes og bekræftes.

Saaledes søgte vi da at vise, at om Friheden gives der hverken nogen umiddelbar eller nogen viden-

skabelig Vished. Den umiddelbare Følelse af Friheden, vi alle have, er, netop fordi den er umiddelbar, ingen Vished, da Friheden ingen umiddelbar Evne er, men først i Sandhed kan blive til for den Enkelte gjennem Valgets Krisis. Der gives heller ingen videnskabelig Vished om Friheden. At tænke Friheden videnskabelig vilde være at ophæve den i Nødvendighed. Men Friheden er mulig. Videnskaben kan ikke bekræfte den. Den kan heller ikke benægte den.

Her maa da denne Overveielse ende, hvor den viser ud over sig selv til det Practiske, til Livet. Den har søgt at hævde Muligheden af Realiteten af det at vælge. Videre vil ingen Overveielse kunne føre. Ingen Reflexion vil kunne tvinge Nogen til at vælge, hvis Friheden er til — og ellers kan man jo ikke vælge —; den vil end ikke kunne tvinge den Overveiende selv. Den vil kunne være ham det stærkeste Motiv; men den vil ikke kunne tvinge ham. Tvinger dem ham — hvis der ikke allerede er gaaet et Valg iforveien, som nu virker med en Nødvendigheds Magt — saa vælger han ikke. Der kommer et Punct, hvor enhver Overveielse maa ende, fordi vi ikke kunne tilbagelægge en uendelig Reflexion. Hvis der da ikke gives en anden Vei, ad hvilken det Uendelige vil kunne gribes af os, saa kan det overhovedet ikke blive til for os. Men hvem tør paa Forhaand benægte, at der mulig er en anden Vei? Den Enkelte maa forsøge Muligheden i Livets Praxis, hvis han vil have en Dom derom. Mislykkes det, saa faaer han vel en Slags Ret til at sige: det er umuligt. Men han vil neppe brovte deraf end sige erklære det for en videnskalig Indsigt, at det Uendelige er os utilgjængeligt i enhver Henseende.

Jeg har ofte tænkt, naar jeg gjentog de Tanker, som for mig ere Formen for det høieste Indhold, men

som efter Andres Forsikkring skulle være umulige, forvirrede, selvmodsigende: Hvis saa er, hvis Modstanderne have Ret, saa er det dog vist, at i dem fandt jeg det høieste Indhold, og beroer det ikke desto mindre paa en Illusion og Mangel paa Klarhed i Tænkning, saa kan jeg, hvis Modstanderne have Ret, ikke tænke anderledes, end jeg gjør. Jeg kan nu ikke indsee den klare Nødvendighed i Modstandernes Lære, tvertimod; men jeg vil være uden Dadel, hvis de have Ret. Og have de ikke Ret, saa har jeg det — thi her er et Enten—Eller — naar jeg hævder den videnskabelige Ret for den personlige Antagelse, at vi ere frie Væsener, der leve under Ansvarets Lov. Dette er for mig Reflexionens Yderste, som ikke tilveiebringer nogen Vished. Visheden kan ikke ræsonneres frem. Den vil, hvis den skal komme — og det gaaer jo ikke an dogmatisk at fastslaae dens Umulighed — paa hemmelighedsfuld Maade fødes i Sjælen. Hvad kan jeg gjøre? Ethiken, den Ethik, som holder sig indenfor en logisk Overveielse af de ethiske Muligheder, kan ikke svare videre end: leve redelig under Ansvarets Følelse i Forventning.

Der kunde spørges, om der gives en dybere Besvarelse. Der maa svares: hvis der gives en Ethik med en dybere Forudsætning. Er en saadan Ethik mulig? Muligheden deraf kan ikke afvises, og Ethiken tør mindst selv oversee den, hvis den ikke vil være udialectisk i selve sin Grundantagelse. Det Ethiskes Realitet laae i at vælge; men det at kunne vælge var en Gave af den Uendelige. Gav han mig Friheden i den Forstand, at jeg ganske skulde være min egen og ikke trænge til ham, eller vil han mulig være min absolute Hjælper, vil han være mig nær i selve Valgets Øieblik, vil han maaskee være Kraften i mig, og jeg formaaer ene det at vælge? Herom kunne vi Intet vide

i Kraft af rationel Begrundelse. Men Muligheden af et Højere ville vi ikke kunne nægte. Have vi en Gang givet os ind under Ansvarets Lov, da ville vi nødvendig føres til at spørge derom. Vi saae, at det frie Menneske ikke kan tænkes uden Gud. Men saa er Spørgsmaalet nødvendigt: Hvilket er Guds Forhold til os? Til denne Grændse fører den ethiske Reflexion, ud over den kan den ikke bære sig selv. Men om der gives en høiere Ethik, det vil dog staae fast, den vil ikke ophæve Realiteten af det at vælge. Thi deraf, at det Uendelige almægtig vil være os nær, følger jo ikke, at vi Intet formaae. Om vi end Intet formaae at udrette ved os selv, om vi end intet Andet formaae end at hengive os til den Uendelige, ja om vi end ikke formaae dette, men kun afmægtig at ville det, saa er Friheden og Valget hævdet, og herved have vi igjen fra denne Udsigt ud over den philosophiske, vi kunne jo kalde den «den første Ethik»s Grændser, bøiet Tanken tilbage til det specifisk Ethiske, Friheden.

Trykfeil.

Side 652, Linie 12: uvidende, læs: vidende.
— 671, — 13: lavere, læs: lovmæssige.
— — — 14: (S. 4), læs: (S. 603).

XLV.

Anmeldelse.

Ny geistlig Stat, udgivet af Andreas Frederik Asmussen, Fuldmægtig under Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn). 1879. 75 S.

Anmeldt af L. S. S.

Ikkun 2½ Aar ere forløbne, siden ovennævnte Embedsmand i Kirke- og Undervisningsvæsenet udgav sin første «geistlige Stat». Hvorfor udgiver han nu en ny? Kan der allerede trænges til en ny Udgave, eftersom den ældre ikke mere er istand til at opfylde sin Hensigt? Ja saaledes er det i Virkelighed. Dersom man ikke med stor Flid, Nøiagtighed og Stadighed har foretaget de skete Forandringer, gjort Tilføielser og Udslettelser osv. i den ældre Udgave, naar saadant krævedes, saa er den nu næsten fuldkommen ubrugelig. Der kan ikke gives noget stærkere Vidnesbyrd om den overordentlige Bevægelighed, der har udviklet sig i vore præstelige Forhold i den senere Tid, end dette, at en Fortegnelse over de i Embede værende Præster i Løbet af 2½ Aar kan blive næsten aldeles ubrugelig, fordi i Løbet af saa kort et Tidsrum henimod Halvdelen ikke mere findes paa deres Plads: nogle ere døde, hundrede ere gaaede af med Pension og i hundredviis er der sket Forflyttelser; endelig er der ogsaa oprettet adskillige nye Embeder. Denne Bevægelighed, denne Flakken fra et Sted til et andet, denne Tilstrømning af nye Kræfter kan have sine gode Sider, men den medfører ogsaa sine Misligheder, og det var nok værd at undersøge, hvorledes det virker, at den gamle faste Stok, det conservative

Element, den sidste Rest af de gamle patriarkalske Tilstande, hvor Præsten var «Fa'er» for den hele Menighed, i Løbet af kort Tid svinder bort for at give Plads for unge, tidt umodne, varmt strømmende, men ofte uprøvede og uerfarne Kræfter. Mén det er ikke disse indre Misligheder, vi her have at gjøre med; vi have kun at fremhæve de ydre Vanskeligheder, denne store Bevægelighed medfører for Udgiveren af den geistlige Stat.

Ja det er sandelig for Tiden en vanskelig Opgave at udgive en fuldkommen paalidelig, nøiagtig og til Dato ført geistlig Stat; men Forf. synes at have løst sin Opgave paa en særdeles fyldestgjørende Maade. Med Hensyn til Stoffets Ordning har han fulgt den samme Fremgangsmaade som i den forrige Udgave. Først kommer den alphabetiske Fortegnelse over alle theologiske Candidater. Her er ligesom i forrige Udgave medtaget de Candidater, der ikke ere eller have været i geistlig eller anden Embedsvirksomhed, medens afgaaede Embedsmænd ere udeladte. Dette kan nu saa meget bedre tilstedes, som der er givet S. 66 ff. en for mange værdifuld «Fortegnelse over entledigede Geistlige», i hvilken disse ere opførte efter det Stift. hvor de sidst havde Embede, med Tilføielse af Aaret, da de bleve entledigede, og deres nuværende Opholdssted. Denne Fortegnelse, som Forf. maa have havt megen Uleilighed med at skaffe tilveie, da dette kun kan være sket ved private Meddelelser, er et fortrinligt og i flere Henseender oplysende og fortjenstligt Supplement. Hvad selve Candidat-Fortegnelsen angaaer, vil jeg ikke paastaae, at der ikke findes nogen Feil eller Unøiagtighed; thi jeg har ikke gjennemgaaet den saa nøiagtigt, at jeg turde vove en saadan Paastand; men jeg kan sige med Sandhed, at skjønt jeg har seet den igjennem og brugt den ofte, har jeg ikke truffet paa en eneste Feil.

Derefter følger den chronologiske Fortegnelse over samtlige Candidater, som have taget Embedsexamen ved Kjøbenhavns Universitet. Her gjælder den samme Roes, at jeg ikke ved at see denne Fortegnelse igjennem har fundet nogen som helst Feil, og Antallet stemmer ogsaa med Tallet af dem, der findes i den første Fortegnelse.

I det næste Afsnit, som indeholder hele den i Embede

værende danske Geistlighed, forsaavidt de tjene i den evangelisk-lutherske Folkekirke, har Forf. ikke ligesom tidligere fulgt Opgivelserne i Statshaandbogen, men selv udarbeidet en saadan Oversigt. Med Hensyn til Angivelsen af Embedernes Størrelse har han brugt den sædvanlige Fremgangsmaade at anføre først Reguleringssummen og dernæst Netto-Indtægten efter det i 1870 Rigsdagen forelagte Lovforslag. Da man nu i den ovennævntn Fortegnelse over entledigede Geistlige kan see. hvilke Embeder der bære Pensionsbyrde, har man dog deri nogen Veiledning med Hensyn til Embedets virkelige Størrelse, skjønt man ikke kan see, hvor stor Pensionen er. Der vil imidlertid nødvendigviis blive stillet det Krav til Forf., naar han om nogle Aar atter skal give en ny Udgave af den geistlige Stat, at han ogsaa optager en Fortegnelse over, hvormeget ethvert Kald skal yde til Stiftsmidlerne. En saadan Fortegnelse vil være meget nyttig og oplysende i forskjellige Retninger. Hvad Indholdet af denne Afdeling angaaer, finde vi den samme Nøiagtighed og Paalidelighed, som i de foregaaende Afsnit. Kun skulle vi tillade os at gjøre opmærksom paa, at medens Taarbæk Filialkirke er medtaget ved Lyngby og Vedbæk Filialkirke ved Søllerød, er derimod Ordrup Filialkirke (eller som dem officielt kaldes: Succursalkirke) forglemt ved Gjentofte (ligesom i Statshaandbogen for 1879).

Endelig maa fremhæves det værdifulde og formaalstjenlige Supplement, den nye Udgave har faaet: alphabetisk Fortegnelse over Pastoraterne m. M., som er føiet til i Slutningen af Bogen. Det var en væsentlig Mangel ved den forrige Udgave, at naar man slog et Navn op i den alphabetiske Fortegnelse og saae, hvor den søgte Candidat var Præst, saa kunde man ikke finde ham i den tredie Afdeling, i Fortegnelsen over den fungerende Geistlighed, med mindre man vidste, i hvilket Stift og Herred nævnte Pastorat var beliggende. Selv om man er nogenledes inde i Pastoraternes Navne og Beliggenhed, er der dog næppe Nogen, der veed nøiagtig Besked om dem alle; dertil kommer endnu, at ikke ganske faa Sogne i de forskjellige Stifter have samme Navne. Vilde man saa vide Beskeed om, hvor en Mands Præstekald var at finde, saa maatte man tye til Traps danske Stat for deri først at opsøge i Registret, hvor Sognekaldet var at finde. Det

var unægtelig en lang og besværlig Omvei, og paa den Maade fyldestgjorde den geistlige Stat ikke den Fordring, man med Rette kunde gjøre til den; thi det er dog dette, man ønsker at kunne faae Oplysning om: ikke blot, naar en Mand er født og bleven Candidat, men ogsaa hvor han nu har sin Virksomhed og Embedskreds. Det opnaaer man ved den tilføiede alphabetiske Fortegnelse; thi der finder man Navnet paa ethvert Pastorat med Tilføielse af et Sidetal, der viser hen til det Herred, under hvilket det forekommer i tredie Afdeling.

Det hele Arbeide maa saaledes i enhver Henseende betegnes som vellykket, og man maa oprigtig lykønske Forf. til det gode Udfald af hans Bestræbelser for at løse sin Opgave paa en fyldestgjørende Maade. Der foreligger nu en Haandbog, hvis Materiale er vel bearbeidet og ordnet, og hvis Detailler ere paalidelige, og den kan derfor vistnok yde Administrationen et praktisk, brugeligt Hjælpemiddel, men den kan ogsaa være til megen Gavn og Glæde for Præsterne. Derfor tillade vi os at anbefale denne nye Udgave af den geistlige Stat til velvillig Modtagelse og fortjent Paaskjønnelse hos den danske Præstestand og alle, der interesserer sig for Personalia denne vedrørende.

Den nye Menighedssang og dens Melodier.

Af Cantor V. Sanne.

I «Theologisk Tidskrift», 3die Hefte 1879, skrev jeg en Anmeldelse af «Melodier til Tillæget til Psalmebog for Kirke- og Huusandagt, udgivne af Roeskilde Præsteconvent, ved Barnekow». Denne Anmeldelse blev Gjenstand for en varm Diskussion i Præsteconventet ved Foraarsmødet den 20de Mai 1879 (see «Dansk Kirketidende» Nr. 31, 1879). Af de der faldne Udtalelser er der dog ingen, der har rokket min Overbevisning eller mine Anskuelser om Valget af de Melodier, som man nu finder det passende at indføre og anvende til Brug i Kirken. Der blev yttret i Conventet, at jeg i min Anmeldelse havde «sat det musikalske Hensyn øverst, og ikke taget Hensyn til, hvad der ligger nærmest ved Menighedens Hjerte og lettest paa dens Tunge»,

og «at Forholdet bør vendes om». Der er saa ofte talt og skrevet om det Farlige i at vælge slige Melodier, som laae lettest paa Menighedens Tunge, at jeg ikke her skal komme tilbage til dette Feilsyn paa Sagen. At man meget godt kan forene det musikalske Hensyn og Menighedens Tarv med Valget af Melodierne til Brug i Kirken, er Gud være lovet beviist af Menigheden selv saavel ved gamle som ved nye Melodier. Just derfor tør Musikeren tale med, uden at trække sig tilbage eller frygte en slig Udtalelse fra ovennævnte Møde, «at Musikerne skulle ikke herske over, men tjene Menigheden». Det er ialtfald for at tjene Menigheden, at jeg griber Pennen og siger min Mening, fordi jeg troer herved pae den rette Maade at tjene Menigheden.

Ja! gid jeg kunde tale og skrive saa varmt og indtrængende, som jeg føler og tænker om denne Sag, jeg kunde da i Sandhed sige, at jeg havde tjent Menigheden. For at komme lige til Sagen og staae Ansigt til Ansigt med den nøgne Sandhed, maa det siges strax og uden Omsvøb: Menighedssangen er ved det hensynsløse Valg af Melodier kommen paa de farligste Afveie. Baandene ere slappede, Grændserne ere tagne bort. Drikkeviser, Nationalsange og Klinkevalse have holdt deres Indtog i Kirken med Sang og Spil. Det er Overdrivelse, det er at gaae til Yderligheder osv. osv., siger man; men jeg kan og vil bevise, at dette ikke er Tilfældet. Gid at man fra de forskjellige Sider, hvorfra jeg har Beviserne, vilde modbevise mig, dog ikke med de Grunde, at nævnte Melodier eller Dandse vare indførte, fordi «de laae lettest paa Menighedens Tunge», jeg kan og vil ikke troe «ved Menighedens Hjerte». Den første af disse, jeg kunde fristet til at sige forargelige Melodier, som stærkt benyttes i Kirken (dog tildeels udenfor Hovedstaden), er til Texten: «Jeg gaaer i Fare, hvor jeg gaaer». Den findes som Psalmetone, saa vidt jeg veed, første Gang trykt i «Psalmetoner, udgivne af «Kirkelig Forening for indre Mission i Danmark», Kjøbenhavn 1864. I Dandsebøger vil man oftest træffe paa den under Benævnelsen «Klinkevals». At Musikeren ikke har havt det ringeste at gjøre med Nedskrivningen af Melodierne i nævnte Samling, seer man ved første Øiekast. Dog videre til Sagen! Til Texten «Befal Du dine Veie», som har den deilige, letsyngelige

Melodi Nr. 18 i Berggreens Choralbog («Mig hjertelig nu længes«, comp. af Hazler), anvendes den bekjendte langelandske Folkemelodi «Min søde Brud, min unge Viv» osv. Til Texten «Jeg vil min Herre love» anvendes «Vift stolt paa Codans Bølge», endskjønt Melodien til den i B.s Choralbog er udmærket smuk og letsyngelig. Ja, paa et enkelt Sted veed jeg (og der er maaskee flere Steder, som endnu ikke ere komne til min Kundskab), hvor man til nævnte Psalme benytter en Sang i $^{6}/_{8}$ Takt, der oprindelig knytter sig til Visen eller Sangen «Naar Solen ganger til Hvile». Da imidlertid ikke Fødderne i Versene passe, saa maa man hvert Øieblik dele Ottendedelene til Sextendedele, og derved faaer hele Psalmen et fuldstændig parodisk Præg. Til Psalmen «Kæmp alvorlig» benyttes Drikkevisen «Paa et Viinhuus vil jeg osv.» Heller ikke her er der nogen tænkelig Grund til at kassere Nr. 142 i Berggreens Choralbog til denne Text. Foruden disse velbekjendte verdslige Melodier kan jeg nævne mange af samme uværdige Præg, men som det ikke kan nytte her at beskrive, da jeg ikke eier de oprindelige Texter. Men behøves der flere? Ere ikke disse Beviser sørgelige nok? Man har fortalt mig, at her paa Sjælland har en Sognepræst forlangt, at Kirkesangeren skulde synge Melodien til en bekjendt Psalme paa Melodien «Amager Mo'r, giv mig Gulerod», som da maatte læmpes lidt derefter. Kirkesangeren nægtede det og skal derfor ligge i Strid med Præsten. Muligt er dette Exempel kun en Fortælling, men de øvrige Beviser ere ogsaa tilstrækkelige til at stadfæste min Overbeviisning, «at Kirkesangen er paa farlige Afveie». Men spørges der, hvis er Skylden, hvem har Ansvaret? saa svarer jeg dertil: Præsten, ene og alene Præsten. Man faaer tilstrækkeligt Beviis herfor ved at læse Referatet af det omtalte Konventmøde. En Præst udtalte ligefrem, at fik man ikke Musikeren paa anden Maade til at handle mod sin Overbeviisning, da havde man Rescriptet, der sagde, at Organisten (skal vel være Cantoren) skal i Valget af Melodier rette sig efter Præsten. At denne Magt har været brugt af Præsterne i saa udstrakt en Grad, at den er bleven misbrugt, vidner ovenanførte forargelige Melodi tilstrækkelig om. Jeg har desuden undersøgt ogsaa denne Side af Sagen for at komme paa det Rene med, hvem der egentlig bar Skylden for denne Lovløshed, og kan derved

mere bestemt rette Klagen mod et bestemt Punkt. Paa Grund af min særegne Stilling til alle Landets Skolelærere, saavel ved Examensbordet som ved Stipendiekursus'et, som jeg nu har været Lærer ved netop i Sang i henved 10 Aar, har jeg jo et udstrakt og paalideligt Bekjendtskab saavel til gamle som unge Skolelærere og Kirkesangere. Naar jeg har talt med disse om Valget af Melodierne, have de alle eet Svar at give mig: «Gid vi blot turde og maatte vælge Melodierne til Psalmerne efter vor Overbeviisning, men det kan ikke nytte vi bede derom, Præsten vil nu en Gang have sine Melodier, og gjøre vi Modstand, saa rammer han os paa en eller anden følelig Maade i Skolen, i hvis Raad jo altid Præsten er Nr. 1». At dette er skeet, har jeg fornylig faaet Beviis for fra en Kirkesanger og Skolelærer, der til mig udtalte sin dybe Beklagelse over den Uret, han har maattet lide, fordi han satte sig imod at indføre slige Melodier. For at den nye Udtalelse af en Præst ved Conventmødet, «at der ikke kan forlanges musikalske Hensyn paa Landet, fordi Ledelsen med Hjælpemidlerne i Chor og Orgel mangle», ikke skal faae Magt ved at staae eller forblive uimodsagt, skal jeg tillade mig at oplyse den ærede Præst om, at just en musikalsk Melodi eller rettere en Sang eller om man vil en Choral, componeret efter Kunstens Regler og Love, er lettere at udføre uden ovenudtalte Hjælpemidler. Slige Melodier bære sig let frem alene. For at føre Kirkesangen ind i det rette Spor veed jeg ingen anden Udvei, end at det omtalte Rescript maa forandres, saa at Ansvaret maa lægges over i Kirkesangerens Hænder. [1]) Mig synes ogsaa, at dette er det naturligste.[1]) Har Kirkesangeren ikke maattet aflægge Beviser for sin Musikkyndighed ved en Examen i Sang og Musik? Faaer han ikke efter bestaaet Examen et Vidnesbyrd for, at «han kan forestaa Kirkesang»? Har Præsten underkastet sig nogen Examen i Musik? Er ikke Kirkesangeren Menighedens første Lærer og Opdrager i Skolen netop i Sang? — Det forekommer mig, at han just er den Rette, der kan og bør bære Ansvaret. Præsterne i Danmark ere gjennemgaaende ikke musikalske Folk. Jeg har i denne Retning ogsaa en ganske begrundet Erfaring, idet jeg i de sidste Aar har ledet Messeøvelserne ved Pastoral-

[1]) ? Udg.

seminariet. Mærkværdigt er det, at jo mere en Præst er blottet for musikalsk Begavelse, jeg vil ikke tale om Musikkyndighed, desmere er han tilbøielig til at demonstrere og regjere over den musikalske Deel af Gudstjenesten. Jeg spurgte en Gang en saadan ung Præst, om hvem jeg fra mine Underviisningstimer vidste, at han var aldeles blottet for Øre, endsige musikalsk Begavelse, hvorfor han vragede den og den bekjendte Melodi, og bragte andre ind, som ikke vare Kirken værdige. Han indrømmede, at han vel ikke kunde høre eller bedømme Melodiens Brugbarhed eller Værd, men hans Kone havde raadet ham, og hun var musikalsk, thi hun kunde spille Piano! Ja! denne Bekjendelse seer jo meget uskyldig ud, — det er jo smukt, at Hustruen tager saadan Deel i Mandens Gjerning, at hun kan erstatte Manglerne hos ham, men det er let forstaaeligt, at Raad fra den Kant i de fleste Tilfælde ikke ere heldige i denne Retning, — her vil jeg ikke yderligere udvikle Grundene. Gid Præster, der ere besjælede med virkelig alvorlig Sands for kirkelige Sang, vilde træde sammen og drøfte Sagen, maaskee tilkalde enkelte Musikere, som de have Tiltro til, for at bestemme de Midler, der burde anvendes for at standse det Misbrug af Melodier, som nu snart har faaet formegen Hævd visse Steder i Kirken. Jeg indrømmer, at der er enkelte Choraler, som det er en Umulighed for Menigheden at synge, og at de burde forlængst være udskudte af Choralbogen og erstattede af nye og mere letsyngelige, men disse nye maatte ikke være hentede fra Kroerne eller Dandseboderne!

XLVI.

Kirkelige og literære Efterretninger.

Af Udgiveren.

I Theol. Tidskr. 1877 S. 59 have vi omtalt det mærkelige Fund af den romerske Clemens Breve, hvilke Bryennios, Metropolit i Serræ i Macedonien (nu i Nikomedien) opdagede i det jerusalemske Patriarchats Bibliothek i Fanar i Constantinopel. Senere er der ogsaa opdaget en syrisk Oversættelse, hvilken Lightfoot benyttede til sin Udgave. Hermæ Pastor var hidtil kun bekjendt i en gammel latinsk Oversættelse, senere har Dressel i Vatikanerbibliotheket fundet en anden latinsk Oversættelse og D'Abbadie 1860 en æthiopisk. Det er den af Tischendorf fundne og 1859 udgivne *Codex Sinaiticus* man skylder, at en Deel af den græske Text er kommen tilstede.

Det rige Materiale har den nye Udgiver af de apostolske Breve, Prof. Funk i Tybingen, benyttet i sin forrige Aar udkomne Udgave.[1]) I den 131 Sider lange Fortale eller *Prolegomena* behandler Udgiveren alle de kritiske og historiske Spørgsmaal. som angaae de enkelte Bøger. Barnabas Brev vil Forf. ikke tillægge den apostolske Mand, men han antager, at hans Brev er skrevet af en alexandrinsk Christen ved Enden af det første Aar-

---

[1]) *Opera patrum apostolicorum. Textum recensuit annotationibus criticis, exegeticis, historicis illustravit, versionem latinam prolegomena, indices addidit F. X. Funk. Editio post Hefelianam quartam quinta.* Tübingen 1878.

hundrede og er fuldstændigt Det første af de to Clementinske Breve anseer Udgiverne for ægte og holder Forfatteren for at være den tredie Efterfølger efter Petrus, Biskop i Rom; han formoder, at det er skrevet i Slutningen af Domitians eller Begyndelsen af Nervas Regjering. Det andet Brev, som, efter Bryennios' Opdagelse, er en Homili, sandsynlig holdt i Korinth (VII, 1—3), henføres til det andet Aarhundredes sidste Halvdeel. Det er bekjendt, at der har hersket stor Strid om, hvorvidt den hellige Ignatius Martyrakter (*Martyrium Colbertinum*) ere affattede af Ignatius' Ledsagere eller ikke. Prof. Funk anser dem for at tilhøre en senere Tid; derimod antages de syv Breve i den kortere Recension for ægte. Det er mærkeligt, at Meningerne angaaende Brevet til Diognet kunne endnu være saa delte, at man med Hensyn til Affattelsen varierer mellem 80—300 Aar eft. Chr.; efter den nærværende Udgiver hører det til det andet Aarhundrede, til Justins Tid. Hermæ Pastor tillægges fornemlig paa Grund af den Muratoriske Canon en Broder til den tvivlsomme Pave Pius I.

En ganske mærkelig Dom er fornylig fældet af den høieste Domstol i England (*Queens Division of the High Court of Justice*). En Præst i Clewer Charter havde tilladt sig en Deel ritualistiske Forandringer ved Nadveren, over hvilke en Dr. Julius med Flere klagede hos Biskoppen af Oxford. Denne undslog sig dog for at tage sig af Sagen. Biskoppen blev derfor af de Klagende indstevnet for ovennævnte Domstol, og under Proceduren beraabte han sig paa, at Bestemmelsen i *Church Discipline Act* af 1840 og *Public Worship Act* af 1874 kun gav ham Ret til i saadanne Tilfælde at lade anstille en Undersøgelse (*it shall be lawfull for the bishop . . . to issue a commission*), men ikke paalagde ham nogen Pligt til at gjøre det. Retten kom imidlertid til en anden Afgjørelse og dømte, at Biskoppen var forpligtet (*mandamus*) til at skride ind. Sagen har især sin Interesse fra den Side, fordi derved Spørgsmaalet er afgjort, om Eensformighed i rituel Henseende er en Gjenstand af Vigtighed for det Offentlige, hvilken Loven vil hævde eller den skal over-

lades til hvad Fasthed og Anskuelse en Biskop besidder. Dommeren holdt paa, «at en Biskops Forgodtbefindende ifølge Sagens Natur her ikke er paa sin Plads, og det er aabenbart, at saafremt den Ret, Biskoppen af Oxford gjorde Fordring paa for sig, blev anerkjendt, vare vi udsatte for at man vilde fremkalde forskjellige rituelle Skikke i de forskjellige Stifter.» «Det er ikke let at see, hvorledes en stor offentlig Institution kan styres efter saa slap en Fremgangsmaade.» Hvad her er bemærket turde ogsaa kunne finde sin Anvendelse udenfor England.

I den Tale, hvilken Renan holdt ved sin Indtrædelse i det franske Academi, anstiller han en Sammenligning mellem Tyskland og Frankrig; naturligviis er Alt til Fordeel for sidstnævnte Land. «Jeg er meget bange for, siger han iblandt Andet, «at visse udentvivl meget alvorlige Stemmer, som forekaste os Letsindighed, skuffe sig, naar de haabe at erhverve sig Verdens Gunst ved anden Fremgangsmaade end den, som hidtil førte til Maalet. En i sin Eensidighed pedantisk Videnskab, en Literatur uden Ynde, en modbydelig Politik, fornemme Kredse uden Glands, en Adel uden Aand, store Feltherrer, der ikke kunne vække Sympathi, ville ikke saa snart støde Mindet fra Thronen om det gamle franske Samfund, der var saa fiint, saa glimrende, saa oplagt til at vække Deeltagelse. Først naar en Nation ved det, den kalder sin Alvor og sin Flid, vil have frembragt det, hvad vi have skabt ved vor «Frivolitet»: Skribenter, som rage frem over Pascal og Voltaire, bedre videnskabelige Hoveder end d'Alembert og Lavoisier, en mere dannet Adel, end vor i det 17de og 18de Aarhundrede, mere indtagende Kvinder end dem, der hyldede vor Philosophi, et betydeligere Opsving end vor Revolution, en større Lethed til at nære ædle Forestillinger, mere Mod, mere Levemaade, mere god Humor til at trodse Døden (!), kortsagt et mere sympathetisk og aandfuldt Samfund end vore Fædres — saa ville vi være overvundne. Hidtil ere vi det ikke; Verden hører endnu paa os!»

Da man naturligviis i Tyskland har optaget disse Yttringer meget ugunstigt, har Renan i «*Journal des Dé-*

bats» af 17de April til «en tysk Ven» videre udviklet sine Tanker, som han er fremkommen med af «Kjærlighed og ikke af Had, lig en Læge, som anvender skarpe Midler i Saaret». Han anstiller deri en Sammenligning med hvad Tyskland var før og hvad det nu er: «For et halvt Aarhundrede var Tyskland virkelig stort, og Frankrig maatte sidde ved dets Fødder. Tysklands Digtere, Philosopher, Historieskrivere, Kritikere beskjæftigede sig dengang med at gjøre nye Erobringer paa Aandens Omraade. Disse hjalp Frankrig til at blive det, som det er. Men hvad have de bragt istand i deres Fædreneland? Hvad er der blevet af alle de skjønne Illusioner, som knyttede sig til Ideen om den tydske Eenhed . . . Tilgiv det franske Folks Eenfold. Det troede virkelig, at det til een Nation blevne Tyskland skulde blive et nyt Element i Verdensharmonien og glædede sig til den Dag, da den europæiske Conføderation vilde blive beriget ved et philosophisk og rationelt Folk, ved en Ven af Friheden og Fjende af Overtro, hvis Løsen og Ideal Retfærdighed var. Istedet derfor seer det den tyske Eenhed proklameret paa Frankrigs Ruiner og det Folk, paa hvilket der var bygget saa store Forhaabninger, uopløseligt forbundet med sit eget Lands Ulykke. — — — Seiren har hverken gjort Folket lykkeligere eller sædeligere eller mere tilfreds med sin Stilling» osv. Et katholsk Blad, som refererer dette, yttrer, at hvad Renan med mange Fraser siger, have Katholikerne forlængst foreholdt Tyskland, men da vilde man ikke troe det; nu maa Tyskerne høre det fra den Mand, hvis vantroe Skrift over Jesu Liv de lovpriste saa høit!

De Studerende, som have taget theologisk Embedsexamen i Juni 1879, ere:

Den 19de Juni: J. B. Knuppert: haud ill. 1mi gr. E. A. Sperling: haud ill. 1mi gr. H. S. Sørensen: laud.

Den 20de Juni: J. Maltha-Møller: haud ill. 2di gr. E. Bondesen haud ill. 1mi gr. En n. c.

Den 21de Juni: H. P. Traustedt: haud ill. 1mi gr. S. H. Holck: laud. J. H. Krog: laud.

Den 23de Juni: H. A. E. O. Busch: haud ill. 1mi gr. S. J. Boesen: haud ill. 1mi gr. J. T. C. Huus: haud ill. 1mi gr.

Den 24de Juni: L. C. T. Lundahl: haud ill. 2di gr. J. E. Madsen: laud.

Den 25de Juni: J. U. Nielsen: haud ill. 1mi gr. J. Bergenhammer: laud.

Den 9de Juli: C. L. M. Scheel: haud ill. 1mi gr.

Til den theologiske Examens skriftlige Deel, som afholdtes den 20de, 21de og 23de Mai d. A., til hvilken indstillede sig 17 Candidater, vare Opgaverne:

Ny Testamentes Exegese: 1 Pet. 2, 1—10 incl.

Kirkehistorie: En Fremstilling af Zwinglis Eiendommelighed som Reformator.

Dogmatik: At paavise Sammenhængen imellem Begreberne Arvesynd og Skyld.

Religionsphilosophie: Efter en Fremstilling af Materialismens Verdensanskuelse paavises dens indre Uholdbarhed.

Ethik: Hvad tilsigtes med Edsaflæggelse, og hvorvidt kan den bringes i Samklang med Skriftens Lære?

Gl. Testamentes Exegese: Psalme 2.

Af Mænd, som have havt Indflydelse paa kirkelige og theologiske Tilstande og ere døde, nævne vi:

England har i den senere Tid mistet adskillige betydelige Mænd. Saaledes døde d. 30. Juli 1879 Dr. Peter Lorimer, Forstander (Principal) og Professor i Hebraisk og Exegese ved den presbyterianske Kirkes Collegium, i sit 67de Aar. Han havde studeret ved sin Fødebyes Edinburghs Universitet og fik efter forskjellige Præsteembeder det nysnævnte Professorat efter at han havde gjort sig bekjendt ved et fremragende Værk: «Knox' Levned», og senere en Historie af den engelske Presbyterianisme. «Hans Høihjertethed» — hedder det

om ham — «hans Følelse for Kirkens Eenhed, hans Beredvillighed til at arbeide med Andre for en god Sag, hans Kjærlighed til Videnskab og hans udgivne Skrifter gjorde ham elsket langt ud over Kredsen af hans egen Kirke, hvilken han elskede.

En af den Würtembergske Kirkes navnkundige Mænd Sixt Karl v. Kapff hensov den 1ste Sept. 1879 efter en lang og velsignelsesrig Virksomhed i den nysnævnte Kirke. Født d. 22. Oct. 1805 sluttede han sig til den Retning, Hofackerne repræsenterede, med dem forbandt et nøie Venskab ham. Væsentlig var Kapff en Opvækkelsesprædikant, som saadan virkede han i Kornthal, siden som Dekan i Münsingen og endelig i Stuttgart, hvor han blev Generalsuperintendent og Medlem af Rigsdagen; som Prælat var han ogsaa Medlem af Bestyrelsen af Skole- og Kirkevæsenet i sit Fædreneland; ligeledes deeltog han i, hvad der ellers kunde fremme det kirkelige Liv, ikke sjeldent gik han i Spidsen. Hans Prædikener, blandt hvilke vi ville nævne «Achtzig Predigten über die Evangelien des zweiten Würtemb. Jahrgangs» Stuttgart 1864; «Passions-, Oster- und Busstags-Predigten» Stuttgart 1847, ere jevne, kraftige, altid gaaende ud fra Middelpunctet Christus, og bære tillige ganske den schwabiske Aabenheds og Djervheds Characteer, der ikke forfeilede sin Virkning paa Folket. Den samme Aand er afpræget i hans mange Gange oplagte «Communionbuch» og hans «Gebetbuch». Naturligvis vakte saavel hans klare kirkelige Overbevisning som hans Optræden imod irreligiøse Retninger ham ikke faa Modstandere, imod hvilke han ofte maatte forsvare sig; herom vidner blandt andet den lille Prædikesamling: «Gewünschtes und Geschmähetes», Stuttgart. Dog kan man uden Overdrivelse sige, at alle Partier med høi Agtelse saae op til den Mand, der aldrig brugte den store Indflydelse, hans Personlighed og Stilling havde, uden til at fremme Guds Riges Sag, Sandhed og Ret. Hans Omsorg for den kommende Slægt lagde han for Dagen i sit mange Gange oplagte og i mangfoldige Sprog oversatte Skrift: «Warnung eines Jugendfreundes vor dem gefährlichsten Jugendfeinde».

En anden berømt Theolog er omtrent paa samme Tid, d. 5. Sept., indgaaet til sin Herres Fred, nemlig Gottlieb Christoph Adolf v. Harless, født i Nürn-

berg d. 21. Nov. 1806. Han blev tidlig Professor i Theologi i Erlangen 1833, siden 1845 Consistorialraad i Bayreuth, men forflyttedes samme Aar som Professor til Leipzig, nogle Aar efter blev han Overhofprædikant og Viceformand i Consistoriet; derefter kom han atter (1852) tilbage til Bayern, hvor han som Præsident i Overkonsistoriet i München stilledes i Spidsen for den protestantiske Kirkes Styrelse. Hans Indflydelse paa Kirkeanliggenderne var stor baade i Sachsen og Bayern, men ikke mindre Anseelse vandt han ved de værdifulde Skrifter, med hvilke han berigede Literaturen; blandt disse have hans «Ethik» i de mange Oplag, hans Commentar til Ephesierbrevet, hans «Theologische Encyklopædie» saavelsom «Zeitschrift für Protestantismus und Kirche» og hans forskjellige Prædikensamlinger skaffet sig Indgang i mange Kredse. Desuden var han Formand for Missionskollegiet i Leipzig og havde et opmærksomt Øie paa hvad der bevægede sig i Kirken og søgte ved forskjellige videnskabelige Skrifter at klare Begreberne om den christelige Stat, om Prædikeembedet osv. I den Kamp, som for nogle Aar førtes angaaende den lutherske Kirkes Stilling i de russiske Østersøprovindser, deeltog han, og hans Skrift: Geschichtbilder aus der lutherischen Kirche Livlandts vom Jahr 1845 an, Leipzig 1869, gjorde i sin Tid megen Opsigt og udkom i flere Oplag. Overhovedet var Harless en meget frugtbar Skribent, og hans Skrifter — af hvilke det sidste er: «Bruchstücken aus dem Leben eines süddeutschen Theologen» — nøde megen Anseelse. I hans 1870 udkomne Skrift: «Jakob Böhme und die Alchymisten, ein Beitrag zum Verständniss J. Böhme's, nebst einem Anfang J. G. Gichtels Leben und Irrthümer, Berlin, bestrider han den meget omtalte Theosophs Betydning, og paastaaer, at J. Böhme har laant det Meste af sin Viisdom hos Paracelsus, ganske i Modsætning til Hambergers bekjendte Arbeide.

Efter en langvarig Svaghed, som forøgedes ved et uafbrudt Arbeide lige til det Sidste, døde Dr. Friederich Wilhelm Weber d. 10. Juli, Præst i Polsingen i Nærheden af Neuendettelsau, hvor han stod i stadig Forbindelse med Pastor Löhe, hvis Vicar og siden Eftermand han blev. Han var en oprigtig Ven af Missionen blandt Jøderne og grundede til dens Fremme det meget udbredte

Blad «Weckstimmen zur Belebung und Förderung der Liebe zur Mission unter den Juden, hvilket udkom som Tillægsblad til det af Prof. Delitzsch udgivne Tidskrift: «Saat auf Hoffnung». Hans «Reiseerrinnerungen aus Rusland», Leipzig 1873, 264 S., giver meget grundige Efterretninger om de i Rusland og Polen værende Jøder. Desuden udgav han et Par andre religiøse Blade. Især lagde han sig efter Studiet af det G. T. og den jødiske rabbinske Theologi; Frugten heraf er hans «Einleitung in die Schriften Alten und Neuen Test.», som 1878 udkom i 5te Oplag, foruden Forklaring af Profeten Esaias og andre Skrifter.

Den 4. Juni 1879 døde en af de ældste og lærdeste katholske Theologer i Tyskland, Laurentz Reinke, født d. 6. Februar 1797 i Nærheden af Münster, ved hvis Universitet han havde studeret og hvor han ogsaa blev theologisk Professor; han beklædte desuden mange andre Hædersposter. Sin Navnkundighed erhvervede han sig ved en Række Skrifter, der angik Fortolkningen af det G. T., navnlig Profeterne; i disse, paa hvilke han arbeidede lige til sin høie Alder, bekjæmpede han den vantroe Skriftlærdom og stræbte efter at vække Deeltagelse blandt Katholiker for det forsømte Studium af det G. T.

Kirkelige og theologiske Skrifter, udkomne i 1879
(foruden de tidligere anmeldte).

Prædikener og Opbyggelsesskrifter.

*T. Godet: Christelige Forsvarstaler. Oversatte af M. T. Becher. Kbhvn. Høst. 364 S.

*N. F. S. Grundtvig: Prædikener i Vartov Kirke fra Aarene 1861—1872. I—IV. 8vo. Kbhvn. Schønberg.

*Egede Glahn: Trinitatistiden, Prædikener til alle Søndage fra 1—27 Søndag efter Trinitatis. Kbhvn. 8. Reitzel. 166 S.

*R. Frimodt: 24 Prædikener. Udgivne efter hans Død. Kbhvn. 8. Gad. 252 S.

*Chr. Møller, H. Ussing, E. With: Fra Børnegudstjenesten. Fem Prædikener med tilhørende Fortællinger. Kbhvn. 8. Gad. 72 S.

*P. Rørdam: Prædikener I—III. Kbhvn. 8. Reitzel. 224 S.

*C. Leunbach: Prædikener over Kirkeaarets Epistler og Lectier, 4. og 5. H. (Slutning). Kbhvn. 8. Wroblevsky. 422 S.

*Troels Smith: Prædikener. Kbhvn. 8. Gyldendal. 243 S.

*J. Paulli: For Syge og Sorgfulde. Andet Oplag. Kbhvn. 8. Reitzel. 163 S.

*C. J. Nielsen: Kirkens Aar. Psalmer og gudelige Sange til alle Aarets Søn- og Heliigdage. C. H. Bielefeldt. Kbhvn. 8.

Filadelfos: Skabelsen, Faldet og Forjættelsen. Et religiøst Digt. Kbhvn. 8. Reitzel. 179 S.

*H. Aagaard: Tænkt og følt. Digte. Kbhvn. Reitzel. 8.

*J. Paulli: Hvorom skal Jesus og vi blive enige? Prædiken paa Søndagen Septuagesima i vor Frue Kirke. 15 S. Kbhvn. Reitzel. 8.

*H. Stein: Minder fra Emmauskirken. Sexten Prædikener. Udgivet af Diakonissestiftelsens Menighedspleie. Kbhvn. Gad. 260 S.

*P. E. Blume: Prædikener over alle Kirkeaarets Lectier og Epistler samt Fasteprædikener. Andet Oplag. 1ste H. Gyldendal.

Psalmer og Lovsange og aandelige Viser for Troende. 148 S. 12. V. Petersen.

C. Bredsdorff og G. Borch: Kristelig Sangbog for Skolen og Hjemmet. 128 S. Prior.

Tang: Kristelige Læsestykker i lutter Skriftsprog af Biblen. 16 S. Iversen.

J. Gossner: Sjælepleie. Bibelske Betragtninger for hver Dag i Aaret. Oversat paa Dansk af en sønderjydsk Lægmand. 416 S. Henriksen.

Evighedsblomster. Opbyggelige Tanker af forskjellige Forfattere. Tredie Oplag. 112 S.

P. Teilman: Bibelsk Sangbog for Skolen, et Udvalg af Salmer og Sange. 188 S. Bang.

C. H. Bogatzky: Gylden Skatkiste for Guds Børn. Niende Oplag. 464 S. Odense. Milo.

M. Luthers store Katechismus. Oversat paa Dansk. Ny uforandret Udgave. 216 S. Odense. Milo.

Oxenden: Veien til Frelse. Udg. af J. Vahl. Andet Oplag. 276 S. Odense. Milo.

A. T. F. Fleischer: Om Husandagt. 4. Oplag. 52 S. Bertelsen.

Gude: Juleaften. Indledningstaler til Festen. Kbh. 72 S. Gyldendal.

*O. Møller: Jomfru Maria. Syv Taler fra Bebudelsesdagen. Kbh. 109 S. Schønberg.

Kirkehistoriske Bøger.

*J. H. Kurtz: Lærebog i Kirkehistorien for Studerende. Bearbeidet paa Dansk af J. P. V. Petersen. Kbhvn. Schønberg. 8. 841 S.

*L. Koch: Den danske Kirkes Historie i Aarene 1801—1817. 1. Hefte. Kbhvn. Gad. 8. 160 S.

*Fr. Vilh. Andersen: For Opretholdelse af de gamle Texters Stilling i Gudstjenesten. Kbhvn. Reitzel. 19 S.

*J. Paludan-Müller: Til Forsvar for en Forøgelse af vore Prædiketexter. Kbhvn. Gyldendal. 8. 28 S.

*Pave Leo XIII: Encyclica til alle den katholske Verdens Patriarcher, Primater, Ærkebiskopper og Biskopper imod Socialismen. Kbhvn. Høsts Forlag. 8. 14 S.

*A. Listov: Martin Luthers Levnet. Folkeudgave. Kbhvn. Philipsen. 1880. 8. 259 S.

A. Listov: Martin Luthers Levnet. Med 48 Billeder i Kobberstik efter Originaltegninger af Gustav König. 5 Hefter. Andet Oplag. Philipsen. 4.

*C. Rosenberg: Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden

til vore Dage. Andet Bind. Den katholske Tid. 1std Hefte. Selskabet til den danske Literaturs Fremme.

*H. Rørdam: Kirkehistoriske Samlinger. Tredie Række. Andet Binds 3. og 4. Hefte. Gad.

C. H. Kalkar: Den christelige Mission blandt Hedningerne I—II. 426 og 336 S. Kbh. Reitzel.

Andre theologiske Skrifter.

*H. L. Heubner: Praktisk Forklaring til det nye Testamente. Udgiven af A. Hahn. Ved Vald. Hansen. 1—2 Hefte. Gyldendal. 8.

*N. F. S. Grundtvig: En liden Bibel-Krønnike for Børn og Menigmand. Tredie Udg. Med Ændringer af Forf. Schønberg. 8. 126 S.

*Alex. Vinet. Frelsen kommer fra Jøderne. Oversat af W. F. de Coninck. Kbhvn. Delbanco. 39 S. 8.

*M. A. S. Lund: Smaa Bidrag til Oplysning i den christne Daabspagt. Schønberg. 8. 140 S.

*A. G. Fich: Af den Herre Jesu Sjælepleie. Kbh. Gad. S. 89.

*Lja Flejn: Adskilligt om og til Kvinden. Kbhvn. Hagerup. S. 58.

*H. Macmillan: Naadens Aabenbaring i Naturen. Oversat fra Engelsk af F. C. Sørensen. 2den Udg. Kbhvn. Rée. 247 S.

*H. Martensen: Grundrids til Moralphilosophiens System. Tredie Oplag. Kbhvn. Reitzel. 8. 87 S.

*J. J. van Oosterzee: Praktisk Theologi. Oversat af M. Th. Becher. I—III. Kbhvn. Høst. 8. 160 S.

*Skat-Rørdam: Det er godt at haabe. Kbhvn. Gad. 28 S.

*Cardinal Manning: Vaticaner Conciliets sande Historie. Kbhvn. Høst. 8. 175 S.

*A. Volf: Profeten Esaias Bog, udlagt til Opbyggelse for Menigheden. 1ste D. Cap. 1—12. Kbhvn. Schou.

*Theodorus: Politik og Religion. En forhenværende

socialistisk Agitators Testamente. Kbhvn. J. Erslev. 122 S.

*J. N. L. Dalsgaard: Stenene raabe. Et Indlæg imod Nutidens vantro Naturbetragtning. Kbhvn. Schønbergs Forlag. 349 S.

*Ernest Naville: Christus. Oversat af W. F. de Coninck. Kbhvn. Delbancos Forlag. 8. 239 S.

Afrem Syrer: Aandelige Digte. Oversatte af T. Skat-Rørdam. Kbhvn. Gad. 8. 194 S.

J. B. Daugaard og P. V. Stockholm: Udtog af den bibelske Historie. Tiende Oplag. 180 S. Gyldendal.

Vilstrup-Krarup: Lærebog i Palæstinas Geografi. Andet Oplag. Aalborg. Schultz 32 S.

E. Svedenborg: Den aandelige Columbus. En Skitse, oversat af M. Brynjulfson og W. Winsløv. Iversen. 238 S.

O. Møller: Den evangeliske Historie I. Herrens Kjøds Dage efter det apostolske Vidnesbyrd. II. De fire evangeliske Beretninger om Herrens Liv. Schønberg. 196 og 189 S.

*Jens Møller: Haandbog for Præster. Anden Deel, fortsat indtil Nutiden og forsynet med ét Realregister af Høyer-Møller. Kbh. Reitzel. 353 S.

*Præsten i Krigen. Breve til en Ven fra en gammel Feltpræst. 2det Oplag. 101 S. Reitzel.

*D. G. Monrad: Tro, Daab, Gjerning, Tilgivelse. Kbh. Reitzel. 128 S.

*Birkedal-Barfod: Fire Foredrag mod Adventisterne. Kbh. Gyldendal. 53 S.

I den almindelige Oversigt over den theologiske og kirkelige Literatur 1879 vil en Deel af disse Skrifter blive anmeldte; Udgiveren har troet, at det kunde interessere en og anden fjernere boende Læser at have en Fortegnelse over de til November Maaneds Slutning udkomne til Theologi og Kirke henhørende Bøger, af hvilke de med * betegnede ere indsendte til Redactionen.

